МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 16

Одеса
2015

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 1 від 28 серпня 2015 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко,** д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті,** акад. НАН України; **В.Д. Берназ,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко,** д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев,** д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан,** д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський,** акад. НАН України,д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко,** д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак,** д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна,** канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарєв,** Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **Ш.Р. Басиров,** доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк,** доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева,** кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов,** доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву,** кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко,** доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова,** доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко,** доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька,** доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова,** доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова,** доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко,** доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець,** доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www. vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Філологія», 2015
© Міжнародний гуманітарний університет, 2015

СЛОВ’ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 2.22.81 А16

Абрамович С. Д.,
доктор філологічних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України

КЛЮЧОВІ СЛОВА СТАРОГО ЗАВІТУ ЯК ВИРАЖЕННЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ Й СВІТУ

Анотація. У статті виділено низку гебрайських слів, що їх можна трактувати як ключові до біблійного тексту загалом, оскільки в них ємно зафіксовано погляд авторів Вічної книги на людину і світ.

Ключові слова: יהוה – Ягве́ (Ім'я Боже), אלהים – Елогі́м (боги, мн.; стародавній титул Бога богів), <רוח אלהים> – Руа́х (Дух Божий), אמון – амо́н (Премудрість Господня), מאין – меаїн («без» <матерії>), שבלת – шиболе́т (безодня)[1], אדם – Адам (червона глина; перший чоловік), נפש – не́феш (душа), משיח – Машіах (Месія), עולם – ола́м (рух вдячного Творіння до Бога), הספרים – га-сефари́м (книги), חכמה – хо́кма (мудрість), חלומות רוח – халомо́т руа́х (ловлення вітру/примари), שטן – сатана (супротивник).

Постановка проблеми. «Повернення до Біблії», яке спостерігається сьогодні в гуманітарній сфері, постає як гостроактуальна проблема культурної самоідентифікації й окремої особистості, і спільнот. Особливо ж якщо врахувати, що за всієї нашої здавалося б укоріненості в біблійному світогляді насправді не так уже багато хто з наших секуляризованих сучасників керується цими постулатами в повсякденному житті. І гігантські катаклізми Нового часу не в останню чергу визначені розбалансуванням традиційних аксіологічних орієнтирів. Наш сучасний цивілізаційний вибір не тільки знімає певні питання, а й народжує нові. Можна згадати, що папа Бенедикт XVI розпочав свій понтифікат із гучної заяви про те, що, наприклад, Західна Європа фактично вже перестала бути християнською спільнотою. Концепція Біблії фактично тоне в пучині незнання або ж до невпізнанності перекручується в потужному вихорі ігнорування, у силі хибних, дилетантських, ба навіть відверто ворохобських тлумачень. Під впливом постмодерністського мислення пам'ятку механічно порівнюють з іншими духовними системами, часто внутрішньо їй діаметрально протилежними. Біблійна картина світу, у якій людина мажорно трактована як «образ Божий», нехай зазвичай затьмарений гріхом, фактично залишається поза межами скептично-цинічного мислення нашої неоязичницької епохи.

Тому варто мати під рукою певний «тлумачний словник» вихідної лексики, яка конденсує ключові моменти біблійної концепції. Це справа непроста й відповідальна. І для початку ми маємо на меті виділити minimum minimorum тих гебрайських слів, у яких зафіксовано, на нашу думку, ключові моменти біблійної концепції світу й людини.

Не можна сказати, що це завдання як таке колись було взагалі поставлено, якщо не брати до уваги суто теологічних творів словниково-енциклопедичного характеру. Але, по-перше, філологічний момент тут підпорядкований богословсько-конфесійному погляду; по-друге, ці твори, як правило, дуже великі за обсягом: так, наприклад, оксфордське тлумачення Біблії (R. Morgan & J. Barton) викладено на 342 сторінках [18], а польський "Słownik teologii biblijnej" нараховує 1 168 сторінок.

А загалом поставлене ще Гердером завдання вивчення гебрайської поезії, тобто мови Біблії, виконується зовсім не надто ретельно.

Передусім бракує знавців давньоєврейської мови; по-друге, із часів Гердера до цього долучилася дезавуація авторитету Біблії в секуляризованому суспільстві та постійні містифікацій її в масовій культурі, на зразок шахрайських за своєю сутністю бестселерів Д. Брауна.

Але, попри все це, у світовій і вітчизняній науці серйозне вивчення Вічної Книги не припиняється[2]. Зокрема, останніми роками величезну роль у відродженні інтересу до проблеми «Біблія як література» відіграв Н. Фрай, котрий підкреслив, що довго зневажена наукою Книга книг визначає весь світогляд західної людини, являючи собою міфометафоричний космос, «код життя», який принципово відрізняється від античного уявлення про космос як про сферу природи (φύσις), що постійно оновлюється [15]. Справу Н. Фрая продовжено у світі (Г.-Г. Гадамер, П. Рікйор, М. Вайс та ін.) і почасти й в Україні, де, зокрема, було здійснено спроби інтегрально розглянути Біблію як потужне джерело майбутньої світської літератури [6] і загалом як інтертекст філологічної та літературної культури [1, с. 3]. Але водночас чимала кількість пострадянських дослідників продовжує трактувати пам'ятку виключно як джерело міфологічних сюжетів і міфологем, хоча якраз саме в Біблії спостерігається витіснення архаїчно-язичницького міфологічного способу мислення та перехід до раціонального пояснення буття й повчального опису реальної історії[3]. Не береться до уваги та обставина, що, на відміну від священних книг політеїстичних релігій, Біблія й Коран є маніфестаціями релігій ревеляціоністських, які підносять раціональну за своєю природою ідею Єдиного Бога і ґрунтуються переважно не на фольклорі, а на розвиненій книжності [7, с. 26]. Байдужість же до сакрального змісту біблійного тексту переорієнтовує на механічний пошук «біблійних сюжетів і мотивів», що зумовило експансію в цій галузі компаративістики. До того ж у всіх цих дослідженнях панує філософсько-літературознавчий кут зору, а питання про біблійну мову як таку зводиться до побіжних зауважень.

Очевидно, що за такого підходу до біблійного тексту поза увагою нерідко залишаються точні значення основоположних

---

[1] Друге значення цього слова – «колос», й використання цього останнього в якості пароля в одному з біблійних епізодів є поза межами нашого інтересу.

[2] Ось деякі напрями дослідження Біблії протягом останнього століття: Біблія як жанрова інтерпретація античного життя в її культурно-історичному контексті [20], проблема біблійного канону й апокрифу [11], біблійна концепція історії та принципи побудови історичної прози в біблійному тексті [12], типи літератури, репрезентовані в обох Завітах [24], роль перекладів Біблії як базової частини національної літератури [14; 17; 22], функція Біблії як «пошуку правди» в епічних формах [15]; текст Біблії як розвиток наративної традиції [19]; становлення Діалогу в Біблії (у річищі концепції М. Бахтіна) [21]; здійснюється й цілісна інтерпретація Біблії [23]. «Мертвий» текст такої уваги не викликає.

[3] Це радше протофілософія, перехід від Міфу до Логосу [9].

лексем Біблії та їхнє життя в перекладах різними мовами. Адже Біблія вивчається в нас на основі перекладів, а для більшості наших дослідників Вічної Книги вища межа ерудиції – церковнослов'янський текст, тому будь-які переклади часто містять серйозні неточності, які стають ґрунтом для помилкового тлумачення. Скажімо, колись охоче мусували ситуацію «елогіста» і «ягвиста»: ту обставину, що Бог у Біблії іменується то в однині (יהוה – *Ягве́*), то у множині (אלהים – *Елогі́м*). Зокрема, у церковнослов'янській Біблії змій-спокусник звертається до Адама та Єви так: «... иˆ бU'дете І ˆ'а ко б'оZi, вh'д¤ще до'брое иˆ лUка'вое» (Бт. 3:5) [2]. Із цього робився далекосяжний висновок, що й стародавні євреї не були вільні від ідеї багатобожжя. Насправді ж *Елогім* – найдавніша семітська форма звернення до верховного божества загалом: ще вавилоняни, бажаючи підкреслити, що їхній верховний бог Мардук є «богом богів», іменували його *Елогім Мардук;* у гебрайській Біблії ця форма, суворо кажучи, просто риторична фігура (так, наприклад, уважав авторитетний юдаїстський богослов XIII століття, паризький рабин Раші). Слов'янський перекладач про це явно гадки не мав і пішов шляхом буквального перекладу – *боги* (пор.: у західних Бібліях тут уживається однина, напр., *God* в англомовному тексті). Другий приклад: у слов'янському Новому Завіті фігурує досить грізний постулат: «жена' да Qбои'тся своего' мU'жа»» (Еф. 5:33) [2]. У грецькому оригіналі дійсно стоїть φοβηται, але за внутрішнім змістом і контекстом слово це означає тут не *боятися*, а радше *поважати, дбати, ушановувати.* Але якраз значення *убоїться* стає ключовим для автора московського «Домострою» XVI ст., який намагається розширити апостольську установку низкою практичних рекомендацій, що свідчать про справжню культуру побоїв у його середовищі[4]. До того ж навіть дуже давні й, здавалося б, очевидні моменти давнього тексту часом піддаються сумнівам. Так, у книзі Буття ми читаємо, що жінку було створено із ребра Адамового: «Тоді Господь Бог навів глибокий сон на чоловіка, і коли він заснув, узяв одне з його ребер і затулив те місце тілом. Потім з ребра, що його взяв від чоловіка, утворив Господь Бог жінку і привів її до чоловіка. І чоловік сказав: «Це справді кість від моїх костей і тіло від мого тіла. Вона зватиметься жінкою, бо її взято від чоловіка» (Бт. 3: 21–22)[5]. Але вже в Талмуді зафіксовано спробу ревізії тексту – на основі того, що слово קצה *(целем)* може означати не лише *ребро*, а й *наконечник, край, грань, межа;* біблійну сцену тут спробували підмінити міфом про андрогіна: мовляв, людину від початку було створено так, що вона складалася із двох тіл, з'єднаних спинами (Брахот, 61а). Отже, треба найперше визначити й витлумачити певну кількість найважливіших, ключових слів, на які спирається біблійний духовний космос і які потрібні для відповідного координатного індексування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біблія створена в період складання світових релігій, коли формується людина нового типу (ум. між 500 – 200 рр. до н. е., «осьовий час» К. Ясперса вже наскрізь пронизаний пошуком особистісного духовного спасіння). У буддизмі й джайнізмі, у розвиненому язичництві античного й елінізованого суспільства поступово формується *сотеріологія*, тобто вчення про спокуту і спасіння людини при її обов'язковому власному зусиллі (грец. σωτηρία – *порятунок* + λόγος – *вчення, слово*). Згідно з Біблією, порятунок полягає в пориванні до не-матеріального Абсолюту, котрий перебуває поза звичними нам межами часу й простору. На відміну від традиціоналістського фольклору, це книга креативних ідей, інтелектуальна та дискусійна, яка веде полеміку із мудрістю язичницьких народів, що оточували Ізраїль; вона вперше встановлює принципово нову для Стародавнього світу аксіологію й революційну, не-релятивістську етику. Міфологічно-поетичний елемент у Біблії ґрунтовно редукований, панує раціональна ідея монотеїзму. Тут не поет складає міфи про богів, а, навпаки, Єдине і Справжнє Божество саме звертається до людини через посередництво авторів-священнописьменників, а сакральні книги ревеляційних релігій є «оголошене» Слово Боже, яке за всієї своєї креативності не художнє слово, основане на почутті краси матеріального світу, що творить фантастичні примари.

Слово Боже, як свідчить початок книги Буття, творить саму матерію як таку: «І сказав Бог: «Нехай буде світло!» І настало світло» (Бт. 1:3). Важливо усвідомити, що, на відміну від язичницьких уявлень про одвічне існування матеріального світу, у Біблії він виникає «з нічого», ex nihilo; точніше – מאין *(меаїн)*, «без» або «за відсутності» <матерії>; уживається тут і слово שבלת – *шиболе́т* у значенні «безодня». У Новому Завіті це Слово Боже, яким було створено світ, осмислено як Передвічний Син Божий Ісус Христос (грецьк. Помазаник), котрий у своєму втіленні став Месією-Спасителем для людства (гебр. משיח – Машіах). Земля й небо, на відміну від Слова Божого, не вічні: у Новому Завіті Христос, конденсуючи одну з основних концепцій Старого Завіту, скаже: «Небо й земля пройдуть, слова ж мої не пройдуть» (Мк. 13: 31). І людина, і весь земний світ були в якийсь початковий момент створені, а, отже, є й кінцевими. Цей лінійно-есхатологічний час, на відміну від циклічного часу язичницького міфу, не залишає надії зачепитися за безперервне тілесне існування – хоча б у вигляді того жалюгідного лопуха, що виросте із мерця, про що з таким розчаруванням говорить матеріаліст Базаров, герой Тургенєва.

Але людина в Біблії не є й пасивною іграшкою в руках незрозумілих і ворожих сил, як це спостерігається в міфах Стародавнього світу. Хоча плоть людини אדם – *адам* – зроблена Богом із глини (букв. «червоної землі»), хоча людину забирає смерть, людина є насамперед שפנ – *не́феш*, безсмертна *душа*, яка пов'язана з тілом божественною духовною силою רוח – *руáх*, і здатна зрозуміти своє місце не тільки в цьому світі, а й у трансцендентному, «небесному». Адамові в раю дано владу називати речі іменами; розвинена мова відрізняє людину від тварини й робить її носієм образу Божого.

При цьому саме слово *біблія* (колись його було прийнято писати з малої літери) означає просто *книги* (у множині). Порівняно з пафосними найменуваннями язичницьких священних книг (наприклад, *Веди, Авеста* – означають *Знання*), це слово звучить скромно й буденно. Грецьке τά βιβλία відповідає дав-

---

[4] «А о всякую вину по уху и по видению не бить, ни кулаком под сердце, ни пинка, ни посохом не колоть, никаким железным и деревом не бить. Кто с сердца или с кручины так бьет, многое притчи от того бывают: слепота и глухота, и руку и ногу и перст вывихнет, и главоболие, и зубная болезнь, а у беременных и детем в утробе повреждение бывает. А плетью с наказанием бить, и разумно и болно, и страшно и здорово – а толку большая вина. И за ослушание и небрежение, – ино сим рубашка, плетию побить за руки держа, по вине смотря...» [5, с. 69].

[5] Тут і далі цитати з української Біблії подано за перекладом О.І. Хоменка [8].

[6] «Книгами» тут звуться найбільші структурні фрагменти біблійного тексту, який загалом утворює Священну історію пізнання людством Бога (так, п'ять книг Мойсея, що відкривають текст, іменуються Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону тощо).

ньоєврейському הספרים *(га-сефарім)* – книги[6]. Але за всієї цієї скромності в Стародавньому Ізраїлі існувала величезна повага до біблійного слова: дітей обох статей навчали читати, писати й тлумачити *(пірке)* Біблію із 6 років. Текст Біблії, започаткований в еру Виходу, писався тисячу років; його ακμή випадає на момент, коли давній Ізраїль створив власне царство й за часів Соломона (X ст. до н. е.) було збудовано Храм Ягве. При Храмі існував справжній «літературний інститут» мудреців-хакамів (від חכמה – *хокма* [мудрість]), що створили під патронатом Соломона такий розділ Старого Завіту, як Книги Писань, куди заносили й вислови самого царя. Характерна літературна постать Соломона, який утілює ідеал премудрого володаря.

У давньоізраїльській культурі домінують «розріджені» за структурою образу слово й музика, а пластичні мистецтва посідають другорядне місце. Біблія писалася не за законами поетики Аристотеля, яка орієнтує на мімезис, повторення форм навколишньої реальності: це текст переважно риторико-дидактичний, а не поетичний. Не «радість життя», притаманна античним художникам, надихала творчість народу Біблії, а, навпаки, відчуття тимчасовості, ненадійності цього життя, постійної присутності в ньому Всевидячого Ока, неминучість переходу до вічності. Тілесна краса й чуттєвий блиск речей сприймалися як швидкоплинний і мінливий відблиск Божественного. Це може призвести до думки, ніби біблійна естетика співзвучна естетиці платонізму. Але грец. αἰσθητικός означає «чуттєво сприйнятий», і вже тому минущий «чуттєвий блиск речей» ніяк не міг стати предметом захоплення авторів книги, яка послідовно проводить ідею буття Бога поза матеріальним світом, у трансцендентному вимірі. Якщо щось і захоплює біблійних авторів, так це Божий план створення матеріального космосу. Так, Мудрість Господня прекрасніша за світила небесні, бо вона – упорядниця світу, אמון – *амо́н*. Це лише на перший погляд схоже із платонізмом, бо платонізм усе ж таки виходив із погляду на Космос як на прекрасну застиглу гармонію, як на подоланий хаос одвічних матеріальних об'єктів, що існують самі по собі. У Біблії же прекрасний лише עולם – *ола́м*, тобто рух світу як вдячного Творіння до Бога.

Тому середньовічна християнська культура була гранично спіритуалізована, і це становить невід'ємну складову європейської культурної самоідентфікації. І сучасний французький філософ О. Бульнуа слушно твердить, що якраз Середньовіччя поставило вперше ті питання, на які епоха Модерну й Постмодерну лише прагне дати відповіді або просто «перетасовує» їх [4]. Схоже, що т. зв. аполонічний первінь європейської культури, виділений Ніцше, визначається все ж таки не лише давньогрецьким культом Аполлона, а ще й біблійним форматом.

Захоплення же чуттєвим блиском речей як чимось самоцінним є з біблійного погляду бунтом створіння проти Творця, губителькою-маною: адже противник Бога – сатана (השטן), дух зла, який сам є Божим Творінням, що збунтувалося проти Творця, зухвало й самочинно впроваджується в природу, калічить і деформує її, прагне знищити[7]. І сліпе захоплення самим лише «тілесним», недосконалим і часто покаліченим є ні що інше як зачарованість симулякром, а суєтність людини, яка женеться виключно за земними благами, позначається словом רוח לתפוס – *халомо́т руа́х* – «ловлення вітру/примари»).

Висновки. Отже, виділена тут нами низка ключових слів Старого Завіту орієнтує на усвідомлення аксіологічної установки авторів біблійного тексту й дає змогу окреслити параметри того інтелігібельного світу, який просвічував, немов рентгеном, матеріальне буття, виявляючи його, так би мовити, силові лінії – це Божественний Задум світу й людини. Виділена тут низка слів, звичайно ж, може й мусить бути значно розширена, але ми вбачаємо своє завдання в тому, щоб сконденсувати увагу подальших дослідників на проблемі, яка нам здається захоплюючою й потрібною.

Література:

1. Абрамович С.Д. Біблія як форманта філологічної культури / С.Д. Абрамович. – К. – Чернівці, 2002. – 230 с.
2. <Бѣ'бліѧ>. Кни'ги Свѧщѣ'ннаго Писа'нїѧ Вѣ'тхаго Зав'ѣ'та. Но'вый Зав'ѣ'тъ Го'спода на'шегw Іѣсу'са Хрїстта`. – М., ^ Ӓ.– Ð Гс.
3. Біблія як інтертекст світової літератури : [колективна монографія] / під заг. ред. С.Д. Абрамовича. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 428 с.
4. Бульнуа О. Що нового? Середньовіччя / О. Бульнуа // Філософська думка. – 2010. – № 1. – С. 114–136.
5. Домострой. – СПб. : Наука, 1994. – 400 с.
6. Лановик З.Б. Hermeneutica Sakra : [монографія] / З.Б. Лановик. – Тернопіль : РВВ ТНПУ, 2006. – 586 с.
7. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика / Г.Г. Майоров. – М. : КД «Либроком», 2009. – 296 с.
8. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / пер. о. Іван Хоменко. – Л. : Свічадо, 2008. – 1480 с.
9. Чікарькова М.Ю. Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури / М.Ю. Чікарькова. – К. : Видавничий дім Д. Бураго, 2010.– 312 с.
10. Brenneman J.E. Canons in Conflict: Negotiating Texts in True and False Prophecy / J.E. Brenneman. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 256 p.
11. Brettler M.Z. The Creation of History in Ancient Israel / M.Z. Brettler. – London – NY. : Routledge, 1996. – 254 p.
12. Cook A.S. The Bible and English Prose Style: Selections and Comments / A.S. Cook. – Boston : [s.n.], 1892. – 146 p.
13. Dinsmore Ch.A. The English Bible as Literature / Ch.A. Dinsmore. – New York : Houghton Mifflin, 1931. – 346 p.
14. Frye N. The Great Code: The Bible and Literature / N. Frye. – NY. : Harcourt Brace Jovanovich, 1982. – 261 p.
15. Gardiner J.H. Bible as English Literature / J.H. Gardiner. – NY. : C. Scribners, 1906. – 414 p.
16. Hamlin H. Psalm Culture and Early Modern English Literature / H. Hamlin. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 289 p.
17. McConnell F.D. The Bible and the Narrative Tradition / F.D. Mc Connell. – Oxford : Oxford University Press, 1986. – 152 p.
18. Morgan R. Biblical Interpretation / R. Morgan, J. Barton. – Oxford : Oxford University Press, 1988. – 342 p.
19. Reed W.L. Dialogues of the word: The Bible as Literature. According to Bakhtin / W.L. Reed. – NY. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 223 p.
20. Sypherd W.O. The literature of the English Bible / W.O. Sypherd. – NY. : Oxford University Press, 1938. – 230 p.
21. Weiss M. The Bible from within: The Method of total interpretation / M. Weiss. – Jerusalem : Magnes Press, 5762. – 548 p.
22. Wild L.H. Literary Guide to the Bible: A Study of the Types of Literature present in the Old and New Testaments / L.H. Wild. – NY. : George H. Doran, 1922. – 283 p.

[7] *Водночас характерно, що Біблія не розповідає історії падіння сатани; за старовинним східним звичаєм, оточуючи огидні речі мовчанням, навіть імені його не згадано. Історію бунту сатани й частини ангелів можна прочитати лише в апокрифах.*

Абрамович С. Д. Ключевые слова Ветхого Завета как выражение библейской концепции человека и мира

Аннотация. В статье выделен ряд гебрайских слов, которые можно трактовать как ключевые относительно библейского текста вообще, поскольку в них ёмко зафиксирован взгляд авторов Вечной книги на человека и мир.

Ключевые слова: יהוה – Ягвé (Имя Божие), אלהים – Элохим (боги, мн.; древний титул Бога богов), <רוח אלהים> – Руáх <Элохим> (Дух Божий), אמון – амóн (Премудрость Господня), מאין – меаин («без» <материи>), שבלת – шиболéт (бездна), אדם – Адам (красная глина; первый мужчина), נפש – нéфеш (душа), משיח – Машиах (Мессия), עולם – олáм (тяготение благодарного Творения к Богу), הספרים – га-сефарúм (книги), חכמה – хóкма (мудрость), חלומות רוח – халомóт руáх (ловля ветра/миража), שטן – сатана (противник).

Abramovich S. Old Testament key words as an expression of the biblical conception of man and the world

Summary. The article highlights the series of Old-Hebrew words that can be interpreted as the keys to the biblical text because they capaciously fix the views of the authors of Eternal Book on man and the world.

Key words: יהוה – Yahvé (Name of God), אלהים – Elohìm (gods, plural. – old title of God of gods), <רוח אלהים> – Ruáh <Elohìm> (The Spirit of God), אמון – amón (Wisdom of the Lord), אדם – Adam (red clay; the first Man), נפש – néfesh (soul), מאין – meayin («without» <a Matter>), שבלת – shybolét (gulf), משיח – Messiah (Messiah), עולם – olám (movement of a grateful Creation to God), הספרים – ha-sefarým (books), חכמה – hókma (wisdom), חלומות רוח – chalomót ruáh (catching wind / Mirage), שטן – Satan (an Enemy).

УДК 821.161.2.08 «16».001.891:81

Біличенко О. Л.,
доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ПОВІСТІ «СЛОВО О СМЕРТИ И РЫЦАРЕ ДОБРОМ И СЛАВНОМ» У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ЗБОРОВЦЯ

Анотація. У статті зроблено спробу висвітлити деякі аспекти мови пам'ятки давньоукраїнської літератури та привернути увагу до наукового доробку відомого мовознавця. На думку авторки статті, мова повісті «Слова» надзвичайно цікава, її дослідження, започатковане В. Зборовцем, мало б продовжитися в ширшому обсягові не лише самої цієї повісті, а й усього збірника як української пам'ятки певного часу й місця.

Ключові слова: мова літературного твору, давня література.

Постановка проблеми. Відродження української культури на початку ХХ ст. збудило національну самосвідомість народу. Не із русифікованих міст, а переважно з українських сіл прийшла нова генерація талантів, яка зі скарбниці рідної мови здобувала культурні цінності світового значення.

Внесок філологів у вітчизняну науку є загальновизнаним. Уже на початку Відродження виходять друком праці з історії української мови. Свій внесок у вивчення української літературної мови зробив і В. Зборовець. На межі 20–30-х рр. ХХ ст. він розпочав фундаментальне наукове дослідження сучасної лексики, виступив як мисливець за новоутвореннями радянської доби.

Селянство кінця ХІХ – початку ХХ ст. дало нам О. Вишню, В. Винниченка, П. Тичину, Г. Косинку, О. Олеся, В. Підмогильного, Ю. Яновського та багатьох інших. До селянської генерації належав і Василь Степанович Зборовець (1889–1944) – відомий свого часу мовознавець, фахівець з історії мови західних і південних слов'ян.

В. Зборовець жив і працював у надзвичайно складну добу, коли тенденції відродження української культури, героїчна діяльність «Просвіти» вступили в суперечність із політикою інтернаціоналізації з боку тоталітарної системи. У цих умовах саме мовознавці, збирачі й дослідники рідного слова, просвітяни відразу підлягали обвинуваченню в націоналізмі. Шкільні вчителі, вузівські викладачі української мови й літератури стали жертвами політичних репресій.

Трагічно склалася й доля тих українських інтелігентів, які вижили, але не мали можливості реалізувати свій науковий потенціал. В. Зборовець не був потрібний сталінській системі, не мав запиту за життя, а його фахові знання та розум ученого не знайшли повноцінного використання надалі.

У 1933 р. він пережив арешт, допити, ув'язнення в умовах суворої ізоляції, виправно-трудовий табір НКВС. Науковця обвинуватили в тому, що він як офіцер служив у військах П. Скоропадського і С. Петлюри, а потім вступив до УВО (контреволюційну Українську військову організацію), спрямовану на збройну боротьбу за відокремлення України від Росії. Йому приписали також намір завдати шкоди в галузі науки. Це були ст. ст. 54-11 і 54-13 Карного кодексу УРСР.

Його ім'я викреслили з історії, забули. В. Зборовець, як педагог і просвітянин, разом із колегами боровся за те, щоб надати українській мові статус державної, приєднався до руху народного учительства під гаслом «Рідна мова в рідній школі». На життя й наукову діяльність В. Зборовця лягло тавро українського націоналіста. Наукові розвідки вченого й досі не зібрані та не вивчені. Його доля, педагогічна праця й дослідження в галузі української літературної мови заслуговують на увагу сучасних фахівців.

Досі ім'я українського філолога та його наукова спадщина перебувають поза увагою дослідників, що й визначає актуальність дослідження.

Оприлюднено лише кілька статей про творчість В. Зборовця і дві роботи про «Слово о Смерти и Рыцаре добром и славном». Перша робота – це «Къ литературной истории русской былевой поэзии» І. Жданова [2]; друга – «Преніє живота и смерти» и новый украинский его список» Н. Гудзія [1]. Мова повісті «Слова» надзвичайно цікава, а її дослідження, започатковане В. Зборовцем, мало б продовжитися в ширшому її обсягові не лише самої цієї повісті, а й збірника як української пам'ятки певного часу й місця.

Метою статті є спроба визначити місце твору в науковому доробку мовознавця.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історію української культури ХХ ст. увійшло як доба мовознавців. Внесок філологів у вітчизняну науку є загальновизнаним. Уже на початку Відродження виходять друком праці «Курс українського язика» (Київ, 1918), «Чистота і правильність української мови» (Львів, 1925) І. Огієнка, «Нарис історії української мови» (Київ, 1925) професора П. Бузука, «Нарис історії українського язика» (Київ, 1927) професора Є. Тимченка. Свій внесок у вивчення української літературної мови зробив і В. Зборовець. На межі 20–30-х рр. минулого століття він розпочав фундаментальне наукове дослідження сучасної лексики.

Час життя Василя Зборовця припав на добу «Просвіти», культурного Відродження й українізації. Саме тоді його ім'я як співавтора підручника «Загальний курс української мови» з'явилося на небосхилі національної освіти.

Уся боротьба зосередилася навколо мовного питання. Рідна мова впливала на формування національної свідомості українців і стала визначальним фактором ідентичності українського народу. Українська мова зусиллями класиків (Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький) і письменників ХХ ст. (П. Тичина, М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Панч, Ю. Яновський, А. Головко, В. Підмо-

гильний, Г. Косинка, В. Свідзинський, Є. Плужник, Д. Фальківський, М. Куліш та багато інших) виконувала націєтворчу місію. Радянська влада вбачала в цьому загрозу можливого відокремлення українського народу, який обрав самостійний шлях розвитку.

Тенденції відродження української культури, героїчна діяльність «Просвіти» вступили в суперечність із політикою інтернаціоналізації з боку тоталітарної системи. У цих умовах саме мовознавці відразу підлягали обвинуваченню в націоналізмі, саме вони стали жертвами політичних репресій.

У радянській країні склалися колізія духовної свободи й несвободи особистості, протистояння людини й фатуму, який обожнювався з ходою історичного процесу, що здійснював духовно-етичну уніфікацію інтелігента, знецінював його життя.

Василь Зборовець – жертва глобальних суперечностей буття першої половини XX ст. Його життя – частка трагічної історичної долі української інтелігенції, її цілеспрямованого соціального, духовного та фізичного винищення в тоталітарному суспільстві. Доля вченого склалася як протистояння людини й епохи, як одвічна філософська колізія протиставлення людського «Я» та зовнішнього світу, як колізія свободи й залежності людської істоти від держави та історичного процесу. Це була особистість із великою внутрішньою перспективою, розвиток якої здійснювався зсередини. У самому собі він був вільним від насильства й тиранії держави, суспільства.

Внесок Василя Зборовця в науку полягає в тому, що в «Нарисах з сучасної лексики української літературної мови» він дослідив мовну та соціальну реальність тих суспільних груп, які диктатура більшовиків висунула на перший план. Учений довів, що мова радянських людей виявилася далекою від метафор і символів – це була мова факту, у якій панували совєтизми. Новоутворення політизували культуру й духовно тягнули народ униз. Цей висновок дослідника не можна було оприлюднити за його життя й у наступні роки.

Василь Зборовець попереджав про небезпеку перетворення живої літературної мови в бездушно-бюрократичну комбінацію слів, далеку від народної мови, що була найкращим природним регулятором процесу словотворення. Чисту мову класиків замінювала канцелярська мова, яка вбивала все живе. В українську літературну мову втручалися слова-каліки, слова-потвори, народжені примітивною відомчою уявою, що загрожувала загальним збідненням лексики.

На початку 20-х рр. XX ст. визначним науковим центром Західної України був Кам'янець-Подільський. Інститут народної освіти (далі – ІНО) зібрав чимало відомих науковців того часу: І. Огієнко (історія української мови), Софія Русова (педагогіка), М. Драй-Хмара (західнослов'янські мови), Л. Білецький (історія старої української літератури), Ю. Філь (українська література), В. Герасименко (українська філологія), В. Січинський (мистецтвознавство), професори Пеленський, Табінський, Гаєвський, Васильківський, Дорошенко, В. Претр, Ю. Січинський.

У стінах ІНО В. Зборовець навчався майже водночас із Валер'яном Поліщуком, Іваном Дніпровським, Володимиром Свідзінським, Олегом Свідзінським, Антоном Шумлянським, Володимиром Герасименком, слухав лекції професора М. Драй-Хмари.

Василь Зборовець став свідком трагічної події – винищення «Просвіти» в Західній Україні. Заснована у Львові наприкінці 60-х рр. XIX ст., вона охопила своїми філіями повіти й села не тільки Західної, а й Східної України. Місцеві «Просвіти» мали читальні, бібліотеки, видавали рідною мовою популярну літературу й навіть шкільні підручники з метою поширення освіти серед селян. У 90-ті рр. XIX ст. і на початку XX ст. «Просвіта» відіграла помітну роль у пропаганді національної ідеї та підготовці визвольної боротьби українського народу. У суспільно-політичному плані це був громадський рух сільських учителів, котрі намагалися через освіту сприяти культурному піднесенню і пробудженню свідомості простих людей. Таким був народний учитель Борис Грінченко – просвітянин, етнограф, письменник, який боровся проти цензурного гніту українського слова, став відомим громадським діячем і журналістом.

Після 1917 р. в період національно-визвольного руху «Просвіти» стають осередками ідейного впливу на широкі народні маси, трибуною агітації та пропаганди. Василь Зборовець як шкільний учитель брав участь у роботі просвітян ще з 1911 р. Він був членом і Подільської «Просвіти» разом із братами Герасименками, Годзинським, Кульчицьким, Нестеровським, Філем, Шумлянським та іншими. Кам'янець-Подільським українським товариством шкільної освіти тоді керувала Софія Федорівна Русова, котра залучила студента В. Зборовця до громадської роботи.

На очах у Василя Зборовця «Просвіта» скерувала національний поступ українців у бік, прямо протилежний політиці радянської влади, співіснувати з комуністами просвітяни не могли. Почалася ліквідація «Просвіт» як національних об'єднань.

Повість під назвою «Слово о Смерти и Рыцаре добром и Славном» відома в багатьох списках, зокрема в рукописному збірнику, який знайдено в 1922 р. в архіві колишньої Кам'янець-Подільської духовної семінарії в купі з різними стародруками й давнішими українськими рукописами. В. Зборовець був одним із перших дослідників давнього рукопису. Змістом своїм він належав до творів дидактичного характеру, які нагадували людям того часу про кінець їхнього життя. У ньому звучала народна мова із домішками елементів церковнослов'янської й польської мови, що є спільною рисою українських пам'яток тієї доби. В. Зборовець читав не переклад, а давній текст повісті, у якому наче відбилася історія української мови. На жаль, у сучасному перекладі втрачаються всі мовні нюанси і стильова самобутність тексту XVII ст.

Матеріали дослідником було зібрано в Кам'янці-Подільському, а статтю автор підготував у Харкові, можливо в 1928 р. Оригінал її тоді мала бібліотека Кам'янець-Подільського ІНО. Там залишилась і рецензія професора М. Драй-Хмари.

Дослідження пам'ятки літератури надали можливість віднайти в цьому давньому тексті конкретні літературні явища інших творів, більш ранніх, через цитування, алюзії, реміснценції; відчутне наслідування чужих стильових властивостей і норм (окремих письменників, літературних шкіл давньої доби і ближчого XIX ст.). Так, сам В. Зборовець указує на праці проповідника Антонія Радивиловського, посилаючись на М. Марковського, на його розвідку про мову пам'ятки, на «Лексикон» Памва Беринди, «Ключ Разуменія» І. Галятовського в дослідженнях І. Огієнка, «Граматику» М. Смотрицького й праці Павла Житецького. З метою визначення пам'ятки як житійної літератури В. Зборовець посилається на Жданова та Гудзія [2; 1].

В. Зборовець, дослідивши тексти згаданих авторів, доходить висновку, що образи життя і смерті здаються реальнішими

й наочнішими. Пізніші тексти цієї повісті – це лише інтерпретації. Кожен переписувач уносив до повісті свої елементи. Тому її дослідник читав не в оригіналі, а переписаною, можливо, учетверте.

Науковець доходить висновку, що твір належить до книжної літератури. Житійна література групується за характером героїв: во славу церкви і творців монастирів; ієрархів руської церкви – митрополитів: Олексія, Іони, Петра, Пилипа, житія князів Олександра Невського, Бориса і Гліба, Всеволода-Гавриила Псковського, Дмитра Донського, Михайла Олександровича Тверського, Михайла Всеволодовича Чернігівського, князя Феодора, княгині Ольги.

Отже, можна констатувати, що В. Зборовець натрапив не на «житія святих», а на повість, що має легендарно-казкові, міфологічні мотиви (образ рицаря) з елементами місцевих переказів того часу, зокрема XVII ст. і пізніше доопрацьованих переписувачами в наступному столітті. Чудеса, основані на місцевих легендах, життєвий шлях людей-страстотерпців, пов'язувалися тоді з подвигами. Але за літературним характером повість – це яскраво виражений сюжетно-оповідальний твір. Щодо лінгвістичного дослідження тексту, його орфографічних і морфологічних особливостей дослідник доводить, що мова повісті вказує на те, що вона написана в Україні і є пам'яткою української культури XVII ст. Своїм дослідженням відомий філолог збагатив давню українську літературу, яка належить до особливого типу літератур – середньовічного. Праця Василя Зборовця переконливо доводить, що література, постійно розвиваючись, змінювалася, виробляла свою жанрову систему, зумовлену характером середньовічного мислення як авторів, так і реципієнтів, а також підкреслювала її нерозривний зв'язок із релігією, філософією, історією, фольклором, великою залежністю стилю твору від жанру.

Деякі палеографічні ознаки вказують на час написання цієї пам'ятки та її походження. Передусім це півуставне письмо, що наближається до скоропису, а потім касина літер і латино-німецький нахил цього письма вказують на південноукраїнське походження пам'ятки. Сукупністю мовних явищ – фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних, за своїм правописом твір належав до другої половини XVII або початку XVIII ст. Велика кількість лексичних та синтаксичних полонізмів і майже повна відсутність московізмів (росіянізмів) підтверджують час написання пам'ятки, створеної ще до входження елементів російської мови в українську літературну мову, коли вона стає слов'яноукраїноросійською, як у Г. Сковороди.

Як літературний твір, повість «Слово» свого часу була дуже популярна не лише в Україні, а й у Росії. Із дванадцятьох великоруських списків і шести українських найдавніший великоруський, так званий Софійський список XVII ст. під назвою «Пръеніе Живота со Смертью», що його знайдено на півночі, у Новгороді [2]. Кожний із пізніших списків має свою назву, як-от: «Двоесловіе Живота и Смерти», «Сказаніе о едином рицарі славном, который надъявся на силу свою пробаловалъ щастя свого воювати из каждым, а наостанок из смертию», «Приповъесть о нъкотором рыцари, который…, слово о смерти, яко прїде к члвеку (XVIII ст.) та інші кожного разу трохи відмінні назви.

Із різних списків цієї повісті видно, що за кілька століть повість зазнала чимало всяких змін не лише щодо своєї назви, а й щодо свого тексту, своєї мови й змісту. Змістом своїм вона належала до творів дидактичного характеру, що має на меті нагадати людині того часу про кінець її життя. Окремі місця в повісті вказують на особу переписувача. Це була особа, котра належала до церковного кліру або для якої інтереси церкви були дуже близькі.

В українських текстах повість мала не діалогічну форму, а оповідальну. Образи життя і смерті здаються реальнішими й наочнішими. Поруч із «рицарем» виступає нова фігура, хлопець, що супроводить скрізь цьому «рицареві». Загалом мова повісті «Слово» у своїй основі мала характер народно-української говіркової мови із домішкою елементів церковнослов'янської й польської мов. В. Зборовець написав розвідку «Мова повісті «Слово о Смерти и Рыцаре добром и славном», у якій довів, що своєю графікою цей твір наближається до таких пам'яток, як словник П. Беринди та проповіді А. Радивиловського. Учений помітив цікаві відхилення від старого стилю, коли переписувач нехтував канонами книжкової мови, регламентованої ще граматикою М. Смотрицького 1619 р., яка була катехізисом літературної мови в Україні на той час.

В. Зборовець уклав словник української мови XVII ст., виокремлюючи слова: господариня, мітла, трафити, риштунок, ужиткове, улякнутися, хащ, шпетная, шувар. На основі вивчення графічних, фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних мовних явищ, що їх було подано дослідником побіжно й у зіставленні з такими самими основними явищами інших пам'яток, науковець доходить висновку, що мова пам'ятки великою мірою подібна до мови відомих уже пам'яток XVII–XVIII ст.

Окремі елементи в мові, як, наприклад, велика кількість лексичних і синтаксичних полонізмів і майже повна відсутність московізмів, дають змогу точніше встановити час для пам'ятки – зарахувати її до кінця XVII – першої половини XVIII ст., оскільки із середини XVIII ст. розпочалося систематичне обмосковлення українських верств суспільства, і з того часу в українську літературну мову стали входити елементи російської мови; літературна українська мова тоді стає слов'яноукраїнськоросійською, як у Г. Сковороди, представника того часу.

Крім палеографічних і деяких суто графічних ознак традиційного письма цієї доби (XVII–XVIII ст.), пам'ятка має насамперед низку характерних фонетичних явищ загальноукраїнського значення, зокрема наявність повноголосу; змішування у, в – все, оусе; відпадання початкових голосних; отвердіння губних; отвердіння шиплячих. Ще варто відзначити фонетичні явища, що вказують на місцеве значення пам'ятки, на її південно-західне походження, наприклад, диспалаталізація звука р – рыцир, царами, цесара, розпоражу; звук ц замість ч: да ци не слихала.

Василь Зборовець уперше порівняв різні списки повісті, приділивши головну увагу українським варіантам, що мали оповідальну форму й рельєфні образи Життя і Смерті. Із шести редакцій учений уважав найцікавішими два списки, які відбили особливості української літературної мови всієї доби. Подібні властивості існують і сьогодні в південно-західних українських говірках – гуцульських і Покуття.

Виявилося, що цей географічно й історично ізольований від цивілізації край у живій мові гуцулів зберіг форми, що зустрічаються в пам'ятках XI–XII ст. У західних діалектах ці форми залишилися законсервованими. У мові повісті Василь Зборовець знайшов навіть таке цікаве явище, як приставка г перед голосними (та'іа гі тих побрала), відоме ще з давніх часів.

Учений сподівався на те, що його розвідка стане початком глибокого дослідження мови не лише повісті «Слово о Смерті…», а й усього апокрифічного збірника.

Висновки. В. Зборовець жив і працював у надзвичайно складну добу, коли тенденції відродження української культури, героїчна діяльність «Просвіти» вступили в суперечність із політикою інтернаціоналізації з боку тоталітарної системи. У цих умовах саме мовознавці, збирачі й дослідники рідного слова, просвітяни відразу підлягали обвинуваченню в націоналізмі. В. Зборовець не був потрібний сталінській системі, а його фахові знання не знайшли повноцінного використання. Василеві Зборовцю довелося працювати в роки глобального наступу інтернаціонального на всі національні культури Радянського Союзу, унаслідок чого письменники, викладачі національних мов опинилися на узбіччі історичного процесу, яким опанувала русифікація.

Сподіваємося, що доробок відомого ученого 20–30-х рр. XX ст. приверне увагу науковців, а дослідження його внеску у вивчення української літературної мови буде становити перспективу наших подальших досліджень.

Література:

1. Гудзий Н. Преніе живота / Н. Гудзий // Русский филологический вестник. – 1910. – № 3–4. – С. 29.
2. Жданов И. К литературной истории русской былинной поэзии / И. Жданов. – К., 1881. – С. 3.
3. Зборовець І.В. Закоханий в рідну мову / І.В. Зборовець // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х. : ХДАДМ, 2009. – Вип. 17. – С. 47–56.
4. Мацько В. Інтертекстуальне прочитання філологічних праць Василя Зборовця / В. Мацько // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2011. – Вип. 9. – С. 207–211.

Беличенко О. Л. Исследование языка повести «Слово о Смерти и Рыцаре добром и славном» в научном наследии Василия Зборовца

Аннотация. В статье делается попытка осветить некоторые аспекты речи памятника древнеукраинской литературы и обратить внимание на научное наследие известного языковеда. По мнению автора статьи, язык повести «Слова» невероятно интересен, ее исследование, начатое В.С. Зборовцем, могло бы продолжиться в более широком объеме не только самой этой повести, но и целого сборника как украинского памятника литературы определенного времени и места.

Ключевые слова: язык литературного произведения, древняя литература.

Bilychenko O. Language investigation of novel "The Word about Death And Good And Glorious Knight" in the scientific heritage of Vasyl Zborovets

Summary. The author attempts to highlight some aspects of ancient language works of Ukrainian literature and pays attention to the scientific achievements of the famous linguist. According to the author of this article the language of the novel "The Words" is extremely interesting, and she will continue this research which was started by V.S. Zborovets in wider scope. She thinks that it's necessary to investigate not only this story but the whole Zborovets's collection as Ukrainian history of particular time and place.

Key words: language works of literature, ancient literature.

УДК 81'367.5: 81'37: 81'367: 811.162.2+161.2

Воробець О. Д.,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри загального і германського мовознавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ТЕМПОРАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПОШИРЮВАЧІВ СЕМАНТИЧНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. Стаття продовжує цикл публікацій, присвячений дослідженню функціональної типології поширювачів у структурі речення сучасної польської та української мов. Розглянуто темпоральні функції поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов, причому репрезентовано авторське бачення місця досліджуваних семантичних компонентів і комплексів у лінгвістичному вимірі. Перспективним у цьому контексті є не лише всебічне внутрішньомовне осмислення лінгвістичного статусу поширювачів, а і їхнє дослідження в міжмовних паралелях, зокрема українсько-польських.

Ключові слова: семантика, поширювач, розширена модель, функція, темпоральна синтаксема, предикат, семантична структура речення.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці польської та української мов статус речень із поширювачами є, як і раніше, неоднозначним і питання чіткого окреслення меж семантико-синтаксичних модифікацій досить актуальне, тому назріла потреба детального вивчення досліджуваних компонентів через призму систем темпоральних відношень зіставлюваних мов. Ця проблема на різних теоретичних засадах вивчалась багатьма дослідниками, такими як В. Барчук [1], О. Бондар [2], І. Вихованець [3], М. Всеволодова [6], А. Загнітко [8], О. Кульбабська [9], О. Межов [10], М. Мірченко [11], R. Grzegorczykowa [13], B. Milewska [14], R. Przybylska [15], F. Schilder [16], F. Wierzbicka [17] та ін.

Слідом за Д. Г'юмом, дотримуємось думки: «Ідея часу, яка випливає з послідовності нашого сприйняття усіх видів – як ідей, так і вражень, у тому числі вражень рефлексії і вражень відчуттів, – може служити для нас прикладом абстрактної ідеї, яка охоплює ще більшу розмаїтість ідей, ніж ідея простору, але втім представлена в уяві певною одиничною ідеєю визначеної кількості та якості» [7, с. 65].

Мета статті полягає у проведенні порівняльного аналізу темпоральних функцій поширювачів семантичної моделі речення польської та української мов з урахуванням реченнєвотвірного потенціалу семантичних компонентів і комплексів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Темпоральне значення предиката в типологічному сенсі є власне граматичним і умовно протиставлене лексико-граматичному. Це означає, що предикати властивості можуть бути визначені з погляду іманентної темпоральної семантики безвідносно до лексико-граматичної належності. Оскільки структура речення визначається як лексико-граматичним, так і власне граматичним значенням предиката, то врахування темпоральної семантики надає можливість повніше охарактеризувати семантико-синтаксичний склад речення [12, с. 300].

Як уважає О. Межов, темпоральні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці – найпоширеніший різновид вторинних предикатних систем, які виражають часові відношення між вихідними елементарними простими реченнями, причому сформовані на рівні двох різновидів темпоральних семантико-синтаксичних відношень (одночасності або різночасності подій, явищ) [10, с. 267]. Подібно О. Кульбабська зазначає, що семантичні варіанти вторинних предикатів із часовим значенням ґрунтуються на системі бінарних опозицій одночасність/різночасність явищ, неозначеність/означеність їх тривалості як визначальних для часової сфери протиставленнях [9, с. 265–266].

Згідно з В. Барчуком, темпоральність – загальнограматична міжрівнева категорія, яка ґрунтується на семантиці дієвості, вираженій дієсловом, і відображає внутрішній, зовнішній і співвідносний аспекти тривання дії, граматично інтерпретуючи онтологічний час [1, с. 75], тоді як ми репрезентуємо нові інтерпретаційні засоби вираження темпоральних відношень (поширювачі різноструктурного комбінування), що функціонують як поряд із вербальними компонентами, так і одноосібно.

Категорія темпоральності ґрунтується на мовних одиницях, що репрезентують функціонально-семантичну зовнішньо-темпоральну та внутрішньо-темпоральну системи, компонентами якої є морфологічна категорія часу дієслова, синтаксична категорія часу речення, категорії таксису й аспектуальності [5, с. 66–68]. Саме у взаємодії з цими категоріями поширювачі функціонують як виразники темпоральних відношень, наприклад: *Postanawia napić się jeszcze herbaty* ***przed wyjściem*** (O. Tokarczuk) – модель поширювача [przed + S_5] temp // ***Безпосередньо перед запіканням*** *рибу можна нафарширувати підсмаженими на олії цибулею, морквою і печерицями* (газ.) – модель поширювача [безпосередньо перед + S_5] temp; *Przed nami do podpisania najprawdziwszy weksel* ***z czasów Wokulskiego*** (M. Gretkowska) – модель поширювача [z czasów + S_2] temp // ***Із часів Константина Великого*** *візантійське мистецтво жило думкою, що зримий світ живих людей – лиш химера, видиво, з'ява* (П. Загребельний) – модель поширювача [з часів + S_2 + S_2] temp; *Żałował, że zatrzymano mnie w Zamku i zobaczymy się dopiero* ***na wiosnę*** (E. Białołęcka) модель поширювача [na + S_6] // *Тільки їдь* ***навесні*** *або краще* ***раннього літа*** (О. Гончар) – моделі поширювачів [Adverb] temp і [Adj_2 + S_2] temp та ін.

У розширеній моделі семантико-синтаксичної структури речення поширювачі виступають у функції темпорального компонента двоядерної предикативної системи. Вихідною

[1] *Перелік умовних скорочень: Adj_1, Adj_2 ... Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; Adverb – прислівник, S_1, S_2 ... S_x – відмінкові форми субстантивів; P_o – поширювач; P_r – предикат; Praep – прийменник (препозитив); $Pron_1$, $Pron_2$ ... $Pron_x$ – відмінкові форми займенників; S – речення; V – дієслово (вербатив); V_f – особова форма дієслова.*

конструктивною моделлю, яка відображає необхідні для комплексного розуміння глибинної структури речення компоненти, є **S + P [P_r (V_f) + P_o (Praep + S_x)/P_o (Adverb)/P_o (S_x + S_x)…** temp][1]. У функціонуванні темпоральних синтаксем беруть участь 38 прийменників української мови [4, с. 217] і 32 препозитиви польської мови [14], співвідносні із просторовими: *біля, близько, в (у), від (од), упродовж, услід за, слідом за, до, з, за, коло, між, поміж, на, над, перед, під, по, при, проти, серед, посеред, через // obok, blisko, w, od, z, za, koło, między, pomiędzy, na, nad, przed, pod, po, przy, wśród, pośród, przez* та ін.; неспіввідносні із просторовими: *напередодні, наприкінці, на протязі, о (об), одночасно з, під час, пізніше (пізніш), після, опісля, починаючи з, протягом, раніше (раніш), у міру, у процесі, у ході // w przeddzień, w przededniu, w ciągu, o, jednocześnie, z, podczas, później, na końcu* тощо.

Як засвідчують, зокрема, лексикографічні джерела (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005, Словник українських прийменників, 007; Słownik przyimków wtórnych, 2003, Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny, 2003) і фактичний матеріал, прямими репрезентантами семантичної моделі речення S + P [P_r (V_f) + P_o (Praep + S_x) temp] у сучасній польській та українській мовах є більше ніж 30 моделей у польській мові й більше ніж 40 – в українській мові із розгалуженою системою одиниць субмодельного спрямування.

Проектуємо темпоральні відношення, висловлені семантичним комплексом [Praep + S_x] temp, через розгляд трьох моделей, які характеризуються високою частотою вживання і складністю із семантико-синтаксичного погляду:

1. S + P [P_r (V_f) + P_o (з + $S_{2/5}$) temp] // S + P [P_r (V_f) + P_o (z + $S_{2/5}$) temp]: *А доля їх на тебе наложила* ***З дитячих літ*** (В. Самійленко) – модель ПСК [з + Adj_2 + S_2]; *Небо віщувало близьку заметіль, хрипло й насторожено шурхотів жужелицею повноводий* ***з осені*** *Дністер* (Р. Андріяшик) – модель ПСК [з + S_2]; *Вже ж минуло* ***з того часу*** *Аж три довгі роки, Як втопилась дівчинонька У річці глибокій* (Леся Українка) – модель ПСК [з + $Pron_2$ + S_2] // *Okazało się, że on myślał o kolorowych balonikach* ***z dzieciństwa*** (M. Gretkowska) – модель ПСК [z + S_2]; *Nie sposób opisać zapachu – jest najwcześniejszą emocją* ***z czasów*** (M. Gretkowska) – модель ПСК [z + S_2]; *Impas przełamały nieoczekiwane reperkusje incydentu granicznego* ***z piątku****, 11 marca* (M. Waldemar) – модель ПСК [z + S_2]. Частота вживання: укр. 92 речення – 6,13 відсотка, пол. 90 речень – 6 відсотків від загальної кількості 3 000 прикладів із темпоральною семантикою.

Зупинимось на реченні *Вже я* ***з того весілля*** *за ним пропадаю* (Марко Вовчок) – модель ПСК [з + S_2] (*А* знаходиться під впливом *Х* від певного моменту t_0). Складовий компонент реченнєвої структури *з того весілля* фокусує потенційно основну предикацію: *Вже я за ним пропадаю* (основна предикація) + *Відбулося весілля* (потенційно основна предикація) → *Вже я за ним пропадаю, відколи відбулося весілля*. ПСК *з того весілля*, розглянутий як трансформ, посідає позицію перед предикатом, що є семантично й граматично сильною і становить темпоральний компонент двоядерної предикативної системи.

Подібну ситуацію спостерігаємо в польському реченні *Okazało się, że on myślał o kolorowych balonikach* ***z dzieciństwa*** (M. Gretkowska) – модель ПСК [z + S_2], де семантичний комплекс функціонує в ролі конкретизатора минулого часового проміжку. У поліпредикативних конструкціях споріднених мов моносуб'єктні дії характеризуються послідовною темпоральністю, ураховуючи імплікації сприймання, із окресленим періодом (дія теперішня – основна предикація, дія минула – потенційно основна предикація).

Ця модель оперує системою субмоделей, що складається із трьох різновидів:

1) S + P [P_r (V_f) + P_o (з / із моменту + S_2) temp]: ***З моменту проголошення*** *незалежності Південного Судану всі жителі фактично стали людьми без громадянства* (газ.) – модель ПСК [з моменту + S_2] // S + P [P_r (V_f) + P_o (z czasu + S_2) temp]: *Ale za to dzisiaj pojawił się mój chłopak* ***z czasu studiów*** (R. Figura) – модель ПСК [z czasu + S_2];

2) S + P [P_r (V_f) + P_o (з/із часів + S_2) temp]: *Ці переклади зберігалися ще* ***з часів першовчителів*** *слов'янства – Кирила та Мефодія* (газ.) – модель ПСК [з часів + S_2] // S + P [P_r (V_f) + P_o (z czasów + S_2) temp]: *Noc w tym pociągu minęła mi bezsennie, ponieważ w starych, pochodzących* ***z czasów kolonii*** *wagonach trzęsło* (R. Kapuściński) – модель ПСК [z czasów + S_2];

3) S + P [P_r (V_f) + P_o (з/із часу + S_2) temp]: ***З часу проголошення*** *незалежності керівництво України озброїлося інструментом стратегічного партнерства для набуття друзів на міжнародній арені* (газ.) – модель ПСК [з часу + S_2] // S + P [P_r (V_f) + P_o (z czasu + S_2) temp]: *Bo ja pamiętam, mnie też zabierano towarzyszy walki* ***z czasu wojny*** (W. Żukrowski) – модель ПСК [z czasu + S_2].

Розглянуті субмоделі зіставлюваних мов демонструють співвідношення моделей ПСК як 3:2 (модель ПСК [з моменту + S_2], [з часів + S_2], [з часу + S_2] / модель ПСК [z czasu + S_2], [z czasów + S_2]), оскільки синсемантизм таких систем співвідносний із виділенням синтаксичних компонентів аналітичної будови, основну увагу зосереджуючи на виявленні причин, умов і способів реалізації семантичних єдностей, утворених синсемантизмом слів і комплексів із підкресленням їхньої граматикалізації.

2. **S + P [P_r (V_f) + P_o (після + S_2) temp] // S + P [P_r (V_f) + P_o (po + S_2) temp].** Порівняймо: *Де* ***після ночі*** *ранок синій / Збирає роси не мені…* (Г. Чубач) – модель ПСК [після + S_2]; ***Після вечері*** *я спитав старого, де б мені знайти такого чоловіка, щоб провів мене до Ненаситця і в Капулівку* (О. Стороженко) – модель ПСК [після + S_2]; ***Після смерті*** *Осмомисла Володимир князем став* (О. Олесь) – модель ПСК [після + S_2] // *Potem w swojej straszliwej rozpaczy* ***po śmierci*** *syna, do której pośrednio sam się przyczynił* (R. Kapuściński) – модель ПСК [po + S_2]; *Kobieta widzi wystające z kop śniegu, pomalowane odblaskową farbą słupki i dopiero* ***po chwili*** *rozumie, że oznaczają zakręt* (O. Tokarczuk) – модель ПСК [po + S_2]; *Zawsze* ***po przebudzeniu*** *słucha bicia serca* (O. Tokarczuk) – модель ПСК [po + S_3]. Частота вживання: укр. 68 речень – 4,53 відсотка, пол. 70 речень – 4,67 відсотка від загальної кількості 3 000 прикладів із темпоральною семантикою.

Проаналізуємо речення *Маю* ***після вашого приказу*** *шукати «реформатора»* (О. Кобилянська) – модель ПСК [після + $Pron_2$ + S_2] (*А* шукає *Х-а* після момент t_0). Складовий компонент *після вашого приказу* конденсує потенційно основну темпоральну предикацію: *Маю шукати «реформатора»* (основна предикація) + *Відбувся ваш приказ* (потенційно основна предикація) → *Після того як був ваш приказ, маю шукати «реформатора»* / *Маю шукати «реформатора», бо відбувся ваш приказ.* Складність цього ПСК з огляду на трансформа-

ційні можливості полягає в інтерпретації його семантики як поєднання значень темпоральності й каузальності, що на рівноправних засадах функціонують у складі компонента двоядерної предикативної системи.

Ця модель оперує двома субмоделями:

1) S + P [$P_г$ (V_f) + P_o (після завершення + S_2) temp]: ***Після завершення перегонів*** *«День» поцікавився в Селіо, як йому «ганялося» Дніпром* (газ.) – модель ПСК [після завершення + S_2] // S + P [$P_г$ (V_f) + P_o (po ukończeniu + S_2) temp]: *Sporo rozgarniętych dziewcząt i chłopców, z którymi ponagrywałem rozmowy dla radia – o ich planach, ambicjach życiowych* ***po ukończeniu studiów*** (J. Krzysztoń) – модель ПСК [po ukończeniu + S_2];

2) S + P [$P_г$ (V_f) + P_o (після закінчення + S_2) temp]: ***Після закінчення терміну дії*** *державних програм у сфері енергетики та енергоефективності ми обов'язково побачимо, ким і що було реально зроблено* (газ.) – модель ПСК [після закінчення + S_2] // S + P [$P_г$ (V_f) + P_o (po zakończeniu + S_2) temp]: Światło zgasło w kinie **po zakończeniu seansu** (M. Tomaszewska) – модель ПСК [po zakończeniu + S_2].

Презентовані моделі [після завершення + S_2], [після закінчення + S_2] і [po ukończeniu + S_2], [po zakończeniu + S_2] можна розглядати в типологічному ракурсі, оскільки й перші, і другі ПСК функціонують у своїх мовних системах за власними принципами, що виключає їхнє міжмовне координування.

3. **S + P [$P_г$ (V_f) + P_o (через + S_4) temp] // S + P [$P_г$ (V_f) + P_o (przez + S_4) temp]**: *Уже сьогодні їх заручають, А* ***через тиждень*** *і повінчають* (Леся Українка) – модель ПСК [через + S_4]; *Хіба я не вернуся* ***через якийсь час*** *до цього міста?* (І. Микитенко) – модель ПСК [через + $Pron_4$ + S_4]; *Значить, діло облагодимо* ***через кілька днів****, з солідністю* (Р. Андріяшик) – модель ПСК [через + Num_4 + S_4] // *Ona leży jeszcze* ***przez chwilę*** *i powoli uświadamia sobie, gdzie jest* (O. Tokarczuk) – модель ПСК [przez + S_4]; *Dojrzewałem* ***przez pięćdziesiąt lat*** *do tego trudnego zadania* (T. Różewicz) – модель ПСК [przez+ Num_4 + S_4]; ***Przez dwa miesiące*** *zwalczałam cztery centymetry czegoś, co rozpanoszyło się w środku mnie* (M. Gretkowska) – модель ПСК [przez+ Num_4 + S_4]. Частота вживання: укр. 50 речень – 3,33 відсотка, пол. 46 речень – 3,07 відсотка від загальної кількості 3 000 прикладів із темпоральною семантикою.

Розглянемо українське речення *Уже* ***через місяць*** *Олімпійський вогонь прибуде в столицю України* (газ.) – модель ПСК [через + S_4] (*А* прибуде місце *Х* у момент t_0). ПСК *через місяць* виражає темпоральне значення, конденсуючи потенційно основну предикацію: *Мине місяць* (потенційно основна предикація) + *Олімпійський вогонь прибуде в столицю України* (основна предикація) → *Коли мине місяць, Олімпійський вогонь прибуде в столицю України*. Семантичний комплекс *через місяць*, що посідає лівобічну позицію щодо вербального компонента, визначається на межі між компонентом двоядерної предикативної системи та детермінантом.

Характеризуємо польське речення *Dojrzewałem* ***przez pięćdziesiąt lat*** *do tego trudnego zadania* (T. Różewicz) – модель ПСК [przez+ Num_4 + S_4] (*А* прибув місце *Х* у момент t_0). ПСК *przez pięćdziesiąt lat*, обіймаючи постпозицію щодо предиката, має трансформаційний потенціал (*Dojrzewałem do tego trudnego zadania, gdy przeszło pięćdziesiąt lat*) і наділений достатньою семантичною цінністю для комплексного розуміння реченнєвої структури, що дає змогу включати семантичний комплекс такого складу до двоядерного предикативного центру.

Висновки. Отже, поширювачі в ролі темпоративів, що входить до предикативного центру, виражають часові відношення між компонентами семантико-синтаксичної структури речення, указуючи на одночасність або різночасність подій, явищ і на їхні кількісно-часові вияви. Семантичні модифікації темпоральної синтаксеми ґрунтуються на протиставленні одночасність – різночасність дії й часового моменту, неозначена тривалість – означена тривалість дії чи стану, заповненість – незаповненість дією часового відрізка, обмеженість – необмеженість дії в часі та її повторюваність і неповторюваність.

Література:

1. Барчук В.М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : [монографія] / В.М. Барчук. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 416 с.
2. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження : [монографія] / О.І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
5. Воробець О.Д. Темпоральна предикація прийменниково-субстантивного комплексу / О.Д. Воробець // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 66–70.
6. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М.В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
7. Г'юм Д. Трактат про людську природу / Д. Г'юм. – К. : Всесвіт, 2003. – 550 с.
8. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / [А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк, Г.В. Ситар, І.А. Щукіна]. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.
9. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О.В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
10. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О.Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
11. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М.В. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.
12. Предикат у структурі речення : [монографія] / за ред. В.І. Кононенка. – К. – Івано-Франківськ – Варшава : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – 408 с.
13. GrzegorczykowaR.Wprowadzeniedosemantykijęzykoznawczej/R.Grzegorczykowa. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2011. – 224 s.
14. Milewska B. Słownik przyimków wtórnych / B. Milewska. – Gdańsk : Wydawn. Uniw. Gdańskiego, 2003. – 291 s.
15. Przybylska R. Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej / R. Przybylska. – Kraków : TAIWPN Universitas, 2002. – 608 s.
16. Schilder F. From Temporal Expressions to Temporal Information: Semantic Tagging of News Messages / F. Schilder, Ch. Habel // The language of time: a reader. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2005. – S. 533–544.
17. Wierzbicka A. Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin : Wyd-wo Uniw-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – 535 s.

Воробец А. Д. Темпоральные функции распространителей семантической модели предложения польского и украинского языков

Аннотация. Статья продолжает цикл публикаций, посвященный исследованию функциональной типологии распространителей в структуре предложения современного польского и украинского языков. Рассмотрены темпоральные функции распространителей семантической модели предложения польского и украинского языков, причем представлено авторское видение места исследуемых семантических компонентов и комплексов в лингвистическом измерении. Перспективным в данном контексте предстает не только всестороннее внутриязыковое осмысление лингвистического статуса распространителей, но и их исследование в межъязыковых параллелях, в частности украинско-польских.

Ключевые слова: семантика, распространитель, расширенная модель, функция, темпоральная синтаксема, предикат, семантическая структура предложения.

Vorobets O. Sentence semantic model extenders and their temporal functions in Polish and Ukrainian

Summary. This article continues the series of publications dedicated to the research of the extenders' functional typology in the sentence structure in modern Polish and Ukrainian. The extenders' temporal functions have been observed in terms of the sentence semantic model in Polish and Ukrainian, moreover, the author's view about the place of the studied semantic components and complexes within linguistic terms has been represented. The detailed intralingual comprehension of extenders' linguistic status is not the only perspective in this context but also their research according to interlanguage parallels, including in particular Ukrainian-Polish.

Key words: semantics, extender, expanded model, function, temporal syntaxem, predicate, semantic structure of the sentence.

УДК 821.161.1-994.09

Ворова Т. П.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СУМІСНІСТЬ СЮЖЕТНО-ОПОВІДНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ КАЗКИ «ОПАЛ» І. В. КИРЕЄВСЬКОГО Й «КАЗКИ ПРО ПІВНИКА» О. С. ПУШКІНА

Анотація. У статті аналізується містична казка «Опал» І.В. Киреєвського, презентована в новому ключі інтерпретації, на основі зіставлення вказаного твору й «Казки про півника» О.С. Пушкіна. Відслідковуються сюжетно-розповідні паралелі в обох казках, ідентифікується їхня схожість за ключовими моментами. Досліджується спільність складу персонажів, схожість і відмінність їхніх функцій; розкривається значення деяких образів-символів.

Ключові слова: містична казка, тотожність сюжетно-оповідних паралелей, ідентичність функцій персонажів.

Постановка проблеми. Творча спадщина І.В. Киреєвського, що полягає переважно у творах із філософії та естетики, характеризується світоглядною глибиною новаторських концепцій і на сьогодні досить глибоко досліджена. Філософсько-естетичні ідеї автора помітно вплинули на розвиток російської культури, пріоритетним напрямом якої є спрямованість на збереження національної самобутності.

На відміну від детально опрацьованих філософсько-естетичних праць І.В. Киреєвського (В.Е. Вацуро, М.І. Гіппельсон [1], В.О. Кошелєв [5], О.С. Курилов [9], Е.І. Мюллер [11] та ін.), проблематика малочислених літературних творів автора виявилась не надто привабливою для літературознавців, увага котрих сфокусувалася переважно на слов'янофільських позиціях письменника й, відповідно, їх відображенні в його художній прозі (В.В. Кузнецов [6], В.І. Кулешов [7], Ю.В. Манн [10] та ін.). Єдина авторська казка «Опал» традиційно інтерпретується як містичний твір (В.М. Жирмундський, А.Г. Аствацатуров [3]), що втілює світогляд письменника-любомудра.

Завданням статті є презентація дещо іншого ракурсу трактування казки «Опал» (1830) на основі, як нам відомо, уперше проведеного порівняльного аналізу цього твору І.В. Киреєвського і «Казки про півника» (1835) О.С. Пушкіна, що, можливо, допоможе висвітлити нову грань у творчості неординарного письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Привертає увагу майже повна ідентичність сюжетних ліній двох казок: деякі відмінності спостерігаються в деталях, але не у ключових параметрах. Для подальшої роботи з аналітичного порівняння двох творів схематично опишемо сюжетну канву «Опала» (сюжет пушкінської казки загальновідомий і тому вилучається). Цар стародавньої Сирії – довершений воїн Нурредин –ображений царем Китаю Орігеллом. Спраглий до помсти Нурредин нападає і паплюжить країну кривдника, узявши в облогу китайську столицю як символ останнього прихистку імператора, чиї дні правління злічено. Китайський правитель у розпачі звертається за допомогою до Дервіша, який перемагає сирійського царя за допомогою магічної каблучки з опалом.

Варто відзначити збіг загального оповідного обрамлення в обох казках – жорстокі війни (вторгнення, оборона, захоплення територій, загибель воїнів у битвах), утримання величезних армій, страждання мирного населення від військових дій – це та єдність реалій життя держав, що воюють, яка притаманна обом творам. Щоправда, функції пушкінського Дадона поділені між Орігеллом і Нурредином, які є сукупним опосередкованим портретом царя-воїна тієї епохи: вони обоє – правдиві вояки. Нурредин оточив свою корону «блеском войн и побед» [13, с. 583], володіючи престолом із 16 років, його меч у багатьох битвах залишив сліди відваги на ворогах, у своїх діях полководець керується духом лицарства й законами честі; могутність героя здобув «удачею и мужеством» [13, с. 583]. Безперестанними боями та завоюваннями він тамував жагу слави, визнаючи красу небезпечності жорстоких битв як єдино можливу форму краси в цьому світі.

Його суперник знаходиться на тому самому рівні військового професіоналізму, тому їх обох уважають неперевершеними лицарями. Не дивно, що коли між двома могутніми володарями виникли суперечки, то лише «смерть одного из царей стала единственным честным условием мира» [13, с. 583]. Нурредин за місяць холоднокровно підпорядковує китайську державу своїй жорсткій волі воїна, тому зневіреному Орігеллу не залишається іншого виходу, окрім звернення за допомогою до Дервіша-чарівника (утілює образ-символ похмурого аспекту зловісно-таємничої чорної магії), який здатен допомогти правителю, котрий виявився на межі краху. Цей персонаж, безсумнівно, перегукується за своїми функціями з мудрецем/звіздарем/скопцем із пушкінської казки, принаймні із трьох вищевказаних ролей в «Опалі» текстуально підтверджені й задіяні дві – мудрець/звіздар.

Можна припустити, що функція скопця потай і підтекстуально наявна в характеристиці Дервіша як чорнокнижника, оскільки, окрім Книги Небес і Книги Чарівних Знаків, він читає також і Чорну Книгу, що напускає жаху на непосвячену людину; а допомога, обіцяна чорнокнижником від його магічного володаря, може бути надана тільки в тому випадку, якщо китайський цар готовий принести «жертву подданическую» темній силі. І за згодою царя «трын трава закурилась, знак начерчен на земле, слово произнесено, и *обряд совершился»* (виділено нами – *Т. В.*) [13, с. 585] – *обряд обрізання* як фізичної застави й данини відданості *темному володарю.*

Дервіш-чорнокнижник вишукує для Орігелла омріяний шанс перемоги над Нурредином за допомогою красуні, здатної зродити у сирійському правителі «такую любовь, которая подняла бы его сердце выше звезды своей и заставила бы его думать мысли невыразимые, искать чувства невыносимого и говорить непостижимое», і деякого старця, який зможе заспі-

вати «такую песню, которая бы унесла его [царя] *за тридевять земель в тридесятое царство»* (виділено нами – *Т. В.*) [13, с. 585]. Ця просторово-орієнтована формула дає право на суміщення двох творів унаслідок локалізованої єдності місця дії, позаяк указівка на «тридевятое царство, тридесятое государство» зустрічається в О.С. Пушкіна лише в «Казці про півника» [12, с. 647].

Чорна магія Дервіша зриває з неба яскраву зірку Нурредина (образ-символ його щастя, успіху, відваги й непереможності) і замикає її в опал, убудований у каблучку. Дервіш-старигань спритно передає його цареві із двозначним коментарем: «Я принес тебе перстень, в котором заключена звезда твоя. Возьми его, и судьба твоя будет в твоих руках» [13, с. 586], ухильно додаючи, що в персні володар побачить своє щастя й загибель. Якщо до цього сюжетного ходу оповідь про невдачі Орігелла збігається за змістом із описом халеп грабованого злими сусідами царя Дадона, то надалі з волі авторської фантазії активний і детальний розвиток сюжету переходить до іншого героя та переноситься за лінію фронту до суперника Орігелла – Нурредина. Безсумнівно, цей авторський прийом задіяний для ілюстрації нетривалості військового успіху, а також для відстеження на його прикладі механізму впливу каблучки з опалом на людину.

У пушкінської казці такий сюжетний поворот відсутній: поет лише вводить коротке повідомлення, що після появи півника на шпилі агресивні сусіди «присмирели, / Воевать уже не смели» [12, с. 648]. Проте не зовсім зрозуміло, чи обмежилось усе військовою відсіччю, яку вони отримали від Дадона, а чи могутність магії скопця також відіграла свою роль.

В І.В. Киреєвського цей процес прописаний чітко й детально (опис впливу каблучки з опалом на Нурредина посідає приблизно половину текстового обсягу казки, що є підтвердженням вагомості цієї інформації). Тож важливо зіставити причини краху сирійської імперії й магічного впливу каблучки з опалом на його володаря (за своєю значимістю введення чарівного артефакту персня варто співвіднести із впливом чарівного артефакту золотого півника на шпилі, оскільки обидва предмети отримані від чарівників для охорони держави та її захисту від нападу ззовні, але не забезпечують захисту від внутрішнього ворога).

Узявши каблучку зі звичайної цікавості й уперше поглянувши в опал, Нурредин відчуває абсолютно нові, непритаманні йому раніше почуття (нездоланно привабливий і магнетичний чарівний захват). Цар занурюється у візії, що розгортаються на невідомій планеті, де в чудовому палаці мешкає неземна красуня: «Вдруг растворились легкие двери, и в одежде из солнечных лучей, в венце из ярких звезд, опоясанная радугой, вышла *девица*» (виділено нами – *Т. В.*) [13, с. 588], котра миттєво скорила й полонила серце героя. У її присутності цар забуває про війну, армію, битви. Він програє вирішальний бій Орігеллу, безславно уклавши з ним «постыдный мир». Дивує те, що герой більше не відчуває жодного інтересу до державних справ, бо прагне знову і знову зануритися в манливі видива з опалу в марнуючій душу й тіло невгамовній жазі, відчути й випробувати непереборну чарівність чудової неземної діви. У неї грізний правитель закохується *з першого погляду*, бо її краса була «столько же зеркалом его сердца, сколько отражением его души» [13, с. 590]. Варто констатувати очевидну подібність того факту, що перша поява діви і її приголомшливий вплив на героя перегукується з таким самим коханням із першого погляду, відчутим Дадоном після зустрічі з Шамаханською царицею.

Видива царя фрагментуються за такими етапами: бачення дівчини під покровом, без покрову, до отримання поцілунку, у процесі отримання поцілунку та її остаточним зникненням (оскільки зникнення діви можна вважати закономірним для сюжету обох казок, адже Шамаханська цариця у фіналі оповіді теж раптово «пропала, как-будто ее и не бывало» [12, с. 652]). Важливою деталлю є те, що дівиця вимагає від царя віддати їй каблучку на знак застави вірності: одягнувши перстень, вона зникає разом із ним (Шамаханська цариця та півник із пушкінської казки також зникають одночасно). Цар шаліє з туги, сподіваючись відшукати таємничо-чарівну дівчину, але його розчаровують мудрі волхви: «Для каждого человека есть одна звезда, <…> ты, государь, потерял свою, другой уже не найти тебе!» [13, с. 591]. На фінал трагедії Сирія окупована військами китайського імператора, який, знаючи справжнє підґрунтя подій, називає долю Нурредина «примером коловратности счастия» [13, с. 592]. Разом із тим, керуючись кодексом військової честі, Орігелл милує колишнього супротивника, переможеного нечесно й негідно посередництвом чорної магії, та пропонує йому місце намісника на колишньому престолі. Але Нуррединові байдуже до подібної перспективи, утім як і до всього мирського/земного, і він не жалкує про втрачену імперію, яку проміняв на примарну діву із мрій. Тож Дівиця стає причиною загибелі потужної імперії й повалення її керівника (на кшталт Шамаханської цариці, котра викликала внутрішньодержавний розбрат між Дадоном і мудрецем-жерцем: за відсутності дієздатного правителя це стало причиною подальшого падіння царства).

На перший формальний погляд доля героя закінчується трагічно, однак це поверховий висновок, оскільки під першим рівнем симліцистичної інтерпретації дій героїв казки ховається глибинний філософський зміст, оснований на езотеричному тлумаченні образу-символу каблучки з каменем-самоцвітом, чия назва, винесена в заголовок казки, є авторським знаком, що підкреслює важливість саме цього об'єкта. Метафізичне значення будь-якого дорогоцінного або напівдорогоцінного каміння полягає в його символіці, інтерпретація якої означає «как скрытые сокровища знания и истины, так и земную любовь и преходящие богатства» [8, с. 77]. Саме в такій двобічній формі символіки (земна влада/багатство у протиставленні до містичної любові/езотеричних знань) письменник уводить каблучку з опалом як потужного тригера духовної еволюції героя, оскільки з кривавого-жорстокого і владного воїна-правителя цар Нурредин перетворюється в істинного філософа, що протягом короткого людського життя проходить потужну особистісну еволюцію, пізнавши невідому йому раніше божественну любов і попутно відкривши для себе потаємні знання про інші світи; при цьому земна влада й матеріальні статки природно втрачають для нього значущість. Саме це має на увазі герой у своєму фінальному монолозі, по-філософськи байдуже відмовляючись від поблажливо-щедрої пропозиції Орігелла стати намісником провінції на додаток до дарованого життя: «Когда дорожил я властию, богатством и славою, умел я быть и сильным, и богатым. Я лишился их благ только тогда, когда перестал желать их, и недостойным попечения моего почитаю я то, чему завидуют люди. Суета все блага земли! Суета все, что обольщает желания человека, и чем пленительнее, тем менее истинно, тем более суета! Обман все прекрасное, и чем прекраснее, тем обманчивее» [13, с. 592].

Первісна особистісна природа Нурредина була схожа на грубий камінь, що не піддавався духовному огранюванні; проте ж душа героя перетворюється, стикнувшись із випромінюванням світла божества (образ-символ самоцвіту *ідеальної* форми й *неземної* краси діви). Герой насправді *володів перснем з опалом*, що рівнозначно втіленню всіх потаємних і невисловлених бажань і сподівань його душі й серця, реалізації його духовних потенцій. Із цього погляду військова поразка Нурредина перестає сприйматися як його занепад, бо фактично герой знаходить новий статус філософічного мандрівника іншими світами. Розглянута окремо, історія розвитку його стосунків із дівою-Музикою Сонця набуває сенсу проходження ініціатичної містерії, яка має всі необхідні етапи: діва під покровом і без нього (співзвучно Ізіді як носійці містичних знань під вуаллю, якщо знання приховані від неофіта, і без неї – при залученні неофіта до тих самих знань); поцілунок як образ-символ містичного поцілунку, що означає не тільки контакт, а і злиття з об'єктом божественного поклоніння. Невипадково діва зникає відразу після завершення поцілунку: містичний контакт відбувся, частина світла божества перейшла від об'єкта містичного поклоніння до її земного прихильника, тому подальший зв'язок посередництвом каблучки з опалом відтепер не актуальний. Для Нурредина закінчується найважливіший етап його життя, фініш якого він лаконічно формулює так: «Лучшее, что есть в мире, – это мечта», а все другое – «суета» [13, с. 592], тому можна припустити, що надалі в нього з'явиться нова мрія та новий об'єкт поклоніння іншому божеству в символічному образі іншої діви. За допомогою образа Нурредина виникає рідкісна можливість побачити еволюцію Дадона в разі його виживання після непередбачуваної атаки півника (що відбулася після проходження героєм *своєї* ініціації у присутності Шамаханської цариці): він, можливо, теж відмовився б від влади, ставши мудрецем/філософом /відлюдником, схожим на його колишнього друга – звіздаря. Тож варто констатувати, що Нурредин успішно проходить ініціацію, нехай навіть спочатку не усвідомлюючи це, а Дадон зазнає поразки в найважливішому життєвому іспиті.

Отже, з урахуванням викладеного вище можна зробити **висновки**: 1) про збіг фонового оповідного наповнення двох творів (тривожно-грізне існування царств у постійному військовому протиборстві за утвердження права найсильнішого); 2) невипадковості появи мудреця/Дервіша в життєво важливий для виживання держав момент; 3) тотожності трьох функцій Дервіша з аналізованої казки та пушкінського мудреця; 4) про закономірності ужитку чарівного артефакту (півник/каблучка) як форми магічної допомоги; 5) про однакові ролі прекрасних дів, які занапащають головних героїв і їхні царства, що призводить до сумного фіналу в обох творах; 6) наявності містерії/ініціації. Загалом казка «Опал» І.В. Киреєвського за основними параметрами ідентична «Казці про півника» О.С. Пушкіна.

Література:

1. Вацуро В.Э. Сквозь «умственные плотины» / В.Э. Вацуро, М.И. Гиппельсон. – М. : Книга, 1986. – 382 с.
2. Гершензон М.О. Грибоедовская Москва. Чаадаев. Очерки прошлого / М.О. Гершензон. – М. : Московский рабочий, 1989. – 400 с.
3. Жирмундский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика / В.М. Жирмундский, А.Г. Аствацатуров. – СПб. : Аксиома : Новатор, 1996. – 230 с.
4. Киреевский И.В. Критика и эстетика / И.В. Киреевский. – М. : Искусство, 1979. – 439 с.
5. Кошелев В.А. Эстетические и литературные воззрения русских славянофилов (1840–1850-е годы) / В.А. Кошелев. – Л. : Наука, 1984. – 196 с.
6. Кузнецов В. Славянофильство как оно есть / В. Кузнецов // Вопросы литературы. – 1969. – № 10. – С. 131–145.
7. Кулешов В.И. Славянофилы и русская литература / В.И. Кулешов. – М. : Худ. лит., 1976. – 288 с.
8. Купер Дж. Энциклопедия символов. Серия «Символы» / Дж. Купер. – М. : Ассоциация духовного единения «Золотой Век», 1995. – Кн. IV. – 1995. – 412 с.
9. Курилов А.С. Теоретико-литературные взгляды и творчество славянофилов (1830–1850-е годы) / А.С. Курилов. – М. : Наука, 1978. – 172 с.
10. Манн Ю.В. Иван Киреевский / Ю.В. Манн // Вопросы литературы. 1965. – № 11. – С. 130–154.
11. Мюллер Э.И. Киреевский и немецкая философия / Э.И. Мюллер // Вопросы философии. – 1993. – № 5. – С. 114–129.
12. Пушкин А.С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила: поэма / А.С. Пушкин // Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 3 т. / А.С. Пушкин – М. : Худ. лит., 1985. – Т. 1 – 1985. – 735 с. – С. 647–652.
13. Сказки русских писателей XVIII–XIX вв. : собрание сочинений. – М. : Престиж Бук : Литература, 2010. – 1120 с. – С. 583–592.

Ворова Т. П. Совместимость сюжетно-содержательных параллелей сказки «Опал» И. В. Киреевского и «Сказки о петушке» А. С. Пушкина

Аннотация. В статье анализируется мистическая сказка «Опал» И.В. Киреевского, представленная в новом ключе интерпретации на основе сопоставления данного произведения и «Сказки о петушке» А.С. Пушкина. Отслеживаются сюжетно-содержательные параллели в обеих сказках, идентифицируется их сходство по основным моментам. Исследуется общность состава персонажей, сходство и различие их функций; раскрывается значение некоторых образов-символов.

Ключевые слова: мистическая сказка, тождество сюжетно-содержательных параллелей, идентичность функций персонажей.

Vorova T. Compatibility of the plotlines/contents parallels from the fairy tale by I. V. Kireyevsky "Opal" and "Fairy Tale about Cockerel" by A. S. Pushkin

Summary. It is analyzed the mystical fairy tale by I.V. Kireyevsky "Opal», presented in the new aspect of its interpretation on the basis of the comparison of this literary work and "Fairy Tale about Cockerel" by A.S. Pushkin. It is monitored the plotlines/contents parallels in both fairy tales, their similarity at the key moments is identified. It is examined the commonality of the list of characters, the likeness and distinction of their functions; the meaning of some image-symbols is exposed.

Key words: mystical fairy tale, identity of the plotlines contents parallels, identity of the functions of characters.

УДК 821.161

Гарачковська О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережевих видань
Київського національного університету культури і мистецтв

ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ ПРИТЧІ В ПОЕЗІЇ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу еволюції одного з канонічних жанрів – жанру притчі – у поезії Дмитра Павличка. Висвітлюється художня специфіка притчових творів, із різних літературознавчих джерел наводяться дефініції притчі. Акцентується увага на розвитку Дмитром Павличком поетичних традицій Івана Франка, у тому числі й у царині сатири та гумористики, зокрема й притчописання.

Ключові слова: сатирична притча, жанрова еволюція, іронія, гротеск, гумористика.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що вивченню творчості Дмитра Павличка, одного із найяскравіших представників старшого покоління сучасних українських поетів, присвячено чимало літературознавчих статей [1; 5; 8; 9; 10], дисертаційних студій [7] і літературно-критичних нарисів [2], до сьогодні ще в науці про письменство немає праць про еволюцію окремих канонічних жанрів у його поезії в напрямі до гумористично-сатиричного відтворення дійсності. Натомість серед широкого читацького загалу, починаючи із «шалених» 90-х рр. XX ст., зростає попит не лише на політизовану сатиричну поезію, а й на сатиричну усну народну творчість, що, на думку дослідників-фольклористів, відбувається саме в авторитарних країнах, коли інші засоби критикувати владу та її представників стають недоступними. До того ж гумор і сатира виконують у суспільстві певну психотерапевтичну роль, яка дає змогу мислячій людині зберегти здоровий глузд та емоційну рівновагу. І чим безглуздішими й нахабнішими стають вчинки владних осіб, тим дошкульніші кпини на них очікують. Отже, актуальність дослідження спричинена не тільки відсутністю спеціальних праць із порушеного питання, а й гострою потребою дослідити еволюцію жанру притчі в поезії Дмитра Павличка.

Мета статті – розкрити жанрову еволюцію притчі в поезії Дмитра Павличка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному літературознавстві усталилась така характеристика притчі як жанру: «Невелика за обсягом, максимально типізована, повчальна алегорична оповідь, побудована за принципом аналогії, в якій подвійна фабула підпорядкована моралізаційній частині твору. Може мати прозову, віршову чи драматичну форму. П[ритча] розкриває важливі етичні, естетичні, філософські настанови, має символічний підтекст» [3, с. 272].

На думку С. Аверінцева, автора статті про притчу в московському «Літературному енциклопедичному словнику», цей жанр закорінений в епоху Старого й Нового завітів і «зі змістового боку відрізняється тяжінням до глибинної «премудрості» релігійного чи моралістичного плану» [4, с. 218].

Притча відома за «Панчататрою». Твори означеного жанру можна прочитати на сторінках Євангелії: «притчі Соломона», які вслід за Псалтирем набули широкого поширення в добу Київської Русі. О. Потебня у праці «Із лекцій з теорії словесності», унаочнюючи зразок жанру притчею про ластівку з «Богослів'я» Іоанна Дамаскіна, зауважував, що в давньослов'янському варіанті її можна назвати байкою. Однак, на відміну від багатозначності тлумачення байки, у притчі ідентифікована певна дидактична, наперед задана ідея. Упродовж тривалого історичного періоду обидва терміни (байки і притчі) переважно сприймалися як синоніми. Наприклад, російський поет О. Сумароков називав притчами свої байки (збірка «Притчі», 1762).

У XIX ст. до жанру притчі зверталися П. Білецький-Носенко, Г. Квітка-Основ'яненко, Л. Боровиковський та ін. Притча про блудного сина лежить в епіцентрі серії малюнків Тараса Шевченка. «Повість про Варлаама і Йоасафа» стала предметом наукової розвідки І. Франка й мала неабиякий вплив на його подальшу творчість. Зокрема, оригінальні притчі становлять композиційне ядро збірки І. Франка «Мій Ізмарагд» (1898). П. Куліш («Орися»), І. Нечуй-Левицький («Рибалка Панас Круть») та інші українські письменники також віддавали належне жанру притчі, як, зрештою, і сучасні вітчизняні поети: Ліна Костенко, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник – та автори молодших генерацій: А. Мойсієнко, Д. Іванов, В. Шовкошитний, А. Шкуліпа, В. Сапон, А. Дністровий.

Микола Ільницький уважає, що останніми десятиліттями притчовий жанр багато в чому модернізувався, зокрема в ньому послабилось дидактичне начало, виражене в прямій формі, а сам сюжет став драматичнішим і відкритішим для висновку читача [2, с. 128].

Дмитро Павличко ніколи не приховував уроків навчання у свого видатного попередника в літературі. Зокрема, у поетичному циклі «Іван Франко» можна побачити чимало ремінісценцій із франківської лірики, що є свідченням засвоєння мистецького досвіду *«вчарованим до німоти»* учнем.

Щоправда, почасти це «учнівство» у видатного попередника в літературі мало лише формальний характер, що й послугувало приводом для створення дружніх шаржів на Д. Павличка. Прикладом типового шаржу може бути чотиривірш П. Осадчука:

Дмитро Павличко
Від книжок вгинається поличка,
Струмом б'є із кожного рядка.
Недарма ж бо томики Павличка
Пригорнулись до томів Франка [11, с. 74].

У цьому творі, написаному в гумористичній манері, дотримано зовнішню подібність із стилістикою автора «Гранослова», але карикатурно змінено, підкреслено «плідне навчання» Д. Павличка в Івана Франка, яке, на думку П. Осадчука, допоки що виражається лише в кількості оприлюднених томів.

Засвоював поет і сатиричний досвід І. Франка, зокрема специфіку його викривального сміху, учився в класика вітчизняного письменства, як варто таврувати ворогів українського народу.

Якщо придивитись уважніше до таких Павличкових віршів, як «Біда навчить, кому подати руку…», «Коли мені підхлібник тисне руку…», «Людське життя – не книги чорновик…», «Як дерево, що не приносить плоду…», «Молитва хахлів» та інших творів – «пристрасних і гнівних монологів проти підлабузників, перевертнів, дворушників» [2, с. 114], стає зрозумілим, що їх він таврує нещадно, у дусі франківської сатири.

Щодо жанру притчі, то ці твори Д. Павличко писав упродовж усіх періодів свого мистецького становлення: «Притча про сонце», «Притча про славу», «Нетерпеливість», «Притча про силу», «Притча про жінок», «Вірність», «Притча про сльози», «Притча про вдячність», «Голос», «Притча про смерть», «Притча про правду», «Світляк», «Притча про ненависть» і десятки й десятки інших притчових творів.

Однак сатиричних віршів-притч у поетичному спадку Д. Павличка, звісно ж, набагато менше, хоча перелік і таких творів може становити не один десяток назв: «Притча про сміх», «Притча про відомого брехуна і мудрого чаклуна», «Притча про кар'єриста», «Притча про братерство», «Перевертень», «Ввічливі раби» тощо.

Ось, скажімо, «Притча про братерство»:

В пустелі, в Кара-Кумах, вже тиждень без води
Блукали друзі – Ваня й Хамід Амальгельди.
Від спраги та спекоти всихало їх нутро,
Ввижалися їм ріки, де блискотить ситро [6, с. 78].

І раптом змучені спекою друзі знаходять у піску «баклажечку» з питною водою: *«Хтось загубив той посуд, чи, може, сам Аллах // Для порятунку воду підкинув їм на шлях». «Добрий Ваня, справжденний московіт»,* запропонував поділити воду по-братськи, оскільки вони ж, мовляв, брати. Почувши таке, узбек, що добре знав ціну *«московському братерству»*, злякався: *«Тремтіла та баклажечка в його руці твердій: // «Ми порівну поділимо цю воду, брате мій!»*

Оксюморонним є вже сам заголовок твору, оскільки реципієнт позасвідомо налаштовується на сприйняття важливих загальнолюдських цінностей і чекає, зрештою, від автора традиційного вирішення проблеми братерства в дусі християнської православної моралі – уславлення, пієтетного возвеличення тощо цих біблійних понять. Однак, хоча авторська думка, ідея притчі відповідно до законів жанру в цьому творі також не сформульовані, читачеві самому пропонується знайти відповідь на питання, як варто чинити «братові»-узбеку, якщо він хоче вижити в пустелі з «братом»-московітом Іваном (якщо вже вдаватися до біблійної символіки, то швидше братом Каїном).

Антикремлівську й водночас антиманкуртську спрямованість мають і такі притчі Д. Павличка, як «Чума», «Орден», «Ввічливі раби», «Колонізатори» тощо, написані вже на початку XXI ст. Зокрема, у вірші «Чума» (2010) реципієнт досить легко впізнає під образом «хана Кучума» колишнього президента України:

Ти чума патріотична,
Ти найкраща зі всіх чум,
Не дозволь, щоб повернувся
Хан Батий чи хан Кучум!
Не дозволь, щоб знов над нами
Панували москалі,
Будь сміліва, справедлива,
Найчумніша на землі!
А чума сміється: «Хлопці,
Не дуріть мене, бо ви
Продали вже все, що мали,
Покровителям з Москви! [6, с. 8–9].

Притча «Ввічливі раби» (2010) містить гіркі саркастичні роздуми про специфіку ментальності нашого народу, коли чи не кожен його представник «ввічливо» не помічає або не хоче бачити тих столітніх утисків від північної держави-сусідки, сприймає як належне трагедію голодоморів, Гулагів, Чорнобилів, геноцидів:

Народе мій, Козаччино,
Скажи мені – молю! –
Невже не все ще сплачено
За волю москалю?!

Та де ж не доплатили ми?!
Чого не додали?
Не вкрились всі могилами?!
Не всі пішли в хахли?! [6, с. 22–23].

І. Равлів, досліджуючи «Покаянні псалми» (1994) Дмитра Павличка, убачає «наявність притчевості» також і в цих творах, як і Т. Савчин виокремлює «притчеві сонети» митця [8, с. 56–61].

У збірці «Жест Нерона» поет підноситься до високого соціально-філософського узагальнення, знаходячи промовисту концептуальну деталь. Таким є, зокрема, «Жест Нерона», який дав назву збірці творів про VIII Всесвітній фестиваль молоді і студентів у Гельсінкі. Жест Нерона – це жест пальцем униз, що означає засудження на смерть. Із тексту твору виразно проступає карикатурність помаху сучасного фашиста. Навіть великий завойовник Олександр Македонський, котрий тримав у руках мало не півсвіту, померши, за словами античного історика, одкинув руку, яка ніби просить милостиню. У своєму творі поет неначе йде від цього символічного образу, продовжуючи його:

Я піднявсь, щоб крикнуть «годі» мукам,
Та тобі я відрубаю п'ядь,
Щоб ходив Нероном ти безруким,
Щоб не міг ти й милостині взять.
Щоб ти знав, яка тяжка земля та,
У яку показуєш злегка,
Щоб з могили, люта і проклята,
Терном не росла твоя рука [6, с. 112].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що Д. Павличко належить до тієї категорії письменників, які не обмежуються лише одним видом творчості чи літературним жанром, у тісних межах яких йому важко реалізувати вповні свій мистецький талант. Сатиричні притчі поета – це ще одна грань творчої індивідуальності митця. Д. Павличко вміє розглядати світ об'ємно, відчувати повноту життя, прагнучи до осягнення найтонших виявів реальної дійсності, у тому числі й сміхової народної культури. Його сатиричні притчі інтелектуально наповнені сучасним змістом, експресивні за висловом, напрочуд злободенні.

Література:

1. Дяченко О. Сонет у «громі серця»: Про «Сонети подільської осені» Д. Павличка / О. Дяченко // Дзвін. – 2001. – № 8. – С. 149–153.
2. Ільницький М.М. Дмитро Павличко: Нарис творчості / М.М. Ільницький. – К. : Дніпро, 1985. – 189 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2 / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – 2007. – 624 с.
4. Литературный энциклопедический словарь / под. общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 751 с.

5. Моренець В. На зрізі контрасних зрізів і заперечень / В. Моренець // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 49–51.
6. Павличко Д.В. Твори / Д.В. Павличко ; уклад. Д. Пилипчук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. – Т. 4 : Поезія, 2001–2011. – 2011. – 608 с.
7. Присяжнюк О.М. Жанр поеми у творчості Д. Павличка : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О.М. Присяжнюк ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 16 с.
8. Савчин Т.О. Сонети Дмитра Павличка. Поетика жанру / Т.О. Савчин. – К. : Знання, 1999. – 111 с.
9. Соболь В. Етапи творчості: «Наперсток» Дмитра Павличка / В. Соболь // Слово і час. – 2001. – № 5. – С. 80–83.
10. Ткаченко А. Ностальгія Дмитра Павличка / А. Ткаченко // Слово і час. – 1999. – № 10. – С. 48–52.
11. Шаржі, пародії, епіграми. – К. : Рад. письменник, 1960. – 129 с.

Гарачковская О. А. Эволюция жанра притчи в поэзии Дмитрия Павлычко

Аннотация. Статья посвящена анализу эволюции одного из канонических жанров – жанра притчи – в поэзии Дмитрия Павлычко. Раскрывается художественная специфика притчевых произведений, из различных литературоведческих источников приведены дефиниции притчи. Акцентируется внимание на развитии Дмитрием Павлычко поэтических традиций Ивана Франко, в том числе и в области сатиры и юмора, в частности и в притчеписании.

Ключевые слова: сатирическая притча, жанровая эволюция, ирония, гротеск, юмористика.

Garachkovska O. The evaluation of parable genre in the poetry of Dmytro Pavlychko

Summary. The article is devoted to the survey of the one of the canonic genre – parables in the Dmytro Pavlychko's poetry. The article covers the art-crafty peculiarities of the poetic works. There are definitions for the parables from variety of literary sources. It is focused on the development of the Ivan Franko's poetic traditions by Dmytro Pavlychko within satire and humoristic field as well as parable writing.

Key words: satirical parable, genre evolution, irony, grotesque, humoristics.

УДК 821.161.2-1.09

Гончарук В. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури,
українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ МІФОТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Анотація. У статті проаналізовано жанрово-стильові особливості поетичних творів Олександра Олеся, охарактеризовано жанрові модуси медитативно-розповідної, медитативно-описової й медитативно-зображальної лірики митця, які стали виявленням його міфотворчості.

Ключові слова: поезія Олександра Олеся, міфотворчість митця, жанрово-стильові домінанти, пейзаж, портрет, елегія, романс, присвята.

Постановка проблеми. Доробок українських письменників-емігрантів певний час розглядався відірвано від літературного процесу України. Багато з них, наділених усілякими ярликами, були заборонені для вивчення, їхні твори тривалий час не видавалися. До таких належить і Олександр Олесь, творчість якого, без сумніву, містить у собі ознаки модерної літератури кінця XIX – початку XX ст.

Світогляд Олександра Олеся формувався та модифікувався під впливом різних складників: дитячих вражень від споглядання навколишнього світу й захоплення природою, зацікавлень фольклором, найбільше міфами та легендами, захоплень філософією не тільки українського, а й інших народів.

У контексті дослідження міфотворчості поета суттєвим є питання аналізу її жанрово-стильових особливостей. Розгляд жанрових модифікацій надає можливість бачення творчої еволюції письменника, виявлення глибинної сутності його творчості.

Дослідження творчості Олександра Олеся, розпочате його сучасниками: Х. Алчевською, М. Зеровим, С. Єфремовим, В. Пачовським та ін., триває й тепер (дослідження М. Неврлого, Р. Радишевського, О. Сидоренко, Р. Тхорук та ін.). Однак у літературознавчих студіях до цього часу достатньо не досліджені особливості міфопоетики Олександра Олеся й жанрово-стильова специфіка його поезії. Зазначимо, що жанрово-стильова система творів письменника є досить різноманітною. Але якщо проблема драматичних жанрів митця розроблена в сучасному літературознавстві (Л. Дем'янівська, Л. Мороз, О. Олійник, Р. Пархомик та ін.), то його поетичні і прозові жанри залишаються малодослідженими.

Мета статті – розкрити жанрово-стильові особливості поезії Олександра Олеся й визначити відповідні домінанти його міфотворчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідницька робота з визначення жанрово-стильової системи міфотворчості Олександра Олеся дасть змогу повніше визначити роль і місце митця в літературному процесі кінця XIX – початку XX ст., а також суголосність його творчості новим тенденціям розвитку української літератури цього періоду.

Користуючись класифікацією Г. Поспєлова, М. Бондаря, у творчому доробку Олександра Олеся можна виділити жанрові модуси медитативно-розповідної, медитативно-описової й медитативно-зображальної лірики, які стали виявленням його міфопоетики [1, с. 46].

На те, що жанрові ознаки були суттєвими для творчої індивідуальності Олександра Олеся, указує використана ним традиція авторських жанрових визначень. Він називає свої твори *піснями* («Жалібна пісня», «Над колискою (пісня матері)», «На чужині (пісня)», «Юнацька пісня», «Пісня селян», «Майова пісня»), *думами* («Дівоча доля», «Дума»), *баладами* («Балада»), *байкою* («Сучасна байка»), *романсом* («Романс»), *етюдом* («Пісня сліпих (Етюд)», «По дорозі в Казку», «Юність», «Місячна пісня») тощо.

Провідне місце в ліриці Олександра Олеся належить *пейзажу*, який простежується у творчості письменника різних періодів. Ці пейзажі розрізняються за річним і добовим циклами, за характером зображуваного ландшафту (лісові, степові, морські, гірські), за жанровою окремішністю (як самостійний жанр і як украплення в інші жанрові утворення), за динамікою (статичні й динамічні) [2, с. 150].

Найповніше та найчіткіше окреслений такий жанр у групі медитативно-описової лірики Олександра Олеся, як *портрет*. Він використовується автором як засіб характеротворення, типізації й індивідуалізації персонажів. До творів цього жанру можна зарахувати «Косять коси», «Фортуна», «На вулиці між панською юрбою», «Сирітка», «Вона приходе...».

Твори медитативно-розповідної групи репрезентовані в Олександра Олеся жанрами пісенної, романсової лірики, сонету, елегії, поетичного маніфесту, культовими жанрами тощо. Популярність пісенних жанрів у його доробку зумовлена специфічною строфічною будовою, ритмікою, музичністю звучання.

Романси Олександра Олеся виконують соціально-психологічну й естетичну функцію – бути піснею про кохання. Найбільше своїх романсів Олександр Кандиба написав Вірі Свадковській, своїй майбутній нареченій*: «Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди. Цілуй її, цілуй її, знов молодість не буде!»* [3, с. 41]. Інтимний космос у романсах Олександра Олеся набуває значення всезаповнюючого й самодостатнього всесвіту («Зрадила та, що любила», «Так, як Данте любив Беатріче», «Прийди, прийди…»).

Поет, котрий на початку свого творчого шляху оголосив основними настроями власної лірики радість і журбу, часто звертався до жанру *елегії* («Тікаю від крові до сонця, квіток», «Коли ж над нами зійде сонце», «Надії всі поховані тобою» тощо). Використання цього жанру було природним для вираження туги за Батьківщиною, уболівань за трагічну долю свого народу.

Зразком жанру *власне медитації* стала поезія Олександра Олеся «Як жити хочеться». До поезій, у яких потік свідомо-

сті спрямовується прагненням розібратися в собі, у людях, у якомусь життєвому явищі, можна зарахувати «Натхнення час – то час святий!», «Можливо, я живу уже віки», «Як любо, як безмежно любо жити», «В степу» тощо. У цих творах, скерованих усередину осмислюваного явища, автор використовує стан польоту, психологічний паралелізм.

Жанр присвяти посідає чільне місце у творчості письменника. Присвята – важлива складова збірок і поетичних книг. У структурі цілого вона виконує подвійну функцію: позалітературну та власне художню. Позалітературна функція присвяти зазвичай пов'язана з дружнім, інтимним жестом стосовно адресата, разом із тим якнайтісніше переплітається з власне художньою [1, с. 46].

У творчості Олександра Олеся налічуємо понад тридцять віршів-присвят. У поезії «І. Ч.» автор звертається до друга дитинства в один із найскладніших періодів свого життя, яке він безпосередньо пов'язував із долею України, долею свого народу. Це час, коли Україна, розділена імперіями, що воювали, згорала в полум'ї Першої світової війни. У ці години розпуки він думкою повертається в тепло дитячих років і ще раз нагадує, що назавжди залишився вірним «мужицьким сльозам» і «мужицькому гніву», юнацьким мріям, що в «серці й досі ще огонь палає» [4, с. 268].

Рідна країна для Олександра Олеся – це не лише територія. Україну поет сприймає як матір, тому повсякчас висловлює свої почуття, роздуми, мрії щодо її долі. Саме Україні-матері він присвячує дві свої поезії з тотожними назвами: «Моїй матері» [5, с. 48]. Перша, датована 1908 р., є заголовком до збірки поезій «Будь мечем моїм!». У ній звучить не просто освідчення лірика у великій синівській любові до матері. У ній – визнання, що Україна для автора – всесвіт краси, величі, любові, чарів, і найголовніше, з чим для нього асоціюється уявлення про вітчизну, – із поняттям волі. Як відомо, Олександр Олесь не просто оспівував красу української природи, а фактично сакралізував її у своїй творчості [6, с. 49]. Природа є першим складником ідіоконцепту «Україна», через її реалії поет зображує рідний край як омріяний, вільний, щасливий. Реалізаторами цього значення в поетичному світі Олександра Олеся є топоси української природи, зокрема степ, ліс, поле, луг, море, небо, земля тощо. Одним із топосів, який уособлює для митця поняття вільної батьківщини, є степ. У зазначеній поезії степ постає як своєрідне кредо майбутнього митця: виховав волелюбність, навчив любити й ненавидіти, надихав мріями, позбавив відчуття національної меншовартості:

І зробившись рідним братом Вітру, простору і трав, Кидав я нудну роботу І в зелений степ тікав... [4, с. 124].

Ліричний герой не тільки переживає, а фактично дихає в унісон із материнським ритмом, тому фізично відчуває всі проблеми та болі своєї матері. Його душу переповнює почуття гіркоти, що мати ще сумує й журиться (Україна перебуває в неволі), але все ж він – син степу, а отже, перспектива є.

Друга поезія написана в еміграції в 1926 р., тому сповнена ностальгічними почуттями й емоціями, які переживав митець, назавжди відірваний від рідного краю. Поезія написана у формі сну-марення про повернення на батьківщину. Прийом контрасту, як і в попередній поезії, створює експресивну картину нездійсненої мрії. Фантом рідної землі вибудовується завдяки топосам села, річки, житнього поля, хати, наповнених світлом сонця, теплом материнських сліз, що створює піднесений стан душевного зворушення ліричного героя. Радісний шлях додому уособлює образ «зеленої межі». Ця ідилічна картина – «море раювання», як її називає поет, трагічно дисонує з реальною дійсністю, яка пов'язується з відчуттям холоду, де життєвий шлях – це «дорога вигнання», що уподібнюється автором до Ісусової дороги з «хрестом на плечі», муки від якої настільки нестерпні, що сліди наповнюються кров'ю [6, с. 51].

Найбільший блок становлять *присвяти літературним побратимам і вчителям Олександра Олеся*. У віршах-присвятах Тарасові Шевченку, Івану Франкові, Миколі Вороному, Ользі Кобилянській, Михайлу Лисенкові, Борису Грінченкові та багатьом іншим поет синтезує елементи традиційного ліричного портрета й жанру послання-присвяти, досягаючи різного ідейно-естетичного ефекту. Варто відзначити, що присвяти цього блоку діляться на дві групи: присвяти, написані у формі розгорнутої епітафії з приводу втрати того чи іншого митця, і присвяти ще живим людям, які гідно представляють українське мистецтво у світовому культурному просторі [7, с. 19–20].

Однією з важливих ознак посмертних присвят є філософське наповнення творів, де домінує швидше осмислення не локального мистецького явища, а глибинної сутності творчого доробку, важливості мистецького служіння тощо. Показовою для першої групи є присвята В. Самійленку, де Олександр Олесь висловив думки про невдячність і трагічність долі митця, титанічну працю якого за життя гідно не цінують, бо більшість земляків *«убогі й малі, щоб кобзаря зрозуміти»,* хоча

Стогоном був він німої землі, Сльози і кров він носив у полі, Кидав же перли і квіти [8, с. 424].

Зовсім інші емоції (радості, життєствердження) звучать у присвятах українським митцям, яких віншує поет із приводу певних урочистих дат чи подій (М. Вороному, М. Заньковецькій, П. Саксаганському та ін.).

Віршові присвяти, окрім біографічних фактів, пов'язаних із життям адресата, приховують у собі найбільш значущі в контексті поетичного діалогу реалії творчості лірика. У зв'язку з цим авторське слово неминуче стає двоголосим, що відображає водночас семантичну «ауру» потенційного співбесідника і власну.

Висновки. Отже, жанрово-стильова специфіка творчості Олександра Олеся стала художнім виявом міфопоетики митця, його міфотворчості, вибудуваної ним поетичної моделі й картини світу.

Розвиток жанрів здійснювався ним шляхом глибокого, художньо переконливого розкриття виражальних можливостей того чи іншого жанру, його нового змістового наповнення. Стильовою домінантою міфотворчості Олександра Олеся є те, що жанрові різновиди української поезії він доповнює жанрами інших споріднених видів мистецтва, зокрема музики, образотворчого мистецтва, танцю. Дійовим началом своєрідної спадщини митця є фольклор, осмислений на рівні змістовності фольклорних форм, народнопоетичних образів-символів.

Поетичне висловлювання у віршах-посвятах Олександра Олеся відбиває специфіку жанру й формується подієвим сюжетом і відповідним поєднанням емоційно-смислових елементів, що в сукупності становлять оригінальне стильове явище.

Дослідження трансформованих образів, своєрідних міфологем, міфологізованих елементів у творах різних жанрів Олександра Олеся становить перспективу подальших пошуків у цьому науковому напрямі.

Література:

1. Камінчук О. Неоромантик, символіст чи романтик? Естетичні тенденції творчості Олександра Олеся / О. Камінчук // Дивослово. – 2004. – № 12. – С. 46–49.
2. Дунай П. Така непроста дорога: ідейно-естетичні параметри відгуку на драму Олександра Олеся «По дорозі в Казку» / П. Дунай // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – № 6. – С. 149–154.
3. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–1990. – 295 с.
4. Олесь О. Вибране / О. Олесь. – К. : Радянський письменник, 1958. – 520 с.
5. Хропко П. Трагедія серця / П. Хропко // Дивослово. – 1998. – № 7. – С. 48–50.
6. Чуб Д. Поетична творчість як фактор піднесення етнічної свідомості народу (Поезія Олександра Олеся і національне відродження України) / Д. Чуб // Народна творчість та етнографія. – 1997. – № 5–6. – С. 49–51.
7. Бесараб О.Я. Творчість Олександра Олеся / О.Я. Бесараб // Розкажіть онуку. – 2011. – № 11–12. – С. 18–20.
8. Олесь О. Твори : у 2 т. / О. Олесь ; упоряд., авт. передм. та приміт. Р.П. Радишевський. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 1990. – 959 с.

Гончарук В. А. Жанрово-стилевые доминанты мифотворчества Александра Олеся

Аннотация. В статье осуществлен анализ жанрово-стилевых особенностей поэтических произведений Александра Олеся, охарактеризованы жанровые модусы медитативно-повествовательной, медитативно-описательной и медитативно-изобразительной лирики творца, которые стали выявлением его мифотворчества.

Ключевые слова: поэзия Александра Олеся, мифотворчество творца, жанрово-стилевые доминанты, пейзаж, портрет, элегия, романс, посвящение.

Goncharuk V. Genre and style dominants of Oleksandr Oles's myth creativity

Summary. The author in the article analyzed the genre and style features of Oleksandr Oles's poetry, characterized genre modes of meditative and narrative, meditative and descriptive, meditative and figurative lyrics of the master. All that showed his myth creativity.

Key words: Oleksandr Oles's poetry, myth creativity, landscape, portrait, elegy, romance, dedication.

УДК 821.161.2– 343.09 «19»

Кизилова В. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри філологічних дисциплін
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТЕМА ЗМІН ПІР РОКУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Анотація. У статті розглянуто оригінальні авторські версії інтерпретації теми змін пір року, особливості діалогу автора і юного читача у прозових творах різних жанрів для дітей другої половини ХХ століття. Особливу увагу приділено варіантам її трансляції в оповіданні, пригодницько-фантастичному, анімалістичному, пізнавальному, філософському авторських різновидах казки.

Ключові слова: література для дітей і юнацтва, жанр, оповідання, казка, тема, природа, пори року.

Постановка проблеми. Література для дітей і юнацтва – комплекс художніх творів різних родів і жанрів, що на рівні своєї формозмістової єдності адресовані читачу відповідної вікової категорії, задовольняють його емоційні, естетичні й етичні запити, можуть мати подвійну рецепцію (дитина й дорослий), взалежнені від законів, властивих художній словесності загалом. З-поміж численних тем і проблем, що апелюють до емоційної сфери читача цієї вікової категорії, особливе місце посідає природа. Твори ці знайомлять юного читача із життям флори й фауни; водночас вони не лише несуть багато цікавої пізнавальної інформації, а й актуалізують широку палітру почуттів, спонукають до осмислення навколишнього світу, мають естетичний вплив. Діти сприймають природний світ як живий, подібний до себе; у цьому полягає особливість дитячого світосприйняття, на чому слушно наголошував І. Франко: «Вони (діти. – В. К.) люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо, коли ті звірі в байці ще починають говорити, думати і поводитися, як люди» [1, с. 170].

Форми присутності світу природи, природних явищ у творах художньої літератури різноманітні й сягають давніх часів. Відзначимо міфологічні втілення сил природи, емоційно забарвлені судження про неї, описи рослин, тварин, пейзажі тощо. Науковці визначають матеріал природи як «багатство її образів і комплекс моделей, елементів, що можуть втілюватись у художні образи, виступати темами або мотивами, інспірувати, надихати на створення нових образів, надавати останнім символічного характеру тощо» [2, с. 7]. Синтез наукових відомостей, імовірності й вигадки художнього зображення природи у процесі сприйняття підлягає процесу трансформації не лише через розум, а й емоції реципієнта, пропуску крізь його естетичну, духовну сферу.

Література для дітей і юнацтва стала колом наукових зацікавлень І. Бойцун, О. Будугай, У. Гнідець, Т. Качак, Н. Марченко, Л. Овдійчук та ін. Продуктивним напрямом дослідницьких пошуків є аналіз тематичного зрізу української прози для дітей і юнацтва другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Мета статті – окреслити особливості діалогу автора та юного читача на природознавчу тему у прозових творах для дітей різних жанрів другої половини ХХ століття. У процесі її опрацювання необхідно зважити на концепцію адресата, на чому свого часу наголошував С. Іванюк: «Власне, вже оце уточнення – «для дітей» – не що інше як соціальна адреса. Можна без перебільшення сказати, що саме концепцією адресата і визначається специфіка літератури для юних читачів […]. Не існує специфічно дитячих тем. Є специфіка викладу для дітей, тобто специфіка, зумовлена адресатом, до якого звертається автор» [3, с. 85]. На сприйняття твору того чи того жанрового формату дитиною певної вікової категорії неодмінно впливає авторська майстерність, що полягає насамперед в умінні вести діалог із реципієнтом і бути йому цікавим, співіснувати з цією метою водночас у світі дитини і світі дорослого, майстерно балансуючи між ними, іншими словами, застосовувати при створенні тексту «комплекс кодів» (У. Еко) потенційного читача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий інтерес у найменшого читача викликає тема змін пір року. У Шевченковій поезій «Ой діброво – темний гаю!», наприклад, вона осмислюється на образі гаю. Мінливі стани природи в різні пори року наділені автором влучними поетичними характеристиками, що суголосні з настроями ліричного героя: «Надивившись на доненьку / Любу, молодую, / Возьме її та й огорне / В ризу золотую / І сповиє дорогою / Білою габою, – / Та й спать ляже, втомившися / Турбою такою» [4, с. 88].

Цікаву версію змін пір року запропонував Є. Гуцало в оповіданні «Одуд». Основні природознавчі відомості показано автором на прикладі стосунків хлопчика Андрійка й лісового птаха, якого пораненим знайшов батько в лісі та приніс додому. Через пошкоджене крило одуд змушений був лишитися зимувати в Андрійка: чекав його зі школи, учив уроки з ним і постійно разом із хлопцем спостерігав за змінами, що відбуваються в природі. Лірична тональність твору, стильова манера письменника з його тяжінням до імпресіоністичної традиції надала можливість донести до читача захоплення красою навколишнього світу і змінами, що відбуваються в природі з приходом зими, осені, весни. «Як спрагло ждалось весни, як славно в тім році наставала вона! Ще начебто вчора грали білі завірюхи – оркестри зими, а вже сьогодні – немає снігу, наче й не було. А вже завтра сохне земля, парує. А вже позавтра – трава зеленіє, ще за якийсь час – верба цвіте, кульбаба, мати-й-мачуха, маргаритки, гусяча цибулька, анемони діброві, білі» [5, с. 125–126]. Автор значну увагу в оповіданні приділяє описові поведінки птаха, що зумовлена змінами в природі. Читачем вона не стільки розуміється, скільки відчувається завдяки майстерності Є. Гуцала відтворити форми і стани природи, збагнути їх глибинну сутність: «З того дня, як зазеленіла прибрана ялинка, одуд, здається, став помічати тільки її. І як заснув під ялинкою в перший вечір коло діда Мороза, що тримав за спиною велику торбу з гостинцями, то так і другого вечора спав під тією торбою, й третього» [5, с. 125].

Оригінально обіграна тема змін пір року в казці – найулюбленішому й найпопулярнішому жанрі дитячої аудиторії.

Психофізіологічні особливості молодшого читача, потяг до таємничого, незвичайного, атмосфера гри, пригоди стимулюють його уяву, дають поштовх процесам ідентифікації. Діалог автора й читача щодо природних явищ в авторській казці взалежнений особливим типом естетичних суб'єкт-об'єктних відносин, своєрідністю авторського образного мислення, що реалізується набором формозмістових категорій, надиктованих тим чи тим функціонально-тематичним різновидом жанру.

У Марії Пономаренко в «Сукні для весни» зміну зими весною представлено у формі пригодницько-фантастичної історії. Твір вирізняє динамічний напружений сюжет, атмосфера таємниці, пригоди, що спонукає до дії. Сонце зшило обнову для весни: «Як тканини вже було доволі, взяло Сонце золоту голку з ниткою і засіло за шиття. Рубчик тонкий-тонюсінький, навіть і не видно. Бо що краще сукня, то пишніш усе розквітне на землі. Як же скучили за весною ліси і поля, городи і ріки» [6, с. 2]. Протистояння двох пір року письменниця подає в дусі фольклорної чарівної казки як двох опозиційних сил. Донька Зими Завія проникла в терем Сонця й викрала звідти сукню Весни. Авторка акцентує увагу на бажанні зимової пори року владарювати безкінечно. Використаний письменницею мотив протистояння зими й весни має давню основу. О. Воропай звертає увагу на той факт, що в стародавніх народних казках слов'ян із зимою бореться літо – гарна молода дівчина, оскільки на той час рік був поділений на дві частини – літнє й зимове сонцестояння. Згодом рік став ділитися на три (зима, весна, літо), а потім чотири пори року. Відтак з українського фольклору до нас дійшов образ весни – вродливої молодої дівчини з вінком квітів на голові, що приходить на зміну зими [7, с. 139].

В. Проппом [8] запропоновано систему основних казкових типів відповідно до специфіки конфліктів і перипетій у творі: герой, суперник, псевдогерой, диво-помічник, дарувальник, об'єкт, що є предметом пошуку героя, відправник. У «Сукні для весни» важлива роль належить диво-помічникам: Золотому Зайчику й павучкові Підплетинці, які наважилися повернути вбрання Весни. Композиція казки побудована на їхньому просторовому переміщенні, що властиво чарівним казкам. При цьому рух героїв не зображений детально, письменниця акцентує увагу на необхідності швидко досягти необхідної цілі, палацу Зими: «Скакав Зайчик зимовим лісом, а за ним – вервечка темних слідів лишалася. То сніг розтавав від гарячих лапок. Озирнеться Зайчик і подумає: «Треба хутчій бігти, щоб Зима не встигла слідів помітити» [6, с. 3]. Поки матінка-Зима з донькою Завією їли за крижаним столом морозиво (тут принагідно відзначимо використання маркеру новочасної доби – морозива, що є одним із показників авторського тексту), він непомітно пробрався в кімнату, сховав сукню в горіхову шкаралупку, миттю повернувся до лісу й віддав її Сонцю. Те своєю чергою подарувало сукню Весні.

Зображаючи прихід весни як фантастичну подію, Марія Пономаренко водночас акцентує увагу дитини на її типових (із погляду сезонних змін) ознаках: «Вклонилася Весна Сонцю, Золотому Зайчику, павучкові Підплетинці і ступила ніжками в зелених черевичках на землю. Там, де ступала, з'являлись проталини, в них відкривали очка-синьоочка проліски, білі підсніжники, сонечками палали кульбабки. На всенький ліс защебетали птахи» [6, с. 3]. Варто відзначити, що письменниця відходить від традиційної з погляду фольклорної праоснови остаточної перемоги світлих сил над темними (у цьому випадку весни над зимою), а пропонує юному читачеві оригінальну версію змін пір року: «– Нічого, дочко! Не побивайся! Відпочинемо добре, та й знову на землю прийдемо. – Зітхнувши додала: – Воно ж таки і правда спочити хочеться» [6, с. 3].

У казці «Чотири сестри» В. Шевчука осмислено фактично ту саму тему – боротьбу Весни, Літа й Осені з намаганнями Зими не поступатися своєю владою. Утім цей твір позначений складнішим, стилістично гнучкішим художнім тлумаченням подій. Письменник, працюючи в жанрі філософської казки, свідомо нехтує подієвою динамікою розгортання сюжету, значно більше уваги приділяє розмаїтим деталям почуттєво-зорового та психологічного виміру. Конфлікт між Зимою й рештою сестер автор подає як спричинений бажанням Чорного Вітру і його помічника Чорного Птаха потьмарити земне довкілля. Письменник вдало використовує в казці кольори-епітети, що мають певний символічний зміст, підпорядкований осягненню філософської ідеї. Чорний колір – нічний, потойбічний. Чорний вітер, Чорний птах із чорними крильми стають винуватцями порушення одвічного закону природи: зміни пір року. Вони намагаються нав'язати Білокосій свої закони світоустрою: «Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться» [9, с. 20].

Задля уведення цих персонажів у текст твору письменник використовує емоційно-описовий спосіб: «Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з рук Чорного Птаха. Той Птах злетів в темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима і захвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось з її гарним обличчям, вийняла люстерко, аби зирнути на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко – і воно розлетілося на тисячі скалок» [9, с. 19]. У наведеному фрагменті наскрізна дія рухається від одного внутрішнього стану героїні до стану наступного, а всі вони разом працюють на образ дівчини, яку злі сили підбивають на потурання власній самозакоханості. Інакше не відбулося б повернення Зими до обов'язків, покладених на неї Природою, – поступатися місцем Весні й чекати наступної черги на порядкування у світі.

Емоційну атмосферу казки – гнітючий настрій, відчуття безвиході, спустошеності – створено автором за допомогою пейзажних замальовок: «… сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні вітри» [9, с. 22]; крутія й віхола відповідають внутрішньому стану Білокосої, темним думкам, що прийшли їй у голову. В. Шевчук експлуатує у творі мотиваційно-сюжетні елементи фольклорної системи, зокрема трикратність повторення подій, що властиво чарівній казці. Тричі кожна із трьох сестер приходила до Білокосої вмовляти поступитися місцем сестрі, тричі кожну з них проганяли з палацу. Таке трикратне повторення дій підпорядковане принципам ретардації та градації. Трикратність, як уважає В. Пропп, «… виражає інтенсивність дії, а також силу емоційного напруження мовця» [8, с. 199]. Важливе значення в художній системі казки має художня деталь – дзеркальце. Автор експлуатує досить поширений у жанрі казки мотив («Снігова королева» Г.К. Андерсена, «Казка про мертву царівну та семи богатирів» О. Пушкіна, «Аліса в задзеркаллі» Л. Керолла), що своїми витоками сягає міфології й фольклору. Дзеркало в них було наділене магічними властивостями: «Ще в міфологічній свідомості феномен «дзеркальності» пов'язувався з візуальним сприйняттям, пізнанням навколишнього світу, баченням віддалених у просторі

та часі реальних об'єктів (тобто з «тут-буттям»), а також – зі світом потойбічним, чужим, влаштованим протилежним чином («там-буттям»)» [10]. Подивившись у дзеркало, Білокоса мала побачити своє справжнє, змарніле, постаріле за часи довготривалого владарювання обличчя, усвідомити злочинність і підступність намірів Чорного Птаха. «– А тепер на себе глянь, – сказала Золотокоса. Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула – тихий зойк вирвався із грудей.

– Сестро моя, сестро! – закричала вона. – Що це за стара відьмуга на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

– Зійди з трону, втомилася ти, – м'яко сказала Зимі сестра. – Піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення…» [9, с. 36]. За його допомогою відновлюється гармонія й рівновага у світі.

Прикметною особливістю казки Вал. Шевчука «Чотири сестри» є філософськи далекосяжний акцент на реальний людський побут і реальні конфлікти в ньому. Перемога добра над злом у творі стає можливою за умови щирої любові сестер, прагнення добра. Незважаючи на агресивну поведінку Білокосої, Зеленокоса, Синьокоса, Золотокоса не перестали любити її. Чорний птах не зміг перемогти сестер, тому що добро не можна перемогти. «Продовжуй любити її», – говорить Зеленокоса своїй наступниці. «Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити», – твердить Золотокоса. У цих словах – потужний філософський потенціал твору.

Остаточна перемога добра над злом у творі показана автором як прихід на землю весни, зображений за допомогою яскравих зелених барв, що розкодовують життєдайні авторські інтенції: «Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали і співали зелені пташки, а сама Зеленокоса йшла і щедро розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна» [9, с. 38].

«Чотири сестри» Вал. Шевчука – оригінальна авторська версія інтерпретації зміни пір року в жанрі філософської казки. Її рецепція взалежнена жанровою домінантою – настановою на фантастичність, неймовірність зображуваних подій, що підпорядкована осмисленню символічного змісту й філософського потенціалу, закладеного у внутрішній структурі твору.

Зміна пір року в *анімалістичній* казці показана на прикладі життя флори й фауни. Як правило, у творах такого типу відсутні фантастичні перетворення, чарівні предмети, атмосфера дива. Розповідаючи про зміни в природі, письменники часто вдаються до пейзажних замальовок: «Ліс стояв різнокольоровий, барвистий. Жовте, червоне, руде листя заквітчувало дерева, і дерева красувались одне перед одним. Це були перші осінні дні. Небо було синє-синє, і в повітрі літало серпанкове тонесеньке павутиння. Ткали його павуки, а воно, легеньке, від найніжнішого подиху вітру рвалося, і летіло, і блищало на сонці, мов срібло» [11, с. 40].

Анімалістична авторська казка тяжіє до фольклорних пратекстів про тварин (алегоризм, традиційні для слов'янського тваринного епосу персонажі, їх вдача – кмітливість, тямущість, розсудливість тощо, дидактичний потенціал). Цікавими є письменницькі спостереження за поведінкою тварин у лісі: «Усі були заклопотані. Ведмедиха, якої зайчик боявся і яку поважав, бо вона була найбільша в лісі, приготувала для себе й для родини чудовий барліг. Вистелила мохом, назносила м'якого сухого листу, і всі в лісі знали, що вона скоро засне. Сова ховала в дупло мертвих мишенят» [11, с. 46]. Казковий ефект досягається завдяки персоніфікації природи. Герої анамалістичної казки – тварини, птахи, рослини – наділені здатністю мислити, розмовляти, а їхні дії та вчинки легко переносяться у площину людських стосунків. Наприклад, у казці Оксани Іваненко «Чорноморденький» зображено маленького неслухняного зайчика, якому не терпілось вдягти зимову білу шубку, щоб стати красивішим. Не послухавшись старої зайчихи, одного разу він вибіг на гору, де було вітряно й холодно. Прокинувшись уранці, зайчик помітив, що шубка його змінила свій колір. Але, оскільки снігу ще не було, його дуже легко помітили мисливські собаки. Довелося зайчику дуже швидко тікати до лісу, щоб урятувати своє життя. Фінал казки з ненав'язливою морально-дидактичною складовою – «Бачиш, до чого доводить неслухняність та легковажність! Тепер ховайся під дубом, аж поки не випаде сніг» [11, с. 48] – виразно демонструє її адресність. Синтез науковості, реальності й вигадки, художнього зображення природи, динамічний однолінійний сюжет, діалогічність творів, інформативність, конкретно-чуттєва образність, доступна лексика спрямовані на реципієнтів дошкільного й молодшого шкільного віку.

Так звана *пізнавальна* казка, апелюючи до емоційної сфери читача, у доступній формі дає йому багато цікавої й корисної інформації. Темою казки-мініатюри В. Сухомлинського «Як починається осінь» є прихід осені. Вона ж – головний персонаж твору. Світ природи у творі постає як живий організм, так, як його сприймає малий читач. Жанр мініатюри передбачає використання продуманих, відшліфованих фраз, синтез точного й витонченого слова. Саме тому письменник у творі не подає розлогого «портрету» головного персонажа, а зображує її за допомогою влучної художньої деталі: коси в Осені заквітчані червоними ягідками калини й пшеничними колосками. Цей своєрідний штрих у сконцентрованому вигляді допомагає відтворити атмосферу цієї пори року, надає особливого забарвлення поетичному мовленню твору.

Атмосфера дива створена в мініатюрі за допомогою персоніфікації Осені: «Любить Осінь ночами сидіти на березі ставка. А вранці над водою підіймається сивий туман і довго не розходиться. Оце й починається Осінь»; «Любить Осінь заходити в садки. Доторкнеться до яблуні – яблука жовтіють» [12, с. 211, 212]. Наділяючи пору року людськими якостями – осінь ходить, сидить, співає пісню, дятли зустрічаються з нею, В. Сухомлинському вдалося без зайвих сюжетних ходів у поетичній формі передати картину осені, найрізноманітніші відтінки мінливих станів природи. Велику увагу у творі автор приділяє описові поведінки птахів восени, що увиразнює його пізнавальний, науковий потенціал. Повідомляючи в поетичній формі корисні для дитини відомості про життя птахів восени – ластівки тривожно радяться про щось, журавлі піднімаються в небо й курличуть, дятли навпаки радіють осені й шукають поживи на деревах, В. Сухомлинський не лише транслює професійні знання про світ природи, а й акцентує на їх естетичному художньому відображенні.

Адресність казки-мініатюри – для дітей – вловлюється за допомогою влучно схопленої автором характеристики Осені. Він називає її старшою дочкою Діда Мороза, а Весну – молодшою. Така оригінальна прив'язка до улюбленого казкового персонажа молодших читачів характеризує В. Сухомлинського не

лише як талановитого майстра слова, а і як педагога, котрий інтуїтивно вловлює специфіку дитячого образного мислення і сприйняття, здатність молодших читачів сприймати матеріал за допомогою образних кодів.

Висновки. Як одне зі світоглядних і екзистенційних понять, природа, отже, є виразником найрізноманітніших відчуттів; вона наділена особливою змістовою вагою. У літературному творі її матеріал стає художнім фактом, що використовується письменником з метою створення певної духовної атмосфери, естетичних, емоційних станів читача. У творах для дітей і юнацтва матеріал природи виконує ще й певну пізнавальну, світоглядну функцію. Важливе місце в системі природознавчої літератури для дітей посідає тема змін пір року. Варіанти її трансляції зумовлені обраною автором жанровою формою, специфікою образного мислення письменника, віковими особливостями дитячого сприйняття, умінням зробити наукові відомості доступними реципієнту. Зображуючи пори року, письменники значною мірою підкорені кліше, властивим певному жанрові (оповідання, казка тощо), утім щоразу демонструють пріоритетність використання художніх засобів в осмисленні матеріалу природи, взалежнених особливостями стильової експлікації, індивідуально-авторським образним баченням щодо відтворення станів природи, рецептивними можливостями молодшого читача.

Література:

1. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 20. – 1979. – 486 с.
2. Петрухіна Л.Е. Образи природи як стани екзистенції у поезії (теоретичний аспект) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Л.Е. Петрухіна ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2000. – 20 с.
3. Іванюк С. З погляду адресата / С. Іванюк // Література. Діти. Час. – К., 1986. – Вип. 11. – С. 84–90.
4. Шевченко Т.Г. Мені тринадцятий минало : вибрані поезії / Т.Г. Шевченко. – К. : Веселка, 1989. – 160 с.
5. Гуцало Є. Сім'я дикої качки / Є. Гуцало ; упорядкув. та передм. Лесі Вороніної. – К. : Школа, 2007. – 218 с.
6. Пономаренко М. Сукня для весни / М. Пономаренко. – Житомир : Видавничо-поліграфічний відділ облполіграфвидаву, 1991. – 32 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу : [етнографічний нарис] / О. Воропай. – Мюнхен, 1958. – Т. 1. – 1958. – 311 с.
8. Пропп В.Я. Русская сказка / В.Я. Пропп. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 336 с.
9. Шевчук В. Панна квітів / В. Шевчук. – К. : Веселка, 1990. – 184 с.
10. Колотова О.О. Мотиви «дзеркала» і «задзеркалля» як моделі тут-буття і там-буття в художніх відображеннях картини світу / О.О. Колотова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2011_4/11.pdf.
11. Іваненко О.Д. Твори : в 5 т. / О.Д. Іваненко. – К. : Веселка, 1966–1970. – Т. 1 : Казки. – 1966. – 330 с.
12. Сухомлинський В.О. Квітка сонця : [притчі, казки, оповідання] / В.О. Сухомлинський. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 240 с.

Кизилова В. В. Тема смены времен года в украинской литературе для детей

Аннотация. В статье рассматриваются оригинальные авторские версии интерпретации темы смены времен года, особенности диалога автора и юного читателя в прозаических произведениях разных жанров для детей второй половины XX века. Особое внимание уделено вариантам ее трансляции в рассказе, приключенческо-фантастической, анималистический, познавательной, философской авторских разновидностях сказки.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, жанр, рассказ, сказка, тема, природа, времена года.

Kyzylova V. The theme of seasons' changes in Ukrainian literature for children

Summary. In the article the author's original version of the interpretation of the seasons' changes theme is shown, as well as peculiarities of the dialogue between the author and the young reader in prose works of the second half of the XX century in the aspect of different genres for children. A specific attention is paid to versions of its representation in the novelty, adventure and fantastic, animalistic, cognitive, philosophical varieties of the fairy tale.

Key words: Literature for Children and Youth, genre, story, tale theme, nature, seasons.

УДК 811.161

Крупеньова Т. І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОДОНІМІВ МІСТА ОДЕСИ

Анотація. У статті порушується проблема утворення назв вулиць і площ міста Одеси з погляду семантики твірної основи й мотиваційних відношень. Описано основні функції годонімів.

Ключові слова: годонім, урбанонім, мікротопонім, мотивація.

Постановка проблеми. Питання про дослідження власних назв внутрішньоміських об'єктів – урбанонімів (від лат. – urbanus – місцевий і грец. – ὄνομα – ім'я) у вітчизняному мовознавстві є не новим. Це пояснюється тим фактом, що ономастика як окрема галузь мовознавчої науки привертає увагу багатьох дослідників: власні назви за своєю сутністю містять велику кількість найрізноманітнішої корисної наукової інформації з різних сфер людських знань. Так, аналізуючи походження тієї чи іншої назви, ми можемо дізнатися про історію українського народу, про переселенців, що потрапили на територію нашої держави з інших країн, черпати відомості з етнографії, географії, релігієзнавства, історії, культури тощо. Окрім того, власні назви є важливим джерелом досліджень для фахівців із перелічених вище галузей знань.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються вивченням урбанонімії, варто виділити таких мовознавців: Ю.О. Карпенко, Є.М. Степанов (м. Одеса) [2; 5], О.О. Белей (м. Ужгород) [1] та ін. Зокрема, Л.Г.Тригуб і А.В. Білюк (м. Миколаїв) виділили чотири тематичних групи наявних у Миколаєві годонімів згідно з принципами найменування (відіменні, відантропонімічні, відтопонімічні й відетнонімні назви). В основу дослідження також покладено подібну класифікацію з метою характеристики назв за мотиваційними ознаками. Запропонована класифікація є досить послідовною, але вона не є досконалою. Зокрема, не досить правильно подано назву першої групи годонімів («відіменні»), що містить відапелятивну лексику; хоча не можна говорити про те, що ця група є хибною щодо її складу. У зв'язку з відсутністю чітких наукових даних в опрацьованій літературі, автор роботи використав цю класифікацію як зразок для обґрунтування та аналізу власного фактичного матеріалу.

Мета статті – виявити принципи і мотиви номінації годонімів міста Одеси й з'ясувати їхні лексико-семантичні та словотвірні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Годоніми як одиниці, що вживаються в мовній практиці для позначення внутрішньоміських об'єктів, є такими, що з'являються й існують лише з появою та існуванням відповідних поселень. Це окремий клас власних назв, який не позначається на картах, тобто являє собою назви мікроодиниць, що належать саме внутрішньоміським об'єктам [4]. Вони свідомо створюються людиною з метою виконання певних функцій: 1) номінативної – функції називання об'єкта (постійна) *(вулиця Зіркова, Базарна, Ангарська, Базова, Виїзна, Газова, Степова, Зарічна, Злакова, Кар'єрна, Лавочна);* 2) інформативної – назва несе у своєму змісті певну інформацію про об'єкт *(вулиця Богдана Хмельницького, Маріїнська, Матроська, Нахімова, Юрія Олеші, провулок Василя Кандинського, Костанді, Квітковий, Лазурний, Листяний, Фруктовий);* 3) естетичної – підкреслюється мовна привабливість назви, її вишуканість і оригінальність, що досягається за допомогою різних критеріїв, наприклад, відповідність моді, як-от: *провулок Хвойний, Першотравневий, Сміливий, вулиця Радісна, Рожева;* особливостям ландшафту, а саме: *вулиця Набережна, Лугова, Середня, Приморська* тощо; 4) ідеологічної – назва відбиває те чи інше поняття панівної в суспільстві політичної ідеології, як-от: *провулок Радянський, Піонерський, вулиця Жовтнева, Патріотична, Партизанська, Погранична.* Назви таких об'єктів дуже часто змінюються, тому що на їх виникнення й формування впливає коло різних факторів: 1) політичний, сутність якого полягає в залежності назв вулиць від суспільно-політичних умов. Тут варто зазначити, що останнім часом цей фактор діє як засіб для популяризації ідеології другої пол. XX – поч. XXI століття, наприклад: *вулиця Володимира Винниченка, вулиця Богдана Хмельницького;* 2) соціальний – на формування назв впливає існування тих соціальних прошарків людей, які проживають (чи проживали) у місті, наприклад: *вулиця Княжа, вулиця Кузнєчна;* 3) економічний – із розвитком економіки зростає потреба в новій робочій силі та розширенні території міста для розгортання виробництва, а під впливом цього з'являються відповідні назви, наприклад: *вулиця Заводська, вулиця Залізнична, провулок Колгоспний;* 4) часовий – впливає на формування назв постійно – вони виникають під час створення міста, існують протягом певного проміжку часу, інколи замінюючись іншою назвою, більш сучасною, а саме: *вулиця Севастопільська – вулиця Ризівська, провулок Пілотський – провулок Спаський*; 5) історичний – хід історичних подій може кардинально змінювати склад власних назв міста: *площа 50-річчя СРСР – площа Незалежності, вулиця Леніна – вулиця Рішельєвська, бульвар Пролетарський – бульвар Французький*; 6) культурний – рівень культурного розвитку населення міста також впливає на розвиток урбанонімікону (*площа Віри Холодної, вулиця Лесі Українки, вулиця Сурикова, вулиця Василя Стуса*); 7) релігійний – багато назв об'єктів мають сакральну семантику, завдячуючи існуванню в містах релігійно-культових споруд (храмів, костьолів, синагог), але зараз він не є дієвим; лише зрідка можна зустріти в місті вулицю, що носить назву церкви (превалює християнський струмінь (*вулиця Преображенська,*

Успенська, площа Соборна)); 8) фізико-географічний – назви об'єктів виникають під впливом природного фактора: форми ландшафту, існування водоймищ, інших природних явищ. Наприклад, *вулиця Степова, Сухолиманська, Балківська*. Назва об'єкта також може містити вказівку на його довжину чи розташування щодо іншого об'єкта (провулок *Вузький*, вулиця *Тіниста*); 9) етнографічний – назва об'єкта залежить від національної належності людей, які проживають чи проживали тут: *вулиця Єврейська, Італійський бульвар, провулок Кавказький*. Усі перелічені фактори є екстралінгвальними. До внутрішньомовних варто залучити фактор впливу однієї мови на іншу, унаслідок чого порушується нормальний розвиток назв. Так, завдяки білінгвізму кожен урбанонімікон міст колишнього СРСР мав у своєму складі національні й російські назви, які згодом, з отриманням країнами незалежності, перекладалися рідними мовами, хоча залишилася колишня ідеологічна семантика. Загалом назви об'єктів, що досліджуються, повинні відповідати певним історичним, естетичним та етнографічним і культурним критеріям, відображати культурний і духовний розвиток нації, частина якої проживає в тому чи іншому місті, підкреслювати оригінальність населених пунктів.

Більшість годонімів – це однокомпонентні одиниці. Це, як правило, відіменні (відапелятивні) чи відантропонімні назви, рідше відтопонімні чи відетнонімні. Наприклад, *вулиця Княжа, вулиця Верещагіна.*

Відіменні назви зазвичай відображають у своїй семантиці історичні події, особливості ландшафту міста чи професіональні ознаки перших поселенців. Наприклад, *вулиця Оборони Ленінграда, Гориста, Пісочна, Дворянська, Суднобудівна, Танкістів, Трудова, Флотська, Південна, Кузнєчна, Жовтнева, провулок Партизанський, Рибальський, Навігаційний*. Сюди прилягає багато сакральних назв. Відантропонімні годоніми фіксують прізвища видатних людей, доля яких пов'язана з містом, або великих митців і духовних поводирів нації. Наприклад, *вулиця Рішельєвська, Утьосова, Ланжеронівська, Маразлієвська, Катеринінська, Пироговська, Дюківська, Пушкінська, провулок Воронцовський*. Відтопонімні назви виникають з метою прославлення історичних міст країни або меморіалізації назв міст. Наприклад, *вулиця Амурська, Ашхабадська, Індійська, Іллічівська, Тираспольська, Кишинівська, Білоруська, Казанська, Кавказька, Вінницька, Вітебська, Воронезька, Волинська, Угорська, Брестська, Болградська, Бессарабська, Байкальська, Ленінградська, провулок Азовський, Єлисаветградський, Іспанський, Волзький, Італійський бульвар, Польський узвіз.*

Відетнонімні назви варто вважати найдавнішими за часом виникнення. Вони трапляються дуже рідко й відображають той факт, що в цій місцевості проживають чи проживали переселенці з інших країн (арнаути з Албанії, євреї, росіяни тощо), наприклад, *вулиця Велика Арнаутська, Болгарська, Польська, Грецька, Єврейська, провулок Вірменський*.

У зв'язку з тим, що країна може перебувати під впливом певної політичної ідеології, годонімікон міст може набувати глобального ідеологічного забарвлення, тоді такі об'єкти починають отримувати ідеологічні назви певної партії, її символіки, прізвищ її діячів тощо. Такі назви стають стереотипними й існують доти, доки існує такий панівний режим. Це можна спостерігати на прикладі урбанонімікону міст, що входили до країн із соціалістичним режимом. Наприклад, *провулок Партизанський, Червоних зірок, вулиця Червоних партизан, Молодогвардійська, Жовтневої революції, Вітчизняна.*

Варто зазначити, що аналізовані годоніми формально належать до різних частин мови і є переважно субстантивованими прикметниками та іменниками, що завжди знаходяться в родовому відмінку однини (ґенітивний тип) і є формою singularia tantum. Наприклад, *вулиця Альпіністів, Декабристів, Жовтневої революції, Текстильників, Космонавтів, Відважних, провулок Нафтовиків, Новаторів.* Також такі назви представлені прикметниками в називному відмінку однини. Наприклад, *вулиця Осіння, провулок Палубний, вулиця Наклонна, провулок Маячний.* Іноді деякі назви вживаються разом із нумеративом з метою вказівки на порядок розташування однакових онімів. Наприклад, *вулиця Заводська 1-а – 5-а, провулок Західний 1-й – 4-й,провулок Лазурний 1-й – 6-й.* Багатокомпонентні назви мають змішану частиномовну належність (прикметник з іменником, як-от: *вулиця Червоних зірок, вулиця Миколаївська дорога, вулиця Дніпропетровська дорога, вулиця Велика Арнаутська,* іменник + сполучник + іменник, а саме: *вулиця Івана та Юрія Липи, вулиця Ільфа і Петрова* тощо).

Згідно з наявною класифікацією словотвірних способів, проаналізовано фактичний матеріал нашого дослідження. Усі назви укладаються в таку систему способів словотворення: 1) суфіксальний *(вулиця Яблунева, Планетна, Піонерська, Шкільна, Естонська, Урожайна, Штурвальна, провулок Майський, Шахтинський, Шампанський, Квітковий, Цементний, Фруктовий, Янтарний, Якорний, площа Ярмарочна);* 2) префіксально-суфіксальний *(вулиця Затишна, Погранична, Приморська, Приміська, Прирейкова, площа Привокзальна, провулок Прибережний);* 3) основоскладання *(вулиця Червонослобідська, Суднобудівна, Кривобалківська, Цеглозаводська, Сухолиманська, Старопортофранківська, Новоберегова, сквер Старобазарний, провулок Середньофонтанський)*; 4) абревіація *(вулиця Політкаторжан);* 5) лексико-семантичний. Як зазначає Ю.О. Карпенко, «лексико-семантичний спосіб словотвору ... – закономірний, повноцінний і досить поширений шлях поновлення лексичного складу мови» [2, с. 3] і в основі нього лежить поява так званої мезонімії – перехідного типу відношень між полісемією та омонімією. Такий спосіб є одним із активних джерел поповнення лексичного запасу мови. За допомогою нього також утворюється шар годонімії. «Будучи поширеним способом словотвору, мезонімізація особливо помітна у сфері ономастики» [2, с. 4]. Тут необхідно вказати на конкретні різновиди мезонімізації, що характерні для годонімів: 1) трансонімізація – це такий різновид лексико-семантичного способу словотвору, за якого відбувається перехід власної назви у власну назву *(вулиця Гоголя, провулок Гаршина, вулиця Довженка, вулиця Зелінського);* 2) онімізація – це такий різновид лексико-семантичного способу словотвору, за якого відбувається перехід загальної назви у власну назву *(тупик Волна).*

Усі мовні явища у статті розглядаються з погляду синхронії, оскільки при подібних актах словотворення єдиною раціональною є синхронна деривація.

Залежно від структури, усі годоніми можна поділити на кілька груп: 1) однокомпонентні (одночленні) назви, що у своїй структурі містять лише одне слово і є найбільшою групою за кількістю одиниць. Це група найрізноманітнішої лексики, наприклад, *вулиця Абрикосова, Квітнева, Ангарська, Аеродромна, провулок Безіменний, Вірменський, Ботанічний*; 2) двокомпонентні (двочленні) назви складаються з двох слів. Це антропогодоніми з одним або двома ініціалами біля прізвища видатної людини або її повне ім'я та прізвище чи псевдонім, що вжива-

ються з метою меморіалізації особи *(вулиця Професора Каришковського, Генерала Бочарова, Академіка Вільямса, Остапа Вишні, Архітектора Дмитрієнка, Якова Бреуса, Композитора Ніщинського, Миколи Гефта, сквер Георгія Гамова)*. Сюди ж належать назви з нумеративами для розрізнення ідентичних лексичних основ, такі назви містять у своїй структурі порядковий числівник, що знаходиться у пре- чи постпозиції щодо урбанооснови *(вулиці 1-а Заводська, 1-а Виноградна, провулок 2-й Дунаєвського, 7-й Басейний, 2-й Пересипський узвіз);* лексичні основи несуть у собі різну інформацію, іноді нумератив указує на знаменну історичну дату чи назву певного державного свята, тобто ті, що трансонімізувалися *(площа 10 Квітня, вулиця 8 Березня, 40-років оборони Одеси, сквер 9 Січня)*. До цієї групи належать також складні двокомпонентні назви, що у своїй структурі містять особливі універсальні слова-вказівки на місце розташування об'єкта щодо іншого або на його довжину *(вулиця Велика Садова, Золотий берег, Скісна, Іподромний провулок);* 3) до групи багатокомпонентних (багаточленних) назв належать такі, що у своєму складі містять більше ніж два компоненти. Вони становлять найменшу групу урбанонімів, яка є непродуктивною. Зазвичай це 3–4-компонентні назви, що дорівнюють сполукам слів *(вулиця Івана та Юрія Липи, 411-ї Берегової батареї,1-а Лінія 8 Березня)*.

Висновки. Отже, дослідження установлює об'єктивну картину годонімії міста Одеси, зокрема формування назв вулиць, конкретизує стан ономастики Одеси й може бути використане з метою порівняння з годонімією інших міст України, а також творчо продовжене у вигляді дослідження інших шарів місцевої ономастики.

Література:

1. Белей О.О. Сучасна українська ергонімія / О.О. Белей. – Ужгород, 1999. – 112 с.
2. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.
3. Мир золотых страниц. Вся Одесса. Улицы Одессы [Электронный ресурс] – Режим доступа : http: www.mercury.odessa.ua.
4. Подольская Н.В. Вопросы исследования микротопонимии / Н.В. Подольская // Питання ономастики. – К., 1965. – С. 209–214.
5. Степанов Е.М. Факторы формирования одесской урбанотопонимии / Е.М. Степанов // Записки з ономастики : збірник наук. праць. – Вип. 4. – Одеса : Астропринт, 2000. – С. 12–22.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 368 с.

Крупенёва Т. И. Лексико-семантические и словообразовательные особенности годонимов города Одесса

Аннотация. В статье поднимается проблема образования названий улиц и площадей города Одесса с точки зрения семантики образующей основы и мотивационных отношений. Описаны основные функции годонимов.

Ключевые слова: годоним, урбаноним, микротопоним, мотивация.

Krupenyova T. Lexical-semantic and word formational features of Odessa city godonyms

Summary. The article raised the problem of the formation of the names of streets and squares of the city Odessa in terms of semantics generatrix basis and motivational relations. The study describes the main features godonimov.

Key words: hodonym, urbanonym, mikrotoponym, motivation.

УДК 802/809-73

Новікова О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

КАТЕГОРІЯ ОБМЕЖЕННЯ – БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено вивченню й аналізу різних наукових поглядів на проблему феномена «обмеження» в різних галузях науки. Установлено причини появи зазначеної категорії. Подано власне визначення категорій «мовне обмеження», «лімітативні конструкції».

Ключові слова: мова, мислення, обмеження, обмежувальні конструкції, мовне обмеження, лімітативні конструкції.

Постановка проблеми. Мова як найважливіший засіб комунікації та вираження думки слугує інструментом пізнання, постійного осмислення світу людиною й перетворення досвіду на знання.

Теза Л. Виготського, згідно з якою однією з функцій мови є функція мислеоформлювання, з роками не старіє, а набуває все нових і нових відтінків [3]. Мова є не тільки засобом передавання й зберігання інформації, а й інструментом, за допомогою якого формуються нові поняття, що багато в чому визначають власне спосіб людського мислення. Вибір людиною конкретних мовних засобів впливає на структуру її мислення та, у свою чергу, на процес сприйняття й відтворення дійсності цією людиною.

Пізнання, що відбувається за допомогою мови, сприяє створенню картини світу, яка виступає як цілісна й змістова інтерпретація навколишньої дійсності. Іншими словами, це такий процес, який дає змогу побудувати деяку особливу концептуально-інформаційну модель дійсності в людській свідомості.

У такій інтерпретації процес пізнання повинен розумітися як процес розширення фізичної, а також духовної орієнтації людини у світі, ґрунтується на «звичайних» способах сприйняття людиною (тут маються на увазі органи чуття людини: зір, слух, нюх, смак, які постачають інформацію людині про відповідні об'єкти).

Найважливішу роль у процесі пізнання, сприйнятті й класифікації людиною навколишнього середовища відіграє категорія «обмеження», яка реалізується в мові.

Обмеження − це логічна операція над поняттями, завдяки якій відбувається перехід від поняття з ширшим обсягом (родового) до поняття з вужчим обсягом (видового) через додавання до змісту висхідного поняття ознак, що стосуються лише частини елементів його обсягу. Кінцевим результатом цієї операції є поняття, обсяг якого складається з одного елемента.

Нашим дослідженням розпочато низку розвідок у царині мовних проблем, що стосуються категорії обмеження як базової категорії, яка впливає на формування людської мови як феномена. Що означають «мовні обмеження»? З одного боку, це щось абсолютно знайоме, інтуїтивно відчутне, те, з чим ми стикаємось на кожному кроці свого життя, не ставлячи перед собою запитання: а що ж це таке насправді, який їхній зміст, структура, функції, результати тощо. Чи потрібні ці обмеження, звідки й чому вони з'явилися, що й власне як можна обмежувати мову? Здавалося б, цю проблему можна досліджувати скільки хочеш і з будь-якого ракурсу – можна взяти розділи мовознавства, жанри мови, стилі тощо. Але спочатку все-таки необхідно з'ясувати, що таке власне категорія «обмеження» і як вона впливає на людську мову.

Метою статті є постановка проблеми «обмеження» в мові та введення цього питання у сферу наукового дослідження й обговорення. У межах поставленої мети будуть вирішені такі завдання:

• вивчення та аналіз наукових поглядів на проблему феномена «обмеження»;

• установлення причини появи категорії «обмеження» в різних галузях науки;

• розробка на основі аналізу та вивчення матеріалів, що вже існують, власної моделі категорії «обмеження»;

• використання нововведеної моделі категорії «обмеження» для дослідження й опису низки мовних явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ступінь філософської та наукової розробки заявленої проблеми визначається, з одного боку, тим, що експліковано вона явно не виступала як тема спеціального дослідження, проте імпліковано або фрагментарно вона знаходила своє відображення в різних аспектах і працях багатьох науковців минулого й сьогодення.

Перед тим як подати власне визначення феномена слова «обмеження», простежимо яке визначення зазначеного поняття подається в різних галузях науки.

Спочатку, на нашу думку, доречним буде подання визначення поняття «обмеження» тлумачним словником. Так, Тлумачний словник української мови подає таке визначення: «Обмеження – це дія за значенням обмежити; правило, настанова, що обумовлює чиї-небудь права, дії» [10, Т. 5, с. 536].

В. Даль у Толковом словаре живого великорусского языка визначення поняття «обмеження» не подає, проте можна знайти визначення словоформи «обмежити»: «Ограничивать, *ограничить* – означить межи, грани, границы, пределы, рубежи, удерживать в известных пределах, умерять, обуздывать, стеснять, останавливать…». «Ограничительное распоряжение – стесняющее кого-либо» [5, Т. 2, с. 647–648].

На думку Д. Ушакова (Тлумачний словник російської мови), «ограничение – действие по глаг. ограничить – ограничивать; стеснение, ограничивающее права, возможности; какое бы то ни было прямое или косвенное ограничение прав или, наоборот, установление прямых или косвенных преимуществ граждан в зависимости от их расовой и национальной принадлежности...» [11].

Згідно з С. Ожеговим, «ограничение – это правило, ограничивающее какие-нибудь действия, права; отмена ограничений»; «ограничить – поставить в какие-нибудь рамки, границы,

определить какими-нибудь условиями, а также сделать меньше, сократить охват кого-чего-нибудь…» [7, с. 18].

Безумовно, категорія обмеження є філософською категорією. Іще І. Кант у своїх ученнях наголошував на тому, що «обмеження – це реальність, пов'язана із запереченням» [6, с. 86]. Тому ми вважаємо, що доречним буде подання визначення аналізованого поняття філософським словником: «Обмеження – це процедура, що є зворотною до узагальнення» У традиційній логіці про «обмеження» говорять зазвичай у зв'язку з утворенням менш загальних понять із більш загальних (обмеження або конкретизація поняття). Обмежене поняття – це процедура звуження поняття, пов'язана із розширенням його змісту, складається із переходу від конкретного поняття до менш загального (підрядного), тобто до поняття, обсяг якого містить лише частину обсягу вихідного (підрядного) поняття [12].

У психології існує термін, який пов'язаний із загальним поняттям «обмеження», − це «депривація». Отже, у психологічному аспекті «депривація» (від лат. *deprivatio* – зайве) – це психологічний стан, що виник у результаті довготривалого обмеження можливостей людини для задоволення її основних психічних потреб; характеризується вираженими відхиленнями в емоційному та інтелектуальному розвитку, порушенням соціальних контактів [8, с. 62]. Відомий психолог Л. Бережнова подає таке визначення цього поняття: «Депривація – це явище, яке настає в результаті обмеження, відокремлення людини від необхідних джерел задоволення важливих для неї потреб» [1, с. 199].

Оскільки психологія тісно взаємодіє із мовознавством, існує ще одне синонімічне поняття до поняття «обмеження» – «депривація» – це поняття «когнітивна депривація» – явище, що виникло в обставинах, коли обмежуються людські можливості в засвоєнні значень зовнішнього простору, пов'язані з усвідомленням того, що відбувається поза цим простором Для когнітивної депривації характерним є обмеження можливостей пізнання світу й оволодіння ним як усвідомленою структурою минулого, сьогодення та майбутнього [1, с. 200].

У Словнику іншомовних слів існує синонім до слова «обмеження», який має своє визначення – це «ліміт» (від лат. limes (limitis) – межа) – крайній ступінь обмеження, максимальна кількість або норма чогось; установлена сума коштів, матеріальних засобів, що їх господарські органи не повинні перевищувати [9].

Поняття «обмеження» тісно переплітається із поняттям «межа». Отже, доречним буде подання цього визначення (цікавим і більш влучним, на нашу думку, воно є у словнику В. Даля): «*Межа* – рубеж, предел, конец и начало, межа, край, грань» [5, Т. 1, с. 390–391].

Доволі цікавим є той факт, що в синонімічному ряді поряд зі словами *обмеження, межа, ліміт, кордон* перебуває й слово *норма.* Подамо визначення цього слова для того, щоб з'ясувати, як саме воно стосується слова «обмеження» й наскільки ці слова є синонімічними. Згідно із тлумачним словником, «норма» − це «… звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан; зразок, правило поведінки людей у суспільств; загальноприйняте правило в мові, літературі тощо. Норми літературної мови складаються історично, вони є продуктом історичного розвитку і на певних етапах мають свої відмінності; установлена міра, розмір чого-небудь» [10]. Тобто можна впевнено говорити, що норма є певним зразком і, у свою чергу, певним обмеженням. Відповідно, слова «обмеження» й «норма» є синонімічними.

Безумовно, на шляху до розуміння сутності поняття «обмеження» існують і певні перешкоди: «Усередині слова – ось насправді спосіб, яким ми говоримо… Самозабуття належить до сутності мови. Саме з цієї причини розуміння понять ... може бути завжди лише частковим. Воно буває корисним і потрібним лише там, де допомагає розкрити приховування, що відбувається через відчуження, задерев'янілість мови, або змушує розділити мовну нужду, досягти необхідної напруженості в осмисленні чужої думки... Тільки той мислить філософськи, хто перед обличчям наявних у мові виражальних можливостей відчуває недостатність...» [4, с. 36].

Розуміючи неможливість абсолютно точного й однозначного визначення «обмеження», яке існує в мові у складі різних словосполучень (наприклад, часове обмеження, категоріальне обмеження, синтаксичне обмеження тощо) та інтерпретується різними авторами по-різному, ми не претендуємо на досягнення повної ясності в нашому визначенні. Як відомо, Л. Вітгенштейн, який поставив перед собою завдання абсолютного розуміння всіх понять, у результаті зайшов у глухий кут і в кінці свого «Логіко-філософського трактату» зізнався: «Насправді, існує невисловлюване. Воно показує себе, це – містичне» [2, с. 72]. Можливо, що й у явищі мовних обмежень є щось подібне, невисловлюване. Проте це не означає, що ми можемо обмежитися передзнанням у їхньому розумінні, оскільки в цьому випадку певне поняття (і явище) стануть ще більшою мірою жертвою інтерпретаційного свавілля, яке, тим не менше, і в разі визначення поняття є неминучим.

Отже, можна визначити, що «обмеження» – це загальне (тобто містить більше ніж один елемент), абстрактне (властивістю предметів і явищ може бути їхня обмеженість) поняття. Це видове поняття (різновид) родової категорії «необхідність» (як антипод свободи). Поняття «мовні обмеження» є окремим різновидом поняття «обмеження», оскільки мова є частиною світобудови й, відповідно, «мовні обмеження» – це різновид обмежень, що існують у всесвіті і є характерними для кожного окремого предмета, явища, об'єкта. Якщо не розглядати якісь конкретні явища як окремі, то може скластися враження, що й меж між ними немає, отже, й обмежень не існує. Подібний стан можна назвати діалектичним антиподом обмежень − безмежністю або необмеженістю. При цьому необмеженість не є синонімом нескінченності, оскільки межа не завжди означає межу, після якої нічого немає.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, спробуємо подати власне визначення поняття «мовні обмеження». ***«Мовні обмеження»*** можуть бути визначені як вияв мовної необхідності у вигляді системної сукупності експліцитних (явних) та імпліцитних (прихованих) мовних правил і норм, стереотипів мислення, засобів, способів, а також результатів самовираження людей, яким свідомо або несвідомо підпорядковується мова й за межі яких не може виходити навіть тоді, коли це є необхідним. У подальшому дослідженні заявленої проблеми мовні обмеження ми будемо називати ***лімітативними конструкціями.*** Досить очевидним також є те, що мовні (або лімітативні) обмеження – це не набір хаотичних елементів, що руйнують один одного (у такому випадку вони не могли б існувати), а своєрідна система, що має свою структуру, функції та елементи, які потрібно виявити й описати в подальших дослідженнях цієї проблеми на основі системного підходу.

Література:

1. Бережнова Л. Полиэтническая образовательная середа : [монография] / Л. Бережнова. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2003. – С. 199–200.
2. Витгенштейн Л. Философские работы / Л. Витгенштейн. – М. : Гнозис, 1994. – Ч. 1. – 1994. – 612 с.
3. Выготский Л. Мышление и речь / Л. Выготский. – 5 изд., испр. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Гадамер Г. Актуальность прекрасного / Г. Гадамер // Искусство. – 1991. – 367 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 2 т. / В. Даль – М. : Русский язык, 1979.
6. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Симф. : Реноме, 1998. – 528 с.
7. Ожегов С. Словарь русского языка / С. Ожегов ; под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Шведовой. – 18 изд., стер. – М. : Русский язык, 1987. – 797 с.
8. Педагогический энциклопедический словарь. – М., 2002. – С. 62.
9. Словник іншомовних слів / уклад. М. Морозов, Л. Шкарапута –К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
10. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1974.
11. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Ушакова. – М. : ООО Изд-во «Астрель», 2000.
12. Философская энциклопедия : в 5 т. / под редакцией Ф. Константинова. – М. : Советская энциклопедия, 1970.

Новикова О. А. Категория ограничения как базовая категория человеческого мышления

Аннотация. Статья посвящена изучению и анализу разных научных взглядов на проблему феномена «ограничение» в разных областях науки. Устанавливаются причины возникновения данной категории. Подаются собственные определения таких категорий, как «языковое ограничение», «лимитативные конструкции».

Ключевые слова: речь, мышление, ограничения, ограничивающие конструкции, языковое ограничение, лимитативные конструкции.

Novikova O. Category restrictions as a basic category of human thinking

Summary. The article dedicated to the study and analysis of the different scientific views on the problem of the phenomenon of “limit” in various fields of science. Establish the reasons of occurrence of this category. The author served their own definitions of categories such as, language restriction, limitation restricting.

Key words: speech, thinking, restrictions, language restriction, limitation restricting.

УДК 398.83:392.5:801.81(477.82)

Пикалюк Л. А.,
аспірант
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)

Анотація. Серед пісенного фонду весільних пісень Західного Полісся автор убачає явище гетерогенності, яке виявляє в текстах на основі лінгвістичних маркерів.

Ключові слова: текстологія фольклору, весільні пісні, Західне Полісся, гетерогенність фольклорних текстів.

Постановка проблеми. Весільна пісенність – це яскравий зразок усього піснетворення. Хор свашок, який супроводжує обряди, має уготований запас пісень, який застосовує залежно від ситуації. Заспівує завжди одна, інші підхоплюють, а то й просто підтягують. Тому трапляється й таке, що пісня виникає «на ходу» в процесі оспівування обрядової ситуації. В іншому випадку співачки десь збиваються з тексту, але довести справу до кінця – справа честі. Так виникають нові варіанти продовження відомих текстів. Унаслідок такого симбіозу традиції й імпровізації весільна пісня – це «найживіший» текст, який може змінюватися, доповнюватися в процесі самого виконання. Тож неоднорідність пісенного масиву, який виконується на весіллі, відчувається одразу.

Кожен край має свої особливості весільного піснетворення. Найодноріднішими в лексичному плані пісні Центральної України. Оскільки місцевий діалект ліг в основу літературної мови, у них важко відрізнити місцеву пісню від запозиченої. У Карпатах, де пісенний супровід весільних обрядів становлять коломийки, теж майже нема чужих упливів. Що ж до Західного Полісся, то тут такої однорідності не існує. Часом навіть дивує, як сюди могла потрапити пісня з галицьким наголошенням чи складена літературною мовою. Світлана Ярмоленко, опрацьовуючи загальноукраїнський пісенний фонд, зауважила особливість, універсальну для більшості регіонів України. На думку вченої, пісенна лексика має наддіалектний характер [10, с. 11–12]. Простою мовою це означає симбіоз літературної й діалектної лексики навіть в одному тексті. Одначе це зовнішній бік явища, а нас цікавлять його внутрішні причини.

Пісенність Західного Полісся – унікальний об'єкт для будь-якого фольклористичного дослідження. Як зазначає Олена Цвид-Гром, воно «відзначається доброю збереженістю багатьох архаїчних фактів», тому «має шанси стати тим науково-дослідним полігоном, де ще можна захопити сліди традиційної культури, яка вже відходить і тут» [9, с. 167].

Окрім усього, західнополіський фольклор зберіг ознаки виняткової архаїчності. Як зауважує один із найвідоміших дослідників народної творчості цього регіону Віктор Давидюк, «найдавніші українські весільні обряди мало чим відрізняються від аналогічних у народів, що перебувають на нижчих ступенях цивілізаційного поступу» [4, с. 3].

Більше того, не кожен край може похвалитися подібною протяжністю наукової обсервації його пісенності. Уже в найранніших фольклорних збірниках Зоріана Доленги-Ходаковського, етнографічних нарисах Юзефа Крашевського, Ромуальда Зенькевича представлені й пісні, записані на Західному Поліссі. Якась частина текстів, записаних ще тоді, була місцевого походження, про що свідчать численні діалектизми, але все ж більшість відома й у інших куточках України.

Питання походження фольклорних текстів нове для української фольклористики. Однак весільний репертуар західнополіських співачок дає всі підстави скористатись такою можливістю і проаналізувати загальну тенденцію, як формується пісенний репертуар. За основний об'єкт нашого дослідження обрано пісні одного села, уміщені в збірнику нині покійного професора Івана Денисюка «Пісні з-над берегів Турського озера». Велика кількість текстів, представлених у ньому, як і локальний герметизм, буде чудовою моделлю генези пісенної традиції в інших географічних локусах. Для порівняння залучено тексти з архівних фондів Поліського-Волинського народознавчого центру (далі – ПВНЦ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі тексти весільних пісень із репертуару пізнавані в більшій частині України. Найкращий приклад – пісня «Летять галочки у три рядочки», яку легко підхоплять весільні співачки, тільки почувши її перші слова. Так само добре знані на всій території України, за винятком Карпат, «Ой летіла зозуленька та й сіла», «На городі зілля», «Трійця по сінцях ходить», «Благослови, мамо, благослови, тату», «Наша піч регоче – короваю хоче» тощо. Ці пісні трапляються в різних записах фольклористів і не раз ставали об'єктом досліджень. Добре знають ці тексти й на Західному Поліссі. Основна ознака таких пісень – усі вони звучать літературною мовою та незалежно від регіону всюди однаково. Зрідка-зрідка в текстах виявляються фонетичні діалектизми. Однак нарівні з цими варіантами в тих самих місцевостях можна почути й текст літературною мовою. Маємо такі приклади й із досліджуваної місцевості. Означимо цю частину пісень, як **літературні тексти.**

Прийшли свати сватати,
Я вже стала плакати.
Батько й мати не дає,
А серденько *пристає* [6, с. 28].

Пристати на запропоноване чи сказане в значенні *«погодитись»* звично для мешканців Центральної України. Для західних поліщуків цей вираз чужий, хоч у пісні й прижився. Поміняли вони й *ненька* на *мати*, бо ненька в поліському діалекті – це колиска. Водночас погіршили текст, позбавивши його внутрішньої рими *(ненька-серденько)*.

Чимало незвичних для західнополіського лексикону слів знаходимо й у наступній пісні:

Наша дівка *гожа*,
Як червона рожа.
Наша дівка *красна*,
Як зіронька ясна [6, с. 92].

У повсякденному словнику західних поліщуків епітети *гожа* та *красна* не вживаються. Їх успішно заміняють автентичне *хороша* й запозичене з польської та оброблене на український манер *хвайна*.

Ой ясно-ясно,
Де *сонечко* сходить,
А ще *ясніше*,
Де *Марійка* ходить [6, с. 90].

Замість *ясніше*, на Західному Поліссі кажуть *ясній*, та й *сонечко* в піснях частіше звучить як *сонейко*. А *Марійка* зустрічається в багатьох раніше записаних текстах із фондів ПВНЦ як *Манічка*.

Немісцеве походження видає й така пісня:

Я до гаю ходила,
обламала вишні,
Сама того полюбила,
хто *в мене на мислі* [6, с. 91].

Мало того, що фонетично *мислі* передаються в місцевій говірці як *мисли*, а вишні вживаються тут із наголосом на першому складі, тому в такому звучанні слово взагалі непридатне для римування навіть із *мислі*, та ще й сам процес ламання вишень дівчиною для західних поліщуків не зрозумілий. Вишні для гільця ламають на сусідній Волині, на Поліссі для цього використовують або сосонку – «різку» (у центральній частині), або ж ялівець (у західній).

Просила Оксана дружечок,
Щоб сплели їй віночок,
Для суботойки на хвилину,
А для неділейки *на днину*.
А ввечері – кинь вінок
З *биндочками* на кілок [6, с. 43–44].

Найбільше літературних текстів трапляється в західнополіському обряді на початку весілля, особливо на вінкоплетинах, які тут не мають чітко визначеної назви. Можливо, тому, що вінки, заради виготовлення яких збиралися дівчата в молодої напередодні весілля, увійшли в норму тут не так давно. На світлинах 30-х рр. XX ст., зроблених на Західному Поліссі під час весілля, його учасники всюди без вінків. Схоже, що й літературні тексти дісталися в цей регіон в 60–70 рр. минулого століття, коли географія шлюбів значно розширилась. Міграція могла відбутись якщо не з Центральної України через Волинь, то з самої Волині, де звичай вінкоплетин існує здавна.

Часом в одному й тому самому селі трапляються як літературні, так і діалектні тексти. Який із них з'явився тут раніше, здогадатись неважко. Виконавці, які не ходили до школи й не знають літературної мови, навіть літературний текст передадуть із властивою для цієї місцевості фонетикою, грамотні, навпаки, навіть почувши діалектний, згодом передадуть його в олітературеній формі. Для наочнішого обґрунтування своєї думки візьмемо два таких тексти з одного села.

Літературний:

Не пий, зятейку, не пий, зятейку,
Вилий конику за (на – *Л. П.*) гривоньку,
Шоб *гривонька* шовкова була,
Щоб *тещенька* ласкава була [6, с. 98].

Діалектний:

Не пий, *зєтю,* труй-перепою,
Вилий конику та на гривойку,
Нехай потече у копитойку,
Нехай потопче лихії *мисли,*
Які од *тещи* із хати вийшли [6, с. 98].

Найперше впадає в око те, що перший текст, порівняно з другим, містить перекручення (за гривоньку замість на гривоньку). Далі – другий дає пояснення, чому не варто пити і що робити з тим питвом і заради чого. Тобто, діалектний ритуально наповненіший, а відтак і давніший. Літературний не лише допускає граматичні перекручення, а й утратив як діалектні особливості, так і семантику висловленої застороги.

Беззаперечне запозичення можна вбачати в тих пісенних текстах зі стягненими формами прикметників:

Наїхало бояроньків *повен* двір,
Подивися, Марусенько, котрий твій.

У західнополіському діалекті ця форма відсутня. У ході тривалого побутування в діалектному середовищі тексти весільних пісень можуть набувати окремих місцевих рис. Діалектна обробка літературних текстів не буває значною. Найчастіше вона відбувається там, де мовний апарат мовця не пристосований до вимовляння окремих словосполучень. Вимовити слово *рядок* для старої поліщучки означає те саме, що для росіянина вимовити слово *спідниця*. Тому **літературні тексти в діалектній обробці** найчастіше хибують фонетичними діалектизмами такого порядку.

– Сядьте, дружечки, *в радочок*,
Ізвийте мені віночок.
Ба я завтра часу не маю,
До шлюбойку ступаю [6, с. 42].

Там, де існує власний канон відповідного слова, літературний нехтується, поступаючись морфологічному діалектизму.

Ходить *дівойка* та й *по садойку*,
Як біла *лебедойка*,
Ріже барвінок собі на вінок
На свою *головойку.*
– Ой вінче-вінче, зелен барвінче,
Наробив єси жалю –
Свою *матюнку,* свою рідную
Навіки покидаю [6, с. 46].

Слова *вінок, вінче, зелен барвінче, ріже* свідчать про літературне походження пісні. Але пропустити слова *дівонька, по садоньку, лебедонька, головонька,* коли існують свої трохи інші відповідники, співачка не сміє.

Подібне спостерігаємо й у такому тексті:

Зашуміла дубровойка,
Зазвеніла дорожейка,
Їхали хлопци молодиї,
Пуд *ними* кони воронії,
На їх сідлечка золотиї,
Усю країну об'їжджали ,
Собі дівчину забирали (вибирали – *Л. П.*) [6, с. 73].

Подібний текст існує і в літературнішій версії:

Їхали хлопці молодії
Пуд ними коні вороніі,
По всій Вкраїні проїжджають,
Собі дівчину вибирають.
Та й Україну проїхали,
Ниде дівчини не вибрали [6, с. 73].

Фонетична та морфологічна неоднорідність останнього тексту очевидна. Питання тільки в тому, чи вона виникла внаслідок неточної графічної фіксації, чи так була передана виконавцем. Огріхи запису можна простежити зі смислових перекручень, які виявляються в подальшому змісті. (Хоч дів-

чину начебто *забирали,* об'їжджаючи при цьому навіщось усю країну, але в кінцевому підсумку таки *не вибрали*). Точніший текст із ознаками більшої літературності. Саме його, вочевидь, і варто вважати інваріантом.

Деякі з літературних текстів зберігають виняткову стійкість до діалектних впливів. Їхня незмінність гарантується відсутністю лексичних відповідників місцевого походження:

Ой там за сіньми, ой там за сіньми
Рублена криниченька,
То там наша Гальонька рученьки мила,
З матінкою говорила:
Скажи, матінко, скажи, милая,
Скільки дружечок брати?
Бери, Гальочко, всі дружечки
До себе на віночки [6, с. 43].

Наша умовна спроба подати текст в діалектному оформленні не засвідчила якихось відчутних переваг, за винятком однієї. «Бери, Гальочко, *всенькі* дружечки, до себе на віночки» звучало б краще, ніж виконане на розспів *всі-і,* і ритмічно відтворювало б попередні рядки, із якими пов'язане структурно. Однак перешкодою до такого «вдосконалення», вочевидь, послугував літературний інваріант. Прикладів таких радикальних дотримань канону в репертуарі західнополіських весільних свашок-співачок небагато. Часом їхня кількість росте внаслідок сучасного ***олітературнення діалектних текстів***. Унаслідок запису некваліфікованими виконавцями їхня кількість у фольклорних збірниках подвоюється чи й потроюється. Часом унаслідок того, що кореспонденту під час співу не вдається почути правильно всі слова, особливо, якщо вони йому не знайомі. Інша причина – слова записуються не безпосередньо під час співу, тоді респонденти їх плутають, часто міняють місцями, зводячи нанівець усю ритмо-поетичну структуру тексту. Ось хоча б такий приклад:

Ой на городи ще й на поплавци
То там Володько коня пасе,
Ой коня пасе, листи пише:
Ой мої листи білейкії,
Нема послуги вірнейкеї,
Ніким послати до тестейка,
Чи вже Олюнька убралася
Ще й до шлюбойку поспитати [6, с. 77].

За майже повної відсутності рим і ритміки такий текст не мав тої основи, яка б забезпечувала його збереження в пам'яті. Більшість народних пісень виконавці схоплюють із першого разу. Цей важко запам'ятати й після кількаразового повторення. Для вірша він не має рим, для прози – усталеного порядку слів. Спробуємо знайти його найвразливіші місця. Не римуються «на поплавци» і «пасе», не римуються «пише», «тестейка», «убралася», «поспитати».

Не зрозуміле окреслення локусу «на городи на поплавци», особливо коли йдеться про місце, де пасеться кінь. Вочевидь, з урахуванням діалектних особливостей мало би бути «на попасе». Попас у поліщуків – разове пасовище, як правило, біля угідь, де найкраща паша.

Часто перший рядок пісні весільна заспівувачка повторює двічі, щоб дати можливість усім іншим згадати подальші слова. Тоді порядок у римуванні настає в усіх шести рядках.

У решті тексту варто переставити місцями слова так, щоб убезпечити дієслівне римування. Виправлений текст матиме такий вигляд:

Ой на городи ще й на попасе /2
То там Володько коня пасе.
Ой коня пасе, листи пише: /2
Ой мої листи білейкії,
Нема послуги вірнейкії,
Ніким до тестейка послати,
Чи вже Олюнька убралася
Ще й до шлюбойку поспитати.

Якщо текст запам'ятовується після одного-двох прочитань, то це і є той першоваріант, який виспівували попередні покоління.

Водночас повністю міняється й генетична атрибуція наведеного тексту. Коли до цього він претендував на загальноукраїнський, то поетичну досконалість отримав завдяки відновленню рим на основі діалекту, бо інші рими тут неможливі. Цим текст виявив своє автохтонне походження, а заодно й непрофесіоналізм записувача.

Питання достовірності запису в установленні генетичної структури пісенності має дуже важливе значення. Одначе, якщо зайнятись «поетичною реставрацією» всього ушкодженого в аналізованому збірнику, довелось би відійти від основної теми.

Виявити в записаному на папері тексті, якого він походження – автохтонного чи алохтонного – часто виявляється дуже непросто. Сліди літературної обробки легко помітити лише там, де діалектна форма лежала в основі рими. Позбавлення її ліквідовує й саму риму.

Добрий день, свату (свате),
До твеї хати (хате).
А де ж те дитьо,
Що нам й узяти (узяте)? [6, с. 98].

Відновлення суцільного римування на основі діалекту переконує в тому, що інваріант пісні був автохтонного походження. А виконавиць на початку пісні збив інший варіант, відомий у цій місцевості:

Добрий день, свату,
У твою хату…

Щось сплутають виконавці, щось не чують чи не розуміють транскрибувальники – у результаті пісню перетворюють у банальну прозу. Тут уже про її походження не йдеться, аби звести початок із кінцем:

– Не наступай, Литва,
Бо буде в нас битва.
Будемо воювати,
Марійки не (‘д)давати.
– А ми не з Литви люди,
Ми тутешні *сусіди,* (будем)
Ми *тутешні* (ваши) сусіди,
Ми не будем тут всіди –
На час, на годину,
По хорошу дитину [6, с. 100].

Якщо виділені курсивом слова прибрати, а замість них вставити ті, що в дужках, текст набирає своїх поетичних якостей, а слово *всіди*, яке пов'язане римою *сусіди*, виявляє його місцеве походження.

Поданий тут же варіант пісні «Не наступайте, Литва, Буде з вами битва, Будемо войовати, Гальочки не давати» свідчить як про місцеве походження пісні, так і про різні рівні професійності її запису. Ще більше відображає місцеву говірку інший запис:

Не наїжджай Литва,
Бо буде з вами битва,
Бо будем воювати,
Марийки ни давати.
– Ми люди ни з Литви,
Ни любимо битви,
Ми близькиї сусіди,
Позвем Марійку навсіди [6, с. 100].

Часто від колишнього автентичного тексту, унаслідок тривалого побутування в освічених колах чи непрофесійної фіксації, залишаються лише окремі слова, які виявляють звідки він родом. Але якщо ці слова виявляються на місці, цього достатньо для з'ясування його місцевого походження:

– Уставай но матінко, довго спиш,
Чом ти мене в доріженьку *не рядиш*?
Бо далека доріжейка й чужина,
Щоб не було на чужині *сорома* [6, с. 68].

Слова *«не рядиш»* у значенні *«не виряджаєш»*, як і *сорома* вірні ознаки місцевого походження.

Важко сказати про таку саму автентичність іншого тексту з діалектними прикметами:

Розходився місячик по небу,
Збирючи *зоройку(в)* в громаду:
Збирайтеся, *зоройки* в громаду –
Засвітимо всі разом по небу!
Розходився Володька по селу,
Збираючи бояройки до столу.
– Збирайтеся, бояройки *до столу*,
Та й поїдемо всі разом *на войну*,
Та звоюємо тестейка *в тім дому*,
Та заберем Гальочку молоду [6, с. 66–67].

Тут можливі і якісь немісцеві, можливо, що й білоруські впливи.

Такий копіткий і складний аналіз неминуче виникає щоразу там, де доводиться мати справу з **олітературеними діалектними текстами**.

Більшість весільного репертуару західнополіських свашок становлять **діалектні тексти.** Не всі вони мають настільки яскраво виражену діалектну основу, як тексти із лексичними діалектизмами на кшталт:

Допіру, бояри, *сятайтеся*[1],
Собі місця питайтеся [6, с. 101];

чи:

Се[2] виписане,
То й нам узєти,
Се намльоване
К стині прибети [5, с. 98].

Висновки. Більшість репертуару західнополіських свашок становлять місцеві автентичні тексти. Запозичення переважно стосуються найбільш урочистих ритуалів (як початок весілля) із релігійною основою, а також тих, які увійшли в місцеву традицію не так давно.

Фольклорний текст – явище, яке наділене багатьма цікавими й оригінальними характеристиками, що істотно відрізняють його від тексту літературного.

По-перше, він динамічний, бо може змінюватися, покращуватися, забуватися й оновлюватися. Більшою мірою це стосується прозових текстів, меншою – поетичних, для яких існує низка рамкових канонів, зокрема ритміка, рима. Вони дисциплінують і не дозволяють виходити далеко за ці межі.

По-друге, фольклорний текст, потрапляючи до іншого кола реципієнтів, здатний мімікрувати відповідно до місцевих умов, діалектичних особливостей.

По-третє, на відміну від літературного, у живому побутуванні він існує рівно стільки, скільки існує відповідний запит на нього, тому без додаткових зусиль, а конкретно без транслітерації чи аудіофіксації, що переводять його вже в іншу якість і змінюють саму сутність, він не може стати історичною пам'яткою.

Весільні пісні – найпредметніший доказ щойно висловлених концепцій. Більшість із них рідко виходить за межі регіону, де були створені.

Теза Світлани Ярмоленко про наддіалектний характер фольклору більшою мірою стосується ліричних пісень. У них відчутніші авторські первні, тому змінити щось на власний манер не так і просто.

Підсумовуючи, можна констатувати серед весільних пісень Західного Полісся чотири типи з погляду походження.

Це, по-перше, **літературні тексти.** Помічено, що такі найчастіше виконуються в найурочистіші моменти весілля: вдягання вінка молодій, зустріч молодого тещею, благословення на посад, розплітання коси, супровід із вінчання. Припустимо, що ці тексти потрапили сюди разом із ритуалами, які не можна вважати автохтонними на цих землях, як, наприклад, вінкоплетини.

По-друге, літературні тексти в діалектній обробці. Вони виконуються переважно в тих самих ритуалах, що й літературні, але набули місцевих діалектних особливостей, переважно фонетичних.

По-третє, діалектні тексти. Їх у пісенному репертуарі місцевих виконавиць найбільше. Першочергово видають себе вживанням малозрозумілих регіоналізмів, часто і локалізмів, непридатністю до олітературнення через те, що на діалектизмах побудовані рими цих пісень.

По-четверте, олітературені діалектні тексти. Найчастіше олітературнення зазнають фонетичні діалектизми. Своєю появою такі тексти зобов'язані як зміною мовного середовища на місцях їх виконання, так і зусиллям записувачів, не спроможних точно передати прослуханий під час виконання текст. Не можемо не звернути уваги й на наявність серед таких текстів звичайних покручів, коли записувач під час безпосереднього виконання почув, замість невідомого йому слова, знайоме, але не те.

Отже, весільна пісенність Західного Полісся з генетичного погляду неоднорідна. Гетерогенність визначається низкою лінгвістичних маркерів. Однак більшість становлять тексти місцевого походження.

Література:

1. Весілля у Гуті-Камінський / зап. Л. Чирук // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 175–186.
2. Весілля у Сварцевичах / зап., транскриб. та впоряд Р. Цапун, муз. ред. Ю. Рибака // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 59–117.

[1] *Сятайтеся – заходьте.*
[2] *Се – яке.*

3. Годомицьке весілля / зап. та впоряд. В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 149–158.
4. Давидюк В. Діахронія волинського весілля / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2006. – Вип. 9. – С. 3.
5. Кондратович О.П. Весілля на Поліссі / О.П. Кондратович. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 112 с.
6. Пісні з-над берегів Турського озера / за ред. І. Денисюка. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 254 с.
7. Старовижівське весілля / зап. Т. Микитюк, упоряд. В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 187–203.
8. Уховецьке весілля / зап. О. Савчук // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 159–174.
9. Цвид-Гром О. Семантика предметів домашнього побуту Західного Полісся у весільному фольклорі / О. Цвид-Гром // Фольклористичні зошити. – 2006. – Вип. 9. – С. 167.
10. Ярмоленко С. Фольклор і літературна мова / С. Ярмоленко.– К., 1987. – С. 11–22.

Пикалюк Л. А. Лингвистические маркеры фольклорного текста (на примере свадебных песен Западного Полесья)

Аннотация. Среди песенного фонда свадебных песен Западного Полесья автор видит явление гетерогенности, которое обнаруживает в текстах на основе лингвистических маркеров.

Ключевые слова: текстология фольклора, свадебные песни, Западное Полесье, гетерогенность фольклорных текстов.

Pykaliuk L. Linguistic markers of folklore texts (the wedding songs of the Western Polissia taken as an example)

Summary. Among the fund of wedding songs of Western Polissia, author sees the phenomenon of heterogeneity, those he finds in texts owing to the linguistic markers.

Key words: textology of the folklore, wedding songs, Western Polissya, heterogeneity of folklore texts.

УДК 821.161.2-31Рут

Романенко Л. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В ТРИЛОГІЇ ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО «ДЖУРИ»

Анотація. Стаття визначає особливості відтворення образу козака з надзвичайними можливостями, якого в народі називали характерником, на матеріалі трилогії сучасного українського письменника В. Рутківського. Метою роботи є аналіз поетикальних засобів змалювання народних героїв з урахуванням специфіки літературного та фольклорного світосприйняття.

Ключові слова: історичний роман, трилогія, поетика, художній текст, образ, традиція, сучасна література, фольклор, історіографія, характерник.

Постановка проблеми. Традиційним для сприйняття історичного минулого стає ототожнення його з образом козака – хороброго лідера, високодуховної й матеріально незалежної людини, котра керує своїми емоціями, розумом і волею, морально, духовно й фізично готує себе до оборони рідної землі та сім'ї, дбає про єдність козацтва й українців усього світу. Такий образ зберігається й у сучасному літературному трактуванні.

Отже, актуальність дослідження зумовлена всезростаючим інтересом до одного з найяскравіших феноменів вітчизняної історії – українського козацтва, зокрема характерництва, художня інтерпретація якого в українській літературі XXI ст. ще не достатньо вивчена.

Мета статті полягає в здійсненні глибокого аналізу художньої інтерпретації характерництва в історичних романах Володимира Рутківського, визначенні особливостей художнього моделювання постатей козаків-характерників.

Виклад основного матеріалу дослідження. За поширеним трактуванням, яке можна знайти в художніх творах, засобах масової інформації, текстах народної словесності, навіть комп'ютерних іграх, характерник – це запорозький козак, людина-легенда, котра займалася ворожінням, лікуванням поранених козаків і звинувачена офіційною церквою в чорнокнижництві. Але таке ставлення не стало перепоною до розвитку характерництва як такого, до того ж на Січі це були поважні люди, до яких зверталися не тільки за медичною допомогою, а й порадою. Міфологізований образ козака-характерника формується на основі літературних джерел, історичних свідчень очевидців, народних легенд і переказів. Його наділяють багатьма містичними, а часом навіть фантастичними рисами (володіння магією, бачення майбутнього, уміння впливати на свідомість, лікування смертельних ран (у деяких випадках навіть оживлення мертвих) тощо). Уміли характерники й керувати погодою – розганяти хмари або накликати дощ. Ураховуючи всі ці уміння, людська свідомість відмовлялася вірити у звичайність таких людей, а отже, природною є віра в те, що характерник був майже не вразливим і вбити його могли тільки срібною кулею. Через це більшість відомих козаків уважалася характерниками (Дмитро Байда-Вишневецький, Іван Підкова, Самійло Кішка, Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Максим Кривоніс, Дмитро Нечай, Іван Сірко).

Усі ці свідчення фіксуються в народних текстах, проте, як відомо, активізація збирання фольклору припадає на XIX ст., а тому до літературного ужитку ця інформація потрапляє тільки за сприяння фольклористів і етнографів. Так, Д. Яворницький пише «Історію запорозьких козаків» (1892), а українські автори, користуючись народною творчістю, побіжно згадують їх уже у власних художніх текстах (Т. Шевченко, Є. Гребінка, П. Куліш та ін.). Сучасний автор Тарас Каляндрук у розвідці «Таємниці бойових мистецтв України» знайомить з історією й розвитком духовності та культури козацьких характерників, уважаючи, що головним призначенням характерників було збереження душі українського народу. Автор описує українські бойові мистецтва, якими володіли козацькі характерники, історію, філософію і психологію українського бойового лицарського духу. Дослідженням характерництва в контексті історії запорозького козацтва займалися, зокрема, М. Грушевський, В. Щербак, В. Голобуцький.

Якщо це явище було настільки цікавим для істориків, тому не дивно, що до нього знову повернулися й сучасні автори. Цей інтерес має кілька причин: Україна, отримавши свою незалежність після вікового гноблення, повинна повернутися до свого коріння, довести свою ідентичність і свідомо виховувати на славних прикладах підростаюче покоління. Одним із активних пропагандистів славного історичного минулого нашої країни став сучасний письменник – Володимир Рутківський. Його шлях до визнання був довгим, але в царині підліткової сучасної української історичної літератури, на нашу думку, йому немає рівних. Здобувши визнання в поважному віці, письменник довів, що його майстерність і життєвий досвід тільки допомагають спілкуватися із молоддю. Проживши нелегке життя (зважаючи на умови творчого зростання в часи Радянського Союзу), автор засвідчив, що він є справжнім українським автором, патріотом, який прагне поділитися своїми знаннями із підростаючим поколінням. Його трилогія «Джури» визнана однією з найкращих, проте історичну основу також мають і романи «Сторожова застава» (уперше в українській літературі наголосив, що знамениті богатирі Ілля Муромець, Добриня Микитич та Олешко Попович, усупереч усталеній думці, належать не так Росії, як Києву та Переяславу, а значить, сучасним українцям), і дилогія «Сині Води» (автор розкопав в історичних документах маловідомий факт, що першу поразку монголо-татари отримали не на Куликовому полі, а в самому серці України – на 18 років раніше канонізованого святкування. Битва об'єднаного литовсько-українського війська була, по суті, звільненням тогочасної України від ненависного іга). Такий вибір тематики зумовлений молодечим прагненням стати археологом, але доля визначає для нього інший життєвий шлях – роботу за іншим фахом (на заводі, потім у журналістській сфері), і через певний час повернення до справи життя – заняття літературою. Спробувавши себе в поезії, він остаточно зупиняється на прозі, до того ж дитячій. Думка В. Рутківського про те, що дитячі твори повинні триматися на

двох китах – фольклорі та історії [1], є актуальною стосовно трилогії «Джури».

Із характерниками читач знайомиться вже в першій частині трилогії – «Джури козака Швайки», і, на нашу думку, саме тут дається вичерпна інформація про основи навчання й удосконалення вмінь і навичок, якими повинні володіти обрані козаки. У книзі Г. Фудими «Практична магія стародавніх слов'ян» описуються прийоми та методи козаків-характерників. Військова магія – знання, що допомагали перемогти супротивника. Запорозька Січ відіграла прогресивну роль в історії українського народу. Але дослідники ще й досі не з'ясували всіх питань і загадкових явищ, фактів із життя, побуту й історії запорожців.

Що означає назва «характерники»? «Характерництво» йшло від сильного характеру, переконаний Г. Фудим, від міцної волі, коли сила її гори могла зрушити. Це магічна сила від народження. Характерники могли годинами знаходитись під водою, не замерзали під снігом, у хуртовину, у лицарському двобої, не маючи ніякої зброї голими руками йшли проти шабель, проти пістоль. Їх нічого не брало, вони проходили крізь стіни. Характерництво йшло від Київської Русі, уважає Григорій Фудим, згадайте, характерником називали Вольгу, у билині розповідається, як він міг перекинутись на хорта, орлом літати [2]. Характерник народжувався один на сотню, а може, й на тисячі майбутніх воїнів. Він чув степ і в ньому коней за два дні до їхнього приходу, він чув ворогів і відгадував їхні плани, він чув річку, кожну травинку в степу. Ця людина могла бачити й чути те, чого не бачили й не чули інші. Це був не тільки маг від природи, а навіть трошки вище – людина, яка з'єднувалася з природою. Керований він був матінкою-Землею, тією, де народився. Запорозькі козаки-характерники володіли не тільки військовою магією, вона була наявна в них в приготуванні страв, у лікуванні хвороб і загоюванні ран. В. Голобуцький уважає, що характерники були «замовлені від кулі й шаблі». Свій початок козаки-характерники ведуть ще від давньоукраїнських язичницьких волхвів (віщунів, чародіїв). А В. Шевчук пише про волхвів таке: «Вони, уважалося, знали таємну силу речей, явищ і володіли своєю, виробленою в століттях, наукою і прийомами, за допомогою яких цю віру вселяли в маси. Вони займалися пророцтвом, тобто віщували про майбутнє, через що й називали їх віщунами». Переслідувані князями волхви після хрещення Русі об'єднувалися в таємні гуртки і, живучи далеко від великих поселень, учили бойового мистецтва молодих воїнів. Не всі характерники прийняли християнство, життєву енергію вони черпали із природи, свідченням цього є те, на думку Г. Фудими, що «їх ніколи не ховали попи, а ховали їх запорожці по-своєму» [2]. У легендах містяться факти специфічного поховання характерників, коли забивали в груди кілок, щоб вони по смерті не вставали, а тоді засипали землею. Однак найпоширенішим похованням характерників було поховання лицем донизу. На переконання С. Бессонової, так ховали «небезпечних людей-чаклунів, тобто осіб, чиє посмертне відродження було небажаним. Для того їх обертали обличчям униз, щоб сонце не торкнулось їх своїм животворним промінням» [2]. Одне з таких поховань козака-характерника, як повідомляє П. Лаврів, було розкопано в 1936 р. біля с. Архангельськ Ясинуватського району Донецької області [2].

Специфічним були й навчання молодих воїнів. Характерник насамперед мав показати свої особливі уміння, такі, що нададуть йому можливість опанувати ці таємні знання. Звичайна людина доступу до цього знання не мала. До того ж А. Труш у статті «Воспитание казака-характерника» зауважує, що майбутній характерник повинен мати професійну спадковість, і сила передається йому від семи поколінь (а знати треба було своїх предків до дев'ятого коліна). Підготовка воїна-характерника починалася з його ритуального зачаття, де враховувався сприятливий час, місце («місце сили»), кохання між батьками тощо. І хоча цих вимог у романі «Джури козака Швайки» автор не враховував і не давав їх детальний опис, але матір Санька відчувала, що її син не такий як усі, і призначення його бути не простим хліборобом.

Після народження на третій день хлопчик отримував ім'я, і починалося його виховання в любові й повазі до богів і предків: у 3–7 років відбувалося долучення до віри предків за допомогою спеціальних ігор, які змінювали структуру мозку, тому в 4–6 років хлопчиків навчали мистецтва сприймати інформацію у змінених станах свідомості. Недотримання визначених термінів інформаційного виховання унеможливлювало формування таких здібностей або навчання затягувалося на десятиліття [3].

Так, у трилогії «Джури» робиться акцент на тому, що хлопчики (головні герої) уже від природи мали певні здібності, які треба було розвинути. У Санька були неабиякі таланти: він умів наслати ману, загіпнотизувати ворога, передбачав майбутнє, а Грицик показав себе як талановитий козак-воїн, чудовий стратег і відчайдух. Тому Санька було віддано на виховання до волхва діда Кудьми, який навчав його керувати своїми уміннями, таємницям козацької медицини, а Грицик знаходився поряд зі Швайкою, брав участь у боротьбі із кримчаками, які весь час здійснювали напади на українські села. Духовний наставник навчав учня тих знань, які він отримав від свого вчителя. Навчання тривало довго: «День за днем, переймаючи знання сивочолих характерників, юнак відкривав для себе незнані таємниці буття… Важкі випробування змінювалися ще важчими. Його навчали ловити тінь – «відкривати у собі приховану швидкість», вчили однаково вправно керувати і лівою рукою, «бо ж ворог не вибирає сторони нападу», наказували рухатися босоніж по гострому камінню – «хто вловлює ритм руху, той ні разу не пораниться», давали поради, як втихомирювати небесні стихії та скеровувати силу блискавиці – «небесний вогонь може бути помічним, якщо ти впокориш його», будили серед ночі до пластунських вправ – «ніч має слугувати тобі у всьому». Вчили характерники й незвіданих простими смертними знань… Умів переходити простір і час. Стрімкіше вітру сягав височини неба» [4, с. 135–136]. Його обов'язки були вироблені протягом багатьох років пізнання навколишнього світу. Часто вони були лікарями, надавали швидку допомогу на полі бою і брали участь у подальшому процесі лікування. Щоб вилікувати пораненого в бою, характерники спочатку звільняли його від душ убитих, і робили вони це за допомогою особливих ритуалів. У силу свого характеру Санько більше тяжів до лікування й пророкування, а тому часто заздрив Грицику, який часто знаходився в гущі подій разом із козаками-розвідниками. Однак його здібності мали більшу вагу, його боялися вороги, бо він міг читати думки, а отже, ворожий задум не міг бути непоміченим («Джури і підводний човен»). Дід Кудьма передав Санькові найдавніші вміння характерників.

Одним із найважливіших способів тренування був сон, під час якого підвищувалася чутливість мозку й рецепторів до сприйняття зовнішньої та внутрішньої інформації. Оскільки у фізіологічних механізмах визначається пасивна й активна фази сну, то можна говорити про такі стадії, як гіпноз і «Хара», який не уповільнює розумову діяльність, а активізує більшість психофізіологічних механізмів. У такому стані характерник міг бачити майбутнє або впливати на своїх ворогів силою думки. Часто в такому стані Санькові приходили різні видива: «Дід Кудьма казав, що це – видиво з майбутнього. Та Санько уже й сам не раз переконувався

в цьому. Переконувався – і жалів тих, хто народиться на цей світ пізніше: чого тільки їм не доведеться зазнати!» [5, с. 29].

У військовому мистецтві козаків-характерників поєднувалися знання багатьох народів. Як зазначає Г. Фудим, «адже серед запорожців були представники двадцяти націй», а тому відбувався своєрідний обмін досвідом. Усе це дійшло до наших днів у вигляді бойових танців – гопака, метелиці, козачка. Тому деякі дослідники елементи бойового мистецтва характерників порівнювали, зокрема, із японським і китайським. На думку І. Лебедєва, характерник поєднує в собі не тільки фізичну, а й психічну підготовку наших предків-воїнів.

Козак Швайка, до якого прибиваються Санько та Грицько, належить до особливої когорти характерників – це розвідники, яких у козацькому середовищі називали пластунами. На Запоріжжі було створено навіть окремий Пластунський курінь. Про таких козаків писав А. Чайковський: «Хто меткий та хитрий, вміє собі порадити, дістає від товариства прикметник характерника, якогось надчоловіка, котрого куля не бере і котрий самого чортяку вміє окульбачити і заставити собі служити» [6]. На розвідників завжди покладалася велика відповідальність, бо саме від їхніх умінь залежало життя інших воїнів. У трилогії, зокрема, показується вміння розвідника маскуватися, наганятиману на ворога й уникати пасток навіть у безвихідних ситуаціях.

Ці уміння молодий характерник обов'язково мав показати на своєрідному екзамені, крім занурення у свідомість і демонстрацію володіння гіпнозом, він мав показати своє вміння віщування майбутнього, розв'язання різних складних завдань, а також практичні вміння: утекти від переслідувачів, сховатися в лісі або високій траві, пройти через сторожові заслони до священного дуба й доторкнутися до нього. Тільки тоді він міг себе вважати справжнім козаком-характерником. Герої трилогії, як правило, складали цей екзамен безпосередньо під час бойових дій і вчилися на своїх помилках, потрапляючи в полон і тікаючи з нього, але завжди виявляючи неабияку кмітливість.

Найкращими друзями для козаків-характерників були вовки, які рятували їх у випадках небезпеки в степу або передавали звістку від свого господаря-вивідника козакам. Тому не дивно, що козаків-характерників ототожнювали із вовками. Образи воїна-звіра (вовка, пса) належать до провідних. У культурі індоєвропейських народів набув поширення образ пса-вовка (покровитель чоловічої громади, бог-воїн). На території сучасної України культ вовка був відомий ще з III тис. до н. е. На кам'яних стелах було зображено воїна із собакою (вовком). Тому у трилогії не раз згадується вовк-друг або сам козак ототожнюється із вовком (вовкулакою): «… ординці казали, буцімто Швайка – вовкулака, і навіть удень може перекинутися на вовка. Правда це чи ні, Тишкевич не знав, а от що вовки йому вірно служать – у цьому він встиг переконатися на власній шкірі» [4, с. 179]. Або давався опис вовка: «… присульські [вовки. – *Л. Р.*]… Удвічі більші за звичайного вовка. Не вовк, а справжній тобі ведмідь! А що вже кровожерливі, а що живучі! – … – Їх навіть осикові кілки не беруть. А ще, на відміну від звичайних вовкулаків, вони можуть перевтілюватися не в хащах, а в усіх на очах» [7, с. 25].

Пройшовши школу характерників у наймудріших козаків і волхвів, молоді козаки з особливими здібностями набували в битвах військового досвіду. Вони ставали невразливими – їх не брали ні куля, ні шабля. Вони були найкращими воїнами.

Висновки. Трилогія В. Рутківського «Джури» розповідає про той період в історії України, коли татари-степовики здійснювали регулярні напади на наші землі для поповнення свого ясиру, і це чи не найяскравіший період для того, щоб показати справжню силу людського духу й відданість рідній землі та розпочатій справі. Офіційна історіографія категорично відкидала існування козаків із надлюдськими можливостями, проте в народній творчості зберігається значний масив текстів про характерників. Це можуть бути як збірні образи героїв, так і індивідуалізовані, імена яких відомі також історикам. Гіперболізація зовнішніх рис і сили є традиційною для фольклору, проте характерникам відводиться окрема роль – вони є втіленням мужності, сили, прагнення волі й невмирущості українського народу. Отож не дивно, що Володимир Рутківський у центрі свого твору ставить саме цей образ. Його герої проходять усі етапи виховання справжнього характерника. І оскільки трилогія розрахована на дитячу читацьку аудиторію, то виконує не тільки інформативну й розважальну функцію, а й має виховати справжнього патріота України. Робота в цьому напрямі безупинно повинна тривати, зокрема, і засобами мистецтва слова.

Література:

1. Гаврош О. Характерник літературного степу / О. Гаврош [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litakcent.com/2011/02/02/harakternyk-literaturnoho-stepu/.
2. Фудим Г. Практична магія стародавніх слов'ян / Г. Фудим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauch.com.ua/geografiya/50137/index.htm.
3. Труш (Велимудр) А.Н. Воспитание казака-характерника / А.Н. (Велимудр) Труш [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://бесконтактный-бой.com/.
4. Рутківський В. Джури козака Швайки : [історична трилогія для дітей] / В. Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – Кн. 1. – 2009. – 432 с.
5. Рутківський В. Джури-характерники : [історична трилогія для дітей] / В. Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – Кн. 2. – 2009. 448 с.
6. Козаки-характерники (II стаття) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.about-ukraine.com/index.php?text=10.
7. Рутківський В. Джури і підводний човен / В. Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – Кн. 3. – 2010. – 400 с.

Романенко Л. В. Художественная трансформация образа казака-характерника в трилогии Владимира Рутковского «Джуры»

Аннотация. Статья определяет особенности отображения образа казака со сверхчеловеческими возможностями, которого в народе называли характерником, на материале трилогии современного украинского писателя В. Рутковского. Целью работы является анализ поэтических способов изображения народных героев с учетом особенностей литературного и фольклорного мировосприятия.

Ключевые слова: исторический роман, трилогия, поэтика, художественный текст, образ, традиция, современная литература, фольклор, историография, характерник.

Romanenko L. Artistic transformation of Cossack-haracternik's image in the trilogy by Volodimir Rutkivskiy "Jura"

Summary. The article defines the peculiarities of the playback of image of a Cossack with extraordinary capabilities, which is popularly called harakternik, on the material of a trilogy of contemporary Ukrainian writer V. Rutkivskiy. The aim of this work is the analysis of poetical means of images of national heroes specific to literary and cultural worldview.

Key words: historical novel, trilogy, poetics, literary text, image, tradition, contemporary literature, folklore, historiography, haracternik.

УДК [378.147.016+373.5.016]:821.161.1

Рубан А. А.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета
Ткаченко К. А.,
кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры русского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета

О ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКИ» А. С. ПУШКИНА В ВУЗЕ И ШКОЛЕ

Аннотация. Статья посвящена проблемам изучения «Капитанской дочки» А. С. Пушкина в вузе и школе. Рассматриваются аспекты преемственности анализа произведения в высшей и средней школе: проблемно-тематический план, образная система, жанровое своеобразие, особенности речевой характеристики персонажей, приемы создания образа и пр. Обращается внимание на некоторые несоответствия в изучении произведения на разных этапах образования.

Ключевые слова: жанр, повесть, роман, образ, А. С. Пушкин, анализ произведения.

Постановка проблемы. Сегодня вузовские и школьные программы по литературе, на наш взгляд, не вполне соотносятся. Так, студент-филолог изучает творчество А. С. Пушкина как монографическую тему. Одновременно рассматриваются особенности и лирики, и прозы поэта. Особое внимание отводится «Капитанской дочке», различным аспектам поэтики этого произведения. В дальнейшем учитель не в полной мере использует эти знания, так как школьная программа не учитывает современные научные тенденции. И дело не только в количестве часов и возрастном восприятии. Дело в отсутствии преемственности между вузовским и школьным анализами художественного произведения.

Как отмечают исследователи, «в изучении творчества Пушкина 1830-х годов сложилась парадоксальная ситуация: с одной стороны, существует обширная литература, посвященная произведениям этого периода, интерес к нему является в пушкиноведении господствующим, и в то же время 30-е годы всё ещё остаются наименее изученным отрезком творческого пути писателя» [2, с. 44]. Ряд важных вопросов, связанных, в частности, с изучением поэтики «Капитанской дочки», остаётся практически не затронутым. Школьная же программа и методические разработки придерживаются только классической трактовки «Капитанской дочки» [3; 5; 10; 12 и др.]

Цель статьи – выявление проблемных вопросов в изучении «Капитанской дочки» в вузе и школе, определение сфер преемственности при анализе этого произведения.

Изложение основного материала исследования. Относительно «Капитанской дочки» А. С. Пушкина наблюдается многообразие исследовательских позиций и аспектов изучения. Так, взгляды исследователей на жанровую природу «Капитанской дочки» существенно разнятся. Одним из наиболее устойчивых критериев жанрового различения остается формальный – объем. Небольшой объём и внешняя простота фабулы дают повод назвать «Капитанскую дочку» повестью (М. И. Гиллельсон, И. Б. Мушина, Н. Л. Степанов, Ю. М. Лотман и др.). Как правило, аргументы в пользу этой точки зрения не приводятся, и называние произведения повестью происходит в первую очередь в силу традиции.

Эта же точка зрения представлена в школьной программе по литературе [12, с. 72], однако в «Государственных требованиях к уровню общеобразовательной подготовки учащихся» самих «требований» к изучению понятия «повесть» нет. Не рассматривается жанр произведения и в методической литературе [3; 5; 10].

В пушкиноведении существуют и другие определения жанра «Капитанской дочки». Сам Пушкин обычно называл своё произведение романом [11, с. 96]. Определение жанра произведения связывается и с традициями литературной терминологии 1830-х годов: «Повесть, даже очень небольшая по своим размерам, но значительная по своей проблематике – философско-исторической, политической или общественно-бытовой, – всё чаще и чаще обозначалась в русской печати 1830-х и 1840-х годов как «роман» [11, с. 96].

Считать «Капитанскую дочку» романом склонны исследователи, для которых более важным представляется содержательный критерий. Дополнительную аргументацию сторонники романной гипотезы находят в литературном контексте эпохи. В первую очередь исследователи сравнивают роман Пушкина с историческими романами В. Скотта (А. З. Лежнев, Л. С. Сидяков, Н. Л. Степанов, Г. П. Макогоненко и др.). Помимо романов В. Скотта, исследуются русские и зарубежные источники произведения: роман «Ложный Пётр III, или Жизнь, характер и злодеяния бунтовщика Емельки Пугачёва», повесть А. П. Крюкова «Рассказ моей бабушки», роман А. Е. Измайлова «Евгений, или Пагубные следствия дурного воспитания и сообщества», исторический анекдот А. О. Корниловича «За Богом молитва, за царём служба не пропадают» и др.

Интересные перспективы открывает сопоставление различных особенностей пушкинского повествования с фольклорной традицией и с ориентированием на сопоставление организации повествования с мемуарной традицией.

В вузовском изучении «Капитанской дочки» особое внимание уделяется проблематике произведения. В этой области было сильно влияние идеологии, в связи с чем на первое место выдвигался вопрос об историко-политическом смысле и значении крестьянского восстания (Г. А. Гуковский, С. М. Петров, Г. П. Макогоненко, Н. Л. Степанов и др.).

Важным этапом в изучении проблематики романа являются работы Ю. М. Лотмана. По мнению исследователя, «вся художественная ткань «Капитанской дочки» отчётливо распадается на два идейно-стилистических пласта, подчинённых изображению двух миров: дворянского и крестьянского… В каждом из миров существуют свои представления о государственной власти и свои законные носители этой власти. Пушкин, исследуя материалы пугачёвского бунта, приходит к выводу: обе враждующие стороны проявляют крайнюю жестокость, которая проистекает не от личных качеств противников, а от столкновения несовместимых социальных концепций. В романе сталкиваются официальные и общечеловеческие представления о справедливости. Власть оборачивается к персонажам формальной стороной, что грозит им гибелью. Спасает их человечность, проявленная обоими властителями вопреки установленным и поддерживаемым ими принципам» [8, с. 110].

Сегодня исследователи больше обращают внимание на нравственные проблемы. Иногда совершенно противоположно анализируется проблема милости и правосудия. Одни считают, что «Капитанская дочка» «настолько проникнута духом милосердия, что её можно было бы назвать повестью о милосердии» [6, с. 3], милосердии в христианском, евангельском понимании. По мнению других, в «Капитанской дочке» милость не оказывается по свободному изъявлению: она связана либо с уплатой долга, либо с демонстративным выражением зависимости от высшей силы, когда человек, в соответствии с психологией властителя, просит его покровительства [4].

При анализе исторической проблематики «Капитанской дочки» важное место занимает проблема взаимодействия случайного и закономерного в историческом процессе, роли случая в истории, которая интересовала Пушкина на протяжении всего творчества. Эволюция данной проблемы в творчестве Пушкина рассматривается подробно в работах С. А. Кибальника [7].

Школьная же программа рекомендует рассмотреть такие проблемы: «любовь как чувство, помогающее сохранить честь и достоинство в сложных жизненных обстоятельствах; утверждение идей свободы, гуманности, чести и долга» [12, с. 71–72].

Тщательно исследуется система персонажей «Капитанской дочки». В пушкиноведении наиболее распространены два толкования образа Гринёва: либо, вслед за В. Г. Белинским, как человека с ничтожным, бесцветным характером, своего рода Митрофанушки, либо как человека с неразвитым интеллектом, но проявившего высокие нравственные качества. По мнению В. Б. Шкловского, образ Гринёва, по сравнению с первоначальным замыслом Пушкина, «чрезвычайно снижен: вместо блестящего повесы и силача-гвардейца мы видим недоросля, который попал из деревни прямо в глушь» [16, с. 57]. Противоположной точки зрения придерживается О. Чайковская, обнаруживая в Гринёве «силу духа, честность, искренность, жертвенность, особую теплоту в отношениях с Савельичем» [15, с. 235].

Особенность построения образа Гринева в том, что он дан в двух временных измерениях. Этим объясняются противоречия в персонаже, неожиданная рассудительность и мудрость, которую демонстрирует «недоросль». Контраст между изображением детства Гринёва и его неожиданно быстрым взрослением также, по мнению Г. Макогоненко, связан с тем, что Гринёв-мемуарист сознательно изображает своё детство иронически, в духе Фонвизина. Ирония рассказчика была призвана подчеркнуть его объективность, отсутствие тщеславия и вызвать доверие к повествованию. Эта двойственность определяет бинарную структуру повествования, в которой соотносятся два плана – событийный внешний мир и мир внутренний, переживаемый в словах.

Противоречивые оценки в литературе получает образ Маши Мироновой. По мнению Л. С. Сидякова, образ героини играет существенную роль в заглавии, но оказывается в стороне от основного содержания романа, и этим определяется его «несомненная второстепенность» [13, с. 203]. Напротив, Н. Л. Степанов считает, что с образом капитанской дочки связана важнейшая идея романа: «выдвигая на первый план Машу Миронову, писатель выделял и тот внутренний смысл своей повести, который гласил, что в грозных испытаниях исторических бурь <...> высшей ценностью является человек, сохранение в нём той душевной красоты, благородства и гуманности, которые, пройдя сквозь горнило испытаний, в конце концов, торжествуют» [14, с. 221]. Маша Миронова, по мнению Степанова, сродни Татьяне Лариной: в обеих отражён пушкинский идеал скромной, но сильной духом русской женщины.

Особое внимание исследователей привлекает образ Савельича. Одни указывают на традиционность образа слуги. По мнению других, образ Савельича объёмен, лишён схематичности. У старого слуги свой характер, свой образ мыслей и убеждения, которым он хранит верность. Его представления о долге и чести не менее тверды, чем у его господина. По мнению Г. П. Макогоненко, Савельич и Пугачёв представляют собой две стороны национального характера: «в образе Савельича воплощаются смирение и послушание русского народа» [9, с. 86]. Однако в литературе присутствует и высокая оценка нравственных качеств Савельича – это верность своим убеждениям в самых тяжёлых обстоятельствах. В своём неизменном мужестве он по-своему равновелик Пугачёву.

Пристальное внимание исследователей обращено на образ Швабрина. Это последовательно отрицательный персонаж, практически лишённый внутренних противоречий, что связано с мемуарной формой повествования: Швабрин дан через призму восприятия Гринёва. «Именно эта субъективность повествования объясняет однозначность и однокрасочность изображения Швабрина» [9, с. 39]. В его образе изображены типические черты «золотой» дворянской молодёжи екатерининского времени, воспринявшей вольтерьянство только как основание для циничного скептицизма и для чисто эгоистического и грубо-эпикурейского отношения к жизни. Л. С. Сидяков интерпретирует конфликт Гринёва и Швабрина как противопоставление развращённого, циничного и аморального столичного дворянства и дворянства старинного, хранящего твёрдые нравственные устои [13].

Образы Савельича и Швабрина в школьном изучении не рассматриваются отдельно, а только в связи с главными персонажами произведения – как их антагонисты. Однако учащийся должен уметь сопоставлять образы Гринева и Швабрина.

Выбор Пушкиным мемуарной формы повествования предполагает особую роль рассказчика, в восприятии которого даются исторические события. Мемуарная форма позволила Пушкину изобразить исторические события «домашним образом», сочетать историческую точность, конкретность в воссоздании быта, нравов, обычаев эпохи и личный взгляд на историю.

Особо ученые говорят о многослойности или многоплановости стиля пушкинского повествования. Отмечается индиви-

дуализация речей персонажей. Каждому типу повествования соответствует определённая лексика, морфологические категории, синтаксические конструкции. В языке «Капитанской дочки» выявляют несколько пластов, соотносимых с разными культурно-идеологическими группами: живую разговорную речь, европеизированный светский слог, официальный стиль, военную лексику. Пушкин свободно использует и комбинирует разные лексические средства, формируя внутренний мир персонажа, включающий в себя несколько ролей, каждая из которых предполагает свой язык и стиль поведения.

Исследователи говорят о динамизме пушкинского повествования, языковой основой для которого становится глагольность предложений, их минимальная распространённость. Пушкинская прозаическая фраза, короткая, точная, лишённая всяких украшений, стремится к пределу «существительное плюс глагол». Этим объясняется особенность ритма пушкинской прозы, её стремительный темп. Динамичному изображению ситуации также способствует смена форм времени глагола. Важной чертой пушкинского стиля является то, что он «пользуется лишь наиболее типическими и выразительными, стержневыми – и в то же время не очень резкими – чертами языка изображаемого быта» [1, с. 118].

«Историческая правда и художественный вымысел в повести. Точность и лаконизм пушкинской прозы. Мотивы народного творчества в повести. Роль эпиграфов» [12, с. 72] – все это содержание учебного материала в школе. Эти вопросы должны быть изучены, но ученик восьмого класса не знаком со многими теоретическими понятиями, что не учтено в школьной программе. Также предлагается в теоретическом блоке рассмотреть понятие «художественный образ», которое «подменяет» понятие «образ-персонаж», из-за чего возникает путаница у школьников.

Выводы. Итак, при изучении «Капитанской дочки» А. С. Пушкина в школе и вузе не всегда соблюдается закон преемственности. Особое внимание методистам следует обратить на теоретические основы обучения школьника, на современные исследования в отечественном и российском пушкиноведении.

Материалы данной статьи дают основание расширить круг традиционных литературоведческих и методических проблем, способствуют исследовательской и поисковой работе, систематизации и конкретизации современных представлений об изучении «Капитанской дочки А. С. Пушкина в школе и вузе. Вопрос о проблемах преемственности между вузовским и школьным изучением жанрового, идейно-тематического своеобразия произведения невозможно решить в рамках одной статьи и на примере одного художественного текста. В дальнейшем изучении вопроса возможен более широкий охват литературного материала.

Литература:

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Гос. изд-во художественной литературы, 1959. – 655 с.
2. Дебрецени П. Блудная дочь: анализ художественной прозы Пушкина / П. Дебрецени. – СПб. : Академический проект, 1996. – 398 с.
3. Дегожская А. С. Повесть Пушкина «Капитанская дочка» в школьном изучении / А. С. Дегожская. – Л. : Просвещение, 1971. – 127 с.
4. Заславский О. Б. Проблема милости в «Капитанской дочке» / О. Б. Заславский // Русская литература. – 1996. – № 4. – С. 41–52.
5. Ильина Н. Д. Литература. 8 класс : [планы-конспекты уроков] / Н. Д. Ильина. – Харьков : Веста : Издательство «Ранок», 2001. – 224 с.
6. Катасонов В. Н. Тема чести и милосердия в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка» (религиозно-нравственный смысл «Капитанской дочки» А. С. Пушкина) / В. Н. Катасонов // Литература в школе. – 1991. – № 6. – С. 2–13.
7. Кибальник С. А. Тема случая в творчестве Пушкина / С. А. Кибальник // Пушкин: исследования и материалы. – СПб. : Наука, 1995. – Т. XV. – С. 60–75.
8. Лотман Ю. М. Александр Сергеевич Пушкин. Биография писателя : [пособие для учащихся] / Ю. М. Лотман. – Л. : Просвещение, 1983. – 255 с.
9. Макогоненко Г. П. Творчество А. С. Пушкина в 1830-е годы (1830–1833) / Г. П. Макогоненко. – Л. : Художественная литература, 1974. – 376 с.
10. Маранцман В. Г. Изучение творчества А. С. Пушкина в школе. На пути к А. С. Пушкину : [пособие для учителя и учащихся] : в 2-х ч. Ч. 1. / В. Г. Маранцман. – М. : ВЛАДОС, 1999. – Ч. 1. – С. 237–254.
11. Оренбургская Пушкинская энциклопедия. Путешествие-1833. Реалии «Истории Пугачева». Прототипы «Капитанской дочки». Исследователи и интерпретаторы / Авт. и сост. Р. В. Овчинников, Л. Н. Большаков. – Оренбург : Димур, 1997. – 519 с.
12. Сімакова Л. А. Література (російська та зарубіжна). Інтегрований курс: програма для 5–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання / Л. А. Сімакова, В. В. Снєгірьова. – Чернівці : Букер, 2005. – 192 с.
13. Сидяков Л. С. Художественная проза А. С. Пушкина / Л. С. Сидяков. – Рига : Редакционно-издательский отдел ЛГУ им. Петра Стучки, 1973. – 218 с.
14. Степанов Н. Л. Проза Пушкина / Н. Л. Степанов. – М. : АН СССР, 1962. – 300 с.
15. Чайковская О. Гринёв / О. Чайковская // Новый мир. – 1987. – № 8.– С. 226–244.
16. Шкловский В. Б. Тетива: о несходстве сходного / В. Б. Шкловский. – М. : Советский писатель, 1970. – 376 с.

Рубан А. А., Ткаченко К. А. Про проблеми вивчення «Капітанської дочки» О. С. Пушкіна у виші та школі

Анотація. Статтю присвячено проблемам вивчення «Капітанської дочки» О. С. Пушкіна у виші та школі. Розглядаються аспекти послідовного аналізу твору у вищій та середній школах: проблемно-тематичний план, образна система, жанрова своєрідність, особливості мовної характеристики персонажів, прийоми творення образу тощо. Звертається увага на деякі невідповідності при вивченні твору на різних етапах освіти.

Ключові слова: жанр, повість, роман, образ, О. С. Пушкін, аналіз твору.

Ruban A., Tkachenko K. About problems of studying „The Captain's Daughter" by A. S. Pushkin in colleges and schools

Summary. Article demonstrates the problems of studying „The Captain's Daughter" Pushkin A. in colleges and schools. Into consideration taken the analysis succession aspects of composition at colleges and high schools: the relevant plans, figure system, individual genre, the features of speech person characteristics, methods of creating a character and etc. Paying attention to some inconsistencies in studying of composition at different levels of education.

Key words: genre, story, novel, character, Pushkin A., analysis of composition.

УДК 811.161.2

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 7

Анотація. На матеріалі текстів ВК розглядаються найбільш вживані та важливі для змісту числа, які ще не були об'єктом нашого аналізу, зокрема, це прості числа та інші кількісні показники.

Ключові слова: Велесова книга, числа, один, два, три, чотири, п'ять, десять, сто, тисяча, тьма.

ЧИСЛО ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ[1]

Зародження поняття числа належить до дуже давніх часів, і перші позначки кількісних одиниць зустрічаються у пам'ятках до появи писемних свідчень у індоєвропейських народів [4]. Найдавнішими у слов'ян є свідчення про «рези» і «черти», які відзначають, що така лічба первинно полягала у нанесенні зарубок або рисок на дереві чи подібному предметі і відображала, як правило, рахунок одиницями та їх групами. У Велесовій книзі числа зустрічаються у вигляді словесних позначень і відображають як прості одиниці першого десятка, так і складні утворення, включаючи тисячі і більші найменування, до аналізу яких переходимо.

Число ***один*** знаходить у текстах ВК різнокореневе відображення, серед яких найпростішими є форми ОНОІ, ІНА, як, наприклад: (д. 16-А) «*В оне врем'я був муж*», (д. 22) «*Одна частина* [русів] *пішла до Голуні і там залишилась, а інша – біля Києграда*». В останньому контексті перекладу «одна» та «інша» передаються у ВК одним і тим же словом ІНА. Виходячи із нашого дослідження [4, с. 72–76], зазначені форми можуть бути виведені із ie. **k^{w}ena* зі значенням 'частина, одиниця'. Цей корінь свідчиться у різних слов'янських мовах і, на нашу думку, належить до найдавнішого часу існування. Початковий приголосний в корені редукувався і зник, його сліди залишилися у вигляді лабіальної ознаки в наступному голосному /-о-/ слова ОНОІ. Цей голосний є архаїчним і засвідчує давність форми стосовно слова ІНА. У цілому форми ОНОІ – ІНА вказують на відому нам із попереднього зміну /о > і/, тобто перехід заднього голосного в якість звука переднього ряду.

Відносно ускладненим виглядить корінь *ie*. **k^{w}edina* з тим же значенням, який у текстах ВК отримав такі реалізації: (д. 2-Б) ЕДІНУ, (д. 8) ЕДИН, (д. 17-В) НЕ ІЕДІНОІ («*жоден*»), (д. 20 /фрагменти/) ІЕДІН, (д. 8 /27/) ЕДІНА, (д. 30) ЕДИНЬ, зокрема: «*Бог є один* [ЕДИНЬ] *і множествен*», «*Сверензе суть дві* [ДВЪ]: *одна* [ЕДІНА] *венедська, а друга* [ДРУГА] *годська*». Наявність початкового ІЕ- в окремих формах свідчить про реалізацію в цій позиції йотованого приголосного з голосним /je-/, мабуть, і початкове Е- в інших формах повинно читатися так само, як /je-/. Йотація є наслідком розвитку анлаута ie. **k^{w}e-*, який у слов'янських мовах змінився в напрямі: **k^{w}e-* > псл. **kwe-* > **kje-* > **(h)je-* > *je*. Зустрічаємо також початкове *h-* у слові укр. *година* (час), яке відноситься до того ж ie. кореня.

У значенні кількісного числівника вживаються словоформи, в яких у якості композита зі значенням 'один' виступає складник *-krat* 'кратний', наприклад: (д. 2-А) «*Стократ* [СТОІКРАТОІ] *починалася Русь*», (3-А) «*П'ятикратне* [ПЕНТОКРАТО] *славлення богів*», (д. 4-Г) «*пиймо* [суру] *тричі, славлячи богів п'ятикратно* [ПЕНТОКРТ] *щодня*», а також: (д. 20 /фрагм./) ТРІКРАТЕ, (24-Б) ПЕНТЕКРАТЫ, (26) ПЕНТОКРАТОІ. Корінь -КРАТ- іноді втрачає голосну, замінюючою складовою у цьому випадку виступає сонорний плавний /-r-/, як це часто трапляється в текстах ВК.

Вищеназване *-krat* утворює споріднені форми у слов'янських та інших ie. мовах, пор.: укр. *карбувати*, рос. *рубить*, нім. *Kerbe* 'зарубка', *ritzen* 'вирізати', рун. *waritu* 'вирізаю (руну)', початковий склад в яких, маючи на початку приголосні *k-* та *w-*, можна звести до вигляду ie. **k^{w}e-* 'людина; один'. Цікаво зазначити, що в корені ie. **k^{w}e-dina* можна виділити складові 'людина + одна', або в цілому 'одиниця', як відмічено вище в прикладах із ВК. Цей же корінь притаманний найменню германського головного божества Óдіну, якого ще називали 'однооким' [4, с. 76].

У текстах ВК вживається порядковий числівник ***перший***, який має такі форми реалізації: (д. 3-Б) ПРВЪ, (д. 4-Г) ПЕРВЪ, (д.11-а) ПЕРВІЕ, (д. 22) ПЕРЬВА, (д. 33) ПРВЕ, (д. 38-А) ПЕРВЪЕ, в яких структурно виділяється два склади типу ПЕР-ВІЕ, що в давнину представляли відповідно дві морфеми. Початкова форма відзначає корінь ПЕР-, що реалізується, наприклад, у мовах: укр. *перший*, рос. *первый*, лат. *prima*, двн. *forist*, нім. *Fürst* 'князь'. У давньонім. формі *forist* реалізуються суфікс *-ist*, що виражає найвищу ступінь прикметника, та корінь *for-* зі значенням 'передній'. Вочевидь, просторове значення прикметника 'самий передній' перейшло в категорію числа 'перший', який і засвідчений в текстах ВК. У цьому вжитку кореневий приголосний /-r/ може бути складотворчим, у результаті чого корінь приймає вигляд ПР-.

Наступне просте число ***два*** знаходить широкий ужиток в розглядуваних текстах і реалізується у такому вигляді: ДВІЕ, ДВЪ, ТВА, ДВА, а також у складних числах: ДВАДЕСЕНТЪ '20', ДВАСТА '200', ДВАДЕНСЕТЕ, ДАДЕНСЕТЕ '20'. У більшості випадків у словах зустрічається на позначення числа форма ДВА, в окремих текстах маємо ТВА та ДА. Зазначений корінь ДВА відповідає вихідному ie. **dwo-, *duwo-*, наявність початкової сполуки ДВ- свідчить про післясубстратний період, інакше між приголосними був би наявний голосний, і в цілому структура слова в результаті впливу мовлення населення Трипілля, як про це йшлося раніше, мала б відкриті прості склади типу CVCV.

Похідними від розглянутого кореня засвідчуються слова: ДВАЩЕ 'двічі', ДВОЕРІЕЩЕ 'Дворіччя', НАДВОІ 'надвоє'. У значенні 'другий' зафіксовані словоформи: ДРУЗЕ, ДРУГУ,

[1] *Закінчення. Початок у Науковому віснику МГУ, вип. 9–12, 14, 15.*

ДРУГА, ПОДРУГУ, а також ОБАПОЛ ‘обидва’. Останнє дослівно значить ‘обидві половини’, *половина* тут виступає як ‘одиниця’. У попередніх формах корінь має вигляд ДРУ- і може бути співставлений з вищерозглянутим ДВА. Спільним для них є початкове **da-* зі значенням ‘два’, а різняться корені кінцевими формантами **-wa* та **-ra*, що виконують роль одиниці рахунку [4].

Число ***три*** знаходить широкий ужиток у різних контекстах ВК, включаючи також складні кількісні утворення та похідні слова. Окрема коренева реалізація має вигляд: (д. 8) ТРІЕ СЫНОВЕ, (д. 24-В) ТРІЕ ДНІ, (д. 38-А) ТРИ СЫНИ, (д. 6-В) ОБОТРІЕ «*з трьох сторін*», а також утворення зі збірним значенням ‘тричі’: (д. 4-Г) ТРИЧІ, (д. 12) ТРІЩЕ. З цим же коренем появляються складні числа: (д. 6-Б) ТРІЕДЕСЕНТЕ ‘30’, (д. 7-Б) ТРДЕСЕНТЕ ЛЯТЫ ’30 літ’, (д. 22) ТРЫ СЕНТЕ, ТРИСЕНТОІ ‘300’ тощо та інші класи слів: (д. 3-Б) ТРОЯНЮ «*Трояновому*», (д. 6-Д) ТРІЕ ДОРЕЙ «*Дарій Третій*», (д. 7-Д) ТРИЗНУ, (д. 11-А) ТРИГЛВУ (бог Триглава), (д. 25) ТРГЛАВЕ.

Аналіз розглянутого числа та його варіантів показав, що в усіх випадках вживається на початку слова (й кореня) сполука приголосних *tr-*, якій історично передувала форма з інтерконсонантним голосним, який у цій ненаголошеній позиції ослаб і зник. Наявність комбінації двох приголосних свідчить про післясубстратний час, тобто про період після безпосереднього впливу мови трипільців на ієвропейські діалекти. Сполука *tr-* може в окремих випадках реалізовуватись без наступного голосного і утворювати окремий склад, в якому складотворчу функцію виконує плавний сонант / *-r-* /.

У позиції після кореня *tr-* існував в ієвропейських прамові основотвірний голосний, який в окремих мовних гілках, у тому числі в слов’янській, фактично зник, перейшовши до кореня, або утворив післякореневу одиницю – флексію. Зафіксований у текстах ВК час вказує на реалізації у зазначеній позиції голосних: -І, -ІЕ, -И, -Ы та -О (лише в слові ТРОЯНЮ). Наявні голосні –И та –І свідчать, що попередній /*-r*/ міг вимовлятися твердо або м’яко, включаючи позицію перед –ІЕ, де діграф позначає один голосний /’e/. Графіка також свідчить, що в цих прикладах написання –И та –Ы є тотожними і вони відображають звук /ы/.

Можна передбачити, що вимові *tr-* передувала повна форма кореня **tara,* в якій початкове **ta-* позначало ‘два’ (аналогічно до **da*), а наступне –та мало смисл ‘один’ (іноді виступає як ‘одиниця лічби’, див. вище). У цілому шляхом адитивності, типової при числоутворенні, корінь **tara* має значення ‘два+один, три’. Усвідомлення людиною числа *три* відбувалося уже після наявних чисел *два* і *один*.

Наступним у ряду чисел виступає позначення кількості більше трьох одиниць, яке має назву *чотири*, утворене від додавання відомих *одиниці* до *трьох* або удвоєнням *двійки* [4, с. 90–91]. У текстах ВК зустрічаємо такі реалізації цього числа: (д. 8 /3/) ЧЕТВАРЫ ВЪЦЕ «*чотири віки*», (16-Б) ЧЕТРЕ ВЦЕ, (д. 19) ЧТВЪРОІ, (д. 37-А) ЧЕТВАРОІ СЕНТ ЛІАТОІ «*чотири сотні літ*». У структурі слова ЧЕ-ТВА-РЫ виділяємо три складові, серед яких початкове ЧЕ- виступає з палаталізованим від **k-* (< ієвропейське **k*^{w}*e* ‘один’), -ТВА- тотожне псл. **dwa* ‘два’, а -РЫ походить від ієвропейське **ra* ‘один’. У цілому слово має значення ‘один+два+один, чотири’, утворене шляхом адитивності. В інших наведених вище словоформах зі значенням ‘чотири’ наявна подібна словесна структура, хоча в окремих випадках їм властиві сильно редуковані складові.

Звернімо увагу ще на один приклад вживання числа «4»: (д. 6-Д) В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТІАГО «*боляр-гордин розбив годе у літо тисяча третє*», в якому, на нашу думку, останнє слово необхідно перекласти «*…у літо тисяча* [четверте]». Дане слово має складові ТШЕ-ТІА-ГО, ідентичні з вищерозглянутими (така ж форма присутня і в текстах ВК, які подає О. В. Творогов) [6]. Незважаючи на те, що інші автори також перекладають «літо тисяча третє» (Г. Лозко, Б. Яценко), цей варіант, як вважає Сергій Піддубний, є все ж сумнівним (засвідчено в нашій бесіді).

Ілар Хоругін відносно часто вживає в текстах число ***п’ять***, яке реалізовано в різних варіантах: в однокореневій формі і в складних утвореннях чисел. Проілюструємо це на прикладах: (д. 8) С ПЕНТЫ ТЬМЫ «*з п’ятьма тьмами*», (д. 15-А) ПЕНТЫ КНІЕЗЫ «[з] *п’ятьма князями*», (д. 17-А) ПЕНТЕ СТОІ ЛЕТЕ «*п’ятсот літ*», (д. 24-б) ПЕНТЕКРАТЫ ДЕНО «*п’ять разів на день*». У 13 випадках зустрівся корінь ПЕНТ-, в одному – ПАТ-. На місці -ЕН- історично реалізувалася носова фонема, яка з плином часу розщепилася на сполуку «голосний+н», що привело до утворення закритого складу, типового для післясубстратного часу.

Початковим у *п’ять* завжди виступає зімкнений /п-/, утворений у цьому слові в результаті впливу Трипільського субстрату в напрямі: ієвропейське ** k*^{w}*-* > **p-*. У цілому корінь ПЕН- зводиться до ієвропейського **k*^{w}*en-*, що позначав *руку*, яка використовувалась при лічбі. У народів у давнину *рука* позначала при лічбі як «один», так і «п’ять», а дві руки відповідно «два» і «десять». «Один і той же образ ‘руки-долоні’, – писав М. Я. Марр, – служив для вираження і ‘одиниці’ і ‘двійки’. Один і той же образ ‘руки-п’ятерні’ служив для вираження і ‘п’яти’ і ‘десяти’ [2, с. 44]. Звернімося до позначень числа *десять* у текстах ВК.

Число ***десять*** засвідчено в розглядуваних текстах у таких варіантах: (д. 4-Б) ДЕСЕНТ, (7-Ж) ДЕСЂНЦЕ, (д. 8) ДЕСЕНТЂ, (д. 22) ДЕСЕНТЕ, (д. 36-Б) «*протягом десяти літ*» О ДЬЕШЕНСЕТЬ ЛІАТЕ. У словоформах наявний корінь зі значенням ‘десять’ структурно розпадається на три частини: ДЕ-СЕН-ТЕ, серед яких початкова ДЕ- зводиться до давнішої *da-* (із **dwa* ‘два’), наступна –СЕН-, маючи в собі палаталізований анлаут, вийшла із **hen-* (< **k*^{w}*en* ‘рука’) та прикінцева –ТЕ (**ti*), що вказувала на множинність. У цілому реконструйована форма псл. **dwahenti* значить ‘дві руки, десять’ (пор. форму *-henti* з нім. *Hände* ‘ру́ки’). Цікаво зазначити, що, виражаючи числа *п’ять* і *десять*, у текстах ВК (і не тільки) присутні синонімічні корені, що позначають руку (одну і дві), і мають вигляд: ПЕН- та СЕН-. Обидва варіанти, як уже вище йшлося, вийшли із ієвропейського **k*^{w}*en-* ‘рука’. Хронологічно у слов’янських мовах (і в інших) ПЕН- утворився після впливу Трипільського субстрату, а СЕН-, маючи в собі результат праслов’янської палаталізації, схоже є досубстратним варіантом і, вочевидь, первинним щодо ПЕН-.

Розглянуте найменння числа *десять* знаходить подібне відображення і в складних кількісних утвореннях, наприклад: (д. 3-Б) «*п’ятнадцять віків*» ПЕНТОНАДЕСЕЧЬ ВЪЦІ, (4-Б) «*на двадцятому віці*» НА ДВАДЕСЕНТЂ ТЫСЕНЦЂ ЛЂТЂХ, ДЕСЕНТЕВЕК, (3-А) «*даємо десятину отцям нашим*» ДЕСЕТУ ОЦЂМ НАШІМ, (д. 36-Б) «*жив (правив) двадцять літ*» ЖІВЕ ДВАДЕНСЕТЕ ЛЯТОІ. Варіативним є вживання сполуки «голосний+н», в окремих формах носовий /-н/ випадає.

Проміжок числового ряду від 5 до 10 знайшов лише часткове відображення в текстах ВК, це наступні кількісні вираження: (15-А) *«з краю Семиріччя»* ОДЬ КРАЕ СЕДЬЕМРЕЦІШТІА (д.19) «*про святу Седмицю рік наших*» О СВЕНТЕ СЕДЬМИЦЕ

РІЕКОІ НАШІЕ, (д. 24-В) «*сура на дев'ясилі*» СУРЕ О ДЕВЕНТЕСЫЛЫ. Число 'сім' засвідчено у вигляді кореня СЕДЬМИ-, в якому початкове СЕ- вказує на редукований варіант вищерозглянутого СЕН- у значенні 'рука', а –ДЬМИ- асоціюється з **tma* у значенні 'два'. В результаті слово СЕДЬМИ- має мотивацію словоутворення 'рука (п'ять)+дві', тобто позначає число 'сім', утворене шляхом адитивності.

Одну реалізацію числа 'дев'ять' зустрічаємо в тексті ВК у вигляді ДЕВЕНТЕСЫЛЫ, де корінь зазначеного числа має структуру ДЕ-ВЕН-ТЕ-. Початкове ДЕ- відображає повну форму ДВА-, наступне –ВЕН-, безсумнівно, походить із **k*^{w}*en-* 'рука, один', разом ДЕВЕН- значить '2+1, три'. Кінцеве –ТЕ (= два) свідчить, за логікою речей, про множинність, тобто вказує на дубль трійки, що дає '3×3, 9'. Процес видобування цього числа відображено у фольклорі, наприклад, у виразі «тридев'яте царство» тощо.

Розглянуті вище прості кількісні одиниці в результаті адитивності утворюють складні числа типу: ДВАДЕНСЕТЕ ('20'), ТРІДЕСЕНТЕ ('30'), а також з участю слів *сто, тисяча*: СТОІ ДВАДЕСЕНТЕ '120', ТЫСЕНЩ ПЕНТЕСЕТ '1050' та інші. Зупинімося на реалізації чисел *сто* і *тисяча*.

У текстах ВК зустрілися наступні варіанти вжитку числа ***сто***: (д. 6-Б) ПО СТОІ ДВАДЕСЕНТЕ ЛЯТОІ, (д. 6-Д) В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТІАГО, (д. 7-Ж) А ДЕСЂНЦЕ ДО СТЫ, (д. 3-А) А СЕНТУ НА ВЛАСВЕ (д. 3-Б) ПЕНТОСЕНТ ЛЯТОІ, (д. 5-А) ПЕНТО СЕНТ ЛЯТОІ, ПЕНТЕ СТА ЛЯТОІ, (д. 18-Б) ДВАСТЫ ЛЕНТА, (д. 22) ТРЫ СЕНТЕ ГРАДОУ, ТРИСЕНТОІ, (д. 29) О ТРІЕ СТА ЛЕТЕ ДО НАШІЕ ДОБА, (д. 37-А) ЧЕТВАРОІ СЕНТ ЛІАТОІ. Корінь 'сто' реалізований у вигляді: СТА, СТОІ, СТЫ, СЕТ, СЕНТУ, СЕНТ, у структурі якого виділяємо дві складові: СЕН- та –ТА, що можуть бути віднесені до первісних іє. коренів: **k*^{w}*en-* та **-ta*. Із попереднього відомо, що **k*^{w}*en* має значення 'один'. Його палаталізований анлаут **sen* вживається при утворенні числа 'десять', цей же варіант зазнав ужиток у зародження числа 'сто'. Морфема **-ta* вказує на дубль, що полягає у реалізації '10×10'.

У текстах ВК зустрілися такі реалізації числа ***тисяча***: (д. 7-Б) ПО ТЕМ ТЫСЕНЩ ПЕНТЕСЕТ ЛЯТЫ, (д. 7-Г) ЗА ТЕНСЕНЦ ТРІЕСТЫ ЛЯТЫ ДВАСТЫ, (д. 21) ТЫСЕНЦІ ТРІЕ СЕТ '1300', (д. 22) ТЫСЕНЦЕ О КІЕГРДІЕ, ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ. Словесна структура розглядуваного числа виглядить наступним чином: ТЫСЕНЩ, ТЕНСЕНЦ, ТЫСЕНЦІ, ТЫСЕНЦЕ, ТЫСЕНЦТРИСЕНТ. Серед цих форм розрізняємо типову зі складовими: ТЫ-СЕН-ЦЕ, де початкове ТЫ- можна співвіднести з **ta* 'два', наступне -СЕН- має значення 'рука, десять', а останнє – -ЦЕ вийшло із іє. **k*^{w}*e-* 'один'. Кінцева сполука -СЕНЦЕ рівноцінна розглянутій **senta* зі значенням 'сто', а разом з початковим **ta(sen)-,* що отримало функцію 'удесятирити', виражає число '10×100, тисяча'.

Все вищезазначене вказує нам ще на один цікавий висновок щодо розвитку іє. **k*^{w}*en-* 'один' у слов'янських мовах і відображенні його у текстах ВК:

псл. **kwen-* > ІНА, ОНОІ; ЕДІНУ, ІЕДІН зі значенням 'один';

**pente* > ПЕНТЕ зі значенням 'рука-одна, п'ять';

**dasente* > ДЕСЕНТЕ 'рука-дві, десять';

**sedma* > СЕДЬМИ 'рука (п'ять)+два';

**dawente-* > ДЕВЕНТЕ- зі значенням '3 (два+один)×3, дев'ять';

**sente* > СЕНТУ зі значенням '10 (рука-дві)×10, сто';

**tasenta* > ТЫСЕНЦЕ '10×10×10, 1 000'.

Якщо взяти лише корінь, що позначає 'один' у числах ВК, то всі форми набувають такого вигляду: *in-/on-/je-, pen-, sen-, wen-*. Походження цих варіантів можуть бути зведені до єдиного псл. **kwen-* (із іє. **k*^{w}*ena* 'частина, один'). Подальший аналіз форми **k*^{w}*ena* дозволяє розрізняти складові **k*^{w}*e-* та **-na* зі значенням дослівно 'один із **k*^{w}*e-*'. Сучасні дослідження походження числа (Я. Ґонда, А. Є. Супрун, В. З. Панфілов, В. Г. Таранець) свідчать, що первинним числом було 'два', з якого вийшли дві частини – одиниці. Оскільки частини позначаються через **-na*, то 'два' відноситься до кореня **k*^{w}*e.* Це підтверджується позначенням числа *два* у різних іє. мовах, зокрема псл. **ð(ъ)ва*, гот. **twa,* лат. *duo*, алб. *dii*, лит. *du*, тох. *wu*. Вочевидь, форма іє. **k*^{w}*a* > **kwa* змінилася під впливом Трипільського субстрату і отримала вигляд **dwa* > *dьva*, позначаючи 'два'. У післясубстратний період протиставлення перших двох чисел отримало вигляд: *k*^{w}*ena* 'один' – *dьva* 'два'. Зародження інших чисел свідчить, що в їхній структурі значення 'два' має вигляд **dьva/da-* і т. п. (пор.: *dawente* '9', *dasente* '10'), як це подають тексти ВК.

Окрім вищерозглянутих чисел, у тестах ВК зустрічаються позначення кількості, що виражають *невизначеність*, наприклад: МНОГАЯ, МНОГО, МНОЗІ, МНОЗІЕ, МНОЖЕСТВОІ, МНЪЖЕСТВЕНЬ, ВЛІЦЕ, МАЛЕ, які не мають особливих позначень у порівнянні до сучасних форм. До цієї групи з неясним кількісним вираженням належать форми типу ТЕМЕ, ТЕМІ, ТЕМУ і под. У перекладах автори роблять посилки на І. І. Срезнєвського, який вважав, що слово *тьма* в давнину мало значення 10 тисяч, проте в текстах ВК зустрічається і інший смисл, що протирічить зазначеному. Розглянемо в деталях смислову сторону вжитку в текстах ВК відмічених вище форм.

У ряді текстів слово *тьма* виражає певну кількість, хоча для нас залишається неясною ця величина, як, наприклад, у таких випадках: (д. 8) «*І тоді Білояр сказав їм: почекайте. І прийшов до них з п'ятьма тьмами несподівано* [С ПЕНТЫ ТЬМЫ] *та побив ягів*», (д. 4-Б) «*Було там десять тем відібраних боянів* кінних [ДЕСЕНТ ТЕМЕ ІЗБОРНЯ БОЯНУВ], *окрім піших».* Перекладачі дотримуються існуючої в славістиці точки зору, що в таких контекстах слово *тьма* має значення 'десять тисяч'. Хоча в цих же текстах зустрічаємо і значення 'багато', як її розуміє автор ВК: (д. 6-А) «*І то тьма воїнів* [ТЕМА БЯ ВОІ] *була обезглавлена...*». Дослідження генези числа свідчать (Ю. О. Карпенко, В. Г. Таранець), що люди, освоївши якийсь ряд, сприймають ці числа як зрозумілі, «світлі» порівняно до тих, що стоять за цим числовим рядом і сприймалися як незрозумілі, «темні», утворюючі «тьму». Вочевидь, усвоєння «нових» чисел відсувало в розумінні людей поняття «тьми», і так поступово межа дійшла в давній Русі до сприйняття кількості в «десять тисяч» як «тьми». Яку межу відображає слово *тьма* в текстах ВК, важко сказати, хоча деяке тлумачення можна дати, виходячи з наступного розуміння значення цього слова.

Слово *тьма* в окремих ситуаціях має, окрім зазначеного вище, таку семантику: (д. 2-А) «*Багато біди приніс ранній холод*, …[племена] *оселились огнищанами на землі рушти. І все те сталося за дві теми* [ЗА ДВІЕ ТЕМЕ] *до цього. А по тих двох темах* [А ПО ТЕМА ДВЪ ТЕМІ] *варяги прийшли*», (д. 2-Б) «*Пробули одну тему* [ЕДІНУ ТЕМУ] *і почали городи ставити, вогнища повсюди розкладати. По другій темі* [ПО ДРУЗЕ ТЕМЕ] *був Холод Великий, і потяглися ми до півдня*». У наведених контекстах слово *тьма* вказує на часовий відрізок, який пережили племена. Схоже, що цей час розуміється тут як 'рік'

у значенні *один* чи *два.* У цілому відлік років слов'яни робили, вживаючи слово ЛЯТОІ, наприклад: (д. 5-Б) «*І була та борня двісті літ* [ДВАСТА ЛЯТОІ]», тобто слово *літо* вживалося у значенні 'рік', означаючи відрізок часу 'від літа до літа'. Подібний принцип *pars pro toto*, коли частина заміщає розуміння цілого, мав місце і в інших народів, зокрема у германців. Як свідчать «Старші Едди», для позначення 'рік' (нім. *Jahr*) вживалося слово *Winter*, наприклад: *Er war 8 Winter alt* [1]. Оскільки германці у цей час проживали на півночі, де довгі зими і довгі ночі, то ці одиниці часу ними використовувалися при відліку відрізків всередині року (пор. нім. *Weihnachten* 'Різдво, Різдвяні дні', де *-nachten* 'ночі'). У слов'ян навпаки – відповідно вживаються слова 'літа' (= роки) та 'день' (= світла частина суток).

Події, описані в текстах ВК, торкаються частини слов'ян (венедів), що проживали на півночі на узбережжі Балтики, вочевидь, під їхнім впливом південні слов'яни (руси) вживали по відношенню до розуміння 'рік' слова *літо* та *тьма*. Таким чином, під терміном *тьма* необхідно розуміти 'рік', що дослівно значить 'від зими (холодних, «темних» днів) до зими'. Цікаво відзначити, що слово *тьма* у значенні 'рік' вжито лише у двох текстах (приклади вище), в яких говориться про великий холод у місцях проживання русів і про їх похід на південь.

Розглянуте значення *тьми* у позначенні *року* вважаємо надзвичайно архаїчним, і всі інші розуміння є вторинними. Кількісно це означало 365 днів, можливо, 'біля 400 днів', і, вважаємо, така кількість розуміється в текстах ВК у сполученнях *військо в п'ять чи десять тем*, хоча синонімічно зустрічаємо також реалізацію і числа *тисяча*. Подібна варіативність форм у вираженні одного й того ж значення пояснюється різними причинами, перш за все відмітними часовими зрізами в сюжеті текстів ВК, а також численним діалектним варіюванням.

Показники числа в текстах ВК зустрічаються часто в сполученнях зі словами, що позначають час. До останніх відносимо наступні словесні вираження: ІЕДІН ДЕН, ТРІЕ ДНІ, ТРІЕДЕСЕНТЕ ДЕНА, НАШІЕ ДОБА, ОД ПОЛУНОЩЕ, ДО ПОЛУДЕНЕ, ДО МНОГАЯ МѢСЯЩІ, ПЕНТОСЕНТ ЛЯТОІ, СТА ЛЯТОІА, ПО ВѢЦІ ТРОЯНЮ. Як бачимо, у текстах засвідчені у значенні часу та одноразово й кількісних позначень такі слова: *день, ніч, доба, місяць, літо, вік,* а також *південь* та *північ*, що вказують на просторовий напрям.

Нарешті щодо числа, цікавим буде дієслово *лічити* (рахувати), яке має вигляд: (д. 30) «*порахувати богів*» ОЛЕЩАШЕТЬ БОЗЕ. У цьому слові розрізняємо дві частини: ОЛЕ-ЩАШЕТЬ, серед яких основним за смислом є –ЩАШЕТЬ, тобто *часеть*, споріднене з *число*. Це слово має вжиток у тексті (д. 14) «*Їх* [гостинці, мито] *бо честять боги і нам веліли честити їх*» ІХВА БО ЧЕЩЕ БОЗЕ І НАМО ПОВЕЛЕЩА И ЦЩТЕМО ОНЫ. Вочевидь, *честити* вживається у значенні 'рахувати, лічити'. У купців брали мито – «*сорочки честені*» СРАЩЕ ЧЕСТЕНЫ. Дослідження свідчать, що у народів використовувались різні купівельні одиниці як *куни* (від *куниця*) у слов'ян, а також *платки* [5]. Це місце тлумачиться інакше в інших перекладачів. Так, М. В. Слатін [3, с. 87] перекладає «чествуем мы их», не вживаючи слово «*сорочки*» чи назву якогось іншого предмета, що був одиницею обміну. Якщо виходити із контексту в цілому, то, на нашу думку, вірніше передає зміст Сергій Піддубний. У М. В. Слатіна тут говориться лише про *шанування* гостей, пор.: «гости Радогощем чтимы», «гостей встречая, чествуем мы их», «ибо чтить Боги и нам повелели, и чтим [мы] их» [3, с. 87]. Фактично одна й та ж думка передається кількома фразами, і ніякої іншої інформації такий текст не несе. Труднність виникла перш за все при тлумаченні слів ГОСТИЦЫ СРАЩЕ ЧЕСТЕНЫ, присутніх у ВК (д. 14). Вважаємо, що дослівно це значить: «*гостинці, сорочки, честені*», як переклав С. Піддубний, і це ближче до істини.

У сфері лічби у слов'ян існував Числобог, який (д. 11-Б) «*рахує дні наші і говорить Богові числа свої: чи бути дню небесному, чи бути ночі і заснути*» ЧЕНСЛОБГ УЦТЕ ДНЕ НАШІЯ А РЕЩЕТЬ БЪГОВІ ЧЕНСЛА СВА А БОІТЕ ДНЕ СВРЗЕНІУ НИЖЕ БОТЕ НОЩЕ А ОУСНОУТЕ. У цьому ж тексті автор ВК дорікає своїм одноплемінникам у тому, що вони замість того, щоб «*руки наші утрудились о рала свої і мечами добували нелегность нашу*», «*персти бездіяльні* [товчуть] *об дерево*» ПРСТЕ БЕЗДѢЯНОІ ТЛЦЕХОМЬ О ДРВЕЫ. У цілому тексти ВК свідчать, що руси користувалися числом, до того ж вони оперували великими числами і фіксували цю лічбу з допомогою зарубок на дереві.

Література:

1. Зощенко Л. М. Поняття часу та його реалізація у німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. М. Зощенко. – Одеса, 2008 . – 20 с.
2. Марр Н. Я. О числительных (к постановке генетического вопроса) / Н.Я. Марр // Языковедческие проблемы по числительным. Сборник статей. – Л., 1927. – С. 1–96.
3. Слатин Н. В. Влескнига. Исходные тексты. Буквальный перевод / Н. В. Слатин ; пер. с древнерусского, подготовка древнего текста, примечания. – Омск, 2006. – 496 с.
4. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) : [монографія] / В. Г. Таранець ; вид. 2-ге, перероб. і доп. – Одеса : АстроПринт, 1999. – 116 с.
5. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова : [монографія] / В. Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
6. Творогов О. В. Влесова Книга // Труды отдела древнерусской литературы / О. В. Творогов. – Л. : Наука, 1990. – Т. XLIII. – С. 170–254.

Таранец В. Г. Велесова книга (историко-лингвистическое исследование). Часть 7

Аннотация. На материале текстов ВК рассматриваются наиболее употребительные и существенные для смысла числа, которые еще не были объектом нашего анализа, в частности, это простые числа и другие количественные показатели.

Ключевые слова: Велесова книга, числа, один, два, три, четыре, пять, десять, сто, тысяча, тьма.

Taranets V. Veles Book (historical-and-linguistic study). Part 7

Summary. The review of the texts of Veles Book shows the most common and important for the contents numbers that have not yet been the object of our analysis, in particular, – they are prime numbers and other quantitative indicators.

Key words: Veles book, numbers, one, two, three, four, five, ten, hundred, thousand, innumerable.

УДК 811. 161. 1'373.23

Ходоренко А. В.,
доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры перевода Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

К ВОПРОСУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ СООТНЕСЕННОСТИ И ВНУТРЕННЕЙ МОТИВИРОВАННОСТИ НОМИНАЦИЙ ГРУПП ЛИЦ

Аннотация. В статье в общем виде рассматриваются проблемы семантического описания номинаций групп лиц (далее – НГЛ). Приводятся различные примеры наименований групп лиц, занимающихся коммерческой, политической, творческой деятельностью, которые иллюстрируют типологию НГЛ. Сделаны некоторые выводы о перспективах исследований НГЛ.

Ключевые слова: денотат, сигнификат, номинация, семантика.

Постановка проблемы. В последние годы ономастика значительно расширяет области изучаемого языкового материала, обогащая науку новыми результатами в решении дискуссионных вопросов, в частности, доказательно свидетельствуя, что антропоним не является «семантически полым» знаком, реализуя свой потенциал на всех уровнях языка (номинативном, синтаксическом, лексическом, коммуникативном, когнитивном).

Изложение основного материала исследования. Проблема, которая в общем виде ставится в данной статье, − разработка семантического описания группового антропонима, получившего в ономастической системе термин антропомадоним (от греч. Ομάδα, что означает «группа») [14], выраженного в языковой системе номинациями групп лиц (далее – НГЛ). С помощью НГЛ передан чувственный образ предмета или явления, который сохранен и воспроизведён в сознании без непосредственного восприятия самого предмета или явления.

Выделены следующие семантические признаки антроподомонима.

Денотатом является группа лиц, объединенных видом какой-либо деятельности или интересов.

Сигнификативным значением является отражение свойств предмета в сознании языковой личности, происходящее посредством НГЛ, – чувственно-наглядный образ предмета или явления, сохраняемый и воспроизводимый в сознании без непосредственного ощущения и восприятия самого предмета или явления. Сигнификативное значение НГЛ отражает некий *общий* признак в *индивидуальной* форме. Сигнификат имени НГЛ оязыковляется такими номинативными средствами, как метафора, метонимия, другими фигурами речи.

На уровне семантической номинации НГЛ отображает чувственно ощутимый образ обозначаемого, реализуя валентные связи языковой системы по нексусу (предикативные связи) и юнкции (подчинительные связи).

Как продукт вторичной номинации НГЛ актуализирует ассоциативные признаки, соответствующие переосмысленному значению и/или его компонентам.

Номинация, в особенности семантическая, раскрывается в сфере функционирования. Сфера проявления номинации групп лиц − дискурс разных типов (рекламный, политический, социальный, дискурс сети Интернет, исторический, в частности, дискурс конца XVIII − начала XIX веков).

Значения и/или компоненты значения номинации, актуализированные посредством ассоциативного признака в НГЛ-знаке и НГЛ-сообщении (или номинативном и предикативном НГЛ), групп лиц зависят от особенностей сферы функционирования (типов дискурса) НГЛ.

«Денотатом» НГЛ является группа людей, которые получают имя, под «референтом» − объект внеязыковой действительности (например, город Берлин, птица Журавушка и т. д.), «десигнатом» − языковая оболочка (например, слово), «сигнификатом» − понятие. Мы полагаем, что возможно отнести к денотату знака НГЛ группу лиц (детей, занимающихся детским творчеством) (поскольку НГЛ называет группу лиц), а лексическую единицу «Журавушка» – к референту НГЛ (по факту соотнесенности с объектом внеязыковой действительности), языковую оболочку НГЛ − к десигнату (поскольку десигнация осуществляет связь между лексическим значением знака (ЛЗ) и понятием); сигнификатом НГЛ является понятие об объекте внеязыковой действительности. Знак НГЛ «Журавушка» (детский творческий коллектив) соотносится с двумя предметами (денотатом − группой лиц, референтом − объектом внеязыковой действительности). Поясним, что два предмета, которые имеются в виду, − это общество людей и предмет внеязыковой реальности, то есть птица − журавль, на который делается ссылка в процессе номинации. Языковой знак при этом является означающим (не означаемым), но при этом являясь знаком, означающим некий обозначаемый смысл из области экстралингвистической реальности.

В нашем материале часть НГЛ совпадает с названиями объектов внешней действительности, например, машин, объектов передвижения. Приведем некоторые примеры. Интернетовская группа, имеющая имя *«Фольксваген»,* создана с целью объединить всех автолюбителей этой марки. Примерами НГЛ, совпадающих с потамонимами, могут быть *ООО «Днепр», «Волга», «Дон»* и многие другие. Примеры хрематонимов: *ООО «Двери и окна», АО «4 комнаты», ООО «Мебель», АО «Стол и стул»*.

Как продукт вторичной номинации НГЛ актуализирует ассоциативные признаки, соответствующие значениям или компонентам значений, переосмысленных в когнитивном аппарате языковой личности. Номинация, в частности семантическая, раскрывается в сфере функционирования. Сфера проявлений номинации групп лиц – дискурс разных типов (рекламный, политический, социальный, дискурс сети Интернет). Значение и компоненты значения номинации, актуализированы с помощью ассоциативных признаков в номинативном и предикативном знаке НГЛ, номинации групп лиц зависят от особенностей сферы функционирования (типов дискурса). Материалом

исследования являются наименования разнообразных групп людей, творческих, профессиональных коллективов, интернетовских групп (представленных в базе данных сети Интернет, форума «Одноклассники», «ВКонтакте», «Фейсбук», «Твиттер»), организаций, партий, номинации групп КВН: *Славянские пистоны, Веселые ребята, Психиндустрия, Синдикат*, номинации детских творческих коллективов: *Земляничная поляна, Жаворонушки, Мечта, Фарт*, номинации рок-групп: *Аврора, А-студио*, *Торнадо, Декабрь, Дельфин, Дельта, Шаги командора, Шиншиллы, Шмели,* номинации коммерческих организаций: *Блиц-информ, Билайн, Нинель*, номинации политических организаций: *Удар, Свобода, Яблоко* и др., культурных объединений конца XVIII – начала XIX и середины XX вв. Всего зафиксировано около 10 000 единиц.

Рассмотрение семантики НГЛ невозможно без анализа системы языковых форм, которыми передается значение НГЛ, его внутренняя форма.

А. А. Потебня предложил понимать внутреннюю форму как «ближайшее этимологическое значение слова», способ представления неязыкового содержания – мотивированность [11, с. 124].

К видам мотивированности (или прагматической соотнесенности, как мы её понимаем) НГЛ относится: 1) фонетическая мотивированность. Например, в НГЛ АО *Ветеринарная клиника «Гав-гав»*, сеть кафе быстрого питания в Москве – НГЛ *ЧП «Му».* НГЛ *Гав-гав* мотивирован фонетической схожестью звуков собачьего лая, реализуясь как имя общества, а именно ветеринарной клиники; 2) этимологическая мотивированность, которая реализована в примерах НГЛ *ОАО Зернопродукт* (компания занимается торговлей зерна – отсюда название *Зернопродукт*), *АО Локомотив* (компания по сборке локомотивов), *ООО Клуб охотничьего собаководства*. Приведенные примеры демонстрируют вид этимологической мотивированности постольку, поскольку денотат (группа лиц), их вид деятельности и имя НГЛ прямо соотносятся друг с другом и денотатом словесного знака НГЛ в «производном ряду» такого вида: «Зерно» – «Зернопродукт» – «Компания по продаже зерна»; 3) лексико-семантическая мотивированность, выраженная в НГЛ *ВИА Калина*. Поясним, что коммуникация (в нашем случае – деятельность *ВИА Калина*, представляющего Украину за рубежом) определяет семантическое значение слова и несет лексическое значение «калина» (в т. ч. «калина – символ Украины»), передавая свой лексико-семантический потенциал денотату – группе лиц.

Ф. де Соссюр связь между означающим и предметом действительности считал столь же условной, как и связь между означающим и понятием, а язык в целом «произвольным установлением» [12, с. 99–101].

Таким образом, вопрос о языковой мотивированности решался в двух главных направлениях. Одно из них было связано с исследованием внутренней, системной обусловленности языковых единиц, которая была открыта Ф. де Соссюром и изучалась Ш. Балли, Ст. Ульманом, Э. Бенвенистом и др., другое – с поиском взаимосвязи понятийной стороны языка, психических процессов, процессов мышления и действительности. Исследователи выделили следующие типы внутренней и внешней мотивированности языковых единиц: морфологический (словообразовательный), семантический (мотивированность значений полисемантического слова), фонетический (мотивированность звуковой стороны знака действительностью), а также объективный (мотивация предложений отражаемой в них объективной действительностью), психологический (обусловленность внутренней языковой формы мироощущением говорящих) и эстетический (выражение чувств и эмоций в художественном творчестве) [5, с. 13]. Б. А. Зильберт, напротив, утверждал, что «языковой знак ни в каком отношении не является произвольным. Знаковая система языка мотивирована системой элементов общественного сознания (концептов), которые, в свою очередь, детерминированы реальными предметами действительности (денотатами)», хотя знаком он считал только звуковой комплекс одностороннюю сущность [5, с. 27]. Модель Б. А. Зильберта описывает мотивированность единиц языка в плане прагматики (отражения отношения человека к знаку), в плане семантики (внутренней формы слова, его морфологической и семантической мотивированности), в плане фонетической формы и в плане синтактики (системно-структурных и текстовых факторов, факторов речевой ситуации, включающих уровень фоновых знаний участников акта общения и саму речевую ситуацию) [5, с. 30].

С введением Е. Куриловичем понятия «деривации» [7] мотивированность стала интерпретироваться как результат словообразовательных и синтаксических деривационных процессов языка, выражающийся в соответствии друг другу формы и содержания языковых единиц, а также как процесс их обусловливания исходными, мотивирующими единицами [14] и др.

С развитием функционального подхода к изучению языка многие лингвисты стали говорить о текстовой мотивированности языковых единиц как детерминированности более высокого порядка в силу обусловленности ее различными коммуникативными, экстралингвистическими факторами, иногда слишком резко противопоставляя ее языковой, системной.

«Условность, произвольность названия, – отмечает Д. С. Сетаров, – не исключает его мотивированность в момент появления в языке. Это связано с тем, что при номинации субъект отбирает в объекте один или ряд признаков, которые и кладутся в основу наименования. Признак, по которому назван предмет, является мотивирующим, и он выполняет гносеологическую (познавательную) функцию» [12, с. 4].

Семантика внутренней формы лексической единицы – это способ представления в языке внеязыкового содержания. Она является выражением национальной специфики языка, определенного видения мира, свойственного тому или иному народу. Термин «внутренняя форма» принадлежит В. Гумбольдту. В русском языке толкование этому термину дал А. А. Потебня. Во всех значениях слова можно теоретически выделить некое *общее* для них содержание. Это общее (инвариантное) значение слова. Как наиболее абстрактное (а значит, и наиболее бедное *семантическими признаками, семантически простое*) оно присутствует во всех значениях рассматриваемого слова, являясь их общим содержанием, как, например в НГЛ *АО Журавль*, НГЛ *Детский хор Журавушка* присутствует инвариант «Журавль», согласно словарному толкованию – «перелетная птица серого цвета, прилетающая в районы Средней полосы в весенний период», тогда как «Журавушка» обладает большей семантической развернутостью, привнося диминутивным суффиксом семантику отношения к названной птице. «Журавушкой» ласково называют птиц, несущих весну и радость.

В вопросе ЛЗ НГЛ-слов важно определять главное значение слова – то, которое в «наименьшей степени зависит от контекста, т. е. находится в позиции минимальной обусловлен-

ности от окружения» [14, с. 34]. Например, в метонимическом переносе значения: действие − результат действия. Приведем примеры НГЛ *АО Турагенство Отдых для Вас*; действие – инструмент действия (иными словами: делать – делать *как*), реализован в НГЛ, действие – средство действия, действие – субъект действия, вместилище − вместимое, часть – целое и целое – часть (НГЛ литературно-вымышленного общества в произведении И. Ильфа и Е. Петрова «Золотой теленок» *«Рога и копыта»*), материал – изделие из него *АО Кожа-люкс*. Другой пример – метафорический перенос ЛЗ, основанный на принципе сходства формы, внешнего вида. Принцип реализован в НГЛ *ансамбль танца Модерн*. Принцип сходства местоположения реализован в НГЛ *Турагенство Эйлат* в метафорическом переносе имени города Эйлат в Израиле на турагентство с одноименным названием, занимающимся продажей туров в Израиль, на курорты на Красном и Мертвом море. Сходство в способе представления действий НГЛ *ООО Быстро и вкусно*. Метафорический перенос ЛЗ, основанный на сходстве в способе представления оценки, реализован в НГЛ *АО Прайм, ВИА Премьер-министр*. Метафорический перенос, основанный на сходстве функций, реализован в НГЛ Интернетовских групп *Сисадмины*, *Менялы*. Таким образом, наблюдается семантическая деривация, которая основывается на метафорическом и метонимическом переносе ЛЗ.

Необходимо в этой связи сказать о развитии полисемии языковой единицы (причинах полисемии) и об основных способах образования новых значений. Среди причин полисемии, как отмечает Д. Н. Шмелев [14], следующие: 1) заимствования и среда чужого языка; 2) другие варианты национального языка; 3) сама стремительно развивающаяся система современного русского языка. Примеры НГЛ *АО Пилот, ИГП Аниматоры*. Лексические единицы (далее – ЛЕ) «пилот» и «аниматор» являются заимствованиями. Если первое вошло в русский язык раньше, с изобретением американскими братьями О. и У. Райт летательного аппарата на Западе (русское «пилот» от англ. pilot), то второе появилось недавно. «Аниматор» происходит от англ. «развлекать» и использует как заимствованную основу, так и заимствованный словообразовательный суффикс -тор. Так создаются новые единицы в языке с уже существующим значением − реализуется полисемия языка.

Литературный язык мотивирует перенос значений, трансформацию языковых форм, преобразование значений. Например в НГЛ *Аукцион* (рок-группа) «аукцион» используется вместо исконно-русского «ярмарка»; в НГЛ *Джюс* (рок-группа) «джюс» – вместо «сок» создает впечатление чего-то модного. Заимствованные единицы рождают дополнительные коннотации. Ведь «аукцион» и «ярмарка» – это разные понятия: на аукционе можно приобрести редкие предметы искусства, на ярмарке собираются простые люди, чтобы купить простые вещи, необходимые в обиходе, хозяйстве. Приведем еще несколько примеров заимствованных единиц. КВН *Поколение Next* создает аллюзию к известному художественному произведению; Интернет-группа *День Нептуна и Пенное Party на теплоходе* (в этом примере слово party как синоним к слову «вечеринка» вызывает аффект от «заимствованного» образа жизни. В коммерческих НГЛ пример салон «Арт-подиум» включает две заимствованные части: «арт» (как иноязычный вариант слова «искусство» и более освоенное языком слово «подиум»).

Семантический прототип. Одним из конструктов семантического фрейма есть семантический прототип (термин, употребляющийся в работах [1; 6]). Следует отличать понятия и термины «прототип» и «прецедент» семантический. В нашей работе мы основываемся на определении М. А. Кронгауза. Прототипом является эталонный член данной категории, в котором воплощены наиболее характерные ее признаки. «По прототипу можно опознать всю категорию в целом», – разъясняет М. А. Кронгауз [6, с. 141], тогда как «прецедент» – это объект «цитации».

Остановимся более детально на понятии семантического прототипа. Основываясь на более поздних работах Дж. Лакоффа, семантический прототип мы понимаем как воплощение сходных, общих свойств в каком-либо объекте действительности. Процесс описания новых жизненных ситуаций происходит не за счет придумывания нового, а в результате использования уже существующих образцов, в том числе и словообразовательных моделей, в процессе активизации их по аналогии. Прототипами нового наименования могут служить несколько однотипных структурно-семантических моделей, где имеет место встраивание аналогичных производных в словообразовательные ряды [8].

Семантический прототип НГЛ – это некий мысленный образ, узнаваемый среди других членов номинируемой НГЛ-категории по его более ярким, ассоциативным признакам. Именно эти более яркие, ассоциативные признаки в первую очередь воспринимаются когнитивным аппаратом индивида. Прототипические ряды – совокупность единиц с одним и тем же ассоциативным признаком – прототипом.

В нашем анализе семантики прототипических апелляций, использованных в НГЛ, мы берем за основу систему прототипов по Дж. Лакоффу [8] и классифицируем их следующим образом:

1. **«Род и вид»**, когда предметом речи служит «простая идея». Рассмотрение этой «простой идеи» невозможно, пожалуй, без «разложения» ее по модели «общее/частное», или «род/вид». Например, *материалы* (род) и *строительные, сантехнические* (вид) представлены в эргонимах ОАО «*Сантехматериалы», «Стройматериалы»*; *одежда* (род) и *джинсовая, классическая, модная* (вид) – *ЧФ «Джинсовая одежда», ЧФ «Классическая одежда», ЧФ «Модная одежда»*.

2. «**Определение**». В стремлении создать новое название и в то же время достаточно четко обозначить в нем ассортимент, номинаторы часто изобретают эргонимы, призванные одновременно эксплицировать квалификативную и дифференцирующую функции: *ООО «Торговая сеть «Империя Дверей»*.

3. «**Целое – части**». Предмет речи рассматривается как часть некоего целого, при этом части, составляющие предмет речи, «значимы» по отдельности. Приведем примеры. *АО «Стоматология «32»*: в названии имеет место упоминание «целого» как 32 (зуба) по отношению к отдельно взятым услугам по медсервису, предоставляемых в данной организации. *ООО «Аквариус», ЧФ «Агат», «Бриллиант», «Рубин»* (наименования ювелирных мастерских, в которых занимаются обработкой любых камней, а не только упомянутых в названиях). *АО «Турагентство «Саквояж»* (часть туристических аксессуаров заменяет собой общую идею-образ туризма, путешествий, странствий).

4. «**Свойства**». Как и в смысловой модели «целое/части», на вершине НГЛ самое характерное «свойство» может представить весь предмет (объект), полностью определить его. Этим свойством может быть: а) режим работы предприятия: *ЧФ «7*

дней», «24 часа», «Днём и ночью»; б) современность, ход жизни в ногу со временем: ООО «*XXI» век, «Темп плюс»*.

5. «**Сопоставление**». Эта модель является одной из важнейших моделей организации мышления и речи, «размножения идей». «Всё познается в сравнении» – крылатое выражение, отражающее универсальность этой модели для познания мира и речи о нем (*ООО «Аквариум»* – магазин со стеклянными витринами, *ЗАО «Колибри»* – маленькая стоматологическая клиника (плюс – мотив отечественного мультфильма, где колибри без боли лечила зубы крокодилу)).

6. «**Обстоятельства**». НГЛ, в которых указывается место, время, условия – где? как? каким образом? несмотря на что? зачем? при каких условиях? Ответы на эти вопросы дают возможность развить содержание речи в соответствии со смысловой моделью «обстоятельства». Например, НГЛ *АО «Садовая, 72»* означает, что данный объект находится на ул. Садовая, дом № 72, *ООО «Южнобережное транспортное хозяйство», «Славута Юг» ООО* находятся в южной части города и т. д.). Возможно также указание на род деятельности: «*Столичная судоходная компания» ООО, «Укргазстрой» ООО, «Теплотехника» ЗАО, «Укрстеклопром» ООО.*

7. **«Пример»** и **«Свидетельства»**. Образцы, иллюстрирующие мысль говорящего, черпаются им из собственного жизненного опыта, истории, фольклорных источников, художественной литературы. Каждый из таких эргонимов представляет собой многогранный образ, включающий и описание свойств ассортимента и объекта в целом, и апелляцию к адресату, и коннотативные маркировки. Так, название детективного агентства «*Агата Кристи»*, а также рок-группы «*Агата Кристи»* отсылает нас к детективным романам известной писательницы. Сочетание в одном культурном контексте детективной истории, счастливой развязки и компетентного сыщика – детектива (образ номинатора) создает ассоциативный фрейм для прецедентного названия детективного агентства, других сообществ с деятельностью, отличной от сыска.

8. «**Имя**» является еще одним источником изобретения мыслей. Здесь представлены эргонимы, образованные от личного имени или фамилии адресанта: АО ателье «*Олеся»*, ЧФ «*Альбина и К», «Комаров»*. Смысловая модель «имя» входит в название темы или является одной из ее идей. Например, используя имя «*Версаль»* НГЛ *ООО «Версаль»*, номинатор отсылает наше воображение во Францию, в загородную резиденцию французских королей, тем самым намекая на высокое качество своего товара, на определенный «шик».

Выводы. Каждый из прототипов встречается в НГЛ определенной целевой направленности. Так, модель «причина и следствие», «общее (род) и частное (вид)», «определение» характерны для «аргументирующих» названий, модель «свойства», «пример и свидетельства» – для описания назначения предприятия, характеристики его участников и т. д.

В аспекте семантического рассмотрения антроподомоним представляет собой языковой знак, денотат которого есть группа людей, десигнат (языковая оболочка), референт (понятие, соотносящееся с лексическим значением десигната), сигнификат – чувственный образ воплощаемого референтного значения. В основе мотивированности, внутренней формы сигнификатиыного значения НГЛ, антроподомонима лежит семанический прототип, представленный разновидностями метонимической когнитивной модели Дж. Лакоффа.

Литература:

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация / Е. Е. Анисимова. – М. : Флинта, 2003. – 245 с.
2. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Д. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 3–28.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 316 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Зильберт Б. А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б. А. Зильберт. – Саратов : Изд-во СГУ, 1986. – 210 с.
6. Кронгауз М. А. «Воплощенное» и «невоплощенное» имя собственное: некоторые аспекты референции / М. А. Кронгауз // Экспериментальные методы в психолингвистике. – М. : Наука, 1987. – С. 118 –135.
7. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 57–70.
8. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз // Язык. Значение. Контекст. – М. : Языки славянской культуры, – 2003. – 400 с.
10. Мельчук И. А. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка: Опыты семантико-синтаксического описания русской лексики / [И. А. Мельчук, А. К. Жолковский, Ю. Д. Апресян и др.]. – Wien :WienerSlavistischerAlmanach, 1984. – 636 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1892. – 236 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.onoma.newmail.ru/antroponim.htm.
12. Сетаров Д. С. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных) / Д. С. Сетаров. – Вильнюс, 1984. – 68 с.
13. Соссюр Ф. Труды по языкознанию : [монография] / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс. – 1977. − 696 с.
14. Ходоренко Г. В. Номінація груп осіб у російській мові: семантичний, функціональний та когнітивний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Г. В. Ходоренко. – Сімферополь, 2014. – 42 с.
15. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A.Wierzbicka. – Berlin, N.Y. Mouton deGruyter, 1991. – 389 p.

Ходоренко Г. В. До питання лексико-семантичного співвіднесення і внутрішньої вмотивованості номінацій груп осіб

Анотація. В статті в загальному вигляді розглядаються проблеми семантичного вивчення найменувань групп осіб (НГО). Наведено ряд прикладів найменувань групп осіб, що займаються комерційною, політичною, творчою діяльністю, що ілюструють типи НГО. Надано перспективи досліджень.

Ключові слова: денотат, сигнификат, номінація, семантика.

Khodorenko A. To the question of lexical-semantic correlationsand internal semantic meaning of people groups names

Summary. Theproblem consideredinthe articlehas to do with thedevelopmentofsemanticdescriptionof nominationsof people groups. Language materialconsists of adiversegroupofpeople, mainly creativeprofessionalgroups, theInternet groups, organizations, political partiesetc.

Key words: denotat, significat, nomination, semantics.

УДК 821.161.1

Чикарькова М. Ю.,
кандидат филологических наук, доктор философских наук,
профессор кафедры философских и социальных наук
Черновицкого торгово-экономического института
Киевского национального торгово-экономического университета

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ «ПРЕКРАСНОГО МИГА» У ТЮТЧЕВА

Аннотация. В статье анализируется в широком историко-культурном контексте стихотворение Ф. Тютчева «Как неожиданно и ярко...». Автор доказывает, что перед нами художественное выражение «философии момента», в истолковании которого поэт опирается на библейскую концепцию времени и традицию Гете.

Ключевые слова: природа, бренность, философия момента, время и вечность.

Постановка проблемы.

***

Как неожиданно и ярко
На влажной неба синеве
Воздушная воздвиглась арка
В своем минутном торжестве!
Один конец в леса вонзила,
Другим за облака ушла –
Она полнеба обхватила
И в высоте изнемогла.

О, в этом радужном виденье
Какая нега для очей!
Оно дано нам на мгновенье,
Лови его – лови скорей!
Смотри – оно уж побледнело,
Еще минута, две – и что ж?
Ушло, как то уйдет всецело,
Чем ты и дышишь, и живешь [1, с. 204].

Это стихотворение Тютчева – художественная попытка остановить прекрасное мгновение – представляется столь свежим и спонтанным, что кажется чуть ли не кощунственным ставить вопрос о каких-то его гносеологических, аксиологических или эстетических истоках. Тем не менее, строй чувств культурного человека весьма отличается от движений души какого-нибудь Ивана Бездомного, и мы приглашаем читателя совершить путешествие в области, которые Тютчеву, несомненно, были хорошо знакомы. А заодно и в те, о которых он не мог еще и подозревать.

Изложение основного материала исследования. Принято считать, что «философия мига» внедрена в наше сознание эпохой символизма: «Преодоление преходящего, бренного, сиюминутного пронизывает описание мига и вечности в поэзии Серебряного века. Миг воспринимается поэтами как око в вечность» [2, с. 15]. Вот уже много лет популярна песня из кинофильма об одном из героев fin de siècle, запоминающаяся строками: «Есть только миг между прошлым и будущим, именно он называется жизнь». Но, не говоря уже о том, что это как бы несправедливо по отношению к Тютчеву, мы впадаем в еще горшее заблуждение.

Ведь еще в IV веке св. Августин, соотнеся понятие времени с реальным мироощущением субъекта, сделал вывод: прошлое – ушло, неизвестное будущее – надвигается; мы живем в только вот этот данный миг, но и он тут же перестает быть настоящим и становится прошлым: следовательно, нужно научиться жить сейчас (т. н. «стрела времени»). Линейно-эсхатологическое мироощущение пришло на смену языческому представлению о времени как о бесконечной смене циклов, вечном возвращении на круги своя (именно с этим представлением полемизировал еще Экклезиаст, из которого мы обычно только его и извлекаем). Человеку, живущему в циклическом времени – от Эпикура до йогов, – ничего более не остается, как стараться избегать страданий, цепляться за удовольствия и надеяться на реинкарнацию (впрочем, Эпикур и без этой последней надежды обходился). Но чем наполнить этот миг – одним ли наслаждением? Когда философия Эпикура стала известна древнееврейским мудрецам, то слово эпикейрос стало у них синонимом слова свинья. Здесь телесно-чувственное, в общем, никак не принижалось – Тора тоже велит радоваться жизни! Но полагать материальное единственной ценностью…

К сионским мудрецам, похоже, все же примкнул не кто иной, как сам И.-В. Гете. Судите сами.

Фауст:
… Когда воскликну я: «Мгновенье,
Прекрасно ты, продлись, постой!» –
Тогда готовь мне цепь плененья,
Земля, разверзнись подо мной!
(Перевод Н. А. Холодковского)

Обывательским сознанием эти слова обычно воспринимаются как страх утраты способности наслаждаться: мол, лучше умереть на пике наивысшего чувственного содрогания! Умонастроение такого рода действительно культивировалось в окружавшем Гете стиле рококо, унаследовавшем гедонистическую установку от антично-ренессансной/классицистско-просветительской линии европейской культуры. Но именно рококо довело экстаз переживания чувственного блеска вещей до столь высокой точки кипения, что стиль этот исторг у некоего сохранившего благочестие аббата конца XVIII века гневный возглас: «Декаданс!» («Вырождение!»). Слову этому суждено было будущее. Небезызвестный М. Нордау, врач-психиатр и один из отцов доктрины сионизма, попытается заклеймить им нарождающееся арт нуово. Кое-кому из ли-

[1] *К слову, восторгавшийся Экклезиастом А. П. Чехов как будто тоже примыкает к древнееврейским мудрецам. Приводя в письме А. Суворину рассуждения некой дамы о жизни, он комментирует их следующим образом: «… по ее мнению, вся наша беда в том, что мы все ищем каких-то высших и отдаленных целей. Если это не бабья логика, то ведь это – философия отчаяния. Кто искренне думает, что высшие и отдаленные цели человеку нужны так же мало, как корове, что в этих целях «вся наша беда», тому остается кушать, пить, спать или, когда это надоест, разбежаться и хватить лбом об угол сундука» [3, с. 138].*

тераторов, жаждущих лавров «проклятых поэтов», это весьма понравится, и, как отмечено в повести Чехова «Три года», в салонах 80-х годов XIX века заговорят о «декадентах»[1]. Словцо подхватит марксистско-ленинская критика, грезящая, как и Нордау, о великом. И с тех пор все сколько-нибудь свежее и жизнеспособное, равно как все глубокое и подлинно трагическое, в современной культуре будет носить клеймо «декадентства» почти сто лет.

Забавно, как неизменно в своих вкусах и пристрастиях мещанство всех времен и народов, с какой готовностью оно адсорбирует и обволакивает гламурными переливами всякий гвоздь в сапоге, который, согласно Маяковскому, кошмарнее, чем фантазия у Гете. А загвоздка же вот в чем.

Забывается, что Фауст, который, по Гете, прежде чем выдвинуть коварному Мефистофелю упомянутое условие, прожил долгую и благочестивую жизнь средневекового ученого, должен был, как всякий схоласт, обязательно знать о великом искусе философии гедонизма, которую, как мы видим, культивировали задолго до рококо. Христианский же мир преклонялся перед искупительным крестным страданием Спасителя, и для гедонизма тут, в идеале, не оставалось ни малейшей щелки. Вспоминается эпизод из раннехристианских житий. Послушник некоего аввы решил скрасить отшельнику пасхальный завтрак, приправив привычные овощи маслом. Старец же в исступлении растоптал умащенное с криком: «Спаситель мой умер на кресте, а я стану есть масло!» и позавтракал куском хлеба, посыпанного пеплом.

То есть престарелый Фауст, может, и не сведя свой рацион до хлеба с пеплом, все же получил, как водилось в средние века, изрядную аскетическую закалку. Он, вроде бы и согласившись на предложение омолодиться и прожить новую жизнь взахлеб (слаб человек!), все же внутренне уверен, что ничто земное его уже не заманит и не поколеблет: он, по сути, бросает вызов Мефистофелю, пытающемуся прельстить его, столь искушенного, зыбкими прелестями мира сего. Иными словами, у Гете заново решается длящийся вот уже более двух тысяч лет спор о смысле жизни: должна ли она быть насыщенной исключительно наслаждениями, или же есть ценности большие, чем наслаждение? И гетевская концепция, в общем-то, не отличается от взгляда Августина, считавшего, что Зло собственной природы не имеет, что оно – лишь тень Добра…

Тютчев, весьма глубоко укорененный в немецкой культуре, испытавший сильное влияние немецкого романтизма, немало при этом переводил и из «классика» Гете, в частности, 1-й акт «Фауста» (к слову, работа, которую он сам оценил как лучшее из сделанного им в литературе[2]). И он не мог остаться глухим к той жажде знания, которую Шпенглер обозначит как основную примету «фаустианской души» западного европейца: «моментальный снимок» вспыхнувшей и тут же угасающей радуги становится у Тютчева грандиозным символическим обобщением того «прекрасного мгновения», которое издавна составляет одну из главных психологических загадок европейского человека. Эта загадка определена внутренней конфликтностью европейской культуры, сложившейся в поле противоборства двух противоположных векторов: античного гедонизма и иудеохристианского спиритуализма, гармонизация которых вот уже две тысячи лет протекает с огромным трудом, но именно такая конфликтность определяет дерзание и надежду европейца [4, с. 46–47]. Поэтому стихотворение Тютчева – не заурядная «пейзажная лирика», не «гимн родной русской природе», а глубокая лиро-философская медитация над величественным явлением натуры.

Итак, мы ставим своей целью рассмотреть данное стихотворение Тютчева в масштабе «большого времени» (М. Бахтин), т. е. в динамке контрверзы антично-гедонистического и христианско-аскетического идеалов.

Если обратиться к работам предшественников, то оказывается, что проблема эта практически не исследовалась. Можно разве что отметить попытку провести параллель между Гете и Тютчевым, которая относится к 20-м годам XX века, но, если говорить честно, работу эту по причине ее крайней труднодоступности нам остается лишь упомянуть чисто номинально [5]. Тем не менее, несомненно, что исследование моральных установок русской классики небезынтересно в пору, когда активно декларируется «несостоятельность существующей теоретической и эмпирической критики психологического гедонизма» [6, с. 293–294].

Итак, как мы видим, в избранном нами формате это стихотворение никто не пытался рассматривать. А между тем здесь очевидна величественная, монументализирующая параболичность художественного обобщения. Ведь радуга, о которой идет речь у Тютчева, – это, с одной стороны, нечто физически эфемерное и мимолетное. С другой стороны, в мифологии радуга обладает весьма непростым звучанием, и Тютчеву с его классическим образованием и обычной для русского человека той эпохи катехистической подготовкой это должно было быть хорошо известно. Люди поколения Тютчева еще способны были ощущать явления материального мира сквозь призму культурных ассоциаций; да и у самого Тютчева, скажем, майская гроза, при всей ее животрепещущей «натуральности», предстает в конце концов как «громокипящий кубок», излитый с небес «ветреной Гебой». При этом имплицитная, скрытая в дискурсе трагичность тютчевской радуги вовсе не вписывается в стереотип «прославления красоты природы» и прочие банальные штампы.

В греческих мифах радуга – улыбка богини Ириды, вестницы воли верховных богов. Но, как часто бывает в мифах, родня этой радужной богини, равно как и некоторые ее собственные деяния, выступают за рамки светлого и чистого образа. Во-первых, Ирида – сестра гнусных гарпий, в поддержку которых она даже сражалась с аргонавтами. Во-вторых, именно она сопровождает в безысходность Аида души умерших женщин. Наконец, именно она «подарила» жителям Немеи связанного ее поясом во время транспортировки чудовищного льва, которого убьет Геракл. В Библии радуга тоже как-то неоднозначна. С одной стороны, это знак Завета, заключенного между Богом и Ноем: согласно этому Завету, Бог никогда более не станет уничтожать род людской водами потопа. С другой стороны, она призвана постоянно напоминать о погубленном грехами мире.

Строй тютчевского лирического текста, в общем, призван в первую очередь раскрыть именно эту пугающую трагичность.

Как неожиданно и ярко
На влажной неба синеве
Воздушная воздвиглась арка
В своем минутном торжестве!

[2] *Увы, полный текст перевода был Тютчевым нечаянно сожжен.*

Яркое торжество радости и красоты с самого начала обозначено как *неожиданное* и *минутное*; арка возникла из непрочного и изменчивого воздуха. Синева неба все еще *влажна*, словно напоминание о только что бушевавшем разгуле водной стихии.

Интересным представляется замечание М. Гаспарова о трактовке тютчевской арки в данном стихотворении: «радуга, которую сам Тютчев только что назвал «аркой», представляется не дугой, соединяющей два края неба, а полудужием, соединяющим землю с небесами: <…> высь подменяет ширь, при этом самым неожиданным образом» [7, с. 343]. Анализируя общие черты композиции тютчевского пейзажа, исследователь отмечает, что основное измерение тут – вертикаль, причем устремленная от неба к земле [7, с. 343].

Титаничность радуги, превосходящей всякий человеческий масштаб, эфемерна, внутренней силы и прочности в ней нет:

Один конец в леса вонзила,
Другим за облака ушла –
Она полнеба обхватила
И в высоте изнемогла.

Радуга дарит ощущение счастья, вызывает мажорное настроение (недаром, надо думать, сегодня ее цвета избрали в качестве некой психологической защиты приверженцы ЛГБТ). Но длится это чувство все же только одно мгновение:

О, в этом радужном виденье
Какая нега для очей!
Оно дано нам на мгновенье,
Лови его – лови скорей!

Нетрудно расслышать в строках Тютчева древний античный призыв «Лови фортуну!». Вера в счастливый случай, в судьбу – дохристианская, языческая вера, ничем не отличающаяся от безумной надежды азартного игрока сорвать некий извечный, именно тебе предназначенный волшебный джек-пот. Но как же обреченно и натужно звучит здесь этот призыв, не поддержанный никаким титаническим деянием – а возможно ли поймать и удержать радугу?

В известном стихотворении Тютчева об иве, клонящей над водами макушку свою, прочитывается танталова мука жажды физического счастья, полноты телесного бытия. Но точно так же отчетливо звучит здесь и мотив плача на реках вавилонских, тоски плененных иудеев под вавилонскими ивами по утраченному счастью и свободе.

Так и в стихотворении о радуге звучит печальный отзвук рассуждения Экклезиаста о тех, кто гонится лишь за земным счастьем: это, как сказано в еврейском тексте, *ловля ветра, призрака:*

Смотри – оно уж побледнело,
Еще минута, две – и что ж?
Ушло, как то уйдет всецело,
Чем ты и дышишь, и живешь.

Выводы. Таким образом, пленительно-трепетное переживание хрупкой красоты земного мира у Тютчева, почти что чувственно-осязаемое, как бы предвосхищающее завоевания акмеизма, все же неизбывно трагично и пронизано идеей *Memento mori!* Сама жизнь человека, все возвышенное, лучшее и наиболее трепетное в ней представляются в конечном итоге кратким, трагически обреченным на исчезновение мигом.

Но этот миг – *есть!* И он невыразимо прекрасен и в своей изначальной обреченности, и в своем духовном титанизме.

В буддийской философии есть понятие *дуккха*, которое на русский обычно переводится как *страдание,* что не совсем точно. Оно означает, что телесные желания человека неутолимы в принципе, и осуществленное желание тут же вытесняется новым. Эту коллизию фактически обрисовывает, хотя без четкого термина, и библейско-христианская культура, утверждающая губительность привязанности к одним лишь земным благам и высокую ценность страдания и отречения.

Тютчев, страшно тяготившийся торжественными парадными молебнами, на которых он обязан был присутствовать по долгу службы (для лютеранского богослужения, впрочем, как мы помним, делалась поблажка), все же обнаруживает в своем ощущении природы, ее хрупкой прелести и обреченности, подлинно христианское чувство беззаветной любви к прекрасному и обреченному в своей экзистенциальной беззащитности Творению.

Литература:

1. Тютчев Ф. И. Лирика : в 2-х т. Т. 1 / Ф. И. Тютчев. – М. : Наука, 1966. – 448 с.
2. Иванова И. С. Миг и вечность в поэзии Серебряного века. Ч. I / И. С. Иванова // Русская речь. – 2007. – № 3. – С. 15–18.
3. Чехов А. П. Полн. собр. соч. и писем : в XX т. Т. XVIII / А. П. Чехов. – М. : Гослитиздат, 1950. – С. 451.
4. Абрамович С. Культурна самоідентифікація в сучасному суспільстві: між етноцентризмом і глобалізмом / С. Д. Абрамович // Особистість. Час. Культура : матеріали наук.-практ. конф. (Чернівці, 28–29 листопада 2005 р.). – Чернівці, 2005. – С. 143–153.
5. Александровская Н. В. Два голоса: Тютчев и Гете / Н. В. Александровская // Посев. – Одесса : Всеукраинское государственное издательство, 1921. – С. 95–98.
6. Карлюк М. В. Психологический гедонизм в ценностной интерпретации / М. В. Карлюк // Философия. Язык. Культура. – СПб. : Алетейя, 2014. – С. 293–301.
7. Гаспаров М. Л. Композиция пейзажа у Тютчева / М. Л. Гаспаров // Избранные труды. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 2. – С. 332–361.

Чікарькова М. Ю. Історико-культурний контекст «прекрасної миті» у Тютчева

Анотація. У статті аналізується в широкому історико-культурному контексті вірш Ф. Тютчева «Как неожиданно и ярко…». Автор доводить, що це художній вираз «філософії миті», у витлумаченні якого поет спирається на біблійну концепцію часу й традицію Гьоте.

Ключові слова: природа, тимчасовість, філософія миті, час та вічність.

Chikarkova M. Historical and cultural context of the «beautiful moment» Tyutchev

Summary. The article analyses a broad historical and cultural context of the F. Tyutchev's poem «Как неожиданно и ярко ...». The author argues that this is an artistic expression «philosophy of moments» which is based by poet on the biblical concept of time and Goethe's tradition.

Key words: nature, frailty, philosophy of a moment, time and eternity.

УДК 821.161.2. 09

Шарова Т. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури,
декан філологічного факультету
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
докторант кафедри української та світової літератури
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ГЕНЕЗИС ЗМІСТОФОРМИ РОМАНУ КОСТЯ ГОРДІЄНКА «ЧУЖУ НИВУ ЖАЛА»

Анотація. У статті подано аналіз роману Костя Гордієнка «Чужу ниву жала», який розпочав трилогію «Буймир». Акцентується увага на тому, що роман охопив події Першої російської революції. У дослідженні розглядаються змістові мотиви, персонажі роману, а також особливості антигероїв, які автор виводить на перший план.

Ключові слова: роман, змістоформа, трилогія, змістовий мотив, антигерой.

Постановка проблеми. Дослідження минулого літературного досвіду має практично-творче значення та історико-функціональний вимір, що підтверджується і новим прочитанням та рецепцією прози Костянтина Олексійовича Гордієнка, одного із радянських українських письменників, лауреата Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка. Кость Гордієнко залишив помітний слід у реалістичній українській літературі, збагативши її художніми творами, у яких всебічно зображується селянське життя і водночас глибоко розкриваються взаємини людей під час воєнних дій на Україні.

Проза Костя Гордієнка ще не була предметом системних досліджень в українському літературознавстві, а серед невеликої кількості розвідок учених, які звертались до вивчення художньої організації його творів, слід назвати праці О. Зінченко, В. Романовського, В. П'янкова, А. Ковтуненка, Я. Кривко, І. Михайлина, В. Панченка, В. Романенка, В. Родіонова, Л. Смілянського, В. Стецюри, Г. Стукалової, В. Фургайла, М. Шаповала, О. Ющенка та ін. Але ці розвідки не є вичерпними: літературознавці часто зверталися до тематичного розмаїття творів письменника та їх проблематики, однак постать Костя Гордієнка залишається не поціновану.

Метою публікації є дослідження генезису змістоформи роману Костя Гордієнка «Чужу ниву жала».

Виклад основного матеріалу дослідження. Найвищим досягненням письменника-реаліста слід уважати роман «Чужу ниву жала». Цей роман розпочав трилогію Костя Гордієнка «Буймир». Важко сказати, чи був у письменника первісно план створювати масштабну епопею селянського життя XX ст., але роман «Чужу ниву жала» охопив події Першої російської революції – найвидатнішої події початку століття.

На час написання твору (1940 р.) Кость Гордієнко вже мав видатних попередників у висвітленні цієї теми в українській літературі. Першість тут, безумовно, належить М. Коцюбинському та А. Головку. Але не можна забувати й про тих письменників, для яких революція 1905 р. була справою життя – В. Винниченка й А. Тесленка. У драматургії дуже цікаві твори про цей час дав М. Кропивницький. Зрозуміло, що Кость Гордієнко просто не міг не бути залежний від досвіду попередників. Фрагментами його роман просто очевидно, наочно написаний під диктовку офіційної історіографії. Зокрема, це стосується трьох головних змістових мотивів.

Перший з них полягав у зображенні керівної й спрямовуючої ролі більшовиків, які нібито очолили, а за найбільш сміливими версіями – й готували народні протести. Для того, щоб відпрацювати цей мотив, Кость Гордієнко ввів образ більшовика – майстра Нарожнього. Це епізодичний персонаж. Він ховається в сутінках, кудись зникає, його розшукує поліція, потім він випливає з темряви, щоб висловити селянам від імені робітничого класу та його авангарду – більшовицької партії – інструкції до діяння. Портрети Рембрандта завжди змальовуються на темному (чорному) тлі. Що ховає та темрява? – невідомо. У такому чорному тлі портретів селянських лідерів, передусім Захара Скиби, ховається більшовицький агітатор.

Письменник знав, що такі ходульні образи найбільш дошкульні з художнього погляду, тому й увів у роман епізод, у якому Захар розповідає про родину Нарожнього. У нього дружина-праля і двоє діточок. Вони його рідко бачать, бо він змушений переховуватися. Робітники допомагають родині товариша грішми. Що ж? Це почесні для письменника спроби олюднити незламного більшовика. Але він так і не зажив життям живої людини, залишився в романі чужорідним тілом.

Прізвище героя – загадка. Нарожній… Якщо ця людина належить до українського світу, то мало б бути Наріжний. І тоді все стало б на свої місця. Слово «наріжний» має два значення: 1) розташований на розі; 2) надзвичайно важливий, істотний, основний. Зрозуміло, що для письменника актуалізується це друге значення, яке увиразнюється в крилатому вислові «наріжний камінь», що позначає основну, найважливішу частину чого-небудь.

І раптом письменник, прикметною властивістю якого є глибоке знання народної мови, робить у цьому слові дві помилки. Хто зустрічався з переробкою українських прізвищ на російський копил в радянський час, той знає, що так спотворювали українську номінацію особи, які не знали української мови й писали українські слова відповідно до російської вимови. Так у нас з'являлися покручі типу Зіма через «і», Логвіненко, так само через «і» і т. д. Нема сумніву, що й з Наріжного система російського номінування зробила Нарожнього. Але він не протестує. Приймає російський покруч. Про що це свідчить? Про те, що письменник змалював його як людину поросійщену, чужу питомій українській культурі. Його завдання – виконати доручення більшовицької партії, тримати зв'язок із сільськими активістами, передавати їм листівки й літературу, консультувати при потребі.

Що він і робить, залишаючись осторонь селянського повстання, а лише подаючи інструкції, як треба діяти в світлі більшовицької політичної доктрини.

Другий аспект, який свідчить про те, що Кость Гордієнко рухався в річищі офіційної радянської історіографії, полягав у зображенні керівної ролі російського народу в боротьбі українських селян. Ця формула буквально списана з партійних документів того часу. Її проголошують позитивні, авторитетні герої в своїх промовах, час від часу подає сам автор у своїй авторській мові, як-от: «Могутньою опорою українському народові в боротьбі з гнобителями став великий російський народ» [1, с. 351].

Але правду не сховаєш. Великий реаліст Кость Гордієнко, спрямувавши свій талант на достовірне відображення дійсності, не зміг не сказати про справжній стан речей. Ось він описує сход села Буймир. За сучасною термінологією це – мітинг. Сход прагне виробити «приговор», тобто прийняти певне імперативне рішення про своє бачення майбутнього Російської держави. Учитель Смоляк – образ ще більш таємничий і непрояснений, ніж більшовик Нарожній, – «зажадав, щоб учено дітей нашою рідною українською мовою, як того вимагають більшовики, і щоб були українські книги, школи, установи» [1, с. 255]. Більшовики й справді на той час мали розгорнуту національну програму, у якій підтримували справедливі вимоги уярмлених націй, вбачаючи в національно-визвольних рухах спільника для своєї боротьби з самодержавством.

Отже, 1905 р., один з позитивних героїв ставить питання про формування української національної тотожності, скасування урядових заборон на вживання української мови в освіті, офіційному урядовому житті й діловодстві, книговиданні. Але інший герой – негативний, неавторитетний – заможний селянин (куркуль) Мамай заперечує: навіщо нам ота автономія, політика, нам аби ліси й пасовиська та дешева оренда панських земель. Далі найважливіше – автор від себе коментує ситуацію: «І, треба сказати, чимало голосів цілком приєдналися до тої думки» [1, с. 255].

Сказане зовсім не означає, що роман «Чужу ниву жала» не про українців, а про якийсь абстрактний народ. Ні, роман саме про українців і про український національний характер, який детермінує вчинки й поведінку героїв і персонажів. Але українці К. Гордієнка – стихійні представники своєї нації. Вони ще не усвідомили себе українцями, не відокремили себе від «великого російського народу». У зображенні цієї реальної ситуації так само велика заслуга К. Гордієнка як художника, митця.

І, нарешті, *третій змістовий мотив.* Неможливо було написати історичний роман про Першу російську революцію в Україні й не зайнятися в ньому спростуванням концепції «безбуржуазності української нації». Давно й багатьма істориками помічено, що українці – нація без вищого класу. У Польщі цей клас ополячився, у Росії – поросійщився. В епоху розвитку буржуазних відносин клас капіталістичних власників так само формувався з кого завгодно – росіян, євреїв, поляків, німців, – але не з українців. Були, звичайно, і серед них кілька українських прізвищ. Серед них найвідоміші – Харитоненки й Терещенки.

Кость Гордієнко розташував Буймир у небезпечній близькості до маєтків Харитоненка. Боротьба з Харитоненком, визиском селян у його маєтках, здирництвом його охоронців стає змістом соціального конфлікту роману. Тимчасом сам Харитоненко як реальний герой чи хоча б персонаж відсутній у романі. Ми його не бачимо, він тільки герой численних розмов і повідомлень. Автор цілком ігнорує історичну правду, яка свідчить про те, що Харитоненко був великим благодійником і меценатом. Суми завдяки його діяльності перетворилися на одне з найкращих міст Слобожанщини. На його стипендії вчилися в столичних університетах діти незаможних українців. Пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві поставлений на його гроші. Усе це в романі відсічене. З Харитоненка зроблено пострахoвище, яке не відповідало змістові його діяльності.

Кость Гордієнко міг би обрати прізвище іншого землевласника – Кеніга, Фальцфейна, Суханова, Потоцького, Браніцького, Святополка-Мирського. Але йому потрібний був Харитоненко як символ єдності саме українського панства й української буржуазії (в особі Харитоненка ці соціальні ролі сполучалися) з російським самодержавством. Але спростовуючи теорію безбуржуазності української нації, Кость Гордієнко досяг зовсім іншої мети.

Його Харитоненко – це, безперечно, символ, але зовсім не українського панства, а того, до якої мерзоти спустошення доводить людину денаціоналізація. За К. Гордієнком, Харитоненко тому й став зловісним визискувачем, бо перестав бути українцем. Він не сприймає за свій народ населення навколишніх сіл, тому нещадно переслідує його за будь-яку провину, щедро користується безкоштовною працею, яку називають відробітками. Він зображений не тільки як безжалісний здирщик, але й просто як злодій.

Ближче до селян за Харитоненком стоять три заможні селянські родини: Калиток, Мамаїв і Морозів. Їх можна було б назвати «куркулями», але це слово не вживалося тоді в такому політизованому значенні, яке йому надав Сталін значно пізніше, під час колективізації. На верхівці соціальної піраміди села перебуває старшина – Роман Маркович Калитка. Він описаний найбільш докладно. Причому не стільки у функціях своєї посади, скільки в родинному колі. Чому? Тут ми постаємо перед головною ідеєю цього образу. Слуга царя, який заробив на службі почесну нагороду – царський каптан, так само, як і Харитоненко, перестав бути українцем. Російська ментальність через службу всоталася в його єство. Він уже свій хатній побут, родинну повсякденність будує за російськими взірцями. Якщо Харитоненка ми сприймаємо тільки рецептивно, то Романа Марковича Калитку письменник зобразив на повний зріст, усебічно. Дві особливості цього антигероя письменник вивів на перший план.

Перша особливість. Для української сім'ї характерна рівноправність її членів, відділення батьками дітей для самостійного життя, як тільки вони виявляють потребу в цьому, толерантне й шанобливе ставлення до жінки як до берегині й охоронниці роду. Для російської родини характерна неподільність, життя під «большаком» – так називають найстаршого чоловіка в родині, який виступає в ній в ролі самодержця-самодура. Внутрішнє життя такої родини позначається спеціальним російським терміном – «домострой». Про всі ці відмінності красномовно написав М. Костомаров у праці «Две русские народности» (1861 р.), яка вважається класикою.

Друга особливість зображення Романа Марковича Калитки. Для російської родини властиве так зване «снохачество». Це так само виключно російський спеціальний термін для позначення специфічних стосунків голови родини, батька з невісткою, яка по-російськи називається «сноха». Користуючись своєю безмежною владою, батько чоловіка бере собі в наложниці синову дружину. Це і є «снохачество». Те ж саме намагається зробити й

Роман Маркович; відправивши якось родину в церкву, а невістці наказавши лишитися на господарстві; сам він прикинувся хворим, щоб лишитися вдома. Наодинці з Ориною він кинувся її гвалтувати. Але не на таку наскочив. Для Орини огидне життя з Яковом, а про те, щоб ще й скоритися забаганкам Романа Марковича, для неї не може бути й мови.

Таким чином, Кость Гордієнко недвозначно показав, що чим ближча людина до російської влади, тим потворніша її душа й поведінка. Вона почуває себе безкарною, заряджається від влади зневагою до людини, перетворюється на самодура і в господарській діяльності, і щодо посадових функцій, і в родинному житті.

Роман «Чужу ниву жала» має кілька загадок, таємниць. Перша таємниця – це його назва. Попри її очевидний для сучасників класовий зміст (чужу ниву жнуть наймити, бідняки, ті, в кого своєї ниви немає), в романі немає конкретної героїні, з якою цей зміст можна було б очевидно ототожнити. У романі кілька жіночих образів, навіть типів, які репрезентують різні стани й верстви буймирівського жіноцтва, але жодна жінка не жне чужу ниву в буквальному сенсі. А відтак, заголовок її не стосується. З ким у такому разі він може бути ототожнений? Не інакше як з усією громадою села Буймир. А ще простіше – з усією Україною. Це в громади села Буймир відібрана своя нива, і їй залишається жати чужу.

Друга загадка – це назва села Буймир. Уся трилогія об'єднана не тематичними мотивами, не сюжетом, не героями, не епохою, а топосом – топосом села Буймир. Це виразно складне слово, яке може означати ні що інше як тільки «Буйний мир». Слово «буйний» має чотири значення: 1) який виявляється з великою силою, сильний, навальний; 2) який дуже сильно розрісся, пишний, розкішний; 3) великий розміром; 4) невгамовний, нестримний. Усі чотири значення можуть бути застосовані до села, описаного К. Гордієнком. Слово «мир» – омонім. Нас цікавить те значення, в межах якого знаходимо таке пояснення: «Мир – те ж саме, що й громада. Миром, усім миром – усі разом, спільно». Таким чином, Буймир, Буйний Мир – це велика, потужна, сильна, невгамовна громада. Точно така, яка описана в романі Костя Гордієнка, яка все життя «чужу ниву жала», а це ось і їй урвався терпець.

Роман «Чужу ниву жала» розпочинається в родинно-побутовій площині. Павло Скиба і Орина Чумак кохаються, але батько дівчини Іван Чумак силоміць віддає її за нелюба – Якова Калитку. Як же – Іван породичається із самим старшиною. Невдовзі прийшло розуміння помилковості цього кроку. Іван Чумак так і не забагатів, а доньку мало не втратив – так знущалися над нею в домі старшини. Молода жінка наважилася на небачений крок – покинути нелюбого чоловіка й повернутися в батькову родину. І Чумаки прийняли доньку. Проте на перешкоді щастя Орини й Павла стоїть Російська православна церква, яка не дає розлучення Орині. Молоді люди живуть сподіваннями, що нове життя, яке прийде разом з революційними змінами, допоможе їм побратися. А поки що Орина стає представником жіноцтва в сільському комітеті, бере участь у його засіданнях, виступає з промовами.

Є й персонажі, зовсім не обов'язкові для основного сюжету. Наприклад, стражник Назар Непряха, демобілізований солдат Охрім Жалій, який лише наприкінці роману, повернувшись з війни на Далекому Сході, включився у всенародну боротьбу, Грицько Хрін, учитель Смоляк, Мамаїв наймит – Тимофій Заброда, земський гласний Панько Деркач, батюшка місцевої церкви – отець Онуфрій. Можна додати: «та інші».

Повстання зломлене силою. Російські козачі війська (письменник не забув додати, що серед тих козаків багато мусульман) придушили повстання українських селян. Головні герої роману знищені. Але лишається громада села Буймир, лишається Україна, яка вперше виступила в обороні своєї гідності, повстала проти Російської держави з її гнобленням і визиском. Це був урок, який не минув марно для кожного сучасника.

Автор «Буймира» вже в експозиції трилогії – в романі «Чужу ниву жала» – створив фундаментальну першооснову епопеї, яка увійшла до історії української радянської літератури як одне з явищ, що привернуло до себе увагу критиків і читачів. Таким чином, дотримуючись історичної правди, письменник закінчує твір поразкою повстання в селі Буймир. Але віра в неминучу перемогу народу над чорними силами царизму не померла. Роман закінчується символічною картиною: «...Над хатнім згарищем засіяло сонце» [1, с. 234].

Д. Копиця позитивно оцінює роман Костя Гордієнка «Чужу ниву жала»: «В цьому романі багата, соковита народна мова добре прислужилася авторові для відтворення важливих історичних подій. Улюблений прийом саморозкриття персонажу тут не зник, він так само займає домінантну роль, але вже в синтезі з багатьма іншими художніми засобами» [2, с. 183].

Висновки. Для Костя Гордієнка написати такий роман і видати його в 1940 р. – це був творчий подвиг. Українська література в час, коли в другій половині 1930-х років народжувалася «теорія» безконфліктності, взагалі була бідною й не дала помітних творів, які б увійшли в її історію. Роман «Чужу ниву жала» був приємним винятком. З самого початку своєї появи він виглядав як явище унікальне з художнього погляду, художній і культурний феномен. Він підтримав престиж української літератури, засвідчив її внутрішній потужний потенціал, показав, що в ній є письменники, які навіть за умов шаленого тоталітарного тиску здатні видавати високохудожні, глибокі, національно орієнтовані твори.

Література:

1. Гордієнко К. Твори: в 2-х т. Т. 1. / К. Гордієнко. – К. : Дніпро, 1979. – 639 с.
2. Копиця Д. Невтомний шукач: до 60-річчя К. Гордієнка / Д. Копиця // Вітчизна. – 1959. – № 10. – С. 177– 184.

Шарова Т. М. Генезис содержательной формы романа Костя Гордиенко «Чужую ниву жала»

Аннотация. В статье представлен анализ романа Костя Гордиенка «Чужую ниву жала», который начал трилогию «Буймир». Акцентируется внимание на том, что роман охватил события Первой русской революции. В исследовании рассматриваются содержательные мотивы, персонажи романа, а также особенности антигероев, которые автор выводит на первый план.

Ключевые слова: роман, содержательная форма, трилогия, содержательный мотив, антигерой.

Sharova T. Genesis of meaning and form in Kost Gordienko's novel «To reap someone's field»

Summary. The article analyzes Kost Gordienko's novel «To reap someone's field», which began trilogy «Buymyr». The attention is paid to the fact that the novel covered the events of the Russian Revolution. The research reviewed the contents motifs, characters of the novel, and especially the particular qualities of anti-heroes whom the author brings to the fore.

Key words: novel, meaning and form, trilogy, contents motive, antihero.

УДК 811.161.1' 28

Шепель Ю. О.,
доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу
та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

МЕТАФОРА ТА МЕТАФОРИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО «FATA MORGANA»)

Анотація. У статті розглядається процес метафоризації у відображенні інформаційного поля нації, її ментальності; розкриваються питання мовної та художньої картини світу

Ключові слова: метафора, метафорична конструкція, художній переклад, авторські прийоми, перекладацький аспект, процес метафоризації, метафорична вербалізація, метафоричний синтез.

Постановка проблеми. Спираючись на досягнення народнопоетичного мислення, український письменник М. М. Коцюбинський у своїх творах створює яскраву метафору, в якій йому вдається сконденсувати багатство емоційно-смислового значення, що пов'язане в народній творчості з кожним із компонентів цієї художньої деталі.

Найвиразніше метафора виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовних значень і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю.

У процесі дослідження метафоричних сполучень маємо справу з питаннями сполучуваності слів, якими займалося багато вітчизняних науковців, як-от: І. Р. Вихованець, Л. П. Гнатюк, О. В. Бас-Коненко, К. Г. Городенська, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, О. Д. Пономарів та ін.

У ході роботи ми досліджуємо метафору, яку широко використовує в своєму творі «Fata morgana» М. М. Коцюбинський як засіб художнього зображення подій в літературній творчості.

Одним із завдань сучасної лінгвістики тексту є спроба встановити й виявити основні закономірності метафоризації, описати дію тих механізмів, які притаманні метафорі як тропу. Це завдання пов'язане з необхідністю створення генеративної теорії метафори – необхідністю, яка сьогодні осмислюється як у вітчизняній лінгвістиці, так і за кордоном, тому відображення дійсності виявляється не лише можливим, але навіть необхідним. Проблема мовної картини світу щонайтісніше пов'язана з проблемою метафори як з одним із способів її створення. При цьому мовна картина світу слугує перш за все цілям вираження концептуальної картини. І саме форми вираження стосуються всі ті мовні механізми, які організовують мовну картину світу. Але оскільки форма небайдужа до змісту, то і мовна картина світу безпосередньо впливає на змістовний аспект відображення дійсності.

Актуальність матеріалу статті полягає в необхідності вивчення метафори не як засобу створення образності в мові й способу прикраси мови, як вона традиційно розглядалась в рамках стилістики й теорії літератури, а в огляді метафори у світлі нової наукової парадигми – когнітивної лінгвістики, де вона пов'язана з певними когнітивними структурами й розглядається як один з основних механізмів пізнання світу, відбиття позамовленнєвої дійсності й особливостей людського інтелекту в одиницях мови й мислення.

Об'єктом аналізу є метафорична вербалізація складних найменувань на матеріалі повісті М. М. Коцюбинського «Fata morgana».

Предметом дослідження стали метафоричні конструкції, що використовуються в повісті М. М. Коцюбинського.

Метою даної роботи є дослідження метафори М. М. Коцюбинського у створенні мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафорична конструкція має здатність нав'язувати тим, хто говорить даною мовою, специфічний погляд на світогляд, що є результатом вплітання метафоричного значення в концептуальну систему відображення світу, забарвлюють її відповідно до національно-культурних традицій і самою здатністю мови називати невловимий світ у той чи інший спосіб. Тому художнє зображення дійсності М. М. Коцюбинським у повісті «Fata morgana», у нашому розумінні, багато в чому зумовлене явищем ідіоматичності – як внутрішньомовного, так і міжмовного, але не зводиться до нього, тому що являє собою такий продукт мовної та розумової діяльності, що вносить семантичне членування в дійсність, унікальне для будь-якої мови.

Мовна картина світу у своєму художньому відображенні не обов'язково пов'язана із застарілими уявленнями і не зводиться до етимологічних рефлексів у значеннях мовних сутностей, що характерне в основному для сприйняття лінгвістів, але не звичайних, рядових носіїв мови. Механізми синтаксичної транспозиції в сфері позначення фізично сприйманої дійсності слугують лише цілям економії мовного коду, виступаючи як завертки, в яких вони відіграють роль предиката. Порівняймо: *Вона плаче гірко – Її гіркий плач зворушив кожного,* де спостерігається економія мовних зусиль за рахунок опредмечення виразу «*Вона плаче гірко».*

При означенні непредметних сутностей частіше діє транспозиція лексико-синтаксична, яка не лише змінює знак функції, але й дозволяє обдумувати події, факти, якості й явища як деякі аналоги предметів у невідчутному світі. Так, у виразах: *дика злість охопила його; те, що його авторитет луснув, нікого не здивувало; тяжкі думки не давали йому спокою* – сама синтаксична побудова, в якій у позиції агента дії виступає ім'я, абстрактне за своїм змістом, а як присудок – дієслово, що

асоціюється з фізичною дією, сама мовна організація думки надає таку її інтерпретацію, згідно з якою ***злість*** є активною, сильнішою за людину (*охопила його,* а крім того може ще й *мучити, душити, бісити,* але її можна і *перебороти, подолати*) [4, с. 49].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що у конструкціях, як-от: *сфера її діяльності постійно розширювалась; гіркі думи притупились і він занурився в глибокий сон* – метафоричні зазначення на поверхневому синтаксичному рівні співвідносяться за їх буквальним значенням, а на поглиблено-синтаксичному – за змістом, що відповідає номінативному аспекту виразу. Ці плани метафори утворюють її вербально-асоціативний потенціал, тобто зв'язки, які виходять із буквального значення метафоричних конструкцій та з їхнього реального смислового результату.

Такий варіант способу зображення дійсності й мислення про нього в певному вербально-асоціативному діапазоні (граматичному, лексичному і синтаксичному), звичайно ж не заважає істинному розумінню того, що відбувається. Однак не можна заперечувати й того, що мова (інструмент і правила комбінації) підключає до концептуальної моделі світу, тобто до його власного понятійного відображення, і «наївну» картину світу, що властива повсякденній свідомості, а крім того – ще й природну логіку мови.

Усі складові мовної картини світу, елементи, конструкції й поля уявлень – це не просто уламки колишніх концептуально-мовних систем чи емоційні додатки до концептуальної моделі реальності. В сфері відображення незримого світу основну частину цих образів отримуємо саме при зважанні на мовні сутності. Достатньо відмітити, що такі, наприклад, абстрактні поняття, як *добро, сумнів, рішення, воля, борг,* які широко використовує М. М. Коцюбинський, не лише сконструйовані людиною як константи її внутрішнього світу, але й отримали розвиток й деталізацію за безпосередньої участі вербально-асоціативних механізмів. Наприклад, *викоренити зло*, де відкривається усвідомлення того, що ця сутність начебто має коріння, тобто що їхня причина досить постійна; у виразі *сумнів закрався в її душу* очевидною є асоціація *сумніву* з чимось потаємним, у співвідношенні *черв'як сумнівів* – з чимось роз'їдаючим. Аналогічні образи можна продовжити на прикладі сполучення *втратити волю, виховувати (в собі) волю (до перемоги), залізна воля; ланцюг невдач; промінь надії; син народу.*

Маємо не лише метафоричне позначення, але й самі опорні найменування пояснюють свою змістову потенцію в даних комбінаціях. Такі комбінації та випадкові сполучення не унікальні: як правило, вони складають регулярні за змістом парадигми при опорних найменуваннях. Порівняймо загальний зміст слова ***місце*** *(*де перебігає діяльність і його вираження): *поле діяльності, арена боротьби, сфера впливу,* а також *на дні душі, в глибинах свідомості.* При цьому обмеження в сполуках тих чи інших слів зазвичай осмислені. Так, наприклад, використане М. М. Коцюбинським слово ***борг*** не може сполучатися зі словом ***низький*** (*високий борг*), показує, що це поняття включає усвідомлення обов'язку *робити добро* як етичну норму, а те, що ***вчинок*** не може інтерпретуватись як низький, не визначається словами типу *високий, почесний,* говорить про відсутність в цьому понятті зв'язку з загальноприйнятою ***висотою***.

Як вважає Дж. Лаков, звичайна логіка є теорією логічної структури речень і тих закономірностей, які лежать в основі того, що розуміється під правильним судженням, що здійснюється даною мовою. Вона є теорією про людське мислення. Образ, який покладено в основу метафоричних конструкцій, відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для цього образу асоціаціями, які надають суб'єктові мовлення широкий діапазон для інтерпретації позначуваного і для відображення численних тонких «відтінків» змісту.

Отже, ми виходимо з припущення про те, що мовна картина світу – це невід'ємний для розумово-мовленнєвої діяльності продукт свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації. Самі метафоричні конструкції в художньому зображенні дійсності М. М. Коцюбинським говорять про те, що вербально-мовні технічні засоби мови і образні асоціації, що використовуються при формуванні понять, не зникають безслідно, а надають цим поняттям саме мовного забарвлення [1, с. 254].

Мовна картина світу, що оснащена метафоричними конструкціями, може згасати, не може довгий час зберігатись. Наприклад, у М. М. Коцюбинського: *народитись під щасливою зіркою, коса смерті, нести свій хрест, море сліз.* Однак це не заважає об'єктивному відображенню дійсності, оскільки ця картина сприймається як образ і, як усіляка метафорична конструкція, розшифровується. Ця розшифровка не викликає труднощів, особливо в тих випадках, коли метафорична конструкція оперує звичайними для носіїв даної мови асоціаціями, тим паче що слова і словосполучення – як фарби для цієї картини реалізуються в текстах, що відображають достатньо великі фрагменти світу і його концептуальної моделі [2, с. 64].

Мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце відносно власне концептуальної моделі світу, не може бути визначене як периферія. Оскільки метафоричні конструкції М. М. Коцюбинського як інструмент створення мовної картини світу вживається досить широко, нам представляється більш прийнятним постулат про релятивізації мовної картини світу відносно концептуальної його моделі. Ця співвідносність є результатом маніпуляції мовними засобами і їх інтерпретаційним використанням при вираженні властивостей елементів концептуальної системи. Насправді такі метафоричні конструкції, як *плин часу,* проникли в концептуальну серцевину наукової картини світу, яка не може обходитись і без багатьох інших понять, сформованих за допомогою метафоричних конструкцій.

Висновки. Насичена метафорами мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце не може бути визначеним як периферія. Мова забарвлює через систему своїх значень та асоціацій концептуальну модель світу в національно-культурні кольори, надає їй власне людську антропоцентричну інтерпретацію, в якій вагому роль відіграє антпропометричність, тобто співвимірність явища зі зрозумілими для людського сприйняття образами й символами, в тому числі й тими, які отримують статус певних стереотипів.

Мовна картина світу – це невід'ємний для розумово-мовної діяльності продукт свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації. Самі метафоричні конструкції в художньому зображенні дійсності говорять про те, що вербально-мовні технічні засоби мови й образні асоціації, що використовуються при формуванні понять, не зникають без остатку, а надають цим поняттям саме мовного забарвлення. Усі складові мовної картини світу, елементи, конструкції, поля уявлень – це не просто уламки колишніх концептуально-

мовних систем чи емоційні додатки до концептуальної моделі реальності. У сфері відображення неуловного світу основну частину цих образів ми отримуємо саме при зважанні на мовні сутності. Оскільки метафорична конструкція як інструмент створення мовної картини світу вживається досить широко, нам представляється більш прийнятним постулат про релятивізацію мовної картини світу відносно концептуальної її моделі.

Література:

1. Греков В. Ф. Художня майстерність М. Коцюбинського / В. Ф. Греков. – К., 1969. – 380 с.
2. Непийвода Н. М. Мовна гра та гумор у тексті / Н. М. Непийвода. – К., 2001. – 102 с.
3. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : [підручник для студентів факультету журналістики] / О. Д. Пономарів. – К., 1993. – 201 с.
4. Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії літературної мови / П. Д. Тимошенко. – К., 1961. – 480 с.
5. Уёмов Ю. А. Фокус внимания / Ю. А. Уёмов. – М., 1970. – 158 с.

Шепель Ю. А. Метафора и метафорические конструкции как средство художественного отображения картины мира (на материале повести М. М. Коцюбинского «Fata morgana»)

Аннотация. В статье рассматривается процесс метафоризации в отображении информационного поля нации, её ментальности; раскрываются вопросы языковой и художественной картины мира.

Ключевые слова: метафора, метафорическая конструкция, художественный перевод, авторские приёмы, переводческий аспект, процесс метафоризации, метафорическая вербализация, метафорический синтез.

Shepel Yu. Metaphor and metaphorical structure as a means of artistic display kartini world (based on the novel by M. Kotsyubinsky «Fata morgana»)

Summary. The article discusses the process of metaphor in the mapping of the information field of the nation, its mentality; presents issues of language and artistic picture of the world.

Key words: metaphor, metaphorical construction, artistic translation, authorial receptions, of translating aspect, process of metaphorization, metaphorical verbalization, metaphorical synthesis.

УДК 821.161.1 – 3.09 + 929Даль

Юган Н. Л.,
доктор филологических наук, профессор,
профессор кафедры мировой литературы и русского языкознания
Луганского национального университета имени Тараса Шевченко

ПОВЕСТИ В. И. ДАЛЯ 1840-Х ГОДОВ И ПОЭТИКА «НАТУРАЛЬНОЙ ШКОЛЫ»: СХОДСТВО И ОТЛИЧИЯ

Аннотация. В статье рассмотрена проблематика и жанрово-стилевая специфика повестей В. И. Даля 1840-х годов. Автор находится в русле магистрального движения русской литературы и значительно развивает жанр повести.

Ключевые слова: повесть, проблематика, жанр, стиль, традиции, новаторство.

Постановка проблемы. Согласно широко распространённой в литературоведении точке зрения, почти все русские писатели 1840-х годов, тяготеющие к реализму, принадлежат к «натуральной школе», в том числе и В. И. Даль.

Такой позиции придерживается Ю. В. Манн [1]. Другое мнение по этому вопросу высказал В. И. Кулешов: В. И. Даль, как и Е. П. Гребёнка, «начал писать до натуральной школы, а затем вошёл в её состав, хотя и не сделался её активным, убеждённым участником» [2, с. 23]. Об этом же говорит и М. В. Строганов: «Традиционная интерпретация произведений в рамках натуральной школы представляется верной только в том смысле, что Даль организационно выступал в рамках этого направления, но смысл и строение его повестей и очерков отличались от произведений иных авторов» [3, с. 73].

Думается, что повести В. И. Даля создавались на основе различных творческих принципов. Поэтому и раскрывать их своеобразие и определять значение в историко-литературном процессе будет правильнее, соотнося не только с произведениями «натуральной школы».

Цель статьи – выявить особенности поэтики далевских повестей 1840-х годов и определить их место в литературном процессе.

Изложение основного материала исследования. Все же поэтика значительной части реалистической прозы В. И. Даля 1840-х годов близка поэтике творчества писателей, воплощающих эстетику русского «натурализма». «Дельное направление» (по В. Г. Белинскому) требовало от автора объективного, точного, фактически достоверного социального анализа современной действительности средствами литературы. При этом подобное исследование жизни общества должно было проводиться критически, способствовать нахождению и обличению социальных «язв» социума.

На наш взгляд, наиболее близки к декларируемым «школой» эстетико-художественным принципам повести В. И. Даля «Колбасники и бородачи» и «Отец с сыном». «Колбасники» («Отечественные записки», 1844 г., № 5) интересны тем, что в них противопоставляются два разных уклада жизни и труда, которые сложились, с одной стороны, в среде проживающих в России немцев, мастеров колбасного дела, с другой – в среде русских дельцов той же профессии. У одних обработка мяса на всех её стадиях поднимается на высокий культурный уровень, у других это дело ведётся по старинке, без соблюдения санитарных норм, отчего и качество продукции у русских и немецких мастеров неодинаковое. Среду немцев-колбасников в повести представляет Вилим Карлович Тофельс, русских – оборотливый купец Яков Иванович Корюшкин. Оба живут в губернском городе Тугарине, но чуждаются друг друга и относятся друг к другу без уважения. Хотя оба клана придерживаются обычных в их жизни порядков и правил, тем не менее из-за хозяйственной необходимости они вынуждены подчас и уклоняться от них.

Так, Тофельс предлагает Якову Ивановичу продать ему четырёх бычков для откорма. Купец поручает сыну Петруше проводить немца на загородный скотный двор, чтобы он сам отобрал нужных ему животных. В результате этой сделки Пётр стал вхож в дом Тофельса: он знакомится с его дочерьми, в одну из которых влюбляется. Разумеется, оборотливому Тофельсу даже на ум не приходило видеть в молодом Корюшкине жениха своей Розочке, он предпочитает выдать её пусть за небогатого, но немца. В свою очередь, Яков Иванович был решительно против того, чтобы сын продолжал встречаться с колбасницей. Он задумал женить его на дочке русского купца.

Однако в ходе реализации этого плана происходит отклонение от русских национальных традиций и порядков в такого рода делах, что сообщает действию повести новую направленность. Дело в том, что Яков Иванович, явившись на помолвку в дом невесты сына, вдруг объявляет в качестве её жениха не застенчивого отпрыска, а самого себя, с чем соглашаются и родители невесты. Опозоренный же Пётр был отправлен отцом по торговым делам в Украину. Скитаясь в южных краях, он узнаёт о разорении и смерти отца, который с молодой женой и её родителями прокутил всё своё состояние. Возвратившись в Тугарин, он нанимается в работники к Тофельсу, у которого благодаря своему старанию и трудолюбию осваивает все тонкости мясного производства. Пётр понравился деловому немцу, и тот решает выдать за него Розочку, т. к. отец уверился в том, что русский жених будет его достойным наследником.

Введённый в художественный текст анализ состояния колбасной отрасли и способов производства товара в разных странах, а также сосредоточенность В. И. Даля на характеристике двух типичных представителей профессии позволяет говорить о жанровой специфике произведения как о диффузии социально-бытовой повести и физиологического очерка.

Социально-бытовая повесть «Похождения Христиана Христиановича Виольдамура и его друга Аршета» (Библ. для чт., 1843, т. 61–62) рассказывает о жизни талантливого музыканта, родившегося в семье немецкого капельмейстера. С детства Виольдамур обладал незаурядными способностями, которые вначале развивали любящие родители, а после их смерти к этому стремился и сам герой. Однако окружающая действительность была немилосердна к гению, а он, в свою очередь, плохо уживался и приспосабливался в обывательской среде города Сумбу-

ра. Сходные ситуации часто возникали в произведениях о людях искусства в русской литературе 1830 – начала 1840-х годов: Н. А. Полевой «Живописец» (1833 г.), «Абадонна» (1834 г.); А. В. Тимофеев «Художник» (1833 г.); В. Ф. Одоевский «Импровизатор» (1832 г.), «Живописец» (1839 г.); Н. В. Гоголь «Портрет» (1835 г., 2-я ред. – 1842 г.); И. И. Панаев «Дочь чиновного человека» (1839 г.), «Белая горячка» (1840 г.); В. А. Соллогуб «История двух калош» (1839 г.) и др. С одной стороны, писатель продолжает развитие соответствующих романтических традиций (Н. А. Полевой, В. Ф. Одоевский, А. В. Тимофеев), с другой – вступает в творческий диалог с писателями, реалистически интерпретирующими данную ситуацию (Н. В. Гоголь, И. И. Панаев, В. А. Соллогуб).

В соответствии со сложившейся традицией В. И. Даль показывает идеальные устремления молодого музыканта: он хочет досконально изучить теорию музыки, виртуозно играть на всех музыкальных инструментах, усовершенствовать некоторые из них. В этой связи можно вспомнить исторические творческие личности XVIII – первой половины XIX вв.: Ж.-Ж. Руссо, который создал альтернативную нотную систему, О. И. Сенковского, усовершенствовавшего орган. В идеале для гения нет предела развитию творческих способностей, однако реализовать подобную жизненную программу всегда мешают обстоятельства и непонимание окружающих. Виольдамур не стал исключением. Социум к нему жесток и несправедлив. Вначале его обкрадывает дядя-опекун, забирая после смерти родителей всё имущество и оставляя молодого человека без гроша в кармане. Затем его изгоняет квартирная хозяйка за чрезмерный шум от музыкальных упражнений. В губернском городе Сумбуре перед концертом друг забывает прислать за музыкантом коляску, Виольдамур переохладился и сорвал своё выступление, чего обывательская публика простить ему не смогла. Наконец, от нищеты и сумасшествия его спасает молодая вдова Ахтимьева, которая предлагает заключить с ней законный брак, однако впоследствии оказывается, что женщина просто стремится поправить свою подмоченную после рождения шести детей репутацию. Она не воспринимает Виольдамура как личность, а тем более как талантливого музыканта. После заключения брака женщина вместе с братом начинает жестоко издеваться над бедным художником. Этого Виольдамур не выдерживает и покидает своё последнее пристанище. Физически и духовно сломленный, он погибает. Единственным другом музыканта, по-настоящему преданным и любящим, был пес Аршет, которого герой ещё щенком спас от неминуемой смерти в руках злобной кухарки дядюшки.

Из пересказа сюжета и общей характеристики персонажа можно сделать вывод, что В. И. Даль в своём творчестве создал новый в русской литературе вариант романтической и реалистической повести о судьбе талантливого художника, высокие идеалы которого не воплотились в действительность в результате столкновения с пошлой и немилосердной обывательской средой. Это так лишь отчасти. Традиционную историю В. И. Даль рассказывает с большой долей юмора, иронии, сарказма. По сути, перед нами повесть-фарс.

В произведении варьируется тема преувеличенных представлений героев о собственной личности. Наиболее ярко она раскрыта на примере Христиана. Человек неплохой, способный к состраданию (в частности, к собаке), Виольдамур не лишён и дарования. Но чрезмерность претензий отвлекает его от реальных дел. На отцовское наследство, с трудом вырванное его преданной няней у жадного дяди-опекуна, он накупает целый оркестр инструментов, с самонадеянностью всезнайки намереваясь стать виртуозом на каждом. В ожидании пока «два государства будут спорить о том, чей этот Виольдамур», герой уезжает в Сумбур. Однако выдержать столкновение с застойной сплетнической провинциальной средой, сперва окружившей модного музыканта лёгким успехом, затем мгновенно отвернувшейся от него, Виольдамуру не по силам. Неудачи и нищета не меняют Христиана: он изобретает скрипки новой формы, десятиоктавный рояль и понемногу спивается. В последних эпизодах повести, по-прежнему фарсовых, для вдохновения при сочинении заупокойной музыки на смерть прокурора музыкант сам облачается в похоронное одеяние, забирается в гроб и вследствие внезапного пожара в таком виде оказывается на улице. Это превращает его в публичного шута. В столкновениях стопроцентного романтика с действительностью его характер остаётся неизменным. Произведение заканчивается бесславной гибелью героя.

Повесть «Похождения Виольдамура» – история бессмысленно прошедшей жизни, развитая в комическом, фарсовом ключе и имеющая драматический финал. В. И. Даль этим произведением разрабатывает характерную для «натуральной школы» тему житейского «гениальничанья» и «утраченных иллюзий». Предваряя требование В. Г. Белинского, высказанное в статье «Русская литература в 1845 году», автор даёт комическое решение проблемы.

В начале и в конце повести «Павел Алексеевич Игривый» («Отечественные записки», 1847 г., кн. 2) В. И. Даль даёт нам портрет и характеристику помещика Павла Алексеевича Игривого. Он очень напоминает знаменитого героя И. А. Гончарова «Обломов»: то же неподвижное лежание в задумчивости на диване, то же отсутствие интереса к жизни, слушание сказок на ночь от слуги-шута. Вместе с тем обращает на себя внимание тот факт, что Павла Алексеевича выводят из оцепенения редко приходящие в поместье письма. Это даёт основания видеть несколько иные причины поведения далевского героя, чем гончаровского.

В. И. Даль повествует читателям о жизненной драме персонажа. Рассказ значительно психологизирован. Между молодым помещиком Игривым и дочерью соседа возникает искра, но симпатия и привязанность не успевают перерасти в глубокое чувство, как в имение возвращается брат девушки Карпуша со своим другом Шилохвостовым. Они оба беспутны, безнравственны, пошлы и склонны к пьянству и буйному озорству. Брат женит друга на своей сестре ещё до того, как девушка начинает узнавать характер жениха. Вместе с тем семье льстит родство с военным, перед удальством которого меркнут доброта, порядочность, хозяйственность соседа-помещика. Однако скоро характеры брата и мужа Любаши раскрываются во всей своей полноте. Отец умирает, мать, а затем и малолетних детей возлюбленной Игривый забирает в свой дом, а саму женщину, находящуюся на грани физического и психического истощения, отправляет на лечение за границу. После гибели Шилохвостова Павел Алексеевич решает ехать за Любой, надеясь и мечтая наконец-то обрести счастье с любимой. Однако его ждёт жестокое разочарование: Любаша помолвлена со шведским учёным. Она вновь нашла более яркого, интересного человека, чем Игривый. В. И. Даль говорит, что чувство, страсть человека не подчиняются его воле. Женщина безмерно благодарна соседу, она глубоко и сильно переживает свою «измену», но любит ли она, является ли герой её «второй половинкой»? Игривый всё понимает, прощает, предлагает воспитать и учить детей, а имение, которое он

выкупил у промотавшихся мужа и брата, передать впоследствии своим воспитанникам. Именно это смирение перед судьбой, безмерные доброта и самопожертвование, которые являются проявлением его любви, доводят Любу до отчаяния. Она называет героя «жестоким». Вскоре женщина умирает от болезни. Игривый воспитал детей, выдал замуж дочь Любы, а сына выучил и отправил служить в столицу. Духовная жизнь героя со смертью возлюбленной закончилась: прекрасный хозяин, обеспечивший своё безбедное существование и жизнь приёмышей, впал в оцепенение, апатию, из которой его выводят только редкие весточки детей.

Характеры действующих лиц этой повести выписаны обстоятельно, детально, включая их убедительную психологическую прорисовку. Они ярко индивидуальны. В жанровом отношении произведение можно назвать социально-психологической повестью.

При создании характера Игривого В. И. Даль, безусловно, ориентировался на традицию романтической литературы. Тип его поведения близок типу поведения романтического героя: любовное чувство подобно «сладостному забытью», оно духовно, глубоко, постоянно, поэтично; в общении с возлюбленной Павел робок, застенчив, мечты его автор называет «бессвязными, розовыми» [4, с. 71]. Ближе других романтических героев к Игривому находится пушкинский Ленский. С героем А. С. Пушкина Павла роднит прямодушие, самоотвержение, деятельное добро, христианский взгляд на мир [5, с. 239–248].

По глубине психологического анализа, тонкости обрисовки любовной коллизии социально-психологическая повесть В. И. Даля близка к ранним произведениям Ф. М. Достоевского. Характерны психологизм, показ сложности человеческой души и взаимоотношений (особенно мужчины и женщины), попытка разгадать загадку любви, роковой привязанности, показать восприятие женщиной великодушия и жертвенности мужчины по отношению к себе как жестокость. В целом образ Игривого и других героев повести свидетельствуют о том, что В. И. Даль уловил в русском национальном характере те же качества, о которых впоследствии будет писать Ф. М. Достоевский (чувство собственной греховности и сознание нравственной ответственности).

Оригинальность и новизна повести во многом определяются тем, что в ней происходит уклонение героя и героини – так как они не смогли постоять за себя – от идеальной нормы существования, к какой они оба тяготели (любовь, гармония в семейных взаимоотношениях). В этом отношении можно сказать, что свою повесть В. И. Даль строит, придерживаясь иных принципов сюжетосложения, чем писатели «натуральной школы». В основе повестей и романов последних лежат сюжетные ситуации, своеобразие которых обусловливается противоречием между общественным положением главных героев и их высокими нравственными запросами – противоречием, обычно приводящим персонажей к трагическому финалу. Такой подход к внутренней организации произведений был для «натуральной школы» настолько типичным, что В. Г. Белинский уверенно предсказывал, как «натуралист», в отличие от писателей «реторической школы» (орфография В. Г. Белинского. – Н. Ю.), стал бы изображать судьбу «истинно хорошего русского человека», например, честного секретаря уездного суда. Критик полагал, что сюжет будет движим противоречием между общественным положением героя и присущим ему человеческим достоинством, причём события будут иметь для героя трагический исход [6, с. 460]. Подобным образом строятся произведения Н. А. Некрасова «Жизнь Александры Ивановны» (1841 г.), «Повесть о бедном Климе» (1843 г.), А. И. Герцена «Сорока-воровка» (1846 г.), Ф. М. Достоевского «Бедные люди» (1846 г.), «Слабое сердце» (1848 г.), Я. П. Буткова «Горюн» (1847 г.), И. С. Тургенева «Муму» (1852 г.) и др. Ничего похожего мы не встречаем в повести В. И. Даля. Возможно, поэтому В. Г. Белинский высказывал пожелание, чтобы писатель обратил «свой богатый и сильный талант» преимущественно на жанр физиологического очерка, «не теряя более времени на сказки, повести и рассказы» [6, с. 83].

Далевская повесть «Павел Алексеевич Игривый» в целом укладывается в рамки поэтики «натуральной школы», но вместе с тем соотносится с опытом прозаиков последующей русской литературы, а именно с повестями и рассказами таких писателей, как А. Ф. Писемский 1850-х годов, П. И. Мельников-Печерский 1850–1860-х годов, Н. С. Лесков 1870–1880-х годов, отчасти А. П. Чехов-прозаик. Этих художников слова с В. И. Далем сближает стихийный демократизм, повышенный интерес к жизни русской провинции, к образу жизни людей из социальных низов города и деревни, разных слоёв чиновничества и интеллигенции, мелкопоместного дворянства. Все эти авторы, как и В. И. Даль, показывают человека преимущественно через призму того, как он осознаёт своё положение: удовлетворяется им или не удовлетворяется. Следовательно, внутренний мир персонажей раскрывается главным образом через сферу их сознания. Сюжет же развёртывается как уклонение главного героя от утвердившихся в его среде жизненных стереотипов.

Всё это налицо не только в повести В. И. Даля «Павел Алексеевич Игривый», но и, к примеру, в рассказах А. Ф. Писемского «Питерщик», «Плотничья артель», его повестях «Тюфяк» и «Старческий грех»; в рассказах П. И. Мельникова-Печерского «Красильниковы», «Поярков», его повести «Старые годы»; в романах-хрониках Н. С. Лескова «Соборяне», «Захудалый род», в повестях «Однодум», «Тупейный художник» и др., включая произведения о русских праведниках. Далевский Павел Алексеевич Игривый – предтеча героев названного ряда. А. П. Чехов в своих произведениях также ставит целью «правдиво нарисовать жизнь и, кстати, показать, насколько эта жизнь уклоняется он нормы» [7, с. 347]. Именно такое «уклонение» и лежит, в частности, в основе повестей «Скучная история», «Дуэль», «Палата № 6», «Моя жизнь», «Три года», «В овраге». Конечно же, несмотря на указанные типологические схождения, каждый из перечисленных авторов является неповторимой творческой индивидуальностью.

Выводы. В целом в 1840-е годы В. И. Даль создаёт значительное количество повестей, причём разнообразных жанровых модификаций. Основная их часть – социально-бытовые повести («Отец с сыном», «Колбасники и бородачи»). Каждое произведение имеет и дополнительные жанровые характеристики. Так, «Мичман Поцелуев» – автобиографическая повесть, «Отец с сыном» и «Колбасники и бородачи» обнаруживают близость к жанру физиологического очерка. В. И. Даль пишет также социально-психологические повести («Павел Алексеевич Игривый», «Мичман Поцелуев»).

Работая над своими повестями, автор, с одной стороны, находится в русле магистрального развития русской литературы («натуральной школы»), разрабатывает характерные для второй половины 1830-х –1840-х годов темы, мотивы, жанры, создаёт узнаваемые типы персонажей. С другой стороны, В. И. Даль значительно развивает популярный в 1840-е годы жанр повести. Он предлагает оригинальные повороты сюжетов, варианты извест-

ных тем, свои жанровые модификации повести. Тем самым известный и популярный в 40-е годы XIX в. писатель-беллетрист Казак Луганский вносит свой вклад в развитие русского историко-литературного процесса эпохи.

Наряду с многочисленными социально-бытовыми повестями В. И. Даль пишет бытовую, мистико-фантастическую повесть с элементами детектива «Гофманская капля», две повести с ярко выраженным авантюрно-приключенческим началом «Савелий Граб» и «Небывалое в былом», а также социально-бытовую повесть с элементами плутовского романа («Вакх Сидоров Чайкин») и социально-бытовую повесть-фарс о судьбе талантливого художника, которая ориентирована на русскую романтическую и реалистическую повесть и в то же время переосмысливает её («Похождения Виольдамура»). Конечно, создавая подобные жанровые модификации повести, писатель следует за литературной традицией второй половины 1820-х – 1830-х годов, которая связана прежде всего с романтизмом (произведениями Н. А. Полевого, В. Ф. Одоевского, А. Тимофеева и др.), а также беллетристической, авантюрно-приключенческой, детективной литературой. Между тем особенности далевской работы заключаются в том, что автор, используя элементы сугубо романтические (мистика, фантастика, соотношение мира реального и потустороннего, романтическая ирония), беллетризированной и массовой литературы (авантюры, приключения, детективы), создаёт повести на социально-бытовой основе, осуществляет анализ отдельных социальных срезов общества. Здесь писатель стремится через быт отобразить национальную (редко сугубо народную) действительность.

Ещё одной особенностью данных жанровых разновидностей повести в творчестве В. И. Даля является связь с фольклорной поэтикой. Фольклорное мироощущение, присущее представителям простонародья, и конкретные сказочные сюжеты из русского устного народного творчества до определённой степени обусловливают сюжетное повествование, мотивируют отдельные поступки персонажей.

И хотя основные жанры романтизма в 1840-х годов были уже созданы, адаптированы, а введение в беллетристические произведения элементов массовой литературы могло привести к снижению качества художественного произведения, у В. И. Даля этого не происходит. Основой его повестей является социально-бытовой анализ действительности. В таком подходе писатель видит возможность синтеза различных жанров, путь обновления литературной жанровой системы.

В повестях, написанных в русле «натуральной школы», писатель исследует представителей различных социальных слоёв общества: помещиков («Павел Алексеевич Игривый»), чиновников («Отец с сыном»), купечество («Колбасники и бородачи», «Отец с сыном»), военных, морских офицеров («Мичман Поцелуев»). Жанр социально-бытовой и социально-психологической повести предполагает глубокий анализ психологии и философии героев, характера их взаимоотношений с другими персонажами. Особое внимание в таких произведениях писатель уделяет становлению характера человека, рассмотрению процесса его взросления, выявлению причин формирования личности и особенностей её поведения.

В других повестях В. И. Даля, в которых писатель трансформирует жанры романтической повести о художнике, плутовской, авантюрно-приключенческой и детективной повестей, показана жизнь и судьба музыканта («Похождения Виольдамура»), русских и малороссийских помещиков («Савелий Граб», «Небывалое в былом», «Вакх Сидоров Чайкин»), провинциальных чиновников («Гофманская капля») и др. В. И. Даль не стремится глубоко исследовать характер персонажа, показать становление личности героя, понять причины его поведения в той или иной ситуации. В повестях «Савелий Граб», «Вакх Сидоров Чайкин», «Небывалое в былом» большинство поступков персонажей подчинено прихотям судьбы и злой воле окружающих людей, их тайным или коварным планам, внимание читателя приковано к замысловатому динамичному сюжету, который приводит к неожиданной развязке. В «Похождениях Виольдамура» действия и характеристики главного героя получают фарсовую интерпретацию.

Вершиной далевской работы в жанре повести 1840-х годов является «Павел Алексеевич Игривый». Автор создаёт оригинальный сюжет, в котором характеры и поступки героя глубоко психологически мотивированы. Эта работа писателя предваряет аналогичные опыты русских литераторов в жанрах социально-психологической повести и романа (Ф. М. Достоевского, А. Ф. Писемского, П. И. Мельникова-Печерского, Н. С. Лескова, А. П. Чехова).

Перспективой исследования поэтики повестей В. И. Даля является изучение творческой истории текстов с использованием их черновых редакций и набросков.

Литература:

1. Манн Ю. В. Утверждение критического реализма. Натуральная школа / Ю. В. Манн // Развитие реализма в русской литературе. – М. : Наука, 1972. – Т. 1. – С. 234–291.
2. Кулешов В. И. Натуральная школа в русской литературе XIX в. / В. И. Кулешов ; 2-е изд. – М. : Просвещение, 1982. – 224 с.
3. Строганов М. В. «Энциклопедизм» и «художественность» как проблема поэтики В. И. Даля / М. В. Строганов // Полифоническая культура Украины. Гуманитарная проблематика Донбасса ; отв. ред. Ю. П. Фесенко. – Луганск : Янтарь, 2007. – Вып. 2. – С. 104–111.
4. Даль В. И. Полн. собр. соч. : в 10 т. Т. 1 / В. И. Даль. – СПб. ; М. : Изд. тов-ва М. О. Вольф, 1897–1898.
5. Ермолаева Н. Л. Владимир Ленский и Павел Алексеевич Игривый. (О пушкинской традиции в творчестве В. И. Даля) / Н. Л. Ермолаева // В. И. Даль в парадигме идей современной науки : язык – словесность – самосознание – культура : матер. всерос. научн. конф., посвящ. 200-летн. юбилею В. И. Даля (5 – 7 апр. 2001 г.) : в 2-х ч. Ч. 1. – Иваново : Изд-во ИГУ, 2001. – С. 239–248.
6. Белинский В. Г. Полн. собр. соч. : в 13 т. Т. 10 / В. Г. Белинский ; АН СССР ; ИРЛИ (Пушкинский Дом). – М. : Изд-во АН СССР, 1953–1959.
7. Чехов А. П. Собр. соч. : в 12 т. Т. 11/ А. П. Чехов. – М. : Гослитиздат, 1954. – 701 с.

Юган Н. Л. Повісті В. І. Даля 1840-х років та поетика «натуральної школи»: схожість та відмінності

Анотація. У статті розглянуто проблематику та жанрово-стильову специфику повістей В. І. Даля 1840-х років. Автор знаходиться у руслі магістрального руху російської літератури та значно розвиває популярний у 1840-х роках жанр повісті.

Ключові слова: повість, проблематика, жанр, стиль, традиції, новаторство.

Yugan N. Hu V.I. Dahl's novels of 1830 s. and poetics of «naturalizational school»: similarities and defferencees

Summary. Problem of genre-stylistic specificity of Dal's novels is overviewed in the article. The author is in main stream of the Russian literature and from the other side it significantly develops genre of the novel.

Key words: novel, problematic, genre, style, traditions, innovations.

УДК 821.161.2

Юдкін-Ріпун І. М.,
доктор мистецтвознавства, член-кореспондент
Національної академії мистецтв України,
завідувач відділом театрознавства
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
Національної академії наук України

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК ДРАМАТУРГ

Анотація. Діалоги Г. Сковороди становлять цілісний корпус текстів – декалог, виявляють ознаки шкільної драми і засвідчують причетність до єзуїтської освітньої системи, заснованої на тотожності «театр – школа». Концептуальну основу композиції драми становить «принцип індивідуації» казуїстики, визначаючи алегоризм образів. Ознаки ранньої прозової драми виникають з дидактичних завдань побудови дискусії над проблемами особистої волі. Вставні оповідання подаються як епізоди сцени на сцені.

Ключові слова: шкільна драма, єзуїтська педагогіка, казуїстика, свобода, благодать, фаталізм, персоніфікація, сцена на сцені

Постановка проблеми. Театральність філософських творів Г. Сковороди відзначив М. Сулима. Впливи драми простежуються, зокрема, у притчах, приміром, в «Убогому жайворонку», де відтворюється фабула різдвяної містерії «Цар Ірод». Додамо, що ця байка демонструє приклад притчі як витоку для розгортання «сценічного прислів'я», а відтак, стає доволі рідкісним зразком прозаїчної драми для того часу, коли тексти для театру писалися майже виняткова віршами. Покладена в основу діалогу «Наркісс» (Нарцис) «євангельська зустріч воскреслого Христа з Клеопою й Лукою не раз інсценізувалася українськими драматургами» [15, с. 263]. У діалозі «Кільце» репліки персонажів часто стосуються побутових обставин спілкування і тому «сприймаються як внутрішні ремарки» [15, с. 265]. Незвичність «сократичних діалогів» Г. Сковороди під цим оглядом вже віддавна привертала увагу. Л. Ушкалов констатував, зокрема, що вже з перших прослідків інтересу до спадщини мислителя на початку XIX ст. відзначалися ознаки драматичної будови, засвідчені яскравими характеристиками тих уособлень абстрактних ідей, якими є дійові особи – учасники діалогів. Зокрема, «Брань архистратига Михаила со Сатаною» (1783 р.) постає як «пишна барокова містерія – візія» [16, с. 768], що відсилає до творів П. Кальдерона. Таким чином, наявні очевидні можливості театральної інтерпретації текстів Г. Сковороди, а водночас залишаються нез'ясованими джерела цих інтерпретаційних можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед необхідно зауважити, що загальна проблема театралізації оповідного способу викладу як такого, зокрема, перетворення оповідного тексту на різновид вистави, віддавна знаходила своєрідне розв'язання в проповідницькому стилі. Вже у проповідях Кирила Турівського Віра Сулима виявила ознаки театралізації, так що «його проповіді подібні до певних зразків персоніфікованих декламацій, які проповідник озвучував власним голосом» [15, с. 8]. Ще наочніше ця драматизація оповіді простежується у творчості Івана Вишенського, який, зокрема, вдавався до діалогізації висловів, вкладаючи їх в уста уявних персонажів. Такі діалоги звичайно прибирали вигляду катехізису, побудованої з чергування питань та відповідей. Приміром, у «Книжці» знаходимо типовий прийом «театру одного актора», коли один виконавець почергово виголошує репліки різних дійових осіб: «*Што ж ми даеш, дияволе? Именуй, да знаю наперед. Дам ти нынѣшняго вѣка славу …*» [4, с. 310]. Однак «театр одного актора» тут залишається в межах манери оповіді, властивої казкарям, які теж інсценізують свої тексти (у фольклористиці казки відносять до драми, а не епосу [11, с. 3]).

Цілком інакше виглядає театралізація наративу в Г. Сковороди, де вже не казкова традиція, а професійна театральна практика сучасності залишає відзначені вище сліди. Тут доречним видається зіставлення з таким мислителем барокової доби, як Б. Паскаль. Ознаки драматичної композиції, зокрема, В. Скуратівський виявляє в такому творі Б. Паскаля, як славетні «Думки» – зібрання філософських висловлювань: «Вся драма нашого ось тут перебування … – ось що таке ці «Думки». При цьому слово «драма» ми вживаємо зовсім не метафорично… «Думки» – то ніби лібрето» [14, с. 385]. Більше того, ці властивості театрального лібрето виявляються всупереч тій настанові «неприйняття самої стихії театрального» [14, с. 385], обстоювану янсеністами, до яких належав Б. Паскаль, так що він демонструє «бальзаківський парадокс» самокритики янсенізму, виходячи з янсеністських позицій. Ще один аргумент на користь театральності філософських фрагментів становить «неможливість, а точніше, недоречність нібито цілісного, штучно синтетизованого портрета людини» [14, с. 385]. Відтак, корпус філософських афоризмів створює низку начерків драматичних епізодів, які разом взяті складають віхи прихованого лібрето.

Порівняння Г. Сковороди з Б. Паскалем – це вже доволі розроблена тема. Підстави тут знаходять передусім в славетній «філософії серця», спільній для обох мислителів. Однак не менше підстав дало б зіставлення будови конкретних текстів, а не лише їх ідейного змісту. Коли ознаки драми виявляються в збірнику афоризмів Б. Паскаля, то не менше підстав знаходити прослідки драматичної будови в корпусі цілісних текстів, зокрема, в такому епістолярному монументі, який становлять латиномовні листи Г. Сковороди до М. Ковалинського – своєрідний філософський дебют, датований 1762–1765 рр., слідом за «Садом божественних пісень» 1757 р. Їх теж можна розглядати як лібрето драми життя філософа, де продовжено містичну традицію, зокрема, її новіший різновид – квієтизм. Епістолярні тексти Г. Сковороди демонструють одну з провідних властивостей театрального тексту – наявність розвиненого, таємного підтексту.

Та можна вказати і на особливий жанр барокового театру, де філософські діалоги безпосередньо перетинаються з виставою. Це – практика викладання в навчальних закладах єзуїтського ордену, який «визнав драматичні вистави одним із практичних видів навчання» [15, с. 11]. Так народилася шкільна драма, де абстрактні поняття як предмет навчальної дисципліни виступають у вигляді конкретних персонажів, а університетська дискусія здобуває властивості напруги сценічної дії. Інтелектуальні та інструктивні

завдання, висунуті перед драматичним твором, позначалися на самій структурі її тексту. Поряд з дискусіями на абстрактні теми в діалогах виринають побутові епізоди, значення яких не обмежується демонстрацією ожилих «наочних приладів» уособлених ідей. Епохальне відкриття своєрідного рівняння «школа – театр» було одним з провідних здобутків тієї революції в педагогіці, яку здійснили єзуїти. Загальновідомо, що система єзуїтських навчальних закладів стала найпривабливішою в Європі барокової доби: вихованцями єзуїтських шкіл були Декарт, Мольєр, Вольтер. Педагогічна програма, сформульована в документі Ratio studiorum (біля 1559 р.), використовуючи ідеал всебічного розвитку особистості ренесансних гуманістичних утопій, пропонувала театралізацію самого навчального процесу, в якому учні виступали б як драматичні актори. Ці особливості єзуїтської педагогіки особливо яскраво виявляються у порівнянні з протестантським шкільництвом: «В протестантів істотну частину навчального часу займало вивчення релігії, єзуїти обмежувалися коротким вивченням катехізису, натомість пропонували постійну релігійну практику… Зовнішнє закріплення успіхів у єзуїтських колегіях здійснювалося в диспутах, шкільних церемоніях,.. поділу класу на партії з своїми лідерами… Найкращі учні… повинні були стежити за своїми товаришами» [21, с. 85]. Театралізація навчання виявлялася через заохочення учнів до сценічної поведінки: «У протестантських школах не намагалися збудити честолюбство учнів. Школи єзуїтів пішли в цьому керунку значно далі від того, що винайшли гуманісти. В них кожен школяр мав спеціального конкурента, кожен клас ділився на два табори, які змагалися» [17]. В Україні вагомість єзуїтської системи навчання вже докладно вивчено [12]. Зокрема, досягнення найдосконалішої на той час єзуїтської педагогіки використовувала Києво-Могилянська академія. Приміром, «Ad Maiorem Dei Gloriam – для більшої слави Бога… Цей вираз запровадили єзуїти… У філософських курсах Києво-Могилянської академії кожен великий розділ закінчувався даним виразом» [6, с. 618]. Зі свого боку, «в єзуїтських колегіях було запроваджено церковнослов'янську мову й навіть елементи православного церковного обряду» [2, с. 12]. Коли діяльність єзуїтів було заборонено в Європі, у Російській імперії, де тоді працював Г. Сковорода, цей орден продовжував існувати.

Рівняння «школа – театр» як основа жанру «шкільної драми», зі свого боку, спиралося на концепцію казуїстики, що була одним із здобутків так званої другої схоластики. Створена передусім зусиллями Л. де Моліна (1536–1600), праці якого вивчалися в Києво-Могилянській академії, доктрина казуїстики була спрямована на зведення розмаїття уявно випадкових, строкатих явищ довкілля до загальних категорій. Конкретні «випадки» («казуси») поставали як унаочнення загальних законів, описуваних абстракціями. Звідси випливає алегоризм «шкільної драми» як своєрідного «наочного приладу» для демонстрації аргументів у вчених дискусіях. Відтак, розмаїття життєвих ситуацій зводиться до системи концептів, придатних для їх опису, подібно до юридичної процедури підведення вчинків під дію тих чи інших законів. Здійснюється своєрідна експертиза життєвих випадків, які підводяться до загальних законів та зводяться до них. Зі свого боку, цей підхід спирався на так званий принцип індивідуації (principium individuationis, впроваджений Фомою Аквінським) – «по-перше, спосіб, за яким конституюються (творяться) речі, по-друге, те, що розмежовує цю річ та найближчу до неї видову суть, нарешті, те, що робить річ неповторимо своєрідною» [21, с. 191]. В «другій схоластиці» Ф. Суареса (1548–1617), якого теж вивчали у Києві, цей принцип «постає як всебічна визначеність конкретної речі… Принцип індивідуації тут – наше знання про річ, наділене повнотою» [21, с. 183]. Він знаходить відповідність в бароковій поетиці в понятті концепту, яке перейшло до сучасної когнітивної лінгвістики [24, с. 88]. Відтак, окремі випадки, казуси, зокрема, і життєві ситуації «шкільної драми» передбачають можливість повноти знання про них, їх виведення з ідеальної досконалості.

Саме з обговоренням і критикою казуїстики був пов'язаний такий славетний пам'ятник барокової епохи, як «Листи до Провінціала» Б. Паскаля – «правдива дочка платонівських діалогів», за оцінкою сучасниці М. де Севіньє. Побудований як філософський діалог, цей твір виявляє ознаки театралізації, зокрема, в специфічному використанні вставних новел у репліках партнерів. Взагалі прийом вставного оповідання має театральне походження як прийом сцени на сцені: наприклад, у проповіді вставне оповідання виглядає як розігрування сцени з театру одного актора. Б. Паскаль вдається до такого прийому, приміром, у шостому листі, де автор-оповідач вводить новелу невимушеною реплікою: «Ото ж я бачу, батечку мій, що ви не знаєте цієї історії: мені треба її вам розповісти» [9, с. 135]. Ще більшою мірою сліди казуїстики та полеміки з нею позначилися на творчості однодумця Б. Паскаля – великого драматурга Ж. Расіна. В його драмі «Федра», зокрема, «певна особлива ситуація, взята окремо, буде психологічною par excellence. Однак перебіг трагедії в цілому не може бути поясненим, якщо виходити виключно з психології… Дія драми… не може розглядатися в плані виключно людському» [8, с. 185]. Відтак, вчинки персонажів визначаються наперед вироком долі відповідно до фаталістичного тлумачення проблеми волі янсеністами в суперечках з казуїстикою: «У світі спасіння немає, спасіння дає Бог, але шлях до спасіння вказаний обранцям, яким дарована благодать» [8, с. 194].

Тут суто жанрові питання будови драматичного тексту перетинаються з проблематикою свободи волі, започаткованою св. Августином, полеміка над спадщиною якого стала межовим каменем епохи Реформації. «Єзуїти зробили спробу звільнитися від суворості августинівської етики», зокрема, за казуїстикою «благодать наявна як проста можливість» (т. зв. *gratia sufficiens*), натомість «за Августином, благодать дійова» (т. зв. *gratia efficax*) [18, с. 531]. Навпаки, янсеністи, подібно до протестантів, «не припускали людську волю, яка робить благодать безкорисною» [3, с. 27]. В самого Августина Божа благодать, яка спрямовує волю до добра, характеризується висловом про любов до Христа з грою слів: «*Parum voluntate etiam voluptate trahimur* (*Не досить, щоб нас притягувала воля, треба, щоб притягувала і насолода*)» [5, с. 219]. У вченні Г. Сковороди одне з центральних тверджень про те, що «легко бути добрим», означає саме доступність благодаті, всупереч протестантам і янсеністам. Тому хоча Д. Чижевський порівнює Г. Сковороду з протестантським теоретиком педагогіки Я. Коменським [20, с. 172], не менше підстав шукати схожість з традиціями єзуїтської школи. На початку творчого шляху Г. Сковорода завершує 28-у пісню з «Саду божественних пісень» знаменним висловом св. Августина: «*Tolle voluntatem propriam et tolletur infernus – Истреби волю собственную – и истребится ад*». Така позиція зовні суголосна протестантизму, але через чверть століття (1781 р.) створюється «Беседа, нареченная двое, о том, что блаженным быть легко», де розвиваються погляди казуїстики. Очевидно, самі погляди мислителя зазнавали еволюції в бік, ближчий до єзуїтської педагогіки.

Отже, зіставлення «сократичних діалогів» зі «шкільною драмою» вкладається в значно ширший контекст проблематики співвідношення філософського діалогу та театру. Принципова відмінність драми та діалогу полягала в тому, що коли перша належала до поезії і передбачала вигадку, то «сократичні» розмисли належали до того, що позначалося загальним найменуванням «історія», на-

перед виключаючи можливість невірогідного чи вигаданого. Таке протиставлення поезії та історії підкреслювалося і тим, що драма зазвичай писалася віршами, натомість діалоги користувалися майже виняткова прозою. Тоді театралізація діалогу в бароковій культурі виглядає як порушення поетичного канону – крок на шляху до створення прозаїчної драми, що стала вже здобутком значно пізнішого часу Просвітництва. Тим часом місток для переходу над тією, здавалося б, нездоланною прірвою між історією та поезією прокладався у вирі полемічних баталій між протестантами, єзуїтами, янсеністами.

Театральності творів Г. Сковороди, здавалося б, суперечить майже цілковита відсутність жіночих персонажів, що узгоджується з відомим приписом *mulier taceat in ecclesia* (нехай жінка мовчить у церкві). Однак такий підхід цілком суголосний з алегорезою «шкільної драми», де персонажі постають як уособлення ідей, як «ходячі категорії». Пояснення цього можна знайти у листі від Г. Сковороди до Тевяшова (01.01.1775): «*Кто-де ищет моего имени, тот не видит естества моего… И не без толку у нhкоторых христіян дают имя мушинh с мужеским и женское, например: Юзеф-Маріа*» [13, с. 414]. Істотним виявляється не персонаж як такий, а та суть, до якої він відсилає та яку уособлює.

До «сократичних діалогів» належить десять дворів Г. Сковороди (одинадцятий діалог, «Потоп зміин» – це соліловія, розмова Духа і Душі, а інші твори діалогічної будови становлять притчі, сценічні прислів'я). Цей «декалог» відкривається хронологічно першим з діалогів (датування подається за І. В. Іваньо [7]) «Наркісс» (написаний між корпусом листів до М. Ковалинського та 1767 р.). Його побудовано як катехізис, де часто виступає стихомітія – чергування однорядкових висловлювань, звичайно запитань і відповідей. Ця композиція унаочнює театральне видовище розмови вчителя з учнем (Друг, тобто Христос, і апостол Лука). Принцип казуїстики як наочної ілюстрації загальних ідей особливо яскраво демонструє вислів Друга в дусі неоплатонізму про ниць чуттєвого світу як тінь світу ідей, де «*земля и ничто – одно и то же… Видишь тhнь свою, просто сказать, пустошь свою и ничто. А самого тебе от рода ты не видывал*» [13, с. 160–161]. От такий платонівський «театр тіней», за яким вичитується драма ідей, становить конкретна вистава. Саме таке тлумачення унаочнюється дуже прикметною реплікою, якою відкривається другий «разговор». «*Тhнь мертвая*! *Здравствуйте*!» [13, с. 163]. Цей вислів може видатися загальником барокової культури, схожим до вітання ченців *memento mori*. Однак конкретний цей вислів має цілком точне коло вжитку: так вітали один одного єзуїти, для яких нормативом поведінки членів ордена було уподібнення до мертвого тіла – *corpus morbus*. Завершується діалог «симфонією», яка становить не що інше, як зразок театрального жанру «декламації». Хор учнів почергово виголошує цитати зі Святого Письма, яким відповідає голос рефрен Друга – Христа.

В наступному діалозі, «Симфоніа, нареченная книга Асхань о познаніи самого себе» (1767 р.), діють шість персонажів і Друг – уособлення Христа як арбітр для дискусій. Цікаво, що тут один з персонажів – Памва – вдається до тих же прийомів «сцени на сцені» у вигляді вставної новели, які демонстрував Б. Паскаль. Для унаочнення своїх аргументів він розповідає байки як своєрідні інтермедії в драмі. Таку роль вставної інтермедії відіграє притча про сина, який з батькового спадку взяв лише кий, що виявився дорогоцінним. Основна теза діалогу – обґрунтування пріоритету самопізнання, а притчі мають слугувати конкретними демонстраціями аргументів. Особливо цікавою видається тут рекомендація Друга щодо техніки самопізнання – «роздвоєння» особи, порада розділити себе надвоє [13, с. 219], яка відсилає до «Сповіді» св. Августина та його як першоджерела театрального жанру внутрішнього монологу або соліловії – розмови з собою.

З третього діалогу, що складається з двох частин – «Бесhда, наречення Observatorium» (1772 р.) – починаються тексти, в яких відсутній персонаж Друг (втілення Христа). Четвертий твір «Діалог или разглагол о древнем мірh» (1772 р.) втілює думку про історію як театральну виставу. П'ятий діалог «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни» (1770-ті рр.) впроваджує персонаж, який висловлює авторську позицію і має однакове ім'я – Григорій. Саме він, зокрема, проголошує діалектику волі і благодаті в дусі казуїстики: «*Дhйствительно все дhлается по волh Божіей, но и ей я согласен, и она уже моя воля*» [13, с. 343].

Шостий діалог, «Кольцо. Дружескій разговор о душевном мирh» (1773 р.), становить спростування і висміювання поглядів Просвітництва, зокрема, скептицизму та раціоналізму, уособлених уїдливим і дотепним Афанасієм. Театралізація тексту виявляється насамперед в тому, що йдеться про розвінчування Афанасія як особистості, а не лише про спростування його проглядів, коли, приміром, до нього звертається Яков: «*Высморкай же нос, тога почувствуешь, что в отцовских и сановних сил словах тот же дух*» [13, с. 352]. Глузуванням піддаються насамперед спроби енциклопедичного подання знань. Осміювання опонентів повертає знову-таки до традицій єзуїтської педагогіки, де вживання ритуального сміху було одним з засобів переконування учнів у очевидності засвоюваних ними положень. Такі прийоми єзуїтської педагогіки наводяться свідками з кінця XIX ст. [1, с. 287]. В діалозі виринають риторичні формули типового репертуару другої схоластики – такі, як «*руцh их исполнены очес*» [13, с. 396] або теза «*всякій пункт предваряющее безначальное невидимое начало центр свой вездh окружности нигде не имущее*» [13, с. 398], що відсилає до визначення «Бог є коло, центр якого скрізь, а околиця ніде» з загальників герметичної традиції. Саме тут формулюється і принцип казуїстики як основи театральної концепції добору ілюстрацій для підтвердження загальних істин, засвідчений словами Якова про те, що «*дhйствія, будто отломки зеркала, цhлое лице Божіе изображают*» [13, с. 397]. Сюди ж належать і символіка їжі, розжовування як акту мислення: «*хорошенько разжуй, ести гдh в библіи начитаеш*» [13, с. 399]. На основі таких загальників висловлюється головний аргумент проти раціоналізму: «Афанасій: *Вить астрономія есть дух*. Яков: *И обоняніе есть дух, ести понюхать в навозную кучу*. А.: *Она не около куч упражняется*. Я.: *Планета и куча одно то ж*» [13, с. 399–400].

Сьомий діалог, «Разговор, называемый Алфавит или буквар мира» (1775 р.), може мислитися як своєрідна відповідь на надзвичайно популярний за часів Г. Сковороди в полономовному регіоні трактату «Нові Афіни» (1745–1746 рр., 2-ге вид. 1754–1756 рр.). Написаний єзуїтом, київським каноніком (з 1761 р.) Йоахімом Бенедиктом Хмєльовським (1700–1763), він був закроєний як нова енциклопедія, альтернативна середньовічній ерудиції [23, с. 14]. Про глибоко приховану полеміку з цим бестселером доби свідчить, зокрема, репліка Якова, який розповідає про «республіку Афінську» [13, с. 416]. Діалог можна уявити як двоактну драму. Сенс акту першого цієї драми – обґрунтування незмінності, непорушності станового поділу суспільства в ідеї так званої «*сродственной*» праці: «*Зачем же окаеваеш себе, о маловhрная душа, когда твой отец небесный родил тебе или земледhлос, или горшечником, или бандуристом?*» [13, с. 422]. В другому акті натяк на енциклопедизм «Нових Афін» підкреслено, зокрема, байкою про Афіни [13, с. 425].

Нарешті, восьмий і дев'ятий діалоги становлять вже згадані «Двое» (1781 р.) і «Брань Архистратига Михаила со Сатаною» (1783 р.), присвячені обґрунтуванню благодаті, а завершує декалог «Пря бѣсу со Варсавою» (1783 р.), де розгортається «психомахія» – внутрішня боротьба автора (Варсава – ім'я самого Г. Сковороди) з силами спокуси. Тут автор виголошує знаменну тезу: «*Воля! О несытый ад! Всѣ тебѣ ядь. Всѣм ты яд*» [13, с. 95]. Це може здатися поверненням до протестантського фаталізму, але через кілька рядків знаходиться і шлях спасіння, де «*новая любовь творит ищезати ветху. Ветха же, ищезая, помалу-малу преобразуется в новую волю и в новое серце взаимно*» [13, с. 95]. Таким чином, сотерологія (концепція спасіння) в Г. Сковороди знаходить розв'язання в динаміці душі, в драмі життя.

Орієнтація Г. Сковороди на західноєвропейський дискурс виразно відрізняє його від сучасника (ті ж роки народження і смерті) Паїсія Величковського – укладача відомої хрестоматії з патристики «Добротолюбіє» Коли для Г. Сковороди рівняння «школа – театр» стає провідним композиційним принципом, то П. Величковський утримується від розігрування сцени на сцені і орієнтується на писемне слово, а не на театр: «Щоб більше пов'язати думку і увагу із змістом читаної книги, необхідно слово за словом стежити за текстом книги, а це найкраще досягається списуванням книги» [19, с. 249]. Розглянута концепція волі та благодаті як основа драматичної концепція теж відмінна від православної патристики, де вимагається єдність особистісного чину та причетності до громади: «Таїнства несуть благодать наче у вигляді зернини … Без початкової благодаті зусилля будуть марними, але і без зусиль таїнства не принесуть плодів» [10, с. 127]. На відміну від цього Г. Сковорода, спираючись на єзуїтську педагогіку і казуїстику, розвинув ідею «достатньої благодаті», що розгортається в дискусіях поміж персонажами його філософських драм.

Висновки. Доктрина казуїстики, породивши шкільну драму, виявилася продуктивною і для тлумачення філософських текстів як театральної вистави, розкриваючи зумовленість драматичної композиції загальною концепцією свободи волі. Дискусії навколо спадщини св. Августина сприяли формуванню рівняння «театр – школа» і осмисленню жанру філософського сократичного діалогу як театральної вистави. Філософський декалог діалогів Г. Сковороди в цьому аспекті постає як важливий крок до створення новочасного прозаїчного драматичного тексту.

Література:

1. Алтаев А. (Рокотова-Ямщикова М.В.) Памятные встречи / А. Алтаев – М. : Гослитиздат, 1957. – 424 с.
2. Антонюк Г. Д. Вплив латинської школи на розвиток шкільної освіти України / Г. Д. Антонюк // Вісник Львівського державного університету. – 2011. – № 5 – С. 9–14.
3. Брюнетьер Ф. Рассуждения о Провинциалиях / Ф. Брюнетьер // Паскаль Б. Письма к провинциалу. – Киев : Port Royal, 1997 – С. 7–42.
4. Вишенський І. Книжка Иоанна Мниха / І. Вишенський // Українська література XIV–XVI ст. – К. : Наукова думка, 1988 – С. 306–368.
5. Гільдебранд Д. Етика / Дітріх фон Гільдебранд. – Львів : Український католицький університет, 2002 – 446 с.
6. Захара І. С. Коментарі / І. С. Захара // Яворський С. Філософські твори : у 3-х т. Т. 1. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 615–621.
7. Іваньо І. В. Примітки. Коментарі / І. В. Іваньо // Сковорода Гр. Повне зібрання творів : у 2-х т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 466–528 ; Т. 2. – С. 500–556.
8. Кадышев В. С. Расин / В. С. Кадышев – М. : Наука, 1990. – 274 с.
9. Паскаль Б. Письма к провинциалу / Б. Паскаль – Киев : Port Royal, 1997 – 592 с.
10. Плакида (Дезей) архимандрит. «Добротолюбие» и православная духовность / Архимандрит Плакида (Дезей) – М. : Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006 – 382 с.
11. Савушкина Н. И. Драматизированный образ в некоторых жанрах русского фольклора / Н. И. Савушкина // VII международный конгресс антропологических и этнографических наук (Москва, август 1964 г.). – М. : Наука, 1964. – С. 12.
12. Сєряков С. Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні показники та структурний розвиток (к. 40-х – сер. 90-х рр. XVII ст.) / С. Сєряков // УІЖ. 2001. – К., 2002. – С. 126–150.
13. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. / Г. Сковорода – К. : Наукова думка, 1973.
14. Скуратівський В. Блез Паскаль і його «Думки» / В. Скуратівський ; пер. з фр. А. Перепадя, О. Хома. – К. : Дух і літера, 2009. – С. 373–392.
15. Сулима М. М. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / М. М. Сулима ; вид. 3-тє. – К. : Стилос, 2010. – 368 с.
16. Ушкалов Л. Григорій Савич Сковорода / Л. Ушкалов // Історія української літератури : в 12 т. Т. 2. Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). – К. : Наукова думка, 2014 – С. 752–799.
17. Фадеева Г. Д., Паршина К.С., Артемов К.В. Истории образования: иезуитская система образования / Г. Д. Фадеева, К. С. Паршина, К. В. Артёмов // Молодой ученый. – 2013. – № 5. – С. 783–785.
18. Хома О. И. Провинциалии и культура Нового Времени: к проблеме диссидентства Паскаля. Примечания / О. Хома // Паскаль Б. Письма к провинциалу. – Киев : Port Royal, 1997. – С. 501–557.
19. Четвериков Сергей, протоиерей. Старец Паисий Велличковский / Протоиерей Сергей Четвериков – Минск : Изд. Свято-Елисаветинского монатыря, 2006. – 376 с.
20. Чижевський Д. «Лабіринт світу» Яна Коменського / Д. Чижевський Філософські твори : у 4-х т. Т. 3. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 158–200.
21. Шмонин Д. В. В тени Ренессанса: вторая схоластика в Испании / Д. В. Шмонин. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006 – 278 с.
22. Юдкін-Ріпун І. М. Герметичний дискурс Григорія Сковороди / І. М. Юдкін-Ріпун // Студії мистецтвознавчі. – 2010. – № 2. – С. 7–19.
23. Rybicka-Nowacka H. «Nowe Ateny» Benedykta Chmielewskiego / Helena Rybicka-Nowacka – Warszawa, 1974 – (Uniwersutet Warszawski. Rozprawy. N. 75) – 64 S.
24. Yudkin-Ripun, I. Aphoristic Foundations of Dramatic and Lyrical Poetry / Igor Yudkin-Ripun – Kiev: Osvita Ukrainy, 2013 – (National Academy of Arts of Ukraine. Institute of Culturology) – 444 p.

Юдкин-Рипун И. Н. Григорий Сковорода как драматург

Аннотация. Диалоги Г. Сковороды образуют целостный корпус текстов – декалог, несут признаки школьной драмы и свидетельствуют о причастности к иезуитской системе воспитания, основанной на тождестве «театр – школа». Концептуальную основу композиции драмы составляет принцип индивидуации казуистики, обуславливая аллегоризм образов. Признаки ранней прозаической драмы возникают из дидактических задач построения дискуссии над проблемами личной воли. Вставные рассказы представляются как эпизоды сцены на сцене.

Ключевые слова: школьная драма, иезуитская педагогика, казуистика, свобода, благодать, фатализм, персонификация, сцена на сцене.

Yudkin-Ripun I. Gregory Skovoroda as a playwright

Summary. G. Skovoroda's dialogues build up an entire textual corpus – Decalogue, they display the features of s school drama and attest the author's involvement in Jesuits' educational system based upon the identification of "school – theatre". The conceptual foundation of dramatic composition is that of the principle of individuation in casuistic doctrine entailing the allegorical basis of images. The features of the early prosaic drama appear as the result of the didactic tasks connected with the development of discussion upon the problems of personal will. The inserted stories are represented as the episodes of scene upon scene.

Key words: school drama, Jesuits' education, casuistic doctrine, freedom, beatitude, fatalism, personification, scene upon scene.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

UDC 821.111

Aristova N. O.,
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

AMERICAN LITERATURE FROM A POSTMODERN PERSPECTIVE

Summary. The author considers American literature from a postmodern perspective. Points of view of contemporary scholars on defining the term "postmodernism" are observed in the article. The article contains a general description of the postmodern period, biographic information about famous postmodern American writers, as well as a complex research of peculiarities of literary techniques widely used in the writing of postmodern American authors.

Key words: American literature, postmodernism, postmodern literature, literary techniques, postmodern writers, maximalism, minimalism, novel, poetry.

Periodization of literary movements is based on grouping various literary pieces of work written at a certain time. This way it is possible to trace the evolution of the world literature. Although the numbers, dates or the names of these periods are very indeterminate, the following periodized structure, which is acknowledged all over the world, includes the Medieval period, the Renaissance and Reformation, the Enlightment period, the Romantic period, the Victorian period, the Modern period and the Postmodern period [1; 5].

Analysis of the latest research studies and publications. Postmodern period has always been of great interest to critics and various scholars in study of American literature not only in the USA but also in many countries in the world (I. Hassan, Federico de Onis, Duddley Fitts, Arnold Toynbee, I. Holovanova, T. Denysova, I. Il'yin,Yu. Kostyuk, M. Shapovalova). Although most of them dedicated their investigations to different issues concerning American literature, there is still no complex research dedicated to literary techniques widely used in the writing of postmodern authors, and biographic information about writers who lived and worked during the abovementioned period.

Thus, **the main aim of the research** is to give a brief outline of American literature from a postmodern perspective. The stated aim provides the solution of the following **tasks**, namely:

– to observe different points of view on defining the term "postmodernism" in contemporary scientific literature;

– to offer biographic information about writers of the stated period,

– to conduct a complex research of peculiarities of literary techniques widely used in the writing of American postmodern authors.

Presentation of basic material of the research. Even though the term "postmodernism" is widely spread, many contemporary scholars still consider it elusive as it means many things. Moreover, they also admit that as an area of academic study postmodernism was only shaped in the mid-1980s.

The first mentioning of the term "postmodern" can be found in Rudolf Pannwitz's *"The Crisis of European Culture"* (1917), who used it in order to describe the Nitzschean superman. Then, Federico de Onis, a famous Spanish studies scholar, introduced the term "postmodernism" in his *"Anthology of Contemporary Spanish and Latin-American poetry"* (1932). F. Onis defined it as a minor reaction to modernism. A decade later, Arnold Toynbee, a prominent British historian, used it to describe the post WWI era and a new historical cycle in Western civilization. Another popular point of view on defining this term is that it was "coined in the mid-1970s to describe the reaction against the dogmatic and uncompromisingly purist international style of the Modern Movement in architecture. …The term Postmodernism has also been extended to other forms of art and literature, describing works that reject the theories and practices of modernism [8, 363]".

In its turn, the term "postmodernism", concerning literature, was introduced by a famous American scholar Ihab Hassan in 1977 who strongly believed that postmodernism in literature was of American origin. Ihab Hassan also developed the classification of postmodern literary techniques which then became classic. According to Ihab Hassan literature of any period is characterized by definite characteristics, which distinguish it from literature of any other period, and postmodern literature is not an exception. The following literary techniques are peculiar to postmodern literature, namely:

– irony, playfulness and black humor;
– pastiche;
– intertextuality;
– technoculture and hyperreality;
– metafiction;
– historiographic metafiction;
– temporal distortion;
– faction;
– paranoia;
– maximalism;
– minimalism;
– participation [1; 4; 6]. Let us consider them in more detail.

As it is stated on the website *Postmodernblog.tumblr.com*, postmodern writers often use *irony, playfulness and black humor* when they want to treat earnest subjects from a distant position. Contemporary scholars call these literary techniques the hallmarks of postmodern style.

Pastiche is based on combing various literary genres and styles in order to create something original. For instance, Thomas Pynchon's writing is distingished by the abovementioned characteristic.

Intertextuality is based on the dependence of postmodern literature on different pieces of writing created earlier.

Postmodern writers use *metafiction* in order to make their readers aware of their presence. What is more, they often define it as writing about writing.

Historical metafiction, in its turn, is used when writers intent to fictionalize some historical events and people in their pieces of writing.

Next characteristic peculiar to postmodern American literature is *temporal distortion*. It is a literary technique, which allows writers to use some cultural and historical references, which are not consistent with the plot.

To reflect the fact the information age influences all spheres of our lives postmodern, writers use such a literary technique as *technoculture and hyperreality*. It allows writers to create different

situations in which main characters cannot escape modern science and technology.

Paranoia reflects the idea that modern society is very chaotic and intimidating. And impossibility to understand it brings to the usage of such a literary technique as paranoia.

Like historical metafiction, *faction* is based on real events which happen in our everyday lives. But unlike it, faction helps writers blur the clear line between fact and fiction in a book.

Postmodern American writers use *maximalism* to defend their long, emotionally disconnected and disorganized pieces of writing. As a matter of fact, it was widely used by modernist writers.

Minimalism, in its turn, is often used by postmodern writers who tend to depict ordinary characters and everyday situations. However, we have to admit that minimalism is not an exclusively postmodern literary technique.

Writers use *participation* in order to involve their readers over the course of a book they are reading. As a rule, participation allows readers to take decisions concerning the plot. This literary technique often takes the form of asking readers questions.

Contemporary scholars define *magical realism* as a postmodern technique, which helps writers introduce fantastic elements into a piece of writing [1; 4; 6].

While it is impossible to rank the most important postmodern American writers, here is a list of authors (with some biographical notes) you have to know about as they made an indisputable contribution to the development of literature of the USA.

Thus, America's most celebrated postmodern novelist is Toni Morrison who won the Pulitzer Prize in 1988 and the Nobel Prize in Literature in 1993. Most literary critics regard her as an author who vividly depicts different aspects of life in contemporary American society.

"*The Bluest Eye*" (1970), "*Sula*", "*Song of Solomon*" (1977), "*Jazz*", "*Beloved*" (1988) and many others, which are characterized by her unique narrative technique and based on her great sense of equity, are among the most prominent novels by this outstanding American woman-writer.

In addition to her breathtaking novels, Toni Morrison is the author of short stories, a children's book and non-fiction, which includes stories, various reviews, essays, social and literary criticism [2; 3; 10].

Another American writer whose works contain various fresh ideas and culture resonance is Sandra Cisneros.

She is one of the first American women-writers of Mexican origin whose works are dedicated not only to different conflicts among city residents but also to social problems, which the common Mexican-American women face in their everyday lives [2; 3; 10].

Sandra Cisneros is the author of several poetry collections, novels and essays.

Most literary critics admit that her writing is full of different emotions and feelings among which alienation and degradation take an important place.

"The House on Mango Street" published in 1984 is one of the most prominent novellas written by Sandra Cisneros [9].

American literature of postmodern period is represented by various poets who deserve recognition as their literary work is inspirational and powerful. Even though the question of influence is a tricky one in the literary realm, the name of Claudia Emerson, is among the names of the most important postmodern poets.

She was honored the Pulitzer Prize in 2006 and later served as Virginia's poet laureate from 2008 to 2010. Claudia also won the Association of Writers and Writing Programs Intro Award (1991), Academy of American Poets Prize (1991) and Erskine J. Poetry Prize (2004), etc.

Claudia Emerson's best collections of poems included *Pinion: An Elegy"* (2002), *"The Late Wife"* (2006), *"Figure Studies"* (2008), *"Secure the Shadow"* (2012) and *"The Opposite House"* (2015).

In addition to these collections, her poems were also included in such anthologies as *"Yellow Shoe Poets"*, *"The Made Thing"*, *"Strongly Spent: 50 Years of Shenandoah Poetry"*, *"Common wealth: Contemporary Poets of Virginia", etc*.

Claudia Emerson is one of the finest American poets of her generation whose poems echo with remarkable insight into the true nature of life. Her poetry, which points out at the heart of life, includes such themes as the nature of faith, relationships between women and men, person's identity, death, love, memory, etc.

Thomas Ruggles Pynchon, Jr. is one of the most prolific American novelist and a short story writer. Contemporary scholars claim that his writing is distinguished by various genres and themes and call him a postmodern literary genius. Numerous readers admire him for his compelling novels including *"V."* (1963), *"The Crying of Lot 49"* (1966), *"Gravity's Rainbow"* (1973), *"Mason &Dixon"* (1997), *"Bleeding Edge"* (2013), etc.

Edgar Lawrence Doctorow was an American postmodern writer with standing reputation. He is acknowledged as one of the most restless experimenters of contemporary fiction.

Both numerous readers and literary critics admire his breathtaking novels such as *"Ragtime"*, *"Billy Bathgate"*, *"The March"*, *"The Book of Daniel"* etc.

Edgar Lawrence Doctorow's contributions to postmodern American literature countries are manifold. Confirmation of this view comes from the fact that most of his novels have been translated and published in more than 30 countries.

Conclusions and recommendations for further research. Thus, the provided overview allows us to give a general description of American literature from a postmodern perspective, to observe different points of view on defining the term "postmodernism" in contemporary scientific literature, to offer biographic information about writers of the stated period, and to conduct a complex research of peculiarities of literary techniques widely used in the writing of postmodern authors.

However, the undertaken study is not at the end of all aspects of investigation of American literature of postmodern period. Challenging directions of further scientific research can be as follows: the investigation of Ukrainian and American postmodernist fiction from a comparative perspective.

Література:

1. Голованова И.С. История мировой литературы / И.С. Голованова. – М., 1997. – 165 с.
2. Денисова Т.Н. Тоні Моррісон / Т.Н. Денисова // Жіночі голоси в літературному дискурсі ХХ ст. : [матеріали до спецкурсу]. – Тернопіль, 2007. – С. 190–213.
3. Костюк Ю.С. Новий тип жіночих персонажів у романі Тоні Моррісон «Пісня Соломона» / Ю.С. Костюк // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2012. – № 994. – Вип. 64. – С. 242–249.
4. Постмодернизм в литературе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http: // postmodern.ia.ua/?p=180.
5. Шаповалова М.С. Історія зарубіжної літератури / М.С. Шаповалова, Г.Л. Рубанова, В.А. Моторний. – Львів : Світ, 1993. – 312 с.

6. A List of Postmodern Characteristics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://postmodernblog.tumblr.com/post/106532710/a-list-of-postmodern-characteristics.
7. Dictionary of Literary Influences: The Twentieth Century, 1914 – 2000 / edited by John Powell – Greenwood Press, Westport, 2004. – p. 627.
8. Oxford illustrated encyclopedia of The Arts / John Julius Norwich – Oxford University Press, 1990. – 502 p.
9. Sandra Cisneros [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.sandracisneros.com.
10. Toni Morrison [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.biography.com/people/toni-morrison-9415590#synopsis.

Арістова Н. О. Американська література в ракурсі постмодернізму

Анотація. У статті автор розглядає американську літературу в ракурсі постмодернізму. Обговорюються точки зору сучасних науковців щодо трактування сутності поняття «постмодернізм». Містяться загальна характеристика періоду постмодернізму, біографічні відомості про відомих американських письменників-постмодерністів, а також комплексне дослідження особливостей літературних прийомів, широко вживаних у творах американських письменників-постмодерністів.

Ключові слова: американська література англомовних країн, постмодернізм, література постмодернізму, літературний прийом, письменник-постмодерніст, максималізм, мінімалізм, роман, поезія.

Аристова Н. А. Американская литература в ракурсе постмодернизма

Аннотация. В статье автор рассматривает американскую литературу в ракурсе постмодернизма. Обсуждаются точки зрения современных ученых на определение сущности понятия «постмодернизм». Содержатся общая характеристика периода постмодернизма, библиографические сведения об известных американских писателях-модернистах, а также комплексное исследование особенностей литературных приемов, широко используемых в произведениях американских писателей-постмодернистов.

Ключевые слова: американская литература, постмодернизм, литература постмодернизма, литературный прием, писатель-постмодернист, максимализм, минимализм, роман, поэзия.

УДК 821.111

Бесараб О. М.,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОРЕЛЯЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ

Анотація. У статті зроблено спробу виявити основні аспекти співвіднесеності процесу еволюції жіночого образу в англійській літературі з аналогічним процесом в інших європейських літературах на прикладі творчості Ш. Бронте та Ж. Санд.

Ключові слова: англійська література, французька література, тип, типологія, жіночий образ, еволюція жіночого образу.

Постановка проблеми. Вивченню творчості таких визначних письменниць, як Ш. Бронте та Ж. Санд, присвячена значна кількість наукових праць. Розвиток європейських літератур, переважно кожної окремо, також посідає значне місце в безлічі ґрунтовних літературознавчих досліджень. Значно рідше зустрічаємо наукові доробки, автори яких зацікавлені у вивченні різних аспектів взаємодії європейських літератур. У цьому контексті цікавим видається питання щодо взаємовпливів між різними європейськими літературами, що виявляються на рівні менш глобальних аспектів, взаємовпливів між авторами-представниками різних країн. Центром уваги статті обрано творчість Шарлотти Бронте і Жорж Санд, двох потужних письменниць-жінок, значення яких для літератури, а через неї певною мірою і для розвитку суспільства, зокрема в жіночому питанні, було чималим. Вивчення еволюції жіночих образів у творчості таких значущих авторок, як Ш. Бронте і Жорж Санд, є досить актуальним у контексті суспільно-політичних трансформацій в суспільстві XIX століття, зокрема в умовах виникнення та активного розвитку жіночого руху, поширення ідей фемінізму.

Мета статті – виявлення основних аспектів кореляції еволюції жіночих образів у творчості двох визначних жінок-письменниць європейської літератури Ш. Бронте і Ж. Санд.

Із часів появи на літературному горизонті такої творчої особистості, як Шарлотта Бронте, її життя і творчість досліджувалися вздовж і поперек, спочатку критиками й біографами XIX століття (Е. Гаскелл, О.М. Петерсон), потім дослідниками XX–XXI століть (В. Івашева, Д. Воллер, Дж. Прескотт, І. Васильєва, Є. Генієва) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Серед сучасних найбільш ґрунтовними й зацікавленими в багатоаспектному вивченні особистості і творів письменниці вважатимемо К. Александер та О. Соколову [8; 9].

Значна увага приділялася дослідниками видатній творчій особистості французької літератури Жорж Санд, якій присвячені як художні твори на біографічній основі [10], так і безліч літературознавчих праць [11; 12].

На сьогодні особливий інтерес у романтичному мистецтві становить розгляд «жіночої теми». Увага сучасних дослідників до ґендерної проблеми, зокрема ролі жінки та її місця в суспільстві, посилюється в першій половині XIX століття – періоді виникнення руху за жіночу рівність, демократизацію в усіх сферах життя, у тому числі й літературі [13; 14].

У контексті вивчення творчості Ш. Бронте періодично згадується ім'я французької письменниці Ж. Санд, при цьому зазначається певний вплив її жіночих образів на героїнь її англійської колеги. Так, дніпропетровська дослідниця Н. Шрейдер ставила Ш. Бронте в один ряд із найбільш талановитими творцями романтичного роману В. Гюго та Жорж Санд [15, с. 8]. О. Соколова вбачає спільні романтичні риси в центральних героїнь Ш. Бронте і Ж. Санд, серед яких протест і бунтарство.

Крім того, спираючись на інформацію з біографічних джерел, можемо стверджувати, що Шарлотта Бронте захоплювалася творами Жорж Санд, уважаючи її разом із Теккереєм своїми вчителями в літературній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що ж спільного є у творчості цих двох письменниць, які точки перетинання ми можемо знайти в їхньому світосприйнятті, творчій манері?

Насамперед це жінка, яка посідає чільне місце в будь-якому творі і Ш. Бронте, і Ж. Санд. Ця жінка переважно страждає від нестачі свободи, від пригнічення її людських прав і намагається будь-що вирватися з полону суспільних та внутрішніх обмежень, реалізувати себе як особистість. Байдужі до матеріального, улюблені героїні обох письменниць наділені багатим внутрішнім світом, який і є головним предметом вивчення й зображення у Ш. Бронте і Ж. Санд. Саме психологію героїнь, мотивацію їхніх дій, почуттєвих поривань досліджують у своїх творах письменниці.

Щодо жіночих образів в обох письменниць, їх еволюції упродовж творчого шляху, то, згідно з романтичною традицією, за якою весь твір концентрується навколо зображення пристрасті, романам Ш. Бронте (особливо «Джейн Ейр»), як і прозі Ж. Санд, притаманні бурхлива емоційність, ліризм, поетизація почуття. Жіночі типи, репрезентовані в одному з перших юнацьких творів Бронте «Меріен проти Зенобії», схожі з романтичними героїнями Ж. Санд, Д. Байрона, П. Шеллі, В. Скотта за своїм емоційним наснаженням, розумінням життєвих цінностей – щастя в коханні, заради якого можна пожертвувати життям. На ранньому етапі своєї літературної творчості Ш. Бронте наслідує романтичні канони, у зображенні героїнь, як і Ж. Санд, особливу увагу приділяючи чуттєвому складнику їхнього життя, опису бурхливих пристрастей. Це образи-символи вільного духу, емоційної та інтелектуальної свободи. У їх змалюванні ще немає тієї соціальної конкретики, що буде притаманна зрілим героїням Ш. Бронте, і саме через це жіночі образи раннього творчого доробку юної авторки є незвичними для традиційного сприйняття її творчості.

І Ж. Санд, і Ш. Бронте вважали очевидною ґендерну рівність, а отже, не шукали доказів цього. Близькими образами є Джейн Ейр і Консуелло. Героїні простого соціального походження, вони наділені творчими здібностями, високими моральними принципами, працелюбством і прагненням до свободи й рівності в коханні, у самовизначенні.

Наслідуючи Ж. Санд, Ш. Бронте ставить у центр своїх романів сім'ю, домашнє життя. Як і французька письменниця, вона концентрує увагу на внутрішньому світі героїні, її свідомості, на пригодах, непомітних сторонньому погляду. Однак, на відміну від Жорж Санд, котра зосереджувалася на основних подіях, Шарлоту Бронте привертають деталі, що розкривають внутрішнє життя героїв. Обидві ж романістки шукають і висвітлюють приховані багатства, закладені в душі людини.

Ш. Бронте підхоплює тему бунту, яку висунула Жорж Санд: щоб відстояти право на незалежність, самобутність, потрібно боротися. Ця тема посідала значне місце вже в перших романах Ж. Санд, зокрема в «Індіані» героїня повстає проти авторитарних форм, побудованих на насильстві, відкритому пануванні. Індіана повстає проти деспотизму чоловіка. Під час боротьби зростає внутрішня краса у пригніченої раніше жінки. Ш. Бронте розвиває жоржсандівську тему протесту проти деспотизму й будь-яких форм придушення особистості, зазіхань на її свободу, відкидає смирення перед жорстокістю і деспотизмом, закликаючи боротися за свої людські права.

Подібно до Жорж Санд, Шарлотта Бронте вважає щастя й незалежність споконвічним правом особистості. Героїні протестують, бунтують проти всього, що заважає ствердженню особистості, що лімітує свободу. Кожна своїм шляхом, але вони борються проти гноблення. За силою духу більшість головних героїнь Ш. Бронте схожі на Лелію, героїню однойменного роману Жорж Санд, сильну жінку, яка відкидає кохання як швидкоплинну насолоду, долає негаразди і знаходить розраду в корисній діяльності. Такими самими є Джейн Ейр і Люсі Сноу. За силою характеру волі вони не поступаються оточуючим їх чоловікам. Їм властиві суворість, мужність, непохитність. Але вони абсолютно природні, а їхні дії характеризуються глибоким внутрішнім світом, наповненим моральними переконаннями й непохитною волею.

У творах Ш. Бронте завжди перемагає здоровий глузд або ж почуття урівноважуються із розумом завдяки сприятливому збігу обставин. У цьому сенсі Ш. Бронте розходиться із французькою романісткою. Відводячи почуттям велике місце в житті людини, письменниця, однак, уважає, що необхідно керуватися аргументами розуму, навіть незважаючи на палкі почуття і вразливість душі.

Традиційні для Ж. Санд лагідні романтичні героїні, чутливі до хворобливості, прекрасні вишуканою романтичною красою, які гинуть не витримавши випробувань почуття, у Ш. Бронте зустрічаються, але лише в перших юнацьких творах. У зрілих же романах письменниці немає місця подібному. Навпаки, бідна, зовнішньо непримітна Джейн має норовистий характер, гострий язик і почуття власної гідності. Найважливішою для Ш. Бронте є внутрішня краса героїні, а контраст із зовнішньою оболонкою лише підкреслює особливість, неповторність і яскравість внутрішнього світу героїні. Саме завдяки власній духовній силі, Джейн, як більшість центральних героїнь Ш. Бронте, уникає безпорадності більшості романтичних героїнь, зокрема Індіани, Валентини Ж. Санд, вона спроможна обходитись без захисників, беручи на себе відповідальність за своє життя. Як справедливо зазначають дослідники (О. Соколова), героїня Бронте має внутрішню свободу й захищає її, а героїні Ж. Санд лише прагнуть її отримати.

Різний і характер протесту обох героїнь. Так, протест Індіани, Валентини, Лелії та інших героїнь Санд має бунтарський, революційний характер: її герої бунтують проти всього світу – свого класу, середовища, проти «господарів життя», цивілізації. Вони шукають нове життя, нові стосунки між людьми й, переконавшись у марності пошуків, нерідко приходять до самогубства. У Ш. Бронте більш тверезий погляд на межі незалежності. Її героїня не обурюється на весь світоустрій, обмежуючись протестом проти конкретних виявів несправедливості. Вона відстоює свою незалежність від конкретних посягань (Рідов, Рочестера).

Цікавим видається ще один аспект, який поєднує двох зазначених нами авторок. Це – чоловічий псевдонім. Найвідоміший роман Ш. Бронте «Джейн Ейр» спершу був виданий під чоловічим псевдонімом Керер Белл і став однією з найбільш популярних книг в Англії поряд із романами «Домбі й син» Діккенса та «Ярмарок марнославства» Теккерея. Суперечки щодо статі й особи автора роману були палкі та переважно далекі від істини. Отже, і в цьому аспекті, а також завдяки спільності проблематики творчості письменниць Ш. Бронте справедливо визначали як «англійську Жорж Санд».

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, доходимо таких висновків щодо кореляцій у розвитку жіночого образу в Ж. Санд і Ш. Бронте.

Звичайно ж, особистість і твори Жорж Санд вплинули певним чином на становлення Бронте-письменниці. Насамперед це стосується розкриття душевного життя героїні, її духовної краси, внутрішньої сили, що ховається за непоказним виглядом. Гостре почуття справедливості, бунтарство, люта боротьба за незалежність, свободу духу й рівність зближують героїнь французької та англійської письменниць. Їх об'єднує особлива увага до життя душі, до сфери почуттів, у якій найкраще виявляється сутність героїні. Така увага визначила зростання психологізму у творчості Ш. Бронте останніх років.

Центральним образом більшості творів Ш. Бронте, як і Ж. Санд, є жінка, яка, страждаючи від пригнічення її свободи, намагається її здобути.

На ранньому етапі своєї літературної творчості Ш. Бронте наслідує романтичні канони. Жіночі типи, репрезентовані в ранніх творах, схожі на героїнь романтиків, зокрема Ж. Санд, за своїм емоційним наснаженням, розумінням життєвих цінностей, любовними переживаннями. Тема бунту, романтичної мрії героїнь, поетизація почуття, емоційність і ліризм, властиві романам письменниці, свідчать про використання Шарлоттою Бронте прийомів романтичного писання.

Взаємодія романтизму й реалізму в поетиці творів письменниці, що властива, на думку літературознавців, реалізму середини XIX століття, безумовно, є і специфічною індивідуальною рисою творчого методу Ш. Бронте. Її жіночі образи створені в межах кореляції двох естетичних систем. Але якщо в ранніх жіночих типах домінує романтична складова, то в зрілих – переважає реалістична система координат, у якій, проте, мають місце прийоми романтичного конструювання героя.

Періоди використання чоловічого псевдоніма, хоча для Ш. Бронте лише на початку письменницької діяльності й під впливом обставин, були в біографії обох письменниць.

«Жіноче питання» у творчості Ш. Бронте набуває національного колориту, відображуючи специфіку англійської ментальності, консервативної за своєю сутністю й через це обережної щодо радикального перегляду системи усталених морально-етичних норм. І тому, на відміну від розкутих, вільних від будь-яких забобонів і світських обмежень героїнь Ж. Санд, жінки Ш. Бронте не готові зруйнувати ідеал родини,

законних шлюбних зв'язків, навіть якщо все це руйнує особистість і їхні життя.

Безумовно, героїня Ш. Бронте, як і сама авторка, ще не готова кинути сміливий виклик англійському суспільству з укоріненими патріархальними нормами, а свобода й «новизна» жіночих образів творів Ш. Бронте, на відміну від інших англійських героїнь означеного періоду, полягає в прагненні виборoти право жінки на освіту, інтелектуальний розвиток, професію, право на рівність із чоловіком у певних базових аспектах буття. Жінка у творчості Ш. Бронте – людина волелюбна, незалежна, рівна чоловікові за інтелектом і силою характеру. У цьому аспекті очевидним є зв'язок творчості письменниці із XVIII століттям, епохою Просвітництва, з поглядами М. Волстонкрафт і М. Шеллі, Ж. де Сталь і Ж. Санд.

Література:

1. Gaskell E. The life of Charlotte Bronte / E. Gaskell. – L. : Smith, Elder & Co., 1857. – Vol. 1–2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lang.nagoya-u.acjp/~matsuoka/EG-Charlotte-1.html.
2. Петерсон О.М. Семейство Бронте (Керрер, Эллис и Актон Белль) / О.М. Петерсон. – СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1895. – 232 с.
3. Ивашева В.В. Затворница Хоуорта (Шарлотта Бронте, 1816–1855) / В.В. Ивашева // Ивашева В.В. Век нынешний и век минувший: английский роман XIX века в его современном звучании / В.В. Ивашева. – М., 1990. – С. 250–301.
4. Waller D.G. Angel or vampire – the portrayal of women's morality and sensuality in 'Jane Eyre' / D.G. Waller [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.victorianweb.org/authors/bronte/cbronte/waller1.html.
5. Prescott J. Jane Eyre: A romantic exemplum with a difference / J. Prescott // Twelve Original Essays on Great English Novels / ed. Ch. Shapiro. – Detroit : Wayne State Univ. Press, 1960. – P. 87–102.
6. Васильева И.Н. И обернулась смерть бессмертием своим / И.Н. Васильева // Шарлотта Бронте and Another Lady. Эмма: роман. – М. : ВГБИЛ им. М.И. Рудомино, 2001. – С. 3–12.
7. Гениева Е.Ю. Жемчужины в короне / Е.Н. Гениева // Эти загадочные англичанки: Элизабет Гаскелл, Вирджиния Вулф, Мюриэл Спарк, Фэй Уэлдон пишут о сестрах Бронте, Мэри Шелли, Джейн Остен. – М. : Прогресс, 1992. – С. 5–13.
8. Alexander Chr. The art of the Brontës / Chr. Alexander, J. Sellars. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 510 p.
9. Соколова Е.А. Традиции романтизма в творчестве Ш. Бронте : дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.01.05 / Е.А. Соколова ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – Санкт-Петербург, 1995. – 185 с.
10. Моруа А. Лелия, или жизнь Жорж Санд / А. Моруа. – М. : Правда, 1990.
11. Кафанова О.Б. «Индиана» Жорж Санд: текст и контекст / О.Б. Кафанова // Художественное сознание и действительность. К 100-летию со дня рождения чл.-корр. АНСССР, доктора филол. наук, проф. Б.Г. Реизова : межвуз. сб. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2004. – С. 67–82.
12. Кафанова О.Б. Жорж Санд в биографическом дискурсе И.С. Тургенева / О.Б. Кафанова // Спасский вестник 15. – Спасское-Лутовиново, 2008. – С. 95–105.
13. Auerbach N. Communities of Women: an idea in fiction / N. Auerbach. – Cambridge ; Massachusetts : Harvard University Press, 1978. – 222 p.
14. Демидова О.Р. Женское творчество и литературный канон русского зарубежья / О.Р. Демидова // Российские женщины и европейская культура : материалы V конференции, посвящённой теории и истории женского движения. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 144–145.
15. Шрейдер Н.С. Из истории зарубежной литературы 1830–1840-х гг. : [лекции для студентов филологического факультета 3 курса] / Н.С. Шрейдер. – Днепропетровск, 1968. – 72 с.

Бессараб Е. Н. Некоторые аспекты соотнесенности эволюции женского образа в европейских литературах

Аннотация. В статье предпринята попытка выявить основные аспекты соотнесенности процесса эволюции женского образа в английской литературе с аналогичным процессом в других европейских литературах на примере творчества Ш. Бронте и Ж. Санд.

Ключевые слова: английская литература, французская литература, романтизм, тип, типология, женский образ, эволюция женского образа.

Besarab O. Some aspects of correlation of female images evolution in the European literatures

Summary. In the article we made an attempt to identify main aspects of correlation of evolution of female images in English literature with that process in other European ones, on the example of creative works by Ch. Bronte and G. Sand.

Key words: English literature, French literature, romanticism, type, typology, female image, evolution of the female image.

УДК 821.111

Борискіна К. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та зарубіжної літератури
Класичного приватного університету

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ ВИМИСЛУ Й ФАКТУ В КОНЦЕПТОСФЕРІ П'ЄСИ «ЮЛІЙ ЦЕЗАР» В. ШЕКСПІРА

Анотація. У статті зіставлені характерологічні особливості протагоніста римської п'єси «Юлій Цезар» В. Шекспіра, які віддаляють його від історичного прототипу, увиразнюють авторський історизм і сприяють формуванню єлизаветинського міфу. Особливу увагу приділено персоналістичному дискурсу, у якому закладені передумови для антропологічних розмислів.

Ключові слова: Юлій Цезар, Шекспір, протагоніст, художній вимисел, історія, міфотворчість.

Постановка проблеми. Зважаючи на неабиякий попит у єлизаветинську добу на сюжетні колізії з римської історіографії та літературної спадщини античних авторів, закономірним видається той факт, що й Вільям Шекспір не раз звертався до скарбниці античної мудрості. Майже в кожній п'єсі Великого Барда наявні згадки про античних митців або алюзії до розроблених ними філософського-естетичних принципів.

Однак ставлення ренесансного драматурга до римських історичних і політичних подій, непересічних особистостей, літературного доробку давньоримських письменників було вельми специфічним. У ньому поєднувалися й орієнтація на класику, і підпорядкування «запозиченого» власному творчому задуму, яке проступало в суб'єктивному перетлумаченні загальновідомого, у привнесенні певних акцентів, що надавали античному матеріалу актуальності. Навіть у такому специфічному жанровому різновиді, як римські п'єси, персонажі мають багато спільного з мешканцями єлизаветинської Англії, а розроблена проблема видається злободенною для пізньотюдорівського політичного ландшафту.

Образ видатного римського державного діяча Юлія Цезаря вже протягом понад двох тисячоліть залишається об'єктом історіографічних і художніх інтерпретацій. Він настільки відомий і колоритний, що з легкістю вписується в горизонт читацьких очікувань, породжуючи хвилі рецепцій, подекуди парадоксальних. Під пером В. Шекспіра він трансформується в самобутній образ-міф із невичерпним антропологічним потенціалом. Але міфологізована постать, котра вимальовується в процесі інтенціонального синтезу (термін В. Маринчака) [2, с. 130], здійснюваного як автором, так і реципієнтами п'єси, постає водночас і як конкретний історичний прототип, і як узагальнений тип можновладця.

Шекспірове бачення Цезаря є настільки глибоким і багатогранним, що його осягнення інспірує все нові й нові інтерпретативні хвилі як у колах митців, так і в науковому дискурсі. Аксіологічна семантика образу цього героя трактується дослідниками по-різному, від тотального осуду (Дж. Довер Вілсон) до апологетики (Н. Голанд, Е. Шанцер, Н. Ребкін, Д. Мель, А. Азімов). Поряд із цим помітні тенденції до акцентування окарикатуреності (Дж. Деніс), пересічності (О. Алексєєнко, С. Велс) та амбівалентності (Ф. Боас, М. Мек) шекспірівського протагоніста. Причиною такої неоднозначності потрактувань є не лише поетика твору, а й авторське бачення історичного процесу, суб'єктивна інтерпретація реальних подій і фактів.

Метою статті є виявлення характеру взаємодії традиції й новаторства в художній репрезентації образу епонімічного героя в римській п'єсі «Юлій Цезар» В. Шекспіра

Виклад основного матеріалу дослідження. Нетривіальність образу Юлія Цезаря в однойменному творі англійського драматурга зумовлюється своєрідним поєднанням історичного начала з художнім вимислом, що є продуктом творчої фантазії драматурга. Задля певних ідеологічних потреб В. Шекспір проігнорував низку ключових історичних фактів, а також додав головному героєві певні риси, які, імовірно, були відсутні в історичного діяча. Водночас він дещо посилив певні негативні якості, притаманні більшості політиків, коли вони сходять на вершину слави.

Прикметно, що ренесансний драматург оминає увагою досить популярні в тогочасній драматургії сюжетні колізії, що описували здобуття Цезарем влади, галльські війни, перемогу над Помпеєм і його синами, розширення кордонів Римської імперії. Для сучасників драматурга Цезар був насамперед великим полководцем, мудрим державним діячем, відважним і безстрашним воїном, не позбавленим надмірного честолюбства. Шекспірів погляд у концептуальному плані певною мірою відрізнявся від загальноприйнятого.

Вельми незвичним видається, приміром, той факт, що В. Шекспір узагалі не згадує важливу інформацію з античних історичних джерел про те, що Брут був позашлюбним сином диктатора, а отже, його прямим нащадком. Античний історик Светоній відзначає, що Цезар дуже кохав Сервілію, матір Брута. Одного разу він навіть подарував їй перлину, яка коштувала понад шість мільйонів, а згодом ще й продав їй величезний маєток за безцінь [3, с. 21]. Аппіан також наводить свідчення про зв'язок між Цезарем і Сервілією та особливе ставлення воєначальника до її сина. Під час битви при Фарсалі Юлій наказав полководцям урятувати Брута, навіть ціною власного життя [1, с. 112].

Тому з огляду на наявну в античних працях версію стосунків між Цезарем і Брутом останній міг затаїти приховану образу на Цезаря, який не визнав його своїм законним спадкоємцем, або міг усе життя виношувати план помсти за весь той сором, що супроводжував його все життя й поширювався завдяки пліткам. Саме ця сюжетна лінія є центральною для п'єси Вольтера «Смерть Цезаря». Однак англійський драматург повністю ігнорує такі історичні свідчення та уникає всього, що гіпотетично могло б унести в твір інтригу боротьби між героями, яких об'єднує родинний зв'язок. Єдина згадка про прихильність Цезаря до Брута міститься в репліці Антонія, однак вона не дає читачеві підстав уважати, що цих героїв могла зв'язувати не тільки дружба:

Judge, O you gods, how dearly Caesar loved him!
This was the most unkindest cut of all;
For when the noble Caesar saw him stab,
Ingratitude, more strong than traitors' arms,
Quite vanquish'd him: then burst his mighty heart;
And, in his mantle muffling up his face,
Even at the base of Pompey's statua,
Which all the while ran blood, great Caesar fell (III.ii. 184–191).

Як і всім людям, Цезареві притаманні певні слабкості, але, переслідуючи свою месіанську мету, він уважає себе вищим за інших. До речі, тут прослідковується певний паралелізм образів Цезаря і Брута, які не лише відстоюють різні політичні ідеали, а й мають багато спільного. Обидва героя п'єси настільки абсолютизують свою правоту, що впадають у месіанство, яке затьмарює будь-які вияви здорового глузду. Так, Цезар ставить в абсолют своє бажання влади.

В. Шекспір зображує Цезаря підкреслено буденно, навіть подекуди схематично, що дало підстави деяким дослідникам, зокрема Р. Бері [4, с. 328], Л. Магвайру [5, с. 104] та ін., говорити, що Цезар більше нагадує статую, аніж живу людину. При цьому автор нібито ігнорує історичні факти, оскільки з багатьох джерел відомо, що Цезар мав неабиякі особистісні чесноти, славився красномовством, у якому поступався лише Цицерону, його твір «Записки про галльську війну» ілюструє його талант до красного письменства. Сам Цицерон схвально характеризував ораторські навички Цезаря як «витончені, блискучі, прекрасні і благородні», що ж до його письменництва, той же Цицерон відзначає його манеру як таку, що містить простоту й красу, вільну від пишних ораторських прикрас [3, с. 23–24].

Однак у п'єсі Шекспіра ключовими стають вади Цезаря, особливо його непомірне прагнення зрівнятися з богами, відректися від людських слабкостей, зокрема від страху перед будь-якою небезпекою:

I rather tell thee what is to be fear'd
Than what I fear; for always I am Caesar (I.ii. 211–212).

Не підлягає сумнівам, що пиха Цезаря очевидна у сценах, де він заперечує будь-яку загрозу своєму життю. Він зневажає слова пророка, ігнорує застереження власної дружини. Ці сцени набували особливого значення для потенційної аудиторії Шекспіра, адже для єлизаветинців пророцтва були дуже важливими й ними здебільшого не наважувалися нехтувати.

Soothsayer. Beware the ides of March.
Caesar. He is a dreamer; let us leave him: pass (I.ii. 23–24).

Навіть одна тільки думка про те, що широкий загал може запідозрити великого Цезаря в нерішучості або готовності підкоритися острахам дружини, одразу викликає його активний протест:

Caesar shall forth: the things that threaten'd me
Ne'er look'd but on my back; when they shall see
The face of Caesar, they are vanished (II.ii. 10–12).

Цезар уже досяг значних перемог, тому і ставить себе вище за інших, засліплений власними посяганнями на божественну природу, власною «місією». Така впевненість у власній правоті й досконалості, яка межує зі зверхністю, пихатістю та гордовитістю, укладена В. Шекспіром у вуста протагоніста:

I could be well moved, if I were as you:
If I could pray to move, prayers would move me:
But I am constant as the northern star,
Of whose true-fix'd and resting quality
There is no fellow in the firmament.
The skies are painted with unnumber'd sparks,
They are all fire and every one doth shine,
But there's but one in all doth hold his place:
So in the world; 'tis furnish'd well with men,
And men are flesh and blood, and apprehensive;
Yet in the number I do know but one
That unassailable holds on his rank,
Unshaked of motion: and that I am he (III.i. 58–70).

Драматург для створення контрасту із зазіханнями на божественний статус водночас підкреслює фізичні вади Цезаря. Так, у п'єсі згадується, що диктатор страждав від падучої:

Casca. He fell down in the market-place, and foamed at mouth, and was speechless.
Brutus. 'Tis very like: he hath the failing sickness (I.ii. 252–254).

При цьому, крім відомих з історичних джерел реальних вад римського диктатора (припадки епілепсії), драматург наділяє свого протагоніста ще й несподіваною неміччю – глухотою, що ще більше принижує його велич:

Come on my right hand, for this ear is deaf (I.ii. 213).

Щодо вигаданих особистісних якостей показовою є така риса характеру видатного полководця, як любов до лестощів:

Never fear that: if he be so resolved,
I can o'ersway him; for he loves to hear
That unicorns may be betray'd with trees,
And bears with glasses, elephants with holes,
Lions with toils and men with flatterers;
But when I tell him he hates flatterers,
He says he does, being then most flattered (II.i. 202–208).

В історичних джерелах античних авторів про таку ваду Юлія Цезаря не згадується. Хоча можна припустити, що лестощі мали місце в його житті, як і в житті кожної людини, яка здобула багато перемог, досягла величезних успіхів у різних сферах, отримала гідний поваги статус і наприкінці свого життєвого шляху, як правило, уже почиває на лаврах, вислуховуючи слова захоплення та компліменти.

Ще один прийом, який використовує автор для додавання певних деталей до образу великого Цезаря, – вигадування факту про безплідність його дружини Кальпурнії. Цей факт побіжно згадується в епізоді, коли Антоній як учасник свята Луперкалій має бігти й хльостати освяченою лозою незаміжніх і безплідних жінок:

Forget not, in your speed, Antonius,
To touch Calpurnia; for our elders say,
The barren, touched in this holy chase,
Shake off their sterile curse (I.ii. 6–9).

Така досить пікантна деталь є чистою вигадкою драматурга має і прагматичне значення. Бажання Цезаря мати спадкоємця стає ще більш актуальним напередодні його проголошення імператором, змушує його виставити власну дружину на загальний огляд і цим підкреслити, що проблема саме в ній. Цей епізод також накреслює розвиток одного із мотивів п'єси – мотиву долі, при інтерпретації якого драматург констатує, що не все залежить від бажання людини. В. Шекспір навмисно додає таку деталь, щоб підкреслити той факт, що в Цезаря не буде нащадків, і якщо він буде повноправним правителем, то після його смерті країна порине в міжусобну боротьбу за владу. Нескладно провести паралелі й з острахами англійців щодо того, що може статися з країною після смерті Єлизавети.

В. Шекспір навмисне ввів до п'єси сцену кривавого вбивства Цезаря та вмивання рук у його крові, аби підкреслити, що

високі помисли не повинні досягатися жорстокими засобами, а шматування людини є брудною виставою.

Немає в історичних творах і згадок про своєрідне змагання між Цезарем і Кассієм, у якому останній виходить переможцем, що ще більш увиразнює фізичну недосконаліть диктатора:

But ere we could arrive the point proposed,
Caesar cried 'Help me, Cassius, or I sink!'
I, as Aeneas, our great ancestor,
Did from the flames of Troy upon his shoulder
The old Anchises bear, so from the waves of Tiber
Did I the tired Caesar (I.ii. 110–115).

Навпаки, історики свідчать про неабияку фізичну витривалість полководця, про його вправне володіння зброєю. Під час кампаній він ішов на чолі війська з непокритою головою за будь-якої погоди. Найдовші переходи, як по суші, та і по воді, він долав із блискавичною швидкістю й навіть випереджав вісників, котрі мали попереджати про його прибуття [3, с. 24].

Проте в п'єсі Кассій докоряє Цезарю за його фізичну недосконаліть, за те, що він піддається хворобам звичайних людей. Це викликає в Кассія зневагу і презирство:

He had a fever when he was in Spain,
And when the fit was on him, I did mark
How he did shake: 'tis true, this god did shake;
His coward lips did from their colour fly,
And that same eye whose bend doth awe the world
Did lose his lustre: I did hear him groan:
Ay, and that tongue of his that bade the Romans
Mark him and write his speeches in their books,
Alas, it cried 'Give me some drink, Tintinius,'
As a sick girl. Ye gods, it doth amaze me
A man of such a feeble temper should
So get the start of the majestic world
And bear the palm alone (I.ii. 119–131).

Видається, що справжня сутність Цезаря залишається загадкою, адже сам герой ніколи не знімає маски, навіть у сценах із дружиною. В. Шекспір створює своєрідний міф про Цезаря, тобто справжній Цезар розчиняється і стає непомітним у світлі міфічного Цезаря. В. Шекспір залишає на розсуд глядача, яким же є справжній Цезар і що криється за тією маскою, яку він носив усе життя. Особистісна ідентифікація Цезаря приховується за легендарним іміджем, що примушує його говорити про себе від третьої особи, ніби висловлюючи думки того, хто стоїть вище за всіх. Драматург уникає будь-якої інтимізації персонажа, що посутньо відрізняє його від протагоністів історичних хронік («Річард II», «Річард III», «Генріх IV») і робить узагальненим образом-типом.

У п'єсі В. Шекспіра гіпотетичні амбіції Цезаря значно поступаються величі його прижиттєвих вчинків, таких як привселюдна відмова від корони, численні військові перемоги, які значно збагатили казну держави. Цезар навряд чи постає як тиран, котрий будь-що добиватиметься влади, хоча й досить складно вирішити, що домінує в характері римського воєначальника – природна гідність чи зарозуміла пиха. Духовна сила його особистості тільки підкреслюється його фізичною недосконалістю – глухотою, припадками епілепсії. Його харизма, домінування над іншими репрезентуються на першому плані, тоді як внутрішній світ залишається для глядачів таємницею, він – поза сценою. Неоднозначне ставлення, яке викликає в реципієнта образ Цезаря, допомагає більш повно передати ідею автора про те, що історія лише частково підвладна людині.

Висновки. Англійський драматург запропонував досить нетривіальний погляд на особистість Цезаря, якого він зображує лише в кількох сценах твору й навіть тоді демонструє його негативні якості, такі як нерішучість, пихатість, зарозумілість і фізичні вади. Незважаючи на те, що В. Шекспір фокусує увагу на слабкостях Цезаря, образ, який створюється у свідомості читачів/глядачів, – це образ владної героїчної людини. Після вбивства диктатора в промові Антонія в узагальненому вигляді згадуються позитивні якості характеру цього героя: Цезар – сміливий воїн, благородний правитель, лояльна, вірна, щедра, відважна, співчутлива людина. Утім це лише один бік протагоніста. Цезар показаний аж ніяк не в суто апологетичному світлі. Антропологізм цього образу полягає в такій його ключовій властивості, як універсальність, тобто в акумулюванні всього типового, загальнолюдського. Для Шекспіра Цезар передусім є великим героєм, якого згубила власна жага до влади, надмірні амбіції та нестримне бажання стати повноправним правителем Римської республіки і привласнити собі владу, яка йому по праву не належала. Він піднявся так високо, настільки захопився конструюванням власного іміджу, що його падіння було неминучим.

Шекспірівський Цезар – підкреслено амбівалентний персонаж: з одного боку, це зовсім земна людина, не позбавлена вад, а з іншого – колосоподібний гігант, чий дух ніколи не загине й може втілюватися в безлічі іпостасей.

Острахи Брута, що Цезар стане тираном, не були безпідставними. Вони відображають і побоювання самого Шекспіра. У той час, коли писалася трагедія, питання щодо форми правління було гостро-злободенним, особливо через можливість захоплення влади в країні впливовим воєначальником. Згадаймо, приміром, невдалий заколот Ессекса. Тож правомірно вважати, що Великий Бард послуговувався історичним матеріалом для створення алюзій до сучасних йому подій.

Навряд чи можна вважати, що в п'єсі відображена перемога цезаризму над республіканізмом або тріумф практичності над високими помислами. За рахунок поєднання рис історичного Цезаря з художнім вимислом В. Шекспір яскраво ілюструє ідею невпинності колеса фортуни, усевладності фатуму, який є значно могутнішим за людську волю.

Наявність невеликої кількості достовірних історичних відомостей та обмеженість доступу до них стимулювали створення міфу про великого римлянина. Починаючи з античності, письменники використовували психологічний портрет Цезаря, коригуючи його відповідно до художнього задуму і власних естетичних уподобань. Вплив харизматичної особистості Цезаря як на римську історію, так і на світову літературу й культуру є справді визначним. Міф про нього, у творенні якого визначну роль відіграв і В. Шекспір, неодмінно буде й у майбутньому впливати на європейську цивілізацію, породжуючи хвилі інтерпретаційних потоків і формуючи нові культурні метафори.

Література:

1. Аппиан. Римские войны / Аппиан ; пер. с греч. А.И. Тюменева. – СПб. : Алетейя, 1994. – 782 с.
2. Маринчак В.А. Ціннісний аспект інтенційності і можливі світи літературного твору / В.А. Маринчак // Світова література на перехресті культур і цивілізацій : зб. наук. праць. – Вип. 5. – Сімферополь : Кримський архів, 2012. – С. 130–135.
3. Светоний Гай Транквилл. Божественный Юлий / Гай Транквилл Светоний // Светоний Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. О знаменитых людях. Фрагменты / Гай Транквилл Светоний ; под ред. М.Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1964. – С. 5–34.

4. Berry R. Julius Caesar: A Roman Tragedy / R. Berry // Dalhousie Review. – 61. – 1981. – P. 325–333.
5. Maguire L.E. Political Life: Shakespeare and Government / L.E. Maguire // Studying Shakespeare. – Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – P. 88–139.
6. Shakespeare W. Julius Caesar / The Complete Works of Shakespeare / W. Shakespeare ; ed. by D. Bevington. – N.Y. : Longman, 1997. – P. 1025–1059.

Борискина К. В. Специфика взаимодействия вымысла и факта в концептосфере пьесы «Юлий Цезарь» У. Шекспира

Аннотация. В статье сопоставлены характерологические особенности протагониста римской пьесы «Юлий Цезарь» У. Шекспира, которые отдаляют его от исторического прототипа, подчеркивают авторский историзм и способствуют формированию елизаветинского мифа. Особое внимание уделяется персоналистическому дискурсу, в котором заложены предпосылки для антропологических размышлений.

Ключевые слова: Юлий Цезарь, Шекспир, протагонист, художественный вымысел, история, мифотворчество.

Boryskina K. The specifics of the fiction and fact interaction in the conceptual sphere of "Julius Caesar" by W. Shakespeare

Summary. The article focuses on the character features of the protagonist of the Roman play "Julius Caesar" by William Shakespeare that distance him from the historical prototype, emphasize individual historicism and contribute to the formation of the Elizabethan myth. Particular attention is paid to the personal discourse full of prerequisites for anthropological reflection.

Key words: Julius Caesar, Shakespeare, protagonist, fiction, history, myth-making.

УДК 811.111

Фоменко Е. Г.,
доктор филологических наук, доцент,
профессор кафедры теории и практики перевода
Классического приватного университета

ЦЕЛОСТНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ОБРАЗА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Аннотация. В статье рассматриваются информационные потоки в перспективе наиболее частотных слов в художественных текстах Джеймса Джойса. Выявляется автопоэтическое начало в употреблении высокочастотных слов Джойсом. Целостность Джойса определяется как саморазвитие, открытость, системное сцепление художественного и христианского откровений, кооперативный эффект, изменение типа саморегуляции.

Ключевые слова: формула Ципфа-Мандельброта, синергетический образ мира, целостность, автопоэтическое начало.

Постановка проблемы. Распределение информационных потоков изучается разными дисциплинами, в том числе в синергетических исследованиях текста. Формула Ципфа-Мандельброта вычисляет оптимальное кодирование в тексте, опираясь на ранговое распределение словоупотреблений. Хотя вхождение родственных форм под разными рангами и трудность учета полисемии требуют совершенствования методики вычислений, опора на статистические данные в описании целостности синергетического образа в разных художественных текстах является перспективной. Ранговые распределения вычисляют для литературных, музыкальных и живописных произведений [3].

В статье «О смысле ранговых распределений» М.В. Арапов и его соавторы указывают, что «надо изучать форму целостных совокупностей <…> как составленных из не очень четко определенных элементов» [1]. Надежной является формула Ципфа-Мандельброта, которая показывает инвариантные свойства формы целого весьма достоверно, особенно когда проводится статистический анализ однородных текстов, например, текстов одного автора. Вероятность появления слова в таких случаях может прогнозироваться. По мнению Ю.К. Орлова [4], в прецедентных текстах закон Ципфа-Мандельброта выполняется с большой точностью, несмотря на индивидуальность каждого отдельного текста.

Опираясь на формулу Ципфа-Мандельброта, физики С. Бернхардсон, Л. да Роша и П. Минхаген вводят понятие метакнижного концепта, под которым понимают абстрактное представление о том, как пишется текст. Они выявляют кривую частотности разных слов как функцию от общего числа слов в художественных текстах Гарди, Мелвилла и Лоренса, заключают, что среднее употребление конкретных слов в тексте не является постоянным, но имеет тенденцию к увеличению с увеличением протяженности текста. С длиною текста увеличивается и число повторяемых слов. У отдельного писателя ранговое распределение слов совпадает независимо от того, короткий текст или длинный. Поэтому у каждого писателя есть своя метакнига с потенциальным лексиконом – воображаемая бесконечная книга, которая содержит характеристики частотности всего, что когда-либо конкретный писатель хотел написать. Поэтому любой текст любой длины, написанный конкретным писателем, содержит информацию об авторском словаре [6, с. 13].

Цель статьи – выявить целостность синергетического образа в художественных текстах Джеймса Джойса, опираясь на подсчеты, сделанные по формуле Ципфа-Мандельброта.

Изложение основного материала исследования. Первая десятка наиболее частотных слов в основных текстах Джойса выглядит так (здесь и далее используется источник: http://datahub.io/dataset/james-joyce/resource/06d52408-6991-44fc-08abf3cf935c):

Таблица 1

Первые десять частотных слов в текстах Джойса

№	«Дублинцы»	«Портрет»	«Улисс»	«Поминки»
1	And 2072	And 3144	Of 8052	And 7360
2	Of 1767	Of 3087	And 6624	Of 6850
3	To 1693	To 1881	A 5927	To 4269
4	A 1449	A 1719	To 4798	A 4182
5	Was 1123	His 1581	In 4664	In 3378
6	He 1054	In 1434	His 3064	His 2784
7	His 1047	He 1237	He 2878	For 2216
8	In 978	Was 1038	I 2553	With 1896
9	Had 776	Had 889	That 2402	That 1669
10	Said 751	That 875	With 2368	He 1564

В сведенных в одну таблицу данных определенный артикль, наиболее употребительный во всех текстах на английском языке, рангом не наделяется. Из таблицы следует, что у Джойса первые четыре позиции (союз, два предлога и неопределенный артикль) взаимозаменяемы. Союз and возглавляет список в трех текстах, предлог of занимает вторую позицию в трех текстах. Аналогично предлог to находится на третьей позиции в трех текстах, и неопределенный артикль a занимает четвертую позицию в трех текстах. Первые четыре позиции показывают четкую симметрию: одно высокочастотное слово в трех текстах, а четвертое становится частотным в трех текстах следующей позиции. Такой рисунок повторяется в первой-второй и в третьей-четвертой позициях. Только в «Дублинцах» десятку замыкает глагол said, у которого в «Портрете» ранг 13. В «Портрете» его позицию занимает that (и союз, и указательное местоимение). По нашим наблюдениям, в «Дублинцах» из почти двухсот субстантивированных местоимений (this, that) более

60 процентов приходится на that (в текстах «День плюща», «Милость Божия» и «Мертвые» местоимение that в среднем встречается по 30 раз).

В «Улиссе» по сравнению с «Дублинцами» и «Портретом» из первой десятки выводятся was и had, но вводятся личное местоимение I и предлог with. В «Дублинцах» личное местоимение I имеет ранг 12, в «Портрете» – 17, в «Поминках» – 11. Справедливости ради надо отметить, что в ранговом распределении две формы личного местоимения, например, we и us, размещаются отдельно. «В «Поминках» из списка выводится I, но вводится предлог for.

Прослеживается интересная тенденция: «Дублинцы» содержат три предлога в первой десятке высокочастотных слов. Те же три предлога в «Портрете», причем предлог in с восьмой позиции передвигается на пятую. В «Улиссе» добавляется четвертый предлог with: в «Дублинцах» у него ранг 19, а в «Портрете» – уже 14. В «Поминках» за предлогами удерживаются высокие ранги, причем еще добавляется пятый предлог for.

Иными словами, в последнем тексте Джойса половину частотных слов в первой десятке составляют предлоги, что не может быть случайным. Есть предлоги, частотность которых нарастает (on имеет ранг 23 в «Дублинцах», 18 – в «Портрете», 13 – в «Улиссе» и опускается на одну позицию в «Поминках») или колеблется (from имеет ранги от «Дублинцев» к «Поминкам» 32-21-26-22 или up – 35, 41, 32, 38).

Ключевые для Джойса лексемы «Бог» и «душа» входят в первую сотню только в «Портрете» (соответственно, ранги 44 и 51), лексема «время» – оказывается в первой сотне только в «Поминках» (ранг 73). Высокочастотными являются только личное и притяжательное местоимения мужского рода в ед. ч. Например, форма личного местоимения she в «Дублинцах» имеет ранг 17, в «Портрете» – 96, в «Улиссе» – 31, в «Поминках» – 46. Еще раз подчеркнем, что лексема her по формуле Ципфа-Мандельбротаимеет свой ранг по сравнению с формой she. Поэтому данные по разным формам личных местоимений даются разными рангами.

Остановимся подробнее на предлоге of. Это – самое высокочастотное слово в «Улиссе» (8 052 раза). Оно имеет ранг 2 в «Поминках» (6 850 раз), «Портрете» (3 087 раз) и «Дублинцах» (1 767 раз). Хотя высказывается мнение, что частотность слова не имеет отношения к семантике, т. к. в первую десятку попадают функциональные слова, можно думать, что такое ранговое распределение предлога of, а именно его попадание в вершину списка во всех текстах Джойса, является показателем его фрактального мышления, определения нечто подобного через нечто еще.

В отношении предлога of в «Дублинцах» можно сказать, что он участвует в целостности сборника, помещаясь в конечную позицию в предложении, участвуя в группировке с лексическим повтором, включаясь в серийность, противопоставляясь другим предлогам, меняя значение повторяемой лексемы в повторе, обеспечивая движение к сквозному для Джойса предлогу through.

Приведем примеры из «Мертвых». Женщина стоит на лестничной площадке, прислушиваясь к пению, в то время как ее муж за ней наблюдает, по-своему трактуя ее поглощение звуками: «He asked himself what is a woman standing on the stairs in the shadow, listening to distant music, a symbol **of**» [9, с. 240]. Предложение резко прерывается необычной конечной позицией предлога, позволяя закончить прерванную мысль: «символом нечто подобного» (в произведении искусства). Такое же прерванное употребление предлога усиливается его повтором с одним и тем же глаголом в двух временных формах: <…>that no one knew **of** or would ever know **of**, broke upon [9, с. 144]. Когда в муже просыпается ревность, предлог становится серийным: «While he had been full of memories **of** their secret life together, full **of** tenderness and joy and desire <…> A shameful consciousness **of** his own person assiled him» [9, с. 251]. Наконец, мужчина спрашивает, отчего умер поклонник жены. Необычное употребление предлога of в повторе глагола с заменой этого предлога на другой предлог for приводит к одному из пиков текста «Мертвые». Вместо ответа на вопрос, отчего умер юноша, женщина отвечает, что он умер ради нее (ради любви):

‘And what did he die **of** so young, Gretta <…>?

‘I think he died **fo**r me’ [9, 252]

Подобную схему можно выявить в первом тексте «Дублинцев». Круг смерти возвращается к «Сестрам», где священник умер от паралича, возлагая большие надежды на своего воспитанника: «it haddied **of** paralysis» [9, с. 8]; «he hadagreatwish **for** him» [9, 8]. В «Дублинцах» предлог for имеет ранг 18, в «Портрете» – 20, в «Улиссе» – 14, а в «Поминках» – 7.

В размышлении об откровении Греты в «Мертвых» Джойс снова использует разрыв словосочетания в точке бифуркации, которую фиксирует предлог of: «He was conscious **of**, but could not apprehend, their wayward and flickering existence» [9, 255]. Наконец, в последнем абзаце «Мертвых» предлог of дважды включается в цепочку с другими предлогами, подводящими к ключевому для целостности Джойса предлогу through, обозначающему скольжение по кругу и сквозь (пространство-время): «It was falling in <…> on <…> upon <…> into <…>. <…> upon <…> **of** <…> on, <…> on <…> on <…> on. <…> **through** the universe <..> like the descent **of** their last end <…> upon all the living and the dead» [9, с. 255–256]. В древнеанглийском периоде предлог of имел значение удаленности. Перемежаемость значений Джойс использует в смене двукратного повтора предлога of серийным предлогом from: «He wondered at his riot **of** emotions **of** an hour before. **From** what had it proceeded? **From** his aunt’s supper, **from** his own foolish speech, **from** the wine and dancing <…>» [9, с. 254]. Персонаж все более удаляется от события дня, одновременно погружаясь в состояние пред-сна. Те же предлоги оценивают событие и его результат в «Несчастном случае»: «a death **of** shame», «he had been outcast **from** life’s feast» [9, с. 130].

В синергетическом понимании целостность определяет синергетический образ мира, точнее, представление о том, какой человек наполняет движение жизни в конкретную эпоху и в чем, вторя Л.Н. Толстому, состоит «текучесть человека» [5, с. 86]. Нам представляется, что целостность, точнее, сознание жизни в событии художественного откровения, сцепляет среду, множество художественных текстов, с автопоэтическим началом творческой личности (случайность, сингулярность) в одном темпомире (параметры порядка, лингвотипологические свойства разных художественных текстов). Текучесть человека сквозь века и пространства, схватывание сути события жизни в разных художественных формах являются сутью целостности в искусстве, напряга-

ющем мысль и чувство в духовном воздействии на жизнь личности. В «Дневниках» Л.Н. Толстой записал: «Очень живо представил себе внутреннюю жизнь каждого отдельного человека. Как описать, что такое каждое отдельное «я»? А кажется, можно. Потом подумал, что в этом, собственно, и состоит весь интерес, все значение искусства – поэзии» [5, с. 147].

В модели Джойса, где свертывается повествование, конвенциональное событие, прогнозируемое и предугадываемое, подводится к выбору путем воспоминания сознания автора – текста – читателя. Возникает кооперативный эффект подключения к конвенциональному событию констант культуры, которые активизируют область художественного сознания мира в пространстве НЕЧТО ПОДОБНОГО (индивидуально-авторского – коллективного в отдельной культуре – всеобщего).

Р.Г. Баранцев указывает, что в тернарной системе целостность является субстанциональной компонентой. Познаваемость целостности становится путем деформализации. Ученый связывает целостность с архетипным триединством рацио – эмоцио – интуицио. Он полагает, что механизм целостности (автопоэтическое начало) поддерживается принципом «неопределенность – дополнительность – совместность», причем ни одна компонента в этом принципе не может быть абсолютизирована [2].

Имплементация данного принципа может быть проиллюстрирована эпифанией, через которую Джеймс Джойс раскрывает суть события жизни. В «Стивене-герое» сначала субъект видит объект будто целым, затем объект распредмечивается и в процессе познания своих частей восстанавливается в иной целостности, излучающей «душу предмета» [10, с. 218]. В понимании Джойса, целостность возрастает с увеличением упорядоченности в проявлениях человеческой субъективности. Важно уметь схватить внезапную духовную манифестацию, которая может быть вызвана также вульгарным оборотом речи, жестом или запоминающимся поворотом мысли. Стивен познает «душу предмета» в абстрагировании от чувственного восприятия. Завершенность процесса понимания, по мысли А. Литца, является целью контекстуально обусловленного «откровения во времени» [7, с. 45]. Таким образом, целостность деятельна. Джойс пользуется религиозным термином для творческого озарения под воздействием внешнего импульса, который проходит сквозь сознание жизни. О нечто похожем писал в «Дневниках» Л.Н. Толстой: «Мы видим то, что вне нас, но не видим того, что в нас, только чувствуем это (если не потеряли сознания и не признаем видимого внешнего за всю нашу жизнь)» [5, с. 126]. Видимое внешнее у Джойса свертывается, поскольку повествование является одной из форм, многократно повторенной в художественных произведениях, причем формой, не дающей выбора в ее иерархической последовательности повествовательных категорий.

Поскольку писатель, как и любой человек, «текущее вещество» [5, с. 84], целостность его контекста-текста-подтекста подчиняется динамике, совмещающей индивидуально-авторское и коллективное. У писателя есть свои кумиры, свои привязанности, свои ориентиры, к которым он примыкает, чтобы создать с ними целостность рода, жанра, направления, формы, модели.

Джойс прерывает хождение по лабиринтам повествования, закрывающего то, что во внутреннем человеке способствует узнаванию себя. В свойственном ему миропонимании он опирается на пафос религиозного сознания, вызывает многовековую память о божественном откровении, по одному событию «перетекая» в иное, опираясь на событие узнавания себя в труде откровения. Джойс пропускает через свои художественные тексты мировую и собственную культуру, он останавливает время, обращаясь к настоящему через прошлое (свое физическое пребывание в Ирландии до приезда на континент). Он ходит по лабиринтам сознания (под воздействием контекста оно уже континентальное), показывая, как потерян человек его времени, как он одинок и как ищет соприкосновения. Пропуская через себя тексты Джойса, читатель встраивается в его контекст – текст – подтекст, где узнает, посредством Джойса, себя самого в собственном эпифаническом откровении.

Целостность очерчивает текучесть целой эпохи, которая сцепляется с прошлым, скользя сквозь него. Современность обращается к целостности, воплощенной личностью как творцом. Целостность проявляется в единообразной модели художественного текста, воплощенной индивидуально-авторской концепцией одного писателя или группы писателей, разделяющих принципы художественного освоения мира. Художественная модель Джеймса Джойса прошла стадии самоусложнения и, вероятно, разрушения, перейдя порог устойчивости в турбулентном режиме «Поминок по Финнегану». Начиная с текстов ранних эпифаний, Джойс определил движение сознания жизни как деятельность соприкосновения с религиозным сознанием в таинстве эпифанического откровения, нравственность которого – высочайшего образца. Самоусложняясь, модель Джойса сужала повествовательность, высвобождала место для внутреннего человека, который представал в полуоформившихся мыслях, вербальноподобных импульсах или казуистических рассуждениях, где свое и чужое срослись в фантасмагории все того же нечто подобного. Отпустив язык в плавание в «Поминках», Джойс сделал слово-саквояж, унаследованное от Ф. Рабле и Л. Кэрролла, пучком-откровением, фракталом мысли, которую не везде можно расшифровать.

Джойс трансформирует художественный текст в гипертекстовую сеть, где непросто отделить флуктуации от случайных, фоновых элементов, выстраивающих свои собственные сети во взаимодействиях, контролируемых высокочастотными предлогами. Его путь самоорганизации – трансформационный. Каждая эпоха обнаруживает трансформации констант культуры. Ведомые эпохальной целью, творческие личности конструируют параметры порядка из эмерджентных структур, возникающих на хаотической основе. Очевидно, коллективное начало влияет на индивидуально-авторскую неустойчивость и интенсификацию индивидуально-авторских элементов хаоса.

Выводы. Целостность Джойса характеризуется такими свойствами:

(1). Саморазвитие.

Джойс возводит собственные отклонения от литературно-художественных норм в свою норму, которую он последовательно нарушает для цикличного саморазвития. Его приемом саморазвития можно считать использование эти-

мологических регистров. Например, по подсчетам Д. Рива, в «Портрете», где 80 процентов слов – германского происхождения, 5 процентов слов латинского происхождения используются с нарастанием до третьей главы, их количество несколько уменьшается в четвертой главе и возвращается к уровню употребления в третьей главе в последней пятой главе. Джойс использует этимологию слов для волновых пульсаций духовного и телесного. Вершинами частотного употребления слов греческого происхождения в «Портрете» становятся конец четвертой и начало пятой глав. Часто Джойс употребляет частотное слов в его первоначальном этимологическом значении, которое отличается от современного значения [8]. Концентрации ключевых слов способствуют серийные высокочастотные предлоги.

(2). Открытость для обмена со средой художественного дискурса.

Язык Джойса движется в среде с внутренними и внешними пульсирующими воздействиями. Динамика от микрокосма текстов ранних эпифаний к макрокосму «Поминок по Финнегану» достигается множественными пересечениями его художественных текстов, открытых для разных интерпретационных перспектив.

(3). Системное видение сцепления художественного откровения с религиозным сознанием через эпифаническое состояние.

Джойс помещает свое языкосознание в сферу действия религиозного сознания, хорошо прочувствованное христианским читателем. Он ведет к единению и единству как идеализированной истине сознания жизни, делая свои художественные тексты достоянием всеобщим, не только христианской культуры.

(4). Использование кооперативных эффектов.

Языкотворчество усиливается кооперативными эффектами, явными и скрытыми. Кооперативный эффект достигается вовлечением в среду другие художественные тексты, которые разделяют эпифанические основания его художественной модели (например, В. Вулф и У. Фолкнер).

(5). Изменение типа саморегуляции для поддержания динамики системы контекста – текста – подтекста.

Статистические данные показывают, что уже в «Дублинцах» целостность поддерживается саморегуляцией. Высокое количество наиболее употребительных слов в английском языке показывает, что Джойс опирается на константы культуры, зафиксированные в словаре. Свертывание повествования уравновешивается точным отбором слов, которые помогают читателю ориентироваться в новой модели художественного текста. Целостность проявляется в отборе слов, которые характеризуют эпоху в жизни Дублина, объединяют людей, истории которых рассказывают «Дублинцы». Отдельные слова являются ключевыми для джойсовской модели. Высокочастотны и в «Улиссе» предлог through (248 раз), местоимение something (178 раз), существительное hope (64 раза). Но лексема «потир», ключевая для «Дублинцев», в «Улиссе» встречается семь раз. Такие же важные для «Дублинцев» лексемы, как «гномон» и «приключение», не встречаются ни разу.

Таким образом, целостность синергетического образа поддерживается Джойсом отбором высокочастотных слов. Предлоги выступают скрепами и сигналами автопоэтического в разных оттенках скольжения в пространстве-времени, оформляемых цикличностью предлогов.

Перспективным является выяснить на более обширном материале, как разные предлоги способствуют целостности индивидуально-авторской концепции Джойса.

Литература:

1. Арапов М.В., Ефимова Е.Н., Шрейдер Ю.А. О смысле ранговых распределений / М.В. Арапов, Е.Н. Ефимова, Ю.А. Шрейдер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kudrinbi.ru/public/442/index.htm.
2. Баранцев Р.Г. Становление тринитарного мышления / Р.Г. Баранцев. – М. ; Ижевск : НИЦ РХД, 2005. – 124 с.
3. Дунаев В.О ранговых распределениях в классификации / В. Дунаев // Научно-техническая информация. – 1983. – Серия 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dunaevv1.narod.ru/other/classrunk.htm.
4. Орлов Ю.К. Невидимая гармония / Ю.К. Орлов // Число и мысль. – М. : Знание, 1980. – №. 3 – С. 70–105.
5. Толстой Л.Н. Собрание сочинений : в 22-х т. Т. 22 : Дневники 1895–1910 / Л.Н. Толстой. – М. : Художественная литература, 1985. – 559 с.
6. Bernhardsson S., Rocha L.E.C. da, Minnhagen P. The meta book and size-dependent properties of written language / S. Bernhardsson, L.E.C. da Rocha, P. Minnhagen //New Journal of Physics. – 2009. – № 11. – P. 2–15.
7. LitzA.W. JamesJoyce / A.W. Litz. – N.Y.: Twayne, 1966. – 141 p.
8. Reeve J. A macro-etymological analysis of James Joyce's A Portrait of the Artist as a Young Man / J. Reeve [Electronic version]. – Accessed from : http://jonreeve.com/2015/05/macroetymology-of-portrait-paper.
9. Joyce J. Dubliners / James Joyce. – L.: Penguin, 1996. – 256 p.
10. Joyce J. Stephen Hero / J. Joyce. – L.: Jonathan Cape, 1969. – 253 p.

Фоменко О. Г. Цілісність синергетичного образу в художніх текстах Джеймса Джойса

Анотація. У статті розглядаються інформаційні потоки у перспективі найбільш частотних слів у художніх текстах Джеймса Джойса. Виявляється автопоезис вживання високочастотних слів Джойсом. Цілісність Джойса визначається як саморозвиток, відкритість, системна когерентність художньої та християнської епіфаній, кооперативний ефект, зміна типу саморегуляції.

Ключові слова: формула Ципфа-Мандельброта, синергетичний образ світу, цілісність, автопоетичне начало.

Fomenko E. Integrity of synergetic image in fictional texts by James Joyce

Summary. The article explores information flows from the perspective of most frequentwords in James Joyce's texts. The use of such words depends on Joyce's autopoetic nature. Joyce's integrity is identified as self-development, openness, systemic coherence of fictional and Christian revelations, cooperative effect, and change in the self-regulation type.

Key words: Zipf-Mandelbrot law, synergetic image of the world, integrity, autopoetic nature.

РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

УДК 811.111:81.42

Бабич В. І.,
аспірант
Херсонського державного університету

ЛІРИЧНЕ Я КРІЗЬ ПРИЗМУ ОБРАЗІВ ПРИРОДИ В ІДІОДИСКУРСАХ Р. ФРОСТА І К. СТЕНБЕРГА

Анотація. Стаття присвячена аналізу засобів вираження ліричного я в ідіодискурсах Р. Фроста і К. Стенберга крізь призму образів природи. Узагальнюючи наявні наукові розвідки щодо тлумачення таких категорій, як «дискурс», «поетичний дискурс», «ідіодискурс», «ліричне я», автор пропонує власне розуміння ключових понять дослідження й доходить висновку про відмінності у змістовому наповненні поетичних текстів, які містять образи природи, та подібності у використанні мовностилістичних засобів вираження ліричного я у представників американського поетичного дискурсу модернізму.

Ключові слова: поетичний дискурс, ідіодискурс Р. Фроста і К. Стенберга, образи природи, ліричне я, засоби вираження.

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях із когнітивної лінгвістики увага науковців прикута до образної структурованості людського мислення на рівні свідомості й підсвідомості. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники визначають образ однією з основних структур концептуальної картини світу людини, основною складовою її ментального життя й когнітивною передумовою думки [2; 17; 20; 23]. З погляду аналізу поетичного дискурсу вчені розрізняють поняття «образ» як конкретної чуттєвої реальності, «поетичний образ» як вираження ідеї, узагальнений зміст віршованого тексту і «словесний поетичний образ» як утілення образу, ідеї й змісту в мовленнєвій формі, унаслідок чого останні розглядаються як лінгвокогнітивний текстовий конструкт, який інтегрує в собі концептуальну та вербальну іпостасі поетичного образу [3, с. 21].

У лінгвістичних дослідженнях останніх років, пов'язаних із аналізом поетичного дискурсу, образи природи розглядаються вченими як динамічні лінгвокогнітивні утворення, що виникають при формуванні загального образного простору поетичного тексту, візуальна організація якого пов'язана із демонстрацією опосередкованих людиною боків природного світу й цивілізації та характеризується незамкненістю простору, недосказаністю, представленням повного образу явища (тобто зображення серії вражень від предмета, а не одиничного враження від нього), цілісністю образів (образи взаємодіють і формують замкнене коло), відсутністю узагальнень природних об'єктів та явищ, антропоцентричною спрямованістю (присутністю людини імпліцитно або експліцитно) [12, с. 230].

Незважаючи на численну кількість наукових робіт як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у різних напрямах лінгвістики й поетики, у яких вони вирішують проблеми лексико-семантичної та структурно-синтаксичної організації поетичного дискурсу, його функціональних і прагматичних властивостей (М. Акішина, Л. Бєлєхова, О. Воробйова, О. Заболотська, М. Зубець, О. Іссерс, О. Морозова, І. Шевченко та ін.), аналізують різноманітні підходи стосовно дослідження образів природи в поетичному дискурсі й узагальнюють основні аспекти вивчення природи в художньому тексті (О. Кагановська, Л. Петрухіна, Ю. Свірідова, А. Ткаченко, В. Халізев та ін.), додаткової розвідки потребують питання визначення суб'єктних форм вираження авторської свідомості в ліриці, засобів вираження ліричного я в поетичному дискурсі загалом і в окремих поетичних ідіодискурсах.

Актуальність дослідження зумовлена загальним спрямуванням наукових пошуків у контексті аналізу поетичного дискурсу на розкриття когнітивних механізмів, які забезпечують формування й функціонування словесних образів у поетичному тексті, на визначення експліцитної взаємодії між адресантом й адресатом поетичного твору, на вияв концептуальної картини світу окремих поетів або концептуальних структур, які зумовлюють формування змісту образів у творах певного автора як мовної особистості. З'ясування специфіки образів природи в поетичних ідіодискурсах, у яких виявляється ліричне я поета, сприятиме розбудові теорії авторської свідомості в поетичному дискурсі.

Отже, **мета статті** – проаналізувати засоби вираження ліричного я крізь призму образів природи в ідіодискурсах Р. Фроста і К. Стенберга. Об'єктом аналізу є образи природи в поетичних творах Р. Фроста і К. Стенберга, предметом дослідження є засоби вираження ліричного я в ідіодискурсах цих представників американського модернізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатозначність поняття дискурсу в сучасних лінгвістичних студіях, яке асоціюється із поняттям мовлення або, точніше, зв'язного мовлення, потоком мовлення, складним синтаксичним цілим, текстом, комунікативно цілісним і завершеним мовним добутком, а також характеризується комунікативною адекватністю й зумовлене ментальними процесами учасників комунікації, такими як етнічні, психологічні, соціокультурні стереотипи й установки, включаючи стратегії розуміння та породження мовлення, вибір засобів для досягнення кінцевої мети комунікації, фіксація точки зору мовця тощо [7; 10; 15], дещо ускладнює й тлумачення ще одного ключового поняття нашого дослідження – поетичний дискурс. Сучасні вітчизняні й зарубіжні науковці розглядають поетичний дискурс як результат соціального, історичного та культурного процесів, що реалізується у вигляді поетичних текстів, створених групою суб'єктів або окремими суб'єктами, наділеними спроможністю естетично перетворювати дійсність крізь призму внутрішнього стану й авторської майстерності в художньо завершене ціле [1, с. 21]; як складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний та історичний контексти, авторські інтенції [6, с. 55]; як складну систему, яка, об'єднуючись навколо віршованого тексту, наповнює його прагматичним змістом і репрезентує індивідуальні характеристики відправника й отримувача віршованого тексту [8, с. 3]; як складну нелінійно організовану систему поетичних текстів, образно-мовленнєві елементи якої являють собою інтегратив-

ну й системно пов'язану єдність їхніх мовних, прагматичних, соціокультурних, психічних і паралінгвістичних властивостей [16, с. 8].

Ураховуючи наявні наукові підходи щодо тлумачення поняття поетичного дискурсу, у дослідженні під поетичним дискурсом ми розуміємо складне, інтегративне й системне комунікативне явище, в основі якого лежить сукупність поетичних творів у єдності лінгвістичних, прагматичних, соціокультурних і когнітивних факторів їх породження й сприйняття і головною складовою якого є мовна особистість як суб'єкт соціальних відносин з унікальним набором особистих якостей, філософських поглядів, історичного досвіду, системою знань, що здатна художньо відображати реалії об'єктивного світу на основі творчого сприйняття, естетичного мотивування, образного мислення, уяви, фантазії та креативної мовленнєво-розумової діяльності з урахуванням специфіки поетичного мовлення.

У контексті дослідження потребує роз'яснення ще одне базове поняття аналізу – «ідіодискурс», яке деякі науковці протиставляють таким поняттям, як «ідіостиль», «ідіолект», «когнітивний стиль», «індивідуальний авторський художній концепт», «концептуальна картина світу автора», а інші ототожнюють їх. Так, наприклад, Н. Болотнова, І. Тарасова трактують ідіостиль як систему асоціативно-смислових полів, що характеризують когнітивний рівень мовної особистості [4, с. 7], як «спосіб думати й говорити про світ у нерозривній єдності» [14, с. 9], що корелює з розумінням ідіостилю як сукупності мовних і ментальних структур художнього світу автора. Індивідуальні різновиди мови, що реалізуються в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови, а в письмовому мовленні виявляють риси ідіостилю, О. Селіванова називає ідіолектом [13, с. 167]. Уточненням поняття ідіостилю в когнітивному напрямі є запропоноване Р. Фаулером поняття «когнітивний стиль» – специфічна мовна репрезентація індивідуальної ментальної сутності автора, оповідача та персонажів, які корелюють із поняттям картини світу, це відображення характерного способу засвоєння й розуміння світу, яке автор утілює в тексті [18, с. 103]. На думку Ю. Караулова, асоціативна структура художнього тексту, сформована на номінантно-референтній основі, дає змогу говорити про концептуальну картину світу автора [9, с. 38]. Сукупність взаємно пов'язаних концептуальних сфер, що відображають знання індивіда про певні фрагменти світу, центром якого він є, зумовлюють структуру його концептуальної картини світу [11]. Проте Л. Брославська та І. Шевченко визначають сукупність мовно-когнітивних механізмів створення текстового простору певним автором, що відрізняє його дискурс від інших, як ідіодискурс, ототожнюючи це поняття із ідіостилем, під яким науковці розуміють складний, багатовимірний і багаторівневий вияв особистості автора художнього тексту [5, с. 23].

Узагальнюючи наявні наукові тлумачення вітчизняних і зарубіжних дослідників, у статті ми використовуємо термін «ідіодискурс», під яким розуміємо індивідуальний вияв мовної особистості поета, мовленнєве вираження певної соціальної практики, упорядковане та систематизоване використання мови, за яким стоїть соціально, ідеологічно й історично зумовлена ментальність, а отже, і концептосистема, що склалась у конкретного автора поетичного дискурсу.

Не менш складним у плані теоретичного переосмислення є й ще одне ключове поняття нашого наукового дослідження – ліричне я. Традиційно категорію образа автора пов'язують із роботами С. Бройтмана, В. Виноградова, Л. Гінзбург, М. Зусман, Б. Кормана, Ю. Тинянова. Окрім ліричного я, дослідники також визначають такі види репрезентації авторської позиції в ліриці, як автор-оповідач, власне автор, рольовий герой, ліричний суб'єкт, образ-маска, я-інший, ліричний оповідач, неосинкретичний суб'єкт, форма-суб'єкт поетичного дискурсу тощо. Проте, на нашу думку, ліричне я є самостійним поняттям, що презентує один із типів ліричного суб'єкта, під яким ми розуміємо одну із форм авторської свідомості, представлену а поетичному дискурсі суб'єктами мовлення й суб'єктами свідомості, яка на внутрішньотекстовому рівні може бути виражена як імпліцитно, так і експліцитно, а на метатекстовому рівні може бути представлена у вигляді ліричного героя або образа автора.

Дослідження засобів вираження ліричного я крізь призму образів природи в ідіодискурсах Р. Фроста і К. Стендберга засвідчує відмінності у використанні мовностилістичних засобів і змістовому наповненні поетичних текстів.

Образи природи в поетичних творах Р. Фроста слугують засобом зображення психічного, емоційного або морального ставлення ліричного героя, переживання ним душевних хвилювань, сумнівів, усвідомлення тощо. Наприклад, у вірші "Tree at my Window": *That day she put our heads together, / Fate had her imagination about her, /* ***Your head so much concerned with outer, / Mine with inner, weather*** [19]. У цьому уривку поет через образ природи зіставляє дві долі *That day she put our heads together:* перша розкривається через образ зовнішньої негоди, а друга пов'язується із внутрішньою імлою. Лексико-стилістичними засобами вираження протистояння слугують антонімічні лексеми *outer* та *inner.* Слово *outer* імпліцитно об'єктивує значення природи як реального втілення явищ навколишнього середовища. Основною семою значення слова є сема «зовнішній бік» навколишнього світу "on the outside of something; further from the centre of something; relating to objects, activities etc that are part of the world, as opposed to your own thoughts and feelings" [21]. Антонімічний корелят *inner*, відповідно, має протилежне значення: "on the inside or close to the centre of something; inner thoughts or feelings are ones that you feel strongly but do not always show to other people; relating to things which happen or exist but are not easy to see" [21]. Погода як опис природи в наведеному фрагменті ніби демонструє протистояння внутрішнього й зовнішнього світу ліричного *я*, тобто буря переживань, сумнівів, почуттів у душі ліричного героя нагадує природні катаклізми в реальному світі.

В ідиодискурсі Р. Фроста образи природи є засобом одухотворення навколишнього світу, надання йому експресії або символізму, як у вірші "Mending Wall": ***Spring is the mischief in me****, and I wonder* / *If I could put a notion in his head* [19]. У наступному фрагменті з вірша "Mending Wall", завдяки образу природи, Р. Фрост наочно демонструє відчуження ліричного героя від зовнішнього світу й «злиття» зі світом природи: *I see him there* / ***Bringing a stone grasped firmly by the top*** / ***In each hand, like an old-stone savage armed****. /* ***He moves in darkness*** *as it seems to me,* / ***Not of woods only and the shade of trees****. / He will not go behind his father's saying, / And he likes having thought of it so well / He says again, "Good fences make good neighbours"* [19]. Звернення до образу дикуна *old-stone savage armed* – це спроба нагадати, що людина, незалежно від цивілізації, залишається природною істотою. Образ *пітьми* як компонента природи ***He moves in darkness*** *as it seems to me,/* ***Not of woods only and the shade of trees*** слугує для зображення безвиході, помилок, не-

правильно обраного шляху. Лексема *пітьма*, значення якої буквально означає «відсутність світла» – "when there is no light" [21], доповнює розуміння ліричного *я* через опис природи, створюючи атмосферу лабіринту, із якого немає виходу. Окрім того, пітьма асоціюється із темними силами "evil or the devil" [21], що є символом руху людини неправильним шляхом, відвертання від світла.

В ідіодискурсі К. Стендберга звучать схожі мотиви відчуження людини, але в його творчості образи природи передають не лише віддаленість ліричного героя від природи, а й взагалі його самотність у зовнішньому світі. Так, квіти у вірші "Graves" не відносять уяву читача до луків та лісів, а створюють відчуття похмурості і смерті, ніби це «мертві квіти»: ***Flowers and the wind,*** / ***Flowers and over the graves of the dead***, / *Petals of red, leaves of yellow, streaks of white,* / *Masses of purple sagging. ...* / *I love you and your great way of forgetting* [22]. Анафоричний повтор слова *flowers* уживається у протилежних за змістом реченням. Так, прочитання рядка *Flowers and the wind* створює картину луку та вітру, який спокійно віє над квітами, але потім пейзаж змінюється *Flowers and over the graves of the dead*, і перед читачем постає не краса природи, чарівність квітів і подуву вітру, а картина смерті, що об'єктивує основну думку авторського *я* – ніщо у світі не є вічним, навіть краса природи підвладна часу. Це підтверджується такими рядками речення: краса природи виявляється в різнобарв'ї квітів – *Petals of* ***red****, leaves of* ***yellow****, streaks of* ***white,*** / *Masses of* ***purple*** *sagging...* і водночас змінюється, усе це змінюється на забуття: *your great way of* ***forgetting.***

У вірші "A Cliff Dwelling" ліричне *я* розкривається через образи природи, які передано за допомогою епітетів *golden sky*, *sandy plain*, *horizon rim*: *There sandy seems the* ***golden sky***/ *And golden seems the* ***sandy plain****.* / *No habitation meets the eye* / *Unless in the* ***horizon rim****,...* [19]. У цьому вірші відчувається піднесеність зображення природи. Авторське *я* розкривається за допомогою низки метафор, які демонструють ставлення Р. Фроста до навколишньої природи. Поет використовує паралелізм, призначення якого увиразнити мовлення автора. Він називає звичайні піщані пустелі золотим небом *There sandy seems the* ***golden sky***, а золото уявляється ним як піщана рівнина: *And golden seems the* ***sandy plain.*** Завдяки використанню цього виду синтаксичного повтору, ліричне *я* імпліцитно зображає перевагу духовного над матеріальним. Автор демонструє, що справжнє золото – це звичайна, але неповторна краса природи.

Разом із кам'яною стіною, яка слугує прихистком від «власних страхів»: *Some halfway up the limestone wall,* / *That spot of black is not a stain* / *Or shadow, but a cavern hole,* / ***Where someone used to climb and crawl*** / ***To rest from his besetting fears*** [19], образи природи створюють її відчуття – як чогось вічного, що існує тисячі років, і буденного, що минає, – життя ліричного героя: *I see the callus on his soul* / *The disappearing last of him* / *And of his race starvation slim,* / ***Oh years ago – ten thousand years*** [19]. Епіфоричний повтор лексичних одиниць *fears* та *years* відображає почуття ліричного *я*, зокрема страх є природнім станом людини, який характеризується почуттям небезпеки, сумнівів, сильних переживань негативного характеру. У сполученні з лексемою *years* значення страху об'єктивує ще одну актуальну сему – втоми від життєвих турбот і водночас скороминущості людського життя. Час виступає тут як основна категорія, яка реалізується через образи природи. У рядках поета час – це вічна константа, а ліричний герой – це частина природного світу, у якому все є тимчасовим, швидкоплинним.

В ідіодискурсі К. Стендберга образи природи відходять на другий план, на відміну від поетичних творів Р. Фроста. Природа в його віршах постає як другорядна художня деталь твору – він ніби доповнює опис трагедії в житті ліричного героя, його важкий шлях, але все ж не несе такого смислового навантаження, як у віршах Р. Фроста. Природа слугує зовнішнім описом місця знаходження людини – дороги, якою вона рухається, а такі слова і словосполучення, як *wind and ranks of thunder, processionals of rain,* створюють атмосферу віддалення людини від природи, оскільки дощ, грім сприймаються не метафорично, як у Р. Фроста, а як реалістичні явища природи: *The broken boulders by the road* / *Shall not commemorate my ruin.* / *Regret shall be the gravel under foot.* / *I shall watch for* / ***Slim birds swift of wing*** / *That go where* ***wind and ranks of thunder*** / *Drive the wild* ***processionals of rain.*** / *The dust of the traveled road* / *Shall touch my hands and face* [22]. Отже, вітер, гроза, дощ – це супутники людини на шляху, перешкода їх рухові вперед, а не явища природи, які викликають захоплення своєї красою та силою. Зокрема, автор метафорично описує, як дорожній пил покриває руки й обличчя ліричного героя: *The dust of the traveled road* / *Shall touch my hands and face*. Імпліцитно розбитий шлях об'єктивує основне значення суму та жалю. Подібно до того, як ноги ліричного героя розбивають гравій під ногами, розбиваються і його сподівання. Але водночас вираз *traveled road* – це не лише шлях, яким іде людина, це символ погляду в майбутнє, символ надії. Природа в цьому прикладі актуалізує зображення внутрішнього стану самого поета. Він усвідомлює, що кожна особистість має свій шлях у житті, звісно, на цьому шляху трапляються перешкоди, але рух уперед – це рух до бажаного майбутнього.

У поетичних творах Р. Фроста образ природи постає як засіб утілення почуттів і переживань самого поета. Наприклад, у поезії "A Line-storm Song" поет оспівує всю красу природи: *The line-storm clouds fly tattered and swift,* / *The road is forlorn all day,* / *Where a myriad snowy quartz stones lift,* / *And the hoof-prints vanish away.* / *The roadside flowers, too wet for the bee,* / *Expend their bloom in vain.* / *Come over the hills and far with me,* / *And be my love in the rain* [19]. У цих рядках звучить справжня туга за «нездійсненими мріями». Образ дощу передається рядом метафор *myriad snowy quartz stones lift; The roadside flowers, too wet for the bee,/ Expend their bloom in vain.*

У вірші "A Prayer in Spring" образ природи розкривається через метафору. Р. Фрост цими словами демонструє всю любов до краси навколишнього світу: *Oh, give us pleasure in the orchard white,/ Like nothing else by day, like ghosts by night;* / *And make us happy in the happy bees,* / *The swarm dilating round the perfect trees…* / ***For this is love and nothing else is love,*** / *The which it is reserved for God above* / *To sanctify to what far ends He will,* / *But which it only needs that we fulfil* [19]. Лексема *love* несе в собі позитивну конотацію. Через цю лексему об'єктивується ставлення ліричного *я* до реального світу. Це спосіб вираження цінностей ліричного героя – того, що є найбільш важливим для нього. Виходячи із цього вірша, любов'ю для автора є *the flowers to-day; orchard white,/Like nothing else by day, like ghosts by night; and make us happy in the happy bees; the darting bird* / *That suddenly above the bees is heard; The meteor that thrusts in with needle bill.*

К. Стендберг, щоб показати всю красу рідної землі, називає себе *«сином прерії» – I was born on the prairie and the milk of its wheat, the red of its clover, the eyes of its women, gave me a*

song and a slogan / Rivers cut a path on flat lands. / The mountains stand up. / The salt oceans press in / And push on the coast lines. / The sun, the wind, bring rain / And I know what the rainbow writes across the east or west in a half-circle: / A love-letter pledge to come again [22]. Одухотворяючи явища природи, автор показує тісний зв'язок людини й навколишнього середовища, адже людина від народження належить до світу природи. Разом із тим цивілізація віддаляє її від першоджерел, а тому соціалізує людину, роблячи її істотою урбаністичного світу.

В ідіодискурсі К. Стендберга поширеним є звернення до розкриття образу ліричного *я* через образи природи як елемента міста. Наприклад, у наступному вірші К. Стендберг через опис зірок та імли демонструє самотність ліричного героя члена суспільства: ***Only stars and mist*** / *A lonely policeman,* / *Two cabaret dancers,* / ***Stars and mist again***, / *No more feet or wheels,* / *No more dust and wagons* [22]. Символічно поет звертається до образу *mist (туман).* Туман, що огорнув добре знайомий пейзаж, робить його невпізнанним, розпливчатим і таємним і наповнює людину невпевненістю. Туман завжди вважався матерією першоджерел, речовиною хаосу. У більшості культур туман – символ невизначеності й емблема сили, яка плутає і приховує істину від спостерігача. Образ *star (зірка)* багатозначний. Це символ вічності, світла, високих прагнень, ідеалів. У різних традиціях уважалося, що в кожної людини є своя зірка, яка народжується й умирає разом із нею. Зірка асоціюється з ніччю, але й утілює сили духу, що виступають проти сил пітьми. Вона є також символом божественної величі. Отже, образ зірки та туману – це наче дві сили, які протидіють; це спроба розкрити питання, що турбують ліричне *я*, допомогти ліричному героєві осмислити філософську сутність таїни природи, її вічності. Недарма автор використовує семантично-значущий повтор лексеми star: … *Only* ***stars and mist****…* / ***Stars and mist*** *again…* [22]. Епанафора підсилює значення повторюваного компонента, підбиває підсумки як у логічному, так і в емоційному планах. Це спроба, з одного боку, показати замкненість ліричного героя в зовнішньому світі, а з іншого – його прагнення до високих ідеалів.

Висновки. Отже, аналіз засобів вираження ліричного *я* в образах природи в поетичних ідіодискурсах Р. Фроста та К. Стенберга дає змогу зробити висновок щодо певних відмінностей у використанні мовностилістичних засобів і змістовому наповненні поетичних текстів цих представників американського модернізму. Ліричне *я* в ідіодискурсі Р. Фроста представлено здебільшого метафорично, а образи природи є одухотвореними й експлікують смисли єдності природи та ліричного героя, їх взаємозв'язку й співіснування, тоді як у поетичних творах К. Стендберга ліричне *я* представлене на тлі опису явищ навколишньої природи, але, на відміну від Р. Фроста, він використовує образи природи лише як засіб опису часу та місця події. Разом із тим образи природи в ідіодискурсі К. Стендберга є більш символічними, у зв'язку з тим, що поет використовує відомі образи, що мають імпліцитні смисли, через які реалізується ліричне *я* в його поетичних творах. Проте ми спостерігаємо певні подібності в засобах вираження ліричного *я* в ідіодискурсах обох представників американського модернізму на суто лінгвістичному рівні, серед яких превалюють епітети, метафори, лексичні та синтаксичні повтори, антитези, тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні особливостей прояву ліричного *я* через аналіз синтаксичних конструкцій у поетичних ідіодискурсах Р. Фроста і К. Стенберга.

Література:

1. Акішина М.О. Образність англомовного поетичного дискурсу XXI століття: лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / М.О. Акішина; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2014. – 295 с.
2. Белехова Л.И. Формирование новообразов в современной американской поэзии / Л.И. Белехова // Англістика і американістика : зб. наук. праць. – Дніпропетровський національний ун-т, 2004. – № 1. – С. 91–96.
3. Бєлєхова Л.І. Види мапування як лінгвокогнітивної операції формування новообразів (на матеріалі американської поезії) / Л.І. Бєлєхова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Розділ І : Когнітивна лінгвістика. – 2011. – № 3. – Ч. 1. – С. 21–24.
4. Болотнова Н.С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного текста / Н.С. Болотнова // Материалы II Международного конгресса русистов-иссследователей «Русский язык: исторические судьбы и современность». – М. : МГУ, 2004. – С. 7.
5. Брославська Л.Я. Ідіостиль і концептуальна ідіосфера автора у художньому дискурсі / Л.Я. Брославська, І.С. Шевченко // Вісник ХНУ. – 2012. – № 1003. – С. 22–27.
6. Бутова А.В. Особенности поэтического дискурса Н.А. Заболоцкого / А.В. Бутова, А.И. Дубских // Литература и лингвистика: прошлое, настоящее, будущее : сборник научных трудов Sworld. – 2014. – Т. 24. – № 8. –С. 27–58.
7. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Ван Дейк ; пер. с англ. – 2 изд. – М. : Ленанд, 2015. – 320 с.
8. Горло Е.А. Универсальная антропоцентрическая модель поэтического дискурса : автореф. дисс. … докт. филол. наук : спец. 10.02.19, 10.02.20 / Е.А. Горло. – Ростов-на-Дону, 2007. – 46 с.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
10. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е.С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность : функциональные и структурные аспекты : сб. обзоров / РАН ИНИОН Центр гуманитарных научно-информационных исследований, отд. языкознания / отв. ред. С.А. Ромашко и др. – М., 2000. – С. 7–25.
11. Ніконова В.Г. Концептуальне поле «світ людини» у трагедіях Шекспіра / В.Г. Ніконова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:/ /shakespeare.zp.ua/texts.item.104/.
12. Свірідова Ю.О. Опис природи і пейзаж : критерії розрізнення (на матеріалі австралійської поезії XX століття) / Ю.О. Свірідова // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2014. – Вип. 2 (74). – С. 227–232.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 672 с.
14. Тарасова И.А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте (на материале поэзии Г. Иванова и И. Аненского) : дисс. … докт. филол. наук : спец. 10.02.01 / И.А. Тарасова. – Саратов, 2004. – 484 с.
15. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; пер. с нем. – М. : Весь Мир, 2003. – 416 с.
16. Чумак-Жунь И.И. Дискурсивное пространство поэтического текста: образное слово в русской лирике конца XVIII – начала XXI веков : дисс. … докт. филол. наук : спец. 10.02.01 / И.И. Чумак-Жунь. – Белгород : БелГУ, 2009. – 407 с.
17. Brandt L. Cognitive Poetics and Imagery / L. Brandt, P.A. Brandt // European Journal of English Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hum.au.dk/semiotics/docs2/pdf/brandt&brandt/cognitive_ poetics.pdf.
18. Fowler R. Linguistics and the Novel / R. Fowler. – London : Methuen, 1977. – 145 p.
19. Frost R. Poems / R. Frost [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/robert_frost_2004_9.pdf.

20. Lakoff G. More than Cool Reason : A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago ; London, 1989. – 230 p.
21. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ldoceonline.com/.
22. Sandburg C. Poems / C. Sandburg [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/carl_sandburg_2012_3.pdf.
23. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / R. Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.

Бабич В. И. Лирическое я через призму образов природы в одиодискурсах Р. Фроста и К. Стенберга

Аннотация. В статье проанализированы средства выражения лирического я в идиодискурсах Р. Фроста и К. Стенберга сквозь призму образов природы. Обобщая существующие научные подходы относительно толкования таких категорий, как «дискурс», «поэтический дискурс», «идиодискурс», «лирическое я», автор предлагает собственное понимание ключевых понятий исследования и приходит к выводу о существовании отличий в содержательном наполнении поэтических текстов, которые содержат образы природы, и сходства в использовании лингвостилистических средств выражения лирического я у представителей американского поэтического дискурса модернизма.

Ключевые слова: поэтический дискурс, идиодискурс Р. Фроста и К. Стенберга, образы природы, лирическое я, средства выражения.

Babych V. Lyrical I in the light of images of nature in idiodiscourses of R. Frost and C. Sandburg

Summary. The article deals with the analysis of the means of expression of the lyrical I in the idiodiscourses of R. Frost and C. Sandburg. Generalizing the existing scientific approaches to the treatment of such categories as “discourse”, “poetic discourse”, “idiodiscourse”, “lyrical I”, the author represents her own understanding of the basic notions of the research and arrives at the conclusion that certain differences exist in the content plane of the poetic texts which contain images of nature whereas it is possible to observe similarities in the use of linguostulistic means of expression of the lyrical I by the representatives of the American poetic discourse of modernism.

Key words: poetic discourse, idiodiscourses of R. Frost and C. Sandburg, images of nature, lyrical I, means of expression.

УДК 811.111

Бардіна Н. В.,
доктор філологічних наук, професор
Міжнародного гуманітарного університету

ДИСКУРСНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ В ПЕРЕХРЕСНОМУ ДОПИТІ В АНГЛОСАКСОНСЬКІЙ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Е. С. ГАРДНЕРА «THE CASE OF THE SCREAMING WOMAN")

Анотація. У статті шляхом дослідження твору відомого американського письменника-юриста на основі біо-соціо-когнітивної моделі людини запропоновано метод аналізу детективу, що містить у собі декілька маніпуляційних дискурсів (допити свідків, взаємодію супротивників на судовому засіданні та сприйняття читачів).

Ключові слова: дискурс, маніпулювання свідомістю, юрислінгвістика, англійська мова, Е.С. Гарднер.

Наприкінці XX століття, підводячи підсумки розвитку лінгвістики, відомий дослідник І.С. Кубрякова, зауважила, що термін «лінгвістика» є парасолькою, під якою приховано безліч різних наук. Розвиток науки про мову вже в перші десятиріччя XXI століття підтвердило прогнозування геніального Р.О. Якобсона: «Лінгвістика як найголовніша семіотична наука майбутнього має поєднати всі антропоцентричні обміни, що існують у культурі (за К. Леві-Строссом) – обмін інформацією, обмін послугами (товарами, грошима), обмін сексуальними партнерами. Саме цей обмін виявився центральним у семіотичній побудові вербальних і позавербальних цілісних, закінчених утворень у такому всебічному напрямі лінгвістики, як дискурсологія» [3].

Сучасна дискурсологія є одним із **найактуальніших напрямів лінгвістики.**

Сам термін «дискурс» (від. латинського *discursus* – «переміщення туди-сюди») має різні тлумачення у філософії та близько 10 в лінгвістиці, тому маємо роз'яснити його вживання в цьому контексті.

У філософії – це логічний виклад точки зору. В американській школі дискурсології цей термін позначає розмову, діалог. Проте в багатьох дослідженнях під дискурс-аналізом розуміють розгляд типів зв'язку речень у міжфразовій єдності.

Французька школа, яка бере початок із синтетичних робіт М. Пешьо, розуміє під дискурсом висловлювання, що розгортається в часі та просторі. При цьому простір і час охоплює як систему самого дискурсу, конкретну ситуацію його створення, так і культурно-історичну, психологічну надсистему (дискурсну формацію), для якої окремий дискурс є включеним як системна одиниця.

В українській та російській мові треба розрізняти прикметники «дискурсивний», «дискурсний», які часто-густо плутають навіть науковці високого рівня.

«Дискурсивний» – термін філософії, який позначає логічне мислення, позначає те, що здійснюється шляхом логічних міркувань, розсудковий, опосередкований. «Дискурсний», термін психології та сучасної лінгвістики, навпаки, указує на рефлексивний компонент дослідження, – той, що має відношення до дискурсу як «тексту, зануреному до життя» (визначення Н.Д. Арутюнової, яке синтезує уявлення про дискурс французької школи).

До **найактуальніших напрямів гуманітарних наук** належить й опис засобів маніпуляції свідомістю, насамперед масовою. Ми всі живемо в колі маніпуляції, і нерідко не можемо обґрунтувати прийняття того чи іншого вчинку, тієї чи іншої позиції. Під дискурсною маніпуляцією ми розуміємо складне семіотичне повідомлення, метою якого є змінити думки, установки адресати та зрештою виконати дії, які потрібні сугестору. Маніпулювання відрізняється від переконання та навіювання тим, що людина, усвідомлюючи, що вона каже або робить, не в змозі чітко уявити, яким чином вона прийшла до такого рішення. Питанням маніпуляції свідомістю приділяли увагу психологи, журналісти, мовознавці (Є. Доценко, С. Кара-Мурза, Т. Ковалевська, І. Черепанова, М. Ериксон, Р. Чалдіні, автори НЛП і багато інших).

Проблема полягає, на нашу думку, у тому, що в науці бракує саме комплексних досліджень: існує багато спроб виявити засоби маніпуляції в рекламі, політиці, криміналістиці. Вони діють, але спроба проаналізувати маніпулятивні засоби, які використовуються в так званих «конгломеративних» дискурсах – художніх, юридичних, побутових, зроблено **вперше.**

Матеріалом дослідження став один із романів Е.С. Гарднера – відомого американського майстра детективів на основі власного досвіду адвоката та слідчого (criminal lawyer). Хоча 85 романів (з 146), де головним героєм є адвокат П. Мейсон, були створені багато років тому, й зараз на юридичних факультетах США вивчають їх як зразки побудови судового мовлення адвокатів. Наші співвітчизники вважали твори Е.С. Гарднера нудними через детальні описи судових процесів, тому саме перехресні допити перекладачі скорочували на 3–5 сторінок.

Вважаємо, що зараз це дослідження буде **корисним** не лише мовознавцям, але й юристам, які вивчають міжнародне право.

Мета статті – показати можливість моделювання зображеного юридичного дискурсу на основі теорії про обов'язкові біосоціо-когнітивні складові маніпуляції свідомістю [1]. Уперше також запропоновано гіпотезу про те, що судове засідання у творах Е.С. Гарднера нагадує роботу півкуль головного мозку людини.

Відомо, що головним засобом навіювання (сугестії) є гальмування лівої півкулі головного мозку, яка відповідає за логічне мислення, й активізація роботи правої півкулі, що можна викликати вербалізацією або демонструванням емоцій, використанням стереотипних, метафоричних висловлювань, покрокове програмування діяльності, замовчування деталей, узагальнення тощо.

Головна риса англосаксонського права – пріоритет судового прецеденту. Суддя у судовому процесі – суб'єкт правотворчості. Норми права в англосаксонських судових системах мають детальний казуїстичний характер, тому що створюються під час розгляду конкретних казусів – справ. Саме тому велике значення набуває формалізація процедур, процесуальні норми, засоби юридичного захисту.

Центральне місце в процесі розглядання справи в суді посідає перехресний допит (cross-examination).

Новітній словник Вебстера надає такі тлумачення:

«Cross-examination – the act someone who cross-examines

Cross-examine – to question closely (esp. a witness in a law court) in order to check answer given previously or to elicit fresh information» [2, с. 231].

Ставлять запитання свідкам протидіючі учасники процесу – прокурор та адвокат. Усі запитання в основному підготовлені заздалегідь. Мовні особливості цих запитань відповідають чітким нормам: по-перше, вони щільно, за кроками розбивають певний аналізований епізод, а по-друге, мають бути сформульовані таким чином, щоб свідок надавав однозначні відповіді *(Yes),* розповідав лише те, що особисто бачив або чув. Свідкам заборонено робити умовиводи, переказувати слова інших, говорити про те, що не має безпосереднього відношення до цієї справи. За цим певно стежать супротивники (адвокат і прокурор), які можуть висловити протест проти некоректно сформульованого запитання. Остаточне рішення щодо нормативності запитання або спроби свідка розповісти «щось не те» виносить суддя.

Таким чином, якщо використати запропоновану когнітивну метафору «мозок», суддя, прокурор, адвокат, а також присяжні, які присутні на слуханні справи, але у творах Е.С. Гарднера завжди мовчать, втілюють роботу лівої півкулі головного мозку, яка обробляє нову інформацію, відповідає за логічне мислення [3]. Лише ці учасники процесу можуть робити умовиводи, але не нав'язувати їх свідкам (за виключенням фінального викриття злочинця). Самі свідки, які відповідають стандартно, повторюють те, що вже попередньо говорили на етапі розслідування прокуророві або адвокатові, втілюють роботу правої півкулі.

Однак адвокат П. Мейсон, який неодноразово повторював, що перехресний допит для нього є грою (the game) і він завжди має свою стратегію ("I'm mapping the strategy in this case and I'll take care of myself") [4, с. 459], використовує маніпулятивні засоби з метою руйнування цього стереотипу.

Розглянемо один із фрагментів допиту, у якому беруть участь адвокат Мейсон і прокурор Балантайн.

"You followed your usual routine of police procedure?" Mason asked.

"Yes, sir".

"You checked both the front and the back of the house?"

"Yes, sir".

"Then, after calling for the ambulance and asking for a fingerprint man to be sent out, you called again asking for more cars?"

"Yes".

"Why?"

"Because I wanted to pick up a young woman who had been seen running from the house".

"Who saw her?"

"Mrs. Dunkirk".

"What did she say?"

"Now just a moment," Ballantine interrupted. "We don't want hersay testimony here. Never mind what she told you".

"I have no objection," Mason said.

"I do," Ballantine said. "Let's not get this record cluttered up with a lot of hearsay. Then pretty quick defense counsel will be wanting to impeach the witness on a lot of immaterial evidence".

"Then you can make an objection," Mason said, "and it will be well taken".

"I'm making it now," Ballantine said.

Judge Cameron smiled. "It' well taken," he said" [4, с. 432].

Початок допиту цілком стандартизований, але потім раптово адвокат звертається до свідка з проханням переказати чужі слова. Не викликає жодного сумніву, що фахівець такої високої кваліфікації, як П. Мейсон чітко знає про заборону такого формулювання запитання. Проте раптовий розрив шаблону викликає бурхливу реакцію прокурора, активізуючи тим самим роботу його правої півкулі головного мозку. При цьому він забуває, що за правилами перехресного допиту заперечення треба оформлювати певним вербальним засобом, заявою протесту *(make an objection),* про що йому спокійно повідомляє сам адвокат. Суддя, звичайно, підтримує протест, але при цьому посміхається. Витівка П. Мейсона в поєднанні з витримкою викликали в судді певні позитивні емоції, перемкнули роботу півкуль. Це, власне, і було метою П. Мейсона.

Прискіпливо слухаючі підготовлені свідчення, П. Мейсон, розуміє, що його супротивник використовує інші маніпулятивні засоби – замовчування певних деталей та навіть підготування свідчень відверто неправдивих.

Намагаючись відкрити приховану інформацію, адвокат, знов-таки порушуючи правила ведення перехресного допиту, ставить запитання, яке вимагає у свідка умовиводу. Однак у цьому разі він не погоджується з протестом.

Розглянемо такий уривок допиту.

"Mason studied the witness for a few second, said, "Now I believe you testified that your partner was out at the back, calling for you to open up?"

"Yes".

"And did you open up the back door?"

Again the witness shifted his position.

"Yes, sir".

"And in so doing, superimposed your own fingerprints upon any other which might have been on the doorknob?"

"That calls for a conclusion of the witness, Your Honor," Ballantine objected. "The question is argumentative; it calls for a conclusion of the witness".

Mason said, "This witness has been testifying, Your Honor, as to the best police procedure. He's obviously an expert in that field. I think it's proper cross-examination".

"I'll permit him to answer this question," Judge Cameron said. "It probably calls for a conclusion, but – well, after all, the situation is obvious.

The embarrassment of the witness became apparent. "Well, yes," he admitted" [4, p. 434].

Цей фрагмент стосується допиту поліцейського, який був на місці злочину та не є впевненим, що не зробив помилок під час огляду місця події. П. Мейсон, ставлячи йому легкі запитання, які потребували лише стверджувальної відповіді, уважно спостерігав за рухами свідка, виразом його обличчя. Відомо, що права півкуля мозку орієнтована на найближче майбутнє, а отже, детальний допит, що містить асоціативно передбачувані

запитання, ослаблює логічне мислення. Саме тому, коли свідок цілком розслабився (obviously relieved), адвокат запитав, чи встановлений факт того, що допитуваний сам відкривав задні двері, не свідчить, що він таким чином не стер відбитки пальців когось іншого. Протест прокурора був цілком обґрунтованим, але нагадування, що свідка рекомендували як фахівця в цій галузі, примушує суддю відступити від загальних стандартів і дозволити свідкові відповідати.

Сам П. Мейсон ніколи не припускав, що його бажання заборонити свідкові відвідати може мати якісь перешкоди. Так, ситуації, коли як свідка до перехресного допиту було викликано його секретарку Д. Стрит, яка мала інформацію, не бажану для розголошення, П. Мейсон використав усі можливі стереотипи протесту, щоб перешкодити цьому допиту: Objected to…" on the ground that the question calls for hearsay testimony", "as assuming a fact not in evidence", "as calling for a conclusion of the witness, as argumentative and indirectly", "as incompetent, irrelevant and immaterial" [4, с. 452–453].

Таким чином, маніпуляційні техніки прокурора й адвоката були різними: перший застосовував когнітивний засіб замовчування або перекручування інформації, другий активізував праву півкулю головного мозку слухачів, певно реалізуючи власну стратегію. І хоча, дійсно, пересічним читачам здаються нудними, затягнутими описання перехресних допитів, для юрислінгвістики та сугестивної лінгвістики твори Е.С. Гарднера надають величезний матеріал, який ми плануємо опрацювати в наступних статтях.

Література:

1. Бардина Н.В. Античная матрица нашей души : [монография] / Н.В. Бардина. – О. : Астропринт, 2009. – 288 с.
2. New Webster Dictionary and Thesaurus of the English Language: Library Larousse, 1993. – 1248 p.
3. Якобсон Р.О. Избранные работы / Р.О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.
4. Mason P. By Erle Stanley Gardner, seven complete novels / P. Mason. – New York : Avenel Books, 1979. – 821 p.

Бардина Н. В. Дискурсные способы манипуляции сознанием в перекрестном допросе англосаксонской системы судопроизводства (на материале романа Э. С. Гарднера «The Case of The Screaming Woman")

Аннотация. В статье путем исследования произведения известного американского писателя-юриста на основе био-социо-когнитивной модели человека предложен метод анализа детектива, который объединяет в себе несколько манипулятивных дискурсов (допрос свидетелей, взаимодействие противников в судебном заседании и восприятие читателей).

Ключевые слова: дискурс, манипуляция сознанием, юрислингвистика, английский язык, Э. С. Гарднер.

Bardina N. Discoursive ways of manipulation of consciousness in cross-examination of witnesses in anglo-saxon system of judicial proceedings (on the material of Erle Stanley Gardner novel «The Case of The Screaming Woman")

Summary. In this article, by means of studying the novel of well-known American writer and lawyer, the author proposes a method of analysis of a detective story that unifies several manipulative discourses: questioning of witnesses, interaction of opposing parties at a judicial trial, and readers of the story itself, on the basis of bio-socio-cognitive model of human.

Key words: discourse, manipulation of consciousness, forensic linguistics, English language, Erle Stanley Gardner.

УДК 811. 112.2'367.2'38

Бухінська Т. В.,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ЧАСТОТА ВЖИВАННЯ Й РОЗМІР СКЛАДНОПІДРЯДНИХ І УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ ЯК ОДНА З ОЗНАК ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ П. ЗЮСКІНДА ТА М. ГАУСГОФЕР

Анотація. У статті вивчається частота вживання й розмір складнопідрядних і ускладнених речень у творах П. Зюскінда «Парфумер» і «Контрабас» та М. Гаусгофер «Стіна».

Ключові слова: текст, індивідуальний стиль, синтаксис, складнопідрядні й ускладнені речення, частота вживання, довжина та середній розмір речення.

Постановка проблеми. Протиставлення індивідуального й колективного, світогляд адресанта та обмеження, що накладаються традиціями, необхідністю, естетичними й літературними нормами виражаються у стилі мовної особистості. Уведення поняття «мовна особистість» у сучасну лінгвістичну парадигму спричинило появу такого поняття, як «індивідуальний стиль» або «ідіостиль» («ідіолект»). В індивідуальному стилі чітко виражається позиція мовця щодо тих чи інших проблем, вибору виражальних засобів, тобто риси його мовотворчої індивідуальності.

Вивчення ідіостилю окремої особи є надзвичайно важливим, адже мовна особистість може бути унікальною. Як носій культурного ідіолекту вона може стати суттєвим компонентом культурної парадигми. Крім того, ідіолект однієї особи може мати важливий вплив на розвиток мови, становлення норми та формування риторичних традицій.

Розглядаючи стиль як системне поняття, ми стикаємося з необхідністю вичленування його складових – мовних засобів, унаслідок яких і формується текст твору письменника. Побутує думка, що різниця між ідіолектами (у соціолінгвістиці особистості – комунікативною практикою носіїв мови) більшою мірою виявляється у фонетиці (вимові), лексиці й синтаксисі, аніж у морфології (формо– і словотворенні) [1, с. 5].

Дослідженням індивідуального стилю письменника займались В. Виноградов, А. Федоров, Б. Томашевський, Р. Будагов, Л. Тимофеєв, А. Ревякін, А. Докусов, Г. Поспелов, Ю.Бондарев,Т.Бугайко,Є.Пасічник,С.Єрмоленко,Л.Ставицька, Н. Сологуб, Н. Волошина та ін.

Сучасні вчені, вивчаючи художній ідіостиль, зазначають, що його опис залежить від художньо-образного аналізу твору й від того, з якими позамовними явищами дійсності співвідносяться ці одиниці. Залежно від індивідуальної естетики слова, позамовний світ набуває різних мовно-виразових форм в ідіостилі, підпорядковується естетичним законам творення і сприймання художнього тексту

Розмір речення й частота вживання різних типів речень належать до тих ознак тексту, які вивчаються в лінгвістиці протягом майже 100 років. В останній третині XIX ст. Л. Шерманн (1888) розпочав вивчення довжини речення як характеристики стилю. Згодом важливі дослідження з цієї теми здійснили на матеріалі англійської мови Г. Юл (1939), О. Вільямс (1969), К. Бух (1969), Г. Зіхел (1974), В. Кухаренко (1973, 2002), М. Кіріллова (1987), Ю. Бойко (2002); довжину речення в німецькій мові вивчали В. Адмоні (1973, 1986), С. Шубик (1969), І. Марголін (1973), К. Кьолер (1982), Г. Гойпс (1983), Г. Альтманн (1988), П. Браун (1993), Б. Нігаус (1997), К.-Г. Бест (2001, 2002), М. Віттек (2001). Питання розміру речень в інших мовах розробляли також Г. Лесскіс (1964), П. Вашак (1974), Г. Акімова (1990), М. Роукк (2000), Й. Цуо (2001) та інші. Отримані ними результати засвідчують, що існує велика кількість проблем, у розв'язанні яких важливу роль відіграють знання розподілу синтаксичних структур у реченні та його довжина.

Актуальність статті полягає в тому, що за всієї різноманітності наукових пошуків малодослідженим залишається питання статистичного вивчення авторських текстів через особливості функціонування в них різних синтаксичних структур, що допомагає визначити специфічні ознаки текстів різних функціональних та індивідуально-авторських стилів. Проблема розміру, довжини й структури речення надзвичайно своєчасна, особливо в умовах зростання значення функціонального підходу до вивчення мовних явищ і відсутності зіставних даних щодо цих параметрів.

Значущість пропонованої нами розвідки зумовлена потребою для сучасних галузей науки, зокрема стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, з'ясувати способи використання синтаксичного матеріалу в моделюванні індивідуально-авторської стилістики.

У межах цієї теми нами досліджено взаємозв'язок між структурним типом і розміром речень, проведено зіставний аналіз частоти вживання складнопідрядних та ускладнених речень у текстах творів двох авторів.

Метою статті є вивчення й порівняння частоти вживання та розміру різних типів складнопідрядних і ускладнених речень в авторських текстах П. Зюскінда «Парфюмер» і «Контрабас» та М. Гаусгофер «Стіна».

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати проведеного нами дослідження можуть бути використані в курсах із аналізу тексту, загального мовознавства, а також при читанні лекцій і проведенні семінарських занять зі стилістики та граматики німецької мови. Отримані характеристики можуть бути застосовані для встановлення авторства літературного твору. Крім того, усі описані в роботі процедури допускають використання комп'ютерних технологій, які, у свою чергу, відкривають перед гуманітарними науками широкі перспективи.

За рекомендацією І. Носенко статистичний аналіз у статті проводився в чотири етапи [2, с. 24]. Розподіл різних типів складнопідрядних і ускладнених речень у творах досліджуваних авторів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Автор	Складнопідрядні речення	Ускладнені речення
П. Зюскінд «Парфумер» і «Контрабас»	90	166
М. Гаусгофер «Стіна»	170	104

Якщо позначити отримані дані графічно, то ми отримаємо таке зображення (див. рис. 1).

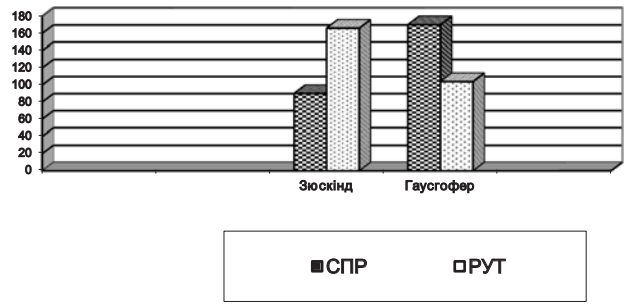

Рис. 1. Уживання складних синтаксичних структур у творах досліджуваних письменників

Графічне зображення чітко виявило переважання ускладнених речень у П. Зюскінда та складнопідрядних речень у М. Гаусгофер. Однак визначити за рисунком, наскільки значущими є отримані результати, не видається можливим. Для цього ми використали в дослідженні критерій хі-квадрат – χ^2. В. Перебийніс стверджує, що за допомогою критерію χ^2 можна визначити й наявність відповідностей, і наявність розходжень між розподіленням частот досліджуваних величин [3, с. 218].

Досвід застосування квантитативних методів показує, що критерій χ^2 є ефективним і достовірним при порівнянні досліджуваних матеріалів, неоднакових за обсягом [4, с. 87].

Розрахунки щодо відповідності (чи відмінності) вживання складних синтаксичних структур у текстах кожного автора за допомогою критерію χ^2 і коефіцієнта К подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Автор	Складнопідрядні речення χ^2	К	Ускладнені речення χ^2	К
П. Зюскінд «Парфумер» і «Контрабас»			38,29	**0,27**
М. Гаусгофер «Стіна»	38,29	**0,27**		

П. Зюскінда можна назвати майстром із уживання ускладнених речень, які відіграють провідну роль у його творах, хоча й складнопідрядні речення володіють високою частотою вживання. У творі М. Гаусгофер підтвердилось статистично значуще переважання складнопідрядних речень.

Цікавим видається також дослідити, які з типів складнопідрядних речень володіють найбільшою частотністю вживання у творах досліджуваних письменників. Отримані результати подано в таблиці 3.

У своїх творах П. Зюскінд частіше від інших типів використовує складнопідрядні речення означальні, рідше зустрічаються складнопідрядні речення часу та додаткові (див. таблицю 3). Майже з однаковою частотою вживання зустрічаються складнопідрядні речення підметові, присудкові, допустові, умови, мети, причини й порівняння. У досліджуваному тексті не виявлено підрядних речень обмежувальних і місця.

У досліджуваному творі М. Гаусгофер «Стіна» найбільшою частотністю володіють підрядні речення додаткові, часу та означальні, найменшою – порівняльні, мети й допустові, зовсім не зустрічалось обмежувальних підрядних речень.

За допомогою критерію χ^2 і коефіцієнта взаємної спряженості К ми виявили залежність між авторською мовою П. Зюскінда та складнопідрядними реченнями означальними й мети, слабкий зв'язок виявився у М. Гаусгофер із складнопідрядними реченнями часу. Решта зв'язків виявилось несуттєвими.

Розмір речення, який залежить від дискретного чи узагальненого характеру дійсності, відображуваної автором, від динамічного чи статистичного характеру зображуваної ситуації, робить свій внесок у зміст і стилістичну тональність тексту [5, с. 6].

Таблиця 3

Частота вживання різних типів складнопідрядних речень у творах П. Зюскінда та М. Гаусгофер

Підрядні речення	Присудкові	Додаткові	Означальні	Місця	Часу	Способу дії	Порівняльні	Обмежувальні	Наслідкові	Причини	Умови	Мети	Допустові	Підметові
П. Зюскінд	3	17	20	0	16	2	4	0	2	6	5	6	4	5
М. Гаусгофер	8	39	25	0	42	5	3	0	5	16	12	3	1	11

Таблиця 4

Значення χ^2 й коефіцієнта К (для таблиці 3)

Підрядні речення	Присудкові	Додаткові	Означальні	Місця	Часу	Способу дії	Порівняльні	Обмежувальні	Наслідкові	Причини	Умови	Мети	Допустові	Підметові
П. Зюскінд χ^2			2,32									4,23		
К			0,02									0,09		
М. Гаусгофер χ^2					1,63									
К					0,01									

Середня довжина речення ($\overline{X}$) – це відношення загальної кількості слів у досліджуваному тексті до кількості речень цього тексту, вона специфічна для кожного тексту; очевидно, це параметр стилю, жанру, автора [6, с. 43].

Середній розмір речення є певним шаблоном, нормою, яку створює сам автор у процесі творчої діяльності (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Середня довжина складнопідрядних і ускладнених речень

Автор	Складнопідрядні речення	Ускладнені речення	$\overline{X}$ у творах
П. Зюскінд	17,99	39,52	31,52
М. Гаусгофер	16,23	22,7	18,7

Подані в таблиці 5 показники середньої довжини речення є абсолютними величинами й не можуть показати, наскільки значущі відхилення між ними, а також речення якого розміру переважають у творах кожного письменника. Для цього необхідно передати абсолютні величини середньої довжини речень у вигляді підкласів, тобто поділити наявні речення на короткі (КР), середні (СР), довгі (ДР) та наддовгі (НДР) (див. таблицю 6).

Таблиця 6

Частота вживання різних підтипів речень у досліджених творах

Автор	КР	СР	ДР	НДР
П. Зюскінд	16	133	79	28
М. Гаусгофер	24	191	54	5

Так, значна питома вага середніх речень у творах М. Гаусгофер зумовлена насамперед частим уживанням діалогічного мовлення, функціонуванням елементів колоквіального синтаксису, а також схильністю автора до суб'єктивованих і об'єктивованих характеристик персонажів. Довгі та наддовгі речення – наслідок натуралістичних описів, авторських відступів, а також роздумів у творах П. Зюскінда.

Точніші статистичні обчислення можна отримати використавши критерій χ^2 і коефіцієнт К.

Таблиця 7

Значення χ^2 і коефіцієнта К (для таблиці 6)

Автор	КР		СР		ДР		НДР	
	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К
П. Зюскінд					8,76	0,13	18,82	0,19
М. Гаусгофер	1,19		17,56	0,18				

За обчисленням значень χ^2 виявився зв'язок між ознаками [Гаусгофер] [КР] і [СР]; [Зюскінд] і [ДР] і [НДР]. Однак коефіцієнт К указує, що суттєвими є лише зв'язки [Гаусгофер] і [СР] (К= 0,18), [Зюскінд] і [НДР] (К=0,19), дещо слабшим є зв'язок [Зюскінд] і [ДР] (К=0,13), решта зв'язків є несуттєвими.

Висновки. Проведені нами дослідження на матеріалі творів двох письменників указують на те, що і в ХХ ст. деякі письменники тяжіють до досить довгих речень – П. Зюскінд (= 31,52 словоформ), і це є однією з визначальних ознак його манери письма, що зумовлено насамперед частотою вживання в його творах довгих і наддовгих речень ускладненого типу. На противагу йому, речень у М. Гаусгофер становить лише 18,7 словоформи, у її творах переважають речення середньої довжини.

Отже, частота вживання різних типів складнопідрядних і ускладнених речень та їхній розмір засвідчують існування яскравої творчої манери автора за цією ознакою, є однією з особливостей індивідуального стилю кожного письменника.

Література:

1. Ставицька Л.О. Про термін ідіолект / Л. Савицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
2. Носенко И.А. Начала статистики для лингвистов / И.А. Носенко – М. : Высшая школа, 1981. – 157 с.
3. Перебийніс В. Статистичні параметри стилів / В. Перебийніс. – К. : Наукова думка, 1967. – 260 с.
4. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике / В.В. Левицкий – Черновцы : Рута, 2004. – 189 с.
5. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка / В.Г. Адмони. – Л. : Наука, 1973. – 368 с.
6. Адмони В.Г. Размер предложения и словосочетания как явление синтаксического строя / В.Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1966. – № 4. – С. 11–118.

Бухинская Т. В. Частота употребления и размер сложноподчиненных и предложений усложненного типа как одна из особенностей индивидуального стиля П. Зюскинда и М. Гаусгофер

Аннотация. В статье исследуется частота употребления и размер сложноподчиненных предложений и усложненного типа в произведениях П. Зюскинда «Парфюмер» и «Контрабас» и М. Гаусгофер «Стена».

Ключевые слова: текст, индивидуальный стиль, синтаксис, сложноподчиненные предложения и усложненного типа, частота употребления, длина и средний размер предложения.

Bukhinska T. The Frequency of the Usage and the Length of Subordinate and Complex Sentences as one of the Features of Individual Style by P. Susskind "Parfumer", "Kontrabass" and M. Haushofer "The Wall".

Summary. The article presents an investigation of the frequency of usage, as well as the size of various types of subordinate and complex sentences in the texts by P. Susskind "Parfumer", "Kontrabass" and M. Haushofer "Wall".

Key words: text, individual author's style, syntax, subordinate and complex sentences, frequency of the usage, length and average size of the sentence.

УДК 811.111' 27

Гайданка Д. В.,
викладач кафедри англійської філології
Ужгородського національного університету

ДИСКУРС КІНО В РАКУРСІ НОВІТНІХ ПАРАДИГМ: ОСОБЛИВОСТІ Й ТИПОЛОГІЯ

Анотація. У статті зроблено спробу узагальнити наявні дефініції поняття «дискурс кіно» в контексті сучасних наукових парадигм, визначити особливості його функціонування та класифікації.

Ключові слова: кінодискурс, семіотика, колективний автор, колективний реципієнт, телевізійний дискурс, кінотекст, кінодіалог.

Постановка проблеми. Останнім часом дослідження кінодискурсу досягли піку. Полікодова сутність поняття зумовлює зміни й модифікації у трактуванні. У такому світлі кінодискурс як феномен на перетині численних дисциплін знаходиться в епіцентрі наукових пошуків лінгвістики, літературознавства, соціолінгвістики, лінгвістичної та філософської антропології, філософії семіотики й кіносеміотики, критичного дискурс-аналізу, теорії кінематографу. Розмаїття аспектів дослідження кінодискурсу як «мультимодального семіотичного явища» [15, p. 139] включає аналіз із погляду діалектології (В. Гаас) і соціолінгвістики у світлі теорії варіацій (Р. Местрі), кодової комутації (К. Джонсон), драматичності телевізійних діалогів (К. Річардсон), мовно-ідеологічних співвідношень і проблем мультилінгвалізму (Л. Бляйхенбахер), гендерної дискримінації (Дж. Рей). Г. Слишкін пропонує термін «медіатекст», розглядаючи кінодискурс із позиції прагмалінгвістики. М. Єфремова та М. Ворошилова використовують поняття «креолізований текст». Західні лінгвісти надають перевагу терміну «мультимодальний дискурс» (*multimodal discourse,* Р. Джонс), *language of film, film-as-text (Androutsopoulos), pidue cinematic discourse, film discourse, filmic discourse, telecinematic discourse (Piazza) film dialogue (S.Kozloff, J.Jaeckle*). За дефініцією І. Лавріненко кінодискурс є полікодовою когнітивно-комунікативною єдністю семіотичних одиниць, що характеризується зв'язністю, цілісністю, завершеністю, адресатністю й утілюється згідно із задумом колективного автора [11, с. 6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивну природу кінодискурсу розглядають у спектрі синергетичної парадигми на основі дихотомії ціле – цілісність (Р. Якобсон, Н. Антип'єв, Л. Кіященко Є. Колодіна), згідно з якою реципієнт (глядач) конструює й інтерпретує змісти у сфері свідомості через процес пізнання з урахуванням власного «когнітивного багажу» [7, с. 109]. У світлі взаємодії мови та суспільства кінодискурс експлікують через призму ідеологій, чому присвячені детальні лінгвістичні розвідки Дж. Андросопулос, Ф. Россі, М. Беднарек, М. Дайнел. Під таким кутом зору кінодискурс уважається інструментом здійснення пропаганди й ідеологічного впливу.

Західні лінгвісти аналізують кінодискурс із позиції семіотики, продовжуючи Соссюрівську традицію діадичного (знак-символ, знак-ікона) лінгвістичного знака та розширюючи постструктуралістські положення Альтуссера та Лакана щодо «іконічної, міметичної природи пікторіальних знаків» [23, p. 16]. П. Воллен стверджував, що в кінодискурсі роль знаків-ікон значно важливіша за роль індексальних знаків, а семіологи й лінгвісти перебільшують значення знаків-символів [26, p. 116]. Відтак у межах семіотичної теорії кінодискурс репрезентує єдність і синтез різнотипових мовних і немовних знаків, де знаки-індекси включають інтонацію, вигуки, шифтери, природні й технічні шуми, закадрову музику, відеоряд, знаки-ікони – звуконаслідування, жести, міміка акторів, знаки-символи, як правило, представляють мовний компонент – титри, написи в самому фільмі (письмові), мова акторів, закадровий текст (усні) [1, с. 103]. І. Коваленко переконана, що відеоряд домінує над словесним компонентом у наративній структурі кінофільмів, проте саме вербальне робить кінодискурс правдоподібним і ближчим до життя [8, с. 51]. Пропонентом такої точки зору виступила С. Козлофф, яка закликає до більшого концентрування уваги саме на кінодіалогах, адже фокус на візуальному призводить до суперечностей у трактуванні кіно дискурсу загалом [22, p. 14]. Услід за С. Козлофф Дж. Джекл аналізує, як жанр зумовлює використання вербальних елементів. Також дослідник пропонує власну 4-ступеневу методику аналізу діалогу кіно: детальне інтонування й транскрибування; начитка сценарію; розмежування вербального та аудіального компонентів; виділення фігуративних і нейтрально-літературних елементів у тексті сценарію з метою характеристики персонажів [21, p. 7–11].

Кінодискурс як систему знаків також досліджували С. Зайченко, Ю. Цив'ян, М. Ворошилова. Засадничим принципом семіотичного аналізу кінодискурсу є інтердисциплінарність, що послуговується методологічною базою теорії дискурсу, міжкультурної комунікації, лінгвістики, історії, соціології, основні методи яких (семіотичний, інтерпретативний аналіз, інтроспекція, методи дискурс-аналізу) пояснюють взаємодію вербальної підсистеми з іншими семіотичними підсистемами [8, с. 51].

І. Коваленко трактує кінодискурс як трирівневу синкретичну систему, або «креолізовану» єдність, що репрезентує власне текст, семіотичний простір, і результат інтерсеміотичного перекладу [8, с. 50].

Низка науковців (Ціплакоу та Іоанніду, М. Беднарек) пропонують використовувати кінодискурс як засіб вивчення соціолектів, професійних жаргонів і нелітературної мови, однак опоненти цієї точки зору стверджують, що тактика максимально точної репрезентації місцевих говірок є «сурогатом мовленнєвої діяльності», колективною авторсько-режисерською стратегією [15, p. 146], позаяк рівень стилізації в кінодискурсі значно вищий, ніж у реальному спілкуванні [15, p. 151]. Така точка зору відображає так званий рефлективний підхід до аналізу кінодискурсу, започаткований С. Голлом і Н. Коупландом [17]. Так, Ф. Россі стверджує, що кінодискурс є «ненадійним засобом вивчення життєвих ситуацій, позаяк є ретельно прописаними з незначним відсотком імпровізації», тому, на думку

автора, діалоги кіно є ближчими до літературних творів, ніж до спонтанного мовлення [24, p. 22]. Проте М. Альварез-Перейре не погоджується з цим поглядом, адже, будучи водночас лінгвістичним артефактом, соціально-мистецьким явищем і відображенням реального мовлення, кінодіалог представляє окремий жанр, надзвичайно перспективний для подальших досліджень [14, p. 48]. Ф. Россі навіть пропонує схему диференціації розмовно-письмового рівнів кіно тексту [24, p. 22–40].

Продовжуючи традицію вивчення кінодискурсу у світлі наратології та узагальнивши здобутки Д. Бордвела, Е. Гранігана, С. Четмена, М. Кун і Й. Шмідт, виділили основні риси кінодискурсу як відмінного від наративного тексту: наявність кількох наративних структур, поєднаних монтажем; візуально-аудіальний вимір наративної репрезентації; наявність мультимедіального оповідача чи радше «комбінованої аудіо-візуально-вербальної інстанції» [25, p. 384], що включає специфічні кінематографічні прийоми та технології; «подвійна хронологія/подвійна темпоральна логіка» (зовнішній вимір – тривалість самого фільму, внутрішній вимір – тривалість охоплюваних подій); наявність колективного автора; установлення зрозумілої причиново-наслідкової логіки розвитку подій і суб'єктно-об'єктних відносин навіть за відсутності послідовного наративного континууму; жанрова та мовна стереотипізація; темпорально-просторовий континуум – відповідність акустичних і візуальних знаків відображенню конкретного простору; надзвичайно важлива роль знаків-індексів (звуків, шумів) у створенні ефекту присутності глядача; імпліцитна взаємодія між оповідачем і глядачем за допомогою внутрішніх монологів, закадрового голосу; «множинна фокалізація», що включає постійні осциляції від оповідача до персонажів чи від героя до героя; відсутність домінування між вербальним і візуальним [25, p. 384–405].

А. Зарецька відзначає й колективного адресата з характерною «соціокультурною неоднорідністю» [4, с. 152]. Характерним для дискурсу кіно є й те, що роль реципієнта завжди активна, що й зумовлює гетерогенність інтерпретації [4, с. 153]. До інших особливостей кінодискурсу автор зараховує і принцип «глядацького підслуховування» (С. Козлофф) або «ефект подвійного висловлювання» (В. Горшкова); маркований початок і кінець повідомлення (титри на початку й у кінці); визначена тривалість; запланована та чітко сконструйована природа зображуваної реальності; подвійний передавач інформації (режисер і сценарист); відтворюваність (можливість кількаразового перегляду), що дає глядачеві змогу керувати процесом перцепції.

Кінодискурс оперує на двох комунікативних рівнях: «інтерперсонажний» (взаємодія між героями), адресантно-реципієнтний (глядацька інтерпретація задуму колективного адресанта) [18, p. 23]. Подібно Ф. Россі вживає терміни «діегетичний/вигаданий» рівень: (а) актор – актор, б) дублер – дублер; та «екстрадіегетичний/реальний рівень: автори – глядачі/«підслуховувачі» (С. Козлофф) [24, p. 25].

Кінодискурс класифікують за низкою критеріїв [12, с. 44]:

1) за змістовим критерієм: художній (ігрове кіно) та документальний кінодискурс. Значний науковий екскурс у теорію документального кіно здійснила Р. Адріан, за чиєю дефініцією документальний фільм – це «майстерно сконструйоване штучне відображення реальності» [13, p. 8];

2) за метою й комунікативними принципами: кооперативний (комуніканти орієнтовані на гармонійну взаємодію) та конфліктний кінодискурс (наявні реальні чи уявні суперечності між суб'єктами);

3) за характером компоненту інформативності: інформативний і фатичний;

4) за жанром і цільовою аудиторією (театральний дискурс, драматичний кінодискурс, комедійний кінодискурс, психологічний кінодискурс, детективний кінодискурс, історичний кінодискурс, молодіжний кінодискурс, анімаційний кінодискурс).

Згідно з комунікативною метою, виділяють три компоненти власне кінодискурсу: формальний/офіційний кінодискурс (безпосередній сценарій, постери, трейлери, супровідні рекламні кампанії), критичний кінодискурс (рецензії кінокритиків, букмекерські прогнози), глядацький кінодискурс (відгуки глядачів) [20, p. 15].

У сучасній кіносеміотиці виділилася тенденція до розмежування суміжних понять на позначення кінодискурсу: кінотекст, кінодіалог і власне кінодискурс (Є. Колодіна, С. Козлофф, В. Горшкова) [9]. У межах семіотичної парадигми домінуючим уважається термін «кінотекст», оснований на єдності лінгвістичної (знаки-символи) та нелінгвістичної (знаки-ікони, знаки-індекси) систем [9, с. 329]. Поняття кінодіалогу виокремила В. Горшкова, визначаючи його як вербальний компонент дискурсу певного фільму, завершеності якому надає аудіовізуальний (звукоглядацький) ряд [3, с. 77]. Услід за Ж. Делезом, автором терміна «образ-сенс» [10, с. 56], конгруентного до кінодіалогу, В. Горшкова послуговується термінологічним рядом «образ-час», «образ-рух», що формують вищезгаданий, а відтак і кінодіалог [3, с. 26]. Однак, як правило, кінодіалог уважають сферою реалізації кінодискурсу, «сенсом у просторі кінодискурсу» [10, с. 56], а не синонімічним йому поняттям. Власне кінодискурс розглядають як «континуум кінотексту й кінодискурсу», де останній виступає в ролі абстрактного середовища реалізації складових, так званого «синергетично динамічного простору» [10, с. 54]. Значної уваги західні лінгвісти приділяють саме телевізійному діалогу (М. Беднарек, Р. Пяцца, П. Куальйо) та телевізійному дискурсу (С. Голл, Т. Ван Дейк, М. Тулан). Телевізійний дискурс трактують як «різновид кінодискурсу, креолізоване утворення, що характеризується комунікативно-прагматичною адресованістю, квазіспонтанністю, відтворюваністю, комерціалізованістю, фрагментарністю, оснований на дещо узагальненій та спрощеній, стереотипізованій картині світу» [5, с. 88]. С. Голл пропонує альтернативний підхід до декодування телевізійного дискурсу, основними постулатами якого є такі: домінантна позиція (глядач прямо й без змін сприймає закодовану інформацію, тобто діє «в межах домінантного коду»), договірна позиція (розкодовувач сприймає основний код на абстрактному рівні, проте відхиляє на особистому рівні), опозиційна позиція (повне несприйняття основного коду) [20, p. 210–211].

Висновки. У межах семіотичної теорії кінодискурс репрезентує єдність і синтез різнотипових мовних та немовних знаків, що характеризується логічністю, завершеністю, зв'язністю. Отже, уважаємо доцільним стверджувати, що кінодискурс є абстрактним простором, на тлі якого розкриваються кінодіалог (як часово-просторова єдність вербального та аудіовізуальних образів) і кінотекст (як єдність знакових систем). Водночас, як і лінгвістичний артефакт, соціально-мистецьке явище та репрезентація реального мовлення, кінодіалог становить окремий жанр, надзвичайно перспективний для подальших досліджень. Кінодискурс класифікують за низкою критеріїв: за змістовим критерієм, за метою і комунікативними принципами, за характером компонента інформативності, за жанром і цільовою

аудиторією. Проте термінологічні розбіжності й недостатня розробленість критеріїв класифікації зумовлюють перспективи подальшого дослідження.

Література:

1. Гридасова О.І. Кінодискурс як об'єкт навчання кіноперекладу / О.І. Гридасова // Вісник Житомирського державного університету. – 2014. – № 2 (74). – С. 102–107.
2. Горшкова В.Е. Перевод в кино : [монография] / В.Е. Горшкова. – Иркутск : ИГЛУ, 2006. – 278 с.
3. Горшкова В.Е. Перевод кинодиалога в концепции Жиля Делеза / В.Е. Горшкова // Вестник МГУ. Серия 22 «Теория перевода». – 2010. – № 1. – С. 16– 26.
4. Зарецкая А.Н. Особенности коммуникации адресата и адресанта кинодискурса / А.Н. Зарецкая // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 33 (248). – Вып. 60. – С. 152–154.
5. Зарецкая А.Н. Картина мира телесериала через призму когнитивной лингвистики / А.Н. Зарецкая // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 24 (315). – Вып. 82. – С. 88–90.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Киященко Л.П. В поисках исчезающей предметности (очерки о синергетике языка) / Л.П. Киященко. – М. : ИФРАН, 2000. – 199 с.
8. Коваленко И.В. Интерсемиотический перевод в межкультурном аспекте: постановка проблемы / И.В. Коваленко // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 50–53.
9. Колодина Е.А. Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс / Е.А. Колодина // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. – № 2–1. – С. 327–333.
10. Колодина Е.А. Смысл кинодиалога в пространстве кинодискурса: синергетический подход / Е.А. Колодина // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2013. – № 2 (23). – С. 51–56.
11. Лавріненко І.М. Стратегії і тактики зміни комунікативних ролей у сучасному англомовному кінодискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / І.М. Лавріненко ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 20 с.
12. Лавриненко И.Н. Критерии классификации кинодискурса / И.Н. Лавриненко // Вісник ХНУ. Серія «Дискурсологія. Семантика і прагматика». – 2012. – № 1003. – С. 41–44.
13. Adrian R. Through Dialogue to Documentary. An Exploration of Film Dialogue Analysis Methodology in the Classification of Genre in Creature Comforts / R. Adrian : Master Thesis (22 April 2014, Film- and Television Studies). – Utrecht : Utrecht University, 2014. – 34 p.
14. Alvarez-Pereyre M. Using Film as Linguistic Specimen: Theoretical and Practical Issues / M. Alvarez-Pereyre // Telecinematic Discourse: Approaches to the Language of Films and Television Series / Eds. by Roberta Piazza, Monika Bednarek, Fabio Rossi. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2011. – P. 47–68.
15. Androutsopoulos J. Introduction: Language and Society in Cinematic Discourse / J. Androutsopoulos // Multilingua. – 2012. – № 31. – P. 139–154.
16. Chilton P. Politics as text and talk : analytic approaches to political discourse / Eds. by Paul Chilton, Christina Schäffner. – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2002. – 245 p.
17. Coupland N. Dialect Stylization in Radio Talk / N. Coupland // Language in Society. – 2001. – № 30. – P. 345–375.
18. Dynel M. Humorous Phenomena in Dramatic Discourse / M. Dynel // European Journal of Humour Research. – Lodz, 2013. – Vol. 1 (1). – P. 22–60. – [Electronic source]. – Access : http//www.europeanjournalofhumour.org.
19. Fuery P. New Developments in Film Theory / P. Fuery. – London : Palgrave McMillan, 2000. – 224 p.
20. Hall S. The work of representation / S. Hall // Representation: Cultural representations and signifying practices / Ed. by Stuart Hall. – London : Sage, 1997. – P. 13–74.
21. Jaeckle J. Film Dialogue / Ed. by Jeff Jaeckle. – London ; New York : Wallflower Press, 2013. – 223 p.
22. Kozloff S. Overhearing Film Dialogue / S. Kozloff. – Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2000. – 332 p.
23. Prince S. The Discourse of Pictures: Iconicity and Film Studies / S. Prince // Film Quaterly. – 1993. – Vol. 47. – No. 1 (Autumn). – P. 16–28.
24. Rossi F. Discourse Analysis of Film Dialogues. Italian Comedies between Linguistic Realm and Pragmatic Non-Realism / F. Rossi // Telecinematic Discourse: Approaches to the Language of Films and Television Series / Eds. by Roberta Piazza, Monika Bednarek, Fabio Rossi. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2011. – P. 21–46.
25. Schmidt N.J. Narattion in Film / J.N. Schmidt, M. Kuhn // Handbook of narratology / Eds. by Peter Hühn, Jan Christoph Meister, John Pier, Wolf Schmid. – 2ed. – Berlin : De Gruyter, 2014.– P. 384–405.
26. Wollen P. Signs and Meaning in the Cinema / P. Wollen. – Bloomington : Indiana University Press, 1976. – P. 116–154.

Гайданка Д. В. Дискурс кино в ракурсе новейших парадигм исследования: особенности и типология

Аннотация. В статье автор делает попытку систематизировать существующие дефиниции понятия «кинодискурс» в контексте современных научных парадигм, определить особенности его функционирования и классификации.

Ключевые слова: кинодискурс, семиотика, коллективный автор, коллективный реципиент, телевизионный дискурс, кинотекст, кинодиалог.

Haydanka D. Cinematic discourse in the light of contemporary research paradigms: peculiarities and classification

Summary. There has been made an attempt to generalize existing definitions of cinematic discourse as such in the context of contemporary research paradigms as well as point out the peculiarities of its functioning and differentiation.

Key words: cinematic discourse, semiotics, collective author, collective addressee, television discourse, cinematic text, cinematic dialogue.

УДК 811.11

Голіяд Н. І.,
викладач
Київського національного лінгвістичного університету

ЗАСОБИ ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ TIME В АНГЛІЙСЬКІЙ ЗАГАДЦІ

Анотація. У статті розглядаються засоби профілювання концепту TIME в англійській загадці. На передконцептуальному рівні концепт TIME профілюється за допомогою архетипу Тіні, на концептуальному – через метонімічні й метафоричні моделі, на вербальному – за допомогою антитези й порівняння на основі субстантивних (іменник, прикметник, прислівник) і реляційних (дієслово) семантичних структур.

Ключові слова: профілювання, архетип, фрейм, реляційні семантичні структури, субстантивні семантичні структури.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики спостерігається зростання інтересу науковців до дослідження зв'язку мови та мислення, зокрема того, як мисленнєві процеси людини виражаються мовними засобами. За визначенням В. Дем'янкова й О. Кубрякової, у когнітивній лінгвістиці мову можна розглядати як «когнітивний інструмент – систему знаків, що беруть участь у репрезентації (кодуванні) і трансформуванні інформації» [1, с. 53–55]. Отже, можна говорити про фонові знання, культурну пам'ять народу, що закодована у фреймах, які зберігаються в пам'яті людини. Коли відбувається осмислення будь-якого тексту, мовна структура викликає у свідомості людини фрейми, що, трансформувавшись у багатопланову когнітивну одиницю, породжують низку образів і понять. Важливе місце в цьому процесі посідає профілювання, яке визначаємо як когнітивну операцію, що полягає у виділенні певної частини активованої мовним знаком інформації, релевантної для розуміння самого знака, а саме: його походження, властивості, зовнішній вигляд, функції, події, переживання тощо. Вивченням профілювання займалися американський когнітолог Р. Ленекер [2] і польський етнолінгвіст Є. Бартмінський [3].

Метою статті є з'ясувати засоби профілювання концепту TIME в англійських загадках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт TIME належить до назв невід'ємних атрибутів світу, що не тільки позначає координати події на тимчасовій осі, часовий інтервал між двома подіями, а й розвиває конотації певних рис цієї категорії та приписує їй певні цінності і є спільним для британської й американської лінгвокультур.

Оскільки час є важливим елементом концептуалізації світу людиною, репрезентація загадок про час є значною: *This thing all the things devours: birds, beasts, trees, flowers; gnaws iron, bites steel; grinds hard stones in meal; slaying kings, destroying cities, and beats the high mountain down {TIME}. Mountains will crumble and temples will fall, and no man can survive its endless call {TIME}. Elvish mithril and Argonian silver, crumble I can. But first, I improve all created by man. I devour all things, Bird and beast, serfs and kings. Even if my pace is slow, men curse my speed, Wishing me to be lazier in their hour of need. I can creep and crawl, or rush, even fly. I am all yours. Tell me, who am I? {TIME} What can fly but has no wings? {TIME} I can run swiftly and silently when you want me to stay still, I can move slowly and cautiously and am yours to fill. You look at me often but you always forget about me, I am the most fearful killer, but you can't live without me. Sometimes you have me for all in spare, yet when you need me, I am not there. You can waste me, or cherish me; it's you who chooses the track, but once having done so you can never get me back {TIME}. What is it when you once lose it then you can never find it again? {TIME} Until I am measured, I am not known. But how you miss me, when I have flown {TIME}. For some I go fast, for others I'm slow. To most people, I'm an obsession, relying on me is a well-practiced lesson. What am I? {TIME} As I watch I see the world passes me. All the good, the bad, in the twinkling of an eye. I watch and wait, and patiently sit. I never began, so I never will end. My only presence is in my being. I am almost not noticeable, and not a thing. I am fast as light, thin as air. Run if you can! Run if you dare. To avoid me is a mark of a fool. For all you are worth, your life is my tool. Though concealed, I am not shy. The question is. What am I? {TIME}.*

Дослідження концепту TIME здійснювалося на передконцептуальному, концептуальному й вербальному рівнях.

На передконцептуальному рівні концептуалізація дійсності відбувається через архетипи колективного позасвідомого, в основі яких лежать міфологічні уявлення англійців. Архетипи є виявом родової пам'яті, минулого людства. В англійській загадці в основі уявлення про час лежить архетип Тіні, який збуджує руйнівне інстинктивне начало: *This thing all the things devours: birds, beasts, trees, flowers; gnaws iron, bites steel; grinds hard stones in meal; slaying kings, destroying cities, and beats the high mountain down {TIME}. Mountains will crumble and temples will fall, and no man can survive its endless call {TIME}* У загадках час усвідомлюється як істота, що руйнує все.

На концептуальному рівні засобами концептуалізації дійсності є метафори й метонімії. На основі принципів поєднання в загадках двох сфер – донорської (джерела) і реципієнтної (мети), запропонованих О. Селівановою [4], в англійській загадці виокремлюємо три групи загадок про час: антропоморфічні, зооморфічні й побутоцентричні. Часові відношення в концептосфері англійської загадки структуруються за допомогою предметного, акціонального, посесивного та компаративного фреймів. У межах *предметного фрейму* виділяємо такі пропозиційні схеми: ЩОСЬ є ТАКЕ: *I* ***can run swiftly and silently*** *when you want me to stay still, I* ***can move slowly and cautiously*** *and am yours to fill. You look at me often but you always forget about me, I am the most fearful killer, but you can't live without me. Sometimes you have me for all in spare, yet when you need me, I am not there. You can waste me, or cherish me; it's you who chooses the track, but once having done so you can never get me back {TIME}; ЩОСЬ існує ТАК: Elvish mithril and Argonian silver, crumble I can. But first, I improve all created by man. I devour all things, bird*

and beast, serfs and kings. Even if my pace is slow, men curse my speed, wishing me to be lazier in their hour of need. I ***can creep*** *and* ***crawl,*** *or* ***rush,*** *even* ***fly.*** *I am all yours. Tell me, who am I? {TIME}*. Акціональний фрейм представлений такими схемами: агенс діє в напрямі до такого: *This thing all the things devours: birds, beasts, trees, flowers;* ***gnaws iron, bites steel; grinds hard stones*** *in meal;* ***slaying kings, destroying cities, and beats the high mountain down*** *{TIME}*. Посесивний фрейм представлений такими відношеннями: власник володіє власністю: *Elvish mithril and Argonian silver, crumble I can. But first, I improve all created by man. I devour all things, Bird and beast, serfs and kings. Even if my pace is slow, men curse my speed, wishing me to be lazier in their hour of need. I can creep and crawl, or rush, even fly.* ***I am all yours.*** *Tell me, who am I? {TIME};* ціле має частину: *What can fly but* ***has no wingsn****? {TIME}*.

Для визначення профілів зазначеного концепту моделюємо концептуальну міжфреймову мережу:

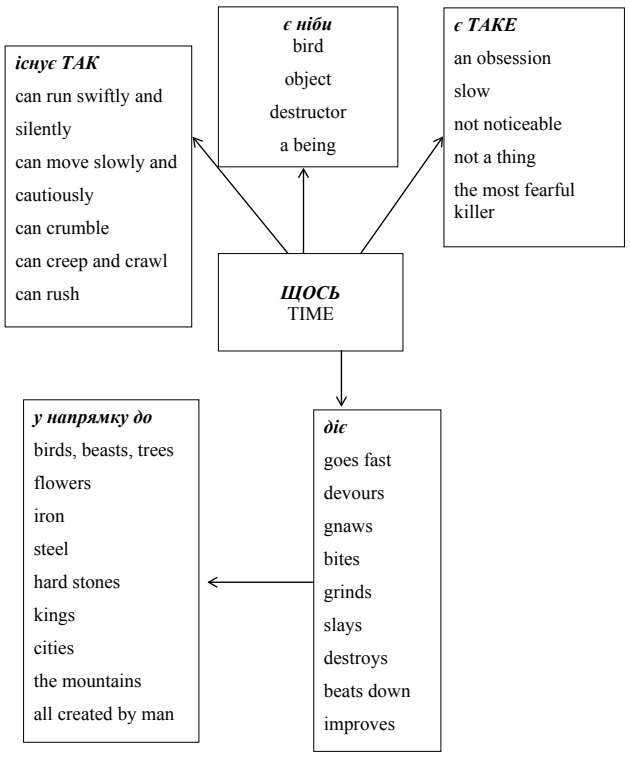

Рис. Концептуальна міжфреймова мережа концепту TIME

Профілі концепту TIME можна визначити через основні кореляції, із якими співвідносяться об'єкт і поняття: час – істота, час – ознака, час – спосіб існування, час – дія. Кореляція *час – істота* реалізується через такі референти: a bird, an object, a destructor, a being – і визначає персоніфікований варіант поняття. Час у межах цього профілю розуміється як істота або предмет, наділені здатністю до дії. Реалізація профілю *час – ознака* відбувається через такі референти: slow, not noticeable, an obsession, the most fearful killer. Час є повільною, непомітною сутністю, але ця сутність постійно усвідомлюється людиною як така, що руйнує і знищує все суще. У межах профілю *час – спосіб існування* актуалізуються ознаки концепту за способом існування. У свідомості англійців час поєднує протилежні ознаки: він може бігти швидко й повзти повільно. Профіль *час – дія* є похідним від профілю *час – спосіб існування*, оскільки вказує на те, як функціонує час: *goes fast, devours birds, beasts, trees, flowers, gnaws iron, bites steel, grinds hard stones, slays kings, destroys cities, beats the mountains down, improves all created by man*.

Особливістю загадок про час є те, що тільки поєднання кількох профілів дає змогу правильно тлумачити загадку й, відповідно, правильно відгадати її. Профілювання має місце в межах комплексу несуперечливих, але охарактеризованих із різних поглядів ознак, які певним чином доповнюють одна одну [3, с. 50].

На вербальному рівні засобами профілювання є антитеза *(For some I go fast, for others I'm slow. To most people I'm an obsession, relying on me is a well-practiced lesson {TIME})*, порівняння *(As I watch I see the world passes me. All the good, the bad, in the twinkling of an eye. I watch and wait, and patiently sit. I never began, so I never will end. My only presence is in my being. I am almost not noticeable, and not a thing. I am fast as light, thin as air. Run if you can! Run if you dare. To avoid me is a mark of a fool. For all you are worth, your life is my tool. Though concealed, I am not shy. The question is. What am I? {TIME}),* в основі яких лежать субстантивні й реляційні семантичні структури [2]. Субстантивна семантична структура означає предмет і функціонує як семантичний полюс іменника. Ця семантична структура профілює предмет, тобто сферу в певному домені, де сфера характеризується абстрактно як низка взаємопов'язаних сутностей.

Реляційна семантична структура мовного виразу профілює взаємозв'язки між об'єктами. Реляційні семантичні структури діляться на дві основні групи, залежно від того, що вони позначають: процес чи позатемпоральні відношення. Процесуальні семантичні структури співвідносяться із класом дієслів. Позатемпоральні відношення відповідають прикметникам, прислівникам, прийменникам тощо.

Під час дослідження було встановлено, що в англійських загадках про час за допомогою іменників профілюються певні особливості сприйняття часу англійцями, а саме того, чим він постає в їхній уяві: *(For some I go fast, for others I'm slow. To most people I'm an obsession, relying on me is a well-practiced lesson {TIME}).*

Реляційні семантичні структури відповідно до того, як розподіляється увага людини, діляться на процесуальні й позатемпоральні. Процесуальні семантичні структури профілюються за допомогою дієслів, що позначають особливості функціонування денотату загадки. Тут виокремлюємо дієслова дії *(This thing all the things devours: birds, beasts, trees, flowers; gnaws iron, bites steel; grinds hard stones in meal; slaying kings, destroying cities, and beats the high mountain down {TIME})* і дієслова руху *(For some I go fast ...)*.

Профілями позатемпоральних семантичних структур в англійських загадках про час є прикметники й прислівники. В англійських загадках прикметники профілюють ознаки концептів-денотатів: *... I am almost not noticeable, I am not a thing. I am fast as light, thing as air ... {TIME}*. За допомогою прислівників профілюються такі прототипні характеристики концептів-денотатів, як спосіб дії: *For some I go fast, for others I'm slow. To most people, I'm an obsession, relying on me is a well-practiced lesson. What am I? {TIME} I can run swiftly and silently when you want me to stay still, I can move slowly and cautiously and am yours to fill. You look at me often but you always forget about me, I am the most fearful killer, but you can't live without me. Sometimes you have me for all in spare, yet when you need me, I am not there. You*

can waste me, or cherish me, it's you who chooses the track, but once having done so you can never get me back {TIME}.

Засоби профілювання не існують ізольовано один від одного, вони профілюють об'єкт чи предмет об'єктивної дійсності тільки в сукупності на основі логічних відносин.

Висновки. Час є невід'ємною категорією в житті людини, що відображено в англійських загадках. Засобом профілювання концепту TIME на передконцептуальному рівні є архетип вогню, на концептуальному рівні – метафори й метонімії, на вербальному – антитеза й порівняння на основі реляційних і субстантивних семантичних структур іменника, дієслова, прикметника та прислівника.

Література:

1. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е.С. и др.] ; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М., 1996.
2. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. V. 1 / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – 516 p.
3. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Е. Бартминский. – М. : Индрик, 2005. – 512 с.
4. Селиванова Е.А. Энигматический дискурс: вербализация и когниция / Е.А. Селиванова. – Черкассы : Изд-во Ю. Чабаненко, 2014. – 214 с.

Голияд Н. И. Средства профилирования концепта TIME в английской загадке

Аннотация. В статье рассматриваются средства профилирования концепта TIME в английской загадке. На предконцептуальном уровне концепт TIME профилируется с помощью архетипа Тени, на концептуальном – через метафорические и метонимические модели, на вербальном – посредством противопоставления и сравнения на основе субстантивных (имя существительное, имя прилагательное, наречие) и реляционных (глагол) семантических структур.

Ключевые слова: профилирование, архетип, фрейм, реляционные семантические структуры, субстантивные семантические структуры.

Holiyad N. Means of profiling of TIME concept in the English riddle

Summary. The paper investigates means of profiling of TIME concept in the English riddle. On the preconceptual level TIME concept is profiled through the archetype of Shadow, on the conceptual level – with the help of metaphorical and metonymic models and on the verbal level – through antitheses and comparison on the basis of substantival (noun, adjective, adverb) and relational (verbs) semantic structures.

Key words: profiling, archetype frame relational semantic structure, substantive semantic structure.

УДК 811.11

Danilets D. O.,
Lektor des Lehrstuhls für Germanistik und Orientalistik,
Fakultät für Linguistik und Translationswissenschaft,
Internationale Universität für Geisteswissenschaften (Odessa)

VERFAHREN DER TERMINUSBILDUNG DER ÄSTHETISCH-PLASTISCHEN CHIRURGIE IM DEUTSCHEN

Summary. Because of its long documented history, specialized medical language remains riddled with Greek and Latin terms, are superseded by modern languages. Knowing the meanings of the various components of medical terminology will help the translator enter into the medical field, which may be new to him. Therefore, this article brings to light the major derivation (word buildings) opportunities of the term of aesthetic plastic surgery as a one of the most popular to date branches of medicine.

Key words: medical terminology, word formation, aesthetic plastic surgery, compounding, derivation.

In kaum einem anderen Lebensbereich sind die enormen Fortschritte von Wissenschaft und Technik so unmittelbar erfahrbar wie in der Medizin. Das Repertoire ärztlicher Techniken erweitert sich ständig und wird dabei zugleich feiner und präziser [2, VI]. Vor allem aber durch die neuen Möglichkeiten der operativen klinischen Fächer, wozu genau die ästhetisch-plastische Chirurgie gehört, erweitert seitdem bis heute ein zusätzlicher Strom von Fachausdrücken die medizinische Terminologie [9, 14]. Besonders die Terminologie der ästhetisch-plastischen Chirurgie ist aktuell und von großem Interesse, weil die Fachbegriffe/-ausdrücke dieses Gebiets noch nicht ein Teil der kodifizierten international vereinbarten Nomenklatur sind. In diesem Artikel handelt es sich im wesentlichen um Substantive (Hauptwörter); Verben benutzt man kaum in der ärztlichen Umgangssprache. Sie werden deshalb in dieser Einführung in die Terminologie der ästhetisch-plastischen Chirurgie nicht aufgeführt. Die ausgeführte Analyse wird im voraus definiert: der Artikel ist keine Einführung in die Grammatik des Lateinischen oder Griechischen. Da das zu untersuchende Chirurgiegebiet ein relativ innovatives Feld der Medizin darstellt, wurde auch Vokabular/Index und die Beispiele dementsprechend gewählt und auf die anderen lebendigen Sprachen (besonders Englisch) Rücksicht genommen. Klassische anatomische oder klinische Termini wurden auch nicht analysiert, es finden Sie in einigen Latein-/Griechisch-Grammatiken für Medizinstudenten, die seit sehr vielen Jahren schon geschrieben wurden.

Semiotisch gesehen, wurde auf die ganze Semiosphäre (d.h. nicht nur auf Kern, sondern auch auf Peripherie des ästhetisch-plastischen Terminologiebereichs) Rücksicht genommen. Genau die Interdependenz zwischen diesen zwei Gebieten lässt uns auch fremde Einflüsse, Verknüpfung mit anderen medizinischen Bereichen beobachten und ein ungefähres Grenzgebiet zwischen verschiedenen Semiosphären bestimmen [7, 30].

1. Wortbildungsarten / Terminusbildungsarten

Die modernen Mediziner werden bei der Bildung neuer termini technici (im Gegensatz etwa zu den Mundartsprechern) eher selten wirklich sprachschöpferisch tätig und machen aus Gründen der internationalen Wissenschaftskommunikation auch nur ungern von eventuellen Angeboten der jeweiligen Volkssprachen Gebrauch [1, 1]. Nach der Art der Bildung und der Etymologie unterscheidet man folgende Begriffsdifferenzierungen (Tab. 1.1):

Differenzierung von Fachwörtern in:

Duden: Wörterbuch medizinischer Fachbegriffe	Med. Terminologie: Lehr-und Arbeitsbuch (Caspar)	Med. Terminologie: eine Einführung (Kuss/Mutz)
– Terminus *– Trivialbezeichnung* *– volkstümliche Bezeichnung*	*– Termini* *– Trivialbezeichnungen* *– deutsche Bezeichnungen*	*– lat. Begriff* *– Fachfremdwort* *– deutsche Bezeichnung* *– Trivialausdruck*

Duden: Wörterbuch medizinischer Fachbegriffe Med. Terminologie: Lehr-und Arbeitsbuch (Caspar) Med. Terminologie: eine Einführung (Kuss/Mutz)

– Terminus
– Trivialbezeichnung
– volkstümliche Bezeichnung - Termini
– Trivialbezeichnungen
– deutsche Bezeichnungen - lat. Begriff
– Fachfremdwort
– deutsche Bezeichnung
– Trivialausdruck

Da die termini technici meist lateinische oder latinisierte (in die lateinische Sprachform gebrachte) Fachausdrücke sind, stellen die Trivialbezeichnungen als eingedeutschte Fremdwörter eine Intervention in das noch nicht ganz untersuchte Feld der Wortbildung. Selbstverständlich sind nur Termini normierbar. Die Schreibung aller anderen Arten der medizinischen Bezeichnungen reguliert sich ausschließlich nach den Rechtsschreibgrundsätzen der Allgemeinsprache. Sie ist insofern der Zuständigkeit der Fachsprache entzogen, aber trotzdem kommt sie immer wieder in den wissenschaftlichen Arbeiten bzw. Zeitschriften vor, und deshalb für unsere Untersuchung relevant [3, 30].

2. Zusammensetzungen

Aus zwei oder mehr selbständigen Wörtern entsteht eine neue Worteinheit, ein sog. Kompositum. Unten wird nur eine kurze Reihe von frequenten für die ästhetisch-plastische Chirurgie Wortanhängen bzw. Teilen von Wortzusammensetzungen angeführt (Tab. 1.2):

Beispiele zu den häufigsten Wortanhängen		
Wortanhang	**Herkunft**	**Beispiele**
– graph *– graphie*	altgr. graphein „schreiben“	*– Computertomografie;* *– 3-D-Computer-Tomografie;* *– farbcodierte Duplexsonografie;* *– Magnetresonanztomograph usw.*
– logie	altgr. logos „Wort, Lehre, Kunde“	*- Dermato-Histopathologie;* *– Traumatologie usw.*
– parese	altgr.paresis „Erschlaffung, Lähmung“	*– Facialisparese;*
– skop *– skopie*	altgr. skopeo „schaue“	*– Endoskopie;* *– Handgelenksarthroskopie;* *– laparoskopisch;* *– Leica-Stereo-Operationsmikroskop usw.*

Bei Fleischer finden wir derartige Komposita unter Fremdpräfixen [6, 204], die Zusammensetzungen mit *auto-, mikro-, mono-, neo-, poly–* u.a. werden hier als Konfixkomposita bezeichnet, da Konfixe im Gegensatz zu Affixen basisfähig sind (d. h. sie können mit sich selbst Wörter bilden) (Tab. 1.3):

Komposita der Quantifizierung und Graduierung		
Wortanhang	**Herkunft**	**Beispiele**
makro-	altgr. makrós	*– Makroamputation*
mikro- *micro-*	altgr. Mokrós	*– Mikroamputation;* *– Mikrochirurgie;* *– Microdermabrasion;* *– Mikrokanülen Technik;* *– Micrograft usw.*
mini-	lat. minium	*– Minilifting;* *– Minihautschnitt usw.*

Konfixe sind gebundene lexikalische Morphe und entstammen den klassischen Sprachen Latein und Altgriechisch; neuerdings kommt Englisch hinzu, was unten dargestellt wird. Konfixe können miteinander, mit nativen Einheiten und mit Suffixen kombiniert werden. Dementsprechend kommen Konfixe in Komposita als Determinans oder Determinatum vor, wobei die DeterminansEinheiten oft einer Kompositionsstammbildung (v. a. mit -o) unterzogen werden. In Derivaten fungieren Konfixe als Basen. Nach ihren positionalen Eigenschaften unterscheidet man: (a) PRÄKONFIXE (nur links), (b) POSTKONFIXE (nur rechts), (c) AMBIKONFIXE (links und rechts).

Jeder freie Stamm des Englischen kann direkt ins Deutsche entlehnt werden, er kann im Deutschen als wortfähiger Stamm verwendet werden [4, 314], ebenso aber auch zu Fremdwortbildungen wie den sog. Pseudoanglizismen (Tab. 1.4):

Wortanhang	**Herkunft**	**Beispiele**
Lift *Lifting*	altengl. lyft	*– Hals-Lift / Stirn-Lift;* *– Facelifting / Wangenlifting usw.*
peeling	lat. pellis → altfrz. pel → engl. Peel	*– Laserpeeling;* *– Softpeeling;* *– Fruchtsäure-Peelings usw.*

Die „original“-deutschen Stammen bilden auch viele zusammengesetzte Begriffe, die meistens aber nur als Synonyme oder Trivialbezeichnungen des Terminus akzeptiert werden (Tab. 1.5):

Trivialbezeichnung	**Terminus**
Hautentfernung	*Dermolipektomie*
Bauchstraffung	*Abdominoplastik*
Gesäßplastik	*Glutealaugmentation*
Großer Rückenmuskel / Latissimus dorsi-Lappen	*Musculus latissimus dorsi*
Hautschnitt	*Inzision*
Haarverlust	*Alopecia androgenetica*
Café-au-lait-Flecken, Milchkaffeeflecken	*Naevus pigmentosus*
Gesichtsnerven	*Nervus facialis*

Wie die ersten Analysen gezeigt haben, sind Komposita die meist verbreitete Wortbildungsart nicht nur in dem zu untersuchenden Bereich, sondern in der ganzen Medizin. Anderseits ist es eine der wesentlichen Wortbildungstypen/-charakteristiken des Deutschen.

3. Ableitungen

Ein zusammengesetztes Wort kann durch Ableitung, d.h. durch Bildung mit Suffixen (Endsilben) entstehen [8, 75]. Die Untersuchung ergab folgende Beispiele (Tab. 1.6):

Suffix	**Herkunft**	**Bedeutung**	**Beispiel**
-iv	lat. –ivus, -a, -um	in Beziehung stehend Neigung haben Eigenschaft besitzen	*(minimal) invasiv→Invasion*
-ös	lat. –osus, -a, -um	bestehend aus… *reich an…sein*	*adipös→Adiposität*

Die Zusammensetzung eines Wortes ist durch Verwendung von Präfixen (Vorsilben) möglich [8, 75]. Die erfundenen Beispiele sollen das eben Gesagte nochmals veranschaulichen (Tab. 1.7):

Präfix	**Herkunft**	**Bedeutung**	**Beispiel**
im-	lat. in- + plantare	ein-, hinein-	*Implantat*
trans-	lat. trans- + plantare	jenseits; über; über – hin	*Transplantat*
in-	engl. in- + lay	ein-, hinein-	*Inlay(s)*

Bei der Ableitung kommt die kombinierte Prä– und Suffigierung relativ häufig vor. Dabei wird ein Stamm in einem Schritt mit einem Präfix und einem Suffix zu einem neuen Wort kombiniert (Tab. 1.8):

Präfix	**Suffix**	**Beispiel**	**Herkunft**
in-	*-tion*	*Infibulation*	*lat. fibula*
rein-	*-tion*	*Reinfibulation*	*lat. fibula*
im-	*-tion*	*Implantation*	*lat. in- + plantare*
prä-	*-iv*	*präoperativ*	*lat. operari*
sub-	*-är*	*Subglandulär* *submuskulär*	*lat. glandula*

4. Akronyme

Abgekürzte Begriffe für neu diagnostizierte Krankheiten oder therapeutische Verfahren sind aus Abkürzungen meist englischer Bezeichnungen hervorgegangen und heute nicht mehr wegzuden-

ken [9, 17]. Üblicherweise handelt es sich dabei um eine sprachliche Ökonomie der Gegenwartssprache (Tab. 1.9):

Abkürzung	vollständige Form
Botox®	*Botulinumtoxin*
Hylase®	*Hyaluronidase*

Ein Sonderfall der Abkürzung ist das Akronym, ein Kunstwort, das sich aus den Anfangsbuchstaben mehrerer Wörter zusammensetzt [5, 12]. Einige Beispiele von vielen tausend „ästhetisch-plastischen" Akronymen sind (Tab. 1.10):

das beispielhafte Verzeichnis der Akronyme	
Abkürzung	**vollständige Form**
DIEP-Flap	*engl. Deep Inferior Epigastric Perforator - der tiefe inferiore epigastrische Perforatorlappen*
LAUP	*laser-assistierte Uvulopalatoplastik*
MPS (z.B. MPS- Implantate)	*Micro-Polyurethan-Schaum*
SMAS (Sub-SMAS)	*das superfizielle muskuloaponeurotische System*

Die Länge der vollständigen Formen veranlasst uns meistens dazu, zu Abkürzungen zu greifen, was aber die Verständnis des Geschriebenen bzw. Gesprochenen noch komplizierter macht.

5. Eponyme

Eponyme, sog. „Beinamen", stellen Ausdrücke dar, die Eigennamen der Erstbeschreiber enthalten [5, 12]. Eponyme fördern das medizingeschichtliche Interesse und können zur Erkenntnis führen, dass die ästhetisch-plastische Chirurgie von heute aus derjenigen vergangener Jahrzehnte herausgewachsen ist (Tab. 1.11):

Rückblick auf einige Eponyme	
Beispiel (Eponym)	**Bedeutung + Erfinder**
Basedow Augen	Hervortreten der Augenäpfel aus den Augenhöhlen („Glupschaugen") im Zusammenhang mit einer bestimmten Form der Schilddrüsenüberfunktion; benannt ist die Krankheit nach Carl Adolph von Basedow, der sie als erster in deutscher Sprache beschrieben hat.
Lejour-Methode	von belgischer Chirurgin beschriebenes Verfahren zur operativen Brustverkleinerung mit einer senkrechten Narbe.
Obagi-Blue-Peel	Behandlung der Haut nach Dr. Obagi.
Poland-Syndrom	eine komplexe Fehlbildung mit Fehlen des Brustmuskels und Fehlbildung der Brustdrüse; benannt 1841 nach dem englischen Chirurgen Alfred Poland.
Benelli-Methode	ist die nach dem Chirurgen Louis Benelli benannte Methode der narbenminimierenden Schnitttechnik.

Ein Nachteil der Eponyme besteht in ihrer eingeschränkten, oft regionalen Verbreitung. Außerdem werden Ehrennamen der Komplexität von Entdeckungen nicht gerecht, an denen häufig zahlreiche Forscher beteiligt sind. Auch lassen sich Eponyme nicht logisch herleiten. Sie müssen auswendig gelernt werden [5, 12].

Diese Aufzählung erhebt keinerlei Anspruch auf Vollständigkeit, sondern sollte dem Leser lediglich eine Vorstellung über die ungeheure Bandbreite ästhetischer Eingriffe die heutzutage angeboten werden geben.

Literaturverzeichnis:

1. Aufmesser, Max. Zur Wortbildung und Geschichte medizinischer Termini auf -itis, -ōma und –ōsis / Max Aufmesser. – Salzburg : Universität Salzburg, 1992. – 129 S.
2. Borck, Cornelius. Geleitwort // Plastische Chirurgie: Ästhetik – Ethik – Geschichte. Kulturgeschichte eines medizinischen Fachbereichs. – Berlin: Springer, 2014. – S. VI–VII.
3. Duden. Wörterbuch medizinischer Fachbegriffe. 8. Auflage. – Mannheim: Dudenverlag, 2007. – 862 S.
4. Eisenberg P. Das Fremdwort im Deutschen / P. Eisenberg. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2012. – 456 S.
5. Medizinische Terminologie. Ein Kompaktkurs. 3. überarb. Auflage / Heiner Fangerau [Hrsg.]. – Berlin : Lehmanns Media, 2008. – 152 S.
6. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 2. Aufl. Tübingen / W. Fleischer, I. Barz. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 382 S.
7. Frank Susi K. Explosion und Peripherie: Jurij Lotmans Semiotik der kulturellen Dynamik revisted / Susi K. Frank, Cornelia Ruhe, Alexander Schmitz [Hg.]. – Bielefeld : transcript Verlag, 2012. – 323 S.
8. Kuss Sonja D. Medizinische Terminologie: Eine Einführung für Pflegeberufe. 6. Aufl. / Sonja D. Kuss, Ingomar D. Mutz. – Wien : facultas. wuv, 2000. – 197 S.
9. Murken Axel Hinrich. Lehrbuch der medizinischen Terminologie: Grundlagen der ärztlichen Fachsprache. 5. völlig neu bearb. Aufl. / Axel Hinrich Murken. – Stuttgart : Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2009. – 230 S.

Данілець Д. О. Словотвір німецьких термінів-субстантивів у галузі естетико-пластичної хірургії

Анотація. Основу німецьких медичних термінів більшою мірою становлять запозичення із класичних мов. Швидкий розвиток естетико-пластичної хірургії задіє всі ресурси словотвірної системи німецької мови. У статті будуть висвітлені основні словотвірні моделі термінології естетико-пластичної хірургії як однієї з найпопулярніших на сьогодні галузей медицини.

Ключові слова: медична термінологія, словотвір, естетико-пластична хірургія, композита, деривація.

Данилец Д. А. Словообразование немецких терминов эстетико-пластической хирургии

Аннотация. Основу немецких медицинских терминов в большей степени составляют заимствования из классических языков. Стремительное развитие эстетико-пластической хирургии задействует все ресурсы словообразовательной системы немецкого языка. В статье будут освещены основные словообразовательные модели терминологии эстетико-пластической хирургии как одной из самых популярных на сегодняшний день отраслей медицины.

Ключевые слова: медицинская терминология, словообразование, эстетико-пластическая хирургия, композита, деривация.

УДК [378.147:371.13](510)

Джгун Н. М.,
доцент кафедри східних мов
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ПИСЕМНІСТЬ КИТАЮ. ІДЕОГРАФІЧНІ ТА ФОНЕТИЧНІ ЛОГОГРАМИ

Анотація. У статті розглянуто особливості логографічного письма китайської мови, проаналізовано базові постулати формування та основні форми сучасної ієрогліфічної системи (на матеріалі китайських ідеографічних і фонетичних логограм).

Ключові слова: писемність китайської мови, логографічне письмо, піктограми, ідеографічні логограми, фонетичні логограми.

Постановка проблеми. На сьогодні сучасна людина все більше й більше виявляє зацікавленість саме в китайській мові; кількість тих, хто намагається вивчити китайську мову, невпинно зростає. Питання розвитку ієрогліфічного письма є актуальним і в сучасному сходознавстві. У контексті цієї проблеми розглядаються важливі для лінгвістичної науки питання зв'язку мовлення та мислення.

Дослідженням проблеми ієрогліфічного письма нині займаються українські й російські вчені: О. Фролова, Б. Ісаєнко, В. Микитенко, О. Семенас, І. Гельба, Д. Дірінгера, І. Дьяконов, В. Істріна, І. Фрідріх; проблемам вивчення різних етапів розвитку ієрогліфічної писемності, питанням переходу піктограм до ідеограм, логограм, ієрогліфів і згодом до фонограм китайської мови присвячені роботи китайських лінгвістів: Чжао Юанжен, У Келі, Хуа Лі, Гу Байлин, Цян Сувен, Го Юймін та інших.

Об'єктом дослідження пропонованої статті є ієрогліфіка китайської мови, відповідно, предметом дослідження є логографічне письмо, а саме: ідеографічні й фонетичні логограми китайської мови. Отже, стаття має таку мету:

а) дати поняття «логографічне письмо», «ідеографічні логограми», «фонетичні логограми»;

б) схарактеризувати історію розвитку ієрогліфічної писемності китайської мови,

в) проаналізувати структурно-семантичні особливості сучасних ієрогліфів китайської мови.

Матеріалом дослідження є аутентичні тексти літературно-художнього стилю, що містять ідеографічні та фонетичні логограми китайської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні сучасна людина все більше й більше виявляє зацікавленість саме в китайській мові; кількість тих, хто намагається вивчити китайську мову, невпинно зростає. Однак, з іншого боку, ті, хто починають вивчати, дуже часто з часом не знаходять у собі сил, чи то моральних, чи то фізичних, продовжувати навчатися. Якщо запитати, у чому причина, можна почути відповідь: «Занадто складна писемність».

У давнину засобом збереження інформації була саме людська пам'ять. Досвід передавався безпосередньо від однієї людини до іншої, від батька до сина, перш ніж почали фіксувати інформацію на якомусь матеріалі. На зорі своєї історії для цієї мети використовувалися предмети, які їх оточували. Зразки первинних типів передавання інформації: зарубки на камені; паличне письмо – надрізи на дереві, на дерев'яних паличках для підрахунків і передавання відповідних конкретних даних; предметне «письмо» – для передавання інформації використовували різні предмети, що символізували певні поняття; вузликове письмо – використовувались мотузки різного кольору та розміру з вузликами (потрібно було враховувати кількість вузликів, розмір, форму, колір, місце на мотузці). Головним недоліком таких видів передавання інформації було те, що їх важко було зрозуміти «непосвяченому» й потрібна була людина-знавець цієї справи, яка б знала зміст повідомлення та могла його розкрити. Також примітивність такого «письма» заважала вираженню абстрактних понять, емоцій, почуттів, властивих людині. У сучасному розумінні – це ще не письмо, це способи передавання інформації. «Письмо – це своєрідна графічна система закріплення мови на будь-якому матеріалі (камені, папірусі, пергаменті, папері) за допомогою умовних знаків, з метою збереження й передавання змісту мови в просторі та в часі. Мова завжди була обмежена в просторі й у часі, і письмо, тобто записана мова, давало змогу звернутися до відсутнього, передати інформацію на будь-яку відстань і зберегти її на досить тривалий час, донести досвід одного покоління іншим. Але й письмо не може адекватно передати музичність, емоційність звукової мови, тембр голосу, відтінки інтонації. Письмо є одним із найвидатніших історичних винаходів людства на шляху розвитку» [5, с. 21–27].

З огляду на це китайський народ навіть має певну кількість міфів і легенд щодо створення ієрогліфічної писемності:

1. Фу Сі (2852–2737 рр. до н. е.), імператор Стародавнього Китаю, одного прекрасного дня, гуляючи берегом річки Хуанхе (Жовта річка), побачив Великого Дракона, на лусці якого були видні загадкові знаки. Усі вони відповідали певним поняттям (неба, землі, воді, грому, вітру, вогню, горі, водоймищам). Тому нібито Фу Сі є першим творцем ієрогліфів, які були умовними позначеннями реальних предметів.

2. «Цан-цзе – у давньокитайській міфології культурний герой, сподвижник Хуан-ді, мав чотири ока – символ особливої прозорливості. Проникнувши в глибинний сенс слідів птахів і звірів, винайшов ієрогліфічну писемність» [8, с. 62–65]. Під час полювання Цан Цзе побачив черепаху, на панцирі якої був висічений майстерний візерунок із синіми прожилками. Вивчивши структуру зображення, історіограф дійшов висновку, що фігури на панцирі могли мати значення й сенс, тому за допомогою знаків люди могли б спілкуватися між собою, вести запис подій. Цан Цзе довго міркував над цим, він шукав можливості для того, щоб передавати й опи-

сувати події та дійшов висновку, що для позначення певного предмета і явища не обов'язково малювати сам предмет, вистачить умовного позначення. На основі спостережень за поведінкою птахів, звірів, комах, риб, розташування зірок і сузір'їв, формою рослин і предметів Цан Цзе створив письмові знаки, які стали першими китайськими ієрогліфами – цзи 字.

Розвиток китайської системи письма нерозривно пов'язаний і з певними історичними періодами та правлячими династіями.

Історію Стародавнього Китаю можна поділити на певні історичні періоди, спираючись на правлячі династії: «1766–1122 рр. до н. е. – династія Інь, 1122–249 рр. до н. е. – династія Чжоу, 221–206 рр. до н. е. – династія Цинь, 206 р. до н. е. – 220 р. н. е. – Династія Хань». Найдавніші китайські написи відповідають останнім трьом-чотирьом століттям періоду Інь, до часу формування рабовласницького ладу. Більшість написів знайдено в провінції Хенань на кістках і черепашачих щитах. Майже всі вони слугували для цілей ворожіння. Черепашачі щити й кістки з іньскими написами були відомі ще до нашої ери. Однак із II тисячоліття до н. е. форма китайських ієрогліфів настільки змінилася, що іньські написи стали незрозумілими навіть для освічених китайців. Тому накреслені на кістках ієрогліфи зазвичай розумілися як таємничі, загадкові візерунки, а знайдені кістки або знищувалися або ж у більш пізній час перетворювалися в порошок і використовувалися під назвою «кістки дракона» для виготовлення різних ліків. Лише в 1899 р. китайський історик Ван Ічжун зробив першу наукову спробу вивчення й розшифрування іньских написів.

Початок формування китайського логографічного письма варто зарахувати до часу, що передував іньским написам, до початку II тисячоліття – до зародження китайської рабовласницької державності й культури. Із картинно-синтетичного письма виникли іньські зображувальні логограми. Окремі найбільш часто повторювані елементи *піктографічного* письма, а трохи пізніше *ідеографічного* спочатку стабілізувалися за їхнім значенням і формою, а потім отримали самостійне існування й застосування як знаків слів – *логограм*.

Наука «*піктографія* (лат. – pictus – намальований) – це знаки та малюнки, які збереглися ще з часів палеоліту. Це письмо, яке оперує не буквами, а малюнками (піктограмами), що зображують конкретний предмет, поняття, явище, життєву ситуацію. Піктограма універсальна в сприйнятті людьми, тому що конкретно, просто, наочно передає інформацію» [1, с. 30–42]. Існує й інше визначення – «*піктографія* (від лат. "pictus" – малювати, намальований, "grafo" – пишу) оперує не буквами, а малюнками, піктограмами, кожна з яких графічно зображує не звук мови, як у сучасних системах, а конкретний предмет чи явище, а то і їхній комплекс. Піктографія не потребує від того, хто сприймає її, якоїсь особливої грамотності. Вона може бути однаково зрозумілою людям, котрі розмовляють різними мовами. Завдяки конкретності вираження думок, простоті й наочності, малюнкове письмо вживається й сьогодні в деяких дорожніх знаках, у дитячих книжках-малюнках» [5, с. 71–76]. Що ж стосується поняття «*ідеографія* (ідея + пишу) – це письмо, у якому знаки-малюнки можуть означати і предмет, і мають переносне значення. А *ідеограма* – це письмовий знак, що позначає певне поняття. Отже, *логографічне письмо* – це такий вид письма, при якому піктограма розпадається на окремі складові, образні знаки, що означають певні поняття і слова, комбінації таких образних знаків становлять текст у певній логіці думки; для логограм характерне спрощення, стилізація, схематизм, перетворення їх в умовні знаки, графічні символи, для них необов'язкова зовнішня подібність до символізуючого предмета, але вони не мають стосунку й до фонетичного, звукового складу слова, відображаючи лише його змістову, семантичну сторону. *Логограма* – це письмовий знак, що позначає слово, ці малюнки мають більш схематичне зображення, ними можна передати певні дії, абстрактні поняття, переносне значення слів» [3, с. 97–104].

У китайській мові термін «логографічне письмо» можна перекласти такими способами:

*1. Ієрогліфи*简写*передають значення «спрощене письмо» або «письмо на бамбукових пластинках»:*

Тлумачний словник китайської мови «新华字典» пояснює ієрогліф简так: 古代用来写字的竹板， 不复杂， 选择. У *китайсько-російському словнику* (м. Шанхай) «汉俄词典» (上海外国语学院) цей ієрогліф перекладається як бамбукова пластинка, яка використовувалася в давнину для письма, письмо, записка. Щодо ієрогліфа写, то Тлумачний словник китайської мови «新华字典»: 用笔作字， 描摹，叙述, Китайсько-російський словник «汉俄词典» (上海外国语学院) дають такий переклад: писати, писати (створювати вірші), опис (змальовувати природу).

2. *Ієрогліфи*意音文字 *передають значення «знаки писемності, які позначають думку, повідомлення, новину»:*

Тлумачний словник китайської мови «新华字典» пояснює ієрогліф 意: 心思； 心愿，愿望；人或事物流露的情态; 料想，猜想. Китайсько-російський словник «汉俄词典» (上海外国语学院): думка, погляд; бажання; припущення. Стосовно ієрогліфа音Тлумачний словник китайської мови «新华字典»: 声，亦特指有节奏的声； 信息，消息. Китайсько-російський словники «汉俄词典» (上海外国语学院): звук, голос; повідомлення, новина. Друга частина поняття – 文字: Тлумачний словник китайської мови «新华字典»: 记录语言的符号, 如汉字、拉丁字母. 秦始皇统一中国后, 在"琅琊山刻石"中才第一次把文字叫做字 仓颉之初作书, 盖依类象形, 故谓之文, 其后形声相益, 即谓之字； 文章, 作文； 语言的书面形式, 如汉文； 文书, 公文； 密信. Китайсько-російський словник «汉俄词典» (上海外国语学院): письмо, письмена, письмові знаки, писемність. Цей словник також виділяє кілька різновидів文字: 表意文字 – ідеографія, ідеографічне письмо; 象形文字 – ієрогліфіка, ієрогліфічна писемність; 表音文字 – фонограф; стиль (манера написання); формулювання, вирази, звороти.

Отже, аналіз різних видів словників свідчить про глибину та багатогранність самого терміна «логографічне письмо», яке пройшло складний шлях формування у сфері мовленнєвої та комунікаційної діяльності.

Ідеографічні логограми тяжіли до поліфонічності. Особливість ця зумовлена тим, що ідеографічна логограма безпосередньо пов'язана зі значенням слова, тому вона може слугувати для передавання кількох синонімів, незважаючи на різницю в їхньому звучанні. Існували труднощі передавання слів складного й абстрактного значення. Цей недолік первісного логографічного письма був усунутий у результаті перетворення ідеографічних логограм у «*логограми фонетичні* – знаки, які хоча й позначають ціле слово, але безпосередньо пов'язані не з його значенням, а з його звучанням» [4, с. 112–130]. Фонетичні логограми зазвичай виникали шляхом використання ідеографічних логограм, що позначали спочатку сло-

ва конкретного значення для передавання омонімічних або ж слів, які подібно звучать, чи слів абстрактного значення і власних імен. Отже, розвитку фонетичних логограм сприяла наявність у мові великої кількості омонімів. Омонімія найчастіше зустрічається в мовах з односкладовими словами, так як односкладовість слів дає меншу кількість різних звукових комбінацій. Але так як фонетичні логограми виникали переважно на основі омонімії, тому вони майже завжди були полісемантичними, майже завжди могли слугувати для передавання кількох подібних за їхнім звучанням слів. Для уточнення значення таких полісемантичних фонетичних логограм до них почали приєднувати при письмі так звані «*смислові показники* («детермінативи», «ключові знаки») – ідеографічні знаки, що вказують на смислову категорію, до якої належить слово, позначене фонетичною логограмою» [6, с. 59–61]. Таким способом будується зараз більше ніж 90% китайських ієрогліфів, решта 10% китайських ієрогліфів являють собою «чисті ідеографічні логограми» й морфемограми або ж їхні поєднання.

Термін «смисловий знак» («детермінатив») уживається в більш вузькому понятті: коли логограми використовуються не як самостійні знаки слів, а як допоміжні (невимовні) ідеографічні знаки, уточнювальні значення фонетичних логограм. Наприклад, ідеографічна логограма китайської мови 女 «жінка» може вживатися самостійно для передавання слова «жінка». Але вона може бути використана і для уточнення значення китайської фонетичної логограми 马 ma, що позначає кілька омонімічних слів – кінь, мати, лаятися, як «смислового показника». Розглянемо приклади *ідеографічних і фонетичних логограм*:

Ідеографічні логограми: 1.婴 儿– дитина, малюк, немовля. 贝 – мушля, 女 – жінка: мушлі в давньому Китаї вважали найкоштовнішими речами, тому дві мушлі в цьому ієрогліфі уособлюють найдорожче для жінки – її дитину, немовля. 2.好 – гарно. 女– жінка,子– дитина: жінка, котра тримає дитину, є традиційним символом життя, ладу, гармонії, благополуччя, добробуту. 3. 嫉 – заздрити, ревнувати. Ліва частина – жінка, права частина – хвороба та стріла. У давнину китайці вважали, що стріли заздрості завдають шкоди, роблять боляче самій жінці, котра заздрить. 4. 奸 – хитрий, підступний, зрадниця (жінка та брати на себе важку роботу) 5. 妃 – принцеса, княгиня, друга жінка імператора (жінка й сам, свій, власний, себе). 6. 妍 – краса, красивий, гарненький (жінка й відкривати, розквітнути). 7. 娴 – красномовний, володіти мистецтвом слова (жінка та вільний час, дозвілля). 8. 妒 – заздрити, ревнувати (жінка і двір, господарство). 9. 姥 – бабуся по материнській лінії (жінка та поважний). 10. 娓 – красномовний (жінка і хвіст). *Фонетичні логограми:* 1. 妨 – перешкоджати (фонетична логограма fang 方). 2. 妙– хитрий, чудово (фонетична логограма miao або shao 少). 3. 娶– одружуватися (фонетична логограма qu取). 4. 姓 – прізвище (фонетична логограма xing 生). 5. 姣 – красивий, чарівний (фонетична логограма jiao交).

Кожні з вищезазначених фонетичних логограм є справжніми логограмами у своєму «чистому, первісному значенні»: 方 сторона, 少 мало, 取 брати на себе зобов'язання, 生 народитися, 交 познайомитись із кимось.

Висновки. Отже, китайська ієрогліфічна писемність – це одна з небагатьох ієрогліфічних писемностей світу, яка була винайдена кілька тисяч років тому та продовжує існувати й сьогодні. Ієрогліфічне письмо – це письмо, знаки якого (ієрогліфи) мають переважно логографічне значення й частково зберігають зображувальну форму. Перспективою подальших досліджень є більш глибоке вивчення особливостей розвитку логографічного письма китайської мови, аналіз важливого для сучасного сходознавства питання зв'язку мовлення й мислення. Матеріали статті можуть бути використані в роботах з ієрогліфіки китайської мови, у курсах лекцій із лінгвокраїнознавства, на курсах підвищення кваліфікації викладачів китайської мови, при складанні навчально-методичних посібників.

Література:

1. Авдиев В.И. История древнего Востока / В.И. Авдиев. – М., 1983. – 203 с.
2. Алексеев В.М. Китайская иероглифическая письменность и ее латинизация / В.М. Алексеев. – Л., 1992. – 143 с.
3. Васильев В.П. Анализ китайских иероглифов / В.П. Васильев. – 2-е изд. – СПб., 1998. – Ч. 1–2. – 1998. – 211 с.
4. Истрин В.А. Идеографическое письмо / В.А. Истрин. – М., 1953. – Т. 17. – 1953. – 156 с.
5. Конрад Н.И. О китайском языке: Вопросы языкознания / Н.И. Конрад. – М., 1952. – С. 22–37.
6. Ошанин И.М. Происхождение, развитие и структура китайского иероглифического письма / И.М. Ошанин. – М.,1994. – С. 78–91.
7. Рубин В.А. К 50-летию изучения иньских надписей в Китае. Вестник древней истории / В.А. Рубин. – М., 1954. – С. 36–51.
8. Чжоу Шу. Цан-цзе чуаньшо хуэйкао (Собрание разысканий, касающихся преданий о Цан-цзе) / Шу Чжоу. – Гонконг, 1969. – С. 1–9.
9. Хуа Ли. Китайская красота и русское прекрасное / Хуа Ли. – Пекин, 2006. – С. 74–80.
10. 100 Chinese two-part allegorical sayings. – Beijing, 2009. – 200 p.
11. Chaofen Sun Chinese: A Linguistic Introduction / Sun Chaofen. – New York, 2006. – 234 p.
12. Deng Fang. Liu Lixin A Handbook of Chinese Idioms / Fang Deng. – Beijing, 2007. – P.
13. Li Sheng New Slang of China / Sheng Li. – B., 2000. – 357 p.
14. 汉俄词典（上海外国语学院）. – B., 1992. – 1253 个页.
15. 新华字典. – B., 1962. – 160个页.
16. 岑麒祥。关于汉語构詞法的几个問題. － 北京，1956. – 12 页.
17. 陈建民。現代汉語里的簡称. － 北京，1963. – 203 个页.
18. 高庆賜。同义詞和反义詞. －上海，1957. – 167 个页.
19. 宝宝必备学习卡。成语. － 长春，2009. – 60 个页.

Джгун Н. Н. Письменность Китая. Идеографические и фонетические логограммы

Аннотация. В статье рассмотрены особенности логографического письма китайского языка, проанализированы базовые постулаты формирования и основные формы современной иероглифической системы (на материале китайских идеографических и фонетических логограмм).

Ключевые слова: письменность китайского языка, логографическое письмо, пиктограммы, идеографические логограммы, фонетические логограммы.

Dzhgun N. Chinese writing system. Ideohraphic and phonetic lohohrams

Summary. Today, modern people more and more are interested in Chinese language; the number of those who are trying to learn Chinese is growing steadily. Question of hieroglyphic writing is relevant to the modern Orientalism. In the context of this problem the question of speech and thought is considered to be the most important. This article is devoted to the features of Chinese logograms, the basic postulates of formation and basic forms of modern hieroglyphic system (based on the Chinese ideographic and phonetic logograms) are also analyzed.

Key words: Chinese writing system, logograms, pictograms, ideographic logograms, phonetic logograms.

УДК 811.111:159.942.5

Іванотчак Н. І.,
аспірант кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЕМПАТІЯ В АСПЕКТІ КОГНІТИВНИХ КАТЕГОРІЙ ГРАДУАЛЬНОСТІ, ОЦІНКИ ТА НОРМИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню градуальності й аксіологічних складових емпатії в англомовній дитячій прозі фентезі. Окреслено поняття норми в емпатії. Побудовано аксіологічну шкалу емпатії.

Ключові слова: емпатія, градуальність, оцінка, норма, аксіологічна шкала, дитяча проза фентезі.

Постановка проблеми. Когнітивно-семантична спрямованість сучасних досліджень зосереджує увагу лінгвістів на засобах категоризації ментальних процесів. Емпатія є явищем складним і багатогранним, проте вона піддається системному опису й дослідженню [1, с. 1]. Важливою когнітивною операцією, спрямованою на категоризацію дійсності, є впорядкування об'єктів і їхніх ознак відповідно до певної шкали. У мовознавстві для опису цієї логіко-семантичної та когнітивної категорії використовують термін «градуальність» [2]. Градуальність уперше детально окреслив Е. Сепір, описавши її основні поняття – шкалу, норму, точку відліку тощо. Е. Сепір також висунув важливий постулат про універсальність градуювання. Він зазначав, що кожне слово, яке здатне отримати кількісне визначення, є потенційно градуйованим [3, с. 94]. Концепція універсальності градуальності, розроблена Е. Сепіром, простежується у працях багатьох дослідників [4; 5], які вбачають у ній «фундаментально важливу семантичну властивість, вплив якої поширюється далеко за межі прикметників на інші категорії» [4, с. 348].

Як зазначає О. Вольф, такі поняття, як порівняння й оцінка, неможливо розглядати безвідносно одне до одного [6, с. 15]. Питання про зв'язок градуальності з категоріями оцінки та емоцій розглянуто в роботах Н. Арутюнової та О. Вольф [7; 6]. Співвідношення оцінки та емпатії досліджували А. Недосека й Н. Таценко на матеріалі фразеології [8].

Категоризація емпатії відбувалася за різними параметрами. Г. Барет-Леонард і К. Роджерс досліджували спрямованість, фазовість і точність емпатії [1; 9]. Співвідношення когнітивного й емотивного компонентів емпатії вивчали Ф. Кастелланос, К. Кокс, А. Ді Мартіно, Л. Уддін та ін. [10]. Проте актуальним залишається з'ясування градуальності виявів емпатії й співвідношення раціональної та емоційної оцінки в типах емпатії.

Метою статті є окреслення когнітивно-семантичних категорій градуальності, оцінки та норми в їхньому стосунку до емпатії, установлення їхнього взаємозв'язку та особливості вербалізації в дитячій прозі жанру фентезі.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

– уточнити поняття емпатії;

– виявити специфіку когнітивно-семантичних категорій градуальності, оцінки та норми щодо емпатії і їхньої кореляції в текстах дитячої фентезійної прози;

– побудувати аксіологічну шкалу емпатії.

Дослідження проводиться на матеріалі текстів дитячих фентезійних книг К. Льюїса «Хроніки Нарнії» та Дж. Роулінг «Гаррі Поттер» загальним обсягом 768 і 4 195 сторінок, відповідно. Основними методами дослідження слугували компонентний аналіз, що дав змогу визначити елементи лексичних значень типів емпатії, опозиційний аналіз – для визначення їхньої класифікації на підставі семантично релевантної розбіжності за певною диференційною ознакою при схожості інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Градуальність визначається як семантична категорія, в основі якої лежить когнітивний процес вимірювання (градуювання) певної ознаки та в результаті якого вибудовується градаційна шкала [2]. Побудова градаційної шкали не може бути здійснена безвідносно до категорії норми й пов'язаної з нею категорії оцінки. Категорія норми співвідносить образ певного об'єкта із нормативними уявленнями про нього в картині світу [6, с. 44]. Е. Сепір визначав це як логічне градуювання першого типу, коли норма є об'єктивною, статистичною, середньою [3, с. 96]. Точка відліку градаційної шкали приймається за нульовий ступінь вираження певної ознаки. Нульова оцінка, яка виражає індиферентне ставлення носіїв мови до ознак референта, входить як семантичний компонент до структури значення слів, що містять норму якоїсь якості, ознаки, і слугує фоном, щодо якого сприймаються оцінні відхилення в той чи інший бік [11, с. 33].

Провівши компонентний аналіз значень антонімів емпатичних станів, за нульовий ступінь вираження емпатії – середню параметричну норму – беремо значення *indifference (unconcern, nonchalance), що містить семи mediocrity, lack of interest, lack of concern, lack of sympathy:*

1. So I just explained coolly and quietly that I had been kidnapped and brought away on this idiotic voyage without my consent, and it was hardly my business to get them out of their scrape [12].

2. "Doubtless she was beaten for sleeping late", said Aravis coolly. "But she was a tool and spy of my stepmother's. I am very glad they should beat her" [12].

У прикладах (1) і (2) байдужість адресантів виявляється завдяки вживанню прислівників *coolly* та *quietly*, що містять у своїх визначеннях семи *lacking in interest, not excited, with moderation,* і виразу *none of one's business.*

Вище за параметричну норму знаходяться всі типи емпатичних станів, що передбачають небезсторонність, когнітивне чи емотивне залучення до досвіду іншої людини, такі як співчуття, жаль, симпатія, власне емпатія, розуміння, такт.

При побудові градаційної шкали емпатії вище за нульову позначку користуємось класифікацією процесу емпатії, запропонованою Г. Баретт-Леонардом [1, с. 1], у якому він виділяє 3 фази:

– сприйняття й резонанс;

– виразна комунікація толерантного розуміння;

– фаза отриманої емпатії – усвідомлення того, що тебе розуміють.

Таблиця 1

	MEDAL	OUD	LDCE	CALDT	CED	MWCD	Wm
strong/intense	1	0	0.75	0.8	0.8	1	0.55
feeling	0.75	0.67	1	1	1	0.83	0.87
dislike	0.5	0	0	0.6	0.4	0.66	0.36
somebody	0.25	0	0.25	0	0	0	0.08
opposition	0	0	0	0.4	0	0.5	0.15
anger	0	0	0	0.2	0	0	0.03
deep-seated/ settled	0	1	0	0	0	0.33	0.22
aversion	0	0.33	0	0	0.6	0.16	0.18
hostility	0	0	0	0	0.2	0	0.03

Вияви **емпатії** є різноманітними за структурою емпатійного процесу. Деякі з них – розуміння, симпатія та жаль – проходять тільки першу фазу емпатії – сприйняття й резонанс. Такі вияви зараховуємо до пасивного типу. Вияви активного типу містять у своїх визначеннях семи *doing, saying, sharing*, тобто вони спрямовані на вербальну чи невербальну комунікацію отриманого розуміння, на діяльність. На відміну від жалю (*pity),* домінуючими семами якого є *sorrow* і *disappointment,* співчуття (*compassion)* передбачає бажання допомогти й покращити ситуацію, у якій перебуває адресат. Діяльнісним компонентом – комунікацією, висловленням толерантного розуміння та власним співпереживанням певного стану емпатія (*empathy)* відрізняється від розуміння (*understanding)*, що передбачає відсторонене усвідомлення чи погодження з чимось. Відповідно, ближче до нульової позначки шкали будуть знаходитись пасивні вияви емпатії (симпатія, жаль, розуміння), а далі – активні (співчуття, такт, власне емпатія).

Параметрична норма збігається з об'єктивною серединою, є відсутністю ознаки, нейтральною зоною. Проте аксіологічна норма лежить не в середині шкали, а збігається з її позитивним краєм. Норма одержує аксіологічну функцію, сприймаючись як щось «нормальне» й, отже, «позитивне» [13, с. 9]. Норма також співвіднесена з тією частиною шкали оцінок, де знаходиться стереотипне уявлення про цей об'єкт із відповідною ознакою [6, с. 42].

Параметрична норма емпатії – байдужість (*indifference*) – не збігається з аксіологічною нормою. Вона лежить на негативному полюсі шкали, а отже, засуджується.

3. The scratches on your back, tear for tear, throb for throb, blood for blood, were equal to the stripes laid on the back of your stepmother's slave because of the drugged sleep you cast upon her. You needed to know what it felt like [12].

Приклад (3) ілюструє покарання байдужості, описаної у прикладі (2).

Шкала оцінки динамічна, вона розгортається у двох напрямах – у бік збільшення й у бік зменшення ознаки [3, с. 104]. Позитивні цінності мають вищий онтологічний статус, тобто погане сприймається як відсутність доброго [11, с. 9]. Назви виявів емпатії, що знаходяться на негативному боці шкали, часто є похідними від назв емпатичних станів: *understanding – misunderstanding, sympathy – antipathy, pity – pitilessness*. Існування таких назв, як *bullying,* не впливає на цю загальну тенденцію.

Залежно від того, що лежить в основі судження про цінність суб'єкта – емоційні чи раціональні засади, розрізняють **емоційну й раціональну оцінку.** Емоційне й раціональне в оцінці виражають два різні аспекти відношення суб'єкта до об'єкта, перша – його почуття, друга – погляди [6, с. 42]. Емоційна та раціональна оцінки співвідносяться з типами емпатії – афективною й когнітивною. Такий поділ є досить умовним, бо повністю емоційної оцінки не існує – мова завжди передбачає раціональний аспект [6, с. 40]. Когнітивна оцінка є базовою і з того погляду, що здатність здійснити когнітивну оцінку стану іншої людини є ознакою психічного здоров'я, тоді як із такою нездатністю пов'язують аутизм. З іншого боку, відсутність емоційної оцінки та, відповідно, афективного компонента емпатії за наявності когнітивного є однією з передумов булінгу, цькування (*bullying)* [14, с. 794].

Використовуючи дані тезаурусів і компонентний аналіз, ми відібрали слова, що характеризують вияв емпатії нижче за норму. До них належать антоніми визначень емпатійних станів, такі як антипатія, нерозуміння, безжальність, нетактовність, немилосердність, а також булінг. Компонентний аналіз цих лексем допоможе нам категоризувати їх за типами оцінки та емпатії (афективна, когнітивна), а визначення домінантних сем сприятиме дослідженню засобів вираження у дискурсі.

Антипатія – почуття неприязні, неприхильності чи відрази, емоційне ставлення неприйняття кого-небудь або чого-небудь. Почуття антипатії протилежне до симпатії [15].

За методикою В. Левицького [16, с. 167] визначаємо вагу, статус та ієрархію сем у словниковому визначенні. Для визначення ваги компонента у тлумаченні використовується формула:

W = ((n + 1) – r) / n, де W – вага компонента, n – кількість компонентів у словниковому тлумаченні, r – ранг компонента. Значення W можуть коливатися в межах від 0 до 1. Далі, з метою більшої об'єктивізації отриманих даних, використовуємо формулу: Wm = [W1 + W2 + …. Wn] / n, де Wm – середня вага компонента, W1, W2 …. Wn – вага компонентів у першому, другому, n – словнику, n – кількість словників. Отримані результати подано в таблиці 1.

У визначенні антипатії домінантними семами є *feeling, strong/intense* та *dislike*, тому антипатія передбачає емоційну оцінку характеристик об'єкта.

4. At the start-of-term banquet, Harry had gotten the idea that Professor Snape disliked him. By the end of the first Potions lesson, he knew he'd been wrong. Snape didn't dislike Harry – he hated him [17, с. 114].

5. Harry had never believed he would meet a boy he hated more than Dudley, but that was before he met Draco Malfoy [17, с. 147].

6. Hagrid, like Ron, told Harry not to worry about it, that Snape liked hardly any of the students. "But he seemed to really hate me" [17, с. 141].

У прикладах (4–6) антипатія виражається вживанням градуально вищого ступеня прикметників *dislike – hate* та *much – more.*

Далі визначаємо домінантні семи антоніма *understanding – misunderstanding* (таблиця 2).

У визначенні **нерозуміння** домінантними семами є failure, understand і somebody. Нерозуміння пов'язане із когнітивною оцінкою характеристик об'єкта й виражає неспроможність чи небажання її здійснити.

7. *Very short rations for dinner and I got less than anyone. Caspian is very clever at helping and thinks I don't see! Lucy for some reason tried to make up to me by offering me some of hers but that interfering prig Edmund wouldn't let her* [12].

У прикладі (7) нерозуміння виражається виразом f*or some reason.*

Визначаємо вагу, статус та ієрархію сем у дефініції **безжальності** (таблиця 3).

Домінантними семами лексеми *pitilessness є showing, cruel, no pity.* Безжальність пов'язана ss відсутністю афективної емпатії:

8. "The green rings draw you back". "But Polly hasn't got a green ring". "No", said Uncle Andrew with a cruel smile. "Then she can't get back", shouted Digory. "And it's exactly the same as if you'd murdered her" [12].

9. Cruel, pitiless boy! you would let your own Mother die rather than [12].

Таблиця 2

	MEDAL	OUD	LDCE	CALDT	CED	MWCD	Wm
failure	1	1	0	0	1	1	0.66
understand	0.83	0.83	0.8	0.71	0.75	0	0.65
somebody	0.66	0.66	0.9	0.85	0	0	0.5
correctly	0.5	0.5	0.4	0.57	0	0	0.33
argument	0.33	0	0.3	0.28	0	0.4	0.22
not serious/ minor	0.16	0	0.1	0	0	0.6	0.14
occasion	0	0	0	1	0	0	0.16
disagreement	0	0.33	0.2	0.42	0.25	0.2	0.23
fight	0	0	0	0.14	0	0	0.02
quarrel	0	0.16	0	0	0	0	0.03
properly	0	0	0	0	0.5	0	0.08
problem	0	0	1	0	0	0	0.16
question	0	0	0.7	0	0	0	0.11
situation	0	0	0.6	0	0	0	0.1
instructions	0	0	0.5	0	0	0	0.08

Таблиця 4

	MEDAL	OUD	LDCE	CALDT	MWCD	Wm
not careful	1	0	0	1	0	0.2
way	0.85	0	0	0	0	0.17
speak	0.71	0	0	0	0	0.14
behave	0.57	0	0	0	0	0.11
people/others/sb.	0.42	0.44	0.5	0.2	0.62	0.44
often	0.28	0	0	0	0.85	0.23
upset	0.14	0	0.83	0.4	0.75	0.42
saying	0	0	0	0.8	0	0.16
doing	0	0	0	0.6	0	0.12
having	0	1	0	0	0.38	0.27
showing	0	0.89	0	0	0.5	0.28
lack	0	0.78	0	0	0.125	0.18
skill	0	0.67	0	0	0	0.13
sensitivity	0	0.56	0	0	0	0.11
dealing	0	0.44	0	0	0	0.08
issues	0	0.11	0	0	0	0.02
tending	0	0	0.16	0	1	0.23
offend	0	0	0	0	0	
tact	0	0	0	0	0.25	0.05
likely	0	0	1	0	0	0.2
difficult	0	0.22	0	0	0	0.04
embarass	0	0	0.66	0	0	0.13
without intend	0	0	0.33	0	0	0.06

У прикладах (8–9) безжальність виражають прикметники *cruel і pitiless.*

Антонімом такту є **нетактовність**. Компонентний аналіз лексеми *tactlessness* подано в таблиці 4.

У визначенні *tactlessness* домінантними семами є *upset* та *others*. Однак актуалізація сем doing і saying є обов'язковою, хоча вони мають малу вагу у визначенні.

10. There was no point in worrying Mrs. Dursley; she always got so upset at any mention of her sister [17, с. 5].

11. "Oh, no, Peeves, don't tell her what I said, she'll be really upset", Hermione whispered frantically. "I didn't mean it, I don't mind her – er, hello, Myrtle". "I wish people would stop talking behind my back!" said Myrtle, in a voice choked with tears. "I do have feelings, you know, even if I am dead" – "Myrtle, no one wants to upset you", said Hermione [18, с. 134].

12. Harry awoke very suddenly on Christmas Day. Wondering what had caused his abrupt return to consciousness, he opened his eyes, and saw something with very large, round, green eyes staring back at him in the darkness, so close they were almost nose to nose. "Dobby!" Harry yelled, scrambling away from the elf so fast he

Таблиця 3

	MEDAL	OUD	LDCE	CALDT	CED	MWCD	Wm
cruel	1	0.33	0	1	0	0.85	0.53
showing	0.67	1	1	0	0.8	0.67	0.69
no sympathy	0.33	0	0	0	0	0	0.06
having	0	0	0	0.8	1	0.75	0.42
no pity	0	0.67	0.8	0.6	0.4	0.5	0.49
severe	0	0	0	0.4	0	0.25	0.1
unpleasant	0	0	0	0.2	0	0	0.03
little	0	0	0	0	0.6	0	0.1
mercy	0	0	0	0	0.2	0	0.03
very	0	0	0	0	0	1	0.16
harsh	0	0	0	0	0	0.38	0.06
devoid	0	0	0	0	0	0.125	0.02
no caring	0	0	0.6	0	0	0	0.1
people	0	0	0.4	0	0	0	0.06
suffer	0	0	0.2	0	0	0	0.03

Таблиця 5

	MEDAL	OUD	LDCE	CALDT	CED	MWCD	Wm
cruel	0.85	0	1	0	0	0.4	0.38
very	1	0	0	0	0	0	0.17
severe	0.71	0	0	0	0	0	0.12
selfish	0.57	0	0	0	0	0	0.09
unkind	0.42	0	0.5	0	0	0	0.15
behaviour	0.28	0	0	0	0	0	0.05
actions	0.14	0	0	0	0	0	0.02
having	0	0	0	1	0	1	0.33
no mercy	0	0.5	0	0.33	1	0.6	0.4
showing	0	1	0.75	0.67	0	0.8	0.53
pitiless	0	0	0	0	0.75	0	0.12
cruel	0	0	0	0	0.5	0	0.08
heartless	0	0	0	0	0.25	0	0.04
harsh	0	0	0	0	0	0.2	0.03
forgiveness	0	0	0.25	0	0	0	0.04

Таблиця 6

	MEDAL	OUD	LDCE	CALDT	CED	MWCD	Wm
behaviour	1	0	0	0	0	0	0.16
frighten	0.83	0	0.57	0.75	0	0	0.35
hurt	0.66	0	0.42	1	0	0	0.35
small	0.33	0	0	0.25	0	0	0.09
weak	0.16	0.14	0.14	0	0.67	0.25	0.22
use	0	1	1	0	0	0	0.33
strength	0	0.85	0.85	0	0	0	0.28
influence	0	0.71	0	0	0	0	0.1
harm	0	0.57	0	0	0	0	0.09
intimidate	0	0.42	0	0	1	0	0.23
habitually	0	0	0	0	0	1	0.16
cruel	0	0	0	0	0	0.75	0.13
power	0	0	0.71	0	0	0	0.12
somebody	0.5	0.28	0.28	0.5	0.33	0.5	0.39

almost fell out of bed "Don't do that!" Harry turned back to Dobby, who was now standing nervously next to Harry's bed, still looking worried that he had upset Harry [19, с. 407].

У прикладах (10–12) прикметник *upset* указує на стан, що виникає внаслідок безтактного зауваження чи вчинку *(mention of her sister, what I said, don't do that)*. Отже, безтактність зараховуємо до активних виявів негативного полюсу когнітивної емпатії.

Далі визначаємо домінантні семи антоніма співчуття – **немилосердності** (таблиця 5).

Домінантними семами лексеми *mercilessness* є *showing*, *no mercy* та *cruel*. Семи *very* й *severe* вказують на вищий ступінь вияву ознаки. Семи *behavior* і *actions* вказують на активність.

13. When Peter suddenly asked him the question he decided all at once to do the meanest and most spiteful thing he could think of. He decided to let Lucy down [12].

14. Ron retaliated by doing a cruel but accurate impression of Hermione jumping up and down in her seat every time Professor McGonagall asked a question, which Lavender and Parvati found deeply amusing and which reduced Hermione to the verge of tears again [20, с. 310].

У прикладах (13–14) немилосердність виражають прикметник *cruel*, найвищі ступені порівняння його синонімів *mean* і *spiteful* та дієслово *to do*. Немилосердність як відсутність співчуття зараховуємо до негативного полюсу афективної емпатії.

У списку слів, пов'язаних із лексемою *mercilessness*, знаходимо *bullying*. **Булінг**, цькування, визначається як систематична та навмисна агресивна поведінка, спрямована на залякування чи завдання шкоди [14, с. 793]. Результати компонентного аналізу *bullying* подано в таблиці 6.

У визначенні лексеми *bullying* домінантними семами є *frighten, hurt, somebody, strength* та *intimidate.*

15. Dudley's favorite punching bag was Harry, but he couldn't often catch him [17, с. 20].

16. The others who thought she was telling a lie, and a silly lie too, made her very unhappy. The two elder ones did this without meaning to do it, but Edmund could be spiteful, and on this occasion he was spiteful. He sneered and jeered at Lucy and kept on asking her if she'd found any other new countries in other cupboards all over the house [12].

17. For deep down inside him he liked bossing and bullying; and, though he was a puny little person who couldn't have stood up even to Lucy, let alone Edmund, in a fight, he knew that there are dozens of ways to give people a bad time if you are in your own home and they are only visitors [12].

Хоча семи *habitually* та *behavior* не є домінантними, вони є важливою характеристикою булінгу, підкреслюючи його активний, тривалий і систематичний характер. У прикладах (15–17) на булінг указують вирази *to give people a bad time, punching bag,* а його систематичність підкреслюється прикметником *favorite,* виразом *keep on* і стилістичним повтором *sneered and jeered.*

Проведений аналіз дає змогу побудувати аксіологічну шкалу емпатії (див. схему 1).

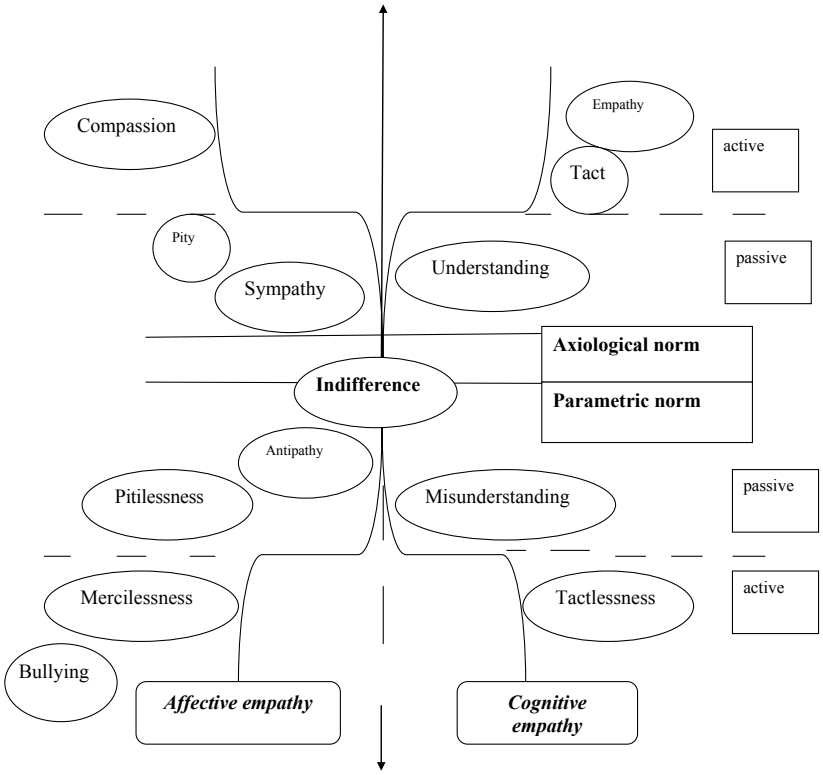

Схема 1. Аксіологічна шкала емпатії

Висновки. Аксіологічну шкалу емпатії можна умовно відобразити у вигляді параболи. Оцінна шкала розгортається у двох напрямах – у бік збільшення й у бік зменшення ознаки. За точку відліку шкали береться нульовий ступінь вираження емпатії – байдужість *(indifference)*. Вона відображає середню параметричну норму, по обидва боки якої знаходяться протилежні полюси вираження ознаки. Параметрична норма збігається з об'єктивною серединою, є відсутністю ознаки, нейтральною зоною. Проте аксіологічна норма лежить не в середині шкали, а збігається з її позитивним краєм. На позитивному полюсі шкали знаходяться всі типи емпатичних станів, що передбачають небезсторонність, когнітивне чи емотивне залучення до досвіду іншої людини, такі як співчуття, жаль, симпатія, власне емпатія, розуміння, такт. Пунктирна лінія на схемі 1 відображає похідний характер негативного полюсу, коли негативні емпатичні стани

сприймаються як відсутність вираження емпатії. Гілки параболи відображають взаємозв'язок між типами оцінки та емпатією. Емоційне й раціональне в оцінці виражають два різні аспекти відношення суб'єкта до об'єкта: перший – його почуття, другий – погляди. Вони співвіднесені з типами емпатії – афективною та когнітивною. Компонентний аналіз засвідчує наявність сем, що виражають раціональне в оцінці у визначеннях станів когнітивної емпатії й, відповідно, сем, що виражають емоційність у визначеннях афективної емпатії. Вияви емпатії є різноманітними за структурою емпатійного процесу. Деякі з них – розуміння, симпатія та жаль – проходять тільки першу фазу емпатії – сприйняття й резонанс. Такі вияви зараховуємо до пасивного типу. Вияви активного типу (співчуття, емпатія, такт) містять у своїх визначеннях семи *doing, saying, sharing,* тобто вони спрямовані на вербальну чи невербальну комунікацію отриманого розуміння, на діяльність. Розмежування за ознакою активність/пасивність справедливе і для виявів негативного полюсу емпатії. До активних виявів зараховуємо немилосердність, безтактність і булінг, де наявні семи *doing, saying, actions і behavior.* Відповідно, до нульової позначки емпатії ближче будуть знаходитись пасивні вияви, а далі – активні.

Здійснений аналіз є важливим етапом розкриття взаємозв'язку емпатії й оцінки та вивчення особливостей вербалізації емпатії в художній прозі жанру фентезі. Подальше дослідження буде спрямоване на з'ясування когнітивних параметрів емпатії.

Література:

1. Barett-Lennard G. The Phases and Focus of Empathy / G. Barett-Lennard // British Journal of Medical Psychology. – 1993. – Vol. 66. – № 1. – P. 3–14.
2. Никитина Л.Б. Градуирование, градуальность, градуированность: к проблеме упорядочивания терминологического и понятийного аппарата лингвистических исследований / Л.Б. Никитина // Достижения высшей школы. Серия «Филология» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/33_DWS_2013/Philologia/3_149880.doc.htm.
3. Sapir E. Grading, a study in semantics / E. Sapir // Philosophy of Science. – 1944. – Vol. 11. – No. 2. – P. 93–116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bv.u-bordeaux3.fr/pub/docs/group-degre/Sapir.pdf.
4. Колесникова С.М. Категория градуальности и способы ее выражения в современном русском языке / С.М. Колесникова. – М. : МПУ, 1998. – 280 с.
5. Kennedy Ch. Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates / Ch. Kennedy, L. McNelly [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.upf.edu/pdi/louise-mcnally/_pdf/publications/kennedymcnally.pdf.
6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – 2-е изд. – М. : УРСС, 2002. – 247 с.
7. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
8. Таценко Н.В. Аксіологічні характеристики фразеологізмів як засобів емпатизації англомовного художнього дискурсу / Н.В. Таценко, А.М. Недосека // Сборник научных трудов SWorld. – Вып. 1. – Т. 21. – Иваново, 2014. – С. 63–69.
9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Издат. группа «Прогресс» ; Универс, 1994. – 480 с.
10. The balance between feeling and knowing: affective and cognitive empathy are reflected in the brain's intrinsic functional dynamics / [C. Cox, L. Uddin, A. Di Martino, F. Castellanos, M. Milham, C. Kelly] // Social Cognitive Affective Neuroscience. – 2012. – Vol. 7 (6). – P. 727–737. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3427869/.
11. Бессонова О.Л. Типы аксиологической шкалы как элемента структуры категории оценки / О.Л. Бессонова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – 1999. – Вип 2. – С. 33–36.
12. Lewis C.S. The Chronicles Of Narnia / C.S. Lewis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ia601703.us.archive.org/34/items/TheChronicles OfNarnia /The%20Chronicles%20of%20Narnia.pdf.
13. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.Л. Бєссонова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 39 с.
14. Stavrinides P. Bullying and Empathy: A Short-Term Longitudinal Investigation / P. Stavrinides, S. Georgiou, V. Theofanous // Educational Psychology. – 2010. – Vol. 30 (7). – P. 793–802.
15. Fleming W. Vocabulary of Philosophy: Moral, Ethical, Metaphysical / W. Fleming [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-torredebabel.com/vocabularyofphilosophy/antipathy-philosophyvocabulary.htm.
16. Левицкий В.В. Семасиология : [монография для молодых исследователей] / В.В. Левицкий. – 2. изд., исправл. и допол. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
17. Rowling J.K. Harry Potter and The Sorcerer's Stone / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 1998. – 309 p.
18. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 1999. – 352 p.
19. Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 2000. – 896 p.
20. Rowling J.K. Harry Potter and the Half-Blood Prince / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 2005. – 652 p.

Список лексикографічних джерел:

1. CALDT – Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// http://dictionary.cambridge.org/ – 3.07. 2015.
2. CED – Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.collinsdictionary.com – 3.07. 2015.
3. LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ldoceonline.com – 3.07. 2015.
4. MEDAL – Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (Intenational Student Edition). – Oxford : Macmillan Education, 2006 – 1692 p.
5. MWCD – Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (11th Ed.) – Springfield : Merriam Webster Inc., 2003 – 1623 p.
6. ODBWE – Oxford Dictionary of British and World English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oxforddictionaries. – 3.07. 2015.
7. McMillan Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.macmillandictionary.com/ – 3.07. 2015.
8. Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.thesaurus.com/ – 1.07.2015.

Иванотчак Н. И. Эмпатия в аспекте когнитивных категорий градуальности, оценки и нормы

Аннотация. Статья посвящена изучению градуальности и аксиологических составляющих эмпатии в англоязычной детской прозе фэнтези. Определено понятие нормы в эмпатии. Построено аксиологическую шкалу эмпатии.

Ключевые слова: эмпатия, градуальность, оценка, норма, аксиологическая шкала, детская проза фэнтези.

Ivanotchak N. Empathy in terms of the cognitive categories of grading, evaluation and norm

Summary. The article is devoted to the investigation of grading and axiological components of empathy in juvenile fantasy prose. The idea of norm in empathy is conceptualized. The axiological scale of empathy is built.

Key words: empathy, grading, evaluation, norm, axiological scale, juvenile fantasy prose.

ДК 811.112.2:81'42

Кійко Ю. Є.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МОВНА СИСТЕМА ІЗ ФРАКТАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню фрактальності мови як відкритої динамічної системи. Основна увага при цьому сфокусована на виявленні фрактальності на її вищому рівні. Матеріалом дослідження слугують німецькі інформаційні жанри. Як засвідчив аналіз, у німецькій медіапрактиці добре прослідковується інтер– та інтражанрова самоподібність, що може свідчити про універсальність зазначеного принципу будови інформаційних текстів.

Ключові слова: фрактальність, інформаційний жанр, мовна система, німецька мова.

Постановка проблеми. У XXI столітті в багатьох науках набув поширення термін «фрактальність» під час опису явищ, які раніше були поза увагою через свою складність, як це було й у математиці, звідки цей термін запозичено. Термін «фрактал» (від лат. *fractus* – подрібнений, фрагментований) запропонував математик Б. Мандельброт [1] для позначення нерегулярних, але самоподібних структур. Із математичного погляду фрактал – це безліч дробової розмірності. Головна ідея теорії полягає в тому, що структура цілого відображена в його частинах. Це уможливлює математичний опис фігур неевклідової геометрії, як-от: узбережжя, хмара, гора тощо. До властивостей фракталів прийнято зараховувати такі: 1) неординарну структуру на всіх шкалах, 2) (наближену) самоподібність або масштабну інваріантність, 3) дробову метричну розмірність; 4) рекурсивність. Такий підхід не є новим [2], адже ще давні філософи застосовували принцип аналогії всього сущого або редукціонізм, що перегукується із фрактальним підходом. Фрактальність лежить в основі еволюції різних систем, оскільки процес фізичного, біологічного чи соціального розвитку є безмежною сукупністю тимчасових, взаємозалежних самоподібних проміжних станів-процесів. Тому все, що виявляється у великому (макрокосмосі), міститься в малому (мікрокосмосі) й навпаки. Зазначена ідея відображена у відомих фразах Сократа «Пізнай себе, і ти пізнаєш світ», Й.В. Гете "Willst du dich am Ganzen erquicken, so musst du das Ganze im Kleinsten erblicken".

Питання фрактальності тісно пов'язане з теорією золотого перетину й математичним рядом Фібоначчі 1, 2, 3, 5, 8 тощо [3]. Його сутність полягає в тому, що кожне наступне число виводиться шляхом складання останніх двох цифр попереднього виразу. Лінія, проведена крізь геометрично представлені сектори цього числового ряду, набуває форми спіралі. Спіральна організація фракталів спостерігається в будь-якому масштабі, від ДНК до Галактики, тобто йдеться про універсальний природний принцип будови.

Поняття «фрактал» уважається центральним у синергетиці як науці про еволюційні системи, хаос і порядок та пов'язані з цим перехідні процеси (детальніше про синергетику див. [4–10 тощо]). Адже процес еволюції будь-якої системи є подрібненим, самоподібним і змінним. Основними поняттями синергетики, які наразі активно використовують у лінгвістиці, є нелінійність, функціональний атрактор (центр тяжіння всіх елементів), флуктуація (функціональне коливання), біфуркація (поділ, зміна числа чи типу стаціонарних точок системи), хаотизація (поява елементів, які не відповідають загальним тенденціям розвитку системи й порушують її впорядкованість) тощо.

За фрактальним підходом у процесі розвитку зазвичай розрізняють три фази: 1) початкову, яку можна позначити першою літерою грецького алфавіту α, 2) проміжну φ; 3) завершальну ω. Кількість проміжних фаз φ теоретично безмежна й залежить насамперед від критеріїв спостереження. Хоча фази α і ω є кінцевими точками еволюційного розвитку, проте вони є такими лише на якомусь певному рівні, тобто вони можуть бути перехідними пунктами з нижчого або до вищого рівнів безкінечного спіралеподібного розвитку. Це корелює з відомою Гераклітівською ідеєю *panta rhei*: усе тече, усе змінюється, кінець одного – це початок нового тощо. Отже, фрактальність – це рекурсивна самоподібність об'єкта, що часто трапляється в природі, як-от: лист папороті, корали, система кровообігу тощо.

Мета статті – виявити фрактальні ознаки мовної системи на її вищому рівні на матеріалі німецьких інформаційних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова є одним із прикладів відкритої динамічної нелінійної системи. Більшість лінгвістів визнає наявність у мові певної системності (Ю.Д. Апресян, В.В. Виноградов, В.А. Звєгінцев, В.В. Левицький, О.Д. Огуй, А.А. Уфімцева, R. Köhler та інші). Це зумовлено комунікативною функцією мови, а також фізіологічними й психологічними особливостями людини. Окрім того, підґрунтям системності мови може вважатися системність навколишнього світу, у якому все тісно взаємопов'язано.

Поняття «система» було введене в мовознавство Ф. де Соссюром та І.О. Бодуеном де Куртене, а поняття «структура» пов'язують із Тезами Празького лінгвістичного гуртка, хоча ще В. фон Гумбольдт указував на структурність як на одну із суттєвих рис природи мови [11, с. 88]. Існує кілька поглядів на співвідношення між цими поняттями, від чіткого розмежування до повного ототожнення. Обидва поняття вказують на одне явище й різняться лише вихідною точкою зору на це явище, адже можна дивитися як з боку елементів, так і з боку мовної цілісності. Ми поділяємо думку більшості науковців, які розуміють під системою сукупність взаємопов'язаних одиниць цілісного об'єкта, а під структурою – сукупність зв'язків і відношень між цими одиницями.

Мовна система побудована ієрархічно і складається з елементів фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного, синтаксичного й текстового рівнів. Між ними існує, згідно з теорією ізоморфізму Є. Куриловича, структурний паралелізм, тобто структурна подібність, або ж фрактальність за сучасною термінологією. Автор доводить це на прикладі подібності

ролі голосного в складі й предиката в реченні. Згідно з теорією ієрархії рівнів Е. Бенвеніста, мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту належать до вищого рівня [12, с. 217–218]. Слідом за Т.І. Домброван [13, с. 65] уважаємо, що мовна система організована за фрактальним принципом, де елементи одного рівня, об'єднуючись, стають «цеглинками» для будови складніших утворень тощо. При цьому діапазон можливих варіантів кожного наступного рівня зростає в геометричній прогресії. Так, наприклад, пересічний носій мови може назвати всі фонеми своєї мови, більшість морфем, а слова лише частково (до 10 000, хоча у словниках їх кількість може сягати 50 0000). Щодо речень і текстів, то тут їх комбінаційні можливості безмежні. Носій мови використовує лише основні типи речень (вроджені синтаксичні структури за Н. Хомським) і текстів.

Оригінальний підхід опису мовної системи запропонував К.І. Сімонов. Науковець використав при цьому природничу концепцію взаємної триєдності матерії, енергії й інформації [14, с. 11–12]. Зазначені три складові дають можливість по-новому поглянути на будову мовної системи. Так, наприклад, фонему як елемент фонетичного рівня мови він визначає такою триєдністю: матерія – звукова, графічна чи інша матеріальна форма, енергія – меризми, інформація – код, який зчитується сенсорним аналізатором. За цим підходом у мовній системі матерією є її елементи (фонема, морфема тощо), енергією – функції цих елементів (перцептивна, делімітативні, сигніфікативна, номінативна, комунікативна), а інформацією – одиниці сприйняття.

У вітчизняному мовознавстві перші спроби розгляду фрактальності на морфологічному рівні здійснені Т.І. Домброван [5; 13], С.М. Єнікєєвою [15], на лексичному рівні – О.Л. Гармаш [16], на синтаксичному рівні – Т.І. Домброван [13], Г.С. Онуфрієнко [17] та ін. Фрактальність текстового рівня насамперед нехудожніх текстів наразі залишається ще малодослідженим об'єктом, що й зумовлює актуальність нашої студії.

Текст, як випливає з етимології цього слова, є певним плетінням, яке складається з частинок і теоретично може бути безкінечним, подібно до історії «1001 ночі». Під частинами можна розуміти зростання фонеми, морфеми, слова, синтагми, речення, диктеми тощо. Усе залежить від розміру об'єкта дослідження: чим більший об'єкт дослідження, тим більші, відповідно, й елементи аналізу. Текст створюється на основі рекурентності і шкалювання в обох напрямах: збільшення або зменшення обсягу тексту. Тобто, будь-який текст перебуває на якомусь з етапів тематичного розгортання від слова-тексту через речення-текст до тексту-дискурсу. Автор сам вирішує, коли його текст можна вважити завершеним. Іноді написання твору триває все життя, і при цьому він може бути незавершеним.

Окремо взятий текст можна розглядати як фрактал тематичного дискурсу, який можна образно подати безмежним інформаційним простором. На відміну від тексту, охопити повністю дискурс досить складно через віртуальність цієї одиниці спостереження. Текст же має матеріально окреслену форму, яку можна дослідити емпірично. Це дає змогу зробити припущення, що вдало підібраний текст може відобразити певний тематичний дискурс.

Фрактальність виявляється в тексті у плані змісту й у плані вираження. У першому випадку йдеться про те, що повторюється ідея, сюжет, а в другому – форма викладу матеріалу. При цьому процес може відбуватися в бік збільшення або зменшення. Зазвичай автори йдуть у напрямі тематичного розгортання – від малого до великого. Тут простежується подібність до біологічного розвитку в природі, наприклад, дерево, де стовбур – це центральна тема, гілки, листя – підтеми, другорядні теми тощо. Текст уважають продуктом, статичним об'єктом, у якому зафіксована людська ментальна діяльність, подібно до закам'янілого дерева. Тобто, по тексту можна простежити хід думок адресанта, циклічність викладу матеріалу.

Одну з причин фрактального тематичного розгортання можна вбачати в обмежених можливостях оперативної пам'яті людини як в адресата при сприйнятті інформації, так і адресанта при її відправленні. Автор має структурувати інформацію так, щоб вона була зрозумілою для адресата.

Прикладом протилежно скерованої фрактальності з точки зору адресанта є анотація наукової статті. Тут відбувається конвенційне згортання тексту статті, коли автор інтуїтивно намагається подати все в стислому вигляді. Пропозиційно це відбувається за описаними Т. ван Дейком [18] макроправилами відкидання, селекції, узагальнення й конструювання. Важливу роль при компресії тексту, на нашу думку, відіграє в сучасному інформаційному суспільстві формальний фактор, зокрема кількісне обмеження знаків при написанні анотації. Брак місця є основним визначальним фактором, який змушує автора вирішувати, що є квінтесенцією статті, тобто її атомарним віддзеркаленням.

Спробуємо показати фрактальність на прикладі німецьких новинних текстів. Самоподібність тут простежується не лише всередині окремо взятого інформаційного жанру, а й між жанрами за зростанням від замітки, інформаційної статті до кореспонденції.

Проаналізуємо детально замітку як найменший базовий інформаційний жанр (детальніше про інформаційні жанри див. [19]). У решті жанрів цього типу текстів зазначений принцип повторюється в ускладненій формі. Для наочності наведемо типову німецьку зовнішньополітичну замітку:

(З) (1) ***Juncker will Quote für Flüchtlinge in der EU.***

(Т) (2) *EU-Kommissionspräsident Jean-Claude Juncker hat angesichts der Tragödien im Mittelmeer eine Flüchtlingsquote für alle EU-Länder gefordert. (3) Dafür trat Juncker am Mittwoch vor dem Europaparlament in Straßburg ein. (4) Es werde am 13. Mai ein – nicht verbindliches System – für die Verteilung der Flüchtlinge in der Europäischen Union vorlegen. (5) Die Entscheidungen der EU-Regierungen auf ihrem Sondergipfel in Brüssel seien nicht ausreichend gewesen.* (6) (*dpa*) (Berliner Zeitung, 30.04–01.05.2015).

У замітці візуально виокремлюються такі складники, як заголовок (1), текст повідомлення (2–5) і джерельний маркер (6), зазначення якого є конвенційно обов'язковим у сучасній медіапрактиці. Із фрактального погляду в цьому жанрі релевантними одиницями є заголовок (α-фрактал) і текст (ω-фрактал). Заголовок новинних текстів є певною мірою мінімальною одиницею, яка може функціонувати в сучасній медійній практиці автономно. Адже заголовки є найменшими квантами в новинному потоці. Тому ми розглядаємо заголовок як фрактал початкової фази, який знаходить своє відображення в самому тексті замітки як фракталі кінцевої фази. Заголовок німецької інформаційної замітки оформляють переважно простим реченням або номінальною фразою. У ньому автори якомога стисліше передають повідомлення, зазначаючи базові когнітивні дані ХТО, ЩО, ДЕ, КОЛИ.

У наведеному вище заголовку інформаційним ядром є [[*Юнкер*] [*хоче*] [*квоти для біженців у ЄС*]]. У подальшому тексті як ω-фракталі розгортається пропозиція заголовка. Реципієнт довідується, ХТО такий Юнкер [*Президент єврокомісії Жан-Клод Юнкер*], ЧОМУ [*трагедії в Середземному морі, недостатність рішень урядів ЄС на спеціальному засіданні в Брюсселі*], він вимагає ЩО [*квоти для біженців у Єврозоні*], КОЛИ [*у середу, 13 травня*] і ДЕ [*перед Європарламентом у Страсбурзі*]. Отже, заголовок подібний до тексту замітки в розгорнутому вигляді, який, залежно від традицій медіавиданя, може варіювати. Як засвідчує аналіз, у німецьких виданнях тексти заміток більш стандартизовані, ніж українські. Загалом наявні структурні відношення між заголовком і текстом у замітках можна охарактеризувати як неповну інтражанрову фрактальність.

Наступний жанр, який повністю відповідає фрактальному принципу будови, є інформаційна стаття. В інтержанровому аспекті інформаційна стаття є фракталом вищого рівня до замітки. При її створенні журналісти мають більше часу й місця на сторінці газети. Це, відповідно, надає можливість адресанту довести до реципієнта новину більш деталізовано. Як наслідок, збільшується обсяг тексту.

В інформаційній статті виокремлюються вже три фрактали: заголовковий блок (α-фрактал), лід (φ-фрактал) і текст (ω-фрактал). Їх можна розглядати як автономні одиниці з точки зору реципієнта, який може припинити ознайомлення з новиною на кожній із цих одиниць. Допоміжну роль у цьому жанрі відіграють такі невербальні знаки, як світлини, що частково візуалізують новину. Але головна їхня функція, за нашими спостереженнями, полягає в тому, щоб реципієнт звернув увагу на публікацію.

В інформаційній статті простий заголовок замітки перетворюється на заголовковий блок, куди можуть уходити надзаголовок, заголовок і підзаголовок. Таке ускладнення заголовка зумовлено збільшенням інформаційного контенту тексту. Надзаголовок, виражений переважно однією лексемою, орієнтує читача ключовим поняттям, заголовок несе основне інформаційне навантаження, а підзаголовок його уточнює, доповнює. Отже, усі вони сприймаються як одне ціле, оскільки мають певну автономність. Цьому сприяє і типографічне оформлення, наприклад:

(З) *De Maiziere weist Vorwurf der Lüge zurück.*

(ПЗ) *BND-Affäre: Minister bietet vertrauliche Aussage an* (Berliner Zeitung, 30.04–01.05.15).

У ліді як φ-фракталі стисло розгортають пропозицію заголовка. Лідом є зазвичай перший абзац тексту, який деякі видання типографічно виділяють жирним шрифтом. Він нагадує замітку, що стисло відтворює зміст заголовка. У разі відсутності інтересу до новини реципієнт може на цьому фракталі припинити ознайомлення з інформацією, оскільки далі слідує текст як ω-фрактал.

У самому тексті інформаційної статті деталізується та конкретизується основна тема, уводяться субтеми. При тематичному розгортанні діє принцип так званої оберненої піраміди, коли спочатку йде головна, а потім другорядна інформація. Така будова тексту зумовлена фактором зручності для редактора, коли через брак місця в газеті можна відкидати кінцеві частини без утрати цілісності тексту.

У третьому найбільшому інформаційному жанрі – кореспонденції – також добре простежується фрактальність в інтер- та інтражанровому аспектах. Кореспонденція є фракталом вищого рівня стосовно інформаційної статті й замітки. Для кореспонденції характерні свої особливості через збільшення текстового обсягу. Тут виокремлюються такі три фрактали, як заголовковий блок (α), лід (φ) і сам текст кореспонденції (ω).

Заголовковий блок може складатися подібно до інформаційної статті з надзаголовка, заголовка й підзаголовка. На відміну від інформаційної статті, у заголовковому блоці кореспонденцій основний заголовок має тенденцію до максимальної стислості й виконує не тільки інформаційну функцію. Це зумовлено, очевидно, тим, що автори хочуть викликати в реципієнта інтерес для прочитання великих за обсягом текстів, тому вдаються до різних стилістичних засобів. Так, наприклад, заголовок кореспонденції *Duell ohne Sieger* (Der Tagesspiegel, 04.04.2015) важко назвати інформаційним, скоріше, це оцінка події. Лише розлогий підзаголовок розкриває зміст цього заголовка, зазначаючи підтеми публікації: *Die Spitzenkandidaten liefern sich eine leidenschaftliche TV-Debatte. Umfragen danach zeigen: Die Wahl der Briten dürfte sehr knapp ausgehen.* Доповнює ці заголовки світлина, на якій зображено два головних кандидати конкуруючих партій на вибори в Нижню палату парламенту Великобританії із зазначенням власних імен у підзаголовку до світлини.

У такий спосіб у німецьких кореспонденціях створюють інформаційне ядро з елементами атрактивності, що зумовлено обсягом тексту. Подальші фрактальні одиниці за спіраллю розгортають тему публікації в підтемах і паралельних темах, спочатку в ліді, а потім розлого циклічно в самому тексті.

Лід і текст кореспонденції подібний за будовою та функціями до ліду й тексту інформаційної статті. Різниця криється насамперед у кількісному і якісному планах. Автор має більше місця на сторінці й тому вдається до використання проміжних заголовків для полегшення сприйняття, залучення різних стилістичних прийомів для урізноманітнення викладу. Загалом кореспонденція як жанр дуже варіативна, що оживляє німецьку медіапрактику.

Висновки. Підсумовуючи нашу розвідку, можна стверджувати, що фрактальність як один із принципів будови характерний для більшості рівнів мовної системи залежно від ступеня їхньої відкритості. Особливо яскраво це виявляється за зростанням від морфологічного до текстового рівнів. На вищому рівні мовної системи, як засвідчив аналіз німецьких інформаційних текстів, добре простежується фрактальний принцип будови в інтер- та інтражанровому аспектах. Залежно від текстового розміру, можна виокремити дво- або трифрактальну будову інформаційних жанрів. У замітках використовують α- і ω-фрактали, а в інформаційних статтях і кореспонденціях додається ще й φ-фрактал. Окрім того, інформаційні жанри перебувають у фрактальних відношеннях між собою, від замітки через інформаційну статтю до кореспонденції. Можна припустити універсальність зазначеного принципу побудови для інформаційних типів текстів. Це зумовлено насамперед екстралінгвістичними факторами, зокрема реаліями існування цієї сфери людської комунікації, коли створення текстів супроводжує брак часу й місця.

Перспективним уважаємо контрастивний аналіз інформаційних текстів на предмет установлення фрактальності їх будови в різноструктурних мовах. Не менш цікавим видається також дослідження аналітичного типу текстів, де на передній план виступає аналіз, роз'яснення, а не інформування.

Література:

1. Mandelbrot B. Die fraktale Geometrie der Natur / B. Mandelbrot. – Basel, Boston : Birkhäuser Verlag, 2014. – 491 S.
2. Тарасенко В.В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В.В. Тарасенко. – М. : Либроком, 2009. – 232 с.
3. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – 2-е изд. – М. : УРСС, 2010. – 296 с.
4. Белоусов К.И. Синергетика текста: От структуры к форме / К.И. Белоусов. – 2-е изд. – М. : УРСС, 2013. – 248 с.
5. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики / Т.И. Домброван. – Одесса : Одесская гор. тип., 2013. – 342 с.
6. Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений : [монография] / Л.С. Пихтовникова. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2012. – 180 с
7. Пономаренко И.Н. Симметрия/асимметрия в лингвистике текста : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 / И.Н. Пономаренко. – Краснодар, 2005. – 322 с.
8. Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г. Пиотровский. – СПб. : Филол. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. – 160 с.
9. Хакен Г. Синергетика : Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
10. Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik / R. Köhler. – Bochum : Brockmeyer, 1986. – 200 S.
11. Гумбольдт фон В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – С. 37–301.
12. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – 3-є вид. – К. : Академія, 2010. – 464 с.
13. Домброван Т.И. Фрактальность как фундаментальное свойство языковой материи / Т.И. Домброван // Записки з романо-германської філології. – 2013. – Вип. 1 (30). – С. 57–67.
14. Симонов К.И. Фракталы в языковой материи : [монография] / К.И. Симонов. – М. : Тезаурус, 2013. – 208 с.
15. Єнікєєва С.М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI століть) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С.М. Єнікєєва. – К., 2011. – 36 с.
16. Гармаш О.Л. Лінгвосинергетичний аспект розвитку словникового фонду англійської мови : [монографія] / О.Л. Гармаш. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 324 с.
17. Онуфрієнко Г.С. Фрактальна гармонія у фаховій термінології / Г.С. Онуфрієнко // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – № 2. – С. 1–4.
18. Dijk van T. Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung / T. van Dijk. – Tübingen : Niemeyer, 1980. – 285 S.
19. Lüger H.-H. Pressesprache / H.-H. Lüger. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 169 S.

Кийко Ю. Е. Языковая система с фрактальной перспективы

Аннотация. Статья посвящена исследованию фрактальности языка как открытой динамичной системы. Основное внимание при этом сфокусировано на выявлении фрактальности на ее высшем уровне. Материалом исследования служат немецкие информационные жанры. Как показал проведенный анализ, в немецкой медиапрактике четко прослеживается интер– и интражанровая фрактальность, что может свидетельствовать об универсальности такого принципа построения информационных текстов.

Ключевые слова: фрактальность, информационный жанр, языковая система, немецкий язык.

Kiyko Y. Language system from the fractal point of view

Summary. The article is devoted to research of fractality of language as open dynamic system. The main attention is focused on detection of fractality at its highest level. The material of research is German news text types. On the highest level of the language system, as the analysis of German news texts shows, the fractal structure is observed well in the inter– and intragenre aspects. It might be assumed that self-similarity is an universal building principle in news text types.

Key words: fractality, information genre, language system, German.

УДК 803.0-55/56

Козловский В. В.,
профессор кафедры германской филологии
Института филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПРЕТЕРИТАЛЬНЫМ КОНЪЮНКТИВОМ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье идет речь о коммуникативно-прагматических характеристиках устойчивых речевых конструкций современного немецкого языка, подчеркивается функция претеритального конъюнктива в выражении прагматики высказывания.

Ключевые слова: претеритальный конъюнктив, структурно-семантическая модель, речевое действие, «вежливость», «дипломатичность».

Постановка проблемы. Одной из задач современной лингвистики является исследование реальных процессов коммуникации, в частности речевого поведения человека в стандартных ситуациях взаимодействия и употребления устойчивых речевых формул.

В современном немецком языке к таким устойчивым образованиям относятся предложения типа: 1. *Da **wären** wir am Ziel ... .* 2. *Da **hätten** wir die Bescherung!* 3. *Wie **wäre** es mit einer Partie Schach?* 4. *Ich **hätte** gern diese Schuhe … .* 5. *Ich **wäre** Ihnen dankbar ... .* 6. ***Es wäre** ja besser ... , wenn ... .* 7. *Ich **würde** es anders **erklären**.* 8. *Das **hätte** noch **gefehlt**!* 9. ***Würden** Sie mir <u>den Gefallen</u> **tun**!* Специфику предложений определяет форма претеритального конъюнктива (*Präteritum / Konditionalis I / Plusquamperfekt*): в синтаксическом аспекте конъюнктив выступает общим структурным показателем предложений, а в семантико-прагматическом – придает высказыванию «вежливую» тональность.

Исследование коммуникативно-прагматических характеристик данных структур, факторов, которые обусловливают их выбор и употребление, способствует формированию языковой и коммуникативной компетенций.

В специальных трудах по конъюнктиву немецкого языка [3; 5; 10; 11; 12; 14], учебниках по грамматике [4; 15; 16] данные предложения рассматриваются в аспекте синтаксиса и семантики. Конъюнктивные предложения противопоставляются аналогичным предложениям со сказуемым в индикативе (*Es **wäre** alles – Es <u>ist</u> alles*); доказывается, что формы конъюнктив и индикатив не только образуют разные структурно-семантические типы предложений (ирреальные – реальные), а и служат основою организации разных оценочных модальных значений [6; 7; 8; 9]. В кандидатской диссертации О.А. Марунько продолжена идея [1, с. 39–84] моделирования предложений, определены отдельные составляющие прагматики предложений с претеритальным конъюнктивом [2].

Цель статьи состоит в интерпретации коммуникативно-прагматического потенциала устойчивых речевых образований с претеритальным конъюнктивом в современном немецком языке. Предложения с конъюнктивом исследуются на материале речи персонажей современной художественной литературы – в рамках коммуникации. Лингвопрагматический анализ направленный на определение связей между предложением и видом речевого акта, интенцией говорящего, экспрессивно-эмоциональной выраженностью высказывания.

Актуальность работы определяется лингвопрагматическим подходом к исследованию объекта. Проведения такого анализа объясняется социальной важностью темы. Правильное употребление речевых формул ведет к достижению взаимодействия и взаимопонимания.

Одной из особенностей данных предложений является то, что, согласно теории наклонения, во всех перечисленных случаях должен быть употреблен индикатив. В структурном плане индикатив, действительно, возможен, однако в повседневном общении предпочтение отдается формам претеритального конъюнктива [6, с. 91]. Интерес вызывают вопросы о причине употребления конъюнктива, функциональной направленности его форм (в отличие от индикатива), коммуникативно-прагматического потенциала высказываний, в составе которых находятся данные образования.

Изложение основного материала исследования. Синтаксическая и семантическая индивидуальность устойчивых языковых (речевых) структур с претеритальным конъюнктивом позволяет рассматривать их как структурно-семантические модели – с общими индивидуальными формальными и семантическими показателями (семами) [1, с. 39–84]. При описании предложений мы используем символы: S – подлежащие, V – глагольное сказуемое, A – дополнение в винительном падеже, D – дополнение в дательном падеже, G – дополнение в родительном падеже, Si – контекст, ситуация [13]. Структурно-семантические модели служат основою прагматической интерпретации предложения в условиях коммуникативного акта. Каждая модель ориентирована на выражение определенного вида интенции говорящего, вида речевого действия, экспрессивно-эмоционального значения. На уровне речи структурно-семантическая модель становится речевой моделью (речевой формулой).

Модель 1: Da wären wir zu Hause (Da + V wäre + S + Si ... – семы: «реальность» + «утверждение» + «дипломатичность»).

Предложение может быть перефразировано: Nun sind wir schon <u>gekommen</u>. Индикативный вариант сохраняет временное и модальное значения предложения-оригинала [12, с. 74–76]: речь идет о констатации действия (акт *утверждение*), которое на момент говорения понимается как свершившееся. Различие между конъюнктивным и индикативным вариантами состоит в степени *категоричности*

высказывания: если индикатив по меньшей мере свидетельствует о нулевой степени категоричности, то конъюнктив придает утверждению говорящего «смягчающий» характер. В.Г. Адмони так определяет назначение конъюнктива в предложениях данного типа: он (конъюнктив) обозначает "... eine nicht zu bezweifelnde Tatsache, die nur aus Höflichkeitsgründen in gemilderter Form ausgedrückt wird" [4, с. 194]. Семный состав модели свидетельствует о «дипл*оматическом*» утверждении ("diplomatische" Be*hauptung*),

Нельзя исключить ситуацию, когда введение претерита конъюнктива (это если исходить из парадигматики формы) связано с намерением говорящего поставить действие, о котором идет речь, под *сомнение*, придать тем самым высказыванию проблематичный характер. Сравнивая индикативный и конъюнктивный варианты *(Da sind wir... – Da wären wir...),* Х. Бринкманн пишет: " ... Im zweiten Fall aber handelt es sich um keine Selbstverständlichkeit. Wer so spricht, will zum Ausdruck bringen, daß es Momente gab, die das Kommen fraglich machen konnten" [7, с. 577].

Модель 2: Da **hätten** wir (die Bescherung)! (Da + V **hätte** + S + A die Bescherung + ! – семы: «реальность» + «утверждение» + «эмоциональность»).

Отличие конъюнктивного и индикативного (Da haben wir die Bescherung! Schön ist die Bescherung!**)** вариантов состоит в том, что в первом за счет конъюнктива выявляется сема «эмоциональность». Индикатив же ограничивается констатацией факта. При этом эмоциональное состояние говорящего находится на нулевой («нейтральной») отметке. Данный тип предложения выражает эмоционально окрашенное *утверждение* (*emotional gefärbte Behauptung*).

Модель 3: Wie **wäre** es mit einer Partie Schach? (S + V **wäre** + S es + mit ... + ? – семы: «реальность» + «предложение» + «вежливость»).

В индикативном варианте – Wollen Sie nicht eine Partie Schach spielen? – вопросительная форма предложения, семантика глагола *wollen* выражают акт *обращения* с намерением *побудить* адресата к действию.

В конъюнктивном варианте сема «вежливость», реализуемая претеритом конъюнктива, детерминирует акт *побуждения* в *вежливое предложение* (*höflicher Vorschlag*).

Модель 4: Ich **hätte gern** diese Schuhe (S + V **hätte** + gern + A – семы: «реальность» + «желание» + «вежливость» + «экспрессивность»).

Сочетание претерита конъюнктива глагола *haben* (***hätte***) и наречия ***gern*** ведет к речевому шаблону и выражению *желания* говорящего, окрашенного *вежливой* интонацией [16, с. 89]. Наречие *gern* может отсутствовать: Ich hätte Schuhe ... . Сема «желание» сохраняется, однако высказывание не сопровождается той степенью экспрессии, какая наблюдается в предложении с *gern*. Модель 4 выражает э*моционально окрашенное вежливое желание говорящего* (*emotional gefärbter höflicher Wunsch*).

Модель 5: Ich **wäre** Ihnen dankbar (S + V **wäre** + D + Si dankbar – семы: «реальность» + «вежливость» + «благодарность»).

С учетом семы «благодарность» (dankbar) содержание предложения-модели 5 может быть определено как *вежливая благодарность* (*höfliche Dankbarkeit*).

Модель 5 в структурном плане может быть добавлена лексической единицей sehr: Ich ***wäre*** Ihnen sehr dankbar ... . Это приводит к добавочной семе «экспрессивность», которая будет свидетельствовать о повышенной степени эмоционального состояния говорящего. В данном случае предложение выражает *экспрессивно окрашенную вежливую благодарность* (*expressiv gefärbte höfliche Dankbarkeit*).

Модель 6: Es **wäre** ja besser, wenn … (S Es + V **wäre** + Si – семы: «реальность» + «утверждение» + «вежливость»).

Индикатив (Es ist ja besser ...) нейтрализует ведущую для данного типа моделей сему «вежливость» («мягкость»). *Утверждение* говорящего по поводу оценки какого-либо события / действия / результата приобретает *вежливую* окраску. Предложение-модель 6 (синоним модели 1) служит для выражения *вежливого утверждения* (*höflche Behauptung*).

Вежливое утверждение может быть представлено также предложением-моделью, сказуемое которого выражено кондиционалисом 1.

Модель 7: Ich **würde** es anders **erklären** (S + Kond.I. + **A** + S – семы: «реальность» + «утверждение» + «вежливость»).

Футурум I индикатива (Ich werde es anders erklären), описательная замена на индикатив (Ich erkläre es anders) доказывают, что *вежливое* сопровождение высказывания предопределено формой кондиционалиса 1.

Предложение с würde реализует данное значение в рамках определенного контекста. Речь может идти, например, о ситуации, когда говорящий в силу различных причин не намерен придавать своему высказыванию «твердый» («категоричный») рисунок, а, наоборот, стремится выразить свое мнение (точку зрения на проблему) в ненавязчивой («мягкой») форме.

Модель 8: Das **hätte** noch gefehlt! (S das + V Plusquamperf. Konj. *fehlen* +A noch +! – семы: «реальность» + «утверждение» + «эмоциональность»).

Употребление предложения с таким набором сем предопределено ситуативным контекстом. Как правило, это такая ситуация, когда говорящему необходимо выразить *оценочное* отношение по поводу наступившего события (например, в связи с ухудшением погоды).

Индикативный вариант (Das fehlte gerade noch!) свидетельствует в пользу реального характера исходного предложения. Не исключена, правда, передача прямого смысла: «Чего-то не хватало». При индикативе нейтрализуется сема «эмоциональность», которая в модели с конъюнктивом подчеркивает повышенную степень душевного состояния говорящего в момент речи. Предложение-модель выражает *эмоционально окрашенное утверждение* (*emotional gefärbte Behauptung*).

Модель 9: **Würden** Sie mir den Gefallen ***tun !*** (V Kond.I. tun + S + D + A den Gefallen + ! – семы: «реальность» + «просьба» + «вежливость»).

Сема «реальность» предопределена формой кондиционалиса 1, а также *побудительным* тоном *обращения*. Подтвердить сему можно описательной заменой формы кондиционалиса 1 на индикатив: Тип Sie mir den Gefallen? Семантика слова der Gefallen («одолжение», «любезность») совместно с вопросительно-побудительной интонацией приводят к выражению *просьбы*, сопровождаемой *нейтрально-требовательным* тоном. Кондиционалис 1, напротив, придает *просьбе* говорящего подчеркнуто *вежливую* интонацию. Предложение-модель 9 выражает *вежливую* ***просьбу*** (*höfliche Bitte*).

Изложенное позволяет сделать ряд обобщений лингвопрагматического характера. Структурно-семантическая

модель предопределяет своеобразие и индивидуальность речевой модели. Фактор времени (временная форма конъюнктива) и фактор модальности (конъюнктив как вид наклонения) здесь весьма «пассивны». Определяющую роль в выражении индивидуальной характеристики предложения-модели они не играют, как это наблюдается, к примеру, в предложениях ирреального типа, например: Wenn er käme! / Wenn er gekommen wäre! (ирреальное желание). Устойчивые речевые формулы с претеритальным конъюнктивом ориентированы на выражение иного плана содержания. Пробы на замену индикативом показали, что функциональная направленность претеритального конъюнктива состоит в выражении значения «мягкость» / «вежливость» / «дипломатичность» / «экспрессивность» / «воспитанность», которые сопровождают речевые акты *утверждение* / *предложение* / *желание* / *благодарность* / *просьба*.

В рамках акторечевой интенции говорящего структурно-семантическая индивидуальность модели (претеритальный конъюнктив + «вежливость») служит средством *акцентирования* части высказывания, задача которого выделить отрезок высказывания, переключить внимания слушающего и далее – *побудить* его к действию. Вежливая / предупредительная / «ненавязчивая» тональность предложения не может не вызвать интерес и ответную (такую же вежливую) реакцию со стороны адресата. Это свидетельствует об *эффективном* характере данных устойчивых структур.

Содержание постакторечевых ступеней интенции базируется на учете связи содержания акторечевой интенции и конкретной речевой ситуации. Так, например, стратегическая цель Карла Брентена (героя романа В. Бределя «Отцы») – это добиться расположения фрау Боллерс: он ждет от нее знака, который бы дал понять, что его теща, фрау Хардекопф, ушла, и ему можно уже зайти в дом:

"... Wissen Sie was, machen Sie hier mit Kreide ein Kreuz an die Tür, wenn die Luft rein ist... Wollen Sie das tun? Ich **wäre** Ihnen sehr dankbar, sehr dankbar!" [19, с. 20].

В следующем тексте главная цель говорящего состоит в том, чтобы не обидеть партнера по разговору. «Мягкая» подсказка должна, по мнению говорящего, найти у слушающего понимание:

"Und überhaupt", beginnt er wieder, „wer beginnt zu sprechen, du - oder ich?"

"Du natürlich! Du bist Gruppenobmann".

"Natürlich ist es gerade nicht, du bist schließlich Literaturobmann. Eigentlich wäre es deine Aufgabe".

"Na, schön!" Beiderseitiges langes Schweigen [18, с. 9].

Наблюдения над предложениями данной серии показали относительно высокую семантическую устойчивость лексического и грамматического значений языковых единиц, образующих ту или иную модель. Модель 1 служит главным образом для выражения «смягченного» *утверждения* (*констатации* совершенного действия); модель 4 – *вежливой просьбы* говорящего (чтобы ему, к примеру, что-то показали, одолжили, рассказали; дали возможность что-то купить, совершить поступок / действие; модель 5 чаще всего используется для выражения *благодарности*, *вежливый* тон которой должен свидетельствовать о *повышенной заинтересованности* говорящего в реализации того, о чем он просит или будет просить; модель 8 более всего соотносится с *разочарованием* / *досадою* (*разочарованием* от увиденного, услышанного; *неудовлетворением* поведения партнера по коммуникации); модель 9 – *просьбой* говорящего, окрашенной *вежливой* тональностью. Например: *Вежливая просьба* говорящего (модель 4): "Entschuldigung, ich **hätte gern** Papier und Tinte ..." [22, с. 96]

Выражение *просьбы с благодарностью* (модель 5): "... Meine Tochter Hedwig", schrieb Müller damals, "wird im Februar in die Stadt ziehen, um [...] ihr Studium zu beginnen. Ich **wäre** Ihnen **dankbar**, wenn Sie mir behilflich sein **könnten**, ein Zimmer für sie zu finden..." [17, с. 179].

Выражение *досады* и *разочарования* (модель 8): "Schwiegervater, ich wollte dir einige Neuigkeiten mitteilen!" – Hardekopf hob abwehrend die Hand und wandte, wie angeekelt, den Kopf. "Wozu?" murmelte er. – "Von "Maienblüte", sagte Brenten, der nicht gleich mit der großen Neuigkeit herausplatzen wollte. /... /".

"Ja, Schwiegervater, "Maienblüte" ist aufgelöst worden. Auf mein Betreiben". – Hardekopf blickte Brenten ruhig an – erwiderte aber kein Wort. – "Ich bin mächtig mit Papke aneinandergeraten. Der wollte nämlich aus "Maienblüte" eine Art Kriegerverein machen. Davor hab ich unsere Mitglieder bewahrt. Das **hätte** gerade noch **gefehlt**, was?" /.../ – "Da hab ich doch wohl richtig gehandelt, was, Schwiegervater?" – Hardekopf schloß die Augen und murmelte: "Na ja-a..." [19, с. 434].

Вежливое обращение с просьбой (модель 9): "Frau Bollers, Sie **täten** mir einen großen Gefallen ... Ich **wäre** Ihnen sehr **dankbar** ... [...] Ich meine, **würden** Sie **aufpassen**, bis die Alte weggeht?" [19, с. 20].

Выражение моделью одного (двух) вида (видов) иллокутивного акта имеет практическое значение в том смысле, что облегчает говорящему поиск нужной языковой единицы для выражения определенного речевого действия, а слушающему – прием и обработку информации. Данный фактор содействует *эффективному* речевому взаимодействию.

В то же время мы не абсолютизируем фактор связи *модель* – вид речевого действия. Некоторые из моделей не исключают выражение других значений (в условиях специально смоделированной ситуации). Например, модель 5, введение которой обусловлено *намерением* говорящего придать *благодарности* или *просьбе вежливую* интонацию, может быть использована говорящим для выражения *иронии* (например, по поводу поведения партнера). Модель 9, употребляемая обычно для выражения *вежливой просьбы*, в определенной ситуации представляет *ироническое* отношение говорящего к поведению партнера по речевой ситуации; *побуждение* (к размышлению); *объяснение* своих действий. Например:

Мартин *иронизирует* (модель 5) по поводу намерения фрау Рот сообщить кое-что Регине, девушке, к которой Мартин питает симпатию:

"Was würdest du sagen, wenn ich einmal diesem Mädchen etwas über uns erzähle? Sie heißt...? Regina heißt das Mädchen? Hübsch ist es? /.../".

"Hm! Hm! Da wäre ich dir **dankbar**! Das hilft doch deinen Plänen nicht ... Also, mach's gut!" [20, с. 93].

Нельзя не отметить тот факт, что некоторые модели иллюстрируют способность выражать три и более видов иллокутивного акта. Например, модель 2, в зависимости от ситуации, может представлять весьма контрастные речевые акты: *радость*, *разочарование*, *иронию*, *недоумение*. Весьма «чувствительна» к речевой ситуации модель 3: кроме выражения

вежливого предложения (как основного вида речевого действия), она соотносится с *побуждением*, *просьбой*. Модель 6, являясь эффективным средством выражения *вежливого утверждения*, *вежливого согласия*, может быть использована говорящим для представления таких речевых действий, как *предложение*, *недоумение*, *объяснение*.

Показатель «вежливость» («мягкость», «дипломатичность») является для говорящего основным критерием отбора языковой единицы, а по линии семантики и прагматики речевого действия выступает его главным компонентом, определяет характер проявления. Нейтрализация показателя (посредством прямой или описательной замены конъюнктива индикативом) хотя и сохраняет в некоторых моделях сам вид речевого действия, однако лишает его компонента «вежливость», который выступает – в одном ряду с другими элементами модели – средством обеспечения *воздействующей* направленности иллокутивного акта и его эффективности.

Замена конъюнктива на индикатив приводит к иным прагматическим связям между говорящим и слушающим. В индикативных моделях не находит выражения элемент «*заинтересованности*» говорящего в эффективном восприятии слушающим содержания высказывания. Достаточно видимым остается лишь фактор *констатации*, *утверждения* того, о чем идет речь в высказывании.

Чаще всего индикативная трансформация ведет к изменению вида иллокутивного акта и его внешних характеристик. В модели 5, например, *вежливая просьба* говорящего с последующей *благодарностью* в адрес партнера по разговору может смениться в индикативном предложении на простую (нейтрально окрашенную) благодарность; в модели 8 *удивление* / *досада* / *разочарование* может смениться на констатацию говорящим известного события.

«Вежливость» («мягкость», «дипломатичность») как ведущий атрибут иллокутивного акта в плане прагматической интерпретации важен в том смысле, что иллюстрирует особую форму обращения (акты *спрашивание*, *ответ*, *просьба*, *благодарность* и т. д.). Такая форма сигнализирует о *желании* говорящего к сотрудничеству / диалогу.

Вежливость – это речевой код вхождения в условия речевого контакта. В отношениях между людьми вежливость –

это расположенность к разговору (на работе, на улице, в городском транспорте, магазине и т. п.), норма (форма) общения служащих государственных институтов с гражданами, принятые в обществе нормы поведения (этикет), если речь идет, к примеру, о субординации отношений между должностными лицами, государственными деятелями и т. д. Так, например, аккуратно выведенная от руки фломастером фраза в Отделе международных связей Лейпцигского университета “Ohne Ausländer wären wir ärmer” – это знак уважения к студентам из-за рубежа. Г. Вайнрих в этой связи подчеркивает: «... Успешная реализация Ваших намерений в значительной мере зависит от формы обращения к партнеру по разговору. Вежливость, когда Вы спрашиваете, предлагаете, просите, – одна из предпосылок эффективности высказывания, шаг к тому, чтобы расположить к себе партнера, привлечь его на свою сторону для решения тактических задач...» [18, с. 29]. В качестве продолжения мысли заметим, что *вежливое обращение* / *предложение* / *утверждение* / *просьба* – это своеобразная форма межличностных отношений: за ней, как правило, следуют доверие и расположенность к сотрудничеству.

Выводы. Устойчивые речевые структуры с претеритальным конъюнктивом относятся к специфическим речевым образованиям немецкого языка. Статус «устойчивых» единиц они приобрели в длительном процессе активного функционирования в речи. Каждая речевая единица (речевая модель) сформировала *свой* потенциал – ограниченные рамки употребления и коммуникативно-прагматические характеристики. Форма претеритального конъюнктива и выражаемое ею значение «мягкости» («вежливости») служат средством *акцентирования* высказывания: вежливая / предупредительная / ненавязчивая тональность придает предложению ту форму, которая не может не вызвать внимание со стороны партнера по коммуникации. В рамках постакторечевой интенции «мягкость» («вежливость») сопровождает речевое действие, нейтрализует / модифицирует – под воздействием контекста – его основное прагматическое содержание.

Перспектива исследования теми видится в наблюдениях над употреблением рассмотренных выше устойчивых речевых конструкций в когнитивно-семантическом и лингвокультурном аспектах.

Литература:

1. Козловский В.В. Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика) : [монография] / В.В. Козловский. – Черновцы : Рута, 1997. – 281 с.
2. Марунько О.А. Усталені конструкції з кон’юнктивом у сучасній німецькій мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.А. Марунько. – К., 209. – 20 с.
3. Adler D. Ich würde sagen – oder: Herr Konjunktiv. – In: Gedenkschrift für Jost Trier. – Hrsg. H. Beckers und H.Schwarz. –Köln – Wien : Böhlau Verlag, 1975. – S. 286–297.
4. Admoni W.G. Der deutsche Sprachbau / W.G. Admoni. – 3. durchgesehene und erweiterte Auflage. – München : Verlag C.H. Beck, 1970. – 311 S.
5. Ayren A. Über den Konjunktiv / A. Ayren. – Eggingen : Edition Klaus Isele, 1992. – 49 S.
6. Bausch K.-H. Modalität und Konjunktivgebrauch in der gesprochenen deutschen Standartsprache / K.-H. Bausch. – München : Hueber Verlag, 1979. – 272 S.
7. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1971. – 939 S.
8. Buscha J. Der Konjunktiv / J. Buscha, I. Zoch. – München : Langenscheidt Verlag, 1992. – 95 S.
9. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Duden. – 5., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Band 4. – Mannheim I Leipzig – Wien – Zürich : Dudenverlag, 1995. – S. 301 – 312.
10. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / P. Eisenberg. – 3., Überarbeitete Auflage. – Stuttgart-Weimar : Verlag J.B. Metzler, 1994. – 581 S.
11. Engel U. Deutsche Grammatik | U. Engel. – 2. Auflage. 1 Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1988. – 888 S.
12. Flämig W. Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart / W. Flämig. – Berlin, 1959. – 188 S.
13. Götze L. Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch / L. Götze, E.W.B. Hess-Lüttig. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1993. – 624 S.
14. Jäger S. Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart : [Untersuchungen an ausgew. Texten] / S. Jäger. – München : Max Hueber Verlag, 1971. – 436 S.
15. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O.I. Moskalskaja. – Moskau : Hochschule, 1971. – 384 S.
16. Schendels E. Deutsche Grammatik / E. Schendels. – Moskau : Hochschule, 1979. – 397 S.

Источники примеров:

17. Boll H. Das Brot der frühen Jahre / H. Boll. – In : ... Und sagte kein einziges Wort. – Moskau, 1958.
18. Bredel W. Die Enkel / W. Bredel. – Berlin u. Weimar, 1973.
19. Bredel W. Die Väter / W. Bredel. – Berlin u. Weimar, 1973.
20. Danella U. Regina auf den Stufen / U. Danella. – München, 1992.
21. Kruschel H. Jeder Abschied ist ein kleines Sterben / H. Kruschel. – Halle (Saale), 1998.
22. Meyer-Scharffenberg F. Die Jahre mit Per / F. Meyer-Scharffenberg. – Berlin, 1994.

Козловський В. В. Комунікативно-прагматичний аспект речень із претеритальним кон'юнктивом у сучасній німецькій мові

Анотація. У статті йдеться про комунікативно-прагматичні характеристики усталених мовленнєвих конструкцій сучасної німецької мови, підкреслюється функція претеритального кон'юнктива у вираженні прагматики висловлення.

Ключові слова: претеритальний кон'юнктив, структурно-семантична модель, мовленнєва дія, «ввічливість», «дипломатичність».

Kozlovskiy V. The communicative-pragmatic aspect of the sentensis with Präterit Konjunktiv in modern German

Sammary. The article deals with the communicative-pragmatic characteristics of sustained speech structures of the modern German language, emphasizes function Präterit Konjunktiv in terms of pragmatics of the utterance.

Key words: Präterit Konjunktiv, structural and semantic model, speech act, "politeness", "diplomacy".

УДК 811.111'37'42

Колісниченко Т. В.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасних європейських мов
Буковинського державного фінансово-економічного університету

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ 'SETTLEMENT' (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Стаття сфокусована на розгляд компонентної структури значення лексеми settlement у системі англійської мови. Метою роботи є моделювання семантичної структури лексеми settlement у системі англійської мови та виокремлення ядерного й периферійних компонентів.

Ключові слова: компонентний аналіз, лексема, компонент значення, ядерний компонент, периферійний компонент, семантична структура.

Постановка проблеми. Тема дослідження зумовлена необхідністю інтегрального опису територіальних назв у системі англійської мови і структурі англійського дискурсу, що є нагальним для впорядкування термінологічних іменникових номінацій та об'єктивного англо-українського перекладу.

У фокусі нашого дослідження знаходяться іменникові територіальні назви, об'єднані спільним компонентом значення *settlement* у системі англійської мови.

Матеріалом дослідження слугували статті із десяти тлумачних словників англійської мови та корпус *Global Web-Based English* обсягом 1,9 мільярда слововживань, де зареєстровано 5 744 439 слововживань на позначення територіальних назв.

Мета статті полягає в моделюванні семантичної структури лексеми *settlement* у системі англійської мови та виокремленні ядерного й периферійних компонентів. Для цього необхідно, по-перше, вирізнити компонентну структуру лексеми *settlement* у системі англійської мови, по-друге, визначити ядерні та периферійні компоненти, по-третє, провести кількісний аналіз частоти вживання територіальних назв у дискурсі англійської мови для верифікації отриманих даних.

Для початку розглянемо деякі теоретичні аспекти компонентного аналізу.

В. Гуденаф і Ф. Лаунсбері (1956) описали у своїх працях теоретичні засади компонентного аналізу, інтенсивний розвиток якого почався після виходу роботи Дж. Катца та Дж. Фодора "The structure of a semantic theory" (1963). На цьому етапі свого розвитку метод компонентного аналізу розглядається *у лінгвістичному/лексикографічному* напрямі (базується на взаємному співвідношенні близьких за значенням лексем), де виділяють *метод поступової ідентифікації* (Е. Кузнецова (1969)) і *метод словникових дефініцій* (Й. Стернін, В. Періклієв (2013), Ю. Караулова (2014)); *у логічному/текстоцентричному* напрямі (в основі виділення компонентів значення закладена єдність формального поняття й значення лексеми в системі мови), де виділяють *метод аналізу системних відношень* (зв'язки всередині лексико-семантичної групи) (С. Песина (2011), M.L. Murphy (2003), H. Jackson (2013), S.E. Porter (2015)), *метод вивчення зв'язків лексеми в контексті* (Ю. Апресян (2006), Д. Джирартц (2006, 2010)) і *комунікативний підхід до значення* (Н. Шведова (2005), О. Огуй (2012)); *у логіко-лінгвістичному* напрямі (опирається на аналіз як мовленнєвої бази, так і лексикографічних джерел) працюють А. Архангельська (2010), Е. Медникова (2010), І. Сапожник (2010), А. Панаськов (2011), Т. Черненко (2011), Т. Грошко (2012), М. Ончуленко (2012), В. Михайленко (2014).

Компонентний аналіз спрямований на розкриття дескриптивної моделі семантичного значення мовної одиниці. За словами Д. Джирартца, компонентний аналіз є підходом, при якому описується значення слова як комбінації елементарних компонентів значення, які називаються семантичними ознаками або семантичними компонентами [1, с. 709]. Він підкреслює, що значення може бути описане на основі обмеженого набору концептуальних блоків – семантичних компонентів [2, с. 70].

На думку О. Селіверстової, цей аналіз використовується для вирізнення складових значення та встановлення співвідношення цього значення з іншими значеннями мовних одиниць [3, с. 81]. В. Звегінцев принцип компонентного аналізу вбачає в описі значень словникового складу, поданні набору семантичних компонентів як незалежних універсальних репрезентацій і їх інтерпретацію як компонентів концептуальної системи людини [4, с. 8].

Отже, компонентний аналіз – це метод розкриття семантичного значення мовної одиниці шляхом систематизованого опису мінімальних змістових одиниць, які дослідниками трактуються по-різному: *аллосема* (J.S. Dickins, B.D. Samuels, M. Gangopadhyay); *диференційна ознака* (І. Арнольд, О. Селіверстова); *компонент значення* (Т. Грошко, Г. Кустова, В. Михайленко, М. Ончуленко, О. Падучева, А. Панаськов, І. Сапожник, Т. Черненко, H. Jackson, S. Crain); *лексичний інваріант* (С. Шаумян); *лексико-семантичний варіант* (В. Левицький, А. Смирницький, А. Уфімцева); *лінгвістичний елемент* (C. Collins, M. Dynel, K. Proost); *сема* (В. Гак, А. Греймас, Ю. Ковалюк, Ю. Найда, Л. Новиков, М. Степанова, K. Baldinger, B. Pottier); *семантична ознака* (Ф. Лаунсбери, П. Червинський, E. Clark); *семантичний компонент* (Дж. Лайонз, І. Мельчук, С. Песіна, О. Урисон); *семантичний множник* (Ю. Апресян, Ю. Караулов, О. Осіпова, В. Топоров); *семантичний маркер* (J. Fodor, J. Gutiérrez-Rexach, J. Katz, R. Rorty); *семантичний примітив* (А. Вежбицька, А. Мустайоки).

Хоча широкого вживання набув термін *сема* завдяки його лаконічності й етимологічним зв'язкам із поняттями *семантика, семема, семасіологія,* ми оперуємо терміном *компонент значення*, оскільки він є зв'язним елементом між змістом лексеми та її граматичною формою [5, с. 14] і визначає відповідні до вживання лексеми семантичні межі [6, p. 90]. Отже, за допомогою компонентного аналізу в системі мови ми змоделюємо семантичну структуру лексеми через її мінімальні складові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим завданням нашого дослідження є визначення семантичної структури лексеми *settlement* у системі англійської мови. Так, Ю. Найда розробив процедуру вертикально-горизонтального

аналізу значень, тобто зіставлення слів у двох вимірах: вертикальному (порівняння значень різних родовидових відношень) і горизонтальному (порівняння значень одного й того самого рівня ієрархії) [7, с. 63]. У роботі З. Попової та Й. Стерніна описано алгоритм проведення зазначеного аналізу:

1. Виділити на основі статей тлумачних словників лексико-семантичну групу слів.

2. Знайти в тлумачному словнику дефініцію кожного слова та виявити в ній окремі семи.

3. Скласти загальний список сем, які зустрічаються в дефініціях слів цієї лексико-семантичної групи.

4. Побудувати таблицю семного складу слів групи, яка аналізується.

5. Відмітити знаками «+» наявність сем і знаками «–» відсутність сем [8].

Спочатку виділимо на основі статей тлумачних словників англійської мови лексико-семантичну групу (далі – ЛСГ), яка є семантичним класом лексем, об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою [9, с. 26]. Відповідно, ЛСГ *settlement* у системі англійської мови можна подати такими лексемами: *area, burgh, center, city, county, district, hamlet, megalopolis, town, village, state*. Усі лексеми об'єднує компонент значення "place for living". За словами В. Михайленка, компоненти значення лексеми вирізняють лексему від інших споріднених лексем [10, с. 85].

Другим етапом алгоритму є аналіз дефініцій лексем ЛСГ *settlement* і визначення окремих компонентів значення, що було нами і зроблено опираючись на статті десяти тлумачних словників англійської мови.

Третім етапом є формування загального набору компонентів значення лексеми *settlement* у системі англійської мови. У кожній визначеній дефініції було виявлено окремі компоненти значення й упорядковано в загальну структуру, яка представлена 103 компонентами: *archbishopric, archdiocese, area, armpit, arrondissement, asphalt jungle, banlieue, barrio, basti, bustee, Bible belt, bishopric, the black country, blighted area, block, boom town, borough, burbs, burg, business district, business park, canton, cantonment, cardboard city, catchment area, central city, centre, city center, city, colonization, colony, commune, community, commuter belt, concrete jungle, county, county town, district, dockland, domain, domicile, dormitory town, dorp, duchy, enclave, estate, exurbia, faubourg, favela, footing, garden city, ghetto, habitation, hamlet, home town, hood, inner city, kampong, kraal, megalopolis, metropolis, midtown, municipality, neck of the woods, neighborhood, new town, no-go area, one-horse town, outpost, outskirts, parish, place, platteland, population centre, province, quarter, reservation, region, satellite, school district, science park, seafront, seaport, section, see, settlement, shanty town, skid row, slum, sprawl, state, stockbroker belt, suburb, suburbia, territory, town, township, tref, uptown, village, ward, waste ground, waste land.*

На четвертому етапі компонентний склад значення лексеми *settlement* у системі англійської мови впорядковано у формі таблиці для зручності виявлення наявності «+» і відсутності «–» компонентів значення у словниках, що є п'ятим етапом аналізу.

Отже, алгоритм компонентного аналізу допоміг вирізнити компоненти значення лексеми *settlement* у системі англійської мови.

Доцільно також виявити компоненти значення з високою та низькою частотою вживання у словниках англійської мови:

– компоненти значення *area, borough, city, habitation, place, population centre, settlement, territory, town, village* зареєстровані в десяти словниках, проте кожен компонент займає своє місце у словнику;

– у 9 словниках зафіксовано компоненти *hamlet, province, region, suburb;*

– у 8 – *district, hood;*

– компоненти *burg, centre, county, dormitory town, metropolis, quarter, reservation* знайшли своє вживання лише в 7 словниках;

– у 6 словниках знаходимо компоненти *commune, estate, home town, neighborhood, state, suburbia, domain, municipality, neck of the woods, satellite, see;*

– у 5 – *parish, block, community, dorp, inner city, midtown, no-go area, outskirts, section, township;*

– у 4 словниках зустрічаються компоненти *the Black Country, business district, business park, colony, concrete jungle, county town, megalopolis, shanty town, tref, uptown, ward, bustee, city center, exurbia, kampong, new town, central city;*

– у 3 словниках – *asphalt jungle, Bible belt, colonization, sprawl, archbishopric, armpit, barrio, boom town, burbs, domicile, footing, ghetto, seaport, enclave;*

– у 2 – *archdiocese, arrondissement, banlieue, basti, bishopric, blighted area, canton, cantonment, cardboard city, catchment area, commuter belt, dockland, duchy, faubourg, favela, garden city, kraal, one-horse town, outpost, science park, seafront, skid row, slum, stockbroker belt;*

– компоненти значення *school district, platteland, waste ground, waste land* зареєстровані в одному із десяти проаналізованих словниках.

Згідно з частотою вживання компонентів значення у словниках, можна припустити, що компоненти із високою частотою вживання можуть бути субститутами досліджуваної лексеми, тоді як компоненти із низькою частотою вживання не можуть в повному обсязі охарактеризувати лексему *settlement* у системі англійської мови. Проте ці розрахунки проведені лише на основі словникових дефініцій, що не дає підстави в повному обсязі провести комплексний аналіз лексеми *settlement* у системі англійської мови.

Для порівняння отриманих розрахунків частоти вживання компонентів значення лексеми *settlement* у словниках англійської проведемо кількісний аналіз частоти вживання компонентів значення лексеми *settlement* у структурі англійського дискурсу. Методом суцільної комп'ютерної вибірки із корпусу *Global Web-Based English* відібрано 5 744 439 слововживань на позначення назв територіальних одиниць. Вирахувано назви із високою та низькою частотою вживання в дискурсі: високу частоту вживання становлять *place* (1 024 074 слововживань, що становить 17,83% від загальної кількості слововживань на позначення назв територіальних одиниць), *state* (901 624 слововживань – 15,70%), *city* (651 182 слововживань – 11,34%). Наступні компоненти значення наведені в порядку зменшення їх частоти вживання в дискурсі: *area* (531 095 слововживань – 9,25%); *community* (514 462 слововживань – 8,96%); *section* (272 543 слововживань – 4,74%); *town* (259 844 слововживань – 4,52%); *region* (234 578 слововживань – 4,08%); *centre* (185 731 слововживань – 3,23%); *district* (131 914 слововживань – 2,30%); *village* (125 217 слововживань – 2,18%); *county* (98 679 слововживань – 1,72%); *quarter* (96 993 слововживань – 1,69%); *estate* (89 620 слововживань – 1,56%); *block* (85 231 слововживань – 1,48%); *province* (70 753 слововживань – 1,23%); *territory* (62 562 слововживань – 1,09%); *domain* (61 851 слововживань – 1,08%). Решта компонентів значення, які становлять компо-

нентну структуру лексеми *settlement* у структурі дискурсу англійської мови становлять частоту вживання менше за 1%.

У результаті кількісного аналізу зареєстровано певні розбіжності між системною картиною й дискурсною картиною вживаннями компонентів значення лексеми *settlement*:

– компоненти значення *place* та *city* знаходяться в ядерній позиції як у словниках, так і в дискурсі;

– компоненти значення *suburbia* та *state* зустрічається в 6 словниках, середню вагу мають *0,01* і *0,03*, відповідно, проте в дискурсі *state* зафіксовано в 901 624 слововживаннях (15,70%), *suburbia* зафіксовано в 1 381 слововживаннях (0,02%);

– компонент значення *asphalt jungle* із середньою вагою *0,11* зареєстрований у 3 словниках із 10, а в дискурсі частота вживання становить 11 слововживань (0,0002%);

– компонент значення *exurbia* має середню вагу *0,15* і зустрічається в 4 словниках із 10, проте в дискурсі його частота вживання становить 6 слововживань (0,0001%).

Висновки. Порівняльний аналіз частоти актуалізації компонентів значення лексеми *settlement* у словниках та англомовному дискурсі вирізнив як значні, так і незначні зміни в частоті вживання, що впливає на їх розташування на периферіях лексико-семантичного поля *settlement,* що буде описано нами в подальших працях.

Компонентний аналіз дає змогу говорити про семантичний потенціал досліджуваної лексеми, що розширює як функціонально-семантичні можливості лексеми, так і її спорідненість з іншими лексемами в дискурсі. Виділені компоненти значення створюють смислову базу лексеми *settlement* у системі англійської мови, яка зазнає внутрішніх змін під впливом комунікативної ситуації.

Перспектива дослідження вбачається в моделюванні лексико-семантичного поля *settlement* у системі англійської мови та в англомовному дискурсі, а також аналізі внутрішньої типології ЛСП *settlement*.

Література:

1. Geeraerts D. Componential Analysis / D. Geeraerts // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2-nd edition. – Oxford, UK : Elsevier Science, 2006. – P. 709–711.
2. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / D. Geeraerts. – NY : OUP, 2010. – 314 p.
3. Селиверстова О.Н. Труды по семантике / О.Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
4. Звегинцев В.А. Зарубежная лингвистическая семантика последних десятилетий / В.А. Звегинцев // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М. : Прогресс, 1981. – С. 5–32.
5. Щирова И.А. Многомерность текста : понимание и интерпретация / И.А. Щирова, Е.А. Гончарова. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 472 с.
6. Pustejovsky J. Lexical Semantics: Overview / J. Pustejovsky // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2-nd edition. – Oxford, UK : Elsevier Science, 2006. – P. 89–104.
7. Найда Ю. Процедуры анализа компонентной структуры референционного значения / Ю. Найда // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIV. – М., 1983. – С. 61–74.
8. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
9. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1990. – 175 с.
10. Михайленко В.В. Conceptual Analysis : Componential Analysis / В.В. Михайленко // Германська філологія. – Вип.720. – Чернівці : ЧНУ, 2014. – С. 77–86.

Колисниченко Т. В. Семантическая структура лексической номинации ‘settlement’ (на материале английского языка)

Аннотация. Статья направлена на исследование компонентной структуры значения лексемы settlement в системе английского языка. Цель работы – моделирование семантической структуры лексемы settlement в системе английского языка и выявление ядерного и периферийных компонентов.

Ключевые слова: компонентный анализ, лексема, компонент значения, ядерный компонент, периферийный компонент, семантическая структура.

Kolisnychenko T. Semantic Structure of the Lexical Nomination ‘Settlement’ in English

Summary. The paper is focused on the study of the componential structure of the lexeme settlement in English. The aim is to model the semantic structure of the lexeme settlement in English and define its dominant and peripheral components.

Key words: componential analysis, lexeme, meaning component, dominant, peripheral component, semantic structure.

УДК 811.112.2'373.45.342

Котвицкая В. А.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры теории, практики и перевода немецкого языка
Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт»

СУЖЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ЯЗЫКЕ-РЕЦИПИЕНТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЦИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ)

Аннотация. Статья посвящена изучению проблемы семантических изменений заимствованных слов в языке-реципиенте. Сосредоточено внимание на таком типе семантического изменения, как сужение значения.

Ключевые слова: сужение значений, тип семантического изменения, англицизм, язык-реципиент, язык-донор, значение слова, семантическая структура.

Постановка проблемы. Проблема лексических заимствований в немецком языке является объектом пристального внимания современных лингвистов (В. Янга, Р. Глана, М. Альтляйтнер, К. Гетцелер, Л. Лемнитцера, О. Слабой, А. Мищенко, Л. Гончаренко, Н. Суворкиной, М. Романовой, А. Патрикеевой, Е. Жабиной и др.). Несмотря на повышенный интерес со стороны отечественных и зарубежных лингвистов к проблеме англицизации современного немецкого языка, тема механизма изменений значений заимствований в языке-реципиенте является недостаточно изученной и, безусловно, требует дальнейшего рассмотрения.

Актуальность исследования продиктована современными тенденциями к изучению особенностей семантической адаптации заимствований в языке-реципиенте, а также обусловлена недостаточной изученностью семантического поведения заимствованных слов в языке-реципиенте.

Целью статьи является сопоставление семантических структур и семных составов значений заимствованных слов в языке-реципиенте и их слов-доноров и уточнение понятия «сужение значения».

Изложение основного материала исследования. Такой тип изменения значения, как сужение, является характерным для заимствованной лексики в современном немецком языке. Действие механизма сужения значения заключается в ограничении сферы употребления англицизма (заимствования из английского языка или его американского варианта). В результате сужения значения англицизма происходит уменьшение объема значения заимствованного слова за счет появления дифференциальной семы или сем. Данный процесс зачастую сопровождается изменениями в семантической структуре заимствования. Как правило, сужение одного из значений происходит на фоне уменьшения общего количества значений, то есть сужения семантической структуры.

Следует отметить также, что для семантических структур всех полисемантичных англицизмов в немецком языке характерной является переструктуризация значений по сравнению с семантическими структурами слов-доноров. Под переструктуризацией значений в семантической структуре заимствованного слова следует понимать изменение порядка следования значений в его семантической структуре (сравнительно с семантической структурой слова-донора языка-источника).

Заимствование *das Comeback (Come-back)* в немецком языке имеет значение 'новое начало карьеры вследствие успешного появления после длительной паузы' [1, с. 362]. С данным значением, зафиксированным в словаре издательства Duden Deutsches Universalwörterbuch 2006 г. (далее – DUW), слово встречается и на страницах немецкоязычных журналов:

Sechs Jahre war sie von der großen Tennis-Bühne verschwunden, nun ist Martina Hingis wieder da: Die frühere Weltranglistenerste aus der Schweiz feierte in Kalifornien ein gelungenes ***Comeback*** *im Doppel* [2].

Vergangene Woche hat er alle Filmprojekte auf unbestimmte Zeit verschoben, auch einen ersten ***Comeback****-Film namens "Cry Macho", was so viel heißt wie: Heul doch, Macho. 63 Jahre, eigentlich ist er auch nicht mehr jung genug für eine Rückkehr nach Hollywood* [3, s. 140].

Поскольку для отглагольного имени существительного *comeback* английские словари фиксируют еще и значения 'расплата', 'обоснованная жалоба' и др., можно говорить об уменьшении количества значений англицизма сравнительно с количеством значений слова-донора, а значит, фиксировать сужение семантического объема англицизма при сохранении одного из значений без изменения ядерной семы, но с появлением дифференциальных сем «вследствие успешного появления», «после длительной паузы».

Сузилось в немецком языке и значение глагола *adden*, заимствованного из английского языка (англ. *to add* – 1) добавлять, пристраивать; 2) добавлять к сказанному; 3) *(матем.)* прибавлять [4, с. 484]; *to a. fuel (oil) to the fire (to the flame)* подливать масло в огонь [5]).

Глагол *adden* в Duden online толкуется как '(в социальных сетях в Интернете) добавлять к контактам' и маркируется пометой EDV. Как видим, ядерная сема здесь сохраняется. Далее приводим контекст, который содержит заимствование и иллюстрирует именно это его значение:

Und viele mit ausgestecktem Arm geknipste Selbstporträts, ein paar davon mit Freunden zusammen, auch Frauen, und auf zwei oder dreien sieht er hübsch bedient aus, meine Herren. Aber ***geaddet*** *habe ich John nicht. Er mich auch nicht* [6, s. 85–86].

Появление дифференциальной семы «в социальных сетях в Интернете» свидетельствует о сужении значения англицизма.

В немецком языке наблюдается сужение одного из значений английского *event*. В словаре DUW находим следующее определение: *Event*, *der* od. *das (жарг.)* – 'особенное событие' [1, с. 532].

В статье газеты DIE ZEIT от 27 декабря 2012 г. (DIE ZEIT № 1) под заголовком "Die Kreuzfahrt ist auf dem Weg zur Event-

Industrie" речь идет о том, какой особенной популярностью пользуются в последнее время круизные путешествия. Именно благодаря тому, что на борту присутствуют "Heavy Metal-Rocker", есть обещанные "Metal Karaoke, Gitarren-Workshops, sogar Comedy und Lesungen(!)", такие путешествия называются *Events*. Далее приводим контекст, в котором актуализирована дифференциальная сема «необычность», входящая в семантическую структуру англицизма и отсутствующая у английского слова-донора:

*Aber ist diese **Event**-Idee wirklich so ungewöhnlich? In der Karibik, dem Mittelmeer der Amerikaner, gibt es Kreuzfahrten mit Rockbands schon seit Langem… (Aber) die amerikanische Kreuzfahrt ist längst furchtloser als die deutsche.*

*… **Events** zur See also. Sie sollen neue Zielgruppen erschließen und die Vorzüge des Pauschalprodukts Kreuzfahrt gegenüber dem Urlaub an Land demonstrieren.*

*Und was ist mit der Vorläuferin des Kreuzfahrt-**Events** von heute, der guten alten "Themenreise"? ... Nach Kreuzfahrten für Pferdeliebhaber mit Bettina Schockemöhle oder für Fußballfans mit Uwe Seeler, für Gartenfreunde oder sogar Flintenschützen soll es nun an Bord um die "Würze des Lebens" gehen: So nämlich ist eine sinnenschwere Winterkreuzfahrt durch den Indischen Ozean betitelt, die alles über Pfeffer, Zimt & Co. lehren soll.*

В семантической структуре слова-донора имеются и другие значения, сравн.: англ. *event* – 1) случай, событие; 2) результат, следствие; in the – в конечном результате; 3) номер (в программе соревнований); 4) распродажа по сниженным ценам [5]; или же (в другом словаре) – 1) событие; 2) результат; 3) случай; 4) забег, заезд; вид спорта [4, с. 621].

В связи с тем, что слово-донор имеет более расширенную семантическую структуру, в данном случае также можно фиксировать сужение семантической структуры заимствования.

Сузилось и значение англицизма *der/das Cloth*. В немецком языке существительное *Cloth* (*der* или *das*) имеет значение 'блестящий (тонкий) для внутренней стороны предметов одежды, обуви или кожаных изделий) материал из хлопка' [1, с. 361], тогда как в английском языке лексическая единица употребляется для обозначения и других видов «ткани», «полотна» и т. п. [4, с. 556]. Продемонстрируем также значения слова-донора, которые фиксируются еще в одном из словарей: англ. *cloth* – 1) ткань (преимущ. шерстяная); сукно; полотно; бумажная материя; парча; клеенка; дерматин; искусственная кожа; 2) мн. белье (также постельное); 3) куски материи; сорта сукон, материй; 4) пыльная тряпка; 5) скатерть; 6) духовный сан; gentlemen of the – духовенство; 7) *meamp.* занавес [5].

Как видим, ядерная сема («материал») в значении англицизма сохраняется, но появляются постоянные квалифицирующие семы «блестящий», «из хлопка», квалифицирующие вероятностные семы «тонкий» и «для внутренней стороны предметов одежды, обуви или кожаных изделий», которых нет у слова-донора.

С вхождением англицизмов в систему немецкого языка, как правило, происходит уменьшение количества их значений. Например, прилагательное *tough* в словаре DUW зафиксировано со значениями 'грубый', 'нечувствительный', 'готов к преодолению трудностей'. В то же время в английском языке толкование значений слова-донора является следующим: 1) жесткий; 2) крепкий, сильный; 3) тяжелый; упрямый; 4) *(разг.)* безкомпромисный, упрямый; 5) *(разг.)* болезненный [4, с. 954]; 6) *амер.* преступный; хулиганский [7].

Английское слово-донор имеет более сложную семантическую структуру. Слово языка-донора употребляется, если речь идет о людях, предметах или вещах, в то же время англицизм *tough* (или *taff*) может употребляться почти исключительно в отношении к людям, что подтверждают контексты его употребления, напр.:

*Dann fing er an, mir in den Magen zu treten. "Du hältst dich wohl für besonders **taff**, F…!" (Ich möchte dieses Wort, das ich in den nächsten Wochen ständig hören sollte, nicht wiederholen.). Als er merkte, dass er auf diese Weise mit mir nicht weiterkam, befahl er mir, mich auszuziehen* [8, с. 22].

При сопоставлении семантического объема англицизма *clean* с семантическим объемом слова-донора было выявлено, что англицизм сузил свой семантический объем до одного значения. Прилагательное *clean* в языке-реципиенте не употребляется в сочетании со словами *Luft*, *Wasser*, *Hände*, *Rekord*, *Kampf*, *Witz* и т. д., как могло бы употребляться в случае заимствования более широкой семантики английского слова-донора. С единственным значением '*жарг.* (после лечения) больше не наркозависимый' [1, с. 360], зафиксированным в словаре DUW, слово время от времени появляется на страницах журнала DER SPIEGEL, напр.:

*Ich wohne seit etwas mehr als einem Jahr in einer WG in Köln – mit meiner besten Freundin und einem 38-jährigen Hartz-4-Empfänger und ehemaligen Drogenabhängigen, der durch den Vormieter in unsere WG kam. Er ist seit anderthalb Jahren **clean**, aber er macht uns das Leben zur Hölle*.

*Er hat eine längere Zeit in einer Drogenklinik verbracht. Er hat die Sucht überwunden und gilt nun als **clean***.

*Der norwegische Regisseur Joachim Trier erzählt in seinem Film "Oslo, 31. August" die Geschichte des 34-jährigen Ex-Junkies Anders (Anders Danielsen Lie), der nach mehreren Jahren in einer Entzugsklinik in die Wirklichkeit entlassen wird. Die Ärzte sagen, er sei **clean***.

Следует отметить, что в английском языке лексема *clean* может употребляться и в случаях, когда речь идет не только о человеке, который больше не является наркозависимым, но и о человеке, у которого нет при себе наркотиков (или оружия, контрабанды), о невиновном человеке, который не совершал преступление, или о человеке, у которого нет долгов, о человеке с незапятнанной репутацией, а также о человеке, у которого нет ни копейки в кармане.

Обратившись к контекстным употреблениям англицизма, мы обнаружили актуализацию его другого значения, сравн.:

*Falls die entstandenen Skulpturen **clean** im aufgeräumten Raum ausgestellt werden, sollte man sich unbedingt die Entstehungsvideos ansehen, die der Fotograf Günter Gerdes alias Rubear bereits auf YouTube gestellt hat* [9].

Актуализация нового значения может свидетельствовать о тенденции к «копированию» англицизмом семантического объема слова-донора.

К рассматриваемому типу адаптации относится также англицизм *der/das Check-up*. При сопоставлении семного состава данного заимствования с семным составом слова-донора было выявлено определенное отличие. Речь идет о том, что в семном составе одного из лексико-семантических вариантов слова-донора ('осмотр, *обычно* медицинский, технический и т. д.') имеется вероятностная сема, которой соответствует постоянная сема в значении англицизма (сравн.: *der/das Check-up* – 'обширный профилактический медицинский

осмотр'). Следует отметить, что подобные случаи встречаются довольно часто. Вероятностной семе значения английского слова-донора часто соответствует постоянная сема в значении англицизма.

Выводы. Большинство заимствований существенно уменьшают семантический объем в системе принимающего языка, сохраняя одно или несколько значений, которые с течением времени трансформируются на семном уровне.

Отметим, что рассмотренный нами в статье тип семантической адаптации (сужение значения слова-донора, сопровождающееся количественными изменениями в семантической структуре) является характерным для заимствований из английского в современном немецком языке.

Дальнейшей перспективой для исследования является изучение процесса семантической адаптации англо-американских заимствований как на материале другого языка (напр., украинского или белорусского), так и в сопоставительно-типологическом аспекте.

Литература:

1. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – 6., überarb. und erweit. Auflage. – Mannheim : Dudenverlag, 2006. – 2016 S.
2. Der Spiegel [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.spiegel.de/sport/sonst/tennis-martina-hingis-feiert-comeback-a-914231.html.
3. Der Spiegel № 21. – 23.5.11. Nachrichtenmagazin. – Hamburg : Spiegel-Verlag, 2011. – 154 S.
4. The Concise Oxford Russian Dictionary. – Revised Edition. Editors : Marcus Wheeler, Boris Unbegaun, Paul Falla. – Репринтное изд. (Oxford University Press). – М. : Весь мир ; Изд. дом ИНФРА-М, 2000. – 1008 p.
5. Мюллер В.К. Великий англо-український словник. У новій редакції. Complete English-Ukrainian Dictionary. New edition / В.К. Мюллер. – К. : Арій, 2012. – 624 с.
6. Knecht D. Gruber geht. Roman / D. Knecht. – Berlin : Rowohlt, 2011. – 239 S.
7. The Chambers Dictionary. The richest Range of English language from Shakespeare to the present day. – Edinburgh : Chambers Harrap Publishers, 1995. – 2056 p.
8. Dorn Th. Mädchenmörder. Ein Liebesroman / Th. Dorn. – München : Wilhelm Goldmann Verlag. – 1. Auflage. – 2008. – 333 S.
9. DER SPIEGEL [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/gelatin-performance-und-ausstellung-in-berlin-a-924014.html.

Котвицька В. А. Звуження значень запозичень у мові-реципієнті (на матеріалі англіцизмів у сучасній німецькій мові)

Анотація. Статтю присвячено вивченню проблеми семантичних змін запозичень у мові-реципієнті. Зосереджено увагу на такому типі семантичної зміни, як звуження значення.

Ключові слова: звуження значень, тип семантичної зміни, англіцизм, мова-реципієнт, мова-донор, значення слова, семантична структура.

Kotvytska V. Narrowing of meanings of borrowings in the recipient language (on the basis of Anglicisms in Present-Day German)

Summary. The article studies the problem of semantic changes of borrowed words in the recipient language. Special attention was paid to the narrowing of meanings.

Key words: narrowing of meanings, type of semantic change, Anglicism, recipient language, donor language, meaning of the word, semantic structure.

УДК 811.111'373.49

Maniutina O. I.,
Associate Professor of Foreign Languages for Natural Sciences,
Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych

EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH MASS CULTURE

Summary. Cognitive and pragmatic characteristics of euphemisms in modern mass culture discourse are considered. In the focus of research, there is the need to classify the factors that distinguish euphemisms use in mass culture.

Key words: mass culture, taboo, euphemism, euphemization, gender speech differentiation.

In the early twentieth century, mass culture became a named subject area and the specific topic of the study in different fields of scientific knowledge. However, the comprehensive research of ameliorative substitutions in mass culture discourse has not been conducted. The necessity to formulate the concept of euphemization with further determination of psychological factors bringing the euphemisms in mass culture into use so as the need to distinguish cognitive-pragmatic and gender peculiarities of vocabulary reclamation were confirmed.

The problems of euphemisms origin, structure, functions and usage now are in the focus of scientific interest of linguapragmatics and sociolinguistics scholars that proves the indissoluble links of the phenomenon to the cultural and communicative activity of a person. In numerous papers of domestic and foreign scholars, the evident interest to different aspects and characteristics of euphemism as a unit belonging to the ethnic picture of the world is proclaimed.

The theoretical basis of the work is P. Grice' speech politeness theory [8], terminology vocabulary by O. Selivanova [6], linguo-cognitive peculiarity study of conceptual space by M. Poluzhyn [5], the study of euphemisms' pragmatics by V. Zabotkina [3] and V. Velykoroda [2], social cognitive theory of gender development and differentiation represented in the works by N. Borysenko [1] and other sociolinguists. These fundamental studies of euphemisms account for the comprehensive investigation of cognitive, pragmatic and gender characteristics of euphemisms in modern mass culture, represented in the discourse of various sources (lyrics, magazines, fiction).

For the dynamic changes in modern society, intensification of the communication problems importance, the contemporary period of linguistic studies proclaims the interest of scholars to the use of ameliorative units and euphemisms in particular. The mechanisms of euphemization have recently attained the significance for the communication studies. Euphemisms became an important polite speech characteristic and contribute to the successful regulation of human relations, form an improved and milder attitude of Speakers to some concepts and notions' appreciation in social, political and everyday life of a state and a citizen, give an opportunity to find and cultivate various ways to effective communication with representatives of different cultures.

The qualitative and quantative data of euphemism's use is an indicator of the phenomenon significance in the life of modern society. Modern linguists are discussing a problem of euphemistic substitution of tabooed notions. But an essential part of euphemisms role, especially in modern mass culture by women-authors (and written for women) has not been cleared up, some tabooed concepts has not been classified and the multifarious character of euphemisms in modern culture, its cognitive, pragmatic and gender aspects has not been studied. Thus, **the relevance of the topic** under study is in the necessity of further euphemism's role investigation in various aspects and attitudes, especially in the mental space of mass culture rendered by the mimetic modus of the English language native speaker.

The study aims at representing euphemisms in the mental space by means of analyzed mimetic modus of modern mass culture sources for women. It focuses on peculiarity of euphemisms conceptualization, their pragmatic and gender characteristics, differently interpreted in English speaker's mentality.

The paper sets a **task** of analyzing the problems and tracing the way of specific cognitive, pragmatic and gender characteristics of euphemisms fixed in mass culture. It also intends to clear up their interpretation and definition in linguistics, determine and present classifications of substituted by euphemisms mass culture concepts; find out the signs of gender speech differentiation in the use of euphemisms; describe cognitive, pragmatic and gender characteristics of euphemisms in modern mass culture discourse. To solve the problem, the euphemisms from modern media discourse with the help of sampling procedure were analyzed.

The **object** of the investigation is the role of euphemisms in modern mass culture; its **subject** is the study of cognitive, pragmatic and gender aspects of English euphemisms in mass culture. The choice of the object caused by the fact that there are rather few works on the subject under study and by the task to represent a complex scientific approach to the study of a unique linguistic, psychological and sociocultural phenomenon. "Euphemism is characterized by avoidance language and aversive expression; that is the Speaker uses words as a protective shield against the anger or disapproval of natural and supernatural beings; it is an expression that avoids being offensive, using distasteful expression, infelicitous style of addressing and naming" [7, p. 37], that could damage a face of the Speaker and Hearer. Taking into consideration definitions of euphemism in the works of other linguists, we suggest an extended term: euphemisms are statements of secondary nomination with relatively positive connotation, substituting direct names, the usage of which for social, cultural or psychological reasons is regarded as undesirable.

Though searching the texts in their entirety for euphemisms, the number of units found were maximised and the possible inconsistencies and misrepresentations were reduced. The author, nevertheless, is aware of the fact that interpretation falls entirely on the reader, and depends exclusively on the text; therefore, a universal perspective upon euphemisms cannot be offered.

Since different readers interpret euphemisms differently, on the basis of variables of individual and cultural space such as *age*, *education*, *sex*, *ethnic background*, *political and religious affiliation*, the last three of which counting as *ideology*. More, users create

new language every day: the possibility to describe a euphemism completely, or exhaust the number or categories of euphemisms is excluded from the beginning.

The **corpus** of euphemisms (total number – 205 examples of collected empirical material) compiled from a variety of mass culture sources (trash literature for women in the genre of "Modern Romance" (D. French, M. Raid, L. Graham, A. Mather, N. Roberts) by the total length of 1279 pages (401393 words)). Woman song discourse (Pink, Blondie, Beyoncé) of 5 331 units [Fig. 1]; materials and articles from magazine (Cosmopolitan – On-line Magazine for Women (an electronic site with the weekly updating (from 10.2009 to 05.2010, 87360 word usages in general) and 32 video films were analyzed.

The aim and tasks of the linguistic study determined the **methods** to be used: descriptive and empirical method to define and describe the language units, positioning analysis with the elements of critical discourse helped to determine the role and place of euphemisms in the structure of the text. Conceptual space analysis was also necessary to describe the basis of contextual functioning of euphemisms from the linguocognitive point of view. The frequency and other quantative calculations of occurrence of the euphemisms were also performed. The complex multiple analyses of euphemistic substitutions in modern mass culture within their cognitive, pragmatic and gender characteristics manifests the scientific novelty of the results obtained.

All the **results** of the investigation were tabulated. The euphemistic items under study can be classified according to their cognitive, pragmatic and functional characteristics [Fig. 2]. Here you can see excerpts the tables that show the results of quantative and qualitative analysis of the discourse.

Fig 1

Cognitive, Pragmatic and Gender Aspects of Euphemisms in the woman song discourse

Performer	Song	Examples		
		O-prestige (euphemisms)	P-prestige (low modus units)	Taboo words, dysphemisms, cacophemism, slurs
Pink	Last to know	-	I wouldn't **put my heels in the air** for you	**F**** for parts that's just not how You coulda called me back you stupid **fuck**

Fig 2

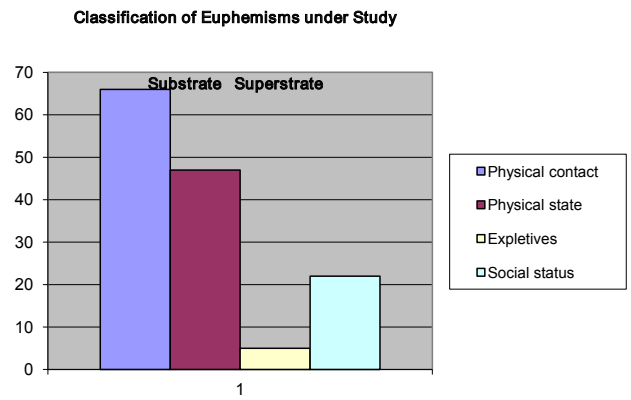

To describe cognitive, pragmatic and gender characteristics of euphemisms various sources of mass culture were studied and the following regularities were sought out:

1. In the women' fiction discourse under study euphemisms of all functional styles of language are distinguished, euphemistic substitution is characteristic both to men and women speech and is identical in the motive of usage. The emotive and evaluative components characterize the euphemisms. The motives for using euphemistic substitutes are usually intention to avoid taboo, to sound polite or to preserve positive self-presentation. The quantity of euphemisms in the books by different authors may vary according to individual factors, but most of them are somatic euphemisms belonging to the concept"sex" (L. Grehem: 29 from 42; A. Mather: 15 from 16; M Reid: 10 from 12).

2. For the total length of the text (1279 pages, 401393 items under study), there were only 0,015% of euphemistic substitutions that is 63 examples, the most of which were found in the book by L. Grehem "The Italian's Wife". In the discourse of modern lyrics, there were few euphemisms found and their usage is not typical for that genre, vernacular masculine-gender marked units are absent. However, insults and offensive language words ("fuck" for instance) were used individually (Pink). Performers of modern English songs prefer neutral style in verbal expressing of themselves, so pragmatically neutral items of nomination are characteristic to this genre, the word-choice is O-prestige oriented.

3. The euphemisms under study were classified and subdivided into substrate and superstrate depending on the taboo word they substitute. The substrate euphemisms in magazine for women belong to the following spheres: defects of the appearance, emotional weakness and different forms of addictions, physiological functions and miasma. Superstrate taboos cause the formation and usage of politically correct euphemisms which are characterized by the ambiguity of the meaning, gender neutral terms, initial use of the word *person*, avoidance of the component *black,* post-adverbial usage of adjectives *advantaged, challenged, disadvantaged* for the euphemization of an excess or lack of some quality and are commonly used in political discourse. These items perform cooperative, concealing and elevating functions. There is a strong dependence of the quality of euphemistic substitutions and speech situation, different statuses of speech act participants, macro factors of sociocultural significance – cultural dominance, psychology, group values, mental space and gender characteristics that proves the necessity of further detailed euphemisms investigation in cognitive, pragmatic and gender aspects.

4. The increase of threats for the self-presentation of a personality causes the usage of ameliorative language units that predetermine the expansion of positive and negative politeness strategies with the pragmatic motive to hide the content of utterance, to improve own positions and manipulate Speaker's opinion with the help of pragmatic-marked units of language, euphemisms in particular. Among the motives for using euphemism in mass culture, it is not only a desire to sound polite, an intention to disguise negative aspects of mental space and reality but also to exert a certain pragmatic influence on the addressee.

Multifarious structure of euphemisms is particularly presented in the main sources of mass culture – fiction, lyrics, materials and articles from magazines. In the result of manipulative influence, the attention of a woman is often concentrated on the material side of life and human physiology, rather than on the spiritual one, that extends functions of the euphemism and causes regular enriching of the euphemisms' dictionary due to the euphemistic "treadmill".

For determination and classification of basic mass culture concepts under the euphemization, some basic factors of the euphemisms division into separate groups were analysed. To sum it all up, permanent transformation of euphemisms corpus complicates their detailed classification and is better to be conducted in the form of interdisciplinary research with special attention to their structural, pragmatic, communicative, neurolinguistic and social factors.

The basic concepts subjected to euphemistic encoding in mass culture are defects of appearance, sex (sexual intercourse), addictions, poverty and death. Gender stereotypes form euphemistic connotations and associative links of the gender-marked units (he, him) in the process of cognitive and discourse activity within the euphemization limits. The usage of any gender-marked items in a mass culture reflects the modern attitude to the subject of the euphemization as to the typical and desirable characteristics of man and woman that make possible the expounding of stereotypes' changeability or stability in modern masscult.

To sum it up it is necessary to mention that euphemistic potential of taboo concept expressions in popular culture discourse varies in individual characteristics depending on personal perception. "Mass culture" has become a powerful regulator of modern society life, combining a number of very important, influential determinants of cognitive and pragmatic emphasis. Access to the other, hidden side of life that created the foundation for the transition from classical human values to the spread of moral consequences of sexual revolution and then, paradoxically, set the final return to traditional values.

Literature:

1. Борисенко Н.Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця XX століття : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.Д. Борисенко. – Житомир, 2003. – 287 с.
2. Великорода (Тхір) В.Б. Еволюція евфемістичних субститутів: наслідок дії закону послідовності / В.Б. Великорода (Тхір) // Культура народов Причерноморья. – Симферополь : Межвузовский центр «Крым», 2002. – № 32. – С. 148–152.
3. Заботкина В.И. Слово и смысл / В.И. Заботкина. – М. : РГГУ, 2012. – 428 с.
4. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А.П. Мартинюк. – Х. : Константа, 2004. – 292 с.
5. Полюжин М.М. Когнітивні основи прагматичного опису текстів англійської художньої літератури / М.М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород : Ліра, 2004. – 148 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Allan K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language / K. Allan, K. Burridge. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 239 p.
8. Grice H.P. Logic and conversation / H.P. Grice // Syntax and Semantics. – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.
9. Graham L. The Italian's wife / G. Lynne. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 190 p.
10. Mather A. Brittle Bondage / A. Mather. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 186 p.
11. Reid M. The Bellini Bride / M. Reid. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 187 p.
12. Roberts N. A little Magic / N. Roberts. – New York : A Jove Book, 2004. – 357 p.
13. The Women's Magazine for Fashion, Sex Advice, Dating Tips, and Celebrity News [Electronic resource]. – Access mode : http://www.cosmopolitan.com/.
14. Lyrics [Electronic resource]. – Access mode : http://www.lyrics.com/.

Манютіна О. І. Евфемізми в сучасної англійської масовій культурі

Анотація. У статті розглянуто когнітивно-прагматичні характеристики евфемізмів у сучасному дискурсі масової культури. Наголошено на необхідності визначення комплексу факторів, що зумовлюють уживання евфемізмів у масовій культурі.

Ключові слова: масова культура, табу, евфемізм, евфемізація, ґендерна диференціація мовлення.

Манютина О. И. Эвфемизмы в современной английской массовой культуре

Анноатция. В статье рассмотрены когнитивно-прагматические характеристики эвфемизмов в современном дискурсе массовой культуры. Акцентируется внимание на необходимости определения комплекса факторов, обуславливающих употребление эвфемизмов в массовой культуре.

Ключевые слова: массовая культура, табу, эвфемизм, эвфемизация, гендерная дифференциация речи.

УДК 811.11+811.16-44

Mykhaylenko V. V.,
Doctor of Philology, Professor,
Dept. of Foreign and Ukrainian Languages
Ivano-Frankivsk King Danylo Galytskiy University of Law

INFERENTIAL SEMANTICS OF HISTORICAL 'BE-PERFECT'

Summary. The present paper is focused on the recipient's inference interpreting sentences with the 'historical be-perfect in the Present-Day English. The fact is that the inferential semantics much depends on the recipient's conceptual system scope, i.e. his/her worldview. The historical perfect comes from Old English periphrastic constructions and finds its perfection in the only form of 'be + past participle of the verb intransitive go' as the outcome of the transformation of grammaticalization. There are two ways of its further development, first, adjectivization of the past participle, second, lexicalization of the verb analytical form to actualize the concept of 'resultativity'. Though, the choice of the tendency mainly depends on the scholars' linguistic school. So far the 'be-perfect of go' withstood a long history of grammaticalization in the internal history of English. The semantic analysis is based on the OE and ME texts and the British National corpus.

Key words: inference, contrastive semantics, recipient, aspect, perfect, perfective, resultative, lexicalization, grammaticalization language corpus, diachrony.

INTRODUCTION. The term 'aspect' is used to refer to the morphosyntactic representation of those properties of an event which may be termed, according to Bernard Comrie, as the internal temporal structure of a situation, specifically whether it is bounded (looking at the verbal activity from outside as having a beginning and an end) or unbounded (looking at the verb activity from the inside, without specifying a beginning or an end to the activity) [1, p. 1–3; see also: 2, p. 313]. The loss of perfect auxiliary *be* in English has received a great deal of attention in historically-oriented works, see in particular: Ture Johannisson (1958), Tauno F. Mustanoja (1960), Elizabeth C. Traugott (1972), M. Rydén and S. Brorström (1987), Merja Kytö (1997), Thomas McFadden and Artemis Alexiadou (2014). Specifically, *be* appears only in examples that would be characterized as perfects of result, while *have* appears everywhere else, in particular with what would be characterized as experiential perfects [see: 9; 10]. Wayne Harbert considers that all modern Germanic languages have developed periphrastic constructions involving the past participle and an auxiliary such as *have* or *be*, which correspond formally to the English perfect and Pluperfect [11, p. 301; see also in Latin: 12].

In addition to being coded grammatically for aspect, every verb also has an inherent aspect, which is called its lexical aspect [see: 13, p. 419–435]. Following Zeno Vendler (1974) there are two principal categories of lexical aspect, dynamism and telicity. All verbs are either stative or dynamic. Stative verbs describe internal states as opposed to actions, such as *to know* and *to like*.

DISCUSSION. Inference is the recipient's ability to process the author's message and draw out his/her message, no matter how scarce linguistically the message may be. Let's say, whether the category is expressed grammatically or lexically or both the recipient's entailment will be action completion. Specifically, the construction "be + past participle" in OE and ME is a relatively frequent unit to express 'completeness'. In the course of time the construction underwent grammaticalization and due to formal homonymy became a standard means of expressing the passive voice category. However, the recipient's inference is based on the writer's message and on his/her own knowledge of the world, wherein grammar has its niche.

In discourse inference is a literary device used commonly where logical deductions are made based on premises assumed to be true [see: 15, p. 152–171]. Another definition of inference suggests that it is rational but non-logical, which means that through the observation of facts presented in a particular pattern, one ultimately sees different or new interpretations and perspectives, e.g.: Paul J. Hopper and Elizabeth C. Traugott [16, p. 2], Joan Bybee et al. [17, p. 4]. The function of inference is important not only in literature but in daily life to make sense of things people say and do. The strategy of inference gives us an opportunity to make out the underlying meanings of phrases and arguments as well as to perceive the implicit concealed meanings that enhance the overall quality of a text [see: 18; 19]. But primarily we would like to pay attention to 'grammaticalization' as one of the main dynamos of both perfect (term introduced by Antoine Meillet) [20, p. 131], see further: Paul J. Hopper [21, p. 17–35]. Broadly speaking, grammaticalization is the development of grammatical morphemes, either from lexical morphemes or from other grammatical morphemes.

One approach to the role of semantics in grammaticalization is proposed by Berd Heine (2002), as this is based in part on the model proposed by Gabrile Diewald (2002) who defines grammaticalization as a process of semantic shift [see also: 24; 25] involving three main stages characterized by the contexts in which the form in question occurs:

(1) the earliest stage, that of untypical contexts, in which the meaning that forms the semantic basis for grammaticalization as a pragmatically specific interpretation of the construction's original sense;

(2) a later stage, that of critical contexts, in which there are no contextual cues favouring either the older or the newer interpretation;

(3) the final stage, that of isolating contexts, in which the construction is used in a way that definitely excludes the possibility of interpretation in the original sense [23, p. 259–306].

INVESTIGATION. The central point of our analysis is the distinction between *have* and *be* 'perfects'. The majority of historical linguists believe that the construction with *have* was like the Modern English and German perfects denoting anteriority at the clausal level, while the construction with *be* lacked this character - instead it was a copular construction built around a stative resultative participle.

On the contrary, our hypothesis is the Old English periphrastic construction 'be + past participle (intransitive)' hardened into the analytical perfect form and crystallized into 'historical be-perfect (past participle of *go*).'

Th. Visser depicts the periphrastic perfect with *have* as having developed over the course of the Old English period from a stage in which it could occur only with transitive verbs to a later stage, first visible around the turn of the eleventh century, in which ellipsis of the object became possible, and then to a stage in which these constructions could be used with intransitive verbs. He considers this last stage to have been reached only at the beginning of the twelfth century, and suggests that such constructions began to reach their modern level of productivity within Middle English [26 (III), p. 189–193]. Morgan MacLeod [27, p. 1–25] underlines that periphrastic perfects are formed using a variety of auxiliary, generally derived from verbs with such predisposing factors as semantic vagueness and generality [see also: 22; 28, p. 77]. As a result of the semantic differences between these verbs, *be* and *have*, their grammaticalization as auxiliaries takes place along very different paths. The temporal anteriority that was originally denoted only by the participle comes to be the primary meaning of the construction as a whole, and the noun is no longer the object of have but of the verb that appears morphologically as a past participle [e.g.: 17, p. 68–69]. In this way, to state the matter simply, constructions that originally meant 'to have something done' came to mean 'to have done something'. The perfect periphrases using an auxiliary meaning '*be*' are based upon past participles with active meaning, a type occurring in many Indo-European languages [e.g: 29, p. 97–98].

We must admit that predicate constructions involving such active participles used to express the past action and, additionally, to actualize the component of the result of a past action denoted by the participle. On the basis of the additional resultative component Östen Dahl suggests that constructions with this semantic content may form a distinct category within a language, and the term 'resultative' has been applied to categories of this sort [30, p. 133–135].

The 'resultative' component may differentiate the 'be-perfect' from 'have-perfects' in that the former necessarily entail the persistence of the relevant state at the time in question [see: 31, p. 44] as the following Modern English examples illustrate:

1. *I see that my father and mother are gone already beyond the brook*. A7C 735.

2. *The sooner this business is done, Master Clerk, the sooner you are gone and that will make me very happy!* BMN 2657.

In (1-2) the subjects were there but they will never come back to that place, while in (3-4) the subjects were there they were absent at the moment of speaking, that is the component of 'anteriority' is stressed, cf.:

3. *Today the trees have gone but the lead cast of the Stephen Tomlin sculpture of her head stares out from the garden towards the marshes*. ANP689.

4. *Mr. Lennis and his secretary have gone home*. HOD1603.

It should be noted that the application of the term 'resultative' to English constructions such as that in (1-2) follows the practice of Östen Dahl (1985) and Joan Bybee et al. (1994). The use of '*be*'-auxiliaries with intransitive verbs denotes 'a change of place or state'. Investigating their use as passive auxiliaries, see: David Perlmutter (1978); Luigi Burzio (1986), Laurel J. Brinton (1988). and of '*have*'-auxiliaries with other verbs, Bruce Mitchell, concludes that the development of the periphrastic forms was complete by the time of the earliest texts and that these grammatical categories remained stable throughout Old English [15, p. 152–171].

According to some historical linguists, e.g., Tauno F. Mustanoja (1960) and K. Carey (1994), the early English *have* + past participle construction had only one meaning, namely, the resultative perfect [4, p. 499–500; 35, p. 103–117; 36, p. 355–392]. However, recent research has demonstrated that the Old English *have* + past participle construction has much more in common with the Modern English present perfect than was previously thought [37, p. 813–825]. Žic Fuchs shows that there are four constructions each reflecting a specific meaning, the most frequent two being the resultative and the experiential, which are primarily aspectually marked [38; see also: 39, p. 45–77]. Charles M. Carlton stresses that a combination of *habban* + past participle occurs fairly frequently in Old English. The verb *habban* is usually used in the past tense denoting the completion of an action in relation to the present. He found only one example of beon/*wesan* + past parciple in the Old English Charters which could be interpreted as perfect [40, p. 114].

The semantic perfect (completed event with present relevance) and pluperfect (past of past) were often rendered in OE by the simple past. Adverbs were frequently employed to make the meaning clear, e.g.:

5. *Fœder, Ic syngode Father "I have sinned"*. Lk WSCp 15.18.

6.*þær manna lic lagon þe wæran ær acwealde on Dam cweartерne gefyrn*

"there of-men bodies lay ...were before killed in that prison distant".

(= *the bodies lay there of the men who had been killed in that distant prison*). (ÆLS 4.210)

Bridget Drinka thinks that the Germanic perfect periphrases have their origin in calques of similar Latin constructions [41, p. 101–121]. On the contrary, Th. Visser points out that the periphrastic perfect with *have* as having developed over the course of the Old English period from a stage in which it could occur only with transitive verbs to a later stage [26 (III), p. 189–93]. There were two phrasal constructions in OE: *habban* 'to have' + past participle, beon/wesan 'to be'+ past participle. The inflected forms of past participle were probably first analysed as adjectives [see also: 27]. It was never inflected with GEN or DAT objects, prepositional phrases or sentential complements functioning as objects. The number of inflected forms decreased in the OE period. ⇒ It could be used both with transitive (7-8) and intransitive (9) verbs, though the latter favoured *be*-perfect, e.g.:

7. *þa þa ge hiene gebundenne (infl.) hæfdon "then when you him-ACC bound had ...then when you had bound him/ had him in the state of being bound."* Or 6 37.296.2.

8. *Ic hæbbe gebunden þone feond þe hi drehte. "Them afflicted I have bound the enemy who afflicted them"* ÆCHom I, 31.

9. *æfter þæm þe hie gesyngod habba þæc "...after they have sinned"*. Hom I, 39.

It is difficult to say whether the inflected forms were understood as truly adjectival (stative) in meaning, especially since the inflected forms are sometimes co-ordinated with non-inflected participles, e.g.:

10. *Fela Godes wundra we habbaþ gehyred (uninfl.) and eac gesewene (infl) æc "Many God's wonders we have heard and also seen" (= We have heard and also seen many of God's wonders)*. Hom I, 39.

However, since the inflected forms occur only with accusative objects, it seems that they were adjectival in meaning; the adjectival construction originally consisting of the main verb *habban*, the object possessed and an adjectival past participle, e.g.:

11. *þonne hæbbe we begen fet gescode (acc.pl.) suiþe untælliсe. "then have we both feet shod very blamelessly then let us have both our feet very well shod" (=in the state of having been shod)*. CP 5.45.10.

As for be-perfect OE possessed also a second (plu) perfect construction consisting of a be-verb + past participle, [see: 42]. This was mainly restricted to intransitive verbs of the type involving change of place or state. Like the 'habban-perfect', the 'be-perfect' could be inflected (10), but often was not (11):

12. *Craccuse wæron monege cyningas (pl) to fultume cumene (pl). "To-Gracchus were many kings as help come" (= Many kings had come to Gracchus as support.* Or 5 4.224.5.

13. *Hie wæron cumen (uninfl) LeoniDan to fultume "They were come to-Leonidas as help" (=They had come to Leonidas to help him.)* Or 2 5.82.13.

The inflected participal constructions with *habban* and *beon*/*wesan* were probably truly adjectival in PrOE. As indicated, in the OE period the construction could still involve adjectival meaning, but the signs of the ongoing reanalysis (*habban*, *beon* were interpreted as auxiliaries + past participle being part of the verb complex) are already present. Pishghadam Reza, Ziaei Sima in their article on "The Interaction of Lexical and Grammatical Aspects in English as a Foreign Language for Iranian Farsi Speaking Learners" specify that periphrastic perfect was absent or sporadically present in Old English, *be* was used as auxiliary for the intransitive verbs. Bernard Mitchell admits that HAVE-perfect is well established in Old English and it denoted only one function of Modern English perfect – indefinite past [43, p. 149–156]. According to Johan Elsness perfect points out unindetified period of past time, it is prior the deictic zero point and differs from preterite in expressing 'resultative' connotations [44, p. 81–103; see also: 45; 46]. Reza Pishghadam [43, p. 1494–156] and Robert E. Diamond [47, p. 25] support the idea that present perfect and past perfect composed of the verbs '*be*' – '*have*' + participle were being developed during the Old English period, see also: [44, p. 81–103].

In ME the development of *habban* as an auxiliary seems to be complete as evidenced by the frequent alternation between the perfect and the preterite in different manuscript versions of the same text and the random use of the inflected past participle (the plural ending –e used with singular nouns). The ME construction reflects its origins in word order, placing the object before the past participle (common until the 16th c.), e.g.:

14. *þe feader hwen he haueþ inoh ibeaten his child ant haueþ hit ituht wel warpeþ the gerde i þe fur. "The father when he has enough beaten his child and has it taught well throws the rod into the fire." (= The father when he has beaten his child enough and has brought him up well, throws the rod into the fire.)* Ancr.

Then the *habban* + participle construction was free to be extended to formerly inflected transitive contexts as well as intransitive contexts. The construction with be (ME ben) is still present; the general tendency is to prefer have when attention is focussed on the action indicated by the verb, while be when the emphasis is on the state or result of the action, e.g.:

15. *That we ben entred into shippes bord*. (CT)

16. *Arcite unto the temple walked is*. (CT)

Possible reasons why *have* ousted *be* in the formation of the perfect:

(1) the greater functional load of be (used as passive, progressive and perfect auxiliary);

(2) the ambiguity – be + past participle: could be perfect as well as passive;

(3) the neutralising effect of the contracted 's which can be interpreted as either is or has.

In the 16th c. *have* became the sole auxiliary with transitive verbs and the predominant with non-mutative intransitives. It still varied with *be* in mutatives. In the 18th c. *have* gained ground steadily at the expense of *be*. The final establishment of have as the auxiliary of the (plu)perfect took place in the early 18th c.

In Modern English the verb *go* is one of the last verbs to permit the be perfect, e.g.:

17. *When the children are gone, and no longer require parental help and support, how is their time to be filled?* CE11301.

The reader's inference: 'to be gone' is the past action + the result (= no return to the then family life). Here is an illustration of the past event related to the present moment.

The corpus analysis of the sentences with the 'be + past participle of the verb go' reveals its frequency usage in Modern English:

BE (present, 3rd p.sg.) + gone = 184

18. *The standard equipment list extends to electric everything, anti-lock brakes and a CD player, while the chrome bonnet strip is gone.* BM5 1430.

BE (past,sg.) + gone = 676

19. *The woman had a car at Ealing in which she would drive them all home after the last train was gone.* EDN2036.

BE (past,pl.) + gone = 162

20. *For two and a half months Saragossa, a poorly fortified town, resisted a good siege train, and when the walls were gone the inhabitants fought in the streets.* FB71141.

RESEARCH PERSPECTIVES. The present/past dichotomy of the Germanic verbal system was supplemented by the development of periphrastic forms such as the perfect and pluperfect. However, the inflected past tense continued to be used beside these newer forms to express similar temporal content.

The rise of the perfect tenses is also closely linked with its aspectual function, although there was a clear morphological distinction between perfective and imperfective verbs.

Our hypothesis perfect of the 'historical be-perfect' functioning in Modern English finds its proof due to the contrastive semantic analysis of OE, ME, and Mod.E data. It is also based on the functional semantics of the perfect form which component actualization is contest dependent.

The predicate constructions involving such active participles express a past action related to the moment of speaking and may actualize the component of 'completeness of action' or the component of 'resultative action'. Despite the referred data some linguists support the thesis which emphasizes the use of the given construction as a means of expressing the 'resultative category' [30, p. 133–135]. Then, this construction would be transferred from the verb paradigm to the adjectival phrase denoting 'result.'

Consequently, once the construction 'be + past participle of intransitive verbs' underwent the transformation of grammaticalization into the analytical perfect tense form and hardened into a historical rarity limiting to the use of the only verb 'go'. Now it may undergo the transformation of lexicalization in case there will be sufficient data.

References:

1. Comrie B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems / B. Comrie. – Cambridge : CUP, 1976. – 142 p.
2. Lyons J. Semantics / J. Lyons. – Cambridge : CUP, 1977. – 897 p.
3. Johannisson T. On the Be and Have Constructions with Mutative Verbs / T. Johannisson // Studia Linguistica. – 1958. – Vol. 12. – Pp. 106–118.
4. Mustanoja T.F. A Middle English Syntax / T.F. Mustanoja. – Helsinki : Société Néophilologique, 1960. – 702 p.

5. Traugott E.C. A History of English Syntax: A Transformational Approach to the History of English Sentence Structure / E.C. Traugott. – NY : Holt, Rinehart and Winston, 1972. – viii – 21pp.
6. Ryden M. The BE/HAVE Variation with Intransitives in English / M. Ryden, S. Brorstrom // Kwartalnik Neofilologiczny. – 1987. – Issue 35. – N. 3. – Pp. 343–345.
7. Kytö M. Be/Have+ Past Participle: The Choice of the Auxiliary with Intransitives from Late Middle to Modern English / M. Kytö // M. Rissanen, M. Kytö, K. Heikkonen (eds.). English in Transition: Corpus-based Studies in Linguistic Variation and Genre Styles. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1997. – Pp. 19–85.
8. McFadden T. Pieces of the Be-Perfect in German and Older English / T. McFadden, A. Alexiadou // Proceedings of the 25th West Coast Conference on Formal Linguistics. – Somerville, MA : Cascadilla, 2006. – Pp. 270–278.
9. A Comprehensive Grammar of the English Language / [R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik]. – London : Longman, 1985. – 1779 p.
10. Shannon T.F. Toward a Cognitive Explanation of Perfect Auxiliary Variation: Some Modal and Aspectual Effects in the History of Germanic / T.F. Shannon // American Journal of Germanic Linguistics and Literatures. – 1995. – Vol. 1. – Pp. 129–63.
11. Harbert W. The Germanic Languages / W. Harbert. – Cambridge : CUP, 2007. – 449 p.
12. Sihler A.L. New Comparative Grammar of Greek and Latin / A.L. Sihler. – Oxford : Blackwell, 1995. – 720 p.
13. Johnson B. Interaction of Lexical and Grammatical Aspect in Toddlers' Language / B. Johnson, E.M. Fay // Child Language. – 2006. – 33. – Pp. 419–435.
14. Vendler Z. Linguistics in Philosophy / Z. Vendler. – Ithaca – London : Cornell University Press, 1974. – 203 p.
15. Mitchell B. Linguistic Facts and the Interpretation of Old English Poetry / B. Mitchell // On Old English. – Oxford : Blackwell, 1988. – Pp. 152–171.
16. Hopper P.J. Grammaticalization / P.J. Hopper, E.C. Traugott. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 276 p.
17. Bybee J. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World / J. Bybee, R. Perkins, W. Pagliuca. – Chicago : University of Chicago, 1994. – 420 p.
18. Kempson R.M. / Semantic Theory / R.M. Kempson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 232 p.
19. Potowski K. Tense and Aspect in the Oral and Written Narratives of Two-Way Immersion Students / K. Potowski // Selected Proceedings of the 6th. Conference on the Acquisition of Spanish and Portuguese as First and Second Languages. – Somerville, MA : Cascadilla Proceedings Project, 2005. – Pp. 123–136.
20. Meillet A. L' évolution des formes grammaticales / A. Meillet // Scientia (Rivista di Scienza). – 1958/1912. – Vol. 12. – No 26.6. – Pp. 130–148.
21. Hopper P.J. On Some Principles of Grammaticalization / P.J. Hopper // E.C. Traugot, B. Heine (eds.). Approaches to Grammaticalization. – Vol. 1. – Amsterdam : John Benjamins1991. – Pp. 17–35.
22. Heine B. Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization / B. Heine. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 162 p.
23. Diewald G. A Model for Relevant Types of Context / G. Diewald // Folia Linguistica. – 2008. – Vol. 42. – Pp. 259–306.
24. Li P. The Acquisition of Lexical and Grammatical Aspect / P. Li, Y. Shirai. – Berlin : De Gruyter, 2000. – 200 p.
25. Li P. The Acquisition of Lexical and Grammatical Aspect in a Self-organizing Feature-Map Model / P. Li. – Berlin : Walter de Gruyter, 2000. – 261 p.
26. Visser F.T. An Historical Syntax of the English Language: 1 and 2. Syntactical Units with One Verb; 3.A. Syntactical Units with Two Verbs; 3.B. Syntactical Units (Vol 1 & 2) / F.T.Visser. – Leiden : Brill Academic Publishers, 2002. – 2636 p.
27. MacLeod M. Synchronic Variation in The Old English Perfect / M. MacLeod // Transactions of the Philological Society. – 2013. – Vol. 113. – Pp. 1–25.
28. Huddleston R. The Verb / Rodney Huddleston // R. Huddleston, G.K. Pullum et al. (eds.). // The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – Pp. 71–212.
29. Fortson B.W. Indo-European Language and Culture: An Introduction / B.W. Forston. – Malden, MA : Blackwell, 2004. – 480 p.
30. Dahl Ö. Tense and Aspect Systems / Ö. Dahl. – Oxford : Blackwell, 1985. – 530 p.
31. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // Syntax and Semantics : Speech Acts. – NY : Academic Press, 1975. – Pp. 41–58.
32. Perlmutter D. Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis / D. Perlmutter // Berkeley Linguistic Society. – 1978. – Vol. 4. – Pp. 157–189.
33. Burzio L. Italian Syntax: A Government-Binding Approach / L. Burzio. – Dordrecht : Reidel, 1986. – xiii, 468 p.
34. Brinton L.J. Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart? / L.J. Brinton // Studia Linguistica. – 2008. – Vol. 39. – Issue 2. – Pp. 157–168.
35. Carey K. The Grammaticalization of the Perfect in Old English: An Account Based on Pragmatics and Metaphor / K. Carey // Pagliuca, William (ed.). Perspectives on grammaticalization. – Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1994. – Pp. 103–117.
36. Embick D. On the Structure of Resultative Participles in English / D. Embick // Linguistic Inquiry. – 2004. – 35. – Pp. 355–392.
37. Lee J. Real-Time Production of Unergative and Unaccusative Sentences in Normal and Agrammatic Speakers: An Eyetracking Study / J. Lee1, C.K. Thompson // Aphasiology. – 2011. – 25. – Vol. 6–7. – Pp. 813–825.
38. Fuchs Ž.M. The Present Perfect from a Diachronic Perspective: An Analysis of Aspectual and Tense Constructions / Ž.M. Fuchs, V. Broz. – Zagreb, Croatia : University of Zagreb, 2014.
39. Dowty D.R. Toward a Semantic Analysis of Verb Aspect and the English 'Imperfective' Progressive / D.R. Dowty // Linguistics and Philosophy. – 1977. – Vol. 1. – No. 1. – Pp. 45–77.
40. Carlton C.M. Descriptive Syntax of the Old English Charters / C.M. Carlton. – The Hague : Mouton, 1970. – 205 p.
41. Drinka B. The Development of the HAVE perfect: Mutual Influences of Greek and Latin / B. Drinka // Raul Aranovich 'Split Auxiliary Selection from a Cross-Linguistic Perspective, 2007. – Pp. 101–21.
42. Denison D. English Historical Syntax: Verbal Constructions / D. Denison. – London : Longman, 1993. – 530 p.
43. Pishghadam R. The Interaction of Lexical and Grammatical Aspects in English as a Foreign Language for Iranian Farsi Speaking Learners/ R. Pishghadam, S. Ziaei // Mediterranian Journal of Social Sciences. – 2012. – Vol. 3. – N. 11. – Pp. 149–156.
44. Elsness J. The Perfect and the Preterite in Contemporary and Earlier English / J. Elsness. – Studies in Corpus Linguistics 2014. – Vol. 63. – Pp. 81–103.
45. Swan M. Practical English Usage / M. Swan. – Oxford : OUP, 1997. – 658 p.
46. Tobin Y. Aspect in the English Verb: Process and Result in Language / Y. Tobin. – London : Longman, 1993. – 432 p.
47. Diamond R.E. Old English Grammar and Reader / R. E. Diamond. – Detroit, Michigan : Wayne State University Press, 1970. – 305 p.

Михайленко В. В. Інференційна семантика історичного ‘Be-Perfect’

Анотація. У фокусі статті – інференція реципієнта у процесі інтерпретації текстових фрагментів із конструкцією be-perfect у сучасній англійській мові. Інференційна семантика залежить переважно від обсягу концептосфери реципієнта – його/її структурованої картини світу. Історичний перфект походить від давньоанглійських перифрастичних словосполучень і набув завершеної форми аналітичного перфектного часу поодинокого дієслова ‘go’: ‘be + дієприкметник неперехідного дієслова go’ – у результаті трансформації граматикалізації. Можливі два шляхи його подальшого розвитку: (1) ад’єктивізація дієприкметника; (2) лексикалізація аналітичної форми дієслова як актуалізатора концепту результативності, проте вибір залежить в основному від лінгвістичної школи дослідника. Що стосується внутрішньої мовної історії, то ‘be-perfect of go’ пройшов довгий процес граматикалізації в англійській мові й продовжує функціонувати в сучасному англомовному дискурсі, про що свідчать кількісні результати корпусного аналізу.

Ключові слова: інференція, контрастивна семантика, реципієнт, аспект, перфект, перфектив, результатив, лексикалізація, граматикалізація, корпус, діахронія.

Михайленко В. В. Инференциальная семантика исторического ‘Be-Perfect’

Аннотация. У фокусе статьи – инференция читателя в процессе интерпретации текстовых фрагментов, содержащих be-perfect в современном английском языке. Инференциальная семантика во многом зависит от объёма концептосферы реципиента – его/её структурированной картины мира. Исторический перфект развился из древнеанглийских перифрастических конструкций и получил завершённую форму в аналитическом перфектном времени единственного глагола ‘go’: ‘be + причастие II непереходного глагола go’ – в результате трансформации грамматикализации. Возможны два пути его дальнейшего развития: (1) адъективизация причастия прошедшего времени; (2) лексикализация аналитической формы глагола как актуализатора концепта результативности, хотя выбор зависит в основном от лингвистической школы исследователя. Что касается внутренне лингвистической истории, то ‘be-perfect of go’ прошёл долгий путь грамматикализации в английском языке и продолжает функционировать в современном английском дискурсе, что подтверждается корпусным анализом фактического материала.

Ключевые слова: инференция, контрастивная семантика, реципиент, вид, перфект, перфектив, результатив, лексикализация, грамматикализация, корпус, диахрония.

УДК 811.111'42:316.77

Місягіна І. М.,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

НЕРЕЛЕВАНТНІСТЬ ЯК ТАКТИКА КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ УХИЛЬНОСТІ

Анотація. У статті подано огляд основних способів реалізації тактики нерелевантності. Визначено їхню частотність в англомовному художньому дискурсі.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, спосіб ухильності, нерелевантність, тактика часткового блокування інформації.

Постановка проблеми. Ухильність, або геджинг досліджувались переважно зарубіжними науковцями [1; 2; 3; 4]. Поміж вітчизняних науковців перші кроки в аналізі цієї стратегії зробили О.В. Пономаренко [5] та А.В. Ярхо [6], які вивчали італійський політичний і англомовний художній дискурс.

На сьогодні мовознавці не досягли єдності поглядів стосовно понятійного апарату ухильності, що забезпечує актуальність дослідження реалізації цього явища в дискурсі. Не обґрунтовано зарахування ухильності до комунікативних стратегій. Не визначено також основні тактики та способи реалізації комунікативної стратегії ухильності (далі – КСУ) у художньому дискурсі.

У зв'язку з цим, метою статті є визначити основні способи реалізації комунікативної тактики (далі – КТ) нерелевантності як однієї із тактик стратегії ухильності.

Дослідження було проведене на матеріалі англомовних текстів Британського національного корпусу – розділ «Художня література» (http://corpus.byu.edu/bnc/x.asp), а також 1 000 діалогічних блоків, виокремлених методом суцільної вибірки із текстів сучасної англомовної художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативну стратегію ухильності можна визначити як комунікативну стратегію, яка використовується мовцем для того, щоб повністю або частково уникнути передавання комунікативно значущої інформації, зняти з себе відповідальність за її достовірність чи передати імпліцитно. Тактика ухильності є способом утілення вербальними/невербальними засобами стратегічного наміру ухилитись від надання інформації.

Тактики ухильності в межах КСУ класифікуються за принципом повноти/неповноти приховування мовцем комунікативно значущої інформації. На основі цього принципу тактики КСУ поділяються на КТ повного й часткового блокування інформації. КТ повного блокування інформації можуть утілюватись вербально або невербально, а КТ часткового блокування інформації можуть утілюватись лише за допомогою вербальних засобів.

КТ часткового блокування інформації – це спосіб утілення вербальними засобами стратегічного наміру частково уникнути передавання комунікативно значущої інформації за умови продовження комунікації. КТ часткового блокування інформації, на відміну від КТ повного блокування, що передбачає повне припинення комунікації в заданому напрямі, упроваджуються тоді, коли мовець уникає повідомляти комунікативно значущу інформацію, проте намагається зробити це непрямо: приховати своє небажання та продовжити комунікацію.

Тактика нерелевантності як одна з тактик ухильності втілюється за умови недотримання постулату Категорії Відношення принципу Кооперації Г.П. Грайса: «Не відходь від теми» і є КТ часткового блокування інформації.

Способи втілення КТ ґрунтуються на маніпулюванні релевантністю інформації. КТ нерелевантності передбачає уникнення передавання інформації через надання комунікативно незначущої, недоцільної, непотрібної інформації. Максима релевантності, що лежить в основі КТ, часто може ігноруватись співрозмовниками під час переходу від однієї теми до іншої, виходу за межі обговорюваної теми тощо. Зазвичай уявлення адресанта й адресата про релевантність теми розмови не збігаються, оскільки їм не відомі стратегії один одного, і те, що є релевантним для адресанта, може бути на цей момент зовсім не значущим для адресата [7].

У результаті кількісного аналізу способів ухильності в межах КТ нерелевантності була визначена їхня частотність: продовження попередньої теми (7,65%), перехід до нової теми (46,43%), розвиток теми (26,02%) і підміна теми (19,9%).

У нашому дослідженні до випадків утілення КТ нерелевантності не належали ті випадки, коли мовець не мав наміру уникнути надання інформації, тобто продовжував попередню тему, оскільки вважав, що ще не висловив своєї думки; переходив до нової теми, бо попередню тему було вичерпано; розвивав тему, бо вважав, що саме в цьому напрямі він зможе вичерпно відповісти на запитання; здійснював підміну теми випадково, ненавмисне, не зрозумівши запитання.

1. **Продовження попередньої теми.**

Продовжити попередню тему адресант може проігнорувавши репліку адресата, при цьому може бути необхідним створення певного додаткового комунікативного шуму (зазвичай фізичного: швидкий темп розмови, додаткові рухи), присутність якого виправдала б ігнорування адресантом репліки співрозмовника.

Типовою ознакою втілення цього способу є відсутність зв'язку між запитанням співрозмовника та відповіддю на нього:

"Chris, I've just had a threatening phone call," he said. "What, from your editor?" I said facetiously. He ***ignored*** *my remark and carried on. "Just before you arrived a bloke came on the phone and said he had read my article this morning (BNC; CS4).*

У цьому прикладі запитання співрозмовника було проігнороване, оскільки мовець не був зацікавлений у розвитку теми в напрямі, запропонованому співрозмовником.

Ігноруючи запитання, мовець недемонстративно ухиляється від теми розмови, що нав'язується йому співрозмовником, і продовжує розвивати розпочату тему. При цьому запитання співрозмовника залишаються без інформативної

відповіді. Цей спосіб дає мовцю змогу керувати напрямом розмови й залишатися в межах відомої теми, при цьому не демонструючи відкрито своє небажання/неможливість переходити до іншої теми (можливо, невідомої або небажаної) та повідомляти інформацію.

Адресант може також ухилитись від нової теми демонстративно і проігнорувати запитання, звернувши увагу на необхідність закінчення попередньої розмови *(„I haven't finished telling you about…"*).

2. Розвиток теми розмови.

Розвиток теми розмови відбувається через зміну фокусу відповіді.

Компонентами комунікативного фокусу висловлення є фокус уваги й інформаційний фокус [8, с. 108–109]. Першим є тема висловлення, тобто предмет повідомлення, який є відомим і на якому мовець найперше зосереджує свою увагу. Тема пов'язує наступні висловлення із попередніми, слугуючи засобом включення висловлення в контекст. Інформаційний фокус сприяє здійсненню комунікації та відповідає ремі.

Проаналізуємо втілення КТУ через зміну комунікативного фокусу за допомогою такого прикладу:

"Just people with dreams, living a fantasy life while Carnival is on. You must try it. It's really rather enjoyable to walk about incognito". "I'm always what I want to be," she said with a frown. "What about you? Do you pretend to be someone you're not?" She felt the muscles in the arm around her swell as he flexed them, and looked up at him, forgetting he was masked. ***"I've worn costume at Carnival time," he said smoothly, ducking the question*** *(BNC; A0R).*

Розглянемо цей приклад, у якому комунікативний фокус виражається пропозицією «Під час карнавалу приховують справжні обличчя й перетворюються на когось іншого». Фокусом уваги тут є репліка, що виражена пропозицією «Жінка запитує чоловіка, чи він має що приховувати». Відповідь чоловіка на поставлене запитання, фактично, є інформаційним фокусом висловлення, тобто новою невідомою інформацією, на яку очікує співрозмовник: «Відповідь чоловіка про те, що він носив костюм під час карнавалу». Інформаційний фокус узгоджується із загальним комунікативним фокусом, тобто розмовою про карнавал, проте не відповідає фокусу уваги і є зміщеним стосовно нього: фокус уваги – запит про те, чи чоловік щось приховує, а зміщений інформаційний фокус – його відповідь про те, що під час свята він переодягався. Узгодженим інформаційним фокусом у цьому прикладі мала б бути репліка-відповідь чоловіка про те, чи він має що приховувати.

За допомогою зміщення інформаційного фокусу мовець намагається акцентувати увагу співрозмовника на інших аспектах питання й, фактично залишаючись у межах комунікативного фокусу (загальної теми розмови), ухиляється від надання комунікативно значущої інформації.

3. Підміна теми.

У випадку підміни теми на перший погляд відповідь мовця тематично повністю відповідає поставленому запитанню, за винятком того, що при її наданні ігнорується певна екстралінгвістична складова ситуації. Відповідь має пов'язуватись із запитанням у межах цієї теми та ситуації. Якщо ж запитання було поставлене з урахуванням контекстних і ситуаційних параметрів, а відповідь була надана без уваги на них, у такому випадку можна вважати, що відповідь не корелює із запитанням у визначених контекстних і ситуаційних межах. Фактично, у межах цієї ситуації відповідь тематично не відповідає запитанню, і тут має місце явище підміни теми.

Цю ситуацію можна передати за допомогою такого прикладу:

"Do you like him?" asked Donna suddenly. Juliet flushed. ***"He's a very good doctor, I believe,"*** *she* ***prevaricated****. "That's not what I asked. I asked you if you like him". "I do hope you're not trying to matchmake," said Juliet (BNC; JY0).*

Запитання та відповідь можна назвати узгодженими лише у випадку ігнорування контексту й ситуації. Якщо ж аналізувати попередній приклад із урахуванням цих параметрів, доцільно зауважити, що співрозмовник запитував не про професійні, а особисті характеристики об'єкта уваги, але мовець, проігнорувавши контекст, ухилився від запитання за допомогою способу підміни теми розмови.

4. Перехід до нової теми розмови.

Перейти до нової теми можна за допомогою а) реалізації директивних актів (наказу, прохання про виконання певної дії); б) повідомлення про зміну місця перебування або необхідність виконання певних дій (відсутність адресата виключає можливість отримання відповіді); в) постановки зустрічного запитання, що не стосується теми розмови; г) унесення нової інформації, що стосується дій співрозмовника, ситуації або контексту, у межах яких відбувається розмова:

а) "Are you sick, Pa?" Dirk's ghoulish interest in Sean's condition added substantially to his evil temper. ***"Eat your breakfast". Sean's tone was calculated by its sheer malevolence to dry up further questioning*** *(W. Smith. The Sound of Thunder, p. 40);*

б)"What young woman wouldn't? An older man, experienced, smooth. But to let him interfere with your work" –"He's not interfering with anything. We've gone out a few times in the last couple of weeks, that's all. ***I'm sorry, Angela, but I really have to get back on schedule here"****(N. Roberts. Private Scandals, p. 42);*

*в) She was silent for a moment, then, "Sean…" Quickly Sean cut in****. "And how is Garry?" He sensed what she was going to ask*** *(W. Smith. The Sound of Thunder, p. 48).*

г) "We know you're retired – "For true," "Aubrey assured her", – but you still have friends in all the wrong place". ***"This rose is called Black Velvet,"*** *said Aubrey"(D. Koontz. Dean Koontz's Frankenstein, p. 103).*

Спосіб переходу до нової теми є надзвичайно дієвим, оскільки він надає широкий вибір можливостей для уникнення надання інформації за допомогою введення нових об'єктів, які відволікають увагу слухача від комунікативно значущої інформації.

Висновки. КТ нерелевантності передбачає уникнення передавання інформації через надання комунікативно незначущої, недоцільної, непотрібної інформації. Ця КТ представлена такими способами: продовження попередньої теми, перехід до нової теми, розвиток теми та підміна теми. Найчастотнішим способом реалізації тактики нерелевантності є спосіб переходу до нової теми.

Література:

1. Hübler A. Understatements and Hedges in English / A. Hübler. – Amsterdam : John Benjamins, 1983. – 156 p.
2. Markannen R. Hedging and its linguistic realization in English, German, French philosophical texts: a case study / R. Markannen, H. Schröder // Fachspachliche miniaturen. – Frankfurt / Main et al. : Peter lang, 1992. – P. 121–130.

3. Prince E. On hedging in physician-physician discourse / E. Prince, Ch. Bosk, J. Frader // Linguistics and Professions. – Norwood : New Jersey : Ablex, 1982. – P. 83–97.
4. Rounds P. Hedging in Written Academic Discourse : Precision and Flexebility / P. Rounds – Ann Arbor : University of Michigan, 1982. – 133 p.
5. Пономаренко О.В. Лінгвопрагматичні засоби вираження ухильності в сучасному італійському політичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / О.В. Пономаренко. – К., 2004. – 245 с.
6. Ярхо А.В. Коммуникативная стратегия неуверенности в современном англоязычном диалогическом дискурсе : дисс … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / А.В. Ярхо. – Х., 2004. – 249 с.
7. Клюев Е.В. Речевая коммуникация : [учеб. пособ. для ун-тов и интов] / Е.В. Клюев. – М., 2002. – 320 с.
8. Жалагина Т.А. Коммуникативный фокус в диалогическом событии / Т.А. Жалагина // Языковое общение. Единицы и регулятивы. – Калинин, 1987. – С. 107–115.

Мисягина И. М. Нерелевантность как тактика коммуникативной стратегии уклончивости

Аннотация. В статье подан обзор основных способов реализации тактики нерелевантности. Определена их частотность в англоязычном художественном дискурсе.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, способ уклончивости, нерелевантность, тактика частичного блокирования информации.

Misiagina I. Irrelevance as a tactics of communicative strategy of hedging

Summary. The review of key methods of realization of irrelevance is given in the article. Their frequency in Modern English Literary discourse is counted.

Key words: communicative strategy, communicative tactics, methods of hedging, irrelevance, tactics of partial blocking of information.

УДК 811.111373.41:34 (043.5)

Мітіна О. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Одеського державного університету внутрішніх справ

СИНОНІМІЧНІ ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ В МЕЖАХ АНТРОПОМОРФІЧНОЇ СФЕРИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Стаття присвячена такому філологічному явищу, як синонімія в антропоморфічній сфері пенітенціарної лексичної підсистеми сучасної англійської мови. Автор досліджує етимологію обраних лексичних одиниць, аналізує середню кількість елементів так званого «синонімічного ланцюжка».

Ключові слова: синонім, пенітенціарний, синонімічний ряд, антропоморфічний.

Постановка проблеми. На сьогодні вдосконалюються наукові дослідження синонімії, виявляються диференційні ознаки слів, що входять у синонімічний ряд, але поряд із цим проблема синонімії поки що далека від вирішення. Існує велика кількість підходів до аналізу проблеми синонімії, класифікації синонімів. Незважаючи на численні дослідження в галузі синонімії (Ю. Апресян, С. Бережан, В. Вілюман, В. Звегінцев, С. Ульман та інші), не створено певної цілісної теорії синонімії. Тож актуальність роботи зумовлюється тим фактом, що комплексне дослідження феномена синонімії, зокрема вивчення її кореляцій, у пенітенціарній лексичній підсистемі сучасної англійської мови раніше не здійснювалося.

Мета статті полягає в дослідженні проблеми синонімічних кореляцій у пенітенціарній лексичній підсистемі сучасної англійської мови. Із поставленої мети випливає низка завдань, а саме: визначення провідних синонімічних рядів (далі – СР) і їхніх кількісно-якісних характеристик у межах антропоморфічної галузі пенітенціарної лексики; виявлення спільних і диференціальних ознак елементів, що утворюють СР, а також етимологічних основ синонімів, які входять у синонімічні ряди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спостереження й аналіз словникових статей, а також художніх, публіцистичних і наукових юридичних текстів дав змогу виявити групу синонімічних рядів у межах антропоморфічної галузі пенітенціарної лексичної підсистеми сучасної англійської мови.

Зупинімося на її окремих синонімічних рядах і проаналізуємо їх. Аналіз лексики кримінального жаргону сучасної англійської мови довів, що розгалужену синонімічну систему мають слова, які належать до донесень, «стукацтва», стеження й досить ненависні в колі ув'язнених. Так, синонімічний ряд, який має лексичну домінанту an informer (повідомлювач, інформатор) складається більше ніж із 20, переважно конотативно знижених елементів. Варто відзначити, що у слова *informer* є модифікатор *informat*, який тепер зустрічається в різноманітних типах тексту, у тому числі й у художніх: "the *informat* stated that the fugitive was known as John Schwartzer" [Hammet, p. 263].

Зупинімося на деяких синонімах цього ряду детальніше:

1) Bogy (від скандинавського *bogle* (гоблін, дух, привид)), у цьому випадку мова йде про повідомлювача, який перебуває на волі;

2) *burn artist*. Асоціативна основа цього вислову (виразу) залишається поки неясною, не беруться робити будь-які припущення й автори вже відомих словників сленгу; залишається тільки припустити, що це метафора: людина видає (виказує), тобто знищує, спалює інших;

3) buzzman – слово має досить чітке етимологічне пояснення: дієслово *buzz* означає «повідомити конфіденціальну інформацію, нашіптувати», у свою чергу, воно має паралелі зі значенням «дзижчати» (гудіти), тобто «швидко та багато говорити, молоти»;

4) canary – це слово є американізмом, його походження має вихідне поняття «співати, як канарка», тобто в переносному значенні «стукати, доносити»;

5) checker – ця лексема вважається за походженням американським жаргонізмом, який наближується до значення дієслова *to check* – контролювати, перевіряти;

6) chocolate frog, цей вислів поширений в Австралії, з'явився внаслідок римування вислову a dirty dog (варіант *low dog)* → *a chocolate frog* і перебрав на себе весь семний набір початкового вислову, що означає "*informer*";

7) dime-dropper – існує точка зору, яка видається нам достатньо переконливою, що слово пов'язане з поведінкою інформатора, який міг кинути монетку в телефон-автомат і викликати поліцію, тобто «настукати по телефону»; було також прийнято кидати монетку на тротуар (*to drop a dime*) як сигнал для поліції про те, що можна здійснити арешт;

8) finger-man – слово з'явилось унаслідок подвійного метонімічного переносу та проміжної метафоризації: *a finger (*палец) – *to finger* (указувати пальцем – пер. наводити) – *a finger-man* (той, хто «наводить», тобто наводчик): "I think Marriot was a blackmailer of women", I said. "And finger man for a jewel mob" [Chandler, p. 118].

У мові персонажів часто використовується модифікація *finger*: "They probably have another finger lined up, I said" [4, с. 150];

9) у слові *fink* і його модифікації rat fink актуалізується сема «зрада», воно й наближається до такого початкового значення, як «штрайбрехер». Слово *fink* досить часто зустрічається у творах класика американської детективної літератури Р. Чандлера:

He killed a nigger over on Central this morning because he wouldn't tell him where Velma was. Now he's looking for the fink that turned him up eight years ago [4, с. 31];

10) зооморфізм *fox,* завдяки метафоричному перенесенню, також набув значення "*informer*", лексема підкреслює таку рису повідомлювача, як уміння «винюхувати і стежити», що зазвичай приписується лисицям;

11) слово *geepo*, зафіксоване у словниках у 50-ті рр. XX ст., має нечітку мотивацію. Уперше воно було вжито в газеті "New

Yorker" у грудні 1951 р. Морісом Ліпс'юнсом. Скоріше за все це слово є перекрученим словом – перевертнем початкового *pigeon – geepo*, що досить-таки ясно з погляду так званого *pig Latin*, популярного серед ув'язнених;

12) слово *grass (grasser)* є британським жаргонізмом. Фактично, це скорочення слова grasshopper (коник-стрибунець), яке з'явилось у результаті досить поширеного в слензі процесу римизації: a copper-grasshopper. Надалі значення трансформувалось, і слово стало означати не поліцейського (*copper*), а *a copper's nark*, тобто його повідомлювача. Саме в цьому значенні лексема й затвердилась у лексиконі представників андеграунда в 40-і рр. XX ст. Слово одержало «новий подих» у 70-і рр. XX ст., більше того, воно зазнало подальшої трансформації з боку журналістів: *suppergrass* – так тепер називається особливо цінний і важливий інформатор;

13) слово *nark* уживається насамперед у Великобританії. Лексема наближається до виразу *a copper's nark*, про який уже йшла мова, що означає «поліцейський інформатор» і був поширений у XIX ст. Сама лексична одиниця nark є перекрученою формою циганського слова *nak*, що означає «ніс». У результаті метонімічного переносу лексема стала застосовуватися до людини, котра всюди сує свій ніс, усе винюхує, а потім повідомляє «куди треба», тобто є донощиком;

14) nightingale – лексема має яскраво виражену мотивацію: у різних мовах світу інформаторів часто порівнюють зі співучими птахами, але всі ці слова набувають у вказаних значеннях пейоративного забарвлення;

15) ще одне слово, яке тісно поєднується із жаргонізмом *nark*, – іменник *Noah (Noah's*) від повного виразу *Noah's ark*. Тут ми маємо справу з типовим випадком реформованого сленгу. Вираз *Noah's ark* – це рима слова *nark*, у результаті трансформації вказаний вираз десемантизувався, а потім перейняв на себе сематичну структуру слова *nark* з усіма його денотативними й конотативними значеннями. На сьогодні жаргонізм *Noah* зустрічається досить рідко;

16) noser – лексема особливого етимологічного коментаря не потребує: мається на увазі образ людини, яка всюди суне свого носа;

17) на зооморфічній основі базується жаргонізм "*rat*". Справді, повідомлювач у чомусь нагадує щура, який усе винюхує. Саме цьому слову із синонімічного ряду, який аналізується, надає перевагу Д. Хеммет: "He was a rat and he held out on the people he was ratting for" [6, с. 305];

18) слово *shiever* підкреслює в повідомлювача його подвійне життя, нещирість, підступність, схильність до обману. Напевно, лексема етимологічно пов'язана зі словом *shiv*, що означає в кримінальному жаргоні «ніж» і «штрикнути». Очевидно (явно), мається на увазі асоціація з ударом у спину, який донощик, у переносному значенні, завдає своїй жертві, повідомляючи про неї поліцію, тюремну владу й т. д;

19) у протилежність попередньому слову a singer має ясну етимологічну основу: воно походить від дієслова "*to sing*" (наспівати, тобто в переносному значенні «настукати»);

20) у лексемі skunk підкреслюється ставлення до інформатора інших ув'язнених, так як у ній передусім актуалізується сема "a mean and hateful person". Тут очевидна зоонімічна основа цього лексико-сематичного варіанта *skunk* (скунс чи смердючка) – це тварина, яка відома своїм неприємним запахом, за допомогою якого відлякує ворогів;

21) sneak – початкове значення «дитина-ябеда» надалі трансформувалось, у результаті генералізації значення лексема тепер перекладається і як «донощик»;

22) сленгізм *snitch* має модифікацію *snitcher*. Обидва елементи повністю збігаються в базовому значенні зі словом *informer*. Як уважають автори Словника сленга Венворта та Флекснера, спочатку ця лексема означала «наскаржитися вчителю чи начальникові», надалі слово поширилось у кримінальному середовищі. Однак Спієрс зазначає, що воно з'явилось безпосередньо у сфері андеграунда.

Т. Торн під час тлумачення цієї лексеми намагається дати свою етимологічну довідку. Він уважає, що слово означало «ніс», а його новий лексико-сематичний варіант з'явився тільки у XVIII ст. в результаті метонімічного переносу [8, с. 475]. У цьому значенні можна провести аналогію із походженням значення "*informer*" у слові *nark,* надалі в лексемі *Noah*.

У значенні, що цікавить нас, лексема широко використовується у США. Щоправда, воно за два століття дещо конкретизувалось і тепер так називають тільки тих повідомлювачів, які за свою працю одержують винагороду. На території Великобританії жаргонізм у цьому значенні поширення не набув;

23) іменник *snout* означає «інформатор, який одержує винагороду» *(a paid police informer*). І знову ми маємо справу з уже відомим метонімічним переносом, коли соматизм стає словом, яке означає людину, зайняту зазначеним видом. В основі цієї синекдохи знову виявляється жаргонне найменування носа (*snout*). Указане значення у слові з'явилось у період між двома світовими війнами;

24) слово squealer похідне від дієслова *to sgueal* – «пищати», має достатньо широке розповсюдження серед ув'язнених, увійшло у кримінальний обіг у кінці XIX ст. У нашу вибірку із художнього тексту потрапив модернізований варіант – *a squeal*: "Brody: Oh, Jim, this is your squeal (To Sims). This is Detective McLeod, Mr. Sims" [7, с. 322];

25) ще один досить поширений сленговий вислів *a stool pigeon* має скорочені модифікації *a stoolie* і *a stool*: у цьому випадку підкреслюється та роль, яка відводиться донощику. Він, подібно прив'язаним до сидіння голубам, є своєрідною приманкою для інших голубів, тобто в переносному значенні – приманкою для інших ув'язнених, наприклад: "The game was just breaking up when I got there, and none of the players, including a couple of reliable stools, had seen Eddie all night" [5, с. 113];

26) у значенні «підсадна качка» використовується і слово *bogus*, а також словосполучення, зафіксоване в цьому значенні, щоправда, тільки в словнику А. Мамуляна;

27) tattletale – тісно пов'язане зі значенням словом tattler – тріпло, патякало;

28) слово *tent* означає «інформатор серед ув'язнених», називається він так, оскільки працює під прикриттям адміністрації виправного закладу. Це типовий випадок метонімічного перенесення;

29) жаргонізм *tipper* походить від дієслова *to tip off*, що означає "*to inform, to forewarn"*. У слові підкреслюється, що донощик «указує, наводить на потрібну людину, обережно натякаючи на те, що перед вами злочинець»;

30) лексема *tout* зі значенням «інформатор» набула особливого розповсюдження в Північній Ірландії, в Англії вона сприймається переважно як архаїзм. Саме слово походить від середньоанглійського дієслова *tuten*, що означало «підглядати» *(to peer or to peep)*;

31) ще один жаргонізм *weasel* – зооморфізм, у загальновживаному значенні лексема означає «горностай» чи «ласка», а також може стосуватися інших тварин із сімейства куниць. У тюремному жаргоні це слово означає «донощик» але використовується воно передусім щодо худих чоловіків невисокого зросту, схожих на вищезгадану тварину своїм зовнішнім виглядом;

32) у слові wrong достатньо чітко простежується сема, яка підкреслює порушення «кримінального етикету». Лексема вказує на те, що ця особа діє не «за поняттями», не за «чесними» правилами кримінального світу, що арештований «закладає» своїх товаришів;

33) whistle-blower – дослівно «свистун», лексема має достатньо визначену мотивацію, порівняймо із російським «свистіти» (повідомляти, інформувати);

34) yodeler – утворено від дієслова yodel, яке означає тірольський спів;

35) нарешті, слово *zuch*, очевидно, пов'язане з німецьким дієсловом *suchen* (шукати), що з'явилося в американському тюремному жаргоні в 40-і рр. XX ст.

Існує й жаргонне найменування для повідомлювачів-жінок (*woman informer*), це вислів *a tall sister*. У російській «блатній» музиці йому відповідає слово «свистулька».

Висновки. Дослідження засвідчило, що синонімічні ряди антропоморфічної групи відзначаються досить великою довжиною. Середня кількість елементів тут становить 6–7. Найдовший синонімічний ряд у цій зоні пенітенціарної лексики утворюють лексеми та лексикалізовані словосполучення із гіперсемантичною домінантою *informer*. Вона нараховує не менше ніж 15 елементів, при цьому синонімічні ряди цієї групи переважно подані елементами зниженої стилістичної зони*: fink, geepo, grass, shiever, squealer, trout* тощо. Етимологічна основа багатьох із цих лексем досить прозора: найчастіше це метонімічне або метафоричне перенесення. При цьому багато елементів ряду мають зооморфічну асоціативну основу: *canary, rat, skunk, weasel* тощо. Природно, що всі ці лексеми та лексикалізовані словосполучення мають яскраво виражене пейоративне забарвлення, оскільки виникли в середовищі ув'язнених або заарештованих.

Література:

1. Мамулян А.С. Англо-русский полный юридический словарь / А.С. Мамулян, С.Ю. Кашкин. – М., 1993.– 400 с.
2. Бережан С.Г. К семасиологической интерпретации явления синонимии / С.Г. Бережан // Лексическая синонимия. – М. : Наука, 1967. – С. 46–47.
3. Іщенко Н.Г. До питання синонімії як універсального мовного явища / Н.Г. Іщенко // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2000. – № 4. – С. 195–199.
4. Chandler R. Farewell, My Lovely / R. Chandler // Chandler: Selection Prose. – M. : Raduga, 1983. – P. 9–220.
5. Craig J. The Late Unlamented / J. Craig // Baker's Dozen. – M. : V. Sch., 1979. – P. 99–117.
6. Hammett D. The Thin Man / D. Hammett // Hammett D. Selected Detective Prose / D. Hammett. – M. : Raduge, 1985.– P. 201–377.
7. Kingsley S. Detective Story / S. Kingsley // The Best American Plays. – V. 3. – N.-Y. : Crown, 1997. – P. 317–364.
8. Thorne T. Dictionary of Modern Slang / T. Thorn. – M. : Вече, Персей, 1996. – 592 с.
9. Wentnorfh H. Dictionary of American Slang / H. Wentnorfh, S. Flexner. – N.-Y. : Thomas Y. Cronwell, 1975. – 766 p.

Митина Е. М. Синонимические взаимоотношения в рамках антропоморфической сферы пенитенциарной подсистемы (на материале английского языка)

Аннотация. Статья посвящена такому филологическому явлению, как синонимия в антропоморфической сфере пенитенциарной лексической подсистемы современного английского языка. Автор исследует этимологию выбранных лексических единиц, анализирует среднее число элементов так называемой «синонимической цепочки».

Ключевые слова: синоним, пенитенциарный, синонимический ряд, антропоморфический.

Mitina E. Synonymous correlations within the anthropomorphic sphere of penitentiary subsystem (English language)

Summary. The article focuses on the synonym phenomenon in anthropomorphic sphere of English penitentiary lexical subsystem. The author examines the etymology of the lexical units, the length of synonymic chain in pointed area.

Key words: synonym, penitentiary, synonymic chain, anthropomorphic.

УДК 811.111:81'371

Мойсеенко С. М.,
викладач
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ Й ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ В АНГЛОМОВНОМУ КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питання стилістичних прийомів і виражальних засобів, які вживаються в комп'ютерному дискурсі англійської мови.

Ключові слова: комп'ютерний дискурс, комунікація, стилістичний прийом, виражальні засоби.

Постановка проблеми. Характеристики процесу спілкування за допомогою комп'ютера дають змогу передбачити виникнення особливого функціонального різновиду мови, який може бути названий «комп'ютерна мова»; реалізація комп'ютерної мови в умовах комп'ютерного або «близько комп'ютерного» спілкування породжує нову мовленнєву реальність – комп'ютерний дискурс.

Однак потрібно зазначити, що поняття «комп'ютерний дискурс» можна трактувати двояко: з одного боку, це будь-яке спілкування в комп'ютерних мережах; з іншого – комп'ютерний дискурс можна визначити як спілкування на тему, пов'язану з комп'ютерами. Для нас важливий саме другий підхід, оскільки під комп'ютерним дискурсом ми розуміємо «всю сукупність текстів, об'єднаних спільною тематикою, пов'язаною із сучасними інформаційними технологіями», тобто тексти про комп'ютери [1] або тексти, створені за допомогою комп'ютерів. У статті пропонується розглянути тексти комп'ютерних технологій як форму фіксації писемної, адресатної, комунікативної та спрямованої на процес чи результат, узуальної (частково регламентованої) й вільної, дескриптивної (описової) й аргументативної інформації.

Комп'ютерне спілкування трактується нами як комунікативна подія, здійснювана співрозмовниками, котрі відправляють один одному повідомлення природною мовою через з'єднані в мережу комп'ютери. Найчастіше комп'ютерне спілкування підтримується за рахунок текстових повідомлень, тобто повідомлень, набраних відправником на клавіатурі, оформлених як текст на моніторі та відправлених одержувачу, який знаходиться на будь-якій відстані від відправника.

Значна частина сучасних дослідницьких робіт присвячена моделюванню дискурсу як перспективному засобу вивчення цієї суперечливої сутності. Аналізом дискурсу займалися такі філологи, як Н. Ковальова, П. Зернецький, П. Паршин, Н. Миронова, Н. Алма, Н. Арутюнова, О. Федорова та багато інших. Зокрема, на сьогодні широко досліджується комп'ютерний дискурс, завдяки тому що він є невід'ємною частиною сучасного спілкування.

Мета статті полягає у висвітленні стилістичних прийомів і виражальних засобів, характерних для англомовної комп'ютерної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовленнєва експресія притаманна не тільки звукам, словам і їхнім граматичним формам, а й більшою мірою синтаксичній організації мовлення. Стиль будь-якої мови визначається синтаксисом. Синтаксична організація мовлення є основним засобом виразності.

Як відомо, речення – основний механізм текстотворення. Саме за допомогою речення передається нова інформація в тексті протягом його розгортання. Будь-яке речення у складі тексту має здатність вступати у зв'язок з іншими реченнями. У реалізації цього зв'язку беруть участь лексичні, лексико-граматичні, граматичні засоби. Упорядкованість видо-часових, модальних і просторових значень у реченнях, характер тема-рематичного членування виконує поєднувальні функції в тексті.

Основною одиницею синтаксичного рівня є модель речення, під якою розуміють предикативний ланцюжок словоформ, що знаходяться між собою в певних лінійних смислових і формальних відношеннях. Основою для утворення опозицій між різними моделями речень є наявність спільного інваріантного значення предикації, а також спільного синтаксичного значення. Інші додаткові значення розглядаються як конотативні.

Виразний засіб визначається як маркований член стилістичної опозиції елементів мови цього рівня. Стилістично немаркована модель речення є, як правило, моделлю простого поширеного речення, яка не несе жодної додаткової інформації. Трансформація вихідної моделі в моделі питальних і заперечних речень призводить до зміни її синтаксичного значення і стилістичних перетворень. Отже, виразні засоби на синтаксичному рівні становлять синтаксичні моделі речень, які несуть додаткову логічну або експресивну інформацію, що сприяє підвищенню прагматичної ефективності висловлень у мовленні.

Як різновид наукового спілкування комп'ютерний дискурс володіє такими стилістичними ознаками:

– дистантність учасників комп'ютерної комунікації;
– віртуальність спілкування зі своїм співрозмовником;
– рівноправність комунікантів;
– опосередкованість зв'язку між співрозмовниками;
– використання електронних сигналів для спілкування;
– комбінування, змішання, креолізація текстів;
– застосування графічних засобів для підкреслення важливості певної інформації,
– додавання аудіо- та відеоінформації;
– використання особливих символів і емотиконів для вираження експресивності висловлювання;
– володіння нормами поведінки при спілкуванні в комунікаційній мережі.

До основних виражальних засобів комп'ютерного дискурсу належать такі: використання графічних символів, смайликів, спеціальної термінології й синтаксичних конструкцій, характерних для цього типу спілкування.

Відсутність емоційності комп'ютерного тексту компенсується завдяки використанню певних графічних методів, які зустрічаються лише при спілкуванні в Інтернет-мережі, а саме:

– багаторазове повторення знаку оклику та знаку питання (What?????; Yahoo!!!!, Cool!!!!!!!, are u???????????);

– багаторазове дублювання однієї і тієї самої букви (PPPPP, ooooooo, mmmm);

– виділення великими літерами речень (HELLO, HAPPY BIRTHDAY, CONGRATULATIONS) ;

– зірочки, що замінюють грубі слова.

– використання смайликів, наприклад:))) або :-) усмішка використовується для вираження відкритості, гарного настрою або оцінки жарту; ;-) виражає загравання, підняття настрою або вибачення; :-(сумна посмішка, використовується для вираження поганого настрою або незгоди з попереднім твердженням співрозмовника; :-> застосовується, коли мова йде про погрозу або різке висловлювання. Смайликів існує дуже велика кількість, і з кожним днем їх стає все більше, завдяки значному поширенню комп'ютерного спілкування.

Ці виражальні засоби допомагають показати підвищену емоційність і експресивність комунікації й розкривають норми дотримання певного етикету спілкування в мережі.

Мовна експресія в усьому різноманітті властива не лише звукам, словам і їхнім граматичним формам, а й ще більшою мірою синтаксичній організації мови. Практично всі елементи в синтаксисі несуть виразне навантаження, маючи формальну виразність структури.

Сукупність виразних засобів представлена трансформаціями, що зустрічаються в текстах англомовного комп'ютерного дискурсу й базуються на такому:

– редукції вихідної моделі, до якої належать еліпсис, номінативні та безсполучникові речення (асиндетон);

– експансії вихідної моделі речення, до якої належать повтор, перелік, емфатична конструкція, вставні речення, ізоляція;

– зміні порядку компонентів вихідної моделі речення, до якої належить інверсія [2, с. 133 –138; 3, с. 21].

Експресивність є одним із засобів підвищення впливовості будь-якого комп'ютерного жанру, що є одним із головних завдань комп'ютерного дискурсу. Одним із широковживаних синтаксичних засобів експресії є **еліптична синтаксична конструкція**. Це явище мови, що в перекладі з грецької означає «опущення», «випадіння», пов'язують з економією мовних засобів. Мінімальне використання засобів мови, що забезпечується еліптичними синтаксичними конструкціями, сприяє економному розташуванню повідомлення на папері чи екрані монітора.

Крім того, «випадіння» одного зі членів речення надає еліптичним конструкціям яскравості й примітності. Еліптичні конструкції, що контекстуально виводяться із висловлювання загалом, є зрозумілими обом співрозмовникам:

– Are we going to see a language called D?

– As you know, nothing stands in the field of computing.

– Do users want more? Of course! Users will always want more. The computer is an incredibly powerful tool, and any software that makes it easier, faster, more creative, or more cost-effective will inevitably be in demand.

Такі речення вносять динамічність у висловлювання.

Лаконічність і експресивність текстів різних жанрів англомовного комп'ютерного дискурсу досягається також за допомогою **номінативної синтаксичної конструкції**. У корпусі таких речень можна виділити односкладові номінативні речення: *Internet. Viruses* – і *прийменникові номінативні речення,* наприклад: *In the computer shop.*

Знаками уваги й розуміння наділені частки, однослівні та багатослівні вирази типу: Oh! Well! No! Why? Of course! Oh, no yeah. Really? And? It is so! And why? No doubt. Absolutely. Certainly. Definitely not тощо.

У кількісному співвідношенні стверджувальних і окличних висловлювань в англомовному комп'ютерному дискурсі менше, ніж питальних. Це свідчить про високу частотність лексичних одиниць, що спонукають адресата до подальших висловлювань. Прийом «підхоплення» реплік наявний у мовленні всіх комунікантів, що свідчить про їхню високу кооперативність:

– Now that we know the differences between portables, laptops, and notebooks, what are clipboards?

– They don't have a keyboard. They use a pen or stylus.

– You mean to say that you don't have to type in letters or numbers!

– *That's incredible!*

Для жанрів комп'ютерного дискурсу характерний такий засіб вираження експресії, як **повтор.** В основі повтору як психологічного явища лежить психологічний феномен репродукування знань, який є засобом установлення нових відношень у предметі, а також мобілізує увагу, сприйняття й пам'ять реципієнта на адекватне розуміння повідомлення. Комплексне вживання повторів відіграє текстотвірну роль у будь-якому жанрі англомовного комп'ютерного тексту, тому що забезпечує їх функціонування як змістовно і структурно зв'язних єдностей.

У деяких випадках потрібне уточнення, пояснення з окремих підтем цього висловлювання, для цього використовуються прямі повтори, перифрази. Наприклад:

– Is there a risk of failure?

– I hope not.

– This would be a failure, wouldn't it?

Отже, у синтаксичному плані спостерігається численне використання паралельних конструкцій у межах комп'ютерного дискурсу: повних або часткових повторів, синонімічних і антонімічних перифраз, однотипових (у граматичному оформленні) висловлювань: *"…they are thinking of some kind of demands which can be achieved. They are asking for some kind of laptops, … they are going to bring their experience to Apple".*

Як відомо, категорія інформативності має на меті утримувати й передавати інформацію, що може відбуватися на трьох рівнях – змістовому, мовному та емоційному. Сутність мовних явищ реалізується в синтаксисі, тому будова речення, організація речень в абзаци, композиція висловлювання є найбільш інформативними в плані мовної інформації [4, с. 135].

Пунктуація – елемент інформативності синтаксичного рівня. Найбільш інформативними в тексті є тире і три крапки. Тире передає в тексті значення несподіваності, раптовості, що посилює узагальнення: *In general, I think people are getting what they want – there are a lot of creative things being done with paint software, word processing, DTP (desktop publishing) systems, and the like.*

Три крапки позначає переривання мовлення, тобто так звана парантеза, що виражає нерішучість, нервовість, неможливість або небажання закінчити висловлювання:

David, the last time we talked about AI, you said it was concerned with developing computer programs that perform tasks which require intelligence when done by humans.

– Yes, exactly.

– OK. But then you gave some examples – playing games, understanding natural language, forming plans, er … proving

theorems. You also gave the example of visual perception. Now surely visual perception – seeing – doesn't require intelligence?

Синтаксична конструкція являє собою фундамент тієї будівлі, яку треба ще добудувати, щоб стати в повному розумінні реченням, тобто комунікативною одиницею мови [5, с. 85]. «Уживання тієї чи іншої синтаксичної конструкції залежить від багатьох факторів, таких як інтенція адресанта, комунікативний контекст, мовленнєва ситуація, і слугує для вираження різних ілокутивних сил. Так, висловлювання, оформленні однією й тією самою питальною синтаксичною конструкцією, можуть отримати в акті комунікації додаткові відтінки змісту, а також слугувати для вираження не лише питання, а й твердження, наказу та інших емоційних станів» [6, с. 103–104].

Синтаксичні особливості комп'ютерного дискурсу є основою для серйозної розробки теорії зв'язного тексту, яка обов'язково повинна враховувати «сполучуваність синтаксичної форми й семантичного значення тих самих речень, які становлять структуру тексту» [7, с. 34].

Одна з основних функцій комп'ютерного дискурсу полягає в отриманні впливу на співрозмовника, отже, комунікативна установка є його важливою характеристикою. Комп'ютерний дискурс характеризується розмаїтістю тем, змішуванням слів, що належать до різних лексичних прошарків, поєднанням наукових термінів і розмовно-побутових слів, піднесеної та грубої лексики, що, безсумнівно, надає комп'ютерній комунікації певної специфіки.

У статті ми виділяємо три основних типи термінів, які належать до комп'ютерної лексики:

а) комп'ютерні терміни, які вживаються серед фахівців (bite, server, Pascal, graphics card, video adapter, keyboard);

б) терміни, що потрапили до наукової сфери з інших науково-технічних галузей: domain, feed peach, half-open interval. Особливе місце тут посідають математичні символи, що підкреслюють близькість математичних і комп'ютерних дискурсивних абревіатур: PMJi (Pardon My Jumping Jn), PGY (Post Graduate year PGY-1, PGY-2 etc,) PC (Personal Computer), WWW (World Wide Web) тощо;

в) загальновживані літературні слова, що стали комп'ютерними термінами, наприклад: flame – суперечка учасників дискусії.

Висновки. Отже, комп'ютерний дискурс – це спілкування звичайних користувачів чи комп'ютерних спеціалістів безпосередньо між собою або в Інтернет-мережі. Він є поліаспектним різновидом монологічного й діалогічного мовлення та характеризується набором стилістично специфічних комунікативних засобів.

Основними стилістичними ознаками комп'ютерного дискурсу є такі: дистантність учасників комп'ютерної комунікації; віртуальність спілкування зі своїм співрозмовником; рівноправність комунікантів; опосередкованість зв'язку між співрозмовниками; використання електронних сигналів для спілкування; комбінування, змішування, креолізація текстів; застосування графічних засобів для підкреслення важливості певної інформації, додавання аудіо- й відеоінформації; використання особливих символів та емотиконів для вираження експресивності висловлювання; володіння нормами поведінки при спілкуванні в комунікаційній мережі.

До основних виражальних засобів комп'ютерного дискурсу належать такі: використання графічних символів, смайликів, спеціальної термінології та синтаксичних конструкцій, характерних для цього типу спілкування (еліпсис, номінативні речення, повтор тощо).

Докладна розмова про кожний стилістико-синтаксичний засіб формування англомовного комп'ютерного дискурсу та інші, не зазначені тут, становлять перспективу нашого подальшого дослідження.

Література:

1. Самаричева А.И. Англоязычное влияние на немецкий компьютерный дискурс / А.И. Самаричева // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – Вып. 1. – С. 67–72.
2. Стилистика английского языка / [А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошенрст, З.В. Тимошенко]. – К. : Высш. шк., 1991. – 272 с.
3. Рожанский Ф.И. Эмотиконы (замечания об одной семиотической системе) / Ф.И. Рожанский // «Конь дареный» : труды Междунар. семинара Диалог'2000 «О компьютерной лингвистике». – М. : Диалог'2000. – 378 с.
4. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка / И.Р. Гальперин. – М. : Высш. шк., 1974. – 175 с.
5. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке / И.П. Распопов. – М., 1970. – 192 с.
6. Нугаев В.Г. Аспекты теории речевого воздействия / В.Г. Нугаев // Лингвистика и методика в высшей школе. – 1980. – Вып. IX : Науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореза. – Вып. 151. – С. 103–104.
7. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Воробъева. – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.

Мойсеенко С. Н. Стилистические приемы и выразительные средства в англоязычном компьютерном дискурсе

Аннотация. Статья посвящена освещению вопроса стилистических приемов и выразительных средств, которые употребляются в компьютерном дискурсе английского языка.

Ключевые слова: компьютерный дискурс, коммуникация, стилистический прием, выразительные средства.

Moiseienko S. Stylistic methods and expressive means in the English computer discourse

Summary. This article covers an issue of stylistic methods and expressive means which are used in computer discourse of the English language.

Key words: computer discourse, communication, stylistic methods, expressive means.

УДК 811.111

Новаковская О. Н.,
аспирант кафедры лексикологии и стилистики английского языка
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

RED В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ЛЕКСЕМЫ BLOOD: ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ И СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. Статья посвящена установлению культурной специфики появления цветообозначения red в английском языке и раскрытию семантических корреляций понятий blood и red путем этимологического и структурно-семантического анализа соответствующих лексических единиц.

Ключевые слова: красный, кровь, цветообозначение.

Постановка проблемы. Интерес к изучению цветовых номинаций в языке издавна привлекал внимание лингвистов. Анализ цветообозначений проводился учеными самых различных областей знания. Будучи важным сигнификатором культурного достояния, исторического наследия, имея древнее происхождение, обладая широкой семантикой и возможностью к созданию новых эмоционально-экспрессивных значений, цвет всегда занимал важное место среди лингвистических исследований. Мы согласны с С. Кулинской о том, что «значимость цвета закрепляется в сознании языковой личности благодаря ассоциативным связям цветовых определений как с миром окружающей человека природы, так и с конкретными историческими фактами и событиями, с национально-культурным контекстом» [1, с. 2]. Восприятие цвета, его воздействие, а также языковое выражение, ассоциации, которые он вызывает у человека как носителя определенного языка, части определенного языкового коллектива, и те культурно-исторические процессы, которые являются двигателем формирования данных ассоциаций, всегда вызывали отклик в научных кругах. Как замечает А. Вежбицкая, «во всех культурах для людей важно зрительное восприятие и важно описание того, что они видят» [2, с. 231].

Предметом исследования является такая цветовая номинация, как *red.*

Объектом анализа являются этимологические, структурно-сематические особенности формирования данного цветообозначения, называющего неотъемлемую часть понятия *blood.*

Цель статьи заключается в установлении культурной специфики появления данного цветообозначения в английском языке и раскрытии семантических корреляций понятий *blood* и *red* путем этимологического и структурно-семантического анализа их номинаций.

Изложение основного материала исследования. Важным культурным символом для англоязычного социума издавна считается кровь, которая наделяется сакрально-магической функцией. Д. Гудков утверждает, что «древние архетипические представления определили кровь как носитель жизненной силы, энергии жизни» [3, с. 48]. Дефиниции лексикографических источников определяют кровь как *vital fluid,* т. е. жизненно необходимая жидкость. Причинно-следственное толкование событий некогда являлось базой для получения знаний о действительности. Следовательно, наблюдение за потерей крови при ранении и за результатом этой утраты – смертью, вызвало у древних представление о том, что с потерей крови погибает душа человека. Это обусловило трактовку крови как вместилища души человека и объясняет, почему множество магических обрядов основаны на крови, в частности договор с дьяволом подписывается именно кровью.

Неотъемлемым при исследовании лексемы *blood* становится цветообозначение *red*, которое, как было установлено нами на основе этимологического анализа, восходит к понятию *кровь*. Так, В. Скит, говоря об этимологии красного цвета в ряде генетически родственных языков, в частности в англо-саксонском *(rēad),* голландском *(rood),* исландском *(rauðr),* датском *(röt)*, шведском *(röt),* немецком *(roth),* готском *(rauds),* констатирует происхождение данного цветового наименования от тевтонского *raudoz,* которое, в свою очередь, является близким к форме, существующей в санскрите, вчастности *rudhira,* семантика которой связана с обозначением крови или красного цвета. Данную теорию также подтверждает А. Вежбицкая, которая считает, что «ближайшим эквивалентом английского слова *red* во многих языках служит слово, этимологически восходящее к названию крови» [2, с. 263].

Происхождение **лексической единицы** (далее – ЛЕ) *blood* связано с праиндоевропейским *bhlo-to – that which bursts out* (то, что бьет ключом). Данная ЛЕ также маркируется следующим набором сем: *gush, spurt,* т. е. литься потоком, бить струей (от древнеанглийского *blod*). В. Скит предполагает, что возникновение такого понимания крови, возможно, связано с корнем *blow* (цвести, расцветать) [4, с. 64]. Такое представление о крови связано с предположением о том, что она понималась как источник «цветущей, бьющей ключом жизни». Доказательством данного предположения является тот факт, что в германском языке наблюдается избегание форм для обозначения «крови из раны», например *krew-, источником которого является латинское cruour *(blood from a wound)*. Таким образом, кровь понималась исключительно как источник цветущей жизни, бьющей ключом в теле здорового человека. Представление же о крови из раны ассоциировалось с лишением жизни, а словоформы для обозначения данного представления носили табуированный характер. Однако в английском языке В. Скит определяет ЛЕ *blood* в первую очередь как *gore* (запёкшаяся кровь, кровь из раны, а позже как кровь, пролитая в бою). Мы можем предположить, что со временем понятие о «бьющей ключом жизни в организме человека» контрастивно стало ассоциироваться с лишением жизни путем потери этой жидкости организмом. Так, экзистенционально понятие «кровь» в английском языке коррелирует с понятиями «жизнь» и «смерть».

Поскольку красный цвет ассоциативно связан с кровью, а кровь, точнее кровопотеря, в свою очередь, ассоциируется с понятием «смерть», то можем сделать вывод о том, что исто-

рически данное цветообозначение было связано с опасностью, жестокостью. По данным лексикографических источников, в Европе ассоциация красного цвета с революционной политикой, которая основана на кровопролитии и насилии, датируется, по меньшей мере, 1297 годом [5].

Проведённый нами этимологический анализ ЛЕ *blood* и ЛЕ *red* указывает на генетическое родство соответствующих понятий *blood* и *red* в английском языке. Определение семантической близости между данными ЛЕ также является задачей данного исследования. Как утверждает Т. Никульшина, «современная наука рассматривает цвет не как явление, объективно существующее в природе, а как следствие сложного психофизиологического процесса, который происходит в организме человека» [6, с. 40]. Нашей задачей является определение тех ассоциаций, которые возникли как результат восприятия крови согласно ее цветовому параметру, и анализ тех ЛЕ, которые возникли на данной основе. Как было указано нами раннее, цветовая номинация *red* ассоциировалось с лишением жизни, убийством, кровопролитием. Объясняется это тем, что кровь оставляла красный цвет на месте преступления, руках и орудии убийства. Вследствие такой ассоциации с местом преступления возникла фразеологическая единица *red-handed* или ее более полный вариант *catch smb. red-handed* (поймать кого-то на месте преступления = дословно поймать кого-то, у кого руки красны). Как видим, дефиниционный признак *red* в семантической структуре лексемы *blood* отождествляется с виной в совершении убийства, что основано, предположительно, на образе убийцы, чьи руки все еще в крови жертвы.

Отождествление понятий *blood* и *red* имеет важное лингвокультурное значение для англоязычного социума, а в Средние века и для всей Европы. Так, *red* и дериват от *blood – bloody,* находясь в одном предложении, впервые использованном Мартином Лютером, а впоследствии американским президентом Эндрю Джексоном, становятся контекстуальными синонимами, уподобление значения которых основано на той же ассоциации о красном, кровавом следе, который остается при совершении убийства на оружии, в данной ситуации на мече: *"No one need think that the world can be ruled without blood. The civil sword shall and must be red and bloody"* [7, с. 9].

В английском языке также есть ЛЕ, которые этимологически восходят к разным представлениям о крови и в смысловом отношении являются номинациями цвета крови. Такими ЛЕ являются *gory* (алый, кроваво-красный), *ensanguined* (кроваво-красный), *sanguine* (кроваво-красный). ЛЕ *gory* является производной от *gore,* которая, в свою очередь, определяется как запекшаяся, свернувшаяся кровь или кровь, пролитая в бою. ЛЕ *sanguine* и *ensanguined* имеют в своей основе латинский корень *sanguis*, который является этимологическим дублетом английского *blood.* Как видим, семантика данных ЛЕ связана с перцептивным восприятием красного цвета как неотъемлемой характеристикой крови, причем в ЛЕ *gory* алый окрас крови связан с ассоциациями о кровопролитии на поле боя. ЛЕ *sanguine* также в XIV веке использовалась как название красной ткани, что также основано на принципе ви́дения красного цвета как цвета крови. На данном же принципе основана ЛЕ *sangria* (*cold drink made from sweetened and diluted red wine*). Этот напиток имеет испанское происхождение (исп. sangre – кровь) и буквально означает «истекающий кровью» от лат. sanguis *"blood"*. Красное вино, являющееся основой данного напитка, напоминает пролитую кровь, что и стало основой для появления данной ЛЕ. В английском языке также есть ЛЕ, связанная с названием напитка, цвет которого напоминает кровь в данном случае из-за томатного сока, который содержится в нем, это знаменитый коктейль *Bloody Mary.* Первичным значением данной ЛЕ является прозвище Марии I Тюдор, которая была фанатичной католичкой. За инспирированные ею массовые, жестокие, кровопролитные уничтожения протестантов она была известна в народе как Кровавая Мэри. Коктейль же, в состав которого входит водка и томатный сок, получил такое название за схожесть по цвету с кровью.

Все вышеперечисленные ЛЕ возникли на типизированных представлениях о красном цвете человеческой крови. Однако, в ЛЕ *red-blooded (having red or reddish blood)* акцент ставится на типичности красного цвета крови не только для людей, но и других организмов, для которых такой цвет крови считается исключением или редкостью, например, червей. Кровь у них обычно имеет зеленоватый оттенок, в то время как кольчатые черви имеют именно красный окрас крови. Следовательно, ЛЕ *red-blooded* может быть применена для обозначения цвета крови кольчатых червей. На этом также основана ЛЕ *bloodworm* (красный, дождевой червь). Таким образом, при переводе четко видно, что *blood* заменяет понятие *red,* что свидетельствует о неотъемлемости, а иногда и о взаимозаменяемости данных понятий.

На восприятии красного цвета как неотъемлемого атрибута крови построена и ЛЕ *bloodlily* (*any plant of the genus* Haemanthus *of the family Amaryllidaceae, consisting of about 50 species of ornamental South African herbs*). Такое название некоторые из видов данного растения получили за ярко-красный окрас, напоминающий кровь.

Выводы. Проведенный нами этимологический анализ ЛЕ *blood* и ЛЕ *red* выявил генетическое родство понятий *blood* и *red.* Неотъемлемой характеристикой первого всегда является второе. Представления древнего человека о красном цвете как цвете крови было основано на ассоциациях о лишении жизни путем кровопролития, в результате которого появлялся красный цвет крови. Поэтому исторически красный цвет ассоциировался с опасностью, жестокостью. Семантика цветовой номинации *red,* таким образом, связана с совершением убийства или виной в совершении убийства, что имеет также и важное лингвокультурное значение в английском языке. Многие ЛЕ, служащие номинациями красного цвета (или его оттенков), связаны с понятием «кровь» не только семантически и ассоциативно, но и имеют в основе корневые морфемы, изначально использовавшиеся для обозначения крови.

В английском языке отчетливо видно, что красный цвет представлен, в первую очередь, как цвет человеческой крови и в редких случаях – как окрас крови других организмов, для которых он является нетипичным, что свидетельствует об общем антропологическом принципе восприятия действительности.

Многие ЛЕ имеют в своем составе корневые морфемы, которые семантически восходят к понятию «кровь» *(blood, sanguis)*. Они служат идентификатором цвета, например, напитка или растения, имеющего красный цвет. Это объясняется тем, что человек мыслит ассоциативно и, замечая в природе новое, старается провести аналогии на основе раннее полученного знания. Так, будучи экзистенциально и культурно значимой, кровь является одним из древнейших аналогов красного цвета в природе. Представление о красном цвете как цвете крови служат основой появления таких ЛЕ в английском языке.

Литература:

1. Кулинская С.В. Цветообозначения: национально-культурные особенности функционирования: на материале фразеологии и художественных текстов русского и английского языков : дисс. … канд. филол. наук / С.В. Кулинская. – Краснодар, 2002. – 251 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Гудков Д.Б. Единицы кодов культуры: проблемы семантики / Д.Б. Гудков // Язык. Познание. Коммуникация : сб. статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – С. 39–51.
4. Skeat Walter W. An Etymological Dictionary of the English Language / W. Walter Skeat. – Mineola, N.Y. : Dover Publications. 2005 – p. 662.
5. Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.etymonline.com.
6. Нікульшина Т. Колористика ірреального: зіставний аспект дослідження (на матеріалі англійської та української мов) / Т. Нікульшина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Іноземна філологія». – 2012. – № 45. – С. 39–43.
7. The Heretic's Handbook of Quotations: Cutting Comments on Burning Issues / edited by Charles Bufe. – 1992, 2001 Rev. ed. – Tucson : See Sharp Press, 1992, 2001. – 238 p.
8. Мюллер В.К. Англо-русский словарь / В.К. Мюллер. – М. : Сов. энциклопедия, 1971. – 912 с.
9. Новый Большой англо-русский словарь : в 3 т. / [Ю.Д. Апресян, Э.М. Медникова, А.В. Петрова и др.] ; под общ. рук. Ю.Д. Апресяна и Э.М. Медниковой. – 8-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2003. – 832 с.
10. Collins English Thesaurus [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.collinsdictionary.com.
11. Encyclopaedia Britannica [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.britannica.com.
12. Longman dictionary (active study)/director Della Summers. – New ed. p. cm. – Edinburg Gate : Pearson Education limited., 1998. – 799 p.
13. Longman dictionary of contemporary English. – Edinburg-Harlow : Longman, 2003. – 1949 p.
14. Longman dictionary of English language and culture / Addison Wesley Longman limited, ed. 6 Harlow., 1998. – 1568 p.
15. Merriam-Webster's Dictionary and Thesaurus [Electronic resource]. – Access mode : http://www.merriam-webster.com.
16. Merriam-Webster's Learner's Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.learnersdictionary.com.
17. Oxford dictionaries. Language Matters [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.oxforddictionaries.com.
18. Webster's dictionary of the English language: Librairie Larousse, 1993. – 1248 p.

Новаковська О. М. Red у семантичній структурі лексеми blood: етимологічний і структурно-семантичний аналіз

Анотація. Стаття присвячена встановленню культурної специфіки появи кольоропозначення red в англійській мові та розкриттю семантичних кореляцій понять blood і red шляхом етимологічного й структурно-семантичного аналізу відповідних лексичних одиниць.

Ключові слова: червоний, кров, кольоропозначення.

Novakovskaya O. Red in the semantic structure of the lexeme blood: etymological, structural and semantic analysis

Summary. This article aims at revealing the cultural specifics of the appearance of the color term red in English and disclosure of semantic correlations between the notions blood and red on the basis of etymological, structural and semantic analysis of the corresponding lexical units.

Key words: red, blood, color term.

УДК 811.111-342

Пеливан О. К.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики английского языка
факультета романо-германской филологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Хапина О. В.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики английского языка
факультета романо-германской филологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ПРОСОДИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ИНТЕНЦИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: МЕЛОДИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТР

Аннотация. Статья посвящена выявлению роли мелодического параметра интонации в реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, диалогический дискурс, просодия, мелодический параметр, электроакустический анализ.

Постановка проблемы. В статье представлены результаты электроакустического исследования, посвященного изучению просодических средств реализации коммуникативной интенции (в частности мелодического параметра интонации) в английском диалогическом дискурсе.

Объектом исследования выступает устный англоязычный диалогический дискурс.

Предметом исследования являются мелодические характеристики интонации, участвующие в реализации коммуникативной интенции в устном англоязычном диалогическом дискурсе.

Актуальность работы обусловлена недостаточной систематизацией представлений о месте, роли и принципах функционирования интенции в рамках прагматической теории речевых актов. В статье рассматривается функционирование **просодии** (в частности ее мелодического параметра) как средства реализации коммуникативной интенции в устном диалогическом дискурсе на материале англоязычных фильмов.

Прежде чем перейти непосредственно к описанию результатов исследования, целесообразным, на наш взгляд, является остановиться на понимании интенции в трудах отечественных и зарубежных лингвистов.

Исследователи в области теории речевых актов, психолингвистики, коммуникативного дискурса, психологии речи пришли к заключению, что путь для решения многих теоретических трудностей открывается при опоре на понятие интенциональности как основополагающей стороны речевого механизма и продуцируемой им речи [1; 2; 3; 4]. В своем исследовании мы рассматриваем феномен интенции непосредственно в контексте функционирования речевых процессов и механизмов, не распространяя его на все ментальные состояния. По нашему мнению, интенциональность представляет собой исключительно специфичное и существенное свойство речи.

Термин ***интенция*** ввели в современную лингвистику последователи Дж. Остина, одного из создателей теории речевых актов. Задачей использования нового понятия было достижение более высокой точности в описании иллокуции и иллокутивной функции [5, с. 41].

В существующих определениях интенции акцентируются ее различные аспекты. По определению логика Г. Грайса, интенция представляет собой намерение говорящего сообщить нечто, передать в высказывании определенное субъективное значение. Это субъективное значение сводится к понятию, выражаемому глаголом *подразумевать* в контексте *«А подразумевает нечто, говоря х»* [6, с. 47].

Дж. Серль дополнил число факторов, влияющих на формирование интенции говорящего и распознавание ее слушающим. Он отметил, что при идентификации интенции, реализованной в очередном речевом акте, и говорящий, и слушающий ориентируются на то, что было ими высказано ранее к моменту данного речевого акта [7, с. 94–95].

Э. Кошмидер соотносит интенцию как «мыслимое, содержащееся в мысли» с обозначаемым, противопоставляя ее, таким образом, обозначающему [8, с. 19]. О. Ахманова и И. Магидова приводят определение, согласно которому интенция понимается как потенциальное содержание высказывания. В данном определении интенция противопоставляется актуальному или высказанному содержанию [9, с. 43].

Коммуникативная интенция соотносится с выражением различных интенциональных состояний сознания и, вследствие этого, парадоксальным образом охватывает более широкий круг явлений, чем выражение намерения (интенции) в психологическом смысле – как одного из таких интенциональных состояний. Выраженная коммуникативная интенция может не совпадать с действительной интенцией говорящего, и говорящий не всегда стремится к тому, чтобы слушающий распознал его действительную интенцию.

В трактовках отечественных лингвистов интенция говорящего понимается как глобальная установка на смысл будущего высказывания, мотивация речевого акта [10], означаемое или коммуникативное содержание речевого поступка, направленность предложения на решение определенной языковой задачи [11, с. 18], основной текстообразующий фактор, организующее звено в многослойной содержательной структуре речевого произведения [12, с. 38], «превербальное, осмысленное намерение (цель) говорящего, которое определяет коммуникативную стра-

тегию, внутреннюю программу речи и способы ее реализации … является основным структурным признаком сознания и любого его акта» [13, с. 103].

Приводимые толкования интенции, несмотря на их терминологическое многообразие, позволяют выделить наиболее общие ее характеристики: интенция лежит в основе речевого акта, мотивирует его, воплощается посредством разнообразных способов языкового выражения в высказываниях.

Целью статьи является определение роли мелодического параметра интонации в реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе.

Материалом исследования послужили саундтреки и транскрипты 630 диалогических единств, отобранных из четырех англоязычных фильмов (“Bridget Jones’s Diary”, “Bridget Jones’s Diary: the Edge of Reason”, “The Thomas Crown Affair”, “Four Weddings and a Funeral”), 303 минуты звучащей речи, 182 страницы стандартного текста.

Практический материал исследования был классифицирован по трем экстралингвистическим принципам: 1) интенции, которая положена в основу классификации, 2) степени успешности/неуспешности коммуникации; 3) степени участия коммуникантов во взаимодействии.

Изложение основного материала исследования. Таким образом, согласно первому критерию, исследовались пять типов диалогов: *информационные, убеждающие, побудительные, диалоги-самопрезентации* и *смешанные диалоги.* В данных пяти типах диалогов исследовалась реализация/нереализация пяти интенциональных типов, соответственно: получение/передача информации, желание убедить/переубедить собеседника, желание заставить/попросить собеседника совершить определенное действие, желание самовыразиться и смешанные или разнящиеся интенции.

По второму критерию исследуемые диалоги подразделялись на 1) *коммуникативно успешные* и 2) *коммуникативно неуспешные*. Следует отметить, что в работе исследуется исключительно *позитивная* интенция, это позволяет утверждать, что успешность/неуспешность коммуникации напрямую зависит от реализации/нереализации интенции в исследуемых диалогах.

По третьему принципу были определены три основные группы диалогов, в которых 1) *оба участника* коммуникации равноценно активны; 2) участники коммуникации *попеременно активны*; 3) активен *один участник* коммуникации, так как у него присутствует желание самовыразиться, функция второго коммуниканта – слушатель.

Для достижения поставленной цели был проведен электроакустический анализ материала исследования, который проводился в лаборатории экспериментальной фонетики ОНУ им. И.И. Мечникова с помощью компьютерной программы PRAAT.

Электроакустическому анализу подвергались следующие мелодические характеристики:

– частотный диапазон диалогического единства (далее – ДЕ);

– пиковое (максимальное) значение частоты основного тона (далее – ЧОТ) ДЕ;

– локализация пикового значения ЧОТ в синтагме (1 ударный слог, шкала, ядро).

Исследование участия мелодического компонента интонации в реализации интенции в исследуемых диалогах включало в себя, прежде всего, изучение диапазона ЧОТ. При этом учитывались значения как верхнего, так и нижнего предела ЧОТ.

Результаты подсчетов представлены на рисунке 1.

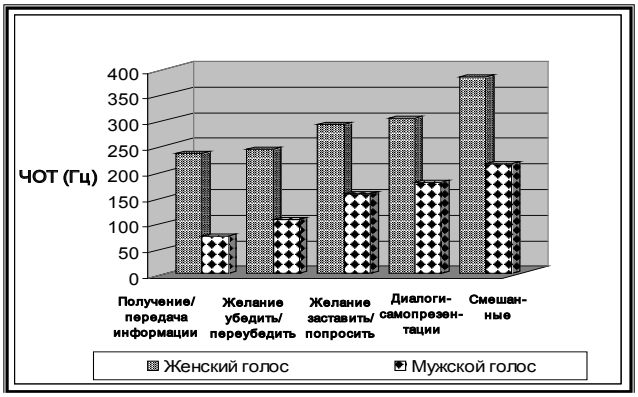

Рис. 1. Значения диапазона ЧОТ в исследуемых ДЕ

Данные рисунка свидетельствуют о том, что смешанным диалогам характерен самый высокий диапазон частоты основного тона (384 Гц (женские голоса)/214 Гц (мужские голоса)); диалоги-самопрезентации также характеризуются достаточно высоким показателем ЧОТ (302 Гц (женские голоса)/177 Гц (мужские голоса)). Третий показатель диапазона ЧОТ у ДЕ, где коммуниканты намереваются заставить/попросить собеседника что-либо сделать, – 291 Гц (женские голоса)/156 Гц (мужские голоса); за ними следуют диалоги, основная цель которых убедить/переубедить, – 243 Гц (женские голоса)/106 Гц (мужские голоса).

Самый низкий показатель диапазона ЧОТ присущ диалогам, служащим для получения/передачи информации (234 Гц (женские голоса)/73 Гц (мужские голоса)). Поскольку сами по себе показатели диапазона частоты основного тона не являются достаточно информативными, мы сочли целесообразным сопоставить их с данными аудиторского анализа касательно успешности/неуспешности исследуемых ДЕ (анализ позитивности/негативности финальной реплики), т. к. проведенный ранее аудиторский анализ практического материала данного исследования показал, что коммуникативная успешность/неуспешность ДЕ, по мнению аудиторов, напрямую зависит от соответственно позитивности/негативности финальной реплики. Результаты сопоставительного анализа дают возможность сделать очень важные и информативные выводы. Для большей наглядности данные были оформлены в виде таблицы 1.

Таблица 1

Сопоставление показателя диапазона ЧОТ с процентом успешности/неуспешности коммуникации

Типы диалогов		Информационные	Убеждающие	Побудительные	Диалоги-Самопрезентации	Смешанные
Диапазон ЧОТ (Гц)	Ж	234	243	291	302	384
	М	93	106	156	177	214
Успешное взаимодействие (%)	98	61	38	33	31	
Неуспешное взаимодействие (%)	2	39	62	67	69	

Данные таблицы 1 показывают некоторую связь, взаимозависимость между показателем диапазона ЧОТ и процентом успешности/неуспешности коммуникации: диалоги с высоким

показателем диапазона частоты основного тона, как правило, являются коммуникативно неуспешными, и, наоборот, диалоги с более низкими показателями диапазонных значений ЧОТ характеризуются коммуникативной успешностью.

Смешанные диалоги, которым присущ наивысший показатель диапазона ЧОТ (384 Гц у женщин и 214 Гц у мужчин), являются наименее успешными (31%) среди всех типов исследуемых диалогов; а диалоги, служащие для получения/передачи информации, характеризуются наивысшим процентным показателем (98%) успешности взаимодействия при том, что им присущ наименьший показатель диапазона ЧОТ – 234 Гц у женщин и 93 Гц у мужчин. Такая взаимосвязь между данными двумя показателями закономерна и для остальных типов исследуемых диалогов: из всего числа диалогов-самопрезентаций со вторым показателем диапазона ЧОТ (302 Гц у женщин и 177 Гц у мужчин) коммуникативно успешными являются только 33%; диалоги с третьим показателем (291 Гц у женщин и 156 Гц у мужчин) диапазона ЧОТ – диалоги, где основным выступает желание заставить/попросить собеседника что-либо сделать – коммуникативно успешны в 38% случаев; за ними следуют диалоги с четвертым показателем (243 Гц у женщин и 106 Гц у мужчин) диапазона ЧОТ – ДЕ, где коммуниканты желают убедить/переубедить собеседника, среди которых 61% являются успешными.

Таким образом, было установлено, что диапазон частоты основного тона играет важную роль в реализации интенции, а значит, в большой степени влияет на успешность/неуспешность коммуникации.

Существующие различия между группами исследуемых диалогов подтвердила статистическая обработка данных при помощи критерия Стьюдента. Выдвинутая гипотеза Н0 гласит, что различие выборочных средних Хс1 и Хс2 является существенным, т. е. истинные средние значения суммарной ЧОТ для групп А и В различны. Критерий Стьюдента утверждает, что, если $t_{расч} > t_{05}$, то гипотеза H_0 отвергается; если $t_{расч} \leq t_{05}$, то гипотеза H_0 принимается. Результаты статистической обработки среднеарифметических значений ЧОТ в вежливых формальных и неформальных и невежливых формальных и неформальных ДЕ с помощью критерия Стьюдента представлены в таблице 2.

На следующем этапе инструментального исследования были рассмотрены пиковые значения частоты основного тона в исследуемых диалогах.

Результаты исследования пиковых значений ЧОТ представлены в таблице 3.

Как видно из таблицы 3, пиковые значения ЧОТ в смешанных диалогах наивысшие – 452 Гц женский голос и 302 Гц мужской голос; второй показатель – у диалогов-самопрезентаций – 496 Гц женский голос и 237 Гц мужской голос; третий показатель – у диалогов, где коммуниканты намереваются заставить/попросить собеседника что-либо сделать, – 347 Гц женский голос и 204 Гц мужской голос; за ними следуют диалоги, основной целью которых является убедить/переубедить собеседника в чем-то, – 320 Гц женский голос и 183 Гц мужской голос; самые низкие пиковые значения частоты основного тона присущи диалогам, служащим для получения/передачи информации, – 312 Гц женский голос и 151 Гц мужской голос.

Результаты исследования пиковых значений частоты основного тона в исследуемых диалогах дают возможность утверждать, что пиковые значения ЧОТ наряду с диапазоном ЧОТ в значительной степени участвуют в реализации интенции. Зависимость между величиной пикового значения и процентом реализованной интенции в исследуемых ДЕ носит характер ***обратной пропорциональности:*** чем больше пиковое значение ЧОТ, тем меньше вероятность успешной коммуникации.

Поскольку пиковые значения ЧОТ играют важную роль в актуализации интенции, нам показалось целесообразным рассмотреть локализацию пиковых значений ЧОТ в синтагме, что позволило выявить интересные данные, представленные в таблице 4.

Как показывают данные таблицы 4, в диалогах, служащих для получения/передачи информации, пиковые значения ЧОТ чаще всего локализуются на 1 ударном слоге (84%), в 12% – на ядре и в 4% – на шкале; в диалогах, где основным выступает желание убедить/переубедить собеседника, локализация пиковой ЧОТ также приходится в основном на 1 ударный слог – 62%, в 36% – на ядре и в 2% – на шкале; в диалогах, где коммуниканты желают заставить/попросить собеседника что-либо

Таблица 2

Статистическая обработка среднеарифметических значений ЧОТ в исследуемых типах диалогов с помощью критерия Стьюдента $t_{05} = 1,98$

Акустические характеристики			Средние значения	$t_{расч}$	Существенность различия
Частота основного тона	Информационные	Ж	234	1,98	+
		М	73	1,97	+
	Убеждающие	Ж	291	1,98	+
		М	156	1,97	+
	Побудительные	Ж	302	1,98	+
		М	177	1,96	+
	Диалоги-самопрезентации	Ж	243	1,98	+
		М	106	1,97	+
	Смешанные	Ж	384	1,98	+
		М	214	1,96	+

Таблица 3

Пиковые значения частоты основного тона в исследуемых диалогах (в Гц)

Пиковые значения ЧОТ	Информационные (получение/передача информации)	Убеждающие (желание убедить/переубедить)	Побудительные (желание заставить/попросить)	Диалоги-самопрезентации	Смешанные
Ж	312	320	347	396	452
М	151	183	204	237	302

Таблица 4

Локализация пикового значения частоты основного тона в синтагме (%)

Локализация пикового значения (%)	Информационные (получение/передача информации)	Убеждающие (желание убедить/переубедить)	Побудительные (желание заставить/попросить)	Диалоги-самопрезентации	Смешанные
1 ударный	84	62	57	41	14
Шкала	4	2	-	12	-
Ядро	12	36	43	47	86

сделать, пиковые значения ЧОТ совпадают с 1 ударным в 57% случаев и в 43% – с ядром; в диалогах-самопрезентациях 47% пиковых ЧОТ приходятся на ядро, 41% – на 1 ударный слог и 12% – на шкалу; в смешанных диалогах 86% пиковых ЧОТ локализуются на ядре, а 14% – на 1 ударном слоге.

Преимущественная локализация пиковых значений ЧОТ на 1 ударном слоге в диалогах, нацеленных на получение/передачу информации, может объясняться тем, что, как правило, запрос информации осуществляется посредством специальных вопросов (например, *"What does he know about it?"*), в которых наибольшей просодической выделенностью (и, в частности, наибольшими показателями пиковых значений ЧОТ) характеризуется вопросительное слово.

Эти данные позволяют предположить, что диалоги, в которых пиковые значения приходятся на 1 ударный слог, являются коммуникативно успешными чаще, чем диалоги, в которых пиковые значения локализуются на ядре.

На следующем этапе исследования целесообразно выяснить, совпадают ли пиковые значения частоты основного тона с семантическим центром высказывания.

Полученные результаты исследования свидетельствуют о том, что в большинстве случаев семантический центр высказывания совпадает с пиковым значением ЧОТ, что отражено на рисунке 2.

Как видно из рисунка 2, в диалогах, служащих для получения/передачи информации, при самом высоком проценте коммуникативной успешности (98%) самый высокий процент совпадения пиковых значений ЧОТ с семантическим центром (95%). Вторыми по частотности являются диалоги, в которых главным выступает желание убедить/переубедить собеседника что-либо сделать (78%), причем процент коммуникативной успешности в данном типе диалогов составляет 61%. За ними следуют диалоги-самопрезентации (76%) и диалоги, в которых коммуниканты намереваются заставить/попросить собеседника что-либо сделать (73%), в которых процент успешности составляет 33% и 38%, соответственно. Самый низкий показатель совпадения пикового значения частоты основного тона присущ смешанным диалогам (63%), притом процент коммуникативной успешности в данном типе диалогов самый низкий и составляет 31%. Было установлено, что совпадение семантического центра с пиковым значением ЧОТ в диалогических единствах, служащих для получения/передачи информации (95% случаев), приобретает тенденцию функциональной зависимости, т. е. прямую связь. Следовательно, пиковое значение ЧОТ является *обязательным* параметром в реализации интенции в диалогах, служащих для получения/передачи информации, и играет важную роль в ее реализации в остальных 4 типах исследуемых диалогов.

Проведенный частотный анализ позволил выделить ряд интонационных признаков, присущих каждому исследуемому типу диалога. Для получения динамического интонационного портрета каждого типа диалога использовался метод обобщенного тонального контура (далее – ОТК), разработанный ЛЭФ ОНУ, способствующий созданию более адекватной картины изучаемого явления, так как представляет его во временной цепи, с учетом всех связей и взаимодействий составляющих его элементов.

Необходимость выбора тонального контура связана с фонологическим статусом данной единицы. Тональный контур формально выделим в речевой последовательности и соотносится с определенными смысловыми значениями (семантическими и коммуникативными). ОТК может быть назван тональным ин-

Таблица 5

Типы диалогов	Частотные характеристики (Гц)												
	корпус							ядро				за ядро	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Информационные	150	210	250	265	300	280	270	260	250	265	280	270	220
Убеждающие	190	250	290	310	280	240	275	280	295	280	270	260	210
Побудительные	180	240	290	300	310	320	295	290	275	280	270	260	250
Диалоги-самопрезентации	160	270	280	300	310	330	300	350	385	395	385	330	290
Смешанные	210	270	295	320	350	330	365	380	410	470	435	400	320

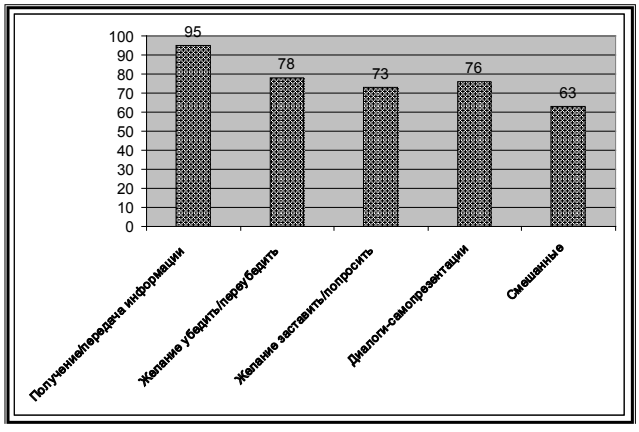

Рис. 2. Совпадение семантического центра с пиковыми значениями ЧОТ (в %)

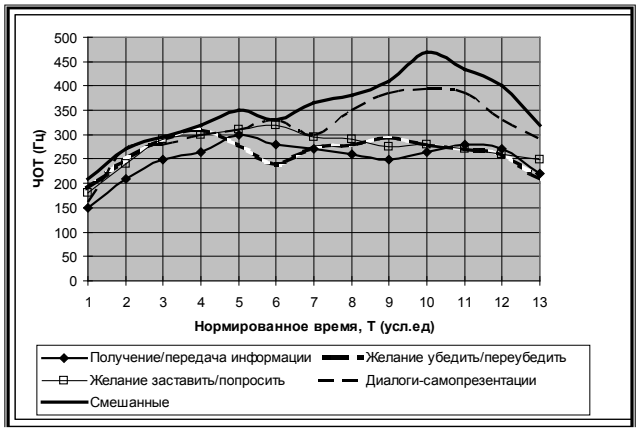

Рис. 3. Обобщенная динамика движения ЧОТ во всех типах исследуемых диалогов

вариантом изучаемых речевых явлений, так как концентрирует в себе их наиболее типичные, существенные, доминирующие признаки.

Для построения ОТК были взяты среднеарифметические значения ЧОТ (таблица 5).

Рисунок 3 наглядно демонстрируют разницу в тональной структуре 5 типов исследуемых диалогов.

Выводы. Таким образом, на основании вышеизложенного можем сделать следующие выводы:

1. Большей завершенностью среди 5 типов исследуемых диалогов характеризуются диалогические единства, в которых главным выступает желание убедить/переубедить собеседника что-либо сделать, а наименьшей – смешанные диалоги.

2. Область повышенных значений в смешанных диалогах, диалогах-самопрезентациях находится на ядре, а в остальных 3 типах исследуемых диалогов – на корпусе.

3. Самое низкое начало свойственно диалогам, служащим для получения/передачи информации, самое высокое – смешанным диалогам.

4. Смешанные диалоги и диалоги-самопрезентации характеризуются ярко выраженным ядром, в остальных трех типах исследуемых диалогов более выражен корпус.

5. Смешанным диалогам и диалогам-самопрезентациям свойственны более высокие значения ЧОТ, чем остальным 3 типам исследуемых диалогов.

Проведенное исследование позволило констатировать, что частотный компонент интонации в целом и значения частотного диапазона и пиковой ЧОТ в частности играют важную роль в реализации интенции в исследуемых диалогах. Существует ярко выраженная взаимосвязь между показателями частоты основного тона и успешностью/неуспешностью коммуникации, которая носит характер обратной пропорциональности: чем выше значения диапазона частоты основного тона и ее пиковых точек, тем ниже процент коммуникативной успешности в исследуемых диалогических единствах.

Перспективным представляется комплексное исследование всех интонационных параметров (мелодических, динамических и темпоральных), участвующих в реализации коммуникативной интенции в диалогах различных типов.

Литература:

1. Бондаренко Л.В. Фонетика спонтанной речи / Л.В. Бондаренко, Л.А. Вербицкая, Л.Р. Зиндер. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 245 с.
2. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – 1985. – Вып. XVI. – С. 217–236.
3. Остин Дж.Л. Слово как действие / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – 1986. – Вып. XVII. – С. 22–129.
4. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – 1986. – Вып. XVII. – С. 170–194.
5. Демьянков В.З. Тайна диалога / В.З. Демьянков // Диалог: теоретические проблемы и методы исследования. – М., 1991. – С. 10–44.
6. Grice G.H. Logic and conversation / G.H. Grice // Eds. Cole & Morgan, 1975. – PP. 41–58.
7. Searle J.R. Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts / J.R. Searle. – Cambridge University Press, 1979. – 187 p.
8. Koschmieder E. Beitraege zur allgemeinen Syntax / E. Koschmieder. – Heidelberg, 1965. – 19 S.
9. Ахманова О.С. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика / О.С. Ахманова, И.М. Магидова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 43–48.
10. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1989. – 234 с.
11. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения / О.Г. Почепцов. – К. : Высшая школа, 1986. – 258 с.
12. Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения / И.П. Сусов. – Калинин : КТУ, 1980. – 51 с.
13. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О.О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

Пеліван О. К., Хапіна О. В. Просодія комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі: мелодійний параметр

Анотація. Статтю присвячено виявленню ролі мелодійного параметра інтонації в реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: комунікативна інтенція, діалогічний дискурс, просодія, мелодійний параметр, електроакустичний аналіз.

Pelivan O., Khapina O. Communicative intention prosody in English-language dialogical discourse: pitch

Summary. The immediate aim of the article is to define the role of pitch in communicative intention realization in English-language dialogical discourse.

Key words: communicative intention, dialogical discourse, prosody, pitch, computer analysis.

УДК 811.111'01:81'42

Прокопів Г. Я.,
аспірант відділення англійської мови
кафедри перекладачів
Київського національного лінгвістичного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ПРИЙМЕННИКІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ)

Анотація. У статті висвітлено проблему функціональної транспозиції прийменників у віршованих творах, окреслено різновиди та ступені переходу в системі частин мови.

Ключові слова: прийменник, транспозиція, поетичний твір, субстантивація, адвербіалізація.

Постановка проблеми. Номінативні одиниці як носії змісту в межах поетичного тексту отримують нове, неможливе в системі мови значення, наповнене складним змістом і широкою семантикою. Це явище, що спостерігається у структурі сучасної англійської мови й розповсюджується, у тому числі, й на поетичне мовлення, отримало назву функціональної переорієнтації [7, с. 224–323]. Слідом за А. Левицьким під функціональною переорієнтацією розуміємо синхронний деривaційний процес, що призводить до зміни парадигми мовної одиниці та її закріплення в новій функції [7, с. 252]. Одним із видів функціональної переорієнтації є функціональна транспозиція мовних одиниць, яка розглядається лінгвістами як перехід мовної одиниці з однієї категорії в іншу [6, с. 64], або використання однієї мовної форми у функції іншої форми – її протичлена в парадигмальному ряді [17, с. 519].

Стаття присвячена дослідженню синтаксичних конструкцій із прийменниками в поетичних творах, які несуть важливу лінгвістичну та екстралінгвістичну інформацію й безпосередньо впливають на формування семантико-синтаксичної структури поетичного тексту. У свою чергу, вони можуть піддаватися тій чи іншій категоріальній перебудові під впливом текстового оточення.

Транспозиція прийменників у мовленні досліджувалася в роботах багатьох науковців [1; 3; 12; 13; 15; 24]. Проте жодного спеціального лінгвістичного дослідження з нетипового функціонування прийменників у віршованому американському мовленні немає, цим і зумовлена актуальність статті.

Мета наукового пошуку полягає в з'ясуванні механізмів і особливостей транспозиції прийменників у віршованому американському мовленні, у результаті якої досліджувані одиниці отримують нові функції. Об'єктом вивчення є поетичне мовлення американських авторів, предметом – синтаксичні конструкції з прийменниками, що представлені в мовній тканині поетичних творів. Матеріалом статті слугуватимуть твори американських поетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших поняття транспозиції запропонував французький учений Ш. Баллі, який виокремлював два види транспозиції: функціональну (граматичну) й семантичну [2, с. 131]. Перший вид транспозиції передбачає зміну граматичної (переважно синтаксичної) функції мовної одиниці, другий тягне за собою, окрім зміни граматичної функції, ще й зміну смислу. Обов'язковою ознакою транспозиції є перехід однієї частини мови в іншу. При цьому транспоноване слово зберігає загальне лексичне значення й отримує лише додаткове лексико-граматичне значення, властиве тій частині мови, до якої належить це новоутворення [16, с. 7].

На думку Ш. Баллі, мовний знак, повністю зберігаючи своє семантичне значення, може змінювати граматичне значення, пребравши на себе функцію будь-якої лексичної категорії (іменника, дієслова, прикметника, прислівника), до якої він не належить [7, с. 231]. Так, наприклад, у віршованому творі Р. Фроста "The Star-splitter" функціональна транспозиція спричиняє зміну парадигми прийменників *for* та *with* і набуття ними нової функції іменника: *"The best thing that we're put here for's to see; / The strongest thing that's given us to see with's / A telescope"* [21]. Прийменники, які в традиційній граматиці не мають категорії відмінка, у поетичному мовленні шляхом транспозиції вживаються в Possessive Case ('s), стаючи особливими знаками, що входять до лексикону поета. Транспозиція зумовлюється прагненням автора до опредметнення функцій телескопу в поетичному творі.

Як зазначалося вище, прийменникова транспозиція в американському поетичному мовленні зумовлена низкою лінгвістичних потреб висловлення думки, таких як позначення особи, опредметнення певного явища або ознаки тощо [16, с. 8]. Так, наприклад, у поетичному творі К. Джонсон (K. Johnson) "The Meadow" прийменник *with*, у семантиці якого наявна вказівка на співположення двох об'єктів, шляхом додавання суфікса *-ness* переходить в іменник і вживається автором для позначення близької людини, яка завжди знаходиться поруч: *"for you?, who would never leave me, / my withness, my here"* [22].

Необхідно відзначити, що зміна граматичного статусу слова призводить не просто до збагачення або зміни його семантики, але часто саме через оказіональні граматичні зміни поет висловлює найбільш значущі для нього філософські поняття. Так, наприклад, у поетичному творі "God's Christ Theogy" Анна Карсон (Ann Carson), звертаючись до першого вірша першого розділу Одкровення Іоанна Богослова *"πρὸς Θεόν"* – *"and The Word was with God"* [28, с. 3], порушує важливу тему відносин Бога *з (with)* Словом, Бога *з* Христом, Бога *з* людьми. При цьому поетеса наділяє грецький прийменник *with* (πρὸς), який був вибраний святим апостолом, великою силою: "*God had no emotions but wished temporarily / to move in man's mind / as if He did: Christ. / Not passion but compassion. / Com – means "with". / What kind of withness would that be? / Translate it"* [29, с. 1070]. А. Карсон намагається розгадати богословську загадку, сховану в оказіоналізм *withness*, більше того, вона

прагне залучити читача до обдумування смислу, який закладений у цей прийменник.

Прийменникові одиниці здатні до транспозиції, яка спостерігається всередині самої категорії, наприклад: *"Stopping by Woods on a Snowy Evening"* [30, с. 194]; "*I cross Lincoln Park on a winter night when the snow / is falling*" [18, с. 23]. Використання прийменника *on,* замість *in* та *at,* підкреслює нестандартну інтерпретацію реального світу крізь призму поетичного тексту. Адже, на відміну від прийменника *in*, при використанні якого момент здійснення дії зображується «включеним» або «вписаним» у часовий проміжок [8, с. 183] *(in the morning, in the afternoon, in the evening),* і прийменника *at*, який ділить добу на певні точки-орієнтири чи інтервали, що формують «маршрут» руху часу [8, с. 209] *(at dawn, at noon, at night)*, прийменник *on* представляє часовий відрізок «застиглим», «зупиненим» як «місце», площина, на якій відбувається подія [8, с. 182]. Головне в його семантиці те, що концепт «функціональної опори», який реалізується в локативних сполученнях, у темпоральних – переосмислюється як «прив'язаність» події до певного «місця» [8, с. 192].

Різні прийменники відображають особливий «погляд» на описану ситуацію. Іншими словами, ідентичні на перший погляд просторові розташування об'єктів можуть отримати різну ментальну репрезентацію, коли на передній план виступають різні концептуальні елементи: *"As cool as the pale wet leaves / of lily-of-the-valley / She lay beside me in the dawn"* [27, с. 30]; *"IF tired of trees I seek again mankind, / Well I know where to hie me – in the dawn, / ... / and so they will hold them past midnight / and into the dawn"* [30, с. 17]. Прийменник *in* концептуалізує часовий проміжок як ВМІСТИЛИЩЕ, заповнене подіями. При цьому, уподібнюючись просторовим одиницям, темпоральна одиниця *dawn* (світанок) «набуває» якостей, їй не властивих, якими володіють об'єкти матеріального світу, а саме: уявлення про контейнер як про кількісне мірило часу.

Функціональна транспозиція відбувається при розщепленні лексичних одиниць, унаслідок чого виникають семантичні диференціації. Наприклад: *"And he could wait – we'd see to him to-morrow. / ... / And how it stands between the night to-night"* [21]; *"And Time will have his fancy / To-morrow or to-day"* [29, с. 500]. У наведених прикладах з одного іменника (*tomorrow / tonight / today*) утворюються дві нові форми: прийменника *to* як префіксального елемента і слова *morrow (ранок)* / *night (вечір*) / day (день). Особливості вживання прийменника *to* як префіксального елемента (через дефіс) із темпоральними одиницями були підмічені ще О. Єсперсеном, який розглядав прийменник як історично самостійне слово [4, с. 114]. Темпоральне значення прийменника *to* подібне до просторового: утворення єдності компонентів у часі, рух до певної темпоральної межі (до ранку, до сьогодні, до вечора).

Мова американської поезії прагне до неконвенціональних синтаксичних побудов. Підтвердженням того слугує не зовсім звичайне використання антиномічних прийменників *above* і *below, after* та *before*, які субстантивуються за допомогою означених / неозначених артиклів, що завжди є показниками іменника, перетворюючи тим самим прийменник у самостійну частину мови, здатну стати оказіональним підметом: "*So I asked the Master of Shadows // about the above and the below // the this and the that"* [26]; "*to an after stilled in body // from a before body filled"* [19]. Під час такої субстантивації не відбувається значних семантичних зрушень, вирішальним у таких випадках стає лише вживання слова в нетиповій для прийменника синтаксичній функції – носія ознаки.

У мові сучасної англомовної поезії виникнення цього явища продиктовано структурними особливостями самої мови, де частиномовна належність слова часто визначається його синтаксичною позицією. На тлі розхитування поетичного синтаксису це явище набуло широкого поширення:

The before took us right up to
the after, even though under
meant we should not try over,
from being stronger than to.

up shying from its ascent
in the face of down. I held
on to you and beside you
I became with and about.

In our around, the near/far
could turn away and toward,
within the without. By my above
and your below, the wheres and
whens retreated, leaving time
and space stranded, in off, on out [31].

У поетичному творі С. Ван Дорен "Preposition" прийменники послідовно концептуалізуються шляхом постановки їх у постпозицію і препозицію, що дає нам право говорити про їхню текстотвірну роль. Американська поетеса ставить прийменники в незвичне оточення, ніби пропонуючи їм «зіграти» нову роль із невідомими раніше партнерами. Уживання слова в невластивій йому функції – перша ознака переходу в інший лексико-граматичний розряд. Тому у вірші відображено такі явища переходу в системі частин мови: субстантивація (*The before took us; the after; under meant; our around; near/far could; the without; my above; your below*), предикативізація (уживання прийменників у функції іменної частини присудка: "*I became with and about"*), ад'єктивація (*the face of down up*), адвербіалізація *(shying from; turn away and toward; I held on)*, остання з яких представлена найширше.

У творах американських поетів зафіксовано багато випадків переходу прийменників у прислівники. Наприклад, віршований текст Б. Перелмана (B. Perelman) "Chronic Meanings" демонструє актуальний для сучасної поезії шлях відсікання валентностей на предмет, концептуалізації прийменника і перетворення прийменника в адвербіальний післяйменник: "*She put her cards on. / ... / He caught his breath in. / ... / Alone with a pun in. /... / They won't pull that over* [29, с. 1045]. */ ... / Like a cartoon worm on. / ... / Naturally enough I turn to. / ... / I'm going to Jo's for. / ... / One has to give to. / Taste: the first and last. / I remember the look in* [29, с. 1046]. */ There are a number of. / But there is only one. / That's why I want to* [29, с. 1047]. І. Мещанінов [11, с. 298] убачає основне розходження між прийменниками й післяйменниками в тому, що останні виявляють більшу тенденцію до формального об'єднання з іменем, ніж перші. Н. Ніколіна, розглядаючи зв'язок позиції прийменника і його семантики в поетичному тексті, зауважує, що «скорочення елементів синтаксичної структури призводить до розширення й ускладнення семантики слів, які маркують позицію, що залишається незаміщеною» [13, с. 140]. Такий еліпсис відсутніх членів робить акцент на прийменнику, який, опинившись у сильних позиціях тексту (наприкінці рядка), набуває особливої семантичної значимості.

Відбувається не просто відсікання валентностей, а й стягування онтологічно важливої валентності в ім'я, тобто номіналізація відношень у англомовній поезії, при цьому семантика прийменника доповнює семантику іменного комплексу: *"Now the view-from-above, the aerial attack of do you / remember?"* [29, с. 1075]; *"All out-of-doors looked darkly in at him"* [29, с. 227]; *"Is an open field, or a factory, or a by-pass"* [20]; "*that John Ashbery's grandfather / was offered an investment-in"* [29, с. 693].

Якщо розглядати післядієслівні компоненти, то можна погодитися з твердженням Н. Ніколіної про те, що трансформація прийменника в післяйменник, з одного боку, посилює його зв'язок із дієслівною формою, з іншого – підкреслює його відносну самостійність у тексті [13, с. 145]: *"a blow-away paper"* [21]; *"A far-off sail, white as a crescent moon"* [29, с. 185]; *"Or else he bragged of bygone glories"* [29, с. 767]; "*a socked-in sky"* [23, с. 296]; *"and Laughed-At-By-Horses"* [29, с. 998]; *"Of laid-on education"* [21]; *"An off-limits sign pulls me"* [29, с. 1034]; "*What far-out twitterings"* [29, с. 783]. У наведених прикладах між членами словосполучення відбувається перерозподіл семантичного навантаження. Об'єднання через дефіс двох складових словосполучення, які належать до різних частин мови, указує на можливість семантичної контамінації [7, с. 292], тобто взаємодії мовних одиниць, наслідком якої є схрещування й утворення іншої одиниці, часом неправильної або свідомо орієнтованої на стилістичну виразність вислову [14, с. 79].

Уможливленість таких епітетів пояснюється процесом лексикалізації синтаксичних структур, який забезпечується втіленням різних шляхів функціональної переорієнтації мовних одиниць [7, с. 292]. У свою чергу, цей процес сприяє загальній тенденції віршованого мовлення до компресії інформації, економії мовленнєвих засобів, лаконічності й афористичності [9, с. 87].

Водночас в американському віршованому мовленні діє протилежний процес – сегментація прийменника. У поетичному творі Р. МакГоу (McGough) "40-Love" графічна організація вірша посприяла розсіканню двох слів *tennis* і *between*, розщеплюючи їх навпіл. Автор ділить слова на дві колонки біля краю двох різних сторінок, межею між якими слугує згин книжки: "*middle / aged / couple / playing / ten – / nis / when / the game / ends / and / they / go / home / the net will / still / be / be – / tween / them"* [25, с. 17]. Ключовою ознакою семантики прийменника *between* (*між, поміж)* у способі організації сцени (ситуації) є незалежність один одного й рівність релятумів [5, с. 351]. Унаслідок сегментації прийменник *be – / tween* опиняється у протилежних вертикальних колонках вірша (*be – друге слово в рядку, tween – перше слово в нижчому рядку*), посилюючи й без того відчуженість між чоловіком і жінкою – вони разом, але й завжди нарізно. Алітерація *be* та *be – (/ tween)*, які розташовані на рівних позиціях, провокує уподібнення прийменника дієслову, підтверджуючи нерозривний зв'язок між людьми, навіть за при наявності тріщини у стосунках. Граючи як із формою, так і зі змістом прийменника *between*, Р. МакГоу підкреслює крах стосунків між парою, свідомо вживає його в нетрадиційній функції, але робить це будучи впевненим в успішному повідомленні читачам необхідної інформації й відповідної інтенції.

До мовної гри як «особливого типу моделі дійсності» [10, с. 81] удається американська поетеса ДюПлессі (R. Bl. DuPlessis) у поетичному творі "Of": "*of words, enormous slant, difficult OF"* [23, с. 20], *"Of is a voice and of is another, and there, here / of, / black and crest, the flair / "of things" in the langdscape"* [23, с. 20]; "*Hard to get home; but this is, this travelling / of / is / home"* [23, с. 21]; *"Closer? farther? / To study and inhabit / (cars humping up the holding pit) / of, one foot after another, fueled and connected / ... / door after door of / of"* [23, с. 22]. ДюПлессі багато і плідно експериментувала, з'єднуючи із прийменником різні частини мови, ставлячи його в різні позиції, виділяючи графічно на листі, тим самим підкреслюючи його значимість. У вірші спостерігається повний перехід службової частини мови в повнозначну. На нашу думку, спроби використання нетрадиційних форм і значень прийменників американськими поетами здійснюються під впливом так званого нелінійного стилю мислення, який пов'язаний зі специфічним способом світосприйняття. У поетичному творі відбувається перерозподіл семантичного навантаження між членами висловлювань, при цьому прийменник «перетягує» на себе значення всього прийменникового словосполучення.

Висновки. Отже, аналіз функціональних особливостей прийменників у поетичному тексті надає можливість виявити здатність цих мовних одиниць до функціональної транспозиції, у результаті якої прийменник набуває нових характеристик, що не властиві йому як одиниці граматичної системи мови, адже при транспозиції прийменника порушується його класичне розташування, згідно з яким прийменник знаходиться в центрі прийменникового словосполучення. Зміни й перетворення прийменника в поетичному мовленні виражаються в заміщенні або тотожності, стягуванні двох або кількох форм, а також сегментації. Більше того, ці одиниці вживаються у функції повнозначних частин мов найчастотніше шляхом субстантивації та адвербалізації.

Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблем, пов'язаних із функціональною транспозицією прийменників у віршованому американському мовленні. Поза увагою залишається їхній синергетичний потенціал у поетичній системі, у чому й убачаємо перспективу подальших досліджень.

Література:

1. Азарова Н.М. Конвергенция философского и поэтического текстов XX–XXI веков : дисс. … докт. филол. наук / Н.М. Азаров. – М., 2010. – 852 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Габай А.Ю. Значеннєва диференціація українських логічних прийменників / А.Ю Габай // Лінгв. студії. – 2011. – Вип. 22. – С. 70–76.
4. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен ; пер. с англ. В.В. Пасека и С.П. Сафроновой ; общ. ред. и предисловие Б.А. Ильиша. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 408 с.
5. Кириченко А.С. Семантическая структура предлога «между» / А.С. Кириченко // Исследования по семантике предлогов : сб. ст. – М. : Русские словари, 2000. – С. 338–351.
6. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С. 64–76.
7. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка : [монография] / А.Э. Левицкий. – К. : Изд-во КГЛУ, 1998. – 362 с.
8. Логинова Е.Г. Концептуальное соотношение пространства и времени в семантике английских предложных сочетаний : дисс. ... канд. филол. наук / Е.Г. Логинова. – М., 2004. – 251 с.
9. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство, 1996. – 848 с.
10. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
11. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи / И.И. Мещанинов. – М., 1945. – 322 с.

12. Мулюкина Л.Р. Особенности функциональной транспозиции предложных сочетаний на уровне текста: на материале французского и русского языков : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Л.Р. Мулюкина – Уфа, 2007. –160 с.
13. Николина Н.А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы / Н.А. Николина. – М. : Гнозис, 2009. – 336 с.
14. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
15. Хомич В.І. Функціональна диференціація прийменниково-відмінкових форм у структурі простого речення : [монографія] / В.І. Хомич. – Ніжин, 2010. – 153 с.
16. Царев П.В. Транспозиция в английском словообразовании / П.В. Царев // Иностранные языки в школе. – 1984. – № 5. – С. 6–10.
17. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
18. Chicago Poems by Carl Sandburg // Ed. Robert J. Robbins. – Henry Holt and Company, New York. – 2003. – 70 p.
19. Coffey B. In Sight Of All / B. Coffey // LifeJournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/D77YQ9.
20. Eliot T.S. Four Quartets / T.S. Eliot [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/dzO5dB/.
21. Frost R. Poems / R. Frost [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/LMdJ0X/.
22. Johnson K. The Meadow / R. Johnson // Wind Somewhere, and Shade, Miama UniversityPress, Oxford, Ohio [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/hrS6Cv.
23. DuPlessis R.B. Drafts 1—38, Toll. Wesleyan Poetry Series. – 2001. – 296 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/UjFkYE/.
24. Kortmann B. and König Ek. Categorial Reanalysis: the Case of Deverbal Prepositions // Linguistics 30. – 1992. – P. 671–697.
25. McGough R. Selected poems. London, UK: Penguin. – 2006. – 197 p.
26. Palmer M. Sun / M. Palmer // Published by Green Integer. – 1988. – 86 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://goo.gl/bt3y5G/.
27. Pound Ezra. Poems / Ezra Pound // PoemHunter.Com – The World's Poetry Achive. – 2012. – 336 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/ta1fYV.
28. The Gospel of John (part of The Holy Bible) // A new translation from the Greek by David Robert Palmer. – 2015. – 100 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://goo.gl/sofm2u.
29. The Oxford Book of American poetry. – Oxford : Oxford University press, 2006. – 1132 p.
30. The Poetry of Robert Frost: The collected poems, complete and unabridged / Robert Frost [edited by Edward Connery Lathem]. – New York : Henry Holt and Company, 1979. – 610 p.
31. Van Doren S. Sex at Noon Taxes: Poems (Walt Whitman Award of the Academy of American Poets), Louisiana State University Press. – 2008. – 70 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://goo.gl/9wNkpi.

Прокопов Г. Я. Функциональная транспозиция предлогов в поэтической речи (на материале американской поэзии)

Аннотация. Статья посвящена исследованию явления функциональной транспозиции. Освещена проблема функциональной транспозиции предлогов в стихотворных произведениях американских поэтов, определены разновидности и степень перехода в системе частей речи.

Ключевые слова: предлог, транспозиция, поэтическое произведение, субстантивация, адвербиализация.

Prokopiv G. The functional transposition of prepositions in the poetic texts of American writers

Summary. The article deals with the problem of functional transposition of prepositions in poetic works of American poets. The author draws a line round varieties and degrees of transition in the system of parts of speech.

Key words: preposition, transposition, poetry, substantivation, adverbalization.

УДК 811.112.2'34

Сарміна Г. Л.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ В СУДОВІЙ АКУСТИЦІ

Анотація. У статті досліджено проблеми ідентифікації особи за мовним сигналом методами судової акустики. Визначено типи, методи і основні завдання акустичних експертиз, описано і класифіковано основні проблеми встановлення особи, до яких належать інтер– й інтраіндивідуальна варіативність та імітації голосу.

Ключові слова: судова акустика, судова фонетика, акустична експертиза, ідентифікація мовця, аналіз мовлення, імітації голосу, варіативність мовця.

Постановка проблеми. Комунікативний процес, який відбувається між адресантом і адресатом, виконує низку лінгвістичних функцій – апелятивну, референційну, метамовну, експресивну, фатичну тощо. Однак незалежно від лінгвістичних функцій мови, спрямованих безпосередньо на реалізацію комунікативного процесу, мовець додатково передає паралінгвістичну інформацію, яка є індикатором його індивідуальних характеристик, таких як вік, стать, стан здоров'я, настрій, вживання діалектальних лексем, припущення типових помилок. Такі характеристики уможливлюють ідентифікацію мовця виключно за голосом, без зорового контакту, яка полягає у створенні мовного профілю комунікантів. Розвідки такого типу належать до сфери дослідження судової акустики, метою якої є встановлення особи злочинця в межах кримінального провадження.

Розвиток судової акустичної експертизи сягає своїм корінням ще за біблейських часів. Зокрема, у першій книзі Мойсея йдеться про те, як Якоб перед своїм сліпим батьком імітує свого брата Ісаю з метою здобути право первородства. Попри те, що Ісак впізнає Якоба за голосом, він покладається на тактильні відчуття і помиляється. Сучасний стан фоноскопії, або судової акустики, наразі перебуває у стадії активного розвитку, становлення і нарощування наукового потенціалу. Хоча проблеми дослідження звукових слідів давно перебувають у фокусі уваги як учених-криміналістів, так і мовознавців, наукове осмислення феномену імітації голосу відбувалося на україномовному терені виключно в річищі правничих досліджень. Як об'єкт лінгвістичних досліджень імітації голосу не перебували у фокусі уваги лінгвістів, саме цей факт і визначає актуальність пропонованої розвідки.

Об'єктом дослідження є процес ідентифікації особи за мовним сигналом, предметом – специфіка ідентифікаційного процесу.

Загальна проблема полягає у відсутності комплексного лінгвістичного дослідження проблем ідентифікації особи методами судової акустики, що передбачає розв'язання таких завдань:

– уточнити поняття «судова акустика» і «акустична експертиза»;

– визначити різновиди акустичних експертиз, методи і завдання їх;

– описати основні проблеми ідентифікації особи за мовним сигналом;

– окреслити перспективи подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблематикою дослідження свідчить про те, що попри чисельні праці Т. В. Аверьянової, О. В. Волохової, О. І. Галяшиної, Ю. Ф. Жарікова, В. Я. Колдіна, Г. Кюнцеля, О. Р. Россінської, М. В. Салтевського, С. А. Смірнової, проблема імітації та викривлення голосу у фокусі вітчизняних лінгвістичних досліджень не перебувала.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «судова акустика», або «криміналістична акустика», є предметом правничих досліджень і тлумачиться як «розділ криміналістики, який займається вивченням фізичних закономірностей звуку для збирання, дослідження і використання звукових слідів у судочинстві» [3, с. 242]. Галуззю криміналістичної акустики є фоноскопічна експертиза, яка включає два види аналізу мовлення:

– лінгвістичний, який передбачає аналіз усного мовлення людини, її інтелектуальних і психофізіологічних особливостей;

– акустичний, який передбачає дослідження анатомічних особливостей суб'єкта, його фізіологічних характеристик [1, с. 364].

Варто зазначити, що криміналістика зацікавлена першочергово у результаті фоноскопічної експертизи, оскільки метою діяльності криміналістів є формування доказової бази. В свою чергу, інтерес для лінгвістики становить сам процес дослідження, адже у фокусі уваги вчених-мовознавців перебувають процеси вивчення загальних й індивідуальних мовних і мовленнєвих особливостей представників мовної спільноти. Лінгвістичний аналіз усного мовлення є діагностичним дослідженням.

З погляду лінгвістики акустична експертиза є галуззю судової фонетики, яка зосереджує увагу навколо ідентифікації особи за голосом як біометричною ознакою. До основних завдань акустичної експертизи належать ідентифікація і верифікація мовця. Під ідентифікацією розуміють встановлення ідентичності невідомого мовця серед певної кількості мовців за голосом (фонетичними характеристиками) [5, с. 17]. В свою чергу, верифікація слугує для того, щоб встановити ідентичність мовця відповідно до чітко встановлених параметрів. Особливим типом верифікації є метод порівняння голосу, який полягає в тому, що відомий голос порівнюють із голосом невідомої особи з метою підтвердити або заперечити ідентичність їх.

Акустична експертиза поділяється на три типи: непрофесійна експертиза, напівавтоматична експертиза, що проводиться експертами, і автоматична експертиза. Проведення непрофесійної експертизи є доцільним лише в тих випадках, коли досліджуваний голос є добре знайомим або характеризується особливою своєрідністю.

Найбільш поширеним типом акустичної експертизи є напівавтоматична експертиза, яка проводиться експертами і базується на комбінації аудитивно-перцептивного, фонетично-акустичного й автоматичного методів. Кожен з зазначених методів передбачає визначення певних характеристик дослі-

джуваного мовного матеріалу. Застосування аудитивно-перцептивного підходу сприяє точному визначенню аудитивних характеристик, акустично-фонетичний підхід базується на візуалізації мовного матеріалу шляхом спектрографії, а автоматичний метод дослідження базується на вивченні або порівнянні окремих параметрів, набір яких формується в залежності від тих факторів, котрі становлять предмет зацікавленості. Об'єктивно визначити та адекватно описати особливості мови, манери говоріння та голосу мовця можна лише шляхом комбінування аудитивно-перцептивного і акустично-фонетичного підходів. Автоматичний підхід слугує для об'єктивізації, тобто підтвердження фактів, встановлених двома зазначеними методами.

Аудитивно-перцептивний підхід передбачає вивчення загальної мовленнєвої поведінки, тобто вивчення мови (діалект, соціолект, ідіолект), голосу (мелодика, інтонація, висота, якість), манери говоріння (темп мови, дихання, патології). Необхідно зазначити, що вказані характеристики є ситуативно залежними, це означає, що такі фактори, як стрес, депресія, страх, можуть призвести до відхилень звичайних характеристик голосу. Тому застосування виключно аудитивно-перцептивного підходу не дозволяє отримати об'єктивний результат і вимагає додаткових досліджень.

Візуальна репрезентація акустично-фонетичних характеристик індивіда відбувається шляхом короткотривалої спектрографії. Спектрограма (або сонограма) зображує мовний сигнал за такими вимірами, як час, частотність, інтенсивність. Дослідження області частотності і часу охоплює аналіз сегментальних і супрасегментальних параметрів.

Автоматичний підхід передбачає вибір окремих характеристик і порівняння їх. Такий метод дозволяє створити моделі евентуальності щодо обраних характеристик, завдяки яким можна адекватно описати мовця або відмежувати його від іншого мовця чи інших мовців. Таким чином, виміри спектрально-часових характеристик мовного сигналу та узагальнення їх статистичних даних уможливлюють виявлення індивідуального комплексу ознак.

Вагомою проблемою акустичної експертизи є варіативність у фонетично релевантних областях – артикуляції, акустиці, перцепції. Варіативність мовця може бути двох типів: інтраіндивідуальна (intratalker-variability), під якою розуміють варіативність висловлювань одного мовця. Варіативність між двома окремими мовцями позначають як інтеріндивідуальну варіативність (intertalking-variability) [8].

Інтра– та інтеріндивідуальна варіативність можуть бути обумовленими низкою органічних та штучних факторів, які здійснюють вплив на голос та віддзеркалюються на застосуванні мови як комунікативного засобу. Органічними факторами є вік, стать, стан здоров'я, фізичні параметри мовця (наприклад, зріст або постава). Ці фактори необхідно розглядати в комплексі з роботою мускулів, хрящів, нервів і нейромускулярними процесами. Певні фізіологічні характеристики людини свідчать про наявність патологій або захворювань. Шепелявість і гугнявість мови свідчать про такі захворювання нервової системи, як парез й афазія; за тембром голосу можна визначити зріст і обсяг грудної клітини мовця. Неправильна артикуляція при вимові звуків «з» і «с» (шепелявість) найчастіше є наслідком дефекту в будові щелеп і зубів або вад слуху, що не дозволяють контролювати власну мову. Гугнявість – патологічна зміна тембру голосу з спотворенням вимовляння звуків мови – зазвичай обумовлена викривленням носової перегородки або утворенням в носі поліпів [2, с. 12].

До штучних факторів дораховують такі, котрі формують оточення мовця і, як наслідок, відбиваються на його мовленнєвій поведінці. Остання віддзеркалює не тільки індивідуальні фізіологічні особливості людини, але й психологічні, емоційні й інтелектуальні. Для того щоб встановити ідентичність мовця в межах судового провадження, необхідно оцінювати його мовленнєву поведінку комплексно.

Не менш актуальною проблемою акустичної експертизи є викривлення, або імітація голосу. В широкому смислі під викривленням голосу розуміють будь-яку зміну, викривлення, або відхилення від нормального голосу незалежно від причини [10]. В більш вузькому сенсі під викривленням голосу розуміють зміни характеристик голосу, мови, та/або манери говоріння індивідуума з метою приховати власну ідентичність [6, с. 103]. Імітації голосу Г. Кюнцель розглядає як особливий тип викривлення і тлумачить його таким чином: «Найбільш поширеним типом приховання власної ідентичності є наслідування ідентичності іншої певної особи» [6, с. 103]. Передумовою для успішного імітування він вважає в першу чергу анатомічно-фізіологічні подібності з особою, яку імітують.

З метою оновити термінологічний апарат пропонуємо поєднати поняття «імітація голосу» і «викривлення голосу» в термін «голосова мімікрія». По аналогії з терміном «комунікативна мімікрія», який означає зміни мовцем притаманного йому стилю комунікації з метою реалізувати певні цілі в тій чи іншій комунікативній ситуації, вважаємо термін «голосова мімікрія» доречним для позначення свідомих змін голосу (викривлення або імітацій) мовцем для досягнення певної комунікативної мети.

Найімовірнішою причиною імітування або викривлення голосу є намір бути невпізнаним у зв'язку зі скоєнням кримінального злочину і таким чином уникнути покарання, серед інших причин варто назвати намір посилити загрозливий тон повідомлення, залякати адресата або грати у гру.

Г. Кюнцель [6, с. 105–116] пропонує поділ голосової мімікрії на три типи в залежності від ознак, які змінює мовець:

• зміни характеристик голосу – підвищення або зниження природного тону голосу, зміни назальності, фонація голосовими складками, зміни звучання голосу, наприклад, за допомогою резонаторів (резонаторний ящик) або комп'ютерних програм;

• зміни манери говоріння – наприклад, зміна інтонації, темпу мовлення;

• зміни мовних і мовленнєвих ознак – наприклад, введення сторонніх тіл у вокальний тракт, зміни ступеню діалектального забарвлення, вживання діалекту, використання іншомовного акценту.

К. Мастхофф [7, с. 163] зазначає, що існують певні типи голосової мімікрії, яким надають перевагу мовці. Умовно такі типи поділяють на чотири категорії:

• респірація – шуми дихання, тобто дихання в процесі говоріння або звуки вдоху і видоху між артикуляцією;

• фонація – активність губ, наприклад, підвищення або спад частотності вібрацій, придих, шепотіння, зміна регістру від низького до високого голосу;

• артикуляція – активність та зміни резонатору, наприклад, незвичайне утворення окремих звуків, застосування діалекту або іншомовного акценту, зміни конфігурацій резонатора шляхом підняття або опущення гортані, а також зовнішні втручання, такі як фіксація губ, розтягування щік, закривання носа;

• манера говоріння – темп мови і потік мовлення.

Родман і Родман [10] пропонують власну класифікацію голосової мімікрії на підставі двох незалежних вимірів: інтенційна – неінтенційна; електронна – неелектронна. Найбільш поширеним типом голосової мімікрії відповідно до наведеного поділу є мімікрія неінтенційна й неелектронна. Ця категорія охоплює *фонаторні* (підвищення або зниження природного тону голосу, шепотіння, аспірація, підвищений або знижений ларинкс), *фонемні* (вживання незвичайних аллофонів, діалекту, акценту, гіперназальність, симуляція сигматизму), *просодичні* (зміни інтонації, акценту, темпу мовлення, подовження або скорочення сегментів), *деформаційні, або штучні* (затискання носу, стискування щелеп, втягування щік, випинання губ, утримання язику нерухомо, введення чужорідних тіл до вокального тракту, стискання чужорідних тіл між зубами) зміни вокального тракту.

Акустична експертиза, метою якої є ідентифікація мовця, ускладнюється через комбінування різних типів голосової мімікрії. Найефективнішим методом є, звичайно, той, котрий дозволяє достатньою мірою приховати або пригнічувати індивідуальні ознаки персональної мовної і мовленнєвої поведінки, водночас викривлення або імітації мають залишитися нерозпізнаними.

Висновки. Отже, підводячи підсумки, варто зазначити, що акустична експертиза має дати відповідь на два основних питання:

• наскільки аудитивні/акустичні характеристики є специфічними для мовців в цілому;

• наскільки високим є ступінь вірогідності доказів, що свідчать на користь або проти встановлення ідентичності мовця в специфічних умовах порівняння.

Основною метою провадження фоноскопічної експертизи є намір звузити коло підозрюваних у скоєнні злочину, шляхом вишукування специфічних голосових характеристик для встановлення доказової інформації. Індивідуальна картина голосу вибудовується шляхом аналізу і виявлення специфічних ознак – від діалекту до мовних помилок.

Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному вивченні усіх типів імітацій голосу з метою встановлення продуктивних і непродуктивних типів голосової мімікрії.

Література:

1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : [учебник для вузов] / [Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская] ; под ред. засл. деят. науки РФ, проф. Р.С. Белкина ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 992 с.
2. Волохова О.В., Єгоров Н.Н., Жижина М.В. Криміналістика / [О.В. Волохова, Н.Н. Єгоров, М.В. Жижина]. – М. : Проспект, 2011.
3. Салтевський М.В. Криміналістика : [підручник] : у 2-х ч. Ч. 1 / М.В. Салтевський. – Харків : КонСУМ, Основа, 1999. – 416 с.
4. Колдин В.Я. Судебная идентификация / В.Я. Колдин. – Москва : ЛексЭст, 2002. – 528 с.
5. Becker T. Automatischer forensischer Stimmenvergleich. – Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2012. – 172 S.
6. Künzel H.J. Sprechererkennung. Grundzüge forensischer Sprachverarbeitung. – Heidelberg: Kriminalistik Verlag, 1987. – 158 S.
7. Masthoff H. A Report on a Voice Disguise Experiment / Forensic Linguistics: The international Journal of Speech, Language and the Law 3 (1). – Sheffield: Equinox Publishing Ltd., 1996. – 160-167 pp.
8. Meuwly D. Voice Analysis/ Siegel P., Saukko P., Knupfer P. (Eds.) Encyclopedia of Forensic Science. – London: Academic Press, 2000. – 1413-1420 pp.
9. Nolan F. The Phonetic Basis of Speaker Recognition. – Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1983.
10. Rodman R. Speaker Recognition in Disguised Voices / Proceedings of the Consortium on Speech Technology Conference on Speaker Recognition by Man and Machine: Directions for Forensic Applications. Ankara: Publishing Arm, 1998. – 9-22 pp.

Сармина А. Л. Проблемы идентификации личности в судебной акустике

Аннотация. В статье исследованы проблемы идентификации личности по речевому сигналу методами судебной акустики. Определены типы, методы и основные задания акустических экспертиз, описаны и классифицированы основные проблемы установления личности, к которым относятся интериндивидуальная и интраиндивидуальная вариативность и имитации голоса.

Ключевые слова: судебная акустика, судебная фонетика, акустическая экспертиза, идентификация говорящего, анализ речи, имитации голоса, вариативность говорящего.

Sarmina G. Problems of speaker identification in forensic acoustics

Summary. The article deals with the problem of speaker recognition by the methods of forensic acoustics. The types, methods and main tasks of acoustic expertise were determined; the main problems of speaker recognition were described and classified, such as intertalking-variability and intratalking-variability and voice imitation.

Key words: forensic acoustics, forensic phonetics, acoustic expertise, speaker identification, speech analysis, disguised voices, speaker variability.

УДК 811.112.2'373'38

Федірчик І. Я.,
аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

КОНОТАТИВНО МАРКОВАНІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. В статті проаналізовано конотативно марковані іменники на позначення осіб у сучасній німецькій мові. На прикладі іменника на позначення особи Mann «чоловік» показано, як відтворені конотативні компоненти та різні оцінні елементи значення. Також подано класифікацію деяких сфер вживання, в котрих найяскравіше представлена конотація маркованих позначень осіб сучасної німецької мови.

Ключові слова: конотація, денотативне значення, марковані іменники на позначення осіб, сема, семема.

Постановка проблеми. Конотативність у мові відіграє важливу роль для передачі емоційності, образності, експресивності та оцінності. Проблематика конотативності є предметом постійного наукового пошуку. Теоретичні дослідження таких вчених, як В.І. Шаховський, А.В. Філіпов, Й.А. Стернін, В.І. Говердовський, Г.В. Колшанський, В.З. Панфілов, Л.Г. Барлас, В.М. Телія, Д.Н. Шмельов, присвячені різноманітним аспектам конотативності у «вузькому» та «широкому» змістах. У вузькому розумінні конотація – це компонент значення мовної одиниці, що виступає у вторинній для неї функції найменування, який доповнює при вживанні в мовленні її об'єктивне значення асоціативно-образним уявленням позначуваної реалії на основі усвідомлення внутрішньої форми найменування, тобто ознак, співвідносних з буквальним смислом тропа чи фігури мовлення, які мотивували переосмислення виразу [2, с. 236]. У широкому розумінні конотацією є будь-який компонент, який доповнює предметно-поняттєвий (чи денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці і надає їй експресивної функції на основі відомостей, співвідносних з емпіричним, культурно-історичним, світоглядним або морально-естетичним знанням носіїв мови, з емоційним чи ціннісним ставленням мовців до зображуваного [2, с. 236].

Виклад основного матеріалу дослідження. Деякі дослідники розуміють під конотацією зміст, для котрого денотативна система служить вираженням, а сам зміст визначається в результаті виокремлення із тексту денотата. Конотативна система – це система, план вираження якої і є знаковою системою. За Р. Бартом, конотація проявляється всередині експресивного, стилістичного та емоційно-експресивного забарвлення об'єкта денотації та змісту слова [3, с. 58].

Російська дослідниця В.М. Телія відзначає, що конотативне значення довгий час залишалось на периферії мовознавчих досліджень через необов'язковість цього компонента для значення лексичних одиниць, оскільки не всі слова містять конотацію [12, с. 7]. Проте проблема раціонального й емоційного, чуттєвого і свідомого, суб'єктивного та об'єктивного залишається надзвичайно важливою та актуальною на даному етапі розвитку мовознавства. Тому *актуальність* нашого дослідження полягає в систематизації та узагальненні теоретичних поглядів дослідників на проблему конотативності та функціонування конотативно маркованих іменників на позначення осіб в сучасній німецькій мові. Конотативний компонент розглядається як додатковий, факультативний елемент лексичного значення слова.

Об'єктом дослідження є конотативно марковані іменники на позначення осіб сучасної німецької мови, *предметом* – принципи їх семантичної класифікації на основі виділених емоційно-маркованих сем. **Матеріалом** дослідження є вибірка іменників на позначення осіб у сучасній німецькій мові, отриманих з тлумачного словника Дуден [16], словників синонімів та антонімів сучасної німецької мови [15] та словника неологізмів за редакцією У. Квастгофа [17].

Н.М. Наер вважає, що перше визначення конотації запропоновано Л. Єльмслевим та В. Шмідтом. Дослідниця однією з перших вводить поняття конотатора. Мовні величини, на котрі посилається конотація, і називаються конотаторами. Ними можуть бути як лексичні, так і граматичні (морфологічні та синтаксичні) форми, структура тексту та пропуски в тексті. Якщо взяти до прикладу вислів: «*DerLehrer, HerrX, erklärtdenStoffsehrklar»,* лексема *Herr* вжита і звучить в даному випадку нейтрально. Можна навіть припустити, що в цьому прикладі іменник на позначення особи «вчитель» має конотацію «поваги, визнання». Якщо ж взяти до прикладу інше речення: «*Die Herrenin Pentagonhabensichverrechnet»*, то в даному випадку в нас позначення особи *Herr* «чоловік» вже несе в собі негативну конотацію, яка передає критичний настрій «ненависті, обурення, зневаги» [8, с. 59–60]. Аналогічно Л.Г. Барлас зазначає, що конотативність – це теж інформативність, тому точнішим буде розмежування на власне (чи основну) інформативність і конотативну (чи додаткову) інформативність [7, с. 67].

Соціокультурний компонент в поняття конотації було введено в мовознавство Л. Блумфілдом, котрий виокремив семантичні конотації, які не відносяться безпосередньо до сфери знання, та конотації, що мають емоційну основу. В першій групі Л. Блумфілд виділяє певний рівень мовлення, зумовлений соціальними, регіональними та культурними факторами. До цієї ж групи він відносить конотації, котрі з'являються в запозичених словах. Наявність екстралінгвістичних факторів в понятті конотації призвело до того, що деякі лінгвісти вирішили віднести конотацію не до області вивчення лінгвістики, а в сферу прагматики та семіотики [4, с. 156–164].

Якщо брати до уваги макрокомпонети, то до ядра відносять денотативний макрокомпонент, а конотативний і емпіричний зараховують до периферії. Денотативний макрокомпонент – це основний компонент лексичного значення слова, він передає властивості та ознаки предмета номінації. Іноді конотативні семи можуть бути дуже яскравими та передавати емоційність й оцінність, а також деякі стилістичні чи інші функціональні семи [6, с. 92]. Конотативні семи містять в собі образно-асоціативні,

емоційні або оцінні ознаки денотата. Зазвичай це не окрема ознака, а комплекс ознак, які важко вичленити. Представники широкого розуміння поняття конотації включають сюди емоційні, експресивні, оцінні та стилістичні семи значення [10, с. 21–22].

В.І. Шаховський, роботи якого пов'язані з аналізом емотивності у мовній семантиці, стверджує, що «конотацією є лише емотивність слова, а всі інші, традиційно віднесені до конотації компоненти: експресивний, оцінний і функціонально-стилістичний, є не конотативними» [13, с. 27]. На противагу цьому А.В. Філіпов відносить до конотації лише емоційно-стильовий семантичний зміст мовної одиниці, вважаючи, що оцінність у слові є елементом винятково денотативним, невіддільним від поняття, а експресивності слово набуває лише в мовленні. Хоча таке звуження поняття конотації є, на наш погляд, неправомірним, оскільки оцінка може бути і елементом конотації, і водночас елементом денотації. Конотація, так само як і денотація, може бути системною та оказіональною [11, с. 57].

На нашу думку, найбільш конструктивним, підходом до конотативності є концепція І. Арнольд. Авторка розглядає конотацію як частину системного значення знака, відношення мовця до предмета мовлення, об'єкта мовлення, а також до інших учасників мовної ситуації. Як і інший будь-який компонент значення знака, конотація може бути мовленнєвою та оказіональною, проте її сутність не обмежується певною ситуацією. Авторка поділяє інформацію на два види: інформація, яка не пов'язана з актом комунікації, та інформація, пов'язана з учасниками та актом комунікації [1, с. 107]. Можливими складовими лексичного значення слова в мовленні є: а) понятійний зміст, який зазвичай називають предметно-логічним значенням; б) конотація, куди входить емоційний, експресивний та стилістичний компонент значення і куди необхідно зарахувати оцінний компонент, хоча він тісніше за інші компоненти пов'язаний з предметно-логічним значенням [1, с. 108].

У роботі ми дотримуємося такого визначення: конотація – це сукупність емоційно-оцінних елементів, що супроводжують значення в реальному мовленнєвому акті, а також значеннєве нашарування психологічного та історико-культурного походження. Конотація протиставляється денотації як предметно-логічному компоненту значення, хоч таке протиставлення не завжди є послідовним і чітким [5, с. 5]. Так, на прикладі іменника на позначення особи *Mann «*чоловік» можна показати, як відтворені конотативні компонети та різні оцінні елементи значення:

загальновживані: *Mann, Privatmann, Ehemann, Hausmann, Vertrauensmann, Ersatzmann, Ehrenmann* та ін.;

а) розмовні: *Gemüsemann, Milchmann, Eismann, Gasmann, Zeitungsmann, Supermann, Muskelmann, Buhmann*;

б) розмовні зневажливі: *Hampelmann*;

3. зневажливо: *Lebemann*; грубо зневажливо: *Doofmann*;

4. лайливі слова: *Blödmann*, *Weihnachtsmann* (einfältiger Mensch).

Класифікація сем як складників семеми здійснюється за різними ознаками: за відношенням до системи мови – узуальні й оказіональні, системні й особистісні, диз'юктивні й інваріантні; за розпізнавальною силою – інтегральній диференційні; за ступенем яскравості – яскраві й слабкі; за характером виявлення – емпліцитні й імпліцитні; за характером конкретного змісту – постійні й можливі; за відношенням до акту мовлення – актуалізовані й неактуалізовані [9, с. 94]. Зіставлення тлумачення слів, репрезентованих у досліджуваних нами словниках, дає підстави для виокремлення конотативно забарвлених іменників на позначення осіб у сучасній німецькій мові. Нижче наводимо класифікацію іменників на позначення осіб із конотативним забарвленням зневажливості до людини, котра має інтелект:

[Angeberei] *Poser, Proll, Klugscheißer*
[verbales Verhalten] *Blubber, Laberbacke/-sack, Schwalli*
[Passivität] *Gaffer, Rumsteher*
[Verhalten zu Frauen] *Anmacher, Aufreißer, Macho*
[Anbiederung] *Schleimi, Arschkriecher, Modekriecher*
[Abhängigkeit] *Klammer*
[Unbeliebtheit] *Langweiler, Unsympather, Nerver*
[Spaßmacherei] *Spaßmacher, Faxenmacher, Spaßvogel*
[Unkonventionalität] *Flippi, Chaot, Freak*
[Lebenstil] *Druffi, Abfahrer, Kapputnick*
[Erfolg] [neg.] *Loser, Panne, Niete*;
[pos.] *Ruler, Winner*
[Leistung] [neg.] *Laschi, Schlaffi, Schlüffi, Hänger, Schnarchnase*
[pos] *Powerfrau, Tier, Macher*
[Radikalität] [neg.] *Softi, Wimp, Weichei, Verklemmi, Weichwurst*
[pos.] *Hardgesotten, Hardcore, Brutalo*
[Intellekt] *Eierkopf, Nerd, Hirni*
[Dummheit-Naivität] *Blödi, Blödmann, Allesfresser, Knallkopf, Trottel*
[Psychische Verfassung] *Depri, Schizzo, Psycho*

За П. Брауном, стилістично марковані іменники на позначення осіб утворюють найбільшу групу серед всіх іменників [14, с. 27]. Можна виокремити деякі сфери вживання, в яких найяскравіше представлена конотація маркованих іменників:

а) непрофесійна діяльність: *Kaffeetante, Kampfhahn, Kilometerfresser, Mitesser, Morgenmuffel, Nachtschwärmer, Topfgucker*;

б) професійна діяльність: *Himmelsgucker* (жартівливе позначення професії *Astronom*), *Holzwurm* (грайливе найменування для *Tischler*), *Klingelfee* (жартівливе *Telefonistin*), *Pillendreher* (жартівливе *Apotheker*), *Wetterprophet* (жартівливе *Meteorologe*), *Süßwassermatrose* (жартівливе *Binnenschiffer*);

в) сімейні відносини: *Erbonkel, Erzeuger, Gatterich, alte Herrschaften, Junior, Strohwitwe*;

г) характер людини: *Frechdachs, Brüller, Gerneklug, Grobian, Angsthase, Phlegmatikus, Pessimist, Schlauberger*;

д) зовнішність людини: *Blondine, Dickbauch, Dicke, Koloß, Lulatsch, Mondgesicht, Walküre, Liliputaner*;

е) вік людини: *Mittelalter, Oldtimer, Oldie, älteres Semester*.

На рівні семантичного аспекту конотація – це різноманітні асоціації, пов'язані в сприйнятті мовців з тим або іншим позначуваним предметом, які можуть об'єктивуватися в переносних значеннях слова, фразеологічних одиницях та порівняннях на його основі тощо. Так, наприклад, іменники на позначення особи *Quacksalber, DoktorOnkel* та *HalbgottinWeiß* мають однакове денотативне значення і позначають професію лікаря, проте вони відрізняються один від одного власне конотативними, емотивними та оцінними властивостями. Іменник *Quacksalber «*Arzt oderÄrztin, der mit obskuren Mitteln und Methoden Krankheiten zu heilen versucht» [16] містить у собі конотативне забарвлення шарлатанства, лексема *DoktorOnkel* передає сімейну емоційність, а позначення особи *HalbgottinWeiß* наділене певною оцінністю в плані прирівнення лікаря до Бога.

Слова та словосполучення, насамперед іменники на позначення осіб, є найважливішими елементами для висловів із негативною конотативною характеристикою. Німецький дослідник П. Браун вказує на надзвичайну здатність німецької мови до критики [15, с. 28]. Виходячи з цього твердження, можемо назвати низку ознак та властивостей позначень осіб, які будуть конотативно маркованими та емотивно вираженими:

ледачий: *Faulpelz, Faulenzer, Faultier, Pflastertreter*;
повільний: *Schlafmütze, Trödler, Trödelfritze, Trödelliese*;
нудний: *Langweiler, Nöler, Stockfisch*;
слабкий: *Schwächling, Weichling, Hampelmann*;
боязкий: *Feigling, Duckmäuser, Jammerlappen, Waschlappen*;
несамостійний: *Herdenmensch, Masse, Trabant, Nachbeter*;
безталанний: *Lackel, Tölpel, Umstandskrämer, Trampeltier*;
недосвідчений: *Milchgesicht, Gans, Gimpel*;
неосвідчений: *Primitivling, Plebs, Kleinrentner*;
педантичний: *Pedant, Beckmesser, Schreiberseele*;
підлабузницький: *Schleicher, Heimlichtuer, Schnüffler, Aufpasser*;
міщанський: *Provinzler, Spießer, Biedermann*;
опортуністський: *Opportunist,Kriecher, Günstling*;
скупий: *Geizhals, Geizkragen, Knauser, Raffke*;
заповзятий: *Ehrgeizling, Streber, Postenjäger*;
заздрісний: *Neider,Neidhammel*;
зазнавацький: *Piefke, Fatzke, Pute*;
немилосердний: *Rabenvater, Rabenmutter, Rabeneltern*;
нечепурний: *Drecksau, Schwein, Schlampe, Trulla*;

Висновки. Сучасна німецька мова надзвичайно насичена конотативно маркованими іменниками на позначення осіб. Схильність до конотативності, на думку дослідників, є результатом критики, яка закодована в німецькій мові. Якщо значення є засобом відображення предметів і явищ навколишньої дійсності, то конотацію можна визначити як притаманне слову додаткове значення, котре базується на постійних асоціативних зв'язках, спричинених його предметним значенням. Саме воно реалізує категорію оцінки в іменниках на позначення осіб, оскільки оцінка як елемент семантичної структури лексичних одиниць вносить той додатковий зміст, що надає значенню експресивного забарвлення.

Література:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (сти-листика декодирования) / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французкого языка / Ш. Бали ; 3-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2000. – 416 с.
3. Барт Р. Основы семиологии / Р. Барт // Структурализм: «за и против» : сб. статей. – М. : Пути эволюции, 1975. – С. 158–159.
4. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд ; пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат ; изд. 2-е, стереотип. – М. : Прогресс, 2002. – С. 156–164.
5. Говердовский В.И. Феномен коннотации на денотативном уровне / В.И. Говердовский // Языковая практика и теория языка. – М. : МГУ, 1974. –Вип. 1. – С. 139–147.
6. Кійко С.В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія / С.В. Кійко. – Чернівці : Родовід, 2014. – 434 с.
7. Кропотова Л.В. Многоаспектность лексической коннотации / Л.В. Кропотова. – Самара : Вятский государственный гуманитарный университет, 2009. – С. 776–772.
8. Наер Н.М. Стилистика немецкого язика : учеб. пособ. для ин. и фак. ин. яз. / Н.М. Наер ; под общей редакцией Л.Д. Нефедовой ; автор вступ. ст. Н.М. Наер. – М. : Высшая школа, 2006. – С. 59–60.
9. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1979. – 156 с.
10. Телия В.М. Коннотативний аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
11. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
12. Филиппов А.В. К проблеме лексической коннотации / А.В. Филиппов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 57–64.
13. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
14. Braun P. Personenbezeichnungen: der Mensch in der deutschen Sprache / P. Braun. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. – 157 S.
15. Bulitta E. Wörterbuch der Synonyme und Antonyme /E. Bulitta, H. Bulitta. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2003. – 968 S.
16. DUW – Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 7., überarbeitete und erweiterte Auflage. –Mannheim/Zürich: Dudenverlag, 2011. – 2112 S.
17. Quasthoff U. Deutsches Neologismenwörterbuch. Neue Wörter und Wortbedeutungen in der Gegenwartssprache / Uwe Quasthoff. – Berlin: de Gruyter, 2011. – 690 S.

Федирчик И. Я. Конотативно маркированые существительные на обозначение лиц в современном немецком языке

Аннотация. В статье проанализированы существительные на обозначение лиц в современном немецком языке. На примере существительного на обозначение лица Mann «мужчина» показано, как воспроизведены коннотативные компоненты и другие оцениваемые элементы значения. Также представлена классификация некоторых сфер употребления, для которых наиболее характерны коннотативно маркированные обозначения лиц в современном немецком языке.

Ключевые слова: коннотация, денотативниые значения, маркированные существительние на обозначение лиц, сема, семема.

Fedirchyk I. The connotative marked nouns denoting people in the modern German language

Summary. The article dwells on the connotative marked nouns denoting people inthe modern German language. The connotative meaning and various elements set value are interpreted on the basis of the exampleMann"man". The article focuses on the classification of the areas of their usage, in which the most connotative marked nouns denoting people in the modern Germanlanguage are represented.

Key words: connotation, denotative meaning, marked nouns denoting people, sem, semem.

УДК 811.111-342

Хапина О. В.,
кандидат филологических наук, доцент кафедры
теоретической и прикладной фонетики английского языка
факультета романо-германской филологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ИНТОНАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИАЛОГОВ, РЕАЛИЗУЮЩИХ КОММУНИКАТИВНУЮ ИНТЕНЦИЮ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. Статья посвящена выявлению роли интонации в реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, диалогический дискурс, диалог, интонационные особенности, аудиторский анализ.

Постановка проблемы. В статье представлены результаты аудиторского исследования, посвященного изучению интонации диалогов, реализующих коммуникативную интенцию в английском диалогическом дискурсе.

Объектом данного исследования выступает устный англоязычный диалогический дискурс.

Предметом исследования являются интонационные средства реализации коммуникативной интенции в устном англоязычном диалогическом дискурсе.

Актуальность работы обусловлена недостаточной систематизацией представлений о месте, роли и принципах функционирования интенции в рамках прагматической теории речевых актов. В данной статье рассматривается функционирование интонации как средства реализации коммуникативной интенции в устном диалогическом дискурсе на материале англоязычных фильмов.

Интерес современных лингвистов сосредоточен на социально-речевом взаимодействии, а не на изолированных монологических высказываниях. Таким образом, основным объектом исследования становится диалогический дискурс, одним из критериев успешности/неуспешности которого является реализация/нереализация интенции. В теоретической литературе существует значительное количество определений феномена «интенция» и подходов к его изучению.

Так, в лингвистической философии под интенцией понимается субъективное значение говорящего, а интенциональность является основополагающей стороной речевого механизма и продуцируемой им речи.

В теории речевых актов интенция рассматривается в контексте иллокутивных сил высказывания и иллокутивных типов речевых актов. Разграничиваются стандартные, формальные, диалогически-ориентированные, лексиколизованные типологии иллокутивных актов и типологии в контексте социального взаимодействия. В целом иллокуция характеризуется целенаправленностью, т. е. интенциональностью [1–4].

Социолингвистика анализирует реализацию интенции в аспекте социальной отнесенности. Отмечено, что выбор речевого выражения коммуникативной интенции говорящего должен согласовываться с социальными характеристиками адресата. Особо выделяются параметры возраста, общественного положения коммуникантов, степени интимности.

В теории речевого воздействия интенция рассматривается в отношении разработки ее оптимальной вербализации. Успешность реализации коммуникативной интенции напрямую зависит от выбора наиболее эффективных стратегий и тактик речевого поведения для каждого конкретного типа интенции, что демонстрирует уровень коммуникативной компетенции субъекта общения. Сюда также примыкает понятие о правилах построения и условиях успешности речевого акта и достижении перлокутивного эффекта (соблюдение/нарушение кооперативного принципа, применение разговорной импликатуры).

Коммуникативная интенция представляет собой преобразование проблемной ситуации общения в коммуникативную задачу; интенцию, предназначенную говорящим для речевого выражения. В настоящем исследовании рассматривается феномен интенции как важнейший компонент речевой деятельности непосредственно в контексте функционирования речевых процессов, характеризующихся ситуативной и контекстной обусловленностью.

В трактовках отечественных лингвистов интенция говорящего понимается как глобальная установка на смысл будущего высказывания, мотивация речевого акта [5], означаемое или коммуникативное содержание речевого поступка, направленность предложения на решение определенной языковой задачи [6, с. 18], основной текстообразующий фактор, организующее звено в многослойной содержательной структуре речевого произведения [7, с. 38], «превербальное, осмысленное намерение (цель) говорящего, которое определяет коммуникативную стратегию, внутреннюю программу речи и способы ее реализации … является основным структурным признаком сознания и любого его акта» [8, с. 103].

В психологии речи интенция понимается как второй этап первичной ориентировки порождения высказывания (А.А. Леонтьев, А.М. Шахнарович). Он следует за формированием *мотива* – представления о той или иной цели общения, закрепленным в виде «воображаемой ситуации» (Д.Н. Узнадзе) или «образа результата» (Дж. Миллер, К. Прибрам, Е. Галантер). Коммуникативная интенция понимается как преобразование проблемной ситуации общения в коммуникативную задачу. Далее следует образование *«модели потребного будущего»* (Н.А. Бернштейн) [9, с. 159].

Следует отметить, что интенция говорящего отличается многоплановостью. Общая интенция является одновременным проявлением нескольких частных, наслаивающихся друг на друга интенций. Они различаются по этапу и времени реализации на исходные и конечные.

Интенция – субъективный фактор речевого взаимодействия, функционирующий после осознания субъектом мотивов порождения речевой деятельности и прогнозирующий возможный её результат. Лингвисты подчеркивают имманентный характер интенции во всех коммуникативных жанрах, прежде всего – в диалоге.

Несмотря на большое количество работ, посвященных изучению феномена коммуникативной интенции, следует отметить, что интонационные средства реализации коммуникативной интенции изучены недостаточно.

Целью данной работы является выявление интонационных средств реализации коммуникативной интенции в англоязычном диалогическом дискурсе на основе данных аудиторского анализа практического материала исследования.

Материалом исследования послужили саундтреки и транскрипты 630 диалогических единств, отобранных из четырех англоязычных фильмов (Bridget Jones's Diary, Bridget Jones's Diary: the Edge of Reason, The Thomas Crown Affair, Four Weddings and a Funeral), 303 минуты звучащей речи, 182 страницы стандартного текста.

Изложение основного материала исследования. В данном практическом материале мы исследуем исключительно позитивную интенцию (получить/передать информацию, убедить/переубедить собеседника, попросить/заставить собеседника что-либо сделать, самовыразиться и т. д.), которая приводит к достижению перлокутивного эффекта в диалогическом взаимодействии, а значит, к успешной коммуникации в целом. В большей степени (82%) нами изучались диалоги между молодыми людьми (25–45 лет), которых связывают романтические (89%) и дружеские (11%) отношения; общение между родителями и детьми (10%) и общение между супругами среднего возраста (60–65 лет) – 8%.

Необходимо отметить, что в реальных, «живых» диалогах редко встречаются «чистые» виды диалогов, так как в течение одного акта коммуникации могут поменяться как цели коммуникантов, так и тема беседы. В связи с этим на первый план выходит диалогическое единство, исследуя которое по вышеприведенным принципам, можно разработать классификацию диалогических единств, наиболее репрезентативных в исследуемых текстах.

На наш взгляд, исследование диалогов на уровне ДЕ представляется наиболее целесообразным, так как только на уровне ДЕ можно говорить о единстве коммуникативной цели, тематики, лексической, структурной и семантической связности.

Рассмотрев многочисленные классификации диалогов, мы пришли к выводу о необходимости создания классификации диалогов, основанной на исследовании взаимодействия реплик в пределах ДЕ. При этом использовались принципы, положенные в основу существующих в лингвистической литературе классификаций диалогов.

Наглядно критерии классификации исследуемых в нашей работе диалогов представлены на рисунке 1.

Первый (и основной) принцип, положенный в основу настоящей классификации, заключается в **интенции** участников акта коммуникации. По этому принципу были выделены следующие типы диалогов, имеющие своей целью:

• получение/передачу информации;

• желание убедить, переубедить собеседника;

• желание заставить (попросить) что-либо сделать;

• желание самовыразиться, высказать свое мнение (часто без учета мнения собеседника);

• смешанные, в которых интенции каждого из коммуникантов разнятся (или изменяются в процессе общения).

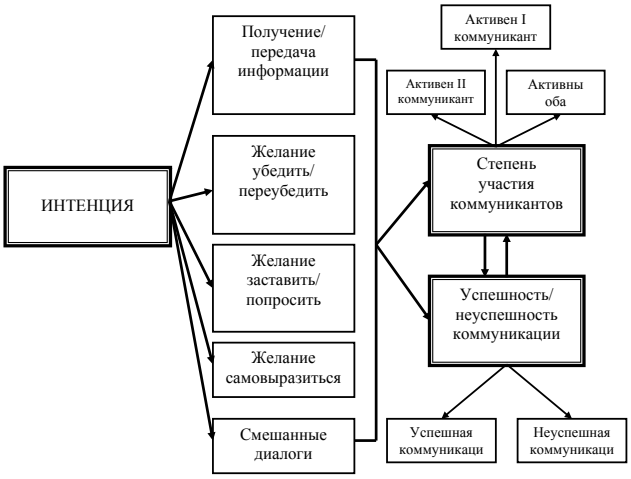

Рис. 1. Критерии классификации исследуемых диалогов

Таблица 1

Частотность употребления просодических средств реализации интенции в исследуемых диалогах (%)

Просодические средства	Информационные (Получение/ передача информации)	Убеждающие (Желание убедить/ переубедить)	Побудительные (Желание заставить/ попросить)	Диалоги-самопрезентации	Смешанные
Мелодия	26	32	22	33	18
Высотный уровень	32	24	29	31	31
Темп	30	9	11	28	21
Громкость	12	29	27	6	22
Тембр	-	-	2	-	5
Фразовое ударение	-	6	7	2	3
Ритм	-	-	2	-	-

Таблица 2

Характер вариативности темпа в исследуемых диалогах (%)

Просодические средства		Исследуемые диалоги				
		Информационные (Получение/передача информации)	Убеждающие (Желание убедить/ переубедить)	Побудительные (Желание заставить/ попросить)	Диалоги-самопрезентации	Смешанные
Темп	Быстрый	58	–	5	24	44
	Средний	42	67	64	73	5
	Замедленный	–	33	31	3	51

Таблица 3

Характер вариативности громкости в исследуемых диалогах (%)

Громкость		Исследуемые диалоги				
		Информационные (Получение/ передача информации)	Убеждающие (Желание убедить/ переубедить)	Побудительные (Желание заставить/ попросить)	Диалоги-самопрезентации	Смешанные
	Громко	3	59	67	14	71
	Средняя	82	36	30	69	22
	Тихо	15	5	3	17	7

Для достижения поставленной цели был проведен аудиторский анализ материала исследования. В ходе аудиторского анализа аудиторам было предложено определить, какие просодические средства (мелодия, фразовое ударение, темп, тембр, громкость, высотный уровень, ритм) служат для выражения интенции в англоязычном диалогическом дискурсе.

Полученные данные по определению частотности употребления просодических средств, служащих для выражения интенции в исследуемых диалогах, представлены в таблице 1.

Главным просодическим средством актуализации интенции в диалогах, целью которых является получить/передать информацию, заставить/попросить партнера по коммуникации что-либо сделать и в смешанных диалогах аудиторы назвали высотный уровень (32%, 29% и 31% соответственно). В диалогах, где желание убедить/переубедить собеседника является основным, а также в диалогах-самопрезентациях превалирующим просодическим средством реализации интенции выступает мелодия (32% и 33% соответственно).

Вторым по частотности просодическим средством актуализации интенции в диалогах, служащих для получения/передачи информации, и в диалогах самопрезентациях является темп (30% и 28% соответственно); в диалогах, где главенствует желание убедить/переубедить и заставить/попросить собеседника что-либо сделать, а также в смешанных диалогах – громкость (29%, 27% и 22% соответственно). Следует отметить, что аудиторы выделили четыре превалирующих просодических параметра, реализующих интенцию в исследуемых диалогах, – высотный уровень, мелодию, темп и громкость, степень участия которых варьируется в разных типах диалогов. Фразовое ударение, тембр и ритм, по мнению аудиторов, незначительно, а в некоторых типах диалогов абсолютно не участвуют в реализации интенции.

С учетом того, что темп, по мнению аудиторов, является одним из ведущих просодических параметров актуализации интенции, представляется целесообразным подробнее остановиться на характере вариативности темпа в исследуемых диалогах (табл. 2).

Данные таблицы свидетельствуют о том, что в диалогах, где интенция коммуникантов сводится к получению/передаче информации, преобладает убыстренный темп (58%) и средний (42%), замедленный темп в речи коммуникантов в этом типе диалогов, по мнению, аудиторов, вообще отсутствует. Это, как мы полагаем, связано прежде всего с основной целью данного типа коммуникации, который часто предполагает получение/передачу максимума информации за минимальное количество времени, что, естественно, предполагает высокую скорость общения.

В диалогах, где коммуниканты намереваются убедить/переубедить и заставить/попросить что-либо сделать, превалирует средний темп (67% и 64% соответственно) с тенденцией к замедленному (33% и 31% соответственно). В диалогах, выражающих желание заставить/попросить что-либо сделать, аудиторы отметили присутствие убыстренного темпа всего в 5% случаев.

В диалогах-самопрезентациях, как считают аудиторы, преобладает средний темп (73%) с тенденцией к убыстренному (24%), и лишь в 3% случаев наблюдался замедленный темп. Убыстрение темпа (24%), по мнению аудиторов, приходилось на семантически значимые участки ДЕ.

В случае со смешанными диалогами наблюдалось резкое контрастирование убыстренного темпа (44%) с замедленным (51%), что свидетельствует о высокой степени конфликтности данного типа диалога, где намерения коммуникантов либо разнятся, либо меняются в процессе взаимодействия.

Громкость, по мнению аудиторов, играет одну из важнейших ролей в реализации интенции, поэтому анализ вариативности громкости в исследуемых диалогах, на наш взгляд, представляет немалый интерес. Результаты подсчетов представлены в таблице 3.

Как видно из таблицы 3, наивысшей громкостью, по мнению аудиторов, характеризуются смешанные диалоги (71%), что свидетельствует, на наш взгляд, о высокой степени эмоциональности и зачастую конфликтности данного типа диалогов, источником которой является несовпадение коммуникативных намерений собеседников: они часто выясняют отношения на повышенных тонах, не желая прислушиваться к мнению партнера по коммуникации, порой абсолютно игнорируют его. Это приводит к коммуникативным неудачам, а значит, к недостижению перлокутивного эффекта.

Высокий показатель повышенной громкости присущ также диалогам, где во главу угла ставится желание коммуникантов заставить/попросить собеседника что-либо сделать (67%), а также диалогам, где основным выступает желание убедить/переубедить партнера по коммуникации (59%). Намереваясь заставить собеседника что-либо сделать или переубедить его, коммуниканты порой прибегают к повышению уровня громкости голоса, чтобы добиться желаемого перлокутивного эффекта. Аудиторы отметили, что максимальное повышение громкости приходится на семантические центры высказывания, а это значит, что громкость играет важную роль в актуализации интенции в исследуемых диалогах.

Диалогам, служащим для получения/передачи информации, а также диалогам-самопрезентациям присуща средняя громкость (82% и 69% соответственно) с тенденцией к тихой (15% и 17% соответственно).

Выводы. Результаты проведенного аудиторского анализа позволяют констатировать, что основными интонационными средствами реализации интенции в исследуемых диалогах являются высотный уровень, мелодия, темп и громкость. Главным просодическим средством актуализации интенции в диалогах, целью которых является получить/передать информацию, заставить/попросить партнера по коммуникации что-либо сделать и в смешанных диалогах выступает высотный уровень, в

диалогах, где желание убедить/переубедить собеседника является основным, а также в диалогах-самопрезентациях превалирующим просодическим средством реализации интенции выступает мелодия. Характер вариативности темпа в исследуемых диалогах различный: убыстренным темпом характеризуются диалоги, служащие для получения/передачи информации, и смешанные диалоги; средний темп с тенденцией к замедленному присущ диалогам, основной целью которых выступает желание заставить/попросить собеседника что-либо сделать и убедить/переубедить его; диалоги-самопрезентации характеризуются средним темпом с тенденцией к убыстрению; в смешанных диалогах наблюдается резкое контрастирование убыстренного темпа с замедленным. Характер вариативности громкости в исследуемых диалогах также неоднородный: по мнению аудиторов, наиболее эмоциональные и конфликтные диалоги, в которых интенция коммуникантов не совпадает или меняется в ходе взаимодействия, характеризуются высокой степенью громкости; диалогам-самопрезентациям и диалогам, служащим для получения/передачи информации присущ средний уровень громкости.

Перспективным представляется проведение электроакустического анализа практического материала исследования, что даст возможность выявить объективные акустические параметры звучащей речи (мелодические, динамические и темпоральные), участвующие в реализации коммуникативной интенции в пяти типах исследуемых диалогов.

Литература:

1. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – 1985. – Вып. XVI. – С. 217–236.
2. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – 1986.– Вып. XVII. – С. 22–129.
3. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – 1986. – Вып. XVII. – С. 170–194.
4. Бондаренко Л. В. Фонетика спонтанной речи / [Л. В. Бондаренко, Л. А. Вербицкая, Л. Р. Зиндер]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 245 с.
5. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1989. – 234 с.
6. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – Киев : Высшая школа, 1986. – 258 с.
7. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения / И. П. Сусов. – Калинин : КТУ, 1980. – 51 с.
8. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
9. Леонтьев А. А. Слово о речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1965. – 245 с.

Хапіна О. В. Інтонаційні особливості діалогів, які реалізують комунікативну інтенцію в англомовному діалогічному дискурсі

Анотація. Статтю присвячено виявленню ролі інтонації в реалізації комунікативної інтенції в англомовному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: комунікативна інтенція, діалогічний дискурс, діалог, інтонаційні особливості, аудиторський аналіз.

Khapina O. Intonation peculiarities of the dialogues taking part in communicative intention realization in English-language dialogical discourse

Summary. The immediate aim of the article is to define the role of intonation in communicative intention realization in English-language dialogical discourse.

Key words: communicative intention, dialogical discourse, dialogue, intonation peculiarities, auditory analysis.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091:82.0

Іванюк С. М.,
аспірант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

НІЦШЕАНСЬКИЙ ТИП «САМОТНЬОЇ ЛЮДИНИ» У ТВОРАХ В.С. МОЕМА “THE LOTUS EATER” («ПОЇДАЧ ЛОТОСА») ТА В. ПІДМОГИЛЬНОГО «ІСТОРІЯ ПАНІ ЇВГИ»

Анотація. У статті здійснено компаративне дослідження творів В.С. Моема «Поїдач лотоса» та В. Підмогильного «Історія пані Ївги» для виявлення спільних і відмінних рис інтерпретації філософської ідеї Ф. Ніцше щодо типу «самотньої людини».

Ключові слова: самотність, тип «самотньої людини», «великий розрив», «зв’язаний розум», «вільний розум», тип «діяльнісні люди», Надлюдина.

Постановка проблеми. Проблема самотності людини є однією з провідних тем філософії, психології, мистецтва й літератури, що залишається актуальною протягом багатьох століть. Мислителі різних епох (Р. Емерсон, С. К’єркегор, Ж.-П. Сартр, Г. Торо, Е. Фромм, М. Шелер, А. Шопенгауер та ін.) намагалися збагнути сутність і причини цього феномена людського буття, але особливого розвитку ця тема набуває в кінці XIX – на початку XX ст., на межі зміни століть, коли відбувається переоцінка цінностей і на передній план висувається людина, індивідуальна особистість із її проблемами, душевними переживаннями, пошуками сенсу існування та свого місця у світі, самоусвідомленням. Ця межова ситуація, наближення кризи загострюють відчуття відчуженості й самотності, що привернуло значну увагу філософів того часу, зокрема Ф. Ніцше, оскільки мотив самотності звучить у всіх його творах. Він убачає в самотності шлях до самовдосконалення й самоствердження, це – чергова сходинка еволюції людини до рівня Надлюдини. Філософія Ф. Ніцше відіграла важливу роль у формуванні бачення та відображенні цієї теми у творах письменників кінця XIX – початку XX ст., серед яких були також В.С. Моем і В. Підмогильний, котрі не раз порушували тему самотності людини як одну з основних проблем людського буття. Однак те, як саме вплинула філософія Ф. Ніцше на творчість В.С. Моема та В. Підмогильного і чи відображено ніцшеанський тип «самотньої людини» в їхніх творах, і досі залишається відкритим питанням у літературознавстві, що свідчить про актуальність статті.

В Україні дослідженням феномена самотності людини в галузі філософії займалися такі вчені, як Б. Голота, Н. Каралаш, Н. Лубенець, М. Мовчан, А. Фльорко, Н. Хамітов, проте в галузі літературознавства ця проблема є ще недостатньо розкритою. Дослідження художніх інтерпретацій феномена самотності у творчості В.С. Моема зустрічається в науковому дискурсі О. Вержанської, яка розглядає проблему самотності й безглуздості життя, що домінує в творчості письменника, у контексті аналізу концептуальних складників художньо-філософської системи В.С. Моема, тобто з погляду філософії, акцентуючи увагу на сприйнятті й інтерпретації автором певних філософських ідей А. Шопенгауера, які були підхоплені масовою свідомістю [1, с. 7]. Р. Чорній, досліджуючи специфіку сприйняття творчості В.С. Моема в українському та російському культурному дискурсах і перекладах, звертає увагу на проблему людського буття у філософській концепції В.С. Моема, що вказує на багатовекторність творчості письменника і засвідчує В.С. Моема не тільки як майстра слова, а і як філософа, космополіта [2, с. 15]. Проблему самотності людини у творчості В. Підмогильного частково розглядають у своїх наукових розвідках Г. Кудря, котрий досліджує художню концепцію людини В. Підмогильного, зауважуючи вплив ідей З. Фройда (Едіпів комплекс як причина самотності) на творчість письменника [3, с. 11], та І. Куриленко, яка осмислює філософію людської екзистенції, мотив відчуженості й абсурдності на прикладі романів В. Підмогильного, проводячи паралель із філософськими ідеями Ж.-П. Сартра [4, с. 8–10]. Хоча, звичайно, усі ці дослідження є великим внеском у розвиток літературознавства, однак саме вплив філософії Ф. Ніцше на творчість В.С. Моема та В. Підмогильного майже зовсім не досліджений, а також немає компаративного дослідження в цьому напрямі.

Мета статті полягає у виявленні спільних і відмінних рис рецепції й інтерпретації філософської ідеї Ф. Ніцше щодо типу «самотньої людини» в малій прозі В.С. Моема та В. Підмогильного на прикладі творів “The Lotus Eater” («Поїдач лотоса») й «Історія пані Ївги».

Виклад основного матеріалу дослідження. Самотність у філософії Ф. Ніцше можна розглядати із двох різних ракурсів: як спосіб існування – особистий вибір філософа; як спосіб духовного розвитку – філософська система поглядів, у якій самотність є творчим методом, станом і обов’язковим етапом на шляху становлення Надлюдини.

Ф. Ніцше вважає причиною самотності людини її відчуження від власних надлюдських перспектив; з іншого боку, самотність, на думку мислителя, стає відчуженням людини, котра освоює ці перспективи, від інших людей [5, с. 127]. У творі “Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft” («По той бік добра і зла. Прелюдія до філософії майбутнього») (1886) філософ стверджує: «Кожен обраний інстинктивно намагається мати власний замок і свій прихований світ, де можна відгородитися від юрби, від мас, від більшості, де можна мати спасіння й забути про те правило, що ти «людина», становлячи виняток із нього, – окрім того єдиного випадку, коли ще могутніший інстинкт зіштовхує його – пізнавача в найширшому, абсолютному розумінні – з цим правилом чоло в чоло» [6, с. 28]. Тобто, самотність – це ще й свого роду вияв інстинкту самозбереження, оскільки, відчужуючись і усамітнюючись, індивід отримує шанс знайти свій шлях і подолати ще один щабель до Надлюдини. Проте це під силу тільки обраним, які зможуть скласти найважчий іспит – іспит перед самим собою, і при цьому зберегти себе.

Ф. Ніцше створює дискриптивну типологію людини, яку представляє в своєму творі «Людське, занадто людське» (1878),

даючи характеристику типові «самотньої людини»: "Einsame Menschen. Manche Menschen sind so sehr an das Alleinsein mit sich selber gewöhnt, dass sie sich gar nicht mit anderen vergleichen, sondern in einer ruhigen, freudigen Stimmung, unter guten Gesprȃchen mit sich, ja mit Lachen ihr monologisches Leben fortspinnen" [7, с. 239] («Самотні люди. Деякі люди так звикли бути наодинці із собою, що вони зовсім не порівнюють себе з іншими, а в тихому, радісному настрої, серед хороших розмов із собою й навіть зі сміхом продовжують крутитися у своєму монологічному житті»), серед різноманіття інших людських типів, що є певними сходинками до рівня Надлюдини. Отже, самотність – абсолютна ізоляція від суспільства, відсторонення від звичної суєти життя, створення власного паралельного світу, де «самотніх людей» не турбує життя інших людей, їм не потрібне їхнє схвалення й не важливі чужі думки чи погляди, вони звільнилися від пут суспільної моралі і творять власні цінності.

Та чи були знайомі з цією ідеєю, як і загалом із філософією Ф. Ніцше письменники В.С. Моем і В. Підмогильний? Відповідь на це запитання можна знайти в їхніх творах. В.С. Моем згадує ім'я філософа й назву його книги «Весела наука» (1882) у своєму романі "The Explorer"(«Дослідник») (1907), зауважуючи той факт, що філософія Ф. Ніцше була тогочасним трендом в Англії, зокрема серед творчої інтелігенції та еліти. Тобто, В.С. Моем не залишив поза своєю увагою філософські ідеї Ф. Ніцше, що були цікавими та популярними серед читачів. В одному з оповідань В. Підмогильного («Собака», 1920) також зустрічається ім'я Ф. Ніцше, а у міркуваннях і судженнях головного героя Тимергея відчутні ніцшеанські мотиви: переоцінка цінностей, руйнування ідеалів, розвінчування ілюзій, а також заперечення філософії Сократа. У романі «Місто» (1928) поет Вигорський у розмові зі Степаном Радченком (головним героєм твору), висловлюючи свої думки про природу, життя й роль людини, згадує про філософську ідею Ф. Ніцше – становлення і прихід Надлюдини, що свідчить про обізнаність В. Підмогильного із філософією Ф. Ніцше. Він також був знайомий із творчістю В.С. Моема, як доводить Р. Чорній у своїй статті «Сприйняття творчості В.С. Моема в українській літературі XX століття» [8, с. 152]. Спільним для обох письменників є також те, що однією із провідних тем їхньої творчості є людина та суспільство, сутність її існування, намагання дати відповіді на одвічні запитання людства, серед яких також проблема самотності людини.

Розглянемо втілення й відображення ніцшеанського типу «самотньої людини» у творах "The Lotus Eater" («Поїдач лотоса») В.С. Моема й «Історія пані Ївги» В. Підмогильного.

Представниками цього типу людини є Томас Вілсон («Поїдач лотоса») та Ївга Нарчевська («Історія пані Ївги»). Вони належать до вищого рівня суспільства: Ївга – представниця аристократії, Томас – керуючий банком, і є водночас людьми «зв'язаного розуму», для яких пута – їхні обов'язки. Ф. Ніцше вважав, що будь-яке зростання чи розвиток типу «людини» було й буде справою аристократичного суспільства як такого, що вірить у рангову систему й у нерівність людей, оскільки визнання нерівності спонукає до самоідентифікації, що пропонує вибір, відповідальність за який несе сама людина [6, с. 154]. Пані Ївга ніколи не ототожнювала себе з іншими людьми, вона не потребувала їхнього схвалення чи поради, оскільки належала до вищої касти, що давало їй право вирішувати не тільки за себе, а й за інших: навіть коли Ївга переїжджає до міста, селяни продовжують звертатися до неї за допомогою, відчуваючи її силу та вплив. Вона здатна робити вибір і нести за нього відповідальність. Це надає її образові яскравої індивідуальності й неймовірної сили волі. Відповідальність за долю селян – пута пані Ївги, що пізніше гіперболізуються до відповідальності за ввесь народ.

Томас Вілсон був зв'язаний сімейними обов'язками та роботою. Він жив і діяв відповідно до свого становища в суспільстві, нічим не відрізняючись від собі подібних, не помічаючи свого одноманітного існування, чітко й методично виконуючи свою роботу. Проте освіта, статус у суспільстві та спосіб життя наклали на нього свій певний відбиток. У момент розвіювання ілюзій, коли Томас усвідомлює власну свободу вибору, він усе ж зупиняється й вирішує обміркувати все тверезо, не піддаючись волі моменту. Це свідчить не лише про його професійні чи людські якості, а й про те, що автор прагне підкреслити самостійність і усвідомленість вибору Томаса Вілсона на користь самотності й відчуження: "It is not often that you find a man who has boldly taken the course of his life into his own hands. When you do, it is worth while having a good look at him. That was why I was curious to meet Thomas Wilson" [9, с. 797] («Нечасто можна зустріти людину, яка сміливо взяла своє життя у власні руки. Якщо ж таки вдалося, то варто до неї добре придивитися. Ось чому мені було так цікаво познайомитися з Томасом Вілсоном»). Такий вчинок для решти людей видається безглуздим, незрозумілим, навіть божевільним, але вартим захоплення й поваги, бо він упевнено та рішуче бере відповідальність за свою долю й життя у власні руки. Томас Вілсон покидає й дім, і роботу – усе, чим раніше жив, і переїжджає в Італію, на Капрі, де мешкає в маленькому будиночку, що більше схожий на дім аскета, далеко від людей і метушні натовпу; уникаючи спілкування з іншими людьми, він занурюється в атмосферу насолоди життям і самопізнання.

Пані Ївга також обирає самотність – покидає маєток і оселяється в маленькій кімнатці на тихій вулиці, нікуди не їздить, нікого не приймає, тільки іноді сама гуляє ввечері, а вдень читає книги. Вона веде відлюдний спосіб життя, не зважаючи на вмовляння сина: «Сподіваюсь, maman, що ви, врешті, покинете свою келію й переїдете до мене» [10, с. 194]. Тобто, вона свій вибір робить сама, а не за волею обставин, так само, як і Томас Вілсон. Пані Ївга будує свій «замок», відгороджуючись від юрби, знаходить спасіння в самопізнанні й своєму монологічному існуванні. В обох цих випадках можна говорити про самотність як про особистий вибір героїв – їхній спосіб існування, що є співзвучним з ідеєю Ф. Ніцше.

Належність до вищої касти не є запорукою переходу на наступний рівень рангової системи, для цього має відбутися звільнення від пут, яке Ф. Ніцше називає "eine große Loslösung" [7, с. 4] («великий розрив»), який настає раптово, з'являється бажання втекти, охоплює жах і сумнів у всьому, що людина любила до тих пір, презирство до обов'язків, бунтарський поклик до мандрів, до відчуження, охолодження, тверезість, а зрештою, зледеніння чи навіть ненависть до любові, сором за «розрив», а разом із тим радість за перемогу – першу перемогу над собою. Це – перший вибух сили й волі до самовизначення, самовстановлення цінностей, це – воля до вільної волі [7, с. 81]. Поштовхом для «великого розриву», своєрідною точкою відліку може стати сильне емоційне потрясіння, горе чи подія, що змушує людину прокинутися від сну ілюзій. Для Томаса Вілсона та пані Ївги такою точкою відліку була втрата близьких, хоча

це не було потрясінням, а швидше подією, що звільнила їх від пут, певних обов'язків.

Томас Вілсон належав до «діяльнісного типу людей», яким зазвичай не вистачає вищої діяльності, тобто індивідуальної діяльності. Вони діяльнісні як чиновники, купці, учені, тобто як родові істоти, але не як певні окремі й цілісні люди [7, с. 100–101]. Томас працював із сімнадцяти років і попереду його чекало те саме, те саме, аж до пенсії. Він не відчував радості від своєї діяльності, не було відчуття власної цілісності, довершеності, індивідуальності, лише буденність, повторюваність і тягар обов'язку. В.С. Моем також укладає в уста свого героя одне з ніцшеанських тверджень про працю та свободу людини: "Work? They work for work's sake. They haven't got the brains to realize that the only object of work is to obtain leisure" [9, с. 801] («Праця? Вони працюють заради праці. У них бракує клепки, щоб усвідомити, що єдиною метою роботи є отримати відпочинок»). Ф. Ніцше, характеризуючи тип «діяльнісних людей» стверджує: "Alle Menschen zerfallen, wie zu allen Zeiten so auch jetzt noch, in Sklaven und Freie; denn wer von seinem Tage nicht zwei Drittel fŭr sich hat, ist ein Sklave, er sei ŭbrigens wer er wolle: Staatsmann, Kaufmann, Beamter, Gelehrter" [7,с.152] («Усі люди, як і в усі часи, так ще й досі, діляться на рабів і вільних; оскільки, хто не має двох третіх свого дня для себе, той є раб, будь він, зрештою, ким завгодно: державним діячем, торговцем, державним службовцем, ученим»). Таким рабом праці був Томас Вілсон, поки не усвідомив, що не було жодної видимої причини, чому йому не варто було робити саме те, що він хотів. Момент «великого розриву» звільнив раба, який жив у Томасові більшу половину його життя. Тобто, він відчув волю до вільної волі.

Смерть чоловіка для пані Івги стала миттю розвіювання ілюзій, у яких вона так довго жила – тридцять років сну й самообману: «Смерть чоловіка її не так вжахнула, як здивувала. Село стало їй незрозуміле, а селяни то й зовсім… селяни здавались їй надзвичайно лагідні. Принаймні такими вона бачила їх, коли вони приходили з якимсь проханням. І раптом дике збурення, палії, руїна і нагла чоловікова смерть» [10, с. 193]. Пані Івга діє не під впливом емоцій: горе від утрати чоловіка, сум за втраченим майном чи від страху за власне життя, а немов прокидається від сну, що надає її персонажу ще більшої відчуженості й відсторонення від загального плину життя, виважено приймає рішення покинути все й жити в самотності.

Томас Вілсон і пані Івга пережили «великий розрив» і перейшли на наступний етап еволюції, самостійно й усвідомлено обравши для себе відчуження, а як результат – самотність.

«Самотня людина» здатна жити поза суспільством, не помічаючи його, вона не прагне привертати увагу, здобувати дружбу, повагу чи завойовувати кохання, не прагне визнання й цим показує свою незалежність, що не може бути не помічено масою людей. Спочатку це викликає подив, а потім озлоблює більшість. Поведінка, самотній спосіб життя як вияв індивідуальності Томаса Вілсона викликали подив і нерозуміння в очах оточуючих, особливо «діяльнісних людей». Він і сам до прийняття рішення вагався щодо правильності свого вибору: "There was only one thing that bothered me: I wasn't sure if I was justified in not working like everybody else did" [9, с. 802] («Була лише одна єдина річ, яка мене турбувала: я не був певен, що знайдеться мені виправдання, якщо не працюватиму, як усі інші»). Людина прагне визнання і схвалення оточуючих, їхньої оцінки, коли є рабом і керується «рабською мораллю», бо для вільної людини думка оточуючих не має значення, їй не потрібна оцінка, бо вона сама себе і свої вчинки оцінює, творить власні цінності [6, с. 160–161]. Томас Вілсон був «рабом», як і його дружина, яка занадто зважала на думку інших, проте зумів розірвати пута і звільнитися. Тепер він сам міг оцінювати ситуацію, свої вчинки, аналізувати власне життя й усе більше пізнавати самого себе та навколишній світ.

На відміну від Томаса, у пані Івги не було жодних сумнівів і вагань щодо власного вибору, можливо, через уроджений аристократизм духу, адже вона завжди послуговувалась «мораллю панів» і не потребувала чийогось схвалення чи оцінки – «створювати вартості – питоме право панів» [6, с. 160]. Пані Івга демонструвала власну силу та індивідуальність повним відчуженням. Саме тому через вияв сили духу, волі й незалежності, відмежування від суспільства самотність пані Івги викликає обурення і ненависть оточуючих: «Сусіди ненавиділи її за мовчання й урочистий вигляд. Ніхто не розумів її життя, ані думок» [10, с. 194]. Вони ненавиділи Івгу за її індивідуальність. «Інші́сть» – це як вердикт, суспільство не може цього пробачити, а тому будь-якими способами намагається знищити індивідуальність. В індивідуальності пані Івги криється щось непізнане, що лякає й бентежить маси, хоча сама вона загрози не становить і жодної шкоди їм не завдає, вони однаково намагаються дошкулити їй. Проте Івга приймає знущання спокійно, як власну спокуту – вищу мету свого існування, оскільки свобода, яку вона здобула завдяки своєму усамітненню й розвитку, надала їй відчуття самоцінності, надію на власну значимість, принаймні, у власних очах.

Отже, Томас Вілсон і Івга Нарчевська, переживши «великий розрив», перейшли на інший рівень еволюції, наблизилися до типу «вільного розуму». Проте Ф. Ніцше вважав: «Слід уміти берегти себе – це найважче випробування незалежності» [6, с. 44]. Тобто, випробування самотністю не є кінцевою точкою, за ним слідують й інші випробування – самовипробування.

Томас Вілсон не зміг упоратися з таким самовипробування власної волі, порушивши правило «не прив'язуватися» [6, с. 44]. Він не зміг утілити власний, заздалегідь обраний життєвий план – піти із життя, коли настане час, він «прив'язався» до життя. Вагання вилилися в невдалу спробу самогубства і, як наслідок, божевілля, оскільки шляху назад уже не було.

Пані Івга також помирає, зупинившись на тій точці розвитку, яку досягла завдяки усамітненню. Вона не бажає рухатися далі, не проходить іспиту «на призначеність бути незалежним і давати накази» [6, с. 43], передчуваючи кризу і зміну цінностей, вона прагне служити цим змінам, передати знання й досвід, набуті за роки усамітнення.

Отже, жоден із розглянутих представників типу «самотньої людини» (Томас Вілсон і пані Івга) не долає випробування самотністю на шляху до Надлюдини. Їхні життя завершуються, але це не можна розглядати як невдачу, оскільки самотність – це водночас поразка й перемога, обов'язкова умова до розвитку і шляху вверх ієрархічною драбиною людських типів.

Висновки. В.С. Моем і В. Підмогильний майстерно втілили тип «самотньої людини» у своїх творах, зумівши передати всю складність вибору героїв, їхні відчуття, розкрити причини відчуження і їхнє буття в самотності.

Герої творів «Поїдач лотоса» (В.С. Моем) та «Історія пані Івги» (В. Підмогильний) обирають самотність як спосіб існування (один із ракурсів теорії Ф. Ніцше). Самостійність і усвідомленість вибору, спроможність взяти відповідальність на себе, індивідуальність – спільні риси образів Томаса Вілсо-

на та пані Ївги у відтворенні ніцшеанського типу «самотньої людини». Відмінність полягає в причинах вибору самотнього життя. Герой В.С. Моема обирає самотність, усвідомлюючи безглуздість свого існування, вічну діяльність без відпочинку, непотрібність і приреченість, він прагне розірвати цей ланцюг і звільнитися. А для героїні В. Підмогильного поштовхом до відчуження та самотності є несприйняття революційних змін і постійне очікування кризи, яке нагнітає ситуацію і спонукає до усвідомленого відмежування від суспільства. Проте в обох творах простежується вплив філософії Ф. Ніцше на творче мислення письменників, що відображено в інтерпретації його філософських ідей і зображенні героїв, відкриваючи перспективу подальших досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Вержанська О.М. Етичні та естетичні погляди У.С. Моема у контексті масової культури : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 / О.М. Вержанська ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2006. – 20 с.
2. Чорній Р.П. Творчість В.С. Моема в українській і російській рецепції і перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 / Р.П. Чорній ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2006. – 20 с.
3. Кудря Г.М. Художні пошуки Валер'яна Підмогильного: концепція людини, риси національної ментальності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Г.М. Кудря ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2001. – 18 с.
4. Куриленко І.А. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / І.А. Куриленко ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – 19 с.
5. Мовчан М.М. Самотність як полівекторний феномен: філософсько-антропологічний дискурс / М.М. Мовчан // Філософські обрії. – 2008. – № 20 – С. 124–137.
6. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Ф. Ніцше ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2002. – 320 с.
7. Nietzsche F. Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch fŭr freie Geister / F. Nietzsche. – eBook, Internet-Edition, 2006. – 264 c.
8. Чорній Р. Сприйняття творчості В.С. Моема в українській літературі XX століття / Р. Чорній // Питання літературознавства. – Вип. 12 (69). – Чернівці : Рута, 2005. – С. 151–157.
9. Maugham W.S. Sixty-Five Short Stories / W.S. Maugham. – London : Heinemann/Octopus, 1976. – 937 p.
10. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний ; вступ. ст., упоряд. і приміт. В.О. Мельник ; ред. В.Г. Дончик. – К. : Наук. думка, 1991. – 800 с.

Иванюк С. М. Ницшеанский тип «одинокого человека» в произведениях У.С. Моэма "The Lotus Eater" («Поедатель лотоса») и В. Пидмогильного «История госпожи Евги»

Аннотация. В статье осуществлено компаративное исследование произведений У.С. Моэма «Поедатель лотоса» и В. Пидмогильного «История госпожи Евги» для выявления общих и отличительных особенностей интерпретации философской идеи Ф. Ницше о типе «одинокого человека».

Ключевые слова: одиночество, тип «одинокого человека», «большой разрыв», «связанный ум», «свободный ум», тип «деятельные люди», Сверхчеловек.

Ivanyuk S. Nietzschean type of a "solitary man" in the works of W.S. Maugham "The Lotus Eater" and V. Pidmohylny "The Story of Lady Yivha"

Summary. The article deals with the comparative study of the works written by W.S. Maugham "The Lotus Eater" and V. Pidmohylny "The Story of Lady Yivha", in order to identify some common and distinctive features of interpretation of F. Nietzsche's philosophical idea of a "solitary type of man".

Key words: solitude, a "solitary type of man", "the great liberation", "bound spirit", "free spirit", "working type of man", Overman.

УДК 821.133.1-31

Чуб В. П.,
викладач кафедри романської філології і перекладу
факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

А. ВОЛОДІН І В. ПЕЛЕВІН: ТИПОЛОГІЧНІ СХОДЖЕННЯ В РОМАНАХ «ДОНДОГ» І «ЧАПАЄВ І ПУСТОТА»

Анотація. У статті досліджено типологічні зв'язки романів А. Володіна «Дондог» і В. Пелевіна «Чапаєв і Пустота». Проаналізовано набір поетикальних рис романів на рівні хронотопу, системи персонажів, мотивів, інтертекстуальності, жанрових домінант, філософської проблематики. Констатовано наявність типологічних конвергенцій, ґрунтованих на спорідненості художніх засобів, обраних письменниками для осмислення історичної парадигми кризисної епохи кінця XX ст.

Ключові слова: Антуан Володін, Віктор Пелевін, типологічні конвергенції, інтертекстуальність, постмодернізм.

Постановка проблеми. Французький письменник Антуан Володін (1950 р.н.) – автор 40 романів, лауреат чисельних літературних премій, постать суперечлива та широко обговорювана в контексті сучасних трансформацій постмодерністського дискурсу [1–4]. Його псевдонім прямо натякає на слов'янське походження, але це лише містифікація. Одна з тих, з якими майстерно грає автор, занурюючи читачів у свій «постекзотичний» проект, який є втіленням філософсько-естетичної та жанрової парадигми його творчості. Але «російський» слід у романній прозі А. Володіна насправді існує: йдеться про інтертекстуальні зв'язки з пострадянською літературою та культурою, про інтенцію «писати французькою мовою літературу іноземну» [5, с. 3], про загальну «невписуваність» у французький контекст [2].

Метою нашої розвідки є виявлення в художній структурі роману А. Володіна «Дондог» (2002 р., рос. пер. 2010 р.) типологічних сходжень з романом В. Пелевіна ««Чапаєв і Пустота» (1996 р.). Об'єкти дослідження є репрезентативними з погляду проблемно-поетикальних рис творів обох авторів (аналізуються історико-типологічні подібності романів, особливості сюжету, система персонажів, хронотоп, провідні мотиви, інтертекстуальні алюзії, художній метод).

Дотепер проблема визначення місця пелевінських, так само як і володінських текстів в сучасному літературному процесі вирішення не отримала. Романи А. Володіна «Дондог» та В. Пелевіна «Чапаєв і Пустота» належать до різних національних літератур (західна та східна модифікації постмодернізму [6, с. 186]), проте виникли у схожому соціально-культурному контексті епохи кризи світогляду. Спільною є тенденція до виокремлення із національного контексту, яка в поєднанні з низкою проблемно-поетичних рис (синтетична жанрова природа, філософська проблематика, інтертекстуальність, мотивні складові, фрагментарність наративу) дозволяє розглядати романи в аспекті вияву світових літературних тенденцій.

Дослідження Ф. Детю, К. Дмитрієвої, А. Епельбойн, Д. Сулеса, присвячені інтертекстуальності прози А. Володіна, є фрагментарними. К. Дмитрієва зауважила вплив російських письменників (В. Шаламова, А. Платонова) на творчість А. Володіна, що виявилося в його прагненні створювати «літературу, яка зачіпає найболючіші й найжорстокіші моменти сучасної історії, нашої історії» [1]. А. Епельбойн констатувала подібність авторського задуму А. Платонова й А. Володіна «репрезентувати поразки революційного проекту XX століття» [3, с. 214]. Спільними для обох письменників є риси політичної утопії, альтернативне трактування історії, замкнутий хронотоп. Особливу увагу дослідженням інтертекстуальності володінського тексту приділяє Ф. Детю. Він актуалізує проблему національної приналежності А. Володіна. Пояснити тенденцію автора до російських (скоріше радянських) алюзій він намагається на базі поетологічного аналізу романів. Дослідник акцентує на особливостях хронотопу карцеральних середовищ, мотиві степу, тенденції до апокаліптичності в зображенні історії, вмінні поєднувати повсякденне і фантастичне, які вважає прямими посиланнями на прозу Є. Замятіна, В. Іванова, А. Платонова, кіномистецтво А. Тарковського [7, с. 48]. На думку Ф. Детю, А. Володін вдається до «ятрання старих ран, які ще не припинили кровити, … пропускання їх через свою природу» [7, с. 49] з метою висловлювання авторської позиції щодо пострадянської реальності, актуальність якої він розгортає до меж всесвіту. Аналізуючи різноманітність російських зв'язків А. Володіна (псевдонім, етимологія власних імен та локусів у романах, знання російської мови, досвід перекладу російської літератури, переписування російських билин, які він публікує під іншим псевдонімом – Елі Кронауер), Ф. Детю визначає російську культуру «матрицею постекзотизму» як авторського методу письменника [7, с. 49].

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що шукати витоки «російського сліду» варто починати з біографії. Протягом 20 років дописьменницького періоду А. Володін жваво цікавився російською літературою, здійснював «подорожі всередині російських та радянських творів» [4], перекладав французькою братів Стругацьких, Е. Лимонова, В. Токарєву, Ф. Незнанського, О. Іконнікова. Пізніше він визнає, що творчість С. Беккета, А. Бретона, А. П. Платонова [8] надихнула його на письменництво. У своїх романах він наслідує вмінню Х. Муракамі, В. Пелевіна, О. Памука створювати фантасмагоричні, змішані світи, ставити реальність під сумнів, пробуджувати нічну свідомість [1].

Для побудови власної романної споруди А. Володін запозичує «крихти сталінізму» [4]: елементи історії Радянського Союзу, російського фольклору, тенденцію до політичної ангажованості. Пострадянський хронотоп стає фоном для

реалізації «гіперреалістичних» володінських світів, де поєднуються риси антиутопії, політичного та фантастичного роману. Російська культура виконує роль джерела натхнення, неочікуваного поєднання із актуальною світовою дійсністю, інструмента для створення колажності, засобу реалізації авторського задуму та відокремлення від літератури французької в тому вигляді, в якому її звикли сприймати критика та читацька аудиторія. Інтертекстуальні прив'язки до творчості вже згадуваних Є. Замятіна, А. Платонова, В. Шаламова, а ще М. Булгакова, Ф. Кафки, Дж. Джойса; паралелі з «шизофренічною філософією» К. Кастанеди – це репери, що змушують розглядати творчість А. Володіна у масштабі світового літературного процесу.

У цьому контексті видається дещо несподіваною цілковита відсутність компаративістських розвідок щодо прози А. Володіна та В. Пелевіна – також містифікатора, суперечливого та знакового для сучасної російської літератури. Символічно, що французькі дослідники називають ім'я А. Володіна поряд із В. Пелевіним та А. Макіним у переліку небагатьох гідних уваги «письменників з Уралу», відводячи йому роль «культурного містку між пращурами та сучасниками» [9]. У постмодерністських романах В. Пелевіна літературознавці виявляють інтертекст модерністської прози [10], зокрема А. Платонова, чию суголосність з А. Володіним вже було зазначено. А. Мережинська констатує спорідненість авторських парадигм А. Платонова та В. Пелевіна як представників співзвучних літературних епох – перших десятиліть XX ст. та 90-х років XX ст. Їх поєднують неприйняття «західного індивідуалізму», відмова від традиційного на Заході уявлення про «людину-атом», ізольовану від навколишньої дійсності та інших людей, затвердження принципів східної «філософії всеєдності», яка розглядає людину в єдності з Абсолютом [11, с. 133].

Жодних відомостей про наявність літературного впливу між А. Володіним та В. Пелевіним на рівні контактології не знайдено. Але зважаючи на обізнаність А. Володіна у радянській літературі, його знайомство з творчістю російського колеги та гіпотетичне наслідування припустити можна (роман «Дондог» опубліковано через вісім років після роману «Чапаєв і Пустота»). Взагалі, чітку демаркаційну лінію між генетико-контактологією і порівняльною типологією провести важко, оскільки «з жодної типологічної збіжності, особливо в межах європейських літератур, неможливо виключити прямий чи опосередкований контакт» [12, с. 17].

Фабулу роману А. Володіна «Дондог» зведено до пошуків головним персонажем, колишнім в'язнем концтаборів, чотирьох осіб з метою помсти, в перебігу яких він поступово відновлює спогади про своє минуле життя та знаходить власну смерть. Дія роману «Чапаєв і Пустота» відбувається паралельно у двох часових вимірах: Петро Пустота проходить реабілітацію у психлікарні, бо постійно бачить сни, де розмовляє з Чапаєвим про сенс буття; а в решті решт розуміє, що світ є ілюзією. Сюжет обох романів репрезентує трансцендентальний перехід героя зі світу реального до уявного, підсвідомого, надреального як виходу людини за власні межі, подолання перепонів на шляху до сприйняття та розуміння буття, пошук «надзнання» через дослідження альтернативних реальностей, кінцевою метою якого є стан на кшталт нірвани (Бардо у Володіна, Внутрішня Монголія у Пелевіна). Перипетії зображають подорож власною свідомістю, репрезентованою у формі лабіринтизованих світів, що закінчується на межі життя і смерті. І у Володіна, і в Пелевіна сюжети розвиваються динамічно із типовим для постмодернізму «перемиканням» епізодів, де кожен кадр демонструє нову реальність як плід шаманських практик, сновидінь, психічних порушень, галюцинацій.

Міфологізований сюжет романів «Дондог» і «Чапаєв та Пустота» є симбіозом «кріптоісторії» (яка є неправдоподібною, хоча в цілому вкладається в низку відомих історичних фактів) та «альтернативної історії» (зображена дійсність є авторською трактовкою реальних подій, репрезентованою у сприйнятті головного персонажа від впливом забуття, втрати пам'яті, психологічної хвороби, трансу). Реальності, в яких існують Пустота і Дондог, набувають рис галюцинації: перший заплутався між сном і реальністю, другий – вовтузиться в пошуках власних спогадів та відтворення подій. Пелевінське визначення свого твору як «першого роману, дія якого відбувається в абсолютній пустоті» [13] цілком правомірно розповсюдити на роман А. Володіна. Світ Дондога не має меж, він невизначений та неосяжний, існує виключно в його уявленні або сні, що збігається з концепцією пустоти В. Пелевіна («Все, что мы видим, находится в нашем сознании, Петька. Поэтому сказать, что наше сознание находится где-то, нельзя. Мы находимся нигде просто потому, что нет такого места, про которое можно было бы сказать, что мы в нем находимся» [14, с. 199]).

Зауважимо, що бачення світу як візуалізації власних уявлень людини запозичено з буддизму. Буддистський код та оніричний дискурс доцільно виділити серед інструментів створення ірреального художнього простору обох авторів. Ідеї спостерігання, вчителя-наставника, ілюзорності світу матеріального, особливого стану людини нібито «висмикнуто» з буддійського контексту. Об'єднуючим концептом постає пелевінська ідея пустоти як звільнення свідомості від ілюзій: «Поразительно, сколько нового сразу же открывается человеку, стоит только на секунду опустошить заполненное окаменелым хламом сознание» [14, с. 141], «вся втішлива галюцинаторність світу зникає» [15, с. 45] *(тут і далі переклад наш. – В. Ч.)*.

Інтертекстуальні референції на інші культурні джерела, зокрема буддистські вірування та шаманські практики, якими рясніють обидва тексти, можна вважати ознакою постмодерністського тексту. А домінантна для обох романів тенденція до зацікавленості ірреальним (притаманна модернізму) є типовою для сучасних трансформацій постмодернізму.

На рівні *хронотопу* аналізованих романів виявляємо спільність у моделюванні простору як невизначеного, замкненого, «карцерального». Обираючи цілком реалістичні локуси (табір, психлікарня), письменники метафорично розширюють їх до меж всесвіту: «Мир, где мы живем – просто коллективная визуализация, делать которую нас обучают с рождения» [14, с. 316] та «Реальність – це табори, – сказала Габріела Бруна. – Зараз усюди лише вони» [15, с. 192]. За межами таких постапокаліптичних пейзажів є світ вищий, що постане після смерті: «Так почему бы вам не оказаться в «нигде» при жизни? Клянусь вам, это самое лучшее, что в ней можно сделать. Вы, наверное, любите метафоры – так вот, это то же самое, что взять и выписаться из дома умали-

шенных» [14, с. 301]. Географічні репери надаються, але є розмитими між світом реальним та художнім, авторським: Троємордвіє [16, с. 165] (саме такий варіант В. Лапицький запропонував у російському перекладі «Дондога» як аналог французькому Trois-Museaux [15, с. 174], дослівно – «Тримордіє»), Сіті в А. Володіна; Внутрішня Монголія, Урал як «умовна ріка абсолютної любові» у В. Пелевіна. Типовою є схильність авторів до азіатських пейзажів, які набувають містичного відтінку. Локалізація героя в ірреальному хронотопі, побудованому в знайомих колективному підсвідомому координатах, є просторовим аналогом межі життя і смерті.

Хронологічно дія «Дондогу» і «Чапаєваі Пустоти» відбувається протягом ХХ ст., однак точні часові координати в А. Володіна відсутні (романний час розповсюджено на весь період «століття воїн та революцій), а у В. Пелевіна час «роздвоєно» симетрично сюжетним лініям – 1910-ті та 1990-ті роки. В обох романах наявне викривлення стосовно зрозумілої читачеві реальності: реальність сьогодення поставлено під сумнів, так само як реалістичність спогадів («Там было о потоке времени, который размывает стену настоящего, и на ней появляются все новые и новые узоры, часть которых мы называем прошлым. Память уверяет нас, что вчерашний день действительно был, но как знать…» [14, с. 16]). Звертаючись до колективної підсвідомості та апелюючи до реальних історичних подій, А. Володін так само ставить реальність під сумнів, визначаючи пам'ять не лише як сховище спогадів та снів, а як знаряддя відтворення реальності: «Тими днями він нескінченно передивлявся власні особисті видіння. Писав він щось у чернетці, чи то усно вирішував приклади, він знов і знов викликав у пам'яті, переливав з пустого в порожнє, переглядав як сторонній спостерігач епізоди, учасником або свідком яких колись був, вже не уявляючи, до якого світу віднести враження, що змінювали одне інше в його голові. Ночі, минуле, таємні видіння, досвід пережитого, дитячі мрії, реальність і паралельні реальності змішувалися воєдино. Так споруджувався його світ, світ Дондога, компактна область мого життя, моєї пам'яті і моєї смерті» [15, с. 51]. Аналізуючи часопростір романів (В. Пелевін «розмиває» межі реальності епізодично, А. Володін застосовує аналогічний прийом в масштабі роману в цілому), констатуємо збіг загальних принципів конструювання хронотопу.

Система персонажів: в обох романах на перший план виведено протагоніста, який проходить типовий для постмодерністського героя шлях «ініціації». Обидва романи демонструють близькі читачеві базові конструкції свідомості із типовим бажанням сховатися від реальності (у сні, трансі), але й зрозуміти, осягнути її. Шляхом випробувань Дондог і Пустота усвідомлюють безглуздість пошуків сенсу людського життя та історії людства в цілому, що логічно вписується в постмодерністську репрезентацію світу як хаосу [17].

Знаковою для обох романів є деперсоніфікація персонажів: Пустота виявляється Фанерним, Фон Ерненом, червоним комісаром, хворим психіатричної лікарні; Дондог – Габріелою Бруною, Шлюмом, тарганом. Статус людської істоти знижено: у А. Володіна це «недолюдина», untermensch [15, с. 89], у В. Пелевіна – «недосверхчеловек» [14, с. 107]. Таке бачення людини із властивою їй зміною ознак самототожності вписується в постмодерністську теорію сімулякрів як продуктів гіперреальності [18].

Уникаючи висловлювати власну позицію та абстрагуючись від авторства, обидва письменники вводять оповідачів, «рупорів», невідомих авторів, редакторів: «имя действительного автора этой рукописи … по многим причинам не может быть названо, и она печатается под фамилией подготовившего ее к публикации редактора» [14, с. 4] у В. Пелевіна та «…це транснаціональна мова оповідачів історій, ізгоїв, в'язнів, безумців та мерців, а я – лише рупор їхніх голосів» [5, с. 4] у А. Володіна.

Виявляємо низку збігів на рівні мотивних комплексів аналізованих романів. Зокрема, виділяємо константні мотиви життя як сну, реальності сновидінь, кошмару, шаманського трансу, ілюзорності людського життя, втрати пам'яті, пустоти, які набувають змістотворчої функції. Виявлений у обох авторів мотив позбавлення індивідуальності є суголосним чисельним анімалістичним метафорам, тенденції до зооморфізації персонажів. Зокрема, мотив комах використано з метою «зниження» біологічного статусу людини: порівняння Шварценеггера з «огромным насекомым из стекла и метала» [14, с. 75] відзеркалено у метафоричному порівнянні персонажів роману «Дондог» з «тарганами» (рос. «таркаш» [16, с. 83], фр. blatte [15, с. 114]). Зазначимо константний характер бестіарних мотивів для обох авторів, що відображено навіть на рівні назв романів: «Життя комах» (1993 р.) у В. Пелевіна або «Ім'я мавп» (1994 р.) та «Наші улюблені тварини» (2006 р.) у А. Володіна. Інша володінська метафора «старий прогнилий гриб» [15, с. 30], що лейтмотивом пронизує перший розділ роману «Дондог», часто-густо зустрічається у В. Пелевіна (гриби як галюциногенний засіб [14, с. 347]) та виявляє мотив викривлення сприйняття реальності.

Виявивши ключові поетикальні риси, що поєднують романи «Дондог» та «Чапаєв і Пустота» (буддистський код, хронотоп, специфіка персонажа, інтертекстуальність, оніризм, мотивні компоненти, особливості наратії), зупинимося на їх жанровій специфіці. Цікаво, що авторські позиції А. Володіна та В. Пелевіна щодо визначення жанрової форми своїх творів дивовижно збігаються: обидва постулюють її унікальність та вдаються до словотворчості, винаходячи, відповідно, терміни «постекзотизм» [16, с. 336] та «искусство эгопупистического постреализма» [14, с. 30]. Безперечно, досліджувані твори не підпадають під традиційні жанрові класифікації, але такий синтез є цілком типовим для сучасного літературного дискурсу. В обох романах наявні елементи фантастичного дискурсу, антиутопії, жанру видінь, філософської притчі, сюрреалістичних практик. Такі гібридні романні форми є результатом авторських експериментів з постмодерністськими поетикальними засобами та «загравання» з прийомами сюрреалізму. До останніх відносимо: дослідження межі між нормою та аномалією, техніку автоматичного письма для створення потоку образів підсвідомості, метафоричне зображення лабіринтів пам'яті.

У романі А. Володіна «модерністські та постмодерністські техніки представлено в характерному для французької літератури «принципі «черепиці»» [19, с. 6], що є актуальним для сучасних трансформацій постмодернізму. «Чапаєв і Пустота» як явище російського постмодернізму [20, с. 206]

втілює тенденцію до «пошуку синтезу, ідеї, що об'єднує, центрує» [11, с. 131] на противагу деконструктивістським засадам західноєвропейської традиції. Тобто обидва романи є продуктами постмодернізму, проте далекими від його «канонічної» форми. Як явища кризисної епохи вони порушують проблему осмислення історичної парадигми, залучаючи до її вирішення художні засоби. В обох випадках стикаємося із ситуацією перегляду постмодерністської парадигми, що втілюється в синтезі постмодерністського світогляду з модерністською трактовкою світу та людини. Йдеться також про комбінацію теорії філософських конструктів Сходу із західними світоглядними орієнтирами [11, с. 132]. Пояснюється така близькість романних форм А. Володіна та В. Пелевіна співзвучністю соціально-культурних обставин періоду кризи західної цивілізації та перехідного етапу на пострадянському просторі. Спостерігаємо ситуацію, коли соціальна проблематика переходить в екзистенціальний план; східна, зокрема буддистська, парадигма стає знаряддям пошуку цілісного, синтетичного світогляду [11, с . 133].

Висновки. Враховуючи феномен потенціального літературного впливу, спільність наративних технік та поетикальних рис, складність філософського конструкту, виявляємо низку типологічних збігів між романами А. Володіна «Дондог» та В. Пелевіна «Чапаєв і Пустота» на рівні філософсько-естетичної та художньої парадигми. Компаративний аналіз типологічних сходжень двох романів вважаємо показовим для глобального аналізу поетикальних характеристик романів А. Володіна. Перспективу розвідки бачимо в розширенні кола авторів для подальшого дослідження російських впливів на романну творчість А. Володіна.

Література:

1. Дмитриева Е. Французский писатель с русскими корнями: Антуан Володин – первый опыт русского прочтения : международный коллоквиум «Постэкзотизм Антуана Володина» (Москва, апрель 2006 г.) / Е. Дмитриева // Новое литературное обозрение. – 2006. – № 5. – С. 421–431.
2. Шервашидзе В. Тенденции и перспективы развития французского романа / В. Шервашидзе // Вопросы литературы. – 2007. – № 2. – С. 72–102.
3. Detue F. Défenseetillustrationdu post-exotismeenvingtleçons/ Frédérik Detue, PierreOuellet. – Montréal : VLB éditeur, coll. « Le soi et l'autre», 2008. – 409 p.
4. SoulèsD.Quelquesleçonssupplémentairesdepost-exotisme.../Dominique Soulès // Défenseetillustrationdu post-exotismeenvingtleçons : avecAntoineVolodine / FrédérikDetue, PierreOuellet (dir.) . –Montréal: VLB Éditeur, coll. « Lesoietl'autre », 2008. – 409 p.
5. Volodine A. Ecrireenfrançaisunelittératureétrangère/ Antoine Volodine // Chaoïd. International. – № 6. Hiver 2002. – 7 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chaoid.com/numero06/ecrire.html.
6. Райнеке Ю. С. Исторический роман постмодернизма и традиции жанра (Великобритания, Германия, Австрия) : дис. ... канд. филол. наук / Ю. С. Райнеке ; Моск. пед. открытый ун-т им. М. А. Шолохова. – М., 2002 . – 211 с.
7. Detue F. Portraitdel'artisteenStalker / FrédérikDetue // Défenseetillustrationdu post-exotismeenvingtleçons : AvecAntoineVolodine / F. Detue, PierreOuellet (dir.) . – Montréal: VLB Éditeur, coll. Lesoietl'autre, 2008. – P. 35–57.
8. Seyvos F. Quelisentlesécrivains ? DeFlorenceSeyvos à AntoineVolodine (20.03.2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.telerama.fr/livre/que-lisent-les-ecrivains-de-florence-seyvos-a-antoine-volodine,40744.php.
9. Argand C. Les grands vents de Russie (01.03.2003) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lexpress.fr/culture/livre/dernieres-nouvelles-du-bourbier-funerailles-d-une-sauterelle_807492.html.
10. Бедзир Н. П. Русская постмодернистская проза в восточно- и западнославянском литературном контексте : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.01.02, 10.01.05 / Н. П. Бедзир ; КНУ им. Тараса Шевченко. – Киев, 2008. – 20 с.
11. Мережинская А. Ю. Художественная парадигма переходной культурной епохи. Русская проза 80–90-х годов XX века / А. Ю. Мережинская. – К. : ИПЦ «Киевский университет», 2001. – 443 с.
12. Наливайко Д. Літературна компаративістика вчора і сьогодні / Д. Наливайко // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія ; за заг. ред. Д. Наливайка. – К. : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 5–42.
13. Пелевин В. «Когда я пишу, я двигаюсь наощупь…» : материалы семинара В. Пелевина в Токийском университете 26.10.2001 г. / В. Пелевин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.susi.ru/stol/pelevin.html.
14. Пелевин В. Чапаев и Пустота / В. Пелевин. – М. : Вагриус, 2000. – 416 с.
15. Volodine A. Dondog / AntoineVolodine. – Paris : Seuil, 2002. – 365 p.
16. Володин А. Дондог / А. Володин ; пер. с фр. В. Лапицкого. – СПб. : Амфора, 2010. – 351 с.
17. Краснящих А. П. К проблеме типологии постмодернистского сюжета / А. П. Краснящих // Питання літературознавства.– 2006. – Вип. 71. – С. 58–63.
18. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. А. Качалова. – М. : Рипол-классик, 2015. – 240 с.
19. Шевякова Э. Современная французская проза рубежа веков: модификация романной формы : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03. «Литература народов стран зарубежья» / Э. Н. Шевякова ; Моск. пед. гос. ун-т . – Москва, 2009 . – 464 с.
20. Сиротин С. Виктор Пелевин: эволюция в постмодернизме / С. Сиротин // Урал. – 2012. – № 3. – С. 206–219.

Чуб В. П. А. Володин и В. Пелевин: типологические схождения в романах «Дондог» и «Чапаев и Пустота»

Аннотация. В статье исследованы типологические связи романов А. Володина «Дондог» и В. Пелевина «Чапаев и Пустота». Проанализирован набор поэтикальных характеристик романов на уровне хронотопа, системы персонажей, мотивов, интертекстуальности, жанровых доминант, философской проблематики. Констатировано наличие типологических конвергенций, основанных на родстве художественных средств, избранных писателями для осмысления исторической парадигмы кризисной эпохи конца XX в.

Ключевые слова: Антуан Володин, Виктор Пелевин, типологические конвергенции, интертекстуальность, постмодернизм.

Chub V. Antoine Volodine and Victor Pelevin: typological connections between the novels «Dondog» and «Buddha's Little Finger»

Summary. The article deals with the typological connections between the novels «Dondog» by A. Volodine and «Buddha's Little Finger» by V. Pelevin. A range of genetic and typological similarities were crucially analyzed, i.e. chronotope, system of characters, motives, intertextuality, genre dominants, philosophical problems. It is concluded that revealed typological affinities derive from the convergences of the authors' artistic methods chosenfor interpreting the historical paradigm of the crisis period at the end of XXth century.

Key words: AntoineVolodine, VictorPelevin, typological connections, intertextuality, postmodernism.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2+81'373

Кізіль М. А.,
аспірант
Запорізького національного університету

КОГНІТИВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ВИТОКИ, ЗАВДАННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню джерел походження, завдань і перспектив розвитку нового напряму термінознавчої науки – когнітивного термінознавства. Продовжуючи традиції класичного термінознавства, що виникло та розвивалось у межах структурної лінгвістики, когнітивне термінознавство стає водночас якісно новим, поліпарадигмальним напрямом дослідження термінів і терміносистем, принципи й методи якого базуються на когнітивно-дискурсивних засадах дослідження наукової (професійної) мови як засобу когніції та комунікації її носіїв.

Ключові слова: класичне термінознавство, когнітивне термінознавство, когнітивно-дискурсивні засади, структурна лінгвістика, термін, терміносистема.

Постановка проблеми. Еволюційний характер наукового лінгвістичного мислення визначає розвиток усіх сфер і галузей лінгвістичного знання, усіх дисциплін лінгвістичного циклу. Принципового значення він набуває і для сучасного термінознавства, що з часів своєї появи на початку 30-х років XX століття займається вивченням спеціальних одиниць мови – термінів і системних форм їх організації – терміносистем. Теоретико-практичні засади їх вивчення були закладені ще в першій половині XX століття у працях австрійського науковця Ойгена Вюстера, видатних російських лінгвістів Д.С. Лотте, Е.К. Дрездена, а пізніше Г.О. Винокура, О.О. Реформатського, Б.Н. Головіна й інших.

Кінець XX – початок XXI століття визначається появою новою дослідницького напряму – когнітивного термінознавства. Термін «когнітивне термінознавство» був уперше зафіксований у 1998 році С.В. Гріньовим в Історичному систематизованому словнику термінів термінознавства [4, с. 32]. Надалі його розробка здійснювалася у працях В.М. Лейчика [12, с. 121], Л.О. Манерко [13, с. 641–643], О.Г. Козловської [11, с. 245–246] та інших науковців. Отже, метою наукової розвідки є системний аналіз когнітивного термінознавства як нового напряму термінознавчої науки, що сформувався під впливом ідей, методів і принципів когнітивної й когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичних знань, а завданнями є аналіз походження, особливостей і перспектив розвитку когнітивного термінознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що термінознавство з'являється як окрема дисципліна в лінгвістичній парадигмі знань і починає бурхливо розвиватися за часів лінгвістичного структуралізму (структурної лінгвістики). Цей напрям дослідження мови виник на початку XX століття із появою «Курсу загальної лінгвістики» видатного швейцарського науковця, засновника лінгвістичного структуралізму, Ф. де Соссюра [15]. Остаточно сформувавшись у 20–30-ті роки XX століття, структурна лінгвістика являла собою сукупність наукових поглядів на мову як складну багаторівневу систему знаків, що включає в себе множинність взаємопов'язаних і взаємозумовлених дискретних елементів (одиниць мови, їхніх класів, підсистем), структурно організованих і впорядкованих [16, с. 9]. Сукупність взаємозв'язків між елементами мовної системи та їхня упорядкованість у межах того чи іншого рівня визначалась науковцями як структура [8, с. 17].

Першочергову увагу структуралісти приділяли саме дослідженню мовних структур (підсистем, класів, одиниць), що створюються системними відношеннями між їхніми елементами. Структура, яка досить часто визначалась науковцями як модель, повинна відповідати, на їхню думку, трьом необхідним умовам: цілісності – підпорядкуванню елементів структури її цілому, тобто самій структурі; трансформації – упорядкованому переходу однієї структури (рівня організації елементів, що становлять цю структуру) в іншу; саморегулюванню – здібності структури та її елементів самостійно стабілізувати зовнішній вплив, що порушував їхнє функціонування за правилами, визначеними у межах структури [16, с. 24]. Базові ідеї про систему й структуру, розвинуті й обґрунтовані в структурній лінгвістиці, безумовно, стали відправним пунктом у дослідженні терміносистем, особливостей їх організації, структурних і системних характеристик їхніх одиниць у класичному, традиційному термінознавстві.

Еволюційні зміни дослідницького ракурсу термінознавства визначаються саме розвитком *когнітивного* напряму вивчення мови (когнітивної лінгвістики). На сьогодні когнітивна лінгвістика є одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства, що має на меті пояснення різних фактів лінгвальної дійсності на підставі їх зв'язку з певними явищами у мисленні людини [7, с. 81]. Когнітивна лінгвістика вивчає мову та мовлення як засіб сприйняття й осмислення позамовної дійсності; категоризації та концептуалізації її фрагментів і внутрішнього рефлексивного досвіду людини [14, с. 33]; обробки, збереження, використання й передавання необхідних знань та інформації [7, с. 37]. Об'єктом когнітивної лінгвістики є, зокрема, мова та її одиниці як експоненти когнітивних структур [10, с. 66].

Пріоритет принципів і методів когнітивного дослідження мови зумовлений висуненням на перший план проблем співвідношення мовних структур зі структурами ментальними, питанням представлення в мові та свідомості людини її досвіду й різних типів знань, набутих нею в процесі соціалізації та розвитку [4, с. 38–39]. Розквіт когнітивних лінгвістичних студій пояснюють невпинним інтересом мовознавців до процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, потребою її розуміння й пояснення [10, с. 75].

Інтегративний характер сучасних лінгвістичних розвідок визначається також поєднанням когнітивного й дискур-

сивного підходів у вивченні мови, мовлення, їхніх одиниць, явищ і фрагментів лінгвальної дійсності. Основою когнітивно-дискурсивного дослідження мови є її розуміння «і як однієї з основних здібностей людського мозку, пов'язаних зі здійсненням ментальних операцій, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини (у тому числі й мовленнєвого спілкування), і як головного засобу передавання знань та обміну інформацією в процесі комунікації» [6, с. 37]. Поява й укорінення когнітивно-дискурсивного підходу як провідного в дослідженні мови в її широкому розумінні продиктовано її онтологічною сутністю – слугувати основним засобом когніції та комунікації для Homo Sapiens і Homo Loquens.

Під впливом панівних когнітивного й когнітивно-дискурсивного підходів у вивченні мови, що остаточно укорінилися в лінгвістиці наприкінці XX – початку XXI століть, і відбувається поява та становлення нового напряму дослідження термінів і терміносистем – *когнітивного* [2, 5; 12] (*когнітивно-дискурсивного*) [1, с. 34] чи *гносеологічного* [9, с. 24] термінознавства. Зазначимо, що терміни «когнітивно-дискурсивне», «гносеологічне» використовуються як синоніми до терміна «когнітивне термінознавство» в наукових працях деяких дослідників цієї сфери лінгвістичного знання [1; 3; 9].

Когнітивне термінознавство є закономірним етапом розвитку термінознавчої науки. На думку Л.О. Манерко, уже давно існує «нагальна потреба говорити про когнітивне термінознавство, що з'явилося у зв'язку з розповсюдженням ідей когнітивізму, становленням когнітивно-дискурсивної парадигми, накопиченням значного за обсягом масиву фактичних даних у сфері термінології, що почали вимагати адекватних методів дослідження, новітніх концепцій і теорій інтерпретації та пояснення» [13, с. 642].

Якщо традиційне термінознавство не виходило за межі аналізу терміна й тієї системи понять, яку він відображає, то когнітивне термінознавство є «відкритим» для широких міждисциплінарних програм дослідження, для вивчення термінів і терміносистем у широкому культурному контексті. Так, наприклад, С.В. Гріньов, указуючи, що когнітивне термінознавство є «найбільш перспективним напрямом термінологічних досліджень» [5, с. 12], відмічає його важливість «не тільки для вивчення особливостей розвитку наукового пізнання…, а й для вивчення шляхів людської культури та цивілізації загалом» [5, с. 12].

З одного боку, когнітивне термінознавство продовжує традиції лінгвоцентричного (терміноцентричного, або класифікаційно-структурного) термінознавства, спрямованого на аналіз термінів, терміносистем, особливостей їх творення, функціонування, упорядкування тощо; з іншого – воно набуває рис, притаманних сучасному етапові наукового лінгвістичного знання: стає антропоцентричним, міждисциплінарним, поліпарадигмальним, передбачає профілювання того самого термінологічного об'єкта дослідження різними дослідницькими парадигмами, звертає увагу й на асистемні явища, синтезує позиції різних шкіл і напрямів.

Постулюючи принцип антропоцентризму, когнітивне термінознавство спирається на епістему, «суб'єктивні властивості об'єкта наукового пізнання» [10, с. 68], розглядаючи термін як компоненти динамічної підсистеми мови, своєрідний корелят ментальної операції, що відбувається в свідомості дослідника, «одиницю, що конвенційно співвідноситься з поняттям і предметом професійної галузі та слугує засобом концентрації, фіксування, збереження й передавання професійної інформації» [1, с. 24]. Із позицій когнітивного термінознавства терміни народжуються в дискурсі та формують свій зміст у процесі когніції й лише пізніше закріплюються або не закріплюються в текстах, у словниках, у тезаурусах або термінологічних банках даних, якщо в цьому є практична необхідність [11, с. 246].

Основні завдання когнітивного термінознавства полягають у залученні до аналізу більшого корпусу терміноодиниць, з'ясуванні процесів формування міжгалузевих термінів, метатермінів і систем їх упорядкування. Зазначимо, що розробка когнітивної теорії дослідження термінів і терміносистем аж ніяк не спрощує їх науковий розгляд, хоча й наближає лінгвістів і термінознавців до розуміння їхньої сутності й закономірностей функціонування. Найбільш важливим моментом у когнітивному вивченні термінів і терміносистем є визнання центральної ролі людини в процесах пізнання та комунікативної діяльності [2, с. 66; 5, с. 12].

Когнітивні дослідження терміносистем дають змогу зрозуміти й описати ті концептуальні структури, що визначають особливості організації терміносистем на основі одиниць, які їх становлять; указати на ті когнітивні та комунікативні фактори, що зумовлюють формування цих терміносистем, їхнього змістового простору, показати динаміку змін і розвитку цих терміносистем залежно від загального фонду людських знань і досвіду на певному етапі їх розвитку. Водночас вони надають можливість представити концептуальну організацію терміносистеми на основі пропозиційного аналізу виокремлених у її межах термінологічних одиниць і їхніх класів. Це все сприяє розширенню уявлення про співвідношення ментальних структур збереження наукових і професійних знань із засобами їх вербалізації, подальшому вдосконаленню методів дослідження системної мовної організації спеціальних знань [1, с. 24].

Аналіз останніх, найбільш вагомих наукових праць, присвячених проблемам розвитку когнітивного термінознавства [1; 2; 3; 5; 12; 13], дав змогу виокремити його найбільш перспективні напрями:

1) подальший аналіз когнітивних властивостей термінів як корелятів ментальної діяльності й одиниць наукового (професійного) мислення та знання;

2) вияв та інтерпретація фактів взаємозв'язку між розвитком термінології й динамікою наукового (професійного знання), виникненням і розповсюдженням наукових ідей;

3) аналіз різних типів і видів професійного знання (теоретичного/емпіричного, раціонально-логічного й перцептивного, що рефлексується та є «неявним»), визначення найважливіших форматів збереження цього знання, опис його специфіки;

4) аналіз термінів і термінологій як частини складних семіотичних систем наукової (професійної) діяльності комунікації;

5) вивчення особливостей репрезентацій найважливіших гносеологічних категорій у термінології різних галузей знання та діяльності, вияв системоутворювальних категорій кожної галузі наукового (професійного) знання;

6) дослідження когнітивних аспектів утворення, перетворення, розвитку терміносистем, вияв особливостей їх функціонування в той чи інший історичний період;

7) вивчення наукової (професійної) мовної особистості як суб'єкта продукування та розвитку професійного знання, повноцінного учасника наукової (професійної) комунікації, розробку типології професійних мовних особистостей;

8) дослідження функціонування спеціальної лексики в різних типах дискурсів;

9) розробка цілісної типології наукових (професійних) дискурсів, субдискурсів, їх жанрової специфіки;

10) вияв принципів організації конкретних метамов наукового опису, установлення ролі термінології в їх функціонуванні.

Висновки. Уважаємо, що когнітивне термінознавство є новим, закономірним етапом розвитку відповідної галузі лінгвістичного знання, спрямованим на дослідження еволюційних процесів термінів і терміносистем, причин і механізмів динамічних змін, що відбуваються у сфері наукової (професійної) комунікації та ураховують і відбивають когнітивно-комунікативні потреби носіїв мови. Подальші перспективи вбачаємо в детальному аналізі теоретичних положень когнітивного термінознавства.

Література:

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М.Н. Володина. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
2. Голованова Е.И. Базовые когнитивные понятия и развитие терминоведения / Е.И. Голованова // Вестн. Удмуртск. ун-та. Серия «История и филология». – 2010. – Вып. 2. – С. 85–91.
3. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение : [учеб. пособ.] / Е.И. Голованова. – М. : ФЛИНТА, НАУКА, 2011. – 136 с.
4. Гринев С.В. Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения : [учеб. пособ.] / С.В. Гринев. – М. : МПУ, 1998. – 96 с.
5. Гринев С.В. Когнитивное терминоведение / С.В. Гринев // Научно-техническая терминология. – 2002. – Вып. 1. – С. 11–15.
6. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 35–47.
7. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С.А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства: Проблеми прикладної лінгвістики. – 2004. – № 9. – С. 81–92.
8. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику / Л.Н. Засорина. – М. : Высшая школа, 1974. – 319 с.
9. Іленков А. Термінологія та її роль у представленні знань / А. Іленков // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 24–29.
10. Кирилина А.В. Когнитивная наука и новая эпистема гуманитарного знания / А.В. Кирилина // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 66–75.
11. Козловская О.Г. Когнитивный подход к исследованию термина как инструмента познания / О.Г. Козловская // Язык как средство коммуникации: теория, практика, методика преподавания. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2007. – С. 245–247.
12. Лейчик В.М. Когнитивное терминоведение – пятый этап развития терминоведения как ведущей научной дисциплины рубежа XX–XXI веков / В.М. Лейчик // Когнитивная лингвистика: новые проблемы познания. – М. : Рязань, 2007. – С. 121–133.
13. Манерко Л.А. Терминоведческая наука XX столетия / Л.А. Манерко // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 641–650.
14. Селіванова О.А. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підруч.] / О.А. Селіванова ; МОН України. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр ; ред. Ш. Балли и А. Сеше ; пер. с франц. С.В. Чистяковой. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 432 с.
16. Шаумян С.К. Структурная лингвистика / С.К. Шаумян. – М. : Наука, 1965. – 396 с.

Кизиль М. А. Когнитивное терминоведение: истоки, задания, перспективы развития

Аннотация. Статья посвящена исследованию источников происхождения, заданий и перспектив развития нового направления терминоведческой науки – когнитивного терминоведения. Продолжая традиции классического терминоведения, которое появилось и развивалось в рамках структурной лингвистики, когнитивное терминоведение становится одновременно качественно новым, полипарадигмальным направлением исследования терминов и терминосистем, принципы и методы которого базируются на когнитивно-дискурсивных принципах исследования научного (профессионального) языка как средства когниции и коммуникации его носителей.

Ключевые слова: классическое терминоведение, когнитивное терминоведение, когнитивно-дискурсивные принципы, структурная лингвистика, термин, терминосистема.

Kizil M. Cognitive terminology studies: the beginnings, tasks and perspectives of development

Summary. The article is devoted to the investigation of the sources of origin, tasks and perspectives of a new direction of terminology studies – Cognitive Terminology Studies. Keeping on following the traditions of classical Terminology studies, that appeared and developed within the frameworks of Structural Linguistics, Cognitive Terminology Studies concurrently becomes a brand new multi-paradigm direction of the investigation of terms and terminological systems, principles and methods of which are based on the cognitive and discursive approach to the investigation of the scientific (professional) language as a means of cognition and communication of its speakers.

Key words: classical terminological studies, cognitive terminological studies, cognitive and discursive approach, structural linguistics, term, terminological system.

УДК 81'42'27:32.019.51

Перскова Ю. І.,
викладач
Циклової комісії з гуманітарних та природничо-наукових дисциплін
Військового коледжу сержантського складу
Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ДИСКУРС ЯК ВИЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ПАРАМЕТР ВЛАДИ

Анотація. Стаття присвячена розглядові поняття дискурсу як вияву соціальної взаємодії. Проаналізовано наявні підходи до аналізу дискурсу в цьому ракурсі та обґрунтовано новий підхід до опису й типологізації дискурсу як вияву соціальної взаємодії з опорою на розгляд його основних ознак через призму «влади», тобто впливу на адресанта з боку адресата.

Ключові слова: дискурс, соціальна взаємодія, соціолінгвістична природа дискурсу, влада, владний дискурс, мовленнєвий вплив.

Постановка проблеми. Протягом останніх 70 років у філософії, соціології, лінгвістичних і психолінгвістичних студіях, літературознавстві й інших галузях гуманітарних досліджень набув значного поширення термін «дискурс», який має довгу історію. Понад дві тисячі років тому ним у Римі називали бесіди, діалоги, мовлення вчених. Саме в цьому значенні слово увійшло в сучасні європейські мови: французьке *diskours* і англійське *dickourse* мають значення «діалог, міркування, лекція, доповідь». У 50-х рр. XX ст. термін *дискурс* почали вживати як термін лінгвістики. Дещо пізніше у французькій лінгвістичній традиції терміном *дискурс* позначали мову й мовлення загалом. Згодом *дискурс* почали асоціювати із *лінгвістикою тексту*, вивчаючи закономірності формування та функціонування текстів. На початку 70-х рр. минулого століття *дискурс* уважали синонімом поняття *функціональний стиль* і еквівалентом поняття *текст* (через відсутність у деяких європейських мовах слова, яке було б відповідником франко-англійського *дискурс*). Сприйняття дискурсу як суто «текстової» категорії було зумовлене тогочасними тенденціями лінгвістики: 1) намаганням вивести синтаксис за межі речення, що було втілено, наприклад, у макросинтаксисі Т. ван Дейка, а також у синтаксисі тексту В. Дресслера, одного із засновників лінгвістики тексту; 2) успіхами у вивченні мовної прагматики, теорії мовленнєвих актів; 3) трактуванням мовлення як соціальної дії; 4) прагненням до інтеграції гуманітарних досліджень тощо, і його семантичний уміст є різним залежно від галузі наукового знання та її предмета [1, с. 244–247].

Як лінгвістичний термін дискурс уперше впровадив американський лінгвіст Зелліг Харріс у статті «Аналіз дискурсу» [2, с. 1–30], де він використав його у словосполуці «аналіз дискурсу». Так він назвав метод аналізу зв'язного мовлення, екстраполювавши дистрибутивний аналіз із речення на зв'язний текст. Він залучив до опису цього тексту соціокультурну ситуацію, установивши так новий вектор для вивчення співвіднесення мови, соціуму й культури.

Із того часу термін *дискурс* розглядався в різних наукових школах і отримав різні тлумачення не лише в лінгвістичній літературі, а й у працях у галузі соціальних наук, оскільки вивчення дискурсу пов'язане із розвитком такого напряму соціологічних досліджень, як соціальний конструктивізм, який розглядає комунікацію як соціальний процес побудови світу.

Соціальні параметри при розгляді дискурсу є ключовими, отже, актуальним є завдання вивчення його лінгвальної природи в поєднанні із соціолінгвістичною. Мовознавці пропонують сьогодні принаймні три підходи до категоризації дискурсу, «від виділення значеннєвого фрагмента мовлення безвідносно до його функцій і аж до визначення його через власне соціолінгвістичну сутність» [3, с. 13].

Дискурс як висловлювання включає суб'єктів, котрі говорять або пишуть, а також слухачів або читачів, які є об'єктами дискурсу. Він може включати будь-яке висловлювання як частину соціальної практики [4, с. 21]. Соціолінгвістичний підхід до дослідження дискурсу передбачає таке: а) аналіз учасників спілкування як представників певної соціальної групи; б) аналіз обставин спілкування в широкому соціокультурному контексті. За цього підходу всі види дискурсу діляться на особистісно-орієнтований і статусно-орієнтований. Статусно-орієнтований дискурс може мати інституційний і неінституційний характер, залежно від того, які соціальні інститути функціонують у соціумі в конкретну історичну епоху [5, с. 195].

Метою статті є виокремити основні ознаки дискурсу як вияву соціальної взаємодії та показати перспективу його дослідження через параметр влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Дискурс* як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями й тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом форм життя, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [6, с. 138]. Отже, з одного боку, дискурс – текст, занурений у життя, з особливою граматикою, лексикою, правилами слововживання і синтаксису, а з іншого – це живе спілкування, комунікація, когнітивно-мовленнєве й інтерактивне явище з усіма відповідними складовими спілкування [7, с. 12–13].

Якщо розглядати контекст як «соціальність», то певний тип дискурсу буде характеризуватися жорстокою контекстуальною або соціальною прив'язкою («зовнішня»

соціальність – *high context* (у термінології Хеллідея)). З іншого боку, виділяється «внутрішня» соціальність як контекст художньої творчості (*low context*) [8, с. 23–43]. Якщо ми представимо вимір внутрішньої структурності як текст, а зовнішній (соціальний) вимір як контекст і наділимо ці виміри здатністю бути представленими сильно і слабо, то отримаємо чотири типи дискурсів Перший тип (інституційний дискурс) має високу структурованість тексту й жорстку контекстуальну, чи соціальну прив'язку. Другий тип (науковий дискурс) має спеціалізовану раціональну мову, але контекст не обмежується предметними та соціальними сферами. Третя група (художній дискурс) не включається в уніфіковані знакові стандарти, але, як породження певної історичної епохи, він повинен мати чіткий зв'язок із соціальним контекстом. Четверта група (повсякденний дискурс) характеризується суб'єктивністю мовного вираження [9, с. 137].

Отже, опираючись на поняття «соціальність контексту», розглядатимемо дискурс як складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища. Він, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий і синтаксично завершений фрагмент) і «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру, по-третє, характеризується спільністю світу, який «будується» впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо [10, с. 13].

Виділимо низку підходів до дослідження дискурсу як соціальної взаємодії. **Перший підхід** передбачає аналіз учасників спілкування як представників певної соціальної групи й аналіз обставин спілкування в широкому соціокультурному контексті. З опорою на цей підхід дискурс ділиться на особистісно-орієнтований і статусно-орієнтований. Статусно-орієнтований залежить від того, як соціальні інститути функціонують у соціумі в конкретний історичний проміжок часу [11, с. 5–20; 10, с. 194].

Другий підхід випрацьовується із позиції критичного дискурс-аналізу. У межах цього підходу розглядаються питання: як формуються типи дискурсу, які зміни фіксуються в ньому за певний період часу, до якої аудиторії він звертається й у яких соціальних сферах задіяний. Зокрема, Т. ван Дейк розглядає такі різновиди дискурсу: медіа-дискурс (media discourse), політичний дискурс (political discourse), медичний дискурс (medical discourse), судовий дискурс (courtroom discourse), освітній і науковий дискурси (discourse of education and science), корпоративний текст і мовлення (corporate text and talk) [12, с. 41–67]. У межах цього підходу вивчаються також когнітивні схеми, ідеологічні програми, моральні оцінки та риторичні, логічні й естетичні засоби, які використовуються для їхнього втілення, і хто є їхнім носієм (суб'єктом мовленнєвої практики). Важливим у цьому контексті є також розгляд ефективності окремих типів дискурсу та сили їхнього впливу на аудиторію [13, с. 21–25].

Третій підхід розглядає типи дискурсу з огляду на ситуацію спілкування. З опорою на цей підхід виділяються п'ять видів дискурсу: 1) дискурс як засіб комунікативної дії (наприклад, розмова з метою інформації та навчання або заздалегідь організований диспут); 2) дискурс як засіб ідеологічного впливу, тобто комунікативна дія, яка лише позірно набуває форми дискурсу (усі форми ідеологічного виправдання); 3) терапевтичний дискурс (психоаналітична розмова між лікарем і пацієнтом); 4) нормальний дискурс, який слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення (наприклад, наукова дискусія); 5) нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу, замість дискурсу як засобу для інформації та інструкцій, модель вільної семінарської дискусії за Гумбольдтом) [14, с. 84–90].

Ще один підхід до типології дискурсу з позицій соціолінгвістики запропонував російський мовознавець В. Карасик. Він виділяє персональний (індивідуально-орієнтований) та інституційний (статусно-орієнтований) дискурс. У першому мовець виступає як особистість зі своїм багатим внутрішнім світом, а в другому – як представник тієї або іншої соціальної групи [11, с. 5–20]. Персональний дискурс має два різновиди: побутове й буттєве спілкування. В інституційному дискурсі спілкування відбувається в певних межах статусно-рольових відносин і виділяється на підставі двох ознак: мета й учасники спілкування [11, с. 5–20].

У статті пропонуємо розглянути ще один підхід до опису та типології дискурсу як вияву соціальної взаємодії з опорою на його розгляд через призму «влади», тобто впливу на адресанта з боку адресата. Якщо розглянути «владний» аспект дискурсу на прикладі типології В. Карасика, який виділяє такі типи інституційного дискурсу: політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний і масово-інформаційний [11, с. 5–20], то стає очевидним, що всі перелічені вище типи характеризуються використанням комунікативних стратегій впливу (маніпулювання), отже, передбачають аналіз «владних» відносин у цих дискурсах.

Влада в дискурсі може виступати як змістова, когнітивна, соціолінгвістична, риторична й прагматична категорія. Влада як соціолінгвістична категорія становить предмет спілкування, тему розмови, і в цьому плані ця категорія виступає як вияв мовної концептуалізації влади. Влада за рахунок мовлення має здатність нав'язувати світосприйняття, створювати мовну інтерпретацію картини світу. Мова активно використовується владою як засіб обмежувальної дії. При свідомому використанні мови як інструменту, що дає змогу впливати на наявну у свідомості соціуму картину світу, влада виступає як соціальна взаємодія, пов'язана зі стратегіями маніпуляції. Мова в такому випадку свідомо використовується як засіб дії для досягнення певного комунікативного ефекту; це особливо чітко виявляється в певних типах дискурсу.

У філософському тлумаченні *влада* – спосіб і можливість здійснювати свою волю, чинити визначальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою будь-яких засобів авторитету, права, насильства (влада економічна, політична, державна, сімейна тощо) [15, с. 85].

Влада в контексті культури – специфічна соціальна реалізація управління як універсального об'єктивного від-

ношення, можливість і право певного суб'єкта управляти: наказувати, приймати рішення й виконувати їх на історично конкретному рівні культурного розвитку, засобами актуальної культури. Влада є вираженням однієї із найважливіших функцій культури – регулювання взаємодії в суспільстві, соціальних та інших відносин; нормування, обмеження, стандартизації людської діяльності, а також стосунків суспільства з природою. Влада виявила себе як влада над людьми, речами, природою, а також самим суб'єктом управління [16, с. 67].

Феномен влади тісно зв'язаний із примусом, влада визначається як можливість нав'язування своєї волі іншим, у соціальній взаємодії влада виявляється в можливості змусити інших прийняти вигідну для адресата інтерпретацію дійсності.

Влада в дискурсі виражається в тому, що комуніканти з особистим статусом контролюють і обмежують комунікативний вклад учасника із нижчим статусом, який не наділений владою. Існує три типи обмежень: 1) обмеження щодо змісту комунікації; 2) обмеження щодо типів соціальних відносин, у які можуть вступати учасники комунікації; 3) обмеження щодо позиції суб'єкта комунікації [17, с. 83]. Отже, влада впливає на комунікантів і надає їм певних якостей, яких вони до цього не мали, і все це відбувається за посередництва конкретного дискурсу. Поняття влади означає реальну здатність конкретних соціальних суб'єктів адресатів впливати на адресантів певним чином. Соціопсихологічною особливістю такого владного впливу є його подвійний характер: влада може суттєво змінювати особистісні пріоритети й поведінку не тільки підвладних суб'єктів, а й тих, які цей вплив здійснюють.

Більшість дослідників погоджуються, що влада наділена політичними, соціальними та психологічними ознаками. Політична ознака влади вказує на зв'язок таких двох понять і явищ, як влада й політика. Соціальна сутність влади виявляється, зокрема, у тому, що вона багато в чому залежить від соціальних умов життя того чи іншого суспільства, специфіки його соціальної структури, особливостей розвитку базових соціальних інститутів у ньому. Психологічна сутність влади визначається передусім тим, що влада передбачає завжди міжособистісні взаємини, взаємодію окремих індивідів та соціальних і політичних груп [18].

Аналіз дискурсу влади, проведений Мішелем Фуко, наголошує на репресивному характері впливу влади як на діяльність конкретних осіб, або суб'єктів, так і на структуру, що пронизує сучасне суспільство. Генеалогічне дослідження влади знання М. Фуко виявляє глибоко історичний характер дискурсивних практик влади. Діяльність М. Фуко щодо встановлення особливостей дискурсу влади ґрунтується на констатації можливостей влади монополізувати слова та смисли, що виводить на розуміння природи домінування через мову як універсальну структуру комунікації.

Перекладач праці М. Фуко «Дискурс і істина» А. Корбут зазначає, що він ставить питання не «що таке влада», а «як здійснюється влада». Французького мислителя більш за все цікавила плинність практик влади й дискурсу як одного з основних чинників відображення мінливих практик контролю та володарювання. Однією з основних особливостей владного дискурсу є вживання різних риторичних прийомів, які, на думку М. Фуко, відображають нещирість або відсутність вільного мовлення в дискурсі влади [19, с. 163].

Влада як окремий параметр дискурсу втілюється в мовленнєвому впливі, який чинять владно зумовлені висловлювання на слухача. Дискурс інститутів влади – це комплекс здійснюваних носіями влади публічних комунікативних актів імперативного характеру за допомогою знаків природної мови і спеціальної системи знаків мови влади [20, с. 48]. Отже, через особливості дискурсивного впливу визначаються сутність і особливості влади. О. Шейгал наголошує, що «влада визначається як можливість нав'язування своєї волі іншим, усупереч опору, як право колективного агента накладати зобов'язання і примушувати до дій. У комунікативному плані влада виявляється у здатності змусити інших прийняти вигідну для мовця інтерпретацію дійсності, тобто в примусі до точки зору» [17, с. 326].

Ще один аспект дискурсивного вияву влади вивчається теорією мовленнєвого впливу. На думку О. Шейгал, «при свідомому використанні мови як інструменту, який дає змогу впливати на наявну у свідомості соціуму картину світу, влада виступає як риторична категорія і свідомо використовується як засіб впливу для досягнення певного перлокутивного ефекту; це особливо яскраво виявляється в таких сферах комунікації, як реклама, пропаганда тощо» [17, с. 326].

Зі зіставлення понять «влада в дискурсі» та «дискурс влади» випливає, що «влада в дискурсі» справляє владно зумовлені висловлювання на слухача, а «дискурс влади» встановлює особливості дискурсу, на яких ґрунтуються констатації можливостей влади монополізувати слова і смисли, що виводить на розуміння природи домінування через мову як універсальну структуру комунікації.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що дискурс як інтегральний феномен, як мисленнєво-комунікативна діяльність, яка протікає в широкому соціокультурному контексті, є сукупністю процесу й результату, характеризується континуальністю й діалогічністю [21, с. 28]. Для опису дискурсу як вияву соціальної взаємодії суттєвими є такі його ознаки: 1) належність комунікантів до певних соціальних груп; 2) соціокультурний контекст комунікації; 3) засоби, які використовуються для здійснення комунікативних дій; 4) діалогічність 5) реалізація владних відносин («влада в дискурсі») – спонукання до прийняття інтерпретації дійсності, яка бажана для адресата, засобами мовленнєвого впливу; 6) монополізація мовних засобів як вияву домінування через мову, що втілює універсальну структуру комунікації.

Окресленні ознаки дискурсу як вияву соціальної взаємодії через аналіз параметру влади забезпечують перспективний напрям дослідження різних його типів і можуть слугувати об'єктивною підставою для вивчення особливостей комунікації, які зумовлені соціальними контекстами на фоні владних відношень адресата й адресанта.

Література:

1. Горбунова М. К истории возникновения термина «дискурс» в лингвистической науке / М. Горбунова // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 244–247.
2. Harris Z. Discourse analysis / Z. Harris // Language. – 1952. – V. 28. – № 1. – P. 1–30.
3. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу : [монографія] / В.І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгород : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
7. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
8. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotic/ M.A.K. Halliday // Language and Literacy in Social Practice / ed. By Janet Maybin. – London : Multilingual Matters, 1993. – P. 23–43.
9. Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : [монографія] / Н.І. Андрейчук. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
10. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: на матеріалах суч. газетн. публіцистики : [монографія] / К. Серажим. – К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. – С. 392.
11. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
12. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк ; пер. с анг. ; сост. В.В. Петрова ; под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – С. 312.
13. Комісар Л.П. Дискурс-аналіз як філософсько-методологічна стратегія в сучасних гуманітарних науках / Л.П. Комісар // Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія». – 2012. – Вип. 1. – С. 21–25.
14. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84–90.
15. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – С. 840.
16. Культурологія : [енциклопедичний словник] / [М.П. Альчук, Ф.С. Бацевич, І.М. Бойко] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 508.
17. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.
18. Бульбенюк С. Влада крізь призму дискурсу політичної антропології / С. Бульбенюк // Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ». – 2012. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://social-science.com.ua/article/904.
19. Фуко М. Дискурс и истина / М. Фуко ; пер. с англ. А. Корбута // Логос. – 2008. – № 2. – С. 159–262.
20. Согомонян В. Что такое дискурс власти? / В. Согомонян // «21-й ВЕК». – 2012. – № 1 (21). – С. 34–51.
21. Безугла Л.Р. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [монографія] / Л.Р. Безугла ; під. заг. ред. І.С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005 – С. 356.

Перскова Ю. И. Дискурс как проявление социального взаимодействия: параметр власти

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению понятия дискурса как проявления социального взаимодействия. Проанализированы существующие подходы к анализу дискурса в данном ракурсе и обоснован новый подход к описанию и типологизации дискурса как проявления социального взаимодействия с опорой на рассмотрение его основных признаков через призму «власти», то есть воздействие на адресата со стороны адресата.

Ключевые слова: дискурс, социальное взаимодействие, социолингвистическая природа дискурса, власть, властный дискурс, речевое воздействие.

Perskova Y. Discourse as a manifestation of social interaction: parameter of power

Summary. The article examines the concept of discourse as an expression of social interaction. Existing approaches to the analysis of discourse in this perspective are regarded in this article as well as a new approach to the description and typology of discourse as an expression of social interaction based on considering its main features in the light of “power”, i. e. sender’s influence on the recipient.

Key words: discourse, social interaction, sociolinguistic nature of discourse, power, authoritative discourse, speech effect.

УДК 616.831-07:313

Шалдаісова Г. В.,
аспірант кафедри загального мовознавства
Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І СИНТАГМА, ЇХ СФЕРИ ТА ФУНКЦІЇ

Анотація. У статті висвітлюється питання про словосполучення та синтагму, їх природу, сутність, сферу функціонування та призначення. Дається критична оцінка науковим поглядам на проблему словосполучення в українській, російській та інших мовах. Набувають подальшого розвитку тези акад. Л. В. Щерби щодо проблеми синтагми.

Ключові слова: мова, мовлення, одиниці мови, одиниці мовлення, словосполучення, синтагма, функції.

Постановка проблеми. До теперішнього часу, незважаючи на досить тривалий період вивчення, словосполучення розуміється та інтерпретується синтаксистами по-різному. Вчені до сих пір не розібрались, де закінчується сфера мови як загальної для всіх носіїв кодової системи узагальнених одиниць і починається сфера мовлення, яка являє собою абсолютно іншу якість, коли узагальнений мовний матеріал перетворюється на конкретні мовленнєві одиниці з конкретним, ситуативним значенням. Мовлення починається там, де узагальнена одиниця мови набуває конкретне, тобто мовленнєве, значення, яке передається її конкретною формою.

Можна точно назвати мінімальну одиницю мови, але лінгвісти ще не визначили, що являє собою мінімальна структурно-змістова мовленнєва одиниця і чи співвідноситься вона з будь-якою мовною одиницею. Одні синтаксисти бачать таку одиницю у члені речення, тобто у синтаксичній формі слова, як мінімальному структурно-змістовому матеріалі при утворенні та організації мовлення. Інші знаходять її в словосполученні, вважаючи, що словосполучення (як форма розповсюдження слова) поряд зі словами є мінімальними готовими будівельними компонентами мовлення. А деякі основною мовленнєвою одиницею називають речення.

Проблема словосполучення є актуальною для сучасного синтаксису. На протязі багатьох десятиліть вона викликає полеміку з різних питань. Чи реально існує така синтаксична одиниця, як словосполучення, чи це всього лише гіпотетична структура, доречна при вивченні мови, свого роду інтерполяція в системі мовних одиниць, а точніше – *методичний прийом*, широко використовуваний в процесі вивчення лінгвістичної науки? Якщо така наука існує – які її найважливіші ознаки? Як встановити її статус? Яка її сфера – мовна чи мовленнєва? У чому її граматична природа і змістова сутність? У чому її призначення і які її конкретні функції?

Якщо це самостійна синтаксична одиниця мови, у неї обов'язково повинна бути мовленнєво організуюча функція. Отже, мета дослідження – визначити, чи дійсно словосполучення являє собою особливий номінативний мовний матеріал, який, як стверджують сучасні лінгвісти, поряд із словами, використовуються в якості готових одиниць для побудови речень.

Виклад основного матеріалу дослідження. При вивченні мови ми часто звертаємося до словосполучень. Наприклад, в *лексикології*, звертаючись до словосполучення, з'ясовуємо конкретне значення слова, коли словосполучення можна визначити як *прийом*, сприяючий уточненню значенню багатозначного слова. В *морфології* також маємо справу із словосполученням, коли говоримо про аналітичні форми слова. В цьому випадку словосполучення є *способом* утворення структурно особливих форм, які складаються з двох і більше слів, що характерно для багатьох мов. У синтаксисі на основі словосполучення вивчаються сполучні особливості слів з урахуванням їх сполучуваності за змістом і частинами мови, з'ясовуються різновиди їх граматичного зв'язку, засоби зв'язку, визначаються різні синтаксичні відносини, які виникають між словами, що поєднуються. При цьому про словосполучення говорять, як про типовий прийом, зразок, схему, на підставі якого слова поєднуються в синтаксичні структури, але водночас стверджують, що це – готова номінативна одиниця, яка поряд зі словами використовується для побудови речень. З одного боку, говориться про найрізноманітніші можливі поєднання слів, побудованих за існуючими зразками і моделями, з іншого боку, стверджується, що це – *«готова номінативна одиниця»*.

Як бачимо, з одного боку, словосполучення постає в якості досить важливої одиниці, насамперед *метамовної*, з іншого – воно має різне осмислення, різні тлумачення, викликаючи часті дискусії з багатьох питань. Це свідчить про те, що вчені по-різному розуміють і тлумачать його *сутність і статус, граматичну природу,* по-різному кваліфікують його *основні і акцидентальні ознаки, сферу існування, загальне призначення і його конкретні функції.*

Вивчення словосполучення у вітчизняній науці має довгу історію. До XIX ст. мовознавці вважали словосполучення основною одиницею синтаксису (М. В. Ломоносов, А. А. Барсов та ін.). З початку XIX ст. увага синтаксистів перемикається із словосполучення на речення (А. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв та ін.). Наприкінці XIX ст. інтерес до словосполучення відроджується. Дослідники вважали, що речення не тільки центральна, самостійна, але й самодостатня синтаксична одиниця, якою воно не є насправді.

Речення вважали мовною одиницею, не замислюючись над тим, що вже самим фактом свого існування воно вказує на сферу мовлення.

В даний час існує п'ять точок зору на словосполучення. *Перша* належить Фортунатову і його учням. На їх думку, в синтаксисі в якості основної одиниці існує словосполучення, а речення – всього лише різновид словосполучення, так зване закінчене словосполучення, його предикативний варіант. Тобто словосполучення в даній інтерпретації – будь-яке змістове і граматичне об'єднання слів в мовленні незалежно від об'єму і характеру цього об'єднання – таке, що містить просте речення, будь-яке складне, цілу групу речень, або таке, що складається з поєднання двох і більше граматично пов'язаних знаменних слів. У цьому випадку навіть деякі тексти – різні парадокси, анекдоти, афоризми, прислів'я і інші мовленнєві твори короткого жанру – є словосполученнями.

Згідно з *другою* точкою зору, словосполучення являє собою слова, пов'язані за змістом і граматично в межах речення – у вигляді сурядного, підрядного або предикативного зв'язку. Ця точка зору близька до фортунатівської, але, відповідно до неї, словосполучення обмежується реченням і виступає в якості його складової структурної і змістової частини. В окремих випадках воно може збігатися за об'ємом з реченням. Ці відмінності, на нашу думку, принципові і змушують виділити дану точку зору в окрему наукову позицію.

Третю точку зору на словосполучення можна визначити як лексикологічну, вона належить В. В. Виноградову, його учням та послідовникам (Н. Ю. Шведова, О. Б. Сиротинина та ін.). Інтерпретація словосполучення у В. В. Виноградова, яку він надає в статті «Питання вивчення словосполучень» [2, с. 231–253], досить суперечлива, непослідовна і будується на лексикологічних принципах. На думку Виноградова, словосполучення – це « способи поєднання слів», які відображують «правила сполучуваності слів і форм слів» [2, с. 231], це ті граматичні єдності «которые, возникая из сочетания слов по законам или правилам данного языка, выражают в составе предложения единые, хотя и расчленённые значения» [2, с. 231].

В. В Виноградов відводить словосполученням такі призначення і функції – бути номінативним матеріалом для побудови речень.

Четверта точка зору (В. А. Бєлошапкова, Н. А. Гвоздєв та ін.) відображає проміжну позицію. Її представники виділяють сурядні і підрядні словосполучення.

П'яту точку представляють В. Н. Мигирін, Ю. В. Фоменко та інші вчені, на думку яких такої самостійної синтаксичної одиниці, як словосполучення, взагалі немає.

Таким чином, синтаксисти шукали словосполучення всюди: в системі мови в якості готової самостійної одиниці, яка співвідноситься із словом, в реченні, а деякі з них, ще навіть не знайшовши його, намітили рамки, в які намагалися його упакувати.

По відношенню до речення, як реальній мовленнєвій одиниці, словосполучення є історично вторинними, на що звертав увагу ще А. А. Шахматов. Спочатку існували мова як арсенал знаменних одиниць і мовлення, а потім з'явилася наука про ці одиниці. Синтаксично пов'язані слова почали виокремлювати із речення, назвали словосполученням і зробили висновок, що саме з них побудовано речення. Так що історично словосполучення як лінгвістична категорія вторинно по відношенню до речення. А речення вторинні по відношенню до тих мовленнєвих одиниць, із поєднання яких воно дійсно з'явилося. На думку Л. В. Щерби, будь-яке речення будується із синтагм і в такому напрямку:

Синтагми (як структурно-змістові мовленнєві одиниці) – *речення* (як предикативні мовленнєві одиниці) – *текст* (як завершена мовленнєва одиниця).

Словосполучення, як синтаксичні структури, взагалі не належать до сфери мови. Сформована різноманітність теоретичного тлумачення словосполучення вказує на те, що як лінгвістична одиниця воно практично не грає істотної ролі у загальному функціонуванні мови, а його наукове вивчення має виключно загальнотеоретичний характер. Це – гіпотетична одиниця з метамовною функцією. Саме тому й можливе існування таких різних, навіть суперечливих його розумінь і тлумачень.

Існує три рівня лінгвістичного відображення світу: *лексичний* (узагальнений), *синтагматичний* (фрагментарний, який відображається конкретно), і *текстовий* (детально пояснювальний). Лексичний арсенал мови являє собою перший рівень мовної картини світу, максимально охоплює оточуючу дійсність, але не абсолютно всю, а тільки актуальну для народу, носія даної мови, його життя, адекватну його знанням, поточній свідомій діяльності та найближчих усвідомлених перспектив розвитку. Вона представлена у вигляді словника мови народу. До неї також відносяться всі ті випадки, коли формально ми маємо справу не зі словом, а із поєднанням декількох слів, однак таке поєднання лексикалізується, виконуючи функцію окремого слова. Або воно є складовим номенклатурним найменуванням (наприклад, *білий гриб, fish story* та ін.).

Синтагматичний рівень конкретизує світ, який має своє відображення в мові. Ступінь узагальнення різко знижується. Світ в цьому випадку представлений конкретно, але лише в незліченних фрагментах. Саме цією якістю цей рівень відрізняється від текстового, фрагменти якого характеризуються єдністю, тематичною, змістовою, інтонаційною і структурною завершеністю. Текстовий рівень сприяє відображенню світу у русі і безперервній зміні. З точки зору пізнання це найвищий лінгвістичний рівень, який представляє людині відносно повні на певний період розвитку людства знання про світ. Дана лінгвістична картина світу представлена у вигляді сукупності всіх текстів кожної мови. Речення ж – проміжна структурно-змістовна ланка між синтагмою і текстом.

Словосполучення і синтагма – одиниці переходу від словесної до текстової картини світу. У зв'язку з цим представляються досить важливими природа, граматична сутність, сфера використання і функції цих одиниць. На підставі цього ми можемо чітко встановити їх реальний статус.

Звертаючись до словосполучень як мовних одиниць ми змушені відмітити, що їх всіх можна представити у вигляді чотирьох різновидів. До першого відносяться ті, що є номенклатурними найменуваннями реалій, предметів, понять. Вони часто є термінами (*загальне мовознавство, органічна сполука, level switch)*. Це поряд із словами об'єктивно існуючі в якості готових одиниць лексичні або, точніше, лексикалізовані складові номінативні одиниці.

До другої групи можна віднести також лексикалізовані складові структури: фразеологізми (*тримати камінь за пазухою, біла ворона, to be ill at ease*). Словосполучення цих двох груп поєднує те, що вони є еквівалентними слову і в мовленні дійсно не утворюються, а використовуються в якості готових одиниць. Тому їх і називають лексикалізованими. Подібно до слова, вони виступають в якості одного члена речення (*буду читати, must be done)*.

І, нарешті, четвертий різновид – власне синтаксичні словосполучення (*цікава книга, найкращі зі студентів, a great deal of*). Це найпоширеніший різновид словосполучень, можна сказати, потенційно незліченний у кожній мові. Саме вони, являючи собою можливі метаструктури в сфері мови, поряд з іншими синтаксичними одиницями є об'єктом вивчення синтаксису. Саме завдяки їм і осягаються кожним носієм конкретної мови національні особливості поєднання слів, а також синтаксичні зв'язки і відношення між словами.

Речення з'являються в процесі мовленнєвої діяльності при вираженні конкретних результатів мислення. Але реальною мінімальною мовленнєвою одиницею є синтагма, основна ознака якої – структурна і змістова конкретність. Словосполучення певною мірою можна співвіднести із синтагмою, але це різні

одиниці, відносяться вони до різних сфер, а головне – у них різні функції: у словосполучення – метамовна, у синтагми – мовленнєво організуюча. Мовлення не є сферою словосполучення. Щоб встановити сферу словосполучення, треба встановити його природу, сутність і функцію. Під природою словосполучення розуміється його походження, частиномовна належність слів, які входять до його складу, а також засоби зв'язку його компонентів. Під сутністю розуміються його головні ознаки: граматичне значення і характер змісту. І, нарешті, функція словосполучення припускає з'ясування того, з якою метою воно створене, де функціонує і чому слугує.

Висновки. Словосполучення – штучна, теоретична, узагальнена метамовна одиниця, призначена для вивчення особливості синтаксичного зв'язку слів, засобів синтаксичного зв'язку, з'ясування усіх можливих видів синтаксичних відносин між словами. Все це потрібно для формування знань, розвитку умінь та навичок побудови у своєму мовленні синтагм як мінімальних структурно-змістових одиниць мовлення (тексту). Сфера його функціонування – система мови. Його призначення – сприяти носіям мови в оволодінні встановлених у мові правил і способів поєднання слів – для подальшої успішної мовленнєвої діяльності при формуванні конкретних синтагм.

Література:

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Наука, 1977. – 248 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Правда, 1975. – 560 с.
3. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев ; изд. 3-е. – М. : Наука, 1968. – Ч. II. – 344 с.
4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский ; изд. 7-е. – М. : Наука, 1956. – 511 с.
5. Русская грамматика. Т. II : Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
6. Шмелёв Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1976. – 150 с.

Шалдаисова А. В. Словосочетание и синтагма, их сферы и функции

Аннотация. В статье освещается вопрос о природе, сущности и сфере функционирования словосочетания и синтагмы. На материале русского, украинского и некоторых других языков дана критическая оценка существующим точкам зрения на проблему словосочетания. Развиваются мысли акад. Л. В. Щербы о синтагме.

Ключевые слова: язык, речь, единицы языка, единицы речи, словосочетание, синтагма, функции.

Shaldaisova A. Word-combination and syntagma, their functioning field and purpose

Summary. The article deals with the issue of word-combination and syntagma essence, their functioning field and purpose is highlighted. The critical point of view to different scientific opinions on the word-combination problem is presented on examples of Ukrainian, Russian and other languages. Academician Shcherba's ideas about syntagma are developed further.

Key words: language, speech, language units, speech units, word-combination, syntagma, functions.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.7:59:(811.161.1+811.112.2)

Ланина А. Н.,
кандидат филологических наук,
преподаватель кафедры германских и восточных языков
Международного гуманитарного университета

МИФОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗООСЕМИЗМАМИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация. Статья посвящена сопоставительному исследованию фразеологизмов с зоосемизмами с целью выявления общих и специфических черт исследуемых единиц. Описывается органическая связь фразеологизмов с мифологией, национальной культурой и менталитетом каждого этноса.

Ключевые слова: фразеологизмы с зоосемизмами, мифология, этнокультурное своеобразие.

Постановка проблемы. Проблема поиска причин возникновения интернациональных фразеологических единиц (далее – ФЕ), обнаруживающих сходство в значении, структуре и лексическом наполнении, обычно решается при помощи учёта наличия или отсутствия общности источника происхождения фразеологизмов [1; 7; 8]. Под интернационализмами Э.М. Солодухо понимает «элементы двух или более родственных и неродственных языков, сходные как в плане содержания, так и в плане выражения, берущие своё начало из одного первоисточника или возникающие самостоятельно, без заимствования одним языком из другого» [8, с. 127].

Традиционно разграничиваются фразеологические интернационализмы независимого происхождения и фразеологические интернационализмы, возникшие под действием лингвомиграционной линии, чёткое разделение которых не всегда представляется возможным [5; 9]. Это связано со сложной взаимосвязью факторов национального и интернационального во фразеологии как результатом разносторонних контактов между народами, на чём неоднократно акцентировал внимание В.М. Мокиенко. Учёный пишет: «Любой язык – весьма разнородный сплав своего и чужого, исконного и заимствованного, глубинно народного и «поверхностно» книжного… В языке, как и вообще в культуре того или иного народа, довольно трудно провести чёткую границу между своим и не своим. Собственно говоря, не существует какой-то яркой и уникальной приметы, по которой национальное можно сразу же и безошибочно отделить от интернационального» [7, с. 17].

Следует отметить, что раскрытие причин межъязыкового совпадения ФЕ не сводится только к этимологическому анализу устойчивых сочетаний. По справедливому замечанию В.М. Мокиенко, это проблема общефилологическая, которая требует привлечения 1) этнографических данных на основании исследований быта, обычаев, поверий; 2) учёта лексикографических материалов (толковых, этимологических, исторических и фразеологических словарей); 3) паремиологического материала; 4) исследований в области исторической фразеологии. Но, в конечном итоге, любая этимологическая теория, построенная на отдельных этнографических фактах, должна быть обязательно проверена лингвистически [6, с. 32–34].

Одним из активных источников формирования интернациональной фразеологии является ***мифология***: многие народные мифологические представления о мире, в том числе отображённые в древнейших ритуалах, магические практики и поверья дожили до наших дней лишь благодаря существованию ряда речевых клише. А.Ф. Грязнов отмечает: «В любом языке заключается как бы целая «мифология», и потому для понимания и толкования ритуалов, обычаев, традиционных взглядов, имеющих для народов важный символический смысл, необходимо прокладывать свой путь именно через язык» [3, с. 98].

Целью статьи является описание мифологической природы фразеологизмов с зоосемизмами в русском и немецком языках.

Изложение основного материала исследования. Проанализированный в сопоставительном аспекте материал показывает, что в основе фразеологизмов с зоокомпонентами до нас дошли древнейшие мифологические представления о животных, которые «не покидают нашу речь, а переосмысляются, «перекрашиваются под современность», приобретают другое семантическое и стилистическое обличье» [7, с. 131].

Проанализированный материал показывает, что в составе ФЕ могут входить сами мифологические персонажи, например, рус. *оседлать* ***пегаса*** 'писать стихи' [16, с. 419] – нем. *den* ***Pegasus*** *reiten* (букв.: ехать верхом на пегасе) 'пробовать писать стихи; сочинять' [17], где ***пегас*** – в греческой мифологии крылатый конь [14, с. 425]; или рус. *восстать как* ***феникс*** *из пепла* 'о людях, народе, стране и т. п., обладающих неистребимой жизненной способностью неожиданно и бурно развиваться, исключительно быстро восполнив утраты' [15, с. 453] – нем. *wie ein* ***Phönix*** *aus der Asche sich erheben* (букв.: как феникс из пепла подняться) [17], где феникс – в греческой мифологии волшебная птица [14, с. 556] и др.

Фразеологизмы с зоосемизмами могут обладать общей для многих народов мира символикой, например: *священная* ***корова*** 'исключительный по важности, неприкосновенный, не допускающий посягательств со стороны кого-либо, особо почитаемый объект' [ЛС, с. 91] – нем. *heilige* ***Kuh*** (букв.: святая корова) [18; 11, с. 319], который восходит к культу коровы в Индии, где ей отводится функция священной кормилицы, обещающей плодородие и изобилие; рус. *пустить красного* ***петуха*** 'устраивать пожар, поджигать что-либо' [16, с. 370] – нем. jmdm. *den roten* ***Hahn*** *aufs Dach*

setzen (букв.: кому-то красного петуха на крышу посадить) [19, с. 625]. Выражение известно восточнославянским, западнославянским и германским народам, *красный* ***петух*** был символом божества огня и солнца. Германцы приносили в жертву петуха громовержцу Тору, а славяне – Перуну или Сварогу – богу солнца и света и пр.

Примечательно, что один и тот же зоосемизм, обладая единой мифологической основой, иногда по-разному актуализируется во фразеологизмах русского и немецкого языков. В данном случае учёные говорят о «понятийно-эквивалентных, но фоново-безэквивалентных» единицах [2, с. 201], расхождения между которыми связаны, в первую очередь, с историей, мифологией, литературой, фольклором, поверьями и преданиями того или иного этноса.

Особенно показательны в данном отношении фразеологизмы с зоосемизмом ***кукушка***/*der* ***Kuckuck***. И русскими, и немцами было подмечено необычное поведение кукушки – откладывать яйца в чужие гнёзда, сравните: рус. *как* ***кукушка*** *по чужим гнёздам витает* ‘не испытывает потребности в своём жилище’ [12, с. 214] и нем. *wie* ***der Kuckuck*** *seine Eier in fremde Nester legen* (букв.: как кукушка свои яйца в чужие гнёзда откладывать) [19, с. 898]. В русском языке образ ***кукушки*** служит для характеристики легкомысленной, одинокой и бездомной женщины, о чём говорят следующие примеры: *(одинокая) как* ***кукушка*** ‘об одинокой, покинутой женщине’ [15, с. 204]; *о том* ***кукушка*** *и кукует, что своего гнезда нет* [12, с. 214] и др.

При этом кукушка издавна известна своей пророческой силой, способностью сообщать человеку длительность его жизни, что ярко отражается в немецком языке: *er/sie hört* ***den Kuckuck*** *nicht mehr rufen/schreien* (букв.: он/она не слышит больше как кричит/зовёт кукушка) в значении ‘он не переживёт больше следующей весны’ [20, с. 275]. Кукование в Германии связывается не только с определением длительности человеческой жизни, но и со временем незамужнего состояния девушки. До сих пор незамужние девушки спрашивают у кукушки, сколько им «в девках» ходить осталось. Начиная с XVI в., такая пророческая способность птицы «объясняется её связью с чёртом, во многих местах в ней даже видят самого чёрта» [19, с. 900]. Именно это и послужило основой для развития целого ряда фразеологизмов с зоокомпонентом ***кукушка*** в немецком языке: *[Das] weiß* ***der Kuckkuck!*** (букв.: Это кукушка знает!); *Geh [scher dich]) zum* ***Kuckuck****!* (букв.: Иди [убирайся] к кукушке!) [19, с. 898]; *Hol dich der* ***Kuckkuck*** (букв.: Забери тебя кукушка!) [19, с. 898]; *zum* ***Kuckkuck*** *jagen* (букв.: гнать/прогонять к кукушке) [19, с. 898] и т. п.

В основе фразеологизмов с зоосемизмами нередко лежат общие суеверия и предрассудки, а также представления о явлениях окружающей действительности, сверхъестественных силах, служащих предзнаменованием будущего. Например, рус. ***крысы*** *покидают тонущий корабль* ‘люди, на которых нельзя положиться, удаляются при угрожающем несчастии’ [15, ЛС, с. 104] − нем. *die* ***Ratten*** *verlassen das sinkende Schiff* (букв.: крысы покидают тонущий корабль) [19, с. 1227]. Выражение восходит к морскому поверью, в связи с которым считается, что отсутствие крыс в доме и другом помещении – тревожный знак [10, с. 139]. Фразеологизм ***лебединая*** *песня* в значении ‘высшее достижение, которое стало последним ярким и значительным событием в жизни или деятельности человека’ [16, с. 318] − нем. ***Schwanen****gesang* (букв.: лебединая песня) ‘последнее сочинение композитора, поэта и др.’ [17]. ФЕ восходит к народному поверью о песни лебедя, которую он поёт единственный раз в жизни – перед смертью [15, ЛС, с. 111]. Суеверное представление о том, что «упоминание волка накликает его» [4, с. 415] отражено во фразеологизмах *о* ***волке*** *речь, а он навстречь* ‘о появлении человека в тот момент, когда о нём говорят’ [13, с. 83] – нем. *wenn man vom* ***Wolfe*** *spricht, ist er nicht weit (guckt er über die Hecke)* (букв.: когда говорят о волке, он недалеко (он глядит через кустарник)) ‘кто упоминает зло, того оно и настигает’ 19, с. 1742].

Материал показывает, что мифологическая природа немецкой зоофразеологии проявляется сильнее. Рассмотрим изложенное на примере зоосемизма ***белка*** в составе фразеологизмов. Такие физиологические качества ***белки,*** как ‘проворность’ и ‘быстрота’, ‘старательность’ и ‘упорство’, были одинаково подмечены, а затем отражены в русском и немецком языках. Сравним: рус. *проворный/быстрый как* ***белка*** [13, с. 43] – нем. *flink (munter) wie ein* ***Eichhörnchen*** (букв.: проворный/быстрый как белка) [11, с. 243]; рус. *вертеться как* ***белка*** *в колесе* [16, с. 61] – нем. *mühsam nährt sich das* ***Eichhörnchen*** (букв.: трудно кормится белка) [17].

Между тем, в немецком языке существует фразеологизм-возглас *Der Teufel ist ein* ***Eichhörnchen****!* (букв.: Чёрт – белка!), выступающий как предостережение от плохих неожиданностей в безобидных с виду ситуациях [19, с. 1615]. Данный фразеологизм восходит к древнему подозрительному восприятию белки: «В северогерманской мифологии фигурирует белка Рататоск («грызозуб»), постоянно снующая вдоль ствола мирового дерева Иггдрасиль. В христианские времена она ассоциируется с дьяволом, воплощающимся в этого рыжеватого, стремительного и трудноуловимого зверька» [10, с. 26].

Интересен тот факт, что в немецком языке обнаруживается целый ряд фразеологизмов, связанных со старыми народными поверьями о болезнях-демонах, которые находятся в голове человека, чем вызывают у него психическое расстройство: ***Mäuse*** *im Kopf haben* (букв.: мышей в голове иметь); ***Grillen*** *im Kopf haben* (букв.: сверчков в голове иметь); *es eine läuft ihm* ***Ratte*** *durch den Kopf* (букв.: у него крыса в голове пробежала); *einen* ***Spatz***/*eine* ***Motte***/*eine* ***Fliege*** *eine* ***Mücke***/*eine* ***Schnake***/*einen* ***Wurm***/*einen* ***Egel*** *im Kopf haben* (букв.: воробья/моль/муху/комара/мошку/червяка/пиявку в голове иметь) [19, с. 1680]. Существуют также болезни в образе червей, живущие в носовой пазухе человека, что нашло отражение во ФЕ jemandem *die* ***Würmer*** *aus der Nase ziehen* (букв.: тянуть у кого-то червей из носа) ‘пытаться выведать что-либо у кого-либо путём повторяющихся, искусных вопросов, расспрашивать кого-либо’ [19, с. 1747].

Выводы. Проанализированный в сопоставительном аспекте материал показывает, что фразеологизмы с зоосемизмами, построенные на суеверных традициях, очень стойко хранят информацию о мифологических образах как в русском, так и в немецком языках. В то же время следует отметить явное превалирование мифологизмов в немецкой зоофразеологии.

Литература:

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, её развитие и источники / А.М. Бабкин. – Л. : Русский язык, 1979. – 262 с.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
3. Грязнов А.Ф. Язык и деятельность : Критический анализ витгенштейнианства / А.Ф. Грязнов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 141 с.
4. Гура А.В. Волк / А.В. Гура // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 4-х т. / под. ред. Н.И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. – 1995. – С. 411–418 с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : [учеб. пособ. для ин-тов и фак-ов ин. яз.] / А.В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
6. Мокиенко В.М. Историческая фразеология : этнография или лингвистика? / В.М. Мокиенко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 2. – С. 21−34.
7. Мокиенко В.М. Образы русской речи : Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1986. – 280 с.
8. Солодухо Э.М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии / Э.М. Солодухо. – Казань : КГУ, 1977. – 159 с.
9. Солодухо Э.М. Проблемы интернационализации фразеологии (на материале яз. слав., герм. и роман. групп) / Э.М. Солодухо. – Казань : Изд-во КГУ, 1982. – 168 с.
10. Бидерманн Г. Энциклопедия символов / Г. Бидерманн ; пер. с нем. ; общ. ред. и предисл. И.С. Свенцицкой. – М. : Республика, 1996. – 335 с.
11. Большой русско-немецкий словарь / под. ред. К. Лейна. – 15 изд., стереотип. – М. : Русский язык, 2001. – 736 с.
12. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. – М.: Русский язык – Медиа, 2003. − Т. 1 : А – З. – 2003. – 699 с.; Т. 2 : И – О. – 2003. – 779 с.; Т. 3 : П. – 2003. – 555 с.; Т. 4 : Р – V. – 2003. – 688 с.
13. Козлова Т.В. Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных / Т.В. Козлова. – М. : Дело и Сервис, 2001. – 208 с.
14. Мифологический словарь / гл. ред. Е.М. Мелетинский. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 672 с.
15. Мокиенко В.М. Словарь сравнений русского языка / В.М. Мокиенко. − СПб. : Норинт, 2003. – 608 с.; ЛС: Русское культурное пространство : Лингвокультурологический словарь / под ред. И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.О. Гудкова. – Вып. 1. – М. : Гнозис, 2004. – 320 с.
16. Фразеологический словарь русского языка. Свыше 4 000 словарных статей / коллектив авторов: Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Федоров ; под ред. А.И. Молоткова. – 2-е изд., стереот. – М. : Сов. энцикл., 1968. – 543 с.
17. Duden Das große Wörterbuch der deutschen Sprache Idiomatik − 1 электронный опт. диск (CD-ROM).
18. Duden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache in 12 Bänden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Bd. 11. – 2. Aufl. – Dudenverlag. Manheim – Leipzig – Wien – Zürich, 1998.
19. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten : in 3 Bd. / L. Röhrich. − [3. Auflage (7. Gesamtauflage)]. – Herder – Freiburg – Basel – Wien, 1991. − Bd. 1 : A – Hampelmann. – 2006. – 638 S., Bd. 2 : Hanau – Saite. – 2006. – 1273 S., Bd. 3 : Salamander – Zylinder. – 2006. – 1910 S.
20. Wolf F. Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen / F. Wolf. – Berlin : Max Hueber Verlag, 2001. – 1038 S.

Ланіна Г. М. Міфологічна природа фразеологізмів із зоосемізмами (на матеріалі російської та німецької мов)

Анотація. Статтю присвячено зіставному дослідженню фразеологізмів із зоосемізмами з метою виявлення загальних і специфічних рис досліджених одиниць. Описується органічний зв'язок фразеологізмів із міфологією, національною культурою й менталітетом кожного етносу.

Ключові слова: фразеологізми із зоосемізмами, міфологія, етнокультурна своєрідність.

Lanina A. Mythological nature of phraseological units with zoosemic components on the base of Russian and German languages

Summary. The article analyses – comparatively in Russian and German – phraseological units containing zoosemic components within their structure. Common and differential traits characteristic of the respective phraseological units semantics are revealed. Organic connection of phraseological units is described with the mythology, national culture and mentality.

Key words: phraseological units with zoosemic component, mythology, ethnic and cultural specificity.

УДК 81-115

Рыжих В. И.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры германских и восточных языков
Международного гуманитарного университета

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТЕЙ РЕЧИ В РУССКОМ И АРАБСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье исследуются части речи, существующие в русском и арабском языках. Классификации частей речи в двух исследуемых языках имеют существенные различия, продиктованные морфологическими, синтаксическими и семантическими особенностями слов. Понимание причин, по которым отличаются классификации частей речи в двух языках, поможет выбрать правильное направление в исследовании любых частей речи.

Ключевые слова: части речи, классификация, имена существительные, глаголы, частицы.

Постановка проблемы. Классификация частей речи в русском языке изначально формировалась под влиянием античных и западноевропейских грамматик и вплоть до настоящего времени является предметом исследования и дальнейшего развития, в ходе которого количество частей речи то увеличивается, то сокращается [1, с. 42]. В этой связи особый интерес у филологов может вызвать классификация частей речи в арабском языке, которая со времен формирования общей грамматической системы практически не изменилась.

Цель статьи – сравнить классификации частей речи в русском и арабском языках, выявить причины различий и совпадений, а также выяснить, почему традиционные подходы к классификации частей речи в русском языке не могут быть использованы в арабском.

Актуальность темы заключается в том, что нестабильность выделения частей речи в русском языке негативно влияет на исследование грамматических процессов по ряду направлений. Сравнение классификации частей речи русского языка с другой системой, которая отличается стабильностью на протяжении многих веков, будет способствовать более четкому подходу при выделении частей речи, что в свою очередь повлияет на выбор перспективных путей исследования грамматической системы русского языка.

Изложение основного материала. Наиболее общими и необходимыми грамматическими категориями в любом языке являются части речи. Именно с этого начинается грамматическое описание любого языка. Впервые стройную систему частей речи применительно к своему языку установили греческие александрийские ученые во II веке до н. э. С небольшими изменениями эту схему повторили римляне применительно к латинскому языку. Позже эта же схема стала применяться для описания других европейских, а потом и остальных языков [2, с. 170].

Несмотря на такую древнюю историю исследования этой категории, «…учение о частях речи принадлежит к числу наименее разработанных разделов грамматики» [3, с. 65].

Части речи образуют в каждом языке взаимосвязанную расчлененную систему, где связи разных частей речи различны, поэтому выстраивать все части речи в один безразличный ряд неправильно. Привычная схема частей речи в русском и других европейских языках не годится для многих языков Азии и Африки [2, с. 171].

В.В. Виноградов отмечает: «В традиционной русской грамматике, отражающей влияние античных и западноевропейских грамматик, сначала насчитывалось восемь, затем девять, теперь же – со включением частиц – обычно выделяется десять частей речи: 1) имя существительное; 2) имя прилагательное; 3) имя числительное; 4) местоимение; 5) глагол; 6) наречие; 7) предлог; 8) союз; 9) частицы; 10) междометия» [1, с. 42].

Классификация частей речи в русском языке отличается прежде всего отсутствием стабильности. Одни лингвисты стараются расширить этот список за счет, например, префиксов, категории состояния, вопросительных слов, различных частиц и т. п., и в этом случае количество частей речи увеличивается иногда более чем вдвое. Другие лингвисты стараются, наоборот, сократить количество частей речи. В этом случае количество частей речи сокращалось до восьми. Другие исследователи ограничивали количество частей речи четырьмя основными: существительным, прилагательным, глаголом и наречием, а такой известный ученый, как Ж. Вандриес, считает, что «…существуют только две части речи: глагол и имя» [1, с. 43].

В арабском языке слова традиционно делятся на имя, глагол и частицы. Такой подход был сформулирован еще в период зарождения грамматической системы арабского языка в Средние века и сохранился вплоть до наших дней.

Глагол характеризуется своей способностью изменяться по лицам и временам. В любой глагольной форме всегда представлено лицо. Неопределенной формы глагола, то есть инфинитива, в арабском языке не существует. Глагольные формы всегда включают в себя отношение ко времени действия, законченности, длительности и другим аспектам [4, с. 181].

Глагол как часть речи обозначает действие, переход от одного состояния в другое, становление какого-либо признака, восприятие чего-то. В арабском языке сфера значения глагольных форм обширнее, чем, например, в русском. В русском языке прилагательное является выражением признака. В арабском же языке можно выразить предикативную связь признака или качества с субъектом в глагольной форме, например:

يَحْزَنُ – он печален, он будет печален.

Главной морфологической особенностью имени как части речи является склонение по падежам. В арабском языке имя склоняется по трем падежам: именительный, родительный и винительный. В некоторых случаях, когда в силу внутренних морфологических преобразований окончание во всех трех падежах совпадает, то есть внешне имя не изменяется, речь может идти о виртуальных падежах [5, с. 160].

Другой характерной особенностью имени является участие в сопряженном сочетании [4, с. 183]. Сущность такой конструкции заключается в том, что имя может иметь при себе несогласованное определение в родительном падеже. Определяемое имя в этом случае принимает особую форму сопряженного состояния, в котором отсутствуют признаки как определенного, так и неопределенного состояния. Например:

دَفْتَرُ تِلْمِيذٍ – тетрадь ученика.

Кроме этого, имя может иметь при себе согласованное определение в виде другого имени (существительного или прилагательного) в том же падеже.

Имя прилагательное в арабском языке не может быть выделено в качестве самостоятельной части речи из-за отсутствия морфологических признаков, которые отличали бы склонение прилагательного от склонения существительного.

Также нет основания выделять в отдельную часть речи имена числительные. Количественные числительные, по сути, являются именами существительными, так как они при склонении имеют такие же флексии, как и существительные. Порядковые числительные носят характер прилагательных, так как согласуются с существительным.

Местоимения грамматически не являются единым разрядом слов, который мог бы быть выделен в качестве особой части речи. По синтаксическим связям они равнозначны либо существительным, либо прилагательным, либо наречиям [4, с. 186].

Несмотря на четкое деление основного словарного состава арабского языка на две большие группы слов, существуют некоторые так называемые промежуточные части речи. В данном случае имеются в виду слова, которые совмещают в себе свойства глагола и имени. К таким словам относятся причастия и имена действия.

Причастия в арабском языке образуются от всех глагольных основ и сохраняют некоторые глагольные свойства. Вместе с тем следует отметить, что эти причастия не имеют категории времени, которая присуща причастиям в русском языке. Например, причастие كَاتِبٌ можно перевести на русский язык как «пишущий» и «писавший». По внешнему виду причастия похожи на имена и при склонении имеют такие же флексии. От глагола причастие сохраняет характер управления винительным падежом. Например:

هُوَ مُكْرِمٌ أَبَاهُ – Он оказывает почет своему отцу.

В данном случае причастие مُكْرِمٌ (оказывающий почет, почитающий) управляет словом «отцу» посредством винительного падежа.

К промежуточным частям речи, как было отмечено выше, относятся и имена действия, которые в арабском языке обозначаются термином «масдар». Масдар по своему значению является абстрактным названием самого действия либо переживаемого состояния. Он обладает такими глагольными качествами, как интенсивность, каузативность, возвратность. По форме, значению и своему употреблению масдар является именем. При изменении по падежам он имеет такие же флексии, как и имена, обладает категорией состояния.

Масдар по характеру управления может проявлять свойства как имени, так и глагола. Рассмотрим это на следующих двух примерах:

حُبُّ الرَّجُلِ الْوَطَنَ

حُبُّ الرَّجُلِ لِلْوَطَنِ

Оба примера имеют одинаковый перевод: «любовь человека к родине», однако в первом случае слово «родине» находится в винительном падеже, что свидетельствует о глагольном характере управления, а во втором случае – в родительном падеже с предлогом. Это указывает на именной характер управления.

Кроме двух основных частей речи – имени и глагола, имеется третья группа слов, называемых частицами. Это неизменяемые слова служебного значения. К ним относятся предлоги и союзы, утвердительные и отрицательные частицы, вопросительные частицы и частицы исключения, частицы, ставящие глагол в сослагательное наклонение, частицы, ставящие глагол в условное наклонение, и другие. Вместе с тем и среди частиц имеются слова, которые не всегда имеют неизменяемые формы. Например, слово عَقِبٌ «пятка» в застывшей форме винительного падежа превращается в предлог «вслед за, после» [6, с. 526]. Таких слов в арабском языке немало, они могут употребляться как полноценные знаменательные слова, так и в качестве служебных слов.

Выводы.

1. Части речи являются важнейшей категорией любой грамматической системы. Классификация частей речи базируется на морфологии, синтаксисе и семантике слов и является основой для исследования большинства грамматических процессов, происходящих в любом языке.

2. Классификация частей речи в русском языке характеризуется отсутствием стабильности. Количество частей речи колеблется от более двадцати до двух. В арабском языке система частей речи сформировалась практически одновременно с разработкой общей грамматической системы и практически сохранилась без изменений до наших дней.

3. В случае сокращения количества частей речи в русском языке до предлагаемого минимума оно по количеству и по качеству практически совпадет с тем, что уже давно существует в арабском языке.

4. В русском и в арабском языках обнаруживается примерно одинаковое отношение к причастиям: в русском языке они не попали в основной список частей речи, но могут там оказаться в случае значительного расширения этого списка. В арабском языке причастия также не попали в список основных частей речи, но оказались в группе слов, которые описываются как промежуточные части речи.

Литература:

1. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов ; под ред. Г.А. Золотовой. – 4-е издание. – М. : Русский язык, 2001. – 720 с.
2. Реформаторский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформаторский ; под ред. В.А. Виноградова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
3. Зиндер Л.Р. Современный немецкий язык / Л.Р. Зиндер, Т.В. Строева-Сокольская. – 2-е издание. – Ленинград : Учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1941. – 360 с.
4. Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков / Б.М. Гранде. – 2-е издание. – М. : Восточная литература РАН, 1998. – 439 с.
5. Рыжих В.И. Виртуальные флексии в арабском слове / В.И. Рыжих // Східний світ. – 2006. – № 1. – С. 160–170.
6. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – 5-е издание. – М. : Русский язык, 1977. – 942 с.

Рижих В. І. Порівняльна характеристика частин мови в російській та арабській мовах

Анотація. У статті досліджуються частини мови, які існують у російській та арабській мовах. Класифікації частин мови у двох досліджуваних мовах мають істотні відмінності, продиктовані морфологічними, синтаксичними й семантичними особливостями слів. Розуміння причин, через які відрізняються класифікації частин мови у цих двох мовах, допоможе вибрати правильний напрям дослідження будь-яких частин мови.

Ключові слова: частини мови, класифікація, іменники, дієслова, частки.

Ryzhikh V. The comparative characteristic of parts of speech in the Russian and Arabic languages

Summary. In this article the parts of speech existing in the Russian and Arabic languages are investigated. Classifications of parts of speech in two studied languages have the essential distinctions dictated by morphological, syntactic and semantic features of words. The understanding of the reasons for which classifications of parts of speech in two languages differs, will help to choose the correct direction in research of any parts of speech.

Key words: parts of speech, classification, nouns, verbs, particles.

УДК 811.111'342.1:070'42

Шальов А. С.,
доцент кафедри англійської мови в судовій енергетиці
судомеханічного факультету
Одеської національної морської академії

ІНТОНАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРСЬКОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ РАДІОТОКШОУ)

Анотація. У статті представлені результати інструментального дослідження англомовних радіопрограм, що відносяться до жанру токшоу. Описано особливості токшоу як виду дискурсу, а також запропоновано докладний аналіз тональних характеристик мовлення в досліджених передачах. В результаті проведеного аналізу автор дійшов висновку, що англомовні радіотокшоу на морську тематику вирізняються певним набором інтонаційних засобів.

Ключові слова: радіотокшоу, морський дискурс, інструментальне дослідження, тональне завершення.

Постановка проблеми. Неможливо переоцінити важливість ЗМІ в суспільстві, їх ефективність, поширеність і вплив – вони мають високий ступінь виразності, а також величезний освітній потенціал. Увага лінгвістики до ЗМІ пояснюється тим зростаючим значенням, яке вони набувають сьогодні в основному завдяки їх універсальності і передачі актуальної інформації. В науковій літературі, яка розглядає це питання, підкреслюється, що система ЗМІ здатна багатобічно відображати реальність та представляти її як найбільш об'єктивну модель.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система ЗМІ є оперативною, наочною, аналітичною, емоційною та масовою. Її основними функціями є: 1) інформативна; 2) формування та вираження громадської думки; 3) інтегральна (об'єднання різноманітних груп населення в один соціальний організм); 4) спілкування; 5) навчальна, освітня; 6) естетична; 7) розважальна [1, с. 68].

Більшість з цих функцій реалізується у дискурсі радіотокшоу, який становить собою складну багатоаспектну єдність творів мовленнєворозумової діяльності комунікантів, що об'єднує наступні складові контексту, в якому відбувається радіодискурс: 1) технічні особливості радіопростору; 2) психосоціальний контекст цільового впливу, орієнтованого на велику аудиторію і окремі групи слухачів; 3) пресуппозиційна база, що сприяє оптимальній взаємодії всіх структурних елементів бесіди [2, с. 57].

Складноструктурована послідовність знакових подій в дискурсі радіотокшоу репрезентує архетипові образи в безперервному потоці контекстуально зв'язаних епізодів, підпорядкованих типовому фреймовому сценарію. Події і об'єкти реального світу в процесі інтерпретованого перетворювання набувають форму певного узагальненого образу, що знаходиться на перетині різних семіотичних систем, зрозумілого і привабливого для більшості адресатів у певній соціально-культурній спільності, на конкретному часовому етапі.

У функціональному і семантичному плані програмам радіотокшоу властива гнучкість. Тому дискурс радіотокшоу запозичує риси інших дискурсивних практик і комбінує їх відповідно до стратегічної лінії організаторів інтеракції, підвищуючи тим самим ілокутивний потенціал трансльованого повідомлення, завдяки чому формується поліреференційна і багатоінтенціональна модель дискурсу радіотокшоу.

Ведучий радіотокшоу – це особа, наділена винятковими комунікативними правами і повноваженнями, яка відстежує поетапний розвиток діалогу, координує мовленнєві дії учасників і зміну ролей між ними, а також корегує або модифікує загальний плин комунікації у межах обраного прагматичного типу інтеракції, переключаючись на інший епізод або мікросюжет у разі психологічно некомфортного або навіть конфліктного спілкування або ж комунікативного збою. Іншими словами, він виступає в ролі ключового комуніканта.

Запрошений учасник може бути як відомою особою, компетентною в якійсь сфері і авторитетною в певних колах, так і представником тієї або іншої соціальної групи, носієм цінностей і настанов статистичної більшості. Окрім відправника, він може бути «проміжним» адресатом, одержувачем повідомлення ведучого. При позитивному, продуктивному розвитку діалогу у учасника активізується респонсивний механізм, а в протилежному випадку – захисний механізм, який блокує або трансформує перебіг подальшої інтеракції. На відміну від запитально-відповідної форми обміну думками, властивої інтерв'ю, під час радіобесіди відбувається обмін репліками, думками, міркуваннями. При цьому слід зазначити, що всі учасники мають свою позицію. І це збільшує шанси на об'єктивне висвітлення теми розмови, тому що дуже часто журналіст та інші учасники можуть відстоювати свої особливі позиції, що орієнтують їх на висвітлення не загальноприйнятих аспектів, зв'язків, позитивних та негативних якостей предмету дискусії. Таким чином, у радіотокшоу обов'язково буде проявлятися багатостороннє, поліфонічне бачення предмета, що дозволить підвищити об'єктивність та адекватність його розгляду. Важливу роль у цьому процесі відіграє просодія.

В основу вивчення просодичних параметрів досліджених радіотокшоу покладено комплексний метод експериментально-фонетичного дослідження інтонації, який був вперше розроблений В.А. Артемовим [3] та одержав подальший розвиток в працях Л.К. Цеплітіса [4], В.А. Васильєва [5] і багатьох інших вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, що працюють у області експериментально-фонетичного вивчення звучної мови [6–10].

Актуальність проведеного дослідження визначається тим, що одержати повне уявлення про механізм мовленнєвої дії можна, лише розглянувши цей механізм в різних ситуаціях: в умовах міжособистісного спілкування, масової комунікації, взаємодії у малих групах, а також публічного виступу. На жаль, міжособистісна комунікація не одержала достатньої уваги,

Таблиця 1

Частотність тональних контурів завершення фраз ведучих і учасників україномовних та англомовних радіотокшоу на морську тематику (%)

Радіотокшоу	Диктори	Тональні контури завершення								
		НН	СН	ВН	НВ	СВ	ВВ	Н-В	В-Н	змішан.
україномовні	ведуч.	24,7	15,5	8,5	32,1	12,9	2,8	4,0	–	–
	учасн.	28,3	24,4	7,2	10,6	6,5	–	3,2	2,1	19,7
англомовні	ведуч.	7,3	6,5	4,0	24,9	27,4	2,9	5,3	7,1	14,6
	учасн.	15,6	18,5	10,2	9,3	13,7	2,6	3,7	1,4	25,0

незважаючи на той факт, що вона посідає далеко не останнє місце в спілкуванні людей. Дотепер основну увагу надавалося дослідженню естетичної дії, яка характерна для художньої літератури, а також раціонально-психологічному впливу на масову аудиторію під час публічної комунікації [8].

Метою даної роботи є аналіз тональних характеристик українських та англомовних радіотокшоу на морську тематику.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній за допомогою використання сучасних електронних програм обробки мовленнєвого сигналу вперше отримано об'єктивні дані фонетичного аналізу мелодійних характеристик об'єкту дослідження, що дозволяє визначити відмінності в мелодійній організації україномовних та англомовних радіотокшоу на морську тематику.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що лінгвістичний аналіз дискурсу радіотокшоу як особливої форми радіокомунікації є внеском у розробку актуальних питань загального мовознавства – теорії мовленнєвої комунікації, теорії дискурсу, інтонології. Дослідження інтонаційної своєрідності дискурсу радіотокшоу й виявлення специфічних інтонаційних характеристик, типових для спонтанної мовленнєвої комунікації в досліджуваних мовах, має важливе значення для подальшого вивчення радіомовлення в галузі фоностилістики, в якій жанр радіотокшоу ще не був предметом опису.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання результатів роботи під час навчання студентів-лінгвістів сприйняттю спонтанного діалогічного мовлення на автентичному матеріалі (на матеріалі україномовних і англомовних радіотокшоу), що є важливим складником процесу навчання іноземній мові в умовах аудиторного білінгвізму. Крім того, отримані результати, одержані в ході проведеного дослідження, можуть бути використані в лекційних курсах із загального мовознавства (розділ «Типологія»), із фоностилістики (розділ «Просодичні особливості публіцистичного стилю»), із психолінгвістики (розділ «Психолінгвістичний аналіз процесів породження і сприйняття мовлення»).

Матеріал дослідження, відібраний для проведення інструментального аналізу склав 60 програм радіотокшоу на морську тематику, що транслюються україномовними та англомовними радіостанціями загальною тривалістю більше 30 годин.

Інтонографічний аналіз експериментального матеріалу виявив певні закономірності в характері і частотності тональних контурів завершення в досліджених радіотокшоу.

В мовленні ведучих англомовних радіотокшоу спостерігалася максимальна кількість низьких висхідних і низхідних тонів завершення (32,1% і 24,7% відповідно). Крім того, була зафіксована значна кількість середніх низхідних і висхідних завершальних тональних контурів (15,5% і 12,9% відповідно). Кількість високих висхідних і нисхідно-висхідних тонів була незначною (2,8% і 4% відповідно). Висхідно-низхідні та змішані тональні контури завершення в мовленні ведучих англомовних радіотокшоу були відсутні, що свідчить про спокійний емоційний стан ведучих.

Аналіз мовлення ведучих українських радіотокшоу виявив такі закономірності: найбільш часто вживаними виявилися середній висхідний (27,4%) і низький висхідний (24,9%) тони. Мовлення ведучих в українських радіотокшоу також характеризувалася досить великою частотністю змішаних тонів (14,6%). При цьому була зареєстрована мінімальна кількість високих висхідних тонів (2,9%), оскільки мовлення ведучих відрізнялось спокійними ремарками або питаннями.

В мовленні учасників радіотокшоу на морську тематику були відмічені дещо інші закономірності в характері і частотності тональних контурів завершення.

Загальною особливістю мовлення учасників радіотокшоу на відміну від мовлення ведучих є більша кількість випадків змішаних і складних фінальних тонів. Ця обставина свідчить про більший ступінь емоційної насиченості мовлення учасників радіотокшоу, що знаходить підтвердження в результатах аудиторського аналізу матеріалу на обох досліджених мовах.

Результати комп'ютерного аналізу виявили як деякі загальні закономірності тональних контурів завершення в мовленні учасників радіотокшоу на морську тематику, так і відмінності між ними в досліджених мовах.

Так, мовлення учасників англомовних радіотокшоу характеризується максимальною частотністю випадків низького низхідного (28,3%) і середнього низхідного (24,4%) завершення, а також значною кількістю змішаних тонів (19,7%). При цьому було зафіксовано мінімальну кількість висхідно-низхідних тонів (2,1%) і повну відсутність високих висхідних тонів у зв'язку із спокійним емоційним станом учасників цих програм.

В мовленні учасників українських радіотокшоу переважаючим є вживання змішаних тонів (25%). Крім того, для цих програм характерна велика частотність середнього низхідного тону завершення (18,5%), а також низького низхідного (15,6%) і високого низхідного (10,2%) тонів. Найменш характерними в досліджених українських радіотокшоу були визнані нисхідно-висхідний (3,7%) і висхідно-низхідний (1,4%) тони, оскільки тематика більшості бесід не виводила учасників зі стану емоційної рівноваги.

Результати комп'ютерного аналізу характеру тонального завершення фраз ведучих і учасників досліджених радіотокшоу на морську тематику представлені в таблиці 1.

Висновки. Таким чином, результати інструментального аналізу підтверджують висунуту гіпотезу про існування певного набору тональних параметрів, що беруть участь в організації і диференціації україномовних і англомовних радіотокшоу на морську тематику.

Література:

1. Багиров Э.Г., Борецкий Р.А., Юровский А.Я. Основы телевизионной тележурналистики / [Э.Г. Багиров, Р.А. Борецкий, А.Я. Юровский]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 240 с.
2. Радиожурналистика / Под ред. А.А. Шереля. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 2000. – 368 с.
3. Артёмов В.А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации / В.А. Артёмов. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1974. – 160 с.
4. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации / Л.К. Цеплитис. – Рига : Зинтане, 1974. – 272 с.
5. Васильев В.А. Учебное пособие по организации, проведению и анализу итогов экспериментального исследования по фонетике английского язика / В.А. Васильев. – М., 1976. – 74 с.
6. Бровченко Т.А. Уровневая структура устного текста и его просодический анализ / Т.А. Бровченко // Вісник Одеського національного університету. Філологія: мовознавство. – Одеса, 2007. – Т. 12. – Вип. 3. – С. 31–40.
7. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация : учебник для вузов / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 272 с.
8. Брызгунова Е.А. Количественный и качественный анализ в экспериментальной фонетике / Е.А. Брызгунова // Материалы международной конференции «100 лет экспериментальной фонетике в России». – СПб., 2001. – С. 32.
9. Волошин В.Г., Григорян Н.Р., Музя Е.М., Олинчук В.В. Методы обработки результатов экспериментально-фонетических исследований речи и их лингвистическая интерпретация / [В.Г. Волошин, Н.Р. Григорян, Е.М. Музя, В.В. Олинчук]. – Одесса : ВМВ, 2011. – 186 с.
10. Надеина Т.М. Просодическая организация речи как фактор речевого воздействия : дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / Т.М. Надеина. – М., 2004. – 428 с.

Шалёв А. С. Интонационные особенности морского дискурса (на материале украиноязычных и англоязычных радиотокшоу)

Аннотация. В статье представлены результаты аудиторского исследования программ англоязычных радиотокшоу. Описаны особенности токшоу как вида дискурса, а также предложен подробный анализ тональных характеристик речи в исследованных передачах. В результате проведенного анализа автор пришел к выводу, что англоязычные радиотокшоу на морскую тематику отличаются определенным набором интонационных средств.

Ключевые слова: радиотокшоу, морской дискурс, инструментальный анализ, интонация, тональное завершение.

Shalyov A. Intonation peculiarities of maritime discourse (based on Ukrainian and English language radio talk shows)

Summary. In the given article the results of the auditory research of English language radio talk shows are presented. The peculiarities of the talk show as a kind of discourse are described. The detailed analysis of the tone characteristics of speech in the studied radio programmes is presented as well. As the result of the conducted research the author has come to the conclusion that English language talk shows on maritime topics differ by a number of intonation means.

Key words: radio talk show, maritime discourse, instrumental analysis, intonation, terminal tone.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'255 (045)

Воєвутко Н. Ю.,
завідувач кафедри грецької мови та перекладу
Маріупольського державного університету

ДО ПИТАННЯ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті проаналізовано дослідження сучасних українських перекладознавців, присвячені редагуванню перекладів. Окреслено підходи до вивчення й вирішення проблеми редагування відтворених текстів у вітчизняній лінгвістиці.

Ключові слова: переклад, редагування, редагування перекладу, види редагування, норма, перекладацька норма.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси у світі активізують потребу в продуктах перекладацької діяльності, а отже, підвищується попит у грамотному редагуванні перекладів. Редагування – поняття багатоаспектне: різновид професійної діяльності; система професійних дій виконавця, залученого до цього процесу; творчість; послідовне виконання рутинних операцій, спрямованих на вдосконалення твору. Однак саме редакційно-видавнича підготовка перекладних видань уважається однією з найскладніших, адже потребує від редактора додаткової підготовленості в галузі перекладознавства. Як зазначає В.В. Губарець, «тільки в поєднанні таланту перекладача і таланту редактора з'являється досконало відтворений текст, який із вдячністю сприйме читач» [1, с. 8]. Отже, засвоєння й застосування перекладачами прийомів редагування дає змогу підвищити якість кінцевого продукту їхньої професійної діяльності й підвищити ефективність подальшої редакційно-видавничої підготовки перекладених текстів. Усвідомлення важливості й необхідності створення розгалуженої теоретичної системи та практичної бази методів і прийомів редагування перекладів сприяє розвиткові цього напряму в сучасному українському перекладознавстві.

Фундаментом сучасного українського перекладознавства для побудови нових українських перекладознавчих студій можна вважати доробок В.В. Коптілова [2], який зумів узагальнити дослідження попередніх епох, зокрема аналіз перекладу, що проводили І.Я. Франко та М.К. Зеров, етапи перекладу, які визначали Іван Кулик та О.М. Фінкель, стилізацію, на яку свого часу вказував В.М. Державін, і запропонувати дослідження нового типу, спрямовані не від літературного твору до мови, а від лінгвістики, структури мови до конкретного літературного вжитку. Розроблена В.В. Коптіловим класифікація галузей перекладознавства та перелік його завдань стали початком розростання його в розгалужену систему знань [3].

За роки незалежності перекладознавство в Україні просували досвідчені науковці, розвиваючи всі його галузі, працюючи на межі з іншими науками. Увагу сучасних дослідників привертають питання адекватності й точності перекладу; проблеми перекладу різних типів текстів, лексики, граматичних конструкцій і пов'язаних із цим перекладацьких прийомів (І.С. Бик [4], І.А. Батіна [5], Т.І. Іваніна [6] та інші). Вивчення цих питань створює базу для системної роботи над помилками й неточностями перекладу, що сприяє виникненню на межі перекладознавства, порівняльної лінгвістики, стилістики, психології, журналістики та видавничої справи самостійного напряму – редагування перекладів (М.С. Зарицький [7]). Дослідники розглядають редагування відтворених текстів (тобто перекладів) як один із аспектів редакційно-видавничої справи (В.В. Губарець [1], О.В. Ребрій [8], М.С. Тимошик [9; 10; 11], Д.В. Міронова [12; 13]).

Мета статті полягає в окресленні загальних підходів до проблеми редагування перекладів у сучасному українському перекладознавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує безліч визначень поняття «редагування», кожне з яких не віддзеркалює сповна глибини його розуміння. Причини цього М.С. Тимошик убачає в багатоаспектності поняття й численних змінах змістового наповнення терміна, які виникали залежно від соціально-історичних змін цілей і завдань редакційно-видавничого процесу [9].

М.С. Тимошик подає визначення поняття редагування в ширшому й вужчому значеннях. У широкому розумінні «редагування є видом професійної діяльності, пов'язаної з підготовкою до випуску різних видів видавничої продукції, а також теле-, радіопередач та кінофільмів. Така діяльність здійснюється здебільшого у сферах засобів масової інформації, книговидання та кінематографії» [9, с. 113]. У вузькому розумінні «поняття редагування є складовою редакційно-видавничого процесу, яке передбачає послідовне виконання редактором цілої низки організаційних, творчих та технічних функцій, спрямованих на удосконалення змісту і форми призначеного для друку (передачі в ефір) твору, приведення його у відповідність із загальноприйнятими вимогами і правилами» [9, с. 113].

О.В. Ребрій пропонує розуміти редагування як процес, який складається із двох повністю рівноправних процедур: аналізу (контролю) та виправлення (реконструкції) авторського оригіналу. Аналіз (контроль) – це процедура пошуку, фіксації й локалізації помилок у повідомленні, а виправлення (реконструкція) – це процедури видалення в повідомленні помилок, виявлених у процесі контролю [8, с. 7–8].

Сучасні вітчизняні дослідники теорії і практики видавничої справи пропонують такі види редагування: загальне, літературне, наукове, спеціальне, титульне, а також лінгвістичне, логічне, композиційне, психолінгвістичне, комп'ютерне, видавниче, поліграфічне. Такі самі види редагування застосовні й до перекладних текстів, однак з урахуванням специфічних особливостей перекладу.

М.С. Тимошик пропонує розглядати два блоки видів редагування: загальне (універсальне) і спеціальне. Загальне редагування передбачає цілісну систему роботи редактора над оригіналом, що забезпечує його довершеність за змістом, формою і зручністю для користування читачем (споживачем). Обов'язковою на цьому етапі є перевірка фактичної достовірності матеріалу (за допомогою довідкової літератури, словників,

енциклопедій), а також вирішення проблем тематики, композиції, авторської позиції, розстановки акцентів. Спеціальне редагування М.С. Тимошик ділить на такі підвиди: літературне; наукове; художньо-технічне. Літературне редагування – аналіз, оцінювання й виправлення: удосконалення мови і стилю оригіналу, уникнення граматичних, синтаксичних і стилістичних помилок. Основне завдання наукового редагування – аналіз, оцінювання твору й виправлення неточностей із наукового боку. Художньо-технічне редагування є складовою суто видавничої справи: детальне втілення в матеріалі художнього і графічного задуму видання (шрифти, ілюстрації, оформлення обкладинки тощо) [9, с. 120–123].

В.В. Губарець зауважує, що процес редагування перекладів реалізується за двома напрямами: авторське редагування (удосконалення текстового матеріалу самим перекладачем) і редакторська робота з текстом іншої людини [1, с. 41].

Так, робота перекладача невіддільна від процесів перевірки й аналізу створюваного ним тексту, порівняння його з оригіналом, неодноразового внесення коректив, особливо на етапі доведення, шліфовки перекладу. Це редагування авторське, доредакційне, проводиться до передавання перекладу у видавництво для публікації. Тому дії перекладача не зумовлені редакційним завданням чи іншими вимогами, окрім точності й адекватності, а також не обтяжені додатково організаційними та технічними факторами. Проте якість результату авторського редагування залежить від об'єктивності оцінювання перекладу, для чого доцільним є залучення сторонніх рецензентів.

Окрім загальних підходів до редагування перекладів, існують специфічні: для наукових, офіційних, художніх, художньо-публіцистичних, газетно-журнальних і електронних видань [10, с. 354–355]. Тож для перевірки перекладів науково-технічної та спеціальної літератури необхідна консультація відповідних фахівців.

У процесі редагування перекладів вирішується триєдине завдання: не віддалити від оригіналу стиль і манеру викладу іноземного автора та його епоху; подбати про належне сприйняття тексту читачем-співвітчизником; не знівелювати особливості творчої манери самого перекладача [11, с. 345] (у разі, якщо редагується не власний переклад).

Розглядаючи редагування як процес усунення помилок, О.В. Ребрій зосереджує увагу на нормативній базі редагування й розмежуванні норми та помилок. Науковець визначає об'єкт, предмет, мету, завдання, методи й методику редагування та розробляє детальну класифікацію помилок.

Разом із цим дослідник наголошує на принциповій неможливості отримати абсолютно безпомилковий текст і неможливості створити модель редагування, яка усувала б із тексту абсолютно всі помилки. Цей основний парадокс теорії редагування означає, що «в повідомленнях, опрацьованих на основі будь-якої системи редагування, завжди буде якась кількість помилок чи невиправлених ланцюжків знаків, правильність чи неправильність яких у рамках цієї нормативної бази довести неможливо» [8, с. 8].

Норму дослідник розуміє як узагальнений варіант із незліченної кількості можливих: «Будь-яке повідомлення можна передати нескінченною кількістю способів. Проте кожне суспільство накладає на повідомлення певні конвенції, обмежуючи кількість таких варіантів. Ця мінімальна кількість є оптимальною. Такі оптимальні варіанти повідомлень вважають нормативними. Норма – це параметр, список, шаблон, структура (модель) чи положення, які в оптимальних повідомленнях служать для вираження компонентів їх структури» [8, с. 8].

Сукупність вимог, що висуваються до якості перекладу, О.В. Ребрій називає нормою перекладу. Отже, якість перекладу визначається ступенем його відповідності перекладацькій нормі та характером мимовільних чи свідомих відхилень від цієї норми [8, с. 24].

Натомість Д.В. Міронова, досліджуючи проблему редагування перекладів, вирішує завдання скоріше теорії і практики перекладу. Так, дослідниця, звертаючись до проблеми редагування художніх перекладів, аналізує поняття еквівалентності, міжмовної відповідності й трансформації; створює класифікації відповідностей і трансформацій; виконує функціональний і структурний аналіз перекладеного тексту; визначає основні вимоги до роботи редактора над перекладом [12]; виконує функціональний і структурний аналіз художнього перекладу [13].

Спробу поєднати теоретичні засади створення перекладу та його редагування зробив М.С. Зарицький [7]. У його роботі розглядаються основні положення перекладознавства й технології перекладацького процесу. Дослідник поєднує принципи теорії і практики перекладу текстів різних стилів і з різних мов із принципами порівняльної стилістики. Уміння перекладати М.С. Зарицький тісно пов'язує з особливостями редагування перекладу.

Загалом українські перекладознавці та дослідники теорії і практики редагування перекладів сходяться у визначенні загальної методики. Послідовність дій при редагуванні перекладу (як і будь-якого готового тексту) визначається від загального до часткового: від аналізу змісту й структури до виправлення стилю, граматики, орфографічно-пунктуаційної правки.

Висновки. Аналіз досліджень сучасних українських перекладознавців дає змогу зробити висновки щодо підходів до проблеми редагування перекладів. Часто дослідники теорії й практики перекладу вирішують проблему редагування, відходячи в бік функціонального чи лінгво-структурного аналізу тексту, класифікації помилок, трансформацій, відповідностей. У роботах із редакційно-видавничої справи питання редагування перекладів висвітлюється як несамостійна складова загальної редакційної роботи та з позицій потреб видавництва. Однак існують спеціалізовані праці, як редакторські, так і перекладознавчі, спрямовані саме на вирішення теоретичних і практичних питань редагування перекладів. Спільною рисою досліджених видань із редагування перекладів є пропонований перекладознавцями й редакторами порядок роботи з текстом від змісту і структури до мовно-стилістичної правки.

Подальші пошуки можуть бути спрямовані на практичні дослідження особливостей редагування перекладів для окремих пар мов.

Література:

1. Губарець В. Редактор і переклад. Основи видавничої роботи з відтвореними текстами : [навчальний посібник] / В. Губарець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 176 с.
2. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : [навчальний посібник] / В.В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
3. Івасюк О. Творець сучасного українського перекладознавства (світлій пам'яті професора В.В. Коптілова присвячено) / О. Івасюк, О. Огуй // Всесвіт. – 17.08.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vsesvit-journal.com/mobile/index.php?option=com_content&task=view&id=766&Itemid=41#up.

4. Бик І.С. Теорія та практика перекладу / І.С. Бик. – Львів, 2008. – 267 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/intrel/tpp/index.htm.
5. Батіна І.А. Теорія та практика перекладу : [навчальний посібник] / І.А. Батіна. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – 84 с.
6. Іваніна Т.В. Теорія та практика перекладу : [навчальний посібник для студентів четвертого курсу всіх форм навчання спеціальності «Мова та література»] / Т.В. Іваніна. – Запоріжжя, 2010. – 32 с.
7. Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування / М.С. Зарицький. – К. : Парлам. вид-во, 2004. – 120 с.
8. Основи теорії редагування перекладів : [конспект лекцій] / укладач : О.В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В Н. Каразіна, 2010. – 88 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6049/2/redaguvannia.pdf.
9. Тимошик М.С. Видавнича справа та редагування : [навчальний посібник] / М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука – Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 224 с.
10. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : [практичний посібник] / М. Тимошик. – 2-ге вид., стереотипне. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 560 с.
11. Тимошик М.С. Як редагувати книжкові та газетно-журнальні видання : [практичний посібник] / М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2012. – 376 с.
12. Міронова Д.В. Принципи редагування художнього перекладу / Д.В. Міронова // Редагування. – 2008. – № 3–4 (21–22). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Titd_2008_3-4_28.pdf.
13. Міронова Д.В. Редагування художнього перекладу: функціональний і структурний аналіз (комунікативний аспект) / Д.В. Міронова // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 254–259. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n9-2/tele-and_radio_journalism-9-2-41.pdf.

Воевутко Н. Ю. К вопросу редактирования переводов в современном украинском переводоведении

Аннотация. В статье проанализированы исследования современных украинских переводоведов, посвященные редактированию переводов. Очерчены подходы к изучению и решению проблемы редактирования переводных текстов в отечественной лингвистике.

Ключевые слова: перевод, редактирование, редактирование перевода, виды редактирования, норма, переводческая норма.

Voyevutko N. Insight into translation editing in contemporary Ukrainian translation studies

Summary. The article analyzes the researches of contemporary Ukrainian translation scholars dedicated to translation editing. It outlines the approaches to studying and solving the problem of editing translated texts in Ukrainian linguistics.

Key words: translation, editing, translation editing, editing modes, norm, translation norm.

УДК 81'255.2

Загороднюк А. С.,
аспірант
Чорноморського державного університету імені Петра Могили

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТА "LEGAL" УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ)

Анотація. У статті розкрито тему семантичного різноманіття юридичного терміноелемента "legal"; досліджено його основні відповідники в українській мові права; подано й проаналізовано його переклад українською мовою в тексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; висвітлено основні труднощі перекладу цього англомовного поняття українською мовою й запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: legal, правовий, законний, законодавчий, юридичний, юридичний текст, юридичний термін.

Постановка проблеми. У перекладознавстві переклад юридичних термінів уважається одним із найскладніших. Так, неправильне розуміння тексту перекладу (далі – ТП) призводить до некоректного представлення тих чи інших правовідносин, що, у свою чергу, стає причиною політичних, економічних, соціальних та інших міжнародних непорозумінь. Важливим залишається правильне перекладу смислу ключових правничих понять, які є головним будівничим матеріалом будь-якого юридичного тексту.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що вивченням особливостей юридичної термінології займалися такі науковці, як Н. Шеремета, Н. Артикуца, К. Бабич, І. Усенко, В. Міщенко, Т. Бесараб, М. Павлюк, J. Van den Bogaert, V. Janulevičienė, S. Rackevičienė та ін. Розгляду специфіки й перекладу засадничих юридичних термінів присвятили свої роботи О. Шаблій, А. Лящук, М. Кармазіна, О. Шурбована, G. Humma й інші.

До невирішених раніше частин загальної проблеми варто зарахувати потребу в з'ясуванні основних смислів засадничого юридичного терміноелемента *"legal"* і його перекладу українською мовою в тексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію).

Автором розвідки було поставлено за мету побудувати розгорнутий варіативний ряд україномовних юридичних термінів, які передають англомовний прикметник *"legal"* і оцінити рівень адекватності перекладу цього англомовного терміноелемента в Угоді про асоціацію, ураховуючи юридичний зміст і контекст його вживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикметник *"legal"* належить до найбільш уживаних терміноелементів юридичної галузі. Інтерес до поняття був викликаний варіативністю значень його українських відповідників. В Англійсько-французько-німецько-українському словнику термінології Європейського Союзу термін має відповідники *«правовий»* і *«судовий»* [2, с. 102, 103]. С. Оськіна у своєму Словнику англійсько-російських термінів цивільного та цивільно-процесуального права перекладає прикметник, як *«законный»* («законний»); *«юридический»* («юридичний»); *«судовой»* («судовий»); *«правовой»* («правовий») [3, с. 9, 14, 18]. В. Карабан тлумачить термін як *«законний»*; *«легітимний»*; *«правовий»*, *«правознавчий»*; *«правомірний»*; *«судовий»* [4, с. 597].

Ми дослідили вживання та переклад терміна в Угоді про асоціацію й можемо стверджувати, що в досліджуваному юридичному тексті це поняття передається прикметниками *правовий, законний* і *законодавчий.*

Розглянемо кожен із запропонованих еквівалентів окремо.

Правовий:

1) ... as well as Ukraine's track record in ensuring respect for common values, and progress in convergence with the EU in political, economic and ***legal areas*** [1, с. 5].

Переклад: *... а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та* ***правовій сферах*** [10, с. 6].

2) The Parties shall provide adequate ***legal protection*** *against the circumvention of any effective technological measures, which the person concerned carries out…* [1, с. 117].

Переклад: *Сторони забезпечують належну* ***правову охорону*** *проти обходу будь-яких чинних технологічних заходів, які заінтересована особа здійснює…* [10, с. 108].

3) ... agree to continue working towards the development of internationally agreed sui generis models for ***the legal protection*** *of traditional knowledge…* [1, с. 144–145].

Переклад: *... погоджуються продовжувати роботу, спрямовану на розвиток міжнародно узгоджених свого роду (sui generis) моделей для* ***юридичної охорони*** *традиційних знань...* [10, с. 134].

Нашу увагу привернули два останні зразки. Уважаємо доцільним розглядати переклад словосполучень за участі терміна *legal* за двома аспектами: перший – співвідношення значень і перекладів складного терміна в термінологічних довідниках і ТП, друге – співвідношення значень терміна *legal protection* в обох реченнях ТП.

В. Карабан перекладає складний термін як *«правовий захист»*. В Англійсько-французько-німецько-українському словнику термінології Європейського Союзу знаходимо лише прикметник, який уживається в різних словосполученнях і має переклад *«правовий»* [2, с. 27, 42, 67; 4, с. 602]. С. Оськіна у своєму словнику «Англо-русские термины гражданского и гражданского процессуального права» теж перекладає складний термін як *«правовий захист»* [3, с. 292]. Тому питання викликає переклад прикметника у відповідному словосполученні як *«охорона»*.

П. Немеш стверджує, що дуже часто поняття *правового захисту* і *правової охорони* безпідставно ототожнюють або протиставляють. Але й те, й інше, на його думку, є неправильним [7]. Якщо, наприклад, мова йде про *захист* чи *охорону* прав, то

Б. Тихонова перше визначає як захід, який повинен уживатися після правопорушення для відновлення порушеного права, а друге – як захід, який застосовується до порушення права [9, с. 11]. Очевидною є різниця в застосовній природі понять. Часто *захист* розглядається спеціалістами як примусовий спосіб здійснення суб'єктивного права задля відновлення порушеного права, а під *охороною* розуміють сукупність різних, але взаємопов'язаних заходів, які спрямовуються на запобігання правопорушенню [6, с. 266; 8, с. 4]. Отже, хоча поняття семантично межують, мають різний характер дії – *ретроспективний* і *перспективний*. Проблема полягає в тому, що в англійській мові існує лише один термін на позначення і правового захисту, і правової охорони – *"legal protection"*. Завданням перекладача є виявлення контекстуального значення терміна й вибір оптимального еквівалента в цільовій мові.

У першому зразку, який є частиною ст. 117, ідеться про охорону інформації про управління правами, зокрема про те, що сторони домовляються про надання правової охорони проти видалення або зміни електронної інформації про управління правами, розповсюдження або оприлюднення творів або інших об'єктів, що охороняються згідно з Угодою про асоціацію. У другому випадку (ст. 239) сторони домовляються про охорону інтелектуальної власності, зокрема про збереження та підтримку знань, інновацій і практичних надбань корінних та місцевих спільнот тощо. Тому підсумовуємо, що в цих контекстах мова йде про поняття перспективного характеру, тобто *охорону*.

Другим постало питання тотожності прикметників *правовий* і *юридичний* у відповідних словосполученнях. Звернувшись до Російсько-українсько-англійського словника правничої термінології, з'ясовуємо, що український термін *правовий* утворено за аналогом російського – *правовой*. І, хоча в основу останнього, а також споріднених до нього понять *юридический* і *юрист* входить частка *право* (лат. *jus (juris)* – право), усі три поняття не належать до єдиного семантичного ланцюга. Аналогом поняття *правовий* автори вважають прикметники *правний*/*правничий* [5, с. 288]. У свою чергу, стосовно російського терміна *юридический* автори висловлюють думку, що він має кілька значень. З одного боку, прикметник стосується ознак окремих явищ, які випливають із норм права як формально-обов'язкового правила загального характеру: *юридическая сила*, *юридический факт*, *юридическая ответственность* тощо. З іншого боку, значення прикметника пов'язане з практичним застосуванням норм права, правотворенням, діяльністю відповідних фахівців тощо: *юридическая практика*, *юридическая служба*, *юридическая наука*, *юридический язык* [5, с. 460]. В українській мові на позначення терміна *юридический* існує два терміни-синоніми – *юридичний* і *правничий*. Хоча терміни різняться своїм походженням, перше походить від латинського *juridicus*, а друге – від польського *prawniczy*, уживаються вони як взаємозамінні [5, с. 461]. Ураховуючи спорідненість терміна *правничий* з іменником *право* та його похідними (*правознавство, правотворення* тощо), які функціонують у сферах діяльності певних фахівців, автори пропонують уживати друге (а також, зважаючи на вищезазначене, і термін *правовий*) як аналог першого відповідно до другого пункту значень терміна *юридический* (*юридичний*): *правнича мова*, *правнича практика*, *правнича служба* тощо [5, с. 461].

Оскільки в обох зразках термін *legal* має значення практичне, погоджуємося з думкою Ю. Зайцева, що термін дозволяється перекладати в цьому контексті і як *правовий*, і як *юридичний*. Тому ми згодні з перекладом складного терміна *"legal protection"* як *«правовий/юридичний захист»*, однак радили б зупинитися на одному з відповідників, щоб уникнути непорозумінь при сприйнятті читачем подібних змістів.

Законний:

1) ... and where that beneficiary has ***legal*** *access to the protected work or subject matter concerned* [1, с. 117].

Переклад: *... і що ця особа має* ***законний*** *доступ до відповідного твору або іншого об'єкта, що охороняється* [10, с. 109].

Схиляючись до думок В. Карабана та Ю. Зайцева, ми згодні, що в цьому змісті досліджуваний прикметник повинен перекладатися як *«законний»*, тобто той, який має законну силу та/або ґрунтується на законі [4, с. 597; 5, с. 290]. Було помічено кілька інших термінів на позначення прикметника *«(не)законний»:*

2) ... normal use of the contents by the ***lawful*** *user shall not require the authorisation of the author of the database* [1, с. 122].

Переклад: *... нормального використання інформаційного наповнення* ***законним*** *користувачем, не вимагає дозволу автора бази даних* [10, с. 114].

3) ... smuggling and trafficking in human beings as well as firearms and ***illicit*** *drugs* [1, с. 21].

Переклад: *... незаконне переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та* ***незаконний*** *обіг наркотиків* [10, с. 22].

4) ... "unauthorised taking" means any activity consisting of ***unlawful*** *taking of energy goods from fixed infrastructure* [1, с. 164].

Переклад: *... «несанкціонований відбір» означає будь-яку діяльність, що включає в себе* ***незаконний*** *відбір енергетичних товарів зі стаціонарної інфраструктури* [10, с. 151].

Законодавчий:

1) ... professional qualifications where this is required to exercise an activity pursuant to the law, regulations or other ***legal*** *requirements...* [1, с. 74].

Переклад: *... професійну кваліфікацію, там, де це вимагається для здійснення діяльності відповідно до законів, підзаконних актів та* ***правових*** *вимог ...* [10, с. 70].

2) ... professional qualifications where this is required to exercise an activity pursuant to the law, regulations or other ***legal*** *requirements...* [1, с. 75].

Переклад: *... професійну кваліфікацію, відповідно до вимог, для здійснення діяльності відповідно до законів, підзаконних актів та* ***законодавчих*** *вимог...* [10, с. 71].

Зразки, як бачимо, ідентичні, однак переклад досліджуваного терміна різний. Очевидно, що українські еквіваленти прикметника семантично різні, адже мають різні функціональні спектри. Поняття *«правовий»* є ширшим за поняття *«законодавчий»*, адже останнє обмежується лише положеннями законодавства, а не всього права разом із його нормами, принципами, судовою практикою тощо. Тому вважати ці прикметники тотожними не можна. На нашу думку, змінивши в другому випадку переклад терміна *"legal"*, автори звузили його значення, а, відповідно, і його силу. Оскільки в дослідженому нами термінографічному довіднику В. Карабана складний термін перекладається як *«правова вимога»*, маємо всі підстави стверджувати, що термін *"legal"* у цьому змісті варто перекладати як *«правовий»*, а не *«законодавчий»*. На позначення поняття *«законодавчий»* у тексті оригіналу знаходимо термін *"legislative"*.

Однак у статті ми не мали на меті досліджувати його вживання й переклад.

Висновки. Засадничий юридичний терміноелемент *"legal"* викликає науковий інтерес різноманітністю своєї юридичної семантики. На вищезгаданих прикладах було доведено, що вживання досліджуваного поняття охоплює ввесь спектр галузей права. І залежно від функцій і сфери, у якій він уживається, термін змінює свої значення від вужчого до ширшого й навпаки. Перекладачі юридичних текстів повинні бути готові до трудомісткого та прискіпливого процесу підбору юридично правильного українського відповідника до цього англомовного поняття. Під час перекладу досліджуваного прикметника українською мовою варто звертати увагу на контекст його вживання, а також основні функції в тексті. Звертаючись до термінографічних довідників, варто також ураховувати, до якої із запропонованих словникових груп належить поняття, адже це допоможе знайти єдиний відповідник під час його перекладу в ідентичних контекстах.

Література:

1. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the One Part, and Ukraine, of the Other Part.
2. Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу. – К. : К.І.С., 2007.– 226 с.
3. Англо-русские термины гражданского и гражданского процессуального права / сост. С.Д. Оськина. – Омск, 2003.– 350 с.
4. Карабан В. Англійсько-український юридичний словник / В. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 1088 с.
5. Воробйова С.А. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання / С.А. Воробйова, Ю.Є. Зайцев, Н.В. Соломашенко ; заг. ред. Ю.Є. Зайцева. – К., 1994. – 553 с.
6. Гражданское право / под. ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М., 1997. – Ч. 1. – 1997. – 765 с.
7. Немеш П.Ф. Поняття та співвідношення правової охорони і правового захисту торговельних марок, за станом на 20 липня 2015 р. / П.Ф. Немеш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_3/207.pdf.
8. Тараненко С.М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління: адміністративне право та процес; фінансове право» / С.М. Тараненко. – К., 2000. – 17 с.
9. Тихонова Б.Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : спец. 710 «Теория и история государства и права» / Б.Ю. Тихонова. – М., 1972. – 22 с.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом і його державами-членами, з іншої сторони.

Загороднюк А. С. Проблемы перевода юридического терминоэлемента "legal" на украинский язык (на материале Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом)

Аннотация. В статье раскрыта тема семантического разнообразия юридического термина "legal"; прослежены его основные значения в украинском языке права; представлен и проанализирован перевод соответствующего термина на украинском языке в тексте Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом; освещены основные трудности перевода англоязычного понятия на украинский язык и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: legal, правовой, законный, законодательный, юридический, юридический текст, юридический термин.

Zagorodniuk A. Problems of translation of the juridical term "legal" into Ukrainian (based on the material of Association agreement between the European Union and Ukraine)

Summary. In the research the topic of the semantic variety of juridical term "legal" is revealed; its basic meanings in Ukrainian language of law are traced; the translation of the following term into Ukrainian in the target text of Association agreement between the European Union and Ukraine was represented and analyzed; the main difficulties of rendering of the English notion into Ukrainian were highlighted, and the ways of their overcoming proposed.

Key words: legal, legal text, fundamental juridical term.

УДК 418.02

Новицька О. А.,
доцент кафедри грецької мови та перекладу
Маріупольського державного університету

СКОРОЧЕННЯ В РОМАНАХ ДЕНА БРАУНА "THE LOST SYMBOL" І "THE DA VINCI CODE" ТА ЇХ ПЕРЕДАВАННЯ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті досліджуються закономірності й способи перекладу стилеутворювальних мовних засобів. Проаналізовано особливості їх уживання в романах автора. З'ясовано тематичні категорії абревіатур. Виявлено своєрідність письменницької манери письменника.

Ключові слова: скорочення, акронім, абревіатура, трансформація, елімінація, переклад, ідіостиль, термін, конверсія, графічна форма.

Постановка проблеми. Відтворення індивідуального стилю письменника є однією з ключових проблем перекладу художніх творів і сучасного перекладознавства. Актуальність дослідження також визначається важливістю адекватності інтерпретації елементів авторського стилю для правильного сприйняття і створення позитивного естетичного впливу на читача художнього твору. Подібні твори поступово стають предметом мовностилістичного аналізу, що призводить до постановки нових завдань перед стилістикою, фундаментальні основи якої склалися в другій половині XX століття. Не менш складні завдання постають у зв'язку із зазначеними змінами в літературній індустрії перед практиками й теоретиками перекладу. Дослідження перекладацької стратегії в роботі із творами Дена Брауна як творами з особливою жанровою специфікою є унікальним предметом, що потребує ретельного наукового аналізу.

Аспекти авторського стилю розглядаються в роботах вітчизняних і зарубіжних учених-лінгвістів. Так, В. Волошук займалася проблемою понятійного визначення індивідуального стилю автора; О. Мусієнко вивчала ідіостиль крізь призму прийомів перекладу; свій внесок у дослідження авторського стилю зробили Ю. Караулов, В. Кухаренко, В. Григор'єв, В. Леденьова, Д. Ліхачов, О. Северська, Ю. Лотман, В. Виноградов, Р. Якобсон, Ю. Тинянов, М. Бахтін, В. Жирмунський.

Мета статті полягає у визначенні основних лексичних, синтаксичних і стилістичних особливостей скорочень творів Д. Брауна "The Lost Symbol" (2009) і "The Da Vinci Code" (2004), грекомовного та україномовного перекладів Хрістоса Капсаліса й Анжели Кам'янець.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– дослідити закономірності і способи перекладу стилеутворювальних мовних засобів;

– проаналізувати особливості їх уживання в романах автора;

– з'ясувати тематичні категорії абревіатур;

– виявити своєрідність письменницької манери письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Скорочення здатні передавати не лише предметно-логічну інформацію, а й особистісні установки, ціннісні орієнтації, наміри, особливості світобачення та світосприйняття мовної особистості [1, с. 8]. Скорочення в тексті художнього твору надають йому певну технологічність і наукову спрямованість, як результат, надають тексту більш переконливого й беззаперечного характеру [2, с. 30]. Вищезазначене можна вважати причиною того, що Ден Браун досить часто використовує скорочення в текстах аналізованих романів. Ліпгарт пропонує й інше пояснення частотного використання абревіатур, зокрема професійна звичка Дена Брауна, оскільки для того, щоб надати публіцистичному повідомленню солідності й значущості, журналісти часто наповнюють його скороченнями і термінами [2, с. 34].

Скорочення, що зустрічаються в досліджуваних романах, є ініціальними. Скорочення, які включають акроніми належать до спеціалізованої або професійної термінології, а тому є ускладнюючим фактором виконання перекладу. Адекватне розуміння ініціального скорочення та його переклад неможливі без використання спеціальних словників скорочень. Для правильного трактування скорочень необхідно використовувати кілька спеціалізованих словників різних сфер наукового знання [3, с. 139].

Абревіатури в художньому тексті вимагають точності їх уживання, оскільки, якщо буде допущена помилка, читач засумнівається в достовірності розповіді загалом [2, с. 31].

Тематично абревіатури в текстах романів «Втрачений символ» і «Код да Вінчі» можна об'єднати в кілька категорій. До першої групи належать абревіатури, які співвідносяться з назвами організацій, відомств, структурних підрозділів тощо. Як правило, назви являють собою складні номінативні утворення, і, відповідно, до цієї групи належать скорочення, утворені шляхом складання початкових букв повнозначних слів, що входять у назву організації.

Наприклад, для досягнення високого рівня достовірності викладення матеріалу в романі «Код да Вінчі» Ден Браун спочатку знайомить читача з назвою організації французькою мовою, пояснює її значення англійською через внутрішню мову головного героя й лише потім наводить французьку абревіатуру:

"My name is Lieutenant Jerome Collet. Direction Centrale Police Judiciaire". Langdon paused. The Judicial Police! The DCPJ was the rough equivalent of the U.S. FBI [4, с. 10].

Це лейтенант Жером Колле. Центральне управління судової поліції. Лендон розгубився. «Судова поліція?» Центральне управління судової поліції – це приблизно те саме, що у Сполучених Штатах ФБР [5, с. 14].

"Είμαι ο υπαστυνόμος Ζερόμ Κολέ της Κεντρικής Διεύθυνσης της Δικαστικής Αστυνομίας". Ο Λάνγκντον αιφνιδιάστηκε. Ένας αξιωματικός της Δικαστικής Αστυνομίας; Το σώμα αυτό, απ' ό,τι ήξερε, ήταν κάτι σαν το αμερικανικό FBI [6, с, 16].

Наведені приклади ілюструють два окремих способи відтворення іншомовних абревіатур. Перша абревіатура – *DCPJ* –

є достатньо специфічною, невідомою для масового читача. В обох варіантах перекладу використовується повна назва організації, написання скорочення уникають. Уважаємо це перекладацьке рішення правильним, адже подібні абревіатури, відомі в межах невеликого географічного простору, можуть викликати сумнів та ускладнити розуміння художнього твору пересічним читачем. Щодо другої абревіатури – *FBI*, відомої в усьому світі завдяки її медійній популяризації, варто зауважити, що в цьому випадку як україномовний переклад за допомогою скорочення, так і збереження латинських літер у грекомовному варіанті перекладу є однаково правильними способами її відтворення.

У текстах романів Дена Брауна іншомовними виявляються не тільки повні назви організацій та їхні скорочення, а й окремі їхні елементи. Так, назва the Opus Dei Awareness Network (ODAN) містить словосполучення латинською мовою – Opus Dei, яке являє собою назву католицької організації, створеної в першій третині XX століття в Іспанії.

Sadly, all of these events had helped spawn the new watch group known as the Opus Dei Awareness Network (ODAN) [4, с. 32].

Усі ці сумні випадки частково сприяли утворенню нової організації, що спостерігала за «Опус Деї», – її назвали Мережею інформування про «Опус Деї» [5, с. 36].

Δυστυχώς, όλα αυτά τα περιστατικά οδήγησαν στη δημιουργία μιας νέας ομάδας πολιτικής επαγρύπνησης, γνωστής ως Δίκτυο Πληροφόρησης για το Opus Dei (Opus Dei Awareness Network [6, с. 45].

Обидва тексти перекладу свідчать про те, що адекватний переклад повної назви організації був достатньо складним завданням, тому перекладачі використали зміст словосполучення *the new watch group*, яке в тексті оригіналу виступало як означення до the Opus Dei Awareness Network, і відтворили його як частину повної назви організації українською та новогрецькою мовами. При цьому не виникло необхідності зберігати абревіатуру в текстах перекладу.

Ден Браун широко застосовує загальновідомі скорочення назв організацій, а також структурних підрозділів усесвітньо відомих установ. Підкреслюємо, що подібні абревіатури нерідко мають стійкі відповідники в мові перекладу, включаючи їх загальноприйняті варіанти. У цьому випадку завданням перекладача є вибір прийнятного саме для нього варіанта. До цієї групи скорочень належить назва Британської телерадіомовної корпорації – British Broadcasting Corporation. Зауважимо, коли автор уперше згадує цю організацію, він використовує її повну назву. Наступний приклад ілюструє це твердження:

The central office of the British Broadcasting Corporation (BBC) is in London just west of Picadilly Circus [7, с. 197].

Центральний офіс Британської телерадіомовної корпорації, відомої в усьому світі як Бі-Бі-Сі, розташований у Лондоні, на захід від Пікаділі [8, с. 194].

Το κεντρικό γραφείο του British Broadcasting Corporation, γνωστή σε όλο τον κόσμο όπως το BBC, βρίσκεται στο Λονδίνο, δυτικά της Picadilli [9, с. 199]

Після первинного використання повної назви Британської телерадіомовної корпорації Ден Браун користується тільки її відомою абревіатурою.

Абревіатура *PTS* функціонує як визначення до слова team. Передавання цього скорочення мовою перекладу вкрай ускладнене. З одного боку, можна припустити, що це скорочення французького словосполучення, оскільки його використовує капітан французької поліції капітан Фаш. З іншого боку, якщо це англійське скорочення, то йому відповідає кілька повних назв – Principal Technical Services, Practical Standard Tests. Перекладачі, виходячи із ситуативного контексту, спираються на його загальний зміст і підшукують відповідний варіант перекладу. Анжела Кам'янець використовує описовий переклад і будує словосполучення навколо його змістового компонента *team*. Хрістос Капсаліс під час перекладу новогрецькою мовою обирає узагальнений термін σήμανση – експертиза, звертаючись до граматичної заміни та узагальнення:

The PTS team found flashback residue from a gun. He fired through the bars [4, с. 36].

Працівники науково-технічного відділу виявили там частинки пороху. Він стріляв крізь ґрати [5, с. 45].

Η Σήμανση εντόπισε ίχνη πυρίτιδας από το όπλο. Ο δράστης πυροβόλησε ανάμεσα από τα κάγκελα [6, с. 50].

Крім ініціальних скорочень, у романі «Втрачений символ» використовуються слова-скорочення, утворені в результаті усічення. Так, наприклад, зустрічається скорочення lab (laboratory). При перекладі як новогрецькою, так і українською мовами перекладачі користуються повним словом *лабораторія, εργαστήριο* для передавання англійського lab.

Наступна тематична група абревіатур включає скорочені назви приладів, пристроїв і механізмів, а також методів і прийомів.

Серед скорочень, що входять у цю групу, є абревіатури, які позначають останні технологічні досягнення. Їх використання робить тексти не тільки переконливими, а й підкреслює сучасність героїв, їхню належність до сучасного високотехнологічного світу. Це такі скорочення, як *GPS* або *MP3*. Ці скорочення допомагають автору локалізувати події в часі, зробити їх сучасними. Перші два увійшли в міжнародне використання й зараз уже досить широко використовуються у зв'язку із широким розповсюдженням нових пристроїв і технологій. Такі скорочення використовуються або самостійно, або в поєднанні з іменником, який безпосередньо позначає пристрій. У той період часу, коли був написаний роман «Код да Вінчі», можливо, що така система, як GPS, ще не отримала широкого розповсюдження й тому була знайома небагатьом. Про це свідчить контекст уживання цього скорочення. Тому автор супроводжує його поясненням, яке дає Софі, героїня роману:

"GPS tracking dot", Sophie said. "Continously transmits its location to a Global Positioning System satellite that DCPJ can monitor" [4, с. 99].

«Спеціальний маячок стеження, – пояснила Софі. – Постійно передає сигнал про пересування об'єкта через супутник Глобальної системи орієнтування на комп'ютер в управлінні судової поліції» [5, с. 84].

"Συσκευή εντοπισμού GPS", είπε η Σοφί. "Εκπέμπει διαρκώς το στίγμα της σε ένα δορυφόρο του Συστήματος Παγκόσμιου Εντοπισμού τον οποίο χρησιμοποιεί η Κεντρική Διεύθυνση της Δικαστικής Αστυνομίας" [6, с. 97].

Під час перекладу українською мовою, замість абревіатури *GPS*, перекладач передає її описовим способом для досягнення інформативної рівноцінності тексту оригіналу й тексту перекладу для читача початку двохтисячних років. У перекладі новогрецькою мовою скорочення виступає як інтернаціоналізм, зберігаючи графічну форму.

Решта скорочень, які зустрічаються в текстах обох романів, належать до різних денотативних сфер і можуть бути зведені в одну групу під назвою *«Різне»*. До неї належать такі скоро-

чення: PHI, US, PS, а також абревіатури, що входять до складу позначень літаків і зброї, наприклад USP 40 (The thirteen-round Heckler and Koch USP 40) [4, с. 108].

Скорочення PHI та PS автор уплітає в мовну гру, яка є частиною дешифрування таємничих явищ, що відбуваються в романі. Автор підсилює атмосферу загадковості, таємничого переплетіння подій у часовому просторі. Анжела Кам'янець, яка переклала твір українською мовою, зберігає англійську абревіатуру, однак їй не вдається зберегти гру слів, тому вона супроводжує текст перекладу коментарем, у якому надає роз'яснення задуму автора. Перекладач Хрістос Капсаліс, навпаки, відмовляється від абревіатури, при цьому зберігаючи сенс написаного. Переклад імені за допомогою транскрипції не заважає передаванню основного змісту загадки, а зміна графічної форми підтверджує орієнтованість саме на грекомовного реципієнта. Уважаємо, що подібні перекладацькі підходи до відтворення абревіатур повністю відповідають основній меті перекладу художнього твору – передавання змісту й емоційно-експресивного навантаження оригіналу.

Висновки. Наведені приклади яскраво ілюструють своєрідність письменницької манери Дена Брауна, підкреслюють його схильність до таємничості та загадковості, дають змогу простежити певні закономірності й основні способи перекладу абревіатур. Перспективою цього дослідження є подальша розробка питань теорії перекладознавства й поширення інтерпретації скорочень як ключового стилеутворювального елемента.

Література:

1. Браун Д. Код да Вінчі : [роман] / Д. Браун. – М. : АСТ, 2005. – 542 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода : [учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков] / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : [учебное пособие] / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Калинычева Е.В. Структурно-семантические характеристики ЛСГ современных английских глаголов «свечения» : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Е.В. Калинычева. – М. : МГУ, 2002. – 17 с.
5. Карпова О.М. Термины в художественном тексте и писательском словаре / О.М. Карпова // Материалы Международной научно-практической конференции «Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах – 2002» (Communication Across Differences»). – Пятигорск : ПГЛУ, 2002. – Ч. 1. – 2002. – С. 188–190.
6. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
7. Комиссаров В.Н. К вопросу о сопоставительном изучении переводов / В.Н. Комиссаров // Тетради переводчика. – Вып. 7. – М. : Высшая школа, 1970. – С. 46–50.
8. Комиссаров В.Н. Лингвистическое переводоведение в России / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 192 с.
9. 9. Комиссаров В.Н. Перевод и интерпретация / В.Н. Комиссаров // Тетради переводчика. – Вып.19. – М. : Высшая школа, 1982. – С. 3–20.

Новицкая О. А. Сокращения в романах Дэна Брауна "The lost symbol" и "The da Vinci code" и их передача при переводе

Аннотация. В статье исследуются закономерности и способы перевода стилеобразующих языковых средств. Проанализированы особенности их употребления в романах автора. Выяснены тематические категории аббревиатур. Выявлено своеобразие художественной манеры писателя.

Ключевые слова: сокращение, акроним, аббревиатура, трансформация, элиминация, перевод, идиостиль, термин, конверсия, графическая форма.

Novitskaya O. Abbreviations in the novels of Dan Brown "The lost symbol" and "The da Vinci code" and their rendering in translation

Summary. The article examines the patterns and ways of translating style forming linguistic resources. The features of the irusein the novels of author are analyzed. The thematic categories of abbreviations are found. The originality of artistic style of the writer is revealed.

Key words: cut, acronym, abbreviation, transformation, elimination, translation, individual style, term, conversion, graphical form.

РЕЦЕНЗІЇ

Мушкудіані О. Н.
доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту сходознавства,
завідувач кафедри української і світової культури та літератур
Київського міжнародного університету

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СМІХОВИЙ» СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ: РУЙНІВНИЙ І ВІДТВОРЮВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛИ[1]

Останнім часом питання теорії та історії функціонування окремих жанрів гумористики й сатири у вітчизняному письменстві привертають дедалі пильнішу увагу дослідників (публікації В. Косяченка, Є. Пащенка, П. Майдаченка, Г. Ноги, Н. Віннікової та ін.). Однак досі ще не було синтетичної праці, у якій би комплексно розглядалась художня специфіка та жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору ХХ століття. Саме тому поява монографії Оксани Гарачковської давно на часі.

Варто зауважити, що критична функція сміху, як і його позитивне ствердження, потенційно закладені у фольклорній сміховій традиції. У широковідомій книзі М. Бахтіна про Ф. Рабле «карнавальний сміх» осмислено вченим як досить істотну грань народної культури різних країн і епох. Народний сміх, як стверджує науковець, наділений водночас руйнівним і відтворювальним потенціалами. Спираючись на згадану тезу М. Бахтіна, авторка монографії ретельно дослідила означену діалектичну спрямованість сміхової вітчизняної культури як амбівалентність українського поетичного сатирикону ХХ століття.

Матеріалом дослідження в книзі О. Гарачковської стали гумористично-сатиричні вірші, травестії, гуморески, пародії, епіграми, памфлети, фейлетони, шаржі, послання та інші жанри, які розробляли М. Вороний, О. Олесь, Б. Лепкий, П. Карманський, В. Самійленко, В. Еллан (Блакитний), В. Сосюра, Остап Вишня, В. Симоненко, Д. Павличко, І. Драч, М. Холодний, П. Глазовий, В. Неборак, О. Ірванець і багато інших українських письменників.

Композиційно робота складається зі вступного «Слова до читача», у якому обґрунтовано актуальність, мету, теоретико-методологічні засади й принципи відбору сатиричних творів для розгляду в монографії, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків і «Списку використаних джерел» (усього 901 позиція).

У першому розділі монографії О. Гарачковська кваліфіковано висвітлює дослідницькі стратегії щодо аналізу української сатири й гумористики в літературно-критичному дискурсі; з'ясовує жанрово-стильові домінанти сатирично-гумористичної поезії.

У другому розділі на матеріалі сатиричних творів М. Вороного, О. Олеся, Б. Лепкого, П. Карманського, В. Еллана (Блакитного) та багатьох інших українських поетів досить ґрунтовно розглянуто жанрово-стильові модифікації віршованої сатири й гумору кінця XIX – першої половини ХХ століть.

Третій розділ монографії – «Антитоталітарне спрямування української віршованої сатири та гумору 60–90-х рр. ХХ століття» – містить аналіз побутування сатиричних жанрів і їхніх жанрово-стилістичних модифікацій у творчості В. Симоненка, Д. Павличка, І. Драча, М. Холодного, П. Глазового й багатьох інших митців, котрі творили на теренах материкової України, а також авторів із діаспори (І. Багряний, І. Качуровський, Д. Нитченко та ін.).

У четвертому розділі – «Дискурс гумористично-сатиричної віршованої публіцистики» – Оксана Гарачковська досліджує місце й роль українських часописів («Шершень», «Перець», «Слово і час», «Літературний Чернігів») у становленні вітчизняної гумористики. Уважаємо, що такий вибір періодичних видань, на матеріалі яких висвітлюється вітчизняна гумористично-сатирична віршована публіцистика, умотивований. «Шершень» (1906) – це перший український журнал політичної сатири в Російській імперії. Журнал «Перець» – єдиний, по суті, сатирично-гумористичний вітчизняний часопис ХХ століття. «Слово і час» – єдиний академічний літературознавчий журнал, у якому впродовж тривалого часу висвітлювалися проблеми української гумористики в науковому плані. Зрештою, журнал «Літературний Чернігів» ідентифікує типові вітчизняні часописи, які з'явились на теренах України вже в новітню добу (90-ті рр. ХХ століття).

Висновки роботи досить вдало підсумовують результати дослідження. Вони логічно й умотивовано випливають із цікавого та фахово проаналізованого матеріалу. Зокрема, стосовно тези М. Бахтіна про те, що народному сміхові притаманні водночас руйнівний і відтворювальний потенціали, авторка констатує: «Український гумор відрізняється від гумору інших народів насамперед тим, що в ньому мало руйнівної рефлексії, чорного сарказму, переважає добродушність, самоіронія й життєствердний початок». Разом із тим «українська віршована сатира й гумор розвивалися впродовж ХХ ст. в опозиції до тоталітарної радянської системи» (с. 486).

«Не всяка поезія переступає кордони свого часу, окреслені рамками одного життя, реаліями певної історичної доби, – зауважує дослідниця. – Українська гумористично-сатирична поезія і в ХХ ст. означені межі сміливо переступила, бо вона живилася невмирущими ідеями загальнолюдського добра, прагнула майбутнього, всім своїм духом і пристрастю готуючи нинішню атмосферу громадянського оновлення…» (с. 17). Із цими словами авторки монографії важко не погодитися, адже «тільки сміхом можна беззлобно знищити зло» (О. Довженко).

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що монографія Оксани Гарачковської «ХХ століття в українській поезії крізь призму сміху» буде цікавою для науковців, викладачів-філологів, учителів, студентів, аспірантів і докторантів – усіх, хто має почуття гумору й кохається в українському гостро приперченому слові. Це вкрай потрібна ґрунтовна праця, яка, по суті, уперше у вітчизняній науці про літературу містить комплексне осмислення жанрово-стильових модифікацій української віршованої сатири й гумору ХХ століття.

[1] Гарачковська О.О. ХХ століття в українській поезії крізь призму сміху: [монографія] / О.О. Гарачковська. – К. : Альфа-М, 2015. – 560 с.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Абрамович С. Д.
КЛЮЧОВІ СЛОВА СТАРОГО ЗАВІТУ ЯК ВИРАЖЕННЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ Й СВІТУ **4**

Біличенко О. Л.
ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ПОВІСТІ «СЛОВО О СМЕРТИ И РЫЦАРЕ ДОБРОМ И СЛАВНОМ» У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ЗБОРОВЦЯ **8**

Воробець О. Д.
ТЕМПОРАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПОШИРЮВАЧІВ СЕМАНТИЧНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ **12**

Ворова Т. П.
СУМІСНІСТЬ СЮЖЕТНО-ОПОВІДНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ КАЗКИ «ОПАЛ» І. В. КИРЕЄВСЬКОГО Й «КАЗКИ ПРО ПІВНИКА» О. С. ПУШКІНА **16**

Гарачковська О. О.
ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ ПРИТЧІ В ПОЕЗІЇ ДМИТРА ПАВЛИЧКА **19**

Гончарук В. А.
ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ МІФОТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ **22**

Кизилова В. В.
ТЕМА ЗМІН ПІР РОКУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ **25**

Крупеньова Т. І.
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОДОНІМІВ МІСТА ОДЕСИ **29**

Новікова О. О.
КАТЕГОРІЯ ОБМЕЖЕННЯ – БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ **32**

Пикалюк Л. А.
ЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ) **35**

Романенко Л. В.
ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В ТРИЛОГІЇ ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО «ДЖУРИ» **40**

Рубан А. А., Ткаченко К. А.
О ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКИ» А. С. ПУШКИНА В ВУЗЕ И ШКОЛЕ **43**

Таранець В. Г.
ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 7 ..... **46**

Ходоренко А. В.
К ВОПРОСУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ СООТНЕСЕННОСТИ И ВНУТРЕННЕЙ МОТИВИРОВАННОСТИ НОМИНАЦИЙ ГРУПП ЛИЦ **50**

Чикарькова М. Ю.
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ «ПРЕКРАСНОГО МИГА» У ТЮТЧЕВА **54**

Шарова Т. М.
ГЕНЕЗИС ЗМІСТОФОРМИ РОМАНУ КОСТЯ ГОРДІЄНКА «ЧУЖУ НИВУ ЖАЛА» **57**

Шепель Ю. О.
МЕТАФОРА ТА МЕТАФОРИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО «FATA MORGANA») **60**

Юган Н. Л.
ПОВЕСТИ В. И. ДАЛЯ 1840-Х ГОДОВ И ПОЭТИКА «НАТУРАЛЬНОЙ ШКОЛЫ»: СХОДСТВО И ОТЛИЧИЯ **63**

Юдкін-Ріпун І. М.
ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК ДРАМАТУРГ **67**

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Aristova N. O.
AMERICAN LITERATURE FROM A POSTMODERN PERSPECTIVE **72**

Бесараб О. М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОРЕЛЯЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ **75**

Борискіна К. В.
СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ ВИМИСЛУ Й ФАКТУ В КОНЦЕПТОСФЕРІ П'ЄСИ «ЮЛІЙ ЦЕЗАР» В. ШЕКСПІРА……78
Фоменко Е. Г.
ЦЕЛОСТНОСТЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ОБРАЗА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА……82

РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

Бабич В. І.
ЛІРИЧНЕ Я КРІЗЬ ПРИЗМУ ОБРАЗІВ ПРИРОДИ В ІДІОДИСКУРСАХ Р. ФРОСТА І К. СТЕНБЕРГА……88
Бардіна Н. В.
ДИСКУРСНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ В ПЕРЕХРЕСНОМУ ДОПИТІ В АНГЛОСАКСОНСЬКІЙ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Е. С. ГАРДНЕРА «THE CASE OF THE SCREAMING WOMAN")……93
Бухінська Т. В.
ЧАСТОТА ВЖИВАННЯ Й РОЗМІР СКЛАДНОПІДРЯДНИХ І УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ ЯК ОДНА З ОЗНАК ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ П. ЗЮСКІНДА ТА М. ГАУСГОФЕР……96
Гайданка Д. В.
ДИСКУРС КІНО В РАКУРСІ НОВІТНІХ ПАРАДИГМ: ОСОБЛИВОСТІ Й ТИПОЛОГІЯ……99
Голіяд Н. І.
ЗАСОБИ ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ TIME В АНГЛІЙСЬКІЙ ЗАГАДЦІ……102
Danilets D. O.
VERFAHREN DER TERMINUSBILDUNG DER ÄSTHETISCH-PLASTISCHEN CHIRURGIE IM DEUTSCHEN……105
Джгун Н. М.
ПИСЕМНІСТЬ КИТАЮ. ІДЕОГРАФІЧНІ ТА ФОНЕТИЧНІ ЛОГОГРАМИ……108
Іванотчак Н. І.
ЕМПАТІЯ В АСПЕКТІ КОГНІТИВНИХ КАТЕГОРІЙ ГРАДУАЛЬНОСТІ, ОЦІНКИ ТА НОРМИ……112
Кійко Ю. Є.
МОВНА СИСТЕМА ІЗ ФРАКТАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ……117
Козловский В. В.
КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПРЕТЕРИТАЛЬНЫМ КОНЪЮНКТИВОМ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ……121
Колісниченко Т. В.
СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ 'SETTLEMENT' (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)……126
Котвицкая В. А.
СУЖЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ЯЗЫКЕ-РЕЦИПИЕНТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЦИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ)……129
Maniutina O. I.
EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH MASS CULTURE……132
Mykhaylenko V. V.
INFERENTIAL SEMANTICS OF HISTORICAL 'BE-PERFECT'……135
Місягіна І. М.
НЕРЕЛЕВАНТНІСТЬ ЯК ТАКТИКА КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ УХИЛЬНОСТІ……140
Мітіна О. М.
СИНОНІМІЧНІ ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ В МЕЖАХ АНТРОПОМОРФІЧНОЇ СФЕРИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)……143
Мойсеєнко С. М.
СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ Й ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ В АНГЛОМОВНОМУ КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ……146
Новаковская О. Н.
RED В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ЛЕКСЕМЫ BLOOD: ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ И СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ……149
Пеливан О. К., Хапина О. В.
ПРОСОДИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ИНТЕНЦИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: МЕЛОДИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТР……152
Прокопів Г. Я.
ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ПРИЙМЕННИКІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ)……157
Сарміна Г. Л.
ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ В СУДОВІЙ АКУСТИЦІ……161

Федірчик І. Я.
КОНОТАТИВНО МАРКОВАНІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ **164**
Хапина О. В.
ИНТОНАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИАЛОГОВ, РЕАЛИЗУЮЩИХ КОММУНИКАТИВНУЮ ИНТЕНЦИЮ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ **167**

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Іванюк С. М.
НІЦШЕАНСЬКИЙ ТИП «САМОТНЬОЇ ЛЮДИНИ» У ТВОРАХ В.С. МОЕМА "THE LOTUS EATER" («ПОЇДАЧ ЛОТОСА») ТА В. ПІДМОГИЛЬНОГО «ІСТОРІЯ ПАНІ ЇВГИ» **172**
Чуб В. П.
А. ВОЛОДІН І В. ПЕЛЕВІН: ТИПОЛОГІЧНІ СХОДЖЕННЯ В РОМАНАХ «ДОНДОГ» І «ЧАПАЄВ І ПУСТОТА» **176**

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Кізіль М. А.
КОГНІТИВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ВИТОКИ, ЗАВДАННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ **182**
Перскова Ю. І.
ДИСКУРС ЯК ВИЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ПАРАМЕТР ВЛАДИ **186**
Шалдаісова Г. В.
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І СИНТАГМА, ЇХ СФЕРИ ТА ФУНКЦІЇ **190**

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Ланина А. Н.
МИФОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗООСЕМИЗМАМИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ) **194**
Рыжих В. И.
СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТЕЙ РЕЧИ В РУССКОМ И АРАБСКОМ ЯЗЫКАХ **197**
Шальов А. С.
ІНТОНАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРСЬКОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ РАДІОТОКШОУ) **200**

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Воєвутко Н. Ю.
ДО ПИТАННЯ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ **204**
Загороднюк А. С.
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТА "LEGAL" УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ) **207**
Новицька О. А.
СКОРОЧЕННЯ В РОМАНАХ ДЕНА БРАУНА "THE LOST SYMBOL" І "THE DA VINCI CODE" ТА ЇХ ПЕРЕДАВАННЯ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ **210**

РЕЦЕНЗІЇ

Мушкудіані О. Н.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «СМІХОВИЙ» СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XX СТОЛІТТЯ: РУЙНІВНИЙ І ВІДТВОРЮВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛИ **214**

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 16, 2015

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.
Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 07.09.2015 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 28,14, ум.-друк. арк. 25,34. Папір офсетний. Цифровий друк.
Наклад 200 примірників. Замовлення № 0709-15.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.) Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua